

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 22

Одеса
2016

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 8 від 12 липня 2016 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токаревіч**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Дем'янова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізєцька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

*Беличенко О. Л.,**доктор наук по социальным коммуникациям,
профессор кафедры украинского языка и литературы
Донбасского государственного педагогического университета*

ВОСПОМИНАНИЯ КНЯЖНЫ Е. МЕЩЕРСКОЙ В РУССКОЙ ЖЕНСКОЙ МЕМУАРИСТИКЕ

Аннотация. Статья посвящена Екатерине Мещерской – писательнице-мемуаристке из рода Мещерских, творчество которой остается малоисследованным в силу ее дворянского происхождения. Автор подчеркивает уникальность многих тем, разрабатываемых писательницей. Мемуаристка в своем творчестве проявила повышенное внимание к темам любви, повседневного быта, взаимоотношений мужчины и женщины. Целью статьи является освещение жизни и творчества замечательной благородной женщины.

Ключевые слова: русская литература, мемуары, женская мемуаристика.

Постановка проблемы. Автобиографическая память – сущностное свойство человека, она присутствовала в нем во все времена. Человек не просто помнит свое прошлое, – он не может без этой памяти осознавать себя как личность. Изучая становление жанров автобиографии и мемуаров, Г.Г. Елизаветина подчеркивала неоднородность художественно написанных мемуаров, утверждая, что они являются достаточно сложным объединением жанровых форм: автобиографии, очерка, мемуаров, писем, публицистических статей, представляя собой единое целое [2]. Автор называет художественные мемуары мемуарно-автобиографическими произведениями, подчеркивая таким образом многоаспектность повествования.

Эти произведения охватывают не столько социальную, сколько общепсихологическую проблематику, специфическое понимание личности, художественную картину мира, размышления о судьбе поколений. Линией, которая объединяет «историю общества» и «историю Я», в этих произведениях выступает тема человека и личности. Многие тексты написаны на склоне лет людьми, жизнь которых принадлежала ушедшему столетию, именно дух и воззрения которого они стремились отразить и сохранить.

Генетическая и функциональная особенность мемуаров проявляется в незримом присутствии в них «исторического момента», в ощущении сопричастности автора микро- и макрособытиям исторического и частного времени, в осознании ценности личного опыта, сохранившего, благодаря его духовному труду, следы «пассионарности» уходящей повседневности. Информационный потенциал мемуаров, помимо личности их создателя, зависит от таких обстоятельств, как адресное назначение и способ фиксации смыслов культуры во времени.

Как феномены трансцендентной культуры, литературные произведения или их сюжеты, мотивы, образы обладают способностью к возрождению после периодов забвения, духовно обогащая поэтику «текста-чтения». Пребывая до поры в «подполье», литературный текст, повинувшись ветрам «нового мышления», воскресает из небытия, чтобы выполнить свою историческую миссию – быть свидетелем эпохи,

социальным документом, открывающим тенденцию через художественную деталь. Рождение текстов литературной культуры, их умирание – результат не только простого заимствования сюжетов и образов ушедших культур, но и движения смыслов литературной культуры как неких мировоззренческих констант.

Возникая из повседневной ауры, литературные тексты вбирают в себя осколки неофициальной картины мира, являя собой духовный опыт повседневного переживания времени их авторов и потенциальной читательской аудитории. Рожденные волей автора литературные смыслы-образы по различным коммуникационным каналам доходят до своего потребителя, интерпретируются им в соответствии с его реципиентным «горизонтом», а затем снова возвращаются в повседневность в мыслях, настроениях, психологических установках, поступках и деятельности людей, формируя новую культурную среду.

В XX веке в России трижды менялось государственное и политическое устройство, и каждый раз – «на костях» народа. Но мы не поймем народную трагедию, опираясь лишь на факты, которые хоть и «упрямая вещь», но слишком сухи, сплошь и рядом искажаются и запрятаны в секретные архивы. История народа принадлежит поэту, считал А. С. Пушкин. Лишь художественная литература, выражающая дух народа – его могущество и бессилие, мудрость и слепоту, – раскрывает суть тупиков истории.

Женские мемуары получили широкое распространение в России во второй половине XIX в. Женские дневники, письма, воспоминания, исповеди, записки, автобиографии представляют собой яркую страницу в истории формирования женского самосознания, дают возможность понять, что думали о себе сами женщины. В мемуаристике А.Н. Энгельгардт, Е.Н. Водовозовой, Л.П. Шелгуновой, А.Я. Панаевой, М.К. Цибриковой, Е.И. Жуковской, С.В. Ковалевской, Е.А. Штакеншнейдер, Е.И. Конради, А.П. Суловой и других отражена история движения за женскую эмансипацию, воссоздается история создания женских обществ, артелей, коммун, особенности дворянского воспитания. Эти выдающиеся писательницы и общественные деятельницы показывают трудный путь русской женщины к образованию, труду. О собственном, порой трудном жизненном пути они пишут подробно, искренне и правдиво.

Анализ последних исследований и публикаций. Нужно отметить, что из мемуаров, написанных до 1917 г., издавались до недавнего времени только те, в которых освещались политические события, портреты общественных деятелей. Это воспоминания Е.Н. Водовозовой, С.В. Ковалевской, А.Я. Панаевой [1; 4; 7]. Лишь в последнее время наметилась тенденция к «возвращению» тех женских воспоминаний, в которых воспроизводится частная жизнь, быт, атмосфера учебных заведений того времени.

Исследования, посвященные содержательной стороне женской мемуаристики, стали появляться только в последнее время. Среди них можно выделить работы Т. Клаймен, П. Пожевски, Н. Пушкаревой, А. Улюры [3; 8; 9].

Произведения мемуаристок ценны и значимы не только тем, что в них отражен «дух времени», запечатлены события литературной и общественной жизни, портреты художников, актеров, политических и литературных деятелей. Они интересны и сугубо «личностным началом», поскольку в них авторы-женщины обобщают опыт собственной жизни, подробно воспроизводят свою автобиографию, отражают процесс формирования собственного мировоззрения. Важным является и то, что в подобных произведениях отражены особенности мировосприятия женщин. У читателей мемуарных произведения имеется возможность хоть «краешком глаза» наблюдать женщину «изнутри».

Чтобы протянуть духовную нить в наше прошлое, нужно понять, ощутить, как переживали события XIX – XX вв. русские женщины. Крайне интересны их мнения о современности, их идеи, эмоции, размышления, оттенки чувств, которые наименьшим образом задевали мужскую критику, признающую женскую эмоциональность и экспрессивность излишней в серьезной мемуаристике.

Заслуживают внимания сравнительно недавно вышедшие воспоминания Е.А. Мещерской [6]. В силу своего происхождения урожденная княжна Мещерская прошла через ад многочисленных арестов и лишений, но в ее воспоминаниях перед читателем предстает сильная духом женщина, превыше всего ценящая поэзию и радость жизни, благородство и любовь.

Целью нашей статьи является исследование жизни и творчества этой замечательной благородной женщины.

Изложение основного материала. Княжна Екатерина Александровна Мещерская (1904–1994) – писательница-мемуаристка из рода Мещерских. Ее отцом был князь Александр Васильевич Мещерский (1822–1905) – офицер лейб-гвардии Гусарского полка, шталмейстер Императорского двора. Отец Е.А. Мещерской первым браком был женат на Елизавете Сергеевне Строгановой и имел от нее единственную дочь Наталью (Лили). Родившись в годы царствования Александра I, отец проходил военную службу в лейб-гвардии гусарском полку при Николае I, а затем не снимал военного мундира при Александре II, Александре III, участвуя во всех войнах, которые вела Россия со своими врагами. Имея бесконечное количество орденов (в том числе и самый высший – орден Андрея Первозванного), как царский сановник он имел чин шталмейстера двора и входил в кабинет государя без всякого доклада (таковым было право шталмейстера). Мать – Екатерина Прокофьевна Подборская-Сморчевская (1870–1945) – дочь военного доктора, генерал-майора, выходца из обедневшего польского дворянского рода. Она была одного возраста с его старшей внучкой и была на сорок восемь лет его моложе. Жениться на ней он смог только тайно, чтобы затем уже поставить всех перед совершившимся фактом. По своему положению и чину жениться без согласия государя он не имел права, а тот, конечно, этого брака не допустил бы. На свадьбе был самый узкий круг друзей и близких. Венчались ночью, при закрытых дверях, в Замоскворечье, в военном храме при Александровских казармах – для того, чтобы тут же оставить Москву и навсегда переселиться в Украину в полтавский дворец.

Екатерина Прокофьевна окончила филармонию в Москве, у одного профессора с Леонидом Витальевичем Собиновым, на

выпускном экзамене пела с ним сцену рассвета на балконе из оперы «Ромео и Джульетта», затем дебютировала в Милане на сцене «Ла Скала».

До событий 1917 г. Екатерина Мещерская училась в Московском дворянском институте. После революции советской властью были конфискованы все имения Мещерских (два дворца в Подмоскowie и один в Полтавской губернии) и квартира на Поварской улице. Е.А. Мещерская и ее мать были лишены права на труд и выселены из Москвы; были подвергнуты обыскам, арестам, содержались в Таганской, Новинской и Бутырской тюрьмах.

В конце 1919 года в Рублево им была предоставлена работа – мать стала работать заведующей столовой водопроводной станции, а Катя спустя некоторое время стала преподавать музыку в местной школе.

В 1920 году они вернулись в Москву; мать в Москве прошла экспертизу профсоюза работников искусств и получила членский билет педагога-вокалиста. Мать и дочь поселили в их уже сильно уплотненной квартире на Поварской.

Е.А. Мещерская оставила очень интересные воспоминания о своей жизни, написанные хорошим литературным языком. Они были изданы в России и за рубежом. Основными произведениями стали «Отец и мать», «Детство золотое», «Годы учения», «Конец Шехерезады», «Рублево», «Змея», «История одного замужества», «История одной картины», «Однажды».

Екатерина Александровна умерла в 1994 г. и была похоронена на Введенском (Немецком) кладбище в Москве, рядом с матерью Е.П. Мещерской и мужем И.С. Богдановичем.

Мемуаристка в своем творчестве проявила повышенное внимание к темам любви, повседневного быта, взаимоотношению мужчины и женщины. Многие темы, разрабатываемые писательницей, уникальны по своему содержанию.

Воспоминания Е. Мещерской обладают целым рядом специфических художественных примет. Мемуаристка стремилась к изучению и показу «мелочей жизни», подробному, детализированному описанию обстановки и быта: *«Из первых ощущений ясно помню приятное прикосновение мягкого бархата к моему подбородку и к моим локтям. То был красный бархат длинных скамеек, тянувшихся вдоль стен бального зала. Мне хочется пересчитать их все моим подбородком, но я слышу строгий окрик. Кто-то тянет меня за руку, отвлекая от такого занятия [6, с. 202].*

Мемуаристики, как и романистки, воссоздавали на страницах своих произведений многие неизвестные в мужском дискурсе эпизоды из жизни женщин. Свидетелями и участниками чего не могли стать мужчины и, вследствие этого, о чем они не имели возможности написать? Прежде всего, они не могли пережить и описать различные «состояния женского тела». Такие состояния мужчинам либо не близки (замужество, беременность), либо непопулярны в мужском дискурсе (страх, боль). Брат Екатерины Мещерской Вячеслав учил маленькую девочку: *«Если хочешь, чтобы я тебя любил и считал своей сестрой, будь смелой. Запомни: постыднее трусости нет. Жаль, что мы не дошли до обсерватории, но ничего...зато сегодня было твое первое испытание на храбрость» [6, с. 204].*

Так, для воспроизведения, например, материнской сути нужен не только художественный талант, но и определенный опыт, материнское мышление. О женщине-матери чаще писали мужчины, которые не могли достоверно отразить различные частности и подробности женской психологии. В XIX в. tradi-

ционним и общепринятым являлось мнение о функциях женщины-матери как обязательных, естественных и беспроблемных. Женщины-писательницы, мемуаристки, обратившиеся к этой проблеме, пошатнули подобные представления.

Следует заметить, что как для женщин в мужской жизни есть закрытые и малопонятные темы (например, тема военной карьеры или службы в армии), так и для мужчин существует немало «белых пятен» в переживаниях женщин, в женском видении мира.

Именно женщины в своих воспоминаниях (Л.А. Ожигина, Е.И. Жуковская, А.Н. Энгельгардт) воспроизводили особенности женской профессиональной деятельности (некоторые ее виды во второй половине XIX в. были свойственны преимущественно женщинам – например, труд няни, швеи, гувернантки). Екатерина Мещерская писала в своих воспоминаниях: *«Я была поражена картиной, которая представилась моим глазам в то утро, когда я с любопытством просунула голову в полуоткрытую дверь кухни, желая взглянуть на мать. Там среди непрерывного шума, напоминавшего гул в бане, в сырости, в парах, в невыносимом чаду и ужасающей жаре около котлов начала моя мать свою трудовую жизнь»* [6, с. 215].

У женщин – авторов мемуарных произведений подчеркнута женская самоидентификация. Они по преимуществу не являлись историческими деятельницами, важными чиновниками, известными политиками, героическими личностями. Реальные социальные обстоятельства ограничивали жизнь большинства женщин. Их социальный статус был иным, они не были причастны в такой мере, как мужчины, к общественной, политической жизни, поэтому не могли репрезентовать себя как деятели этих сфер. Мужчины-мемуаристы чаще писали на профессиональные, философские, исторические темы. Практически отсутствует женская мемуаристика о внешнеполитической деятельности России и женская военная мемуаристика, хотя следует упомянуть «Записки кавалерист-девицы» Н. Дуровой, участвовавшей в военных действиях русской армии во время Отечественной войны 1812 г. Однако эти записки очень мало напоминают мужской текст, поскольку, как это ни парадоксально, в повествовании о военных событиях отсутствует героика, а преобладает изображение повседневной жизни, с ее мелочами и подробностями.

Женщинам-мемуаристкам в меньшей степени свойственно стремление представить свой опыт как образцовый, единственно правильный. В женских мемуарных текстах отсутствует назидательность, широта исторического охвата, и в этих «женских слабостях» отражается их прелесть и значимость. Екатерина Александровна писала: *«Многие из аристократов замкнулись в себе, озлобились, отгородились от всего и от всех. Они продавали на черном рынке из-под полы свои драгоценности, не думая, на сколько этого хватит... И несколькими годами позже, продав последнее, неряшливые, грязные, опустившиеся, они стояли в Столешниковом переулке и на прекрасном французском просили милостыню. Это зрелище было постыдным и отвратительным. Так обнажалось человеческое нутро»* [6, с. 205].

Повседневная жизнь, традиционно считающаяся сферой деятельности женщин, редко оказывается в поле зрения мужчин-мемуаристов. Они чаще акцентируют свое внимание на важных, глобальных, с их точки зрения, исторических событиях, экстремальных ситуациях, многие страницы их произведений посвящены выдающимся личностям. Быт в их произве-

дениях чаще выступает лишь только фоном для изображения героического лица.

В женских текстах зафиксированы обыденные понятия и способы понимания мира, которые чаще всего не представляют интереса для мужчин. Повествование о частной жизни, повседневном быте, детях, семье всегда более интересно, эмоционально и живо в женских воспоминаниях, автобиографиях, записках, нежели в мужских, поскольку женщины изображают свою сферу жизни, близкую и понятную им. Екатерина Мещерская вспоминала о жизни в имении: *«По всей середине стола на белой скатерти тянулись длинные хрустальные вазы с сырым песком. В них стояли только что срезанные левкои, резеда, розы всех сортов. Перебегая от стула к стулу, прочитывала карточки с золотым обрезом, на которых написаны имена и фамилии гостей...»* [6, с. 211]. Следует отметить, что сфера женской мемуаристики в 60-80-х гг. XIX в. начинает охватывать не только спектр частной, семейной жизни, но и такие спектры, как культурная, общественная, политическая жизнь.

Однако даже в мемуаристике женщин – общественных, научных и культурных деятелей, ставящих своей задачей изображение ломки старых и зарождение новых отношений, борьбы идей, всегда находилось место и для вопросов частной жизни. В силу своей природы женщины не забывали о приземленном быте, семейных отношениях, мелочах жизни. Екатерина Мещерская писала в своих воспоминаниях: *«...дворец был предназначен для балов и больших приемов. На первом этаже – бальный зал, наверху его в виде длинной ложи – балкон для оркестра. Внизу вокруг бального зала в комнатах помещались музей и архив Мещерских. Нас, детей, больше всего в музее занимали два экспоната: клык мамонта, найденный когда-то на том месте, где впоследствии построили дворец, и под высоким хрустальным колпаком на подушке из темно-малинового бархата скульптура из бронзы – ножка цыганки-плясуньи Настю. В Настю без памяти влюбился, выкупил из табора и с ней обвенчался брат нашего отца – Иван Васильевич Мещерский. Он был вынужден покинуть лейб-гвардии конный полк, в котором служил»* [6, с. 217].

Женский художественный стиль характеризуется изобилием деталей, подробностей. В воспоминаниях мемуаристок как семейные, так и общественные отношения между людьми рассматриваются путем перечисления и осмысления подробностей повседневной жизни. Екатерина Мещерская писала: *«Чайник наш не только привлек к себе всеобщее внимание, но и вызвал явное неодобрение. Мы захватили его впопыхах, когда нас выселяли, потому что другого у нас не было под руками. Когда-то он возглавлял тот серебряный сервиз Мещерских, который, по семейным традициям, подавали только один-единственный раз: молодоженам в первое утро после свадьбы. Причудливый, в стиле рококо, в изящных завитках, с выпуклыми фантастическими растениями и цветами, с медальоном, по которому летали два беспечных амура, чайник таил в себе какую-то помпезность, праздничность и будил воспоминания об ушедшей роскоши, о «ничегонеделанье»...»* [6, с. 214].

Женщины-авторы документируют собственный опыт, «разбирая» бытовые отношения. Даже если задачей мемуаристки было изображение портрета общественного, политического, литературного деятеля, он изображается, как правило, сквозь призму бытовых и межличностных отношений.

Женщины в воспоминаниях и автобиографиях редко скрывали свои личные симпатии и антипатии, субъективные оценки. Их комментарии отличались, как правило, особой эмоциональностью. И мемуаристкам, и писательницам свойственна особая искренность. Екатерина Александровна писала: *«Дядя отца, Петр Васильевич Мещерский, был женат на дочери историка Карамзина. Это была та Екатерина Николаевна Мещерская, которой Пушкин посвятил свое стихотворение «Акафист». Она была его большим другом и впоследствии описала похороны поэта. Были в архиве и несколько писем Лермонтова моему отцу, а также листок с написанным рукой поэта стихотворением «Скажи мне, ветка Палестины...». Сбоку на листке, как это любил делать Лермонтов, – нарисованная им ветвь, похожая на пальмовую. Чернила этого листка выцвели, порыжели...»* [6, с. 217].

Не существует неперсонифицированного детства, оно всегда «чье-то», оно локализовано в определенном времени и в определенной культуре. История семьи, судьба, ее собственное воспитание и обучение оказались в текстах мемуаристики на первом плане, она является предметом особого внимания и размышления. Собственно, речь шла о внешнем воздействии взрослых на маленького человека, и от того, сколь правильно и умело оно было произведено, зависела его дальнейшая жизнь. Судьба каждого ребенка – определенный педагогический эксперимент, о результате которого может лучше всех судить сам подросший автор. Екатерина Александровна вспоминала: *«Лишившись последнего крова, мы оказались на улице, не зная, куда идти, мать держала в одной руке небольшой узел с несколькими вещами, в другой – цинковый сундучок с драгоценностями, а я обеими руками прижимала к груди толстые папки маминых и моих нот... Это был мой мир, эти маленькие черненькие кружочки нот, напечатанные на пяти линейках. Я могла, смотря на них, слышать музыку, и это было мое царство. Его нельзя было у меня ни реквизиовать, ни национализировать»* [6, с. 209].

Среди сословий русского общества дворянство выделялось своей отчетливой ориентацией на некий умозрительный идеал. В прошлом веке еще встречались люди, поражающие нас и сегодня почти неправдоподобной честностью, благородством, тонкостью чувств. Литературные описания передают их особенное, забытое обаяние, которому современники уже не в силах даже подражать. Они выросли такими не только благодаря незаурядным личным качествам, но и благодаря особому воспитанию. Важно сохранить этот опыт, его зафиксировать, чтобы дать пищу для размышлений будущим поколениям. Екатерина Александровна писала: *«Однажды, видя через окно, что она идет домой, я бросилась к двери и приоткрыла ее, но, взглянув на мать, тотчас закрыла. Не веря себе, я продолжала смотреть теперь на мать из засады сквозь маленькую щель. Она поднималась по ступеням лестницы словно на ощупь, не видя ничего перед собой. Ее тонкие пальцы скользили по перилам, и она шла вверх с открытыми, но ничего не видящими глазами, будто сомнамбула. Это оцепенение походило на сон с открытыми глазами или на состояние транса. Какие картины, какие воспоминания проходили в эти минуты перед ее внутренним зрением?... Закрыв дверь, я отошла от нее с сильно бьющимся сердцем. Мне казалось, я поступила дурно – подсмотрела что-то недозволенное...»* [6, с. 218].

При этом необходимо иметь в виду, что «дворянское воспитание» – это не педагогическая система. Это, прежде всего,

образ жизни, стиль поведения, усваиваемый отчасти сознательно, отчасти – бессознательно, путем привычки и подражания. Это традиция, которую не обсуждают, а соблюдают. Это принципы, которые реально проявлялись в быте, поведении, живом общении.

Насколько мы можем судить по мемуарам, дворянство сумело сохранить значительную часть своих семейных традиций вплоть до последних лет существования царской России, хотя в наиболее чистом, классическом виде они представлены в конце XVIII – первой половине XIX века.

Отношение к детям в дворянской семье с сегодняшних позиций может показаться излишне строгим, даже жестоким. Высокий уровень требовательности определялся тем, что воспитание ребенка было строго ориентировано на норму, зафиксированную в традиции.

В воспоминаниях Е. Мещерской описывается, как после революции 1917 года они с матерью поселились в рабочем поселке, где княгиня устроилась на работу поварихой. В первую ночь им пришлось спать на голом полу, подложив под голову доски. Девочка почти не спала и к тому же занозила себе ухо. Когда утром мать вытаскивала ей занозу, Катя громко расплакалась, даже не от боли, а *«от нашей нищеты, причины и смысл которой были мне не понятны, плакала потому, что наше будущее представлялось мне безнадежным»*. *«Я не знала, что у меня дочь такая плакса, – почти равнодушно сказала мать... Откуда такое малодушие? Чтобы я больше никогда не видела ни одной твоей слезы...»* [6, с. 121].

Этот пример отличает «силовое поле» этических требований, которые выводили любые проявления малодушия и слабости за рамки достойного поведения. Нравственный облик человека формировал не уровень материального благополучия, а уровень этических требований.

Идеи ушедшей эпохи господствовали, развивались, детализировались и подвергались сомнению вплоть до недавних времен. Постмодернизм сегодняшнего дня знаменует их кризис. Для многих стало очевидным, что «проект» освобождения человека через образование принес человечеству гораздо меньше, чем от него ожидалось.

Такое отношение к детству и к воспитанию оказалось совершенно противоположно тому, что стало привычно для советского общества 20-30-х годов. Оно по большей части приняло в штыки педагогические советы Руссо: *«Люди, будьте человечны, это ваш первый долг: будьте такими для всех состояний, для всех возрастов, для всего, что не чуждо человеку... Любите детство; поощряйте его игры, его забавы, его милый инстинкт. Кто из вас не сожалел об этом возрасте, когда на губах – вечный смех, а на душе – всегда мир?»* [5, с. 56–57].

Выводы. Итак, без воспоминаний Екатерины Мещерской невозможно представить полную картину развития общественной жизни и культуры русского общества. Писательница в своих воспоминаниях воспроизводит процесс самоопределения и самопознания. Их изучение корректирует наши представления как о пути русской образованной женщины к эмансипации, так и о специфических способах женского самовыражения.

Сказанным нами не исчерпываются дальнейшие перспективы изучения художественной специфики мемуаристики Е. Мещерской. Для исследователей малоизученного и полузабытого женского творчества открыто широкое поле деятельности, что и составит **перспективу** дальнейших исследований.

Література:

1. Водовозова Е.Н. На заре жизни / Е.Н. Водовозова. – М. : Художественная литература, 1987. – 527 с.
2. Елизаветина Г.Г. Становление жанров автобиографии и мемуаров / Г.Г. Елизаветина // Русский и западноевропейский классицизм. Проза. – М., 1982. – С. 235–263.
3. Клаймен Т. Мемуары русских женщин второй половины XIX века / Т. Клаймен // Вестник Московского университета. – 2002. – № 6. – С. 104–114.
4. Ковалевская С.В. Воспоминания. Повести / С.В. Ковалевская. – М. : Наука, 1986. – 570 с.
5. Лотман Ю.М. Руссо и русская культура XVIII – начала XIX века / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. Избр. ст.: В 3 т. Т. 2. – Таллинн, 1992. – С. 40–99.
6. Мещерская Е.А. Трудовое крещение / Е.А. Мещерская // Новый мир. – 1988. – № 4. – С. 198–242.
7. Панаева А.Я. Воспоминания / А.Я. Панаева. – М. : Захаров, 2002. – 488 с.
8. Pozefsky P.C. Science, and politics in the fiction of shestidesiatnitsy N.P.Suslova and S.V. Kovalevskaja / P.C. Pozefsky // The Russian review. – 1999. – Vol. 58. – № 3. – С. 361–379.
9. Пушкарева Н.Л. У истоков женской автобиографии в России / Н.Л. Пушкарева // Филологические науки. – 2000. – № 3. – С. 62–69.
10. Улюра А.А. «Женское вторжение» в русской литературе и культуре XVIII века / А.А. Улюра. – К. : Наукова думка, 2001. – 176 с.

Біличенко О. Л. Спогади княжни К. Мещерської в російській жіночій мемуаристиці

Анотація. Стаття присвячена Катерині Мещерській – письменниці-мемуаристки з роду Мещерських, творчість якої залишається малодослідженою в силу її дворянського походження. Автор підкреслює унікальність багатьох тем, які розробляла письменниця. Мемуаристка у своїй творчості проявила підвищену увагу до тем кохання, повсякденного побуту, стосунків чоловіка і жінки. Метою статті є висвітлення життя і творчості чудової шляхетної жінки.

Ключові слова: російська література, мемуари, жіноча мемуаристика.

Bilychenko O. Memoirs of princess E. Mescherskaja in Russian female memoirs

Summary. The article is devoted to Catherine Mescherskaya – novelist-memoirist of the genus Meshchersky. Her creation is remains little studied by virtue of its aristocratic origins. The author emphasizes the uniqueness of the many topics to develop a writer. Memoirist in his work showed increased attention to the themes of love, everyday life, the relationship between men and women. The purpose of the article is life coverage and creativity of a beautiful noble woman.

Key words: Russian literature, memoirs, women's memoirs.

Бондаренко Л. И.,

кандидат філологічних наук, доцент

Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

СРЕДСТВА ДОСТИЖЕНИЯ ЭКСПРЕССИИ В ТЕКСТЕ СОВЕТА

Аннотация. В статье рассматривается текст совета как особый масс-медийный жанр с точки зрения его экспрессивной насыщенности. Особое внимание обращается на лексическое наполнение исследуемых текстов. В частности, иллюстрируется использование в советах жаргонной, сниженной лексики и других её слоев.

Ключевые слова: текст, совет, экспрессивность, лексика.

Постановка проблемы. В данной статье в общем виде ставится проблема исследования экспрессивности текста, лексических способов ее создания. Эта проблема находится в русле важнейших научных исследований, поскольку для успешного выполнения своей основной функции – коммуникативной – речь должна быть в оптимальной степени выразительной, экспрессивной. Стремление поделиться своими знаниями и опытом находит свое воплощение в жанре совета, который широко используется в различных периодических изданиях.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы построения масс-медийного текста исследовались М.В. Пановым, Г.Я. Солгаником, В.Н. Шапошниковым; в функциональном аспекте язык газеты исследовался Н.Л. Синячкиной; в лингвопрагматическом – А.Э. Долгиревой; семантико-стилистическом – Е.В. Какориной, Н.И. Клушиной; речевую структуру газетного текста исследовал В.И. Коньков, публицистический стиль описан М.П. Сенкевичем, О.Б. Сиротининой.

Однако прагматика, синтаксис и семантика жанра «совет» еще находятся в стадии изучения, что делает исследование актуальным.

Цель статьи – описание способов достижения экспрессии жанра «совет» на лексическом уровне.

Изложение основного материала. Масс-медийный жанр «совет» как один из видов текстов массовой коммуникации представляет собой разновидность информационной заметки, текст аналитического или информационного характера, содержащий рекомендацию по поводу того, как надо решать те или иные задачи, являющийся ответом на информационные ожидания массовой читательской аудитории [6]. Стиль советов может быть близок к разговорному и представлен в виде беседы с отсутствием официальности в отношениях между автором и собеседником:

Советы диетолога. 22 самые ужасные ошибки, которые допускаются, при диетах!!! Если вы нижеописанной ерундой страдаете, то стоит призадуматься и изменить свою позицию и взгляд на диеты. От этого вы только выиграете. Верите в то, что достаточно трескать вегетарианское супчик недельку, а потом до конца своей жизни можно есть, что попало. Не пьёте достаточно воды. Пьёте всякие там лимонады, кофе с добавками (сахар, сливки и т.д.). Впадаете в депрессию и опускаете ручки. Поедаете всё до последнего кусочка, даже тогда, когда вы уже сыты... Едите обычный хлеб

вместо хлеба грубого помола. Трескаете фаст фуд. Ждёте «завтра», не имея желания сделать сегодня.

Лингвальная специфика этого совета состоит в открытой речевой экспрессивности, с использованием эмоциональной и просторечной лексики, не свойственной языку СМИ: «трескаете фаст фуд», «всякие там шлоули помогают», «прикладываетесь к горячительным напиткам», «жуёте целый день», «типа для гостей»; в употреблении в обиходно-бытовом контексте фразеологии («опускаете ручки»); в простоте, доступности и несложности синтаксических конструкций и т.д., что, на наш взгляд, не является показателем отсутствия предварительного обдумывания автором своего высказывания и связанного с этим предварительного отбора языкового материала. Таким образом, автором достигается его целевая установка – воздействие с максимальным эффектом на читателя, а для этого он использует наилучшие в данном контексте языковые средства.

Речевая выразительность реализуется в стилизованном «эффекте необычности», в стремлении к непринужденности речевого акта, в широком применении средств словесной образности. К сожалению, на современном этапе развития периодики прослеживаются тенденции некоторых авторов советов к стремлению, так сказать, не «сковывать» себя стандартными требованиями и попытками написать заметку нетривиально, вышеизложенный совет является яркой иллюстрацией высказанного нами суждения, но это не всегда удается и часто приводит к нежелательному результату. Следует отметить, что в проанализированных нами советах авторами практически не используется литературно-художественный функциональный стиль, однако элементы его встречаются в текстах жанра, исследуемого нами:

Котилка добрых советов. Искрающая улыбка. О пользе смеха люди знали уже в глубокой древности. В Библии можно прочесть: «Весёлое сердце благотворно, как врачевство, а унылый дух сушит кости». Аристотель призывал смехом лечить болезни. Конфуций изрёк: «Жаловаться на неприятности – удаивать зло; смеяться над ним – его уничтожить». Великий князь Владимир Мономах учил: «Беда для смертных – непреложность, и смейся, если есть хоть малая возможность». З. Фрейд считал шутку действенным лекарством. Всегда не случайно царственные особы всегда при себе имели шутков, которые могли весёлым словом поднять настроение и сберечь нервы. Доказано, что смех является весьма эффективным лекарством. Подмечено, что все долгожители обладают развитым чувством юмора, любят веселиться, умеют сохранять оптимизм...Нужен смех и здоровым людям как профилактическое, укрепляющее средство. Он улучшает настроение. Давайте жить весело, больше улыбаться, смеяться и хохотать, и тогда будем жить вечно! Это шутка, в которой очень много правды! Не верите? Проверьте! (Лечебные письма, 2008, № 13).

Рассматривая эту публикацию, заметим следующее. Статья, исследуемая нами, с одной стороны, – это обобщение и анализ фактов, связанных с феноменом улыбки и смеха, которые благотворно влияют на состояние организма человека, автор анализирует это влияние в глобальных масштабах, поднимаясь до научно обоснованных выводов. Данная коммуникативная ситуация отражает также процесс развертывания аргументативного высказывания с целью убедить собеседника в истинности своего суждения и заставить его принять это мнение, включает в себя большой объем информации (базовой и новой), что является отличительной композиционной особенностью этого жанра периодики.

С другой же стороны, следует отметить также проявление в жанре совета творческой индивидуальности автора и большой эмоционально-экспрессивной насыщенности, сила воздействия которых органически связана с яркостью и образностью языка. Перед читателем создается романтический образ «улыбки», которая украшает лицо, дарит вечную молодость и жизнь.

Эффективность коммуникативного процесса увеличивает обращение к известным именам, авторитетам, ведь люди чувствуют себя уверенней, если их мнение совпадает с точкой зрения известных личностей, к их высказываниям, которые использованы в данной публикации как афоризмы. Что, на наш взгляд, является показателем творческой деятельности автора, сознательно использующего более широко возможности лексики. Вышеизложенное позволяет сделать вывод: автор статьи использует два функциональных стиля – газетно-публицистический, с элементами литературно-художественного.

Употребление разговорной лексики как в периодике в целом, так и в совете в частности имеет глубокий смысл. По нашему мнению, это важнейшая форма реализации образа автора. Все разговорные, просторечные элементы советов в совокупности подчеркивают близость автора к адресату, причастность к их мироощущению, общность интересующих проблем и волнующих вопросов, его доверительное отношение к читателю. Такая свободная, раскованная лексическая наполняемость заряжает конструкцию совета экспрессией и особой разговорной окрашенностью. В газете автор (адресант) совета выступает, с одной стороны, как коллективная языковая личность, с другой, – как индивидуальная языковая личность со своими нравственными и мировоззренческими принципами. Эта творческая личность – новый тип пишущих, не всегда считающихся с установленными ранее стереотипами газеты, который сам решает, какой вокабуляр ему нужен, который входит в академические словари или ненормативный народный словарь, словарь улицы, который звучит, вибрирует, обогащаясь живыми интонациями и отражает реалии современности. Такой газетный текст ориентирован на выражение этической, социальной или интеллектуальной оценки, на подтекст, воздействующий на адресата.

Анализируя тексты периодики, можно говорить о наметившейся в них тенденции к увеличению доли жаргонной и арготической лексики, которая активизировалась не только в устной разговорной речи, но и в публицистике [1]. Их проникновение в литературную речь, с одной стороны, может свидетельствовать о возрастающей тенденции к экспрессивности речи, а с другой, – о понижении языковой культуры, что можно проиллюстрировать примером.

Советы начинающим истцам. Заниматься волокитой районным судьям очень выгодно. Чтобы правильно рассмо-

треть дело, надо внимательно читать материалы следствия, проводить заседания, истребовать документы, допрашивать свидетелей, составлять юридически правильные решения, т.е. тратит время, брать на себя ответственность. Поэтому судье легче создавать лишь видимость разбирательства. С другой стороны, чем больше у судьи скапливается дел, тем для судьи лучше. Можно оправдать волокиту и нарушения законодательства большой загруженностью. Поэтому многие судьи дела не рассматривают, а складывают. Согласно ст. 157 Гражданского процессуального кодекса (ГПК) дело должно быть рассмотрено в течение двух месяцев. Но судьи этим требованием часто пренебрегают. Они «волокият» дела многу месяцев и даже лет. Александр Рубаха, член Областного правозащитного центра (Горожанин 2008, № 37)

Какова причина использования нетрадиционной для языка газеты жаргонной лексики в текстах советов? Причина этого явления заключается в резком расширении состава участников массовой коммуникации: новые слои населения пробуют себя в роли ораторов, авторов, пишущих в газеты и журналы, делятся своим жизненным опытом, поэтому, соответственно, и в периодике, и в совете наблюдается пестрая мозаика речевых манер, способов выражения мыслей и эмоций, тактик и стратегий диалогов, построения письменных текстов, употребления слов... Во всем этом океане речи находят, в свою очередь, отражение специфические, «свои» узальные нормы речевого поведения каждой из социально-культурных групп населения и микрогрупп, в том числе и способы выражения приличия/неприличия. При этом новые ораторы и писатели не обладают достаточной языковой культурой, что приводит к нарушению литературных норм, к смешению нормативной и ненормативной лексики, к расширению вариативности и т.д. Этому же способствует стремление авторов к «эффекту новизны», необычности, заигрыванию с публикой.

В результате анализа содержания текстов соответствующих советов следует отметить, что субъект речи с помощью высказываний, реплик жаргонного характера может выразить:

- свое отрицательное эмоциональное состояние;
- субъективное отношение пишущего к адресату речи, к его поведению, действиям;
- дать резко негативную оценку какого-либо явления и тем самым четко обозначает свою позицию, свое отношение к описываемой ситуации или проблеме и т.п.

Основная часть жаргонной лексики в советах характеризуется грубой экспрессивной окраской, чаще всего циничного характера. Комментируя такое проникновение в сферу языка СМИ ненормированной русской речи, следует отметить, что это явление представляет серьезную опасность для языковой жизни общества и стабильности литературного языка, расширяет сложившуюся систему литературных норм.

Выводы. Анализируя лексическую наполняемость советов в современной массовой коммуникации, следует учитывать, что лексическая система, в отличие от других, тесно связана с внешними факторами, непосредственнее и быстрее отражает и реагирует на изменения, происходящие в действительности. Словарный состав языка находится в состоянии непрерывного изменения: он постоянно пополняется словами и значениями слов, необходимыми для обозначения новых реалий и понятий, и, наоборот, освобождается от тех лексических единиц, которые перестают быть необходимыми. Еще одна важная

особенность лексической системы: она менее статична, чем другие, что объясняется смешанным характером значений многих слов. Лексические единицы обнаруживают более тесные, глубокие и многообразные связи с контекстом, чем единицы других систем, а потому и более подвижны и вариативны по своему содержанию. Все перечисленные качества позволяют использовать различные слои лексики для усиления экспрессивной насыщенности того или иного текста. Дальнейшую перспективу исследования мы видим в анализе синтаксических средств достижения экспрессивности текста совета.

Литература:

1. Абашина Н.В. Актуальное членение и жанровая принадлежность текста / Н.В. Абашина // Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания : сб. науч. тр. – К. : Киев. нац. ун-т им. Тараса Шевченко, 2009. – С. 9–13.
2. Акимов Г.Н. Экспрессивные свойства синтаксических структур // Предложение и текст : семантика, прагматика и синтаксис / Г.Н. Акимов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – С. 15–20.
3. Дридзе Т.М. Организация и методы лингвopsихологического исследования массовой коммуникации / Т.М. Дридзе. – М. : МГУ, 1979. – 282 с.
4. Коньков В.И. Рекламные тексты нетрадиционного типа / В.И. Коньков. // Вестник Санкт-Петербург. ун-та. – Сер. 2. История, языкознание, литературоведение. – 1996. – Вып. 2. – С. 106–110.
5. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе: некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В.Г. Костомаров. – М. : МГУ, 1971. – 267 с.
6. Тертычный А.А. Жанры периодической печати / А.А. Тертычный [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.evartist.narod.ru/text2/01.htm.

Бондаренко Л. І. Засоби досягнення експресії в тексті поради

Анотація. У статті розглядається текст поради як особливий мас-медійний жанр з погляду його експресивної насиченості. Особлива увага звертається на лексичне наповнення досліджуваних текстів. Зокрема, ілюструється вживання в порадах жаргонної, зниженої лексики та інших її прошарків.

Ключові слова: текст, порада, експресивність, лексика.

Bondarenko L. Ways of the achievement of expressivity in the text of advice

Summary. The article deals with the advice text as a special genre of mass media in terms of its expressive intensity. Particular attention is drawn to the lexical content of the studied texts. In particular the use of slang, lowered vocabulary and its other segments in advice is illustrated in the text.

Key words: text, advice, expressivity, vocabulary.

Гурдуз А. І.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
Бережанська Х. Р.,
студент філологічного факультету
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ МІФОПОЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті мотивовано визначено основний спосіб інтенсифікації українських міфопоетичних досліджень перших десятиліть ХХІ ст., із сучасних позицій уточнено відповідні вимоги до цього наукового профілю. Ключовим при цьому стають виявлення головних методологічних протиріч стосовно понять міфопоетики й авторської міфотворчості та окреслення оптимальних дефініцій базових проблемних термінів.

Ключові слова: міфопоетика, міфологема, міфопоетична парадигма, дискусія, модус, структура, криза.

Постановка проблеми. Аналіз сучасного літературознавчого і взагалі культурологічного дискурсу дозволяє говорити не просто про популярність, але про впевнене домінування в ньому міфопоетичного похилу. Підвищений інтерес епохи до міфу й міфотворчості в усіх галузях людської діяльності при цьому віддзеркалюється сповна, хоча часом стимулює в окремих дослідників дещо штучний пошук міфопоетичного в довільно обраному фактичному матеріалі. Помітні такі випадки і в українському літературознавстві.

Відповідно до пріоритетів вітчизняної науки дослідження складників метатексту інтерпретацій ряду легендарно-міфологічних структур у роботах прикладного характеру ведеться в широкому тематичному і часовому спектрі, що останній виявляє тенденцію до розширення. Різномасштабне осмислення корпусу класичної міфології поєднується з аналізом нео- і квазіміфологічних явищ. Інтенсивне поповнення кластерів відповідного художнього масиву, тенденції його внутрішнього самоосмислення значно ускладнюють процес вивчення, також орієнтуючи дослідників на більшу послідовність праць, злагодженість зусиль, мінімалізацію суб'єктивізму в роботі й ліквідацію тематичних лакун у ній. Водночас ключовою причиною середнього рівня практичного виходу частини вітчизняних міфопоетичних праць кінця ХХ – початку ХХІ ст. залишається мінімальна розробленість теоретичного аспекту цієї сфери [детальніше див.: 1, с. 14–25], дотичні ж до проблеми авторської міфології розвідки при цьому продуктивно майже не розробляються.

Мета статті – мотивовано визначити основний спосіб інтенсифікації міфопоетичних українських досліджень перших десятиліть ХХІ ст., уточнивши із сучасних позицій відповідні вимоги до цього наукового профілю. Ключовим при такій постановці питання стають: а) виявлення головних методологічних протиріч стосовно понять міфопоетики й авторської міфотворчості; б) окреслення оптимальних дефініцій базових проблемних термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема теоретичного інструментарію, пов'язаного зі сферою інсталяції міфоелементів у художній твір, порушується давно і регулярно

(серед найбільш авторитетних учених назовемо Н. Фрая, Є. Мелетинського, В. Найдиша). Невизначеність ряду базових понять тут (починаючи з головної категорії «міф») не лише значно ускладнює процес дослідження, але й сприяє дискусійності результатів таких розвідок; ряд учених взагалі відмовляють сучасній науці в здатності визначити міф чи розкрити сутність процесу міфотворчості (Г.-Г. Гадамер, М. Еладе, Д. Пашініна та ін.). Сучасне дослідження вимагає перегляду й компромісного уточнення відповідних сучасних методологій.

З огляду на концепцію Є. Мелетинського історії літератури як періодичних процесів її деміфологізації та реміфологізації літературний процес постає як модель, що етапно розвивається в діапазоні «міфологічний – реалістичний (неміфологічний)» [2, с. 41]. Суперечливість усередині цих етапів свідчить про можливість взаємопроникнення сфер міфологічного і неміфологічного і «знімається», якщо звернутись до теорії літературних модусів Н. Фрая [3, с. 33–34; 3, с. 50; 3, с. 52].

Проблема авторського міфу як найвищої форми міфотворчості є одною з центральних у даному контексті. Відповідно, явище власне авторського міфу доцільно розглядати серед модусів проявлення міфу в художній творчості [4, с. 124–125]. Питання «індивідуальної творчої міфології», «власної міфології» порушував іще Ф.В. Шеллінг. В українській науці погляди на цей феномен розходяться, причому протилежні тут положення А. Нямцу [5, с. 58] і О. Забужко [6, с. 35]. Дефініція міфотворчості – досить умовна і не висвітлює механізму внутрішніх процесів явища [7, с. 29]. В українському літературознавстві і філософії безпосередньо проблемі авторського міфотворення присвячено ряд праць останніх десятиліть, найбільш яскраві й неоднозначні з них – Шевченковознавчі. Так, якщо Г. Грабович робить висновок, що Т. Шевченка «можна назвати істинним міфотворцем» [8, с. 169], то О. Забужко бачить «власний Шевченків міф, розгорнутий докола міфа України» [6, с. 17]. Погляди цих вчених сходяться в положенні «авторський міф = міф автора». Однак питання кваліфікації певного митця як (національного) міфотворця залишається проблемним, що переводить у статус дискусійної систему передумов, які дозволили іншим дослідникам вважати творчість письменника міфотворчістю. Наприклад, Т. Мейзерська Т. Шевченка розглядає як «продукт національно-культурного міфу», а Лесю Українку – як творця міфу особистісного [9, с. 38]. У даному випадку особливу увагу привертає те, що вчена актуалізує положення про «єдність міфо- і метафоротворення, де міф постає як система метафор» [9, с. 9]. Аналогічну думку висловлював раніше Н. Фрай [3, с. 136].

Головною рисою відмінності поглядів учених стосовно дефініції авторського міфу є проблема автономності функціонування твору, який претендує називатись авторським міфом. За

А. Нямцу, обов'язковий критерій розгляду твору як авторського міфу – реінтерпретація його пізнішими митцями як інваріантної моделі. З погляду протилежної позиції, феномен авторського міфу не потребує для свого визнання наступного опрацювання («культурологічної міфологізації» (А. Нямцу)), одразу будучи «повноцінним» міфом (Г. Грабович, О. Забужко, Т. Мейзерська). Невизначеність цього принципового моменту ще раз ілюструє непроробленість наукового інструментарію сфери міфопоетики, зокрема в Україні. Як приклад наведемо наступне різночитання: авторські міфи про Дон Кіхота і Фауста, як і міфи про Дон Жуана і Гамлета, пройшли шлях «культурологічної міфологізації», хоча перші два з них – «національно-консолідуючі» і, за логікою О. Забужко, такої «міфологізації» не потребують. З іншого боку, міфи Дж. Джайса чи Ф. Кафки теж є авторськими, проте не мають (і не потребують) «культурологічної міфологізації», тимчасом як перший з них є «національно-консолідуючим» (із застереженнями [6, с. 18]), а другий – ні.

Фактори відсутності спроб узгодити означену теоретичну колізію, неуточнення більшістю сучасних вчених тих теоретичних координат, згідно з якими будуються їх роботи щодо відповідної практичної проєкції або ж прийняття ними за основу без належного обґрунтування тих чи інших концепцій, адаптація аналізованого матеріалу під обрану методологію (наприклад, О. Гольник [10, с. 12–13; 10, с. 15–16]), формування на базі некоректних (і / чи нефахових) положень власних досліджень (зокрема, Л. Хавкіною [11, с. 20–21; 11, с. 32; 11, с. 57]) – все це вносить специфічний акцент у результати таких праць, що останні можуть потребувати додаткової верифікації. Органічність і адекватність світовим критеріям теоретичних координат міфопоетики, з іншого боку, формує відповідне поле вивчення, значно ширше, ніж воно уявляється окремим дослідникам (скажімо, Л. Яшиній [12, с. 20]).

Аналіз провідних досліджень із теми дозволяє трактувати літературну міфотворчість як художнє, філософсько-естетичне явище культури, коли письменник, спираючись на матеріал класичної міфології й художньо його опрацьовуючи, створює варіантну, сучаснену модель давньої широковідомої міфологічної оповіді (модуси міфологізації, реміфологізації і деміфологізації), або ж коли на ґрунті авторського досвіду й світовідчужування окреслюється потужне структурно-змістове ядро, яке «кодує» художній світ твору даного письменника та, маючи змогу стати об'єктом інтерпретацій інших митців, зазнає «культурологічної» міфологізації (модус авторського, або ж «нового», міфу) [1, с. 24–25].

Доводиться констатувати й практичну відсутність спроб визначення терміна «міфопоетика» навіть у спеціальних працях [13, с. 50–51], за рідким виключенням (наприклад, Т. Саяпіною [14, с. 34]). Загалом міфопоетична система твору є формальним вираженням закладеного в нього міфологічного фактора. Останній обумовлений, перш за все, процесами свідомої авторської міфотворчості, виявляється через атрибути – міфемі, міфологеми, міфопоетичні мотиви тощо – та може існувати в чотирьох основних модусах (типах міфотворчості): міфологізації, реміфологізації, деміфологізації та власне авторському міфу. Важливим у цьому контексті стає й поняття міфопоезії.

Міфопоетична система твору найчастіше виражається у двох основних варіантах. Перший: коли твір насичений міфологічними елементами чи паралелями до них (алюзіями, ремінісценціями тощо), які не становлять сюжетотворчої структури, а отже, сформований у тексті міфопоетичний комплекс не має впорядкованого подієвого стрижня, ядра чи ряду таких

стрижнів, ядер (такі міфопоетичні системи – мозаїчні, або фрагментні). Другий варіант репрезентації міфопоетичної системи спостерігається, якщо міфопоетична складова у творі є для нього структуротворчою і (будучи наскрізною в тексті чи панівною в певному текстовому фрагменті) може розглядатись як міфопоетичний мотив, сюжет (міфопоетичні системи такого типу – лінійні). Вища форма, організації з точки зору міфопоетики, більш властива творам із лінійними міфопоетичними системами, порівняно з творами з мозаїчними, а також творами з комбінованими міфопоетичними системами типу «лінійно-мозаїчна». У творі, де міфологічний фактор структурує основні шаблі художньої дійсності, формується авторська міфопоетична модель (образ) світу, або, ширше, – міфопоетична парадигма [1, с. 28–29].

Отже, художній твір можна розглядати у світоглядно-філософському вимірі та у вимірі тексту. У першому випадку говоримо про міфопоетичну парадигму твору, а в другому – про його текстуально виражену міфопоетичну систему. Провідним поняттям міфопоетичної парадигми твору є, зокрема, тип її ядра (за джерелом виникнення). Міфопоетична система твору на рівні тексту може мати лінійну, фрагментну чи комбіновану структуру, утворювану складниками нижчого рівня (міфопоетичний мотив, міфологема тощо).

Висновки. В умовах поступового проявлення кризових явищ світової [15, с. 48–49] і водночас потреби формування сучасної національної міфотворчості (перші плоди останньої часково вже окреслені) загострюються проблеми теоретичного дослідження міфопоетичної сфери, подальше уникнення яких у практично орієнтованих розвідках – контрпродуктивне. Для інтенсифікації вивчення міфопоетики твору потрібна нагальна конкретизація ключових методологічних координат. Для забезпечення достовірності й недвозначності результатів міфопоетичні студії мають містити відповідні теоретичні обґрунтування, не замкнені на вітчизняному науковому матеріалі. Дотримуючись принципу наступності, не можна не включати до розвідок зіставний досвід світового міфопоетичного вивчення конкретних творів, що попереджатиме кризові явища у вітчизняних міфопоетичних студіях і дисонанс звучання результатів національних і зарубіжних досліджень названої сфери, потенційні можливості розроблення якої поки повністю ще не розкриті.

Література:

1. Гурдуз А. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській «прозі про землю» кінця XIX – першої третини XX ст. : [моногр.] / [А. Гурдуз]. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 216 с.
2. Мелетинский Е.М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е.М. Мелетинский // Вопросы философии. – 1991. – № 10. – С. 41–47.
3. Frye N. Anatomy of Criticism : Four essays / N. Frye. – London : Penguin Book, 1990. – 383 p.
4. Гурдуз А. Міф і міфологічний фактор у літературі: (Загальнотеоретичні проблеми студіювання) / А. Гурдуз // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцейх та колегіумах. – 2004. – № 3. – С. 120–126.
5. Нямцу А.С. Традиція у слов'янських та західноєвропейських літературах : (проблеми теорії) / А.С. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2001. – 152 с.
6. Забужко О.С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О.С. Забужко. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Факт, 2001. – 160 с.
7. Найдыш В. Философия мифологии: От античности до эпохи романтизма / В. Найдыш. – М. : Гардарики, 2002. – 554 с.

8. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович ; пер. з англ. С. Павличко. – Вид. 2-ге, випр. й авториз. – К. : Критика, 1998. – 207 с.
9. Мейзерська Т.С. Проблеми індивідуальної міфології : (Т. Шевченко – Леся Українка) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 ; 10.01.06 / Т.С. Мейзерська ; НАН України. Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка.– К., 1997.– 42 с.
10. Гольник О. Міф у художньому світі Євгена Маланюка : [моногр.] / [О. Гольник]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 218 с.
11. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф : [моногр.] / [Л. Хавкіна]. – Харків : Харків. іст.-філол. т-во, 2010. – 352 с.
12. Яшина Л.І. Проза Володимира Дрозда: міфопоетичний дискурс : [моногр.] / [Л.І. Яшина]. – Дніпропетровськ : Баланс-Клуб, 2003. – 174 с.
13. Мишанич М. Міф, міфологія, міфологізм, міфокритика, міфопоетика: Історія інтерпретації і розмежування понять : доп. на V Міжнар. конгр. українців / М. Мишанич, С. Мишанич. – Донецьк : Норд-Прес, 2002. – 60 с.
14. Саяпіна Т.В. Міфопоетика творчості М.М. Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література / Т.В. Саяпіна ; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 195 арк.
15. Гурдуз А.І. Трансформації франкенштейніани початку XXI століття: фентезійний акцент / А.І. Гурдуз // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність : зб. наук. пр. ; гол. ред. С. І. Ковпик. – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2016. – Вип. 7. – С. 42–51.

Гурдуз А. И., Бережанская К. Р. Интенсификация мифопоэтических исследований как проблема

Аннотация. В статье мотивированно определен основной способ интенсификации украинских мифопоэтических исследований первых десятилетий XXI века, с современных позиций уточнены соответствующие требования к данному научному профилю. Ключевым при этом становится определение главных методологических противоречий относительно понятий мифопоэтики и авторского мифотворчества и обозначение оптимальных дефиниций базовых проблемных терминов.

Ключевые слова: мифопоэтика, мифологема, мифопоэтическая парадигма, дискуссия, модус, структура, кризис.

Gurduz A., Berezhanska H. Intensification of the Mythopoetical Researches as a Problem

Summary. In this article the main method of intensification of the Ukrainian mythopoetical researches of the first decades of the XXI century is motivated certain. From the modern positions the corresponding requirements to this scientific profile are specified. Determination of the main methodological contradictions in relation to concepts of mythopoetics and the author's mythocreation and also denotation of optimal definitions of the basic problem terms become here the key things.

Key words: mythopoetics, mythologema, mythopoetical paradigm, discussion, modus, structure, crisis.

Доценко О. Л.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАПИТАНЬ У СУДОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті проаналізовано морфологічні, синтаксичні та синтаксично-інтонаційні засоби формулювання запитальних висловлень у судовому діалозі.

Ключові слова: судовий дискурс, питальне висловлення, пресупозиція, відкрите запитання, закрите запитання.

Постановка проблеми. Сучасний період становлення України як демократичної держави позначився переглядом правових норм, які визначають особливості судової системи, статус і компетенцію суддів, інших учасників судового процесу. Нагальною проблемою сучасного судоустрою є впровадження чи невпровадження суду присяжних, тобто уповноваження розглядати судові справи та виносити відповідні рішення нефахівцями. Отже, дослідження особливостей мовленнєвої поведінки професійних юристів та нефахівців у ході судових слухань може дати відповідь на низку актуальних запитань. Однак в Україні досі ця проблема є маловивченою, особливо з лінгвістичного погляду. Зумовлено це переважно особливостями судової системи, успадкованої від СРСР, яка відзначалася абсолютним ігноруванням сили слова. Натомість в інших країнах колишнього Радянського Союзу, де було запроваджено суд присяжних, з яким пов'язаний розвиток судової риторики, активізувалися й відповідні лінгвістичні дослідження. Зокрема, вони представлені науковим доробком О.С. Александрова [1], Т.В. Губаєвої [2; 3], Л.О. Введенської та Л.Г. Павлової [4], О.В. Петрова [5], інших.

Мета – проаналізувати морфологічні, синтаксичні та синтаксично-інтонаційні засоби формулювання запитальних висловлень у судовому діалозі.

Виклад основного матеріалу. З-поміж проблем, які потребують всебічного аналізу, особливо гостро постає необхідність вивчення специфіки організації діалогу як однієї з форм комунікації в судовому процесі. Це стосується й особливостей методу запитань-відповідей, що використовуються з метою з'ясування обставин справи, які впливають на хід судового розгляду й висновок суду. Першим кроком у дослідженні вищезазначеного феномена має стати визначення правових і лінгвістичних, зокрема культуромовних особливостей формулювання запитань, їх співвідношення. Саме це й стало предметом нашого дослідження.

У ході судового слідства використовуються питальні висловлення різних типів. Вибір типу запитання зумовлений стадією судового розгляду, особливостями викладення інформації особою, що свідчить у суді, іншими чинниками. Правильний вибір певного типу запитання й уміле його формулювання визначає якість дослідження доказів, а отже, й ухваленого рішення. Тому аналіз типології запитань із погляду визначення найоптимальніших способів їх мовного оформлення є вкрай актуальним.

У сучасній літературі поширеними є кілька класифікацій запитань. Щодо дослідження особливостей реалізації запитань у судовому дискурсі варто враховувати поділ питальних висловлень на закриті й відкриті, який умовно можна назвати власне лінгвістичним, а також класифікацію, поширену в літературі, присвяченій дослідженню проблем правничої лінгвістики, де розглядаються загальні та додаткові запитання, а в межах останніх – уточнювальні, нагадувальні, доповнювальні й навідні запитання; інші класифікації.

Як уже зазначалося, дослідники традиційно поділяють запитання на відкриті й закриті. Однак такий поділ є недостатнім, оскільки стосується власне питальних висловлень, а запитання, зокрема й такі, що є елементом судового дискурсу, формулюються не лише цим способом. Активно використовуються для спонукання особи до надання актуальної інформації непитальні та комбіновані форми. Окрім того, в ході надання пояснень суду учасниками слухань використовуються риторичні запитання різних типів. Урахування та всебічний аналіз особливостей формулювання власне запитань, непитальних та комбінованих форм, що використовуються для ініціації співрозмовника до надання відповідної інформації, дозволить описати повною мірою техніку формулювання запитань у судовому дискурсі.

Власне запитання формулюються за допомогою спеціальних засобів: морфологічних (вживання у висловленні питальних займенників, часток), синтаксичних (специфічний порядок слів у реченні), інтонаційних («питальна мелодика, що наприкінці речення досягає найвищого рівня» [6, с. 271]). Такі питальні висловлення традиційно поділяються на відкриті й закриті.

Відкриті запитання містять специфічний елемент – питальне слово (*що, хто, де, коли, чому* тощо). Наприклад, запитання представника скаргника у Верховному Суді України Н.І. Шуфрича до представника відповідача М.І. Ставнійчук: «*Яка була необхідність запрошувати уповноваженого представника кандидата на пост Президента Віктора Федоровича Януковича на засідання 27 грудня, на якому почали приймати протоколи територіальних виборчих комісій о шістнадцятій годині, хоча початок засідання був о чотирнадцятій тридцятій? Суду я представляю у своїх поясненнях копію урядової телеграми від ЦВК. Що ви робили протягом 1,5 години?*». Особливості мовного оформлення таких запитань «відкривають» перед співрозмовником багато варіантів відповіді. Ця ознака відкритих запитань завжди вважалася їх перевагою, порівняно із закритими. Тому несподіваною, однак слушною, є думка Дмитра Трунова, який, досліджуючи особливості спілкування психолога чи психіатра під час консультування людей, що мають певні проблеми, описав недоліки відкритих запитань [7]. Відкритість звільняє співрозмовника від заданості відповіді,

часто пропонуваної вже у формулюванні закритого запитання, вона занурює людину в невизначеність і позбавляє її будь-яких зовнішніх орієнтирів у виборі мовного оформлення відповіді. Таке почуття невизначеності стосується різних аспектів комунікації, наприклад, інформації про мету ініціатора комунікації, його оцінку відповіді, інші побоювання й сумніви. Зважаючи на те, що спілкування в суді теж пов'язане з хвилюванням учасників процесу, особливо тих, для кого ситуація спілкування в залі суду є незвичною, таку специфіку відкритих запитань теж слід враховувати. Окрім того, як зауважує Д. Трунов, відкрите запитання підсилює нерівність співрозмовників, оскільки воно примушує розкритися одного з них і дозволяє залишатися «закритим» іншому: той, хто відповідає, в такій ситуації є об'єктом дослідження для того, хто запитує. «Поэтому во всех социальных ситуациях, когда ответчик находится перед лицом призывающей к ответу фигуры (родитель, учитель, следователь и пр.), мы, в первую очередь, слышим открытые вопросы; а если закрытые вопросы здесь и встречаются, то звучат они в «жесткой» интонационной форме, функционально направленной на получение односложного ответа» [7].

Закриті запитання найчастіше визначаються як запитання, відповідаючи на які, особа може обмежитися однією з двох відповідей: «так» або «ні». Засобами вираження питальності в таких висловленнях є питальна частка *чи* або інтонація, напр.: «*Чи правильно я розумію, що в третьому пункті прохальної частини вашої скарги ви просите Верховний Суд України встановити факти, що мають юридичне значення? Я маю на увазі «факти системного і грубого порушення»... не буду далі цитувати*» (запитання представника Центральної виборчої комісії М.В. Охендовського представникові кандидата на пост Президента України В.А. Юценка С.В. Власенкову в справі за скаргою М.Д. Катеринчука); «*Чи маєте ви у своєму розпорядженні докази того, що суди України, в яких, за вашими словами, знаходились скарги на дії територіальних виборчих комісій, належним чином повідомляли Центральну виборчу комісію про факти надходження і розгляду ними таких скарг Центральною виборчою комісією, адже це вимагається законом*» (запитання М.В. Охендовського С.В. Власенкову в справі за скаргою М.Д. Катеринчука); «*Ви нам зачитали заяви громадян, які завірені нотаріусом чи ким, я не знаю. Ви ці заяви приєднували до скарг до виборчих комісій або до Центральної виборчої комісії на ці порушення?*» (запитання судді М.І. Балюка представникові кандидата на пост президента В.А. Юценка О.Ю. Резникову в справі за скаргою М.Д. Катеринчука); «*І це одне питання. Воно весь час виникає. Ви кажете, що були порушення у зв'язку з відкритими талонами, що їздили поїзди, автобуси і таке інше зі Сходу на Захід. А з Заходу на Схід їздили?*» (запитання судді А.О. Дідківського О.Ю. Резникову в справі за скаргою М.Д. Катеринчука).

Дмитро Трунов визначає такі два позитиви закритих запитань:

1) закриті запитання залишає за тим, хто дає відповідь, вибір: просто погодитися чи не погодитися із пропонуваним варіантом, тобто відповісти «так» або «ні», чи надати додатково більш-менш розгорнутої інформації. Наприклад, під час засідання палати в цивільних справах Верховного Суду України в справі за скаргою довіреної особи кандидата на пост Президента України В.А. Юценка М.Д. Катеринчука представником відповідача С.Б. Гавришом представникові заявника О.Ю. Резникову було поставлено низку запитань, зокрема й закритих,

на які були дані розгорнуті відповіді різних типів. Наприклад, запитання: «*Чи відомі вам факти в будь-якій правовій демократії, щоб результати екзитолу стали причиною визнання тих чи інших результатів виборів президента чи інших демократичних інститутів?*», відповідь: «*Фактів того, що тільки лише одна інформація екзитолів стала причиною скасування або відміни виборів, мені не відомо. Але, ще раз повторюю, коли я наводив приклади висновків екзитолів, це було одним із доводів про те, що інформація, яка подана Центральною виборчою комісією, є такою, що не уможливує достовірно встановити результати виборів. Вони не співпадають із тою практикою підрахунку, яка існує в цілому у світі і в тому числі в нашій Україні, пане Гавриш...*»;

2) можливість обмежитися усього лише двома відповідями має в деяких випадках дуже важливе психологічне значення для людини, що почуває себе в момент спілкування не дуже впевнено [7].

Серед аналізованої групи є такий тип запитань, який характеризується найбільшим ступенем закритості. Це альтернативні запитання, які передбачають вибір відповіді з-поміж двох запропонованих варіантів. Такі запитання, незважаючи на їх контрастність, є дуже доречними в ситуаціях, що передбачають категоричне уточнення: в такому разі вони стають ще більш закритими, й протиставлення концентрується на «так» і «ні». Перед таким протиставленням викладається пресупозитивна інформація, яка й повинна бути оцінена з погляду її істинності чи хибності. Наприклад, суддя М.І. Балюк так сформулював запитання представникові кандидата на пост Президента України В.А. Юценка О.Ю. Резникову в справі за скаргою його довіреної особи М.Д. Катеринчука: «*На попереднє моє запитання попередньому вашому представнику ви дали відповідь, що ви не подавали скарг у строк, який визначений Законом, тобто які в день голосування ви повинні були надати до дільничної виборчої комісії, або наступний день до апеляційного суду, або до вищестоящої інстанції. Так оце таке запитання. Ви дали відповідь, що ви не подавали в цей строк скарг на порушення, які мали місце в день голосування. Це стосується списків виборців, це стосується інших порушень, які ви навели у своїх поясненнях. Це так чи не так?*»

Отже, «лінгвістичний аналіз відкритих і закритих запитань не може проводитися без урахування їх пресупозиції, тобто тих вихідних знань, якими володіє мовець. Пресупозиція зумовлює і зміст та характер відповіді на запитання» [8, с. 28]. Відкриті запитання формулюються в ситуаціях, коли суб'єкт мовлення володіє інформацією про певні явища дійсності, але хоче з'ясувати нові деталі, додаткові подробиці. Факт, про який ідеться, є дійсним, й інформація про це експлікована в змісті висловлення, мовець лише намагається доповнити свої знання. Основними граматичними показниками таких питальних висловлень є займенники (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*) та прислівникові слова (*де, куди, звідки, коли, чому* та ін). Засобами вираження такого питального значення можуть бути інтонація та порядок слів у реченні, напр.: «*Ти йдеш додому?*»; «*Ти йдеш додому (чи йдеш)?*»; «*Додому ти йдеш?*» За класифікацією Л.О. Кадомцевої, такі висловлення визначаються як «речення прямої з'ясувальної питальності» [9, с. 132]. Ш. Баллі визначив такі запитання як «часткові диктальні» (типу «*Хто вийшов?*») та часткові модальні (типу «*Чи до школи він пішов?*») [10, с. 48].

Інтонаційно-синтаксичними засобами можуть бути виражені й питальні значення, спрямовані на з'ясування істинно-

сті чи хибності змісту висловлення в цілому, які відповідно до наведеної вище класифікації є закритими запитаннями, напр.: «Ти йдеш додому?». Цей тип питальних висловлень в основному відповідає «реченням прямої уточнюючої питальності», за класифікацією Л.О. Кадомцевої [9, с. 131–133], «повним модальним» та «повним дистальним» запитанням, – за Ш. Баллі [10]. Основним граматичним показником цього значення є частка *чи*.

Окрім власне запитальних висловлень, у ході судового слідства використовуються з метою спонукання учасників слухань до викладу необхідної для з'ясування особливостей об'єкта судового розгляду непитальні форми. Дмитро Трунов виділив кілька типів таких висловлень: 1) спонукальні, які можуть мати характер прохання чи бажання; 2) розповідні (рефлексивні та спрямовальні); 3) незакінчені фрази, які завдяки своїй незакінченості є достатньо відкритими, а характерний інтонаційний малюнок незавершеної фрази («загин» – за К.С. Станіславським) спонукає співрозмовника завершити її [7]. Останній тип висловлювань, незважаючи на їх відносну відкритість, практично не використовується в судовому дискурсі. З-поміж наведених типів найуживанішими є розповідні рефлексивні висловлення з імпліцитною питальністю («Я»-висловлення), напр.: *Ваша честь! Є декілька уточнюючих запитань стосовно того, що зараз шановна сторона пояснювала суду. Я хотів би з'ясувати у вас (щоб ви назвали) остаточну дату, коли надійшов протокол до Центральної виборчої комісії після першого туру голосування, тобто після 31 жовтня* (висловлення представника Центральної виборчої комісії, звернене до представника кандидата на пост Президента України В.А. Ющенка С.В. Влащенко).

Висновки. Обсяг статті не дозволяє більш детально охарактеризувати виділені класифікаційні типи запитань, що використовуються в судовому процесі, проаналізувати риторичні питання як один із найуживаніших механізмів впливу на адресата мовлення. Однак беззаперечною є необхідність проведення всебічного дослідження особливостей використання в судовому дискурсі методу запитань-відповідей, оскільки це сприятиме, з одного боку, розвитку теорії граматики сучасної української мови, а з іншого, – виробленню мовленнєвих стандартів, покликаних поліпшити якість судочинства.

Література:

1. Александров А.С. Введение в судебную лингвистику / А.С. Александров. – Нижний Новгород : Нижегородская правовая академия, 2003. – 420 с.
2. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т.В. Губаева. – М. : Норма, 2004. – 160 с.
3. Губаева Т.В. Словесность в юриспруденции / Т.В. Губаева. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1995. – 301 с.
4. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Риторика для юристов / Л.А.Введенская, Л.Г.Павлова. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 576 с.
5. Петров О.В. Основы судебного красноречия / О.В.Петров. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 208 с.
6. Васильченко В.М., Доценко О.Л. Экзаменаційний диктант без репетитора / В.М.Васильченко, О.Л. Доценко. – К.; Ірпінь : ВТ «Перун», 2005. – 304 с.
7. Трунов Д. Введение в технику вопросов / Д. Трунов // Журнал практического психолога. – 2000. – № 12. – С. 113–122. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://home.perm.ru/~dmitry/archiv/p029.htm>.
8. Доценко О.Л., Ясакова Н.Ю. Особенности семантико-прагматичної інтерпретації інтерогативів / О.Л. Доценко, Н.Ю. Ясакова. // Вісник Київського славистичного університету. Серія «Філологія». – 2003. – Вип. 16. – С. 27–40.
9. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
10. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

Доценко О. Л. Грамматические средства формулировки вопросов в судебном дискурсе

Аннотация. В статье проанализированы морфологические, синтаксические и синтактико-интонационные средства формулировки вопросительных высказываний в судебном диалоге.

Ключевые слова: судебный дискурс, вопросительное выражение, пресуппозиция, открытый вопрос, закрытые вопросы.

Dotsenko O. Grammatical means formulating questions in the judicial discourse

Summary. The article analyzes the morphological, syntactic and intonation means questioning the wording of statements in judicial dialogue.

Key words: judicial discourse, inquiring expression, presuppositions, open questions, closed questions.

Моштаг Є. С.,
старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова

МОВНІ ЗАСОБИ ОЦІНКИ В ПОДОРОЖНІЙ ПРОЗІ ЛЕСІ ВОРОНИНОЇ

Анотація. У статті проаналізовано різні типи оцінних засобів, використаних у книжці Лесі Ворониної «У пошуках Огопого» для передачі вражень авторки від подорожей до різних міст і країн. Показано, що переважають виражені прикметниками прямі оцінки, які належать до груп емоційних, сенсорно-смакових і естетичних. Розглянуто також оцінки, виражені реченням, аксіологічний зміст яких виводиться з фонових знань і поняття норми.

Ключові слова: мовна оцінка, оцінні прикметники, епітет, мова тревелогів.

Постановка проблеми. Сприймаючи нові для себе враження і розповідаючи про свої нові досвіди, людина неминуче використовує оцінну лексику та інші мовні засоби, що слугують вираженню оцінки. Останнім часом у мовознавстві все більшу увагу привертають мовні засоби оцінювання, формується цілий окремий напрямок у прагматичній та стилістичній – лінгвістичній аксіології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеній проблемі присвячені праці Н. Арутюнової [1], Т. Космеди [2], Т. Кузнецової [3], Г. Приходько [4] та інших. Крім загальнотеоретичних досліджень, виконаних на різноманітному мовному матеріалі, важливо з'ясувати специфіку оцінок у різних функціональних стилях і типах текстів; зокрема, актуальним є дослідження оцінних мовних засобів у публіцистичному стилі, який відіграє велику роль у впливі на свідомість сучасної людини. К. Серажим визначає оцінку в газетному тексті так: «... функціональна семантико-стилістична категорія оцінки в газетному мовленні – це організований за польовим принципом комплекс мовних засобів різних рівнів, поєднаних аксіологічним значенням і відповідною функцією. Він використовується для вираження ставлення суб'єкта мовлення до об'єктивної дійсності з метою досягнення ефективності комунікації в газетній сфері» [5]. Дослідниця функціонально пов'язує оцінку з поняттям аргументації, а останню визначає як «сукупність форм та засобів апелювання комунікантів до різних категорій цінностей (емоційних, пізнавальних, етичних тощо) з метою переконання шляхом формування нового знання на основі вже відомих положень. [...] Безпосереднім засобом включення нового знання в модель світу адресата є сукупність мовленнєвих висловлювань, що має властивості, необхідні для відповідної зміни ментальних структур адресата аргументації» [5]. На сьогодні лінгвістична природа оцінки в публіцистичному стилі та її місце в структурах аргументації досліджені недостатньо, тому наша робота має стати внеском у розв'язання цієї проблеми.

Оцінні мовні засоби є важливим складником розповідей про країни, міста, подорожі. У таких випадках особа, ділячись своїм досвідом, також змінює (або принаймні прагне змінювати) ментальні структури адресата, сформувати певне сприйняття інших країн. Ми погоджуємось із думкою про те, що «одним

із цікавих напрямків лінгвістичної аксіології є розгляд оцінки образу країни представниками інших лінгвокультур» [6, с. 50]. Якщо в цитованій праці йдеться про оцінку образу України «ззовні», яку дають представники інших культур на сторінках іноземної преси, то ми звернемо увагу на ті оцінки, що їх дає українська журналістка під час подорожей реаліям, побаченим за кордоном.

Мета нашої роботи полягає у виявленні типів оцінних мовних засобів у мандрівній прозі Лесі Ворониної. Матеріалом роботи стала книжка названої авторки [7], в якій представлено строкатий набір текстів, написаних після подорожей до різних точок земної кулі, тому книжка має напівжартівливий підзаголовок «Нотатки навколосвітньої мандрівниці».

У класифікації оцінок ми спираємося на відому розробку Н. Арутюнової, яка поділила всі оцінки на загальні (виражені показниками на зразок *добре / погано*) і часткові, а серед останніх виокремила сім різновидів: сенсорно-смакові, або гедоністичні; психологічні, які, у свою чергу, поділяються на інтелектуальні та емоційні; естетичні; етичні; утилітарні; нормативні; телеологічні [1, с. 198–199].

Виклад основного матеріалу дослідження. У подорожніх нарисах Лесі Ворониної великою є питома вага засобів, що передають пряму, експліцитну оцінку. У мовленнєвих структурах оповіді про події та враження, в емоційно та експресивно насичених контекстах ми досить часто бачимо ту лексику, для якої оцінність є інгерентною властивістю, наприклад: «*Вразила мене ця величезна країна (друга у світі за розміром після матушки-Росії) одразу ж – неймовірно гарна і надивовижно гостинна*» [7, с. 63]. У цьому реченні, де йдеться про Канаду, можна простежити риси ідіостилю Лесі Ворониної та її манери оповіді про свої враження. Спочатку подано фактичну інформацію (*величезна, друга за розміром*), після чого, у другій частині речення, висловлено оцінку (*гарна і гостинна*). Крім того, речення містить елементи емоційності (*вразила*), іронічності (*матушка-Росія*), а оцінні прикметники супроводжуються інтенсифікаторами *неймовірно* і *надивовижно*, які роблять виклад експресивнішим.

Як і в процитованому уривку, загалом у книжці серед лексичних засобів оцінності переважають прикметники. Із виділених Н. Арутюною типів оцінок найчастіше зустрічаються емоційні оцінки: «*похмуре місто-монстр, що пожирає людей*» [7, с. 8] і «*ви закохуетесь в нього*» [7, с. 9] (обидві оцінки стосуються Санкт-Петербурга); «*Ви, може, знайдете чудову рожево-помаранчеву мушлю. І вона буде дивовижна й неповторна*» [7, с. 29]; «*Відень вразив мене якоюсь особливою атмосферою піднесеності й святкового настрою*» [7, с. 170]. Важливими для авторки є також естетичні оцінки: «*Місто поставатиме перед вами гармонійне, витончене, якесь аж нереально-досконале*» [7, с. 9]. В описі конкретних чуттєвих вражень також ве-

лику роль відіграють сенсорно-смакові, або гедоністичні, оцінки: «На зупинках вас почастиють смачним обідом» [7, с. 111]; «Вабитиме ваше око й гігантська полуниця, але не та штучно-ватяна, що її цілий рік продають у наших холодних краях, а соковита й ніжна, щойно зірвана з грядки. Ясна річ, що ваша рука тягтиметься й тягтиметься до свіжих, а не засушено-заморених фініків, соковитого інжиру і розкішної перестиглої хурми. І ви, прищмокуючи й непристойно сьорбаючи, всмоктуватимете в себе цю медово-солодку жовтогарячу масу» [7, с. 40–41]. Як і для багатьох сучасних людей, у подорожах Лесі Ворониної поєднуються нові естетичні враження та смаковий гедонізм, що й відображується в типології оцінок. Мовна ж їх природа, як бачимо, загалом однотипна. Багато прикметників тяжіють до епітетів, маючи в собі образний компонент яскравої суб'єктивної характеристики.

Простежуються дві характерні риси авторської оповіді: відчутне переважання емоційних оцінок у тексті й домінування серед них позитивних, таких, що передають задоволення від побаченого, а то й захоплення ним – залежно від ступеня експресивності. Водночас авторка усвідомлює, що така особливість її текстів сприяє стереотипізації, надмірному узагальненню позитивних вражень і тому в деяких випадках знімає надлишкову позитивну емоційність в оцінних структурах тексту: «Щойно я написала осанну мудрим канадцям, внутрішній голос застеріг мене від надмірного пафосу й ідеалізації цієї чудової країни та її громадян» [7, с. 112]; «Попри всю зовнішню доброзичливість, канадці зовсім не нагадують янголів з крильцями. Насправді життя там досить суворе, і за нього треба боротися» [7, с. 83]; «Канада – це зовсім не рай земний» [7, с. 77]. У таких висловах оцінка вже більш розгорнута, втілюється не окремими прикметниками чи загалом словами, а цілими синтаксичними структурами (застеріг мене від надмірного пафосу й ідеалізації), а також знімається заперечними гіперболами не нагадують янголів з крильцями, не рай земний. На відміну від емоційної позитивної оцінки, у її зниженні, послабленні домінує раціональний компонент.

Рідше зустрічаються в досліджуваній книжці етичні оцінки. Вони з'являються тоді, коли йдеться про стосунки між людьми, а також у коментарях до історії: «Власне, чи не найтяжчим гріхом англійців можна вважати те, що вони познайомили індіанців з оковитою» [7, с. 67]. Невелика питома вага етичних оцінок пояснюється тим, що авторка не поспішає робити глибоких етичних висновків на підставі лише найзагальнішого знайомства з іншою країною та людьми.

Якщо звернути увагу на об'єкт оцінювання, то зрозуміло, що в переважній більшості випадків таким об'єктом будуть реалії, побачені за кордоном. Проте оцінюється також і звична, буденна дійсність життя в Україні: «А може, ми просто тікаємо самі від себе? Від щоденної круговерті, заплываного хідника, жлобів у маршрутках і безнадійних новин по TV?» [7, с. 5]. Також у ряді випадків оцінка стосується психологічного стану людини, самої оповідачки: «І ми, зацьковані й заморожені, забембані буденщиною й роботою-роботою-роботою, раптом вдаряємо об землю лихом-журбою, плюємо на всі зобов'язання й плани і тікаємо, куди очі дивляться» [7, с. 5]. Основною функцією введення таких оцінок буденного життя в текст є прийом контрасту: описи непривабливих реалій своєї країни та некомфортного психологічного стану слугують для того, щоб увиразнити контраст із побаченим за кордоном та з відчутими

там емоціями, наголосити на незвичності пережитого досвіду. В обох процитованих фрагментах оцінка є емоційною, хоча в першому з них вона доповнюється ще й нормативним складником.

Крім тих оцінок, які втілені переважно лексичними засобами і були розглянуті вище, авторка подорожніх нарисів «У пошуках Огопого» висловлює також оцінки за допомогою цілих речень або фрагментів із власною предикативністю, наприклад: «Одне з найяскравіших вражень від перших днів перебування в Едмонтоні: там ніхто не плює на землю» [7, с. 74]; «Замість суворого крику мордастої тітоньки в засмальцьованому халаті тебе мало не понід руки ведуть на чергову процедуру і усміхаються, усміхаються, усміхаються!» [7, с. 48]; «Коли машина зупиняється на дорозі, прокладеній крізь величні й дивовижно прекрасні Скелясті гори, до вас довірливо підходять олені і їдять хліб просто з рук» [7, с. 76]. Помітно, що такі вислови теж містять оцінку, проте вивести її з окремих мовних засобів складно, вона ніби «розчинена» в усьому уривку. За нашими спостереженнями, такі оцінки мають дві особливості. По-перше, вони, на відміну від, скажімо, емоційних оцінок прикметниками, вимагають залучення фонових знань читача. По-друге, такі оцінки належать здебільшого до одного різновиду – нормативних. Справді, виводячи оцінний зміст із процитованих речень, читач здійснює такі когнітивні операції: зіставляє два явища, звичне з побуту і описане авторкою як закордонна реалія, та співвідносить їх зі шкалою норми у своїй свідомості.

Особливо насиченими аксіологічно стають такі вислови, у синтаксичній структурі яких поєднуються два досліджені вище типи оцінок: лексична і реченнева. Розгляньмо вислів про Канаду: «Шосейні дороги тут такі досконалі, що мандрівка ними перетворюється не на боротьбу за існування, як на українських латаних-перелатаних шосейках, вкритих тріщинами, ямами й горбами, а на цікаву й приємну пригоду» [7, с. 111]. Тут домінує опис ситуації, сценарію «далека поїздка наземним автотранспортом», що співвідноситься з нормою у свідомості автора і читача, водночас оцінні акценти додатково розставлені лексичними засобами досконалі (загальна оцінка), цікава й приємна (емоційна оцінка). Аналогічно: «[...] В ідеально чистому туалеті, що скоріше нагадує римську лазню, ви навіть зможете прийняти душ і почистити забруднений у дорозі одяг і взуття» [7, с. 111]. Опис ситуації має імпліцитну оцінку з погляду нормативності (що в наступному реченні акцентовано спеціально: «Для канадців – це норма»), а словосполучення ідеально чистий подає пряму оцінку з експресивним компонентом підсилення. Цікаво також відзначити, що додатковим експресивно-оцінним засобом тут є порівняння з римською лазнею, яке образно увиразнює позитивну оцінку, включає реалію в контекст культури.

Висновки. Оцінка є невід'ємним складником оповідей про подорожі, а отже, мова тревелогів містить різноманітні оцінні засоби. Спостереження за ідіостилем Лесі Ворониної показують, що для її текстів про подорожні враження характерна пряма, експліцитна оцінка, виражена здебільшого прикметниками. Емоційний тип оцінок переважає. Також оцінка може міститися в описових реченнях, де об'єкт опису імпліцитно співвідноситься з поняттям норми. Стилістичні та прагматичні мовні засоби, що використовуються в тревелогах, є перспективним об'єктом дослідження, зокрема на матеріалі сучасної української літератури.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XV, 896 с.
2. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Т.А. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
3. Кузнецова Т.В. Аксиологічні моделі мас-медійної інформації / Т.В. Кузнецова. – Суми : Університетська книга, 2010. – 304 с.
4. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові / Г.І. Приходько. – Запоріжжя, 2001. – 362 с.
5. Серажим К.С. Категорії оцінки й аргументації в публіцистичній мові газети / К.С. Серажим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1240>.
6. Стасюк О.С. Мовні засоби оцінки образу сучасної України в публіцистичних текстах ФРН та Швеції / О.С. Стасюк // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 46(4). – С. 50–56.
7. Воронина Л. У пошуках Огопого. Нотатки навколосвітньої мандрівниці / Л. Воронина. – К. : Нора-Друк, 2010. – 176 с.

Моштаг Е. С. Языковые средства оценки в прозе Леси Ворониной о путешествиях

Аннотация. В статье проанализированы различные типы оценочных средств, использованных в книге Леси

Ворониной «В поисках Огопого» для передачи впечатлений автора от путешествий в разные города и страны. Показано, что преимущественно используются выраженные прилагательными прямые оценки, относящиеся к группам эмоциональных, сенсорно-вкусовых и эстетических. Рассматриваются также оценки, выраженные предложением, аксиологический смысл которых выводится из фоновых знаний и понятия нормы.

Ключевые слова: языковая оценка, оценочные прилагательные, эпитет, язык тревелогов.

Moshtagh Ye. Language means of evaluation in travel prose by Lesya Voronyna

Summary. In the article, various types of evaluation means used in Lesya Voronyna's book "In Search of Ogoogo" to reflect the author's experiences of cities and countries are analysed. It is shown that direct adjective evaluation contexts belonging to emotional, senso-gustatory and aesthetic groups prevail in the text. Among the considered evaluation cases there also are those expressed by a sentence, so that their axiological sense can be deduced from background knowledge and concept of standard.

Key words: language evaluation, evaluatory adjectives, epithet, travelogue language.

*Нечаяк Л. Г.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри фундаментальних та гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного інституту бізнесу і права*

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. В ПОВІСТЯХ Б. ГРІНЧЕНКА

Анотація. У статті проаналізовано проблему становлення української інтелігенції в оповіданнях Б. Грінченка «Сонячний промінь» і «На розпутті» та розгортання національних питань в оповіданнях Б. Грінченка, які тісно пов'язані з поняттями «свобода вибору» і «відповідальність». Українська інтелігенція була непересічним набутком історико-літературного процесу видатного історичного та літературного процесу наприкінці ХІХ ст. Міра інтелекту інтелігента у творах Б. Грінченка визначається у контексті як ступінь моральної і національної людської духовності. Через зіставлення корпусу текстів, що переплетені в єдине ціле спільністю «прилеглих» мотивів, образів, інтонацій, окреслено теоретико-методологічний інструментарій дослідження, який сприяє відтворенню адекватної картини розвитку української літератури другої половини ХІХ ст.

Ключові слова: інтелігенція, друга половина ХІХ ст., повість, Б. Грінченко.

Постановка проблеми. Друга половина ХІХ ст. в історії української літератури позначена не лише інтенсифікацією творчих пошуків щодо відображення й осмислення кризових суспільно-історичних процесів, формування нової стилістики, оповідної техніки, нових характерів і нового типу наратора, а й початком розробки філософії української національної ідеї, що «знаменує настання нового етапу в історії становлення національної філософської культури. В колі проблем, до осмислення яких звертається філософська рефлексія, як самостійна стверджується тема нації, її специфіки, що визначає місце й покликання українського народу в загальнолюдському єднанні» [1, с. 136]. Непересічну роль у цьому процесі відіграє творчість Бориса Грінченка.

Предметом щонайпильнішої мистецької «анатомії» в ряді творів письменника (оповіданнях «Зустріч» (1892 р.), «Байда» (1892 р.), «Як я вмер» (1901 р.), «Сам собі пан» (1906 р.), повістях «Сонячний промінь» (1890 р.), «На розпутті» (1891 р.) тощо) стане проблема української інтелігенції ХІХ ст. на шляху становлення української нації модерного типу, її ролі в історії. Ці твори у формі ледь не «екзистенційного розпачу» якнайповніше відображають потребу провідної в суспільному вимірі верстви – національної еліти.

Метою статті є дослідження одного з магістральних понять творчості Б. Грінченка – поняття «інтелігенція» – як елемента авторської ідейно-художньої системи. Реалізація цього надзавдання передбачає зіставлення корпусу текстів, що переплетені в єдине ціле спільністю «прилеглих» мотивів, образів, інтонацій. Такий підхід дає змогу виявити те, що випадає з поля зору при «дискретному» читанні, робить крок до розробки теоретико-методологічного інструментарію дослідження означеної проблематики, що й зумовлює актуальність заявленої теми.

Виклад основного матеріалу. Сучасник Б. Грінченка А. Кримський писав йому: «повість – то і єсть Ваш властивий «фах» <...> в повісті Ви робите суцільне враження» [4, с. 358]. Першу повість Б. Грінченка «Сонячний промінь» було написано в селі Олексіївка Катеринославської губернії, де письменник учителював. Він хотів увести твір до другого тому своїх «Писань» (1905 р.), хоча й мав сумнів щодо цензурного дозволу на публікацію (це засвідчує лист до матері від 12 грудня 1890 р.). Петербурзький цензурний комітет справді заборонив твір, як і оповідання «Непокірний», і заборона ця тривала впродовж тривалого часу. Причиною таких відмов, очевидно, якраз і є те, що у творі автор звертається до художнього моделювання образу української інтелігенції, окреслює коло питань, пов'язаних із засадами її буття.

Центральний персонаж твору – молодий народолюбець Марко Кравченко – через ряд життєвих колізій доходить висновку, що «Української інтелігенції нема, існують тільки українські інтелігенти. Кожен з них виробляв свої погляди самостійно, якщо здатний був на те, або підлягав чиему впливові, а загального цілоградського тону, впливу не було й нема. Тому кожен і різнить поглядами з іншими» [2, с. 398]. Акцент на особистісному вимірі феномена інтелігенції дає змогу припустити, що адекватним методологічним підґрунтям його аналізу в контексті творчості Б. Грінченка може слугувати твердження Мераба Мамардашвілі, який вважав, що інтелігенція завжди має ту прогресивну частину, яка «усвідомлювала себе (і часто реально виступала) як носій всієї загальної совісті суспільства, як його «всезагальна чуттєвість», у якій сходяться всі ниті відчуття та критичної самосвідомості окремих частин суспільного організму, полишеного без неї голосу та слуху» [5, с. 286].

Так, образ Марка Кравченка є яскравою ілюстрацією до тези про роль інтелігенції в житті народу – відчувати, вловлювати правду, сповідувати її своїм життям і проповідувати серед людей. Заглиблюючись у психологію героя, розкриваючи найтонші порухи його душі, письменник творить образ внутрішньо вільної людини – коли її духовні пошуки призводять до незалежності від контексту життєвих подій і визначають духовність як фундаментальний принцип собототожності та гідності, що є альтернативою будь-якому суспільно-політичному знецінюванню особистості. Можливо, саме тому автор підкреслює походження свого героя (батько – чоботар-п'яниця, що понад усе намагається забезпечити синові належну освіту), наголошуючи на тому, що внутрішня інтелігентність, аристократизм духу – риси не вроджені, а придбані перманентною роботою людини над собою: «Досі це була просто наука, а тепер це вже освіта, що не дає людині робитися такою, як його батько. Досі Марко любив у науці тільки те, що його зацікавлювало, а тепер

почав любити все – і цікаве й нецікаве, бо воно веде до кращого життя <...>. Марко закохався в освіті і почав бачити в її усю мету свого життя» [2, с. 324–325].

Авторська нарація стосовно життєвої долі центрального персонажа у творі спричиняє особливу екзистенційну напруженість, що виходить за межі науково-раціонального мислення й предметного світу діяльності, актуалізуючи внутрішній зміст поняття інтелігенції, її «інтимну сутність», людський вимір. Таким чином, речі, учинки, думки починають утілювати життєвий час людини, опредмечувати траєкторію її біографії як сенсонаповнення життя.

Активне розгортання подієвої канви твору розпочинається тоді, коли студент останнього курсу історико-філологічного факультету Марко Кравченко одержує запрошення від поміщика Городинського працювати влітку репетитором його сина. Марко вирушає у степове шахтарське село, щоб здійснити мрію, якій вирішив присвятити життя: зблизитися з народом, просвітити його, стати йому корисним. Так мала реалізуватися одна з кардинальних ідей Б. Грінченка – зближення інтелігенції з народом, їхнє гармонійне поєднання та взаємодія.

Така концепція еліти, що унаслідок, сказати б, певної суспільної ініціації (із усією атрибутикою цього поняття: відмова від привілеїв, випробування з подальшим – ледь не сакральним – долученням до такої ідеальної спільноти) здобуває право бути речником народних ідеалів, досить типова для XIX ст.: хронологічно починаючи з романів І. Нечуя-Левицького («Хмари», «Над Чорним морем»), повістей Панаса Мирного («Лихі люди») й О. Кониського («Семен Жук і його родичі», «Юрій Горовенко»), оповідання Олени Пчілки «Товаришки», драми М. Кропивницького «Доки сонце зійде – роса очі виїсть», п'єси «Не судилося» М. Старицького та низки інших творів, література, з одного боку, виводить цілу галерею персонажів, «нових людей», для яких характерне відчуття обов'язку перед народом, а з іншого, – закріплює живу культурну тожсамість (внутрішню свободу) української інтелігенції того часу (позначену «побожним ставленням до переказу й звичаю» та «рештками релігії серця») [7, с. 72].

Динаміка розгортання поняття інтелігенції в «Сонячному промені» підсилюється якраз внутрішньою неоднорідністю: поза вказаним вище об'єднувачим моментом символізації органічно-культуротворчої енергії в селянському, «мужицькому» побуті повість репрезентує і суперечність такого погляду: у селі Марка Кравченка прикро вражає все: нечепурний вигляд хат, сірі або руді тини, відсутність зелені («Руділи хати, руділи тини, сіріла вкрита пилом вулиця – і ні гілочки зеленої, що закрасила б, звеселила б усел!» [2, с. 333]), низька загальна культура мешканців цієї слободи, повна байдужість їх до таких дрібниць, як естетичне враження або звичайний затишок, – відсутність традицій краси. Прикрі зорові враження персонажа підсилюються слуховими. Брутальні, безглузді пісні, нав'язні чужоземною культурною традицією, навіюють Маркові невтішно-іронічний висновок: «Ось вона – сьогочасна народна поезія», – гірко подумав Марко і пішов далі» [2, с. 333]. У листі до друга й однодумця Семена Лісовського персонаж, описуючи все побачене, зізнається: «Я зовсім не того сподівався. Досі я уявляв собі простий народ так, що він заховав у собі наш національний скарб – нашу мову, звичаї, поезію. Але замість поезії я почув «Істрахтира в погрібок», замість щиро народної мови – ламану мішанину. Про звичаї не знаю, але все, що бачив, доводить, що й вони не вдержались. І цей шинок, і ця розмова парубків про

дівчат, і ці дівчата, що співають таких пісень... Сумно, Семене, сумно!..» [2, с. 337].

Подальше розгортання цього сюжетного мотиву реалізується через знайомство юнака з родиною Городинських. Холодом і навіть ворожістю, в основі яких лежить зневага до найманого вчителя – інтелігента «з простих», віє від напіваристократичної родини Городинських, особливо матері й старшого сина – петербурзького чиновника-кар'єриста. Із плином часу Марко Кравченко таки знаходить «дорогу» до селян, провадячи активну просвітницьку діяльність. Не приховує він своїх поглядів і перед панами, серед яких є запеклі шовіністи й українофоби на кшталт Голубова чи Городинського-молодшого, викликаючи їхній гнів. Проте Марко зберігає духовну незалежність, яка «структурами» подібного типу завжди розглядається як небезпечна для них позиція.

Такий різновид внутрішнього протесту – постулювання ціннісної сфери духовності, що є альтернативою ідеології «гвинтиків» державної машини, системи панування посередньої більшості над особистістю й талантом, – ще одна характерна риса художнього моделювання поняття українського інтелігента у творчості Б. Грінченка: «Українофіли, чи – ліпше сказати, – українці, свідомі свого «я» <...> Вони розуміють, що освіта народних мас може бути тільки на національному ґрунті, і що національний індивідуум так саме вимагає собі змоги виявляти своє «я», свій духовний зміст, як і кожний інший. Через те вони й дбають, щоб українські маси освічувались рідною їм мовою, а українська народність щоб придбала змогу виявляти своє «я» [2, с. 340–341].

Отже, персонаж окреслений письменником через такі характеристики, як рішучість, стійкість, прямота у висловленні своїх поглядів і наполегливість у діях. Цей образ утілює думку про те, що людина при зброї принципово відрізняється від слухняного раба, який вгадує чужу волю.

У цитованих словах «націонал-народолюбця» Марка Кравченка є і політична, і практична його програма, що є насамперед програмою самого автора. Проте Грінченкове акцентування на легальній праці серед народу, наголошенні першорядної потреби в просвіті не раз викликало критичну оцінку. У цьому, наприклад, М. Драгоманов убачав «наївність» на зразок наївності «певного сорту московських філософів, як от І. Аксаков та Л. Толстой» [3, с. 72]. І все ж ці заклики, як стверджує А. Погрібний [6; с. 5–30], були зумовлені реальним становищем тогочасного українського села. Народ не міг піднятися до усвідомлення свого справжнього економічного й політичного становища, проїнятися національною самосвідомістю. Починати треба було з малого – елементарної просвіти, і кожен щирий діяч на народній ниві це добре розумів. Проте навіть найлегальніші, найпростіші кроки в цьому напрямі викликали, як це виразно показує Б. Грінченко, шалений супротив. Ледь почавши свою культурницьку працю, змушений виїхати з села Марко Кравченко, проте наслідки його діяльності все ж помітні. Селяни під його впливом учаться дещо по-іншому дивитися на інтелігенцію, не бачити в ній лише одвічних ворогів – панів «у сурдутах», а прагнення знань, прищеплюється молодому поколінню (сільський учень Корній); поступово проїнявшись Марковими ідеями, його покохала Катерина Городинська. Покинувши дім батьків, відмовившись від багатого нареченого Голубова, вона їде вчителювати на село.

Таким чином, незважаючи на трагічний фінал, у творі стверджено думку про те, що духовність, з одного боку, перед-

бачає полісистемність цілей як альтернативу будь-якій фанатичній абсолютизації мети (нещасливе те суспільство, яке має потребу в героях), а з іншого – життя вимагає підтвердження правил честі, воно існує в динамічному протистоянні та боротьбі. Саме в синтезі цих позицій, розумному співвідношенні їх складових елементів і полягає передумова становлення сильної, повнокровної національної інтелігенції: «Чи не в цьому ж і мета людського життя – бути людям сонячним променем і робити їх щасливими?..» [2, с. 445].

Отже, уже перша повість Б. Грінченка з життя української інтелігенції стала непересічним набутком історико-літературного процесу другої половини XIX ст. Вагома суспільна проблематика, широке коло героїв, які представляють різні верстви міста і села, яскраві ліричні й драматичні сцени, сильний дискусійно-публіцистичний струмінь, поліваріантність розгортання проблеми української інтелігенції роблять твір цікавим свідченням доби як в ідейному, так і в художньому планах.

Однак письменник відчував, що «тип позитивний українського інтелігента ще й не виробився до пуття» [6, с. 22], ймовірно, тому у наступній повісті «На розпутті» окреслив подальші вектори розвитку цієї проблематики. Якщо назва першої повісті – «Сонячний промінь» – символізує світло знань, то назва другої – загальне суспільне становище, зокрема становище української освіченої верстви, якому письменник у цьому творі приділяє основну увагу: «Подивись навкруги, подивись на нашу інтелігенцію! – каже один із персонажів твору. – Всі ми на розпутті!».

Головними героями повісті є два молоді інтелігенти, які під час навчання в університеті мріють про активну роботу для народу, а потім стають сільськими господарями, – Демид Гайденко та Гордій Раденко. Поряд із ними – люди різних переконань, різних настроїв. «Твір Б. Грінченка, – зазначає А. Погрібний, – перша в українській прозі спроба показати різноманіття шляхів, якими йшла (чи сподівалася їти) тогочасна українська інтелігенція. Схарактеризовано тут різні напрямки, погляди, уявлення, відтворено, сказати б, болісний процес пошуків в освічених колах суспільної перспективи <...> Бачимо молодь, як от Квітковський, що захоплюється толстовством; знайомимося з прибічниками терористичних дій на взір Пачинського; зустрічаємо «всеросійських патріотів» на кшталт Давиденка, що починає з порад дочасно «сховатися з своїм українофільством», аби не відштовхувати від себе «ліберальні елементи» в Росії, а закінчує відвертим ренегатством – публічною підтримкою урядових дій. Представлені, нарешті, й такі інтелігенти, як Келешинський, впевнені, що у ставленні до життя слід керуватися одним – узяти від нього якомога більше насолод» [2, с. 18–19].

Головні персонажі повісті – культурники з досить поміркованою і, як їм здається, цілком реальною програмою: «ближче зійтися з народом», «розв'язати йому очі». Цього деякою мірою досягає Гайденко: засновує на селі школу, успішно лікує (закінчив медичний факультет університету), ущерть заповнює своє життя фізичною працею (оре, столярює, молотить, робить іншу господарську роботу). Інша специфіка характеру в Раденка. Син дрібного шляхтича, він не здатен долати життєві труднощі, із юнацьких років полюбляв, щоб ним захоплювалися, корилися йому. Честолюбство як основну рису характеру Гордія автор підкреслює не раз (промовистою є, наприклад, звичка приймати позу Наполеона під час навчання в гімназії). Егоїзм, надмірна увага до власної персони, до ефектності своєї зовнішності та поведінки – центральні характеристики персонажа. Кон-

трастними є в повісті невинна праця Демида, його практичне утвердження у власних принципах – і легковажно-аматорське керівництво економією Гордієм. Заплутавшись у справах, не порозумівшись із селянами, він викликає каральний загін, який має втихомирити «бунт» селян, розходячись таким чином із задекларованими ним раніше ідеалами. Наслідками усіх учинків персонажа є і ряд смертей: Андрія, Демидового учня, Орісі й, зрештою, самого Гордія Раденка.

Розгортання проблематики національної інтелігенції в повісті, таким чином, тісно пов'язане з концептами «свобода вибору» і «відповідальність». Моральна свобода є сутнісною властивістю людини, і такою ж сутнісною й співмірною масштабам цієї свободи є відповідальність. Відповідальність – атрибут свободи, який нерозривно з нею пов'язаний і завжди її супроводжує. Той, хто діє вільно, цілком відповідає за свої дії та вчинки. Саме через згадане сутнісне поєднання свободи з відповідальністю перша постає не тільки безкінечно жаданою для кожного індивіда, а й тягарем. Відповідальність як невід'ємна складова та вимогаморальної свободи – явище складне, від неї неможливо ухилитися чи сховатися. Тому моральна свобода є не лише найвищим добром і великою цінністю для людини, а й тим, чого людина часто уникає. Людське існування сповнене не лише прагненням свободи, а й протилежним – втечею від неї.

Висновки. Отже, моральна свобода – це, по суті, уміння підпорядковувати свої бажання правилам загальнолюдського існування, уміння діяти й добиватися своїх цілей, не порушуючи право інших, керуючись міркуваннями відповідальності й морального обов'язку.

Резюмуючи, зазначимо, що система творчості Б. Грінченка запрявляє становлення типу інтелігента, для якого домінантою є певна моральна настанова, позиція, що детермінує його ставлення до основних сфер, які визначають сутність людини, особливості буття, її духовність – простір, у якому людина реалізує свої особистісні характеристики, водночас одержує змогу реалізувати власну національну сутність. Простір духовності містить можливості для здійснення людського в людині, у ньому через власний вибір здійснюється звільнення від тиску зовнішнього й тим самим утворюються можливості для реалізації особистісної та національної свободи. Тут життя людини визначається не нормами права, не згідно з вимогами економічної потреби чи відповідно до настанов певної політики. Це – сфера панування моралі як вищої форми власне людського буття. І саме закони цього буття є визначальними для діяльності образу інтелігента у творчості Б. Грінченка. Міра інтелігентності визначається в цьому аспекті ступенем моральної та національної духовності людини.

Література:

1. Горський В. Філософія в українській культурі (методологія та історія): філософські нариси / В. Горський. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
2. Грінченко Б. Твори : в 2 т. / Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1990–1991. – Т. 1. – 1990. – 640 с.
3. Драгоманов М. Сонячний промінь. Повість Василя Чайченка / М. Драгоманов // Народ. – № 8. – С. 70–85.
4. Кримський А. Твори : в 5 т. / А. Кримський. – К.: Наукова думка, 1972–1973. – Т. 5, Кн. 1 : Листи (1890–1917). – 1973. – 548 с.
5. Мамардашвили М. Интеллигенция в современном обществе / М. Мамардашвили // Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М., 1992.
6. Погрібний А. Борис Грінченко / А. Погрібний // Грінченко Б. Твори : в 2 т. – К.: Наукова думка, 1990–1991. – Т. 1. – 1990.

Нечаюк Л. Г. Художественное моделирование проблемы украинской интеллигенции второй половины XIX в. в повестях Б. Гринченко

Аннотация. В статье проанализирована проблема становления украинской интеллигенции в рассказах Б. Гринченко «Солнечный луч» и «На распутье» и развертывания национальных вопросов в рассказах Б. Гринченко, которые тесно связаны с понятиями «свобода выбора» и «ответственность». Украинская интеллигенция была незаурядным достоянием историко-литературного процесса выдающегося исторического и литературного процесса в конце XIX в. Мера интеллекта интеллигентов в произведениях Б. Гринченко определяется в контексте как степень моральной и национальной человеческой духовности. Через сопоставление корпуса текстов, которые переплетены в единое целое общностью «прилегающих» мотивов, образов, интонаций, определен теоретико-методологический инструментарий исследования, который способствует восстановлению адекватной картины развития украинской литературы второй половины XIX в.

Ключевые слова: интеллигенция, вторая половина XIX в., повесть, Б. Гринченко.

Nechaiuk L. Artistic modeling problems of Ukrainian intelligentsia in the second half of XIX century in the stories of Boris Grinchenko

Summary. Article is devoted to the problem of Ukrainian intelligentsia forming in the stories of Boris Grinchenko “Sun beam” and “At the Crossroads” and the development of national issues in his stories that are closely related to the concepts “freedom of choice” and “responsibility”. Ukrainian intelligentsia was out stand in inheritance of eminent historical and literary process of the late of XIX century. Measure of intelligence in the works of intellectuals B. Grinchenko determined in the context of the degree of moral and national human spirituality. Matching the texts which are interwoven into the whole community “adjacent” motifs, images, intonation, outlines the theoretical and methodological research tools that attend on adequate reproduction of the representation of Ukrainian literature of the late of XIX century.

Key words: intellectuals, second half of the XIX century, story, Boris Grinchenko.

Пінчук Т. С.,

кандидат філологічних наук, професор, декан факультету
української філології та соціальних комунікацій

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕМИ КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ АНАТОЛІЯ ШИЯНА

Анотація. У статті досліджено реалізацію теми кохання у прозових творах Анатолія Шияна, визначено її трансформації (тема деструктивного, забороненого, жертвовного, ідилічного та перетворюючого кохання). Визначено авторське трактування категорії любові в цілому, відповідно до якого любов (у метафізичному значенні) виступає тлом розгортання лінії кохання.

Ключові слова: Анатолій Шиян, тема кохання, проза, соціалістичний реалізм, філософська категорія.

Постановка проблеми. Категорія любові є однією з ключових філософських та морально-етичних категорій. Протягом тисячоліть над її глибинним змістом замислювалися філософи, соціологи, психологи, лінгвісти, у різних формах її оспівували художники, музиканти, скульптори, майстри слова. В українській літературній традиції (починаючи від часів усної народної творчості) тема кохання / любові посідала ключове місце у розкритті суспільно-історичних процесів, змалюванні життя та побуту українців. Однак для мистецтва радянської доби любовна тема залишилася маргіальною, оскільки тематична спрямованість творів відображала наявну в суспільстві картину світу. Під впливом соціалістичного реалізму відбувалася девальвація категорії любові, а любовний сюжет частіше за все посідав підлегле становище, стаючи частиною дослідження більш важливих за своєю суспільною значущістю життєвих проблем. Свідоме ігнорування близької національної культури теми призвело до відсутності системного критичного погляду на тему любові в українській літературі радянської доби всупереч загальноприйнятим тенденціям у світовій науковій думці. Творчість Анатолія Шияна може стати яскравою ілюстрацією переосмислення означеної теми у межах української версії соціалістичного реалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довгий час література радянського періоду (українська література особливо) була відсторонена від загальномистецького досвіду зображення любовної теми, оскільки мала інші пріоритетні напрями розвитку і «лише наприкінці століття і на початку нового тисячоліття такі тенденції проявилися і в ній <...> Актуальності набувають такі поняття, як мораль – інстинкт – розум» [1, с. 82]. Низка дослідників (В. Гурєв, О. Сорокіна, М. Томенко, А. Чернуха) погоджується з тезою про те, що соціалістичний реалізм не передбачав наявності в літературі радянської доби любовної теми, «почуттєвість і романтизм спочатку намагалися принести в жертву революційній ідеї, а потім – соціальній рівності та інтернаціональному братерству» [2]. Водночас радянська цензура не накладала офіційну заборону на цю тему, просто під впливом першочергових потреб суспільства «любов у радянських творах набуває інших рис – з високої, пристрасної перетворюється на звичайний прозаїчний потяг» [3, с. 147]. В. Гурєв наголошує на тому, що «в цілому ця тема виявля-

лась «незручною», забороненою для суспільного обговорення, оскільки надто близько підходила до проблеми вибору героя, передбачала велику увагу до його особистості, до його приватного життя» [4, с. 3] й використовувалась здебільшого лише як засіб для вирішення певних художніх завдань.

Постать українського письменника радянської доби Анатолія Шияна зацікавила нас, оскільки у його творах тема любові звучить інакше, вона виписана всупереч загальноприйнятим канонам радянського мистецтва. Базована на кордоцентризмі, вона перебуває у нерозривному зв'язку з особливостями національного характеру українців.

«Філософський енциклопедичний словник» визначає любов як «інтимне і глибоке почуття, спрямоване на іншу особистість, людську чи соціальну ідею» [5, с. 328–329], поєднуючи тілесну та духовну складові. О. Гаплевська дотримується думки про те, що «при вживанні слів, які позначають поняття «любов», любов є цілісне, високе почуття, яка передається саме словом «любов». А «кохання» є прояв любові, її чуттєва пристрась» [6, с. 76].

Розглянувши різні наукові підходи (праці таких учених, як Л. Гозман, Р. Калініна, А. Реан, З. Фрейд, Е. Фром) та художні погляди (твори, спогади М. Вороного, В. Винниченка, М. Костомарова М. Чернявського), ми дійшли висновку, що не існує чіткого розмежування між поняттями любові та кохання. У своїй роботі ми будемо послуговуватися поняттям любові як категорії, що може мати не лише суб'єктивні, а й об'єктивні риси, та кохання як типу (пор. з давногрец. *eros*, *філія*, *строге*, *агане*), вияву любові з більш індивідуалізованими рисами. Полнос нашої уваги зміщено на тему кохання, оскільки вона замовчувалася в літературі радянської доби, а міжособистісні почуття змальовувались як платонічні, позбавлені чуттєвості та духовності.

Метою статті є дослідження теми кохання у прозових творах Анатолія Шияна, визначення її трансформацій та авторського трактування категорії любові.

Виклад основного матеріалу. Критики радянської доби (К. Волинський, А. Іщук, Б. Коваленко, Б. Колесник) уперто намагалися не помічати виразної теми кохання, що червоною ниткою проходила крізь усю творчість Анатолія Шияна. Першим про почуття кохання як обов'язковий елемент кожного твору Анатолія Шияна заговорив Ю. Мушкетик [7]. У поле дослідницької уваги потрапили оповідання «У селі», «На Бірючому острові», «Та й загув, загув сизий голубочок». Хоч ці твори не є показовими у науковому осмисленні означеної теми, однак вони ілюструють авторський погляд на тему любові та її місце в житті людини. У своїх дослідженнях О. Стаєцький [8] дотримувалася аналогічної думки, відзначаючи чітку любовну лінію вже у ранніх творах митця (на прикладі аналізу любовних колізій повісті «Баланда»), якої він дотримується протягом усієї творчості. Науковець зосереджує увагу на такій негативній

тенденції, наявній у творах соцреалізму: «за громадсько-виробничими справами літературні герої втрачають своє вираження особистості, зникає особисто-інтимний смисл життя, тобто те просте людське, через яке бачимо характер, внутрішній світ персонажа» [8, с. 108].

Тема кохання присутня в усіх творах письменника-соцреаліста: в одних навколо неї організовано сюжет, в інших вона є лише елементом художнього простору. Він розглядає її у нерозривному зв'язку з ментальною рисою українців – кордоцентризмом – та особливостями національного характеру. Використовуючи колосальний досвід у характеротворенні та психологізації персонажів, Анатолій Шиян із великою цікавістю та майстерністю зображує багатогранну природу кохання.

Деструктивне кохання. Це почуття зображено у романі «Магістраль», який вийшов з-під пера автора у 1933 році. Через образи шевця Кліма Раздорина та пралі Юльки автор розкриває проблему нерозділеного кохання. Поєднане з одержимістю та ненавистю, воно переполює Раздорина, штовхає героя на необдумані дії – він учиняє напад на свою кохану, пізніше – нівечить її майно. Почуттєва криза, в якій перебуває герой, поглиблюється його згубною звичкою (пияцтво) та маргінальним соціальним статусом: «Тільки серце схвилювалося, і немає йому спокою... Образ Юльки невідступно стоїть в уяві шевцевій» [9, с. 69]. І хоч прозаїк змальовує своїх героїв у позитивному ключі, однак таке кохання не є прийнятним ні з моральної, ні зі світоглядної точок зору, тому воно не може мати жодного продовження.

Схожим за своєю природою є *заборонене кохання*, що суперечить соціальним і моральним нормам, спрямоване проти поширеної радянської тези «Сім'я – осередок суспільства». Ілюструючи превалювання особистих бажань над суспільними нормами, Анатолій Шиян змальовує взаємини селянки Зіньки та куркуля Прохора Шумейка, який зраджує своїй дружині Вірі. Використовуючи чисті почуття Зіньки, Прохор піддається швидкоплинній спокусі. Однак нещасне заборонене кохання не витримує не лише суспільного осуду, а й слабодухості Прохора Шумейка, який до кінця не розуміє, де його щастя: «Що ж мені робити? І Віру жаль, і Зіньку жаль. Адже вона матиме від мене дитя» [10, с. 234]. Анатолій Шиян не засуджує закоханих, слідує правді життя, він тонко фіксує «все так, як це може трапитися і трапляється в житті з хорошими і щирими людьми з тонкими відчуттями» [7, с. 131]. Забороненим колективною думкою є кохання, зображене в оповіданні «Любов» – циганка Оксана переступає через вікові звичаї в ім'я кохання. Вона змогла протистояти ватажкові циганського табору Ярошу не лише морально, а й фізично: «Не скрикнула Оксана від жагучого болю, не затулилася рукою від наступного удару. Тільки очі в неї спалахнули лютим блиском, тільки губи бліді вимовляли, наче клятву, єдине, владне, нічим не скорене слово: – Люблю його... Люблю!» [11, с. 428]. Ромські закони та традиції циган стають перепоною на шляху кохання циганки Оксани та «гаджо» Якуба («гаджо» – «чужа людина», член групи, котрий не живе за традиціями циганської культури, їхня поведінка не відповідає традиційним моральним устоям) [12]. Хоча Якуб і не «гаджо» за походженням, але для його колишніх побратимів він – «гаджо» за соціальним статусом та світоглядом. Душа закоханої жінки «двоїться й горить» [11, с. 426] між почуттями до чоловіка, який став «гаджо», та обов'язком перед рідним табором, однак вона робить вибір на користь сильного почуття.

В оповіданні автор не лише розвиває тему кохання, але й за її рахунок реалізує ще одну, вже програмову, тему літератури радянського періоду – ставлення влади до циган, показ превалювання радянського способу життя над життям циган, адже у сталінські часи цигани піддавалися цілеспрямованим репресіям. Однак у Анатолія Шияна тема кохання звучить яскраво й органічно, виходячи на перший план оповідання. Протистояння сильної жіночої натури споконвічним та загальноприйнятим народним (циганським) законам і традиціям (наприклад, «де живе голубка, туди пристає й голуб») заради кохання домінує.

Тема *жертвовного кохання* представлена двоїсто й розкрита автором в образах партизанки Дуні Ярмоленко («Хуртовина») та селянської дівчини Мар'яни («Мар'яна»). Неогоїстичне, безкорисне за своєю суттю почуття принесене в жертву вищим ідеалам – благополуччю коханої людини (Мар'яна приймає смерть замість коханого Максима) та народній боротьбі проти загарбників (Дуня Ярмоленко гине від рук фашистів). Кохання обривається разом із життям героїнь, однак здобуває безсмертя у серцях коханих та в народній пам'яті: «Пам'ять зберегла все так яскраво, наче він тільки вчора розлучився з Мар'яною. Та не мертвим, – живим поставав зараз у нього перед очима її дорогий, світлий образ, пригадалась давня юність і довіку незабутня любов» [13, с. 110]. Сповнене переможного пафосу почуття переходить зі сфери фізичного у сферу духовного існування. Дещо іншою за своїм звучанням є тема жертвовного кохання у романі «Гроза» (1936 рік) – головний герой твору Яків Македон підпорядковує свої почуття суспільному благу, жертвоне / зламане кохання виступає призмою, через яку драматизується класовий конфлікт на селі. Однак ні автор, ні читач не засуджує його, оскільки колись чисте та щире почуття до сільської дівчини Софії тепер отруєне класовими протиріччями та змінами у свідомості коханої – багачик Софії Ізарової, яка керується у своєму новому житті лише принципом «ізаровщини» – «правом усе в житті привласнювати за гроші, купувати навіть любов» [8, с. 205]. Яків Македон жертвує коханням і коханою у класовій боротьбі, але зберігає чистоту своєї душі, вірність принципам та життєвим ідеалам.

Зовсім іншим за своїм звучанням є *ідилічне кохання* героїв повісті «На голубій Десні» (1946 рік) – Максима Черниша та Олени. Воно посилюється за рахунок експресіоністичних пейзажних замальовок та описів побуту українського села. Особливістю твору є те, що вся авторська увага й мистецький талант спрямовані на розкриття теми кохання, а зацікавленість суспільно значущими процесами, що відбуваються у селі, практично відсутня (зовнішні випробування поступаються місцем внутрішнім шуканням). Оповідь переполює ліричними відступами, посланнями на спогади з дитинства головного героя, описами його внутрішніх переживань, зміни ставлення до сільської красуні Олени. Тонко відчуваючи українську душу, митець майстерно змальовує найменші порухи зародження кохання у юнака – від моменту, коли «в глибині душі майже підсвідомо жевріло, народжувалось почуття, хвилююче й привабливе» [14, с. 38] до моменту, коли «бачити її, чути її голос, дивитися на неї, – щастя. І мила посмішка, і зір очей її, і сміх дзвінкий – все знаходить відгомін у його закоханий душі» [14, с. 97]. Це один із небагатьох творів, у якому прозаїк вдається до глибинного аналізу чоловічого образу твору – Максима Черниша, саме його почуттєвий світ стає об'єктом детального дослідження.

Найповніше, на нашу думку, письменником виписана тема *перетворюючого кохання*. Класичним у її розкритті для Анатолія Шияна можна вважати присвячений подіям Другої світової війни роман-трилогію «Хуртовина» (1979–1982 роки) та його героїв – Івана Крутояра й Тетяну Туркан. У їхніх образах автор зобразив почуття, здатні змінити людину, й натхненних коханням людей, які здатні змінити світ. Автор охоплює колосальний проміжок часу (майже два десятиліття) й використовує його як тло, на якому розгортаються почуття героїв – від їхнього зародження ще у дитячому віці, до їхнього зростання й укріплення та гартування у роки війни: «І перше почуття кохання, ще не ясне самому собі, тільки дивне своєю новизною, невідступністю, хвилюванням, і такими щедрими скарбами ніжності, й такою повнотою радощів, добра і щастя, що їх він зазнав уперше в житті» [15, с. 436]. Почуття Івана та Тетяни не позбавлені страждань, оскільки юні закохані, до кінця не усвідомлюючи своїх почуттів, змушені піддати їх важким випробуванням, головне з яких – війна. Автор як тонкий психолог помічає усі порухи юнацьких сердець, чудово розуміє психологію людини у війні. Н. Савицька зауважує, що звернення до теми кохання у літературі воєнного періоду пояснюється прагненням вижити у найскладніший період лихоліть і зневіри [16]. Анатолій Шиян дотримується аналогічної думки, обираючи це почуття шляхом перемоги над війною та незламності перед нею, шляхом спасіння й порятунку для своїх героїв. Перетворююче кохання ще можна класифікувати як вогнетривке, тому що воно витримує лихоліття війни, випробування часом і розлукою. Загалом тема кохання у творах про війну сприймається автором та його героями як оберіг і шлях спасіння. Це чисте, глибоко духовне почуття є символом життя й формує бінарну опозицію «війна – кохання» («смерть – життя»).

Висновки. Любов – це складна й динамічна «інтелектуально-емоційно-вольова система» (О. Гаплевська), яка відбиває у собі риси життєвого шляху конкретної людини та соціально-культурні особливості й побут усього народу. Ця категорія, описуючи цілий спектр почуттів, містить у собі такі типи: пристрасть, платонічне кохання, турбота, любов до ближнього, любов-гра, кохання.

Не дивлячись на тенденцію замовчування теми кохання у літературі тоталітарної епохи, письменник-соцреаліст Анатолій Шиян як майстерний психолог не міг ігнорувати таку важливу сферу особистого. Тема кохання, послідовно описувана у творах митця, свідчить про поворот авторського погляду до проблеми окремої особистості, її внутрішнього Я, до питань її особистого життя. Варто відзначити, що Анатолій Шиян не дотримується послідовності у використанні понять кохання та любові. Так, в оповіданні «Любов» та повісті «На голубій Десні» він отожднює їх, а в романі «Хуртовина» автор є більш послідовним у розрізненні означених понять. Уже в ранніх його творах тема кохання яскраво простежується, а національно заглиблена тема любові домінує над загальнорадянською темою братньої любові (у творах воєнної тематики) та любовно-побутової, проявленої у літературі 1970-х років.

Тема кохання у творчості Анатолія Шияна багатогранна й у всіх творах постає по-різному. Базуючись на багатогранно-

сті людської особистості, кохання у митця не шаблонне, не одновимірне, а живе, глибоке, сформоване під впливом внутрішніх порухів душі: деструктивне, заборонене, жертвоне, ідилічне, перетворююче. Варто відзначити, що у письменника почуття героїв завжди гармонійно поєднуються з їхніми психотипами. Багатогранна тема кохання у творчості Анатолія Шияна нерозривно пов'язана із темою любові (у її метафізичному значенні), а саме любові материнської («Баланда»), братньої / сестринської («Сестри»), любові до народу та рідної землі («Хуртовина»), оскільки остання виступає тлом розгортання лінії кохання.

Література:

1. Романенко Л. Кохання у творчості Дари Корній (за романами «Гонимарник» і «Тому, що ти є») / Л. Романенко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філологія. – 2012. – Вип. 7. – С. 80–85.
2. Томенко М. Теорія українського кохання / М. В. Томенко // Дотик словом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dotyk.in.ua/tomenko.html>.
3. Сорокина Е. Георгий Адамович о сущности и судьбе советской литературы / Е. Сорокина // Научные записки Харьковского национального педагогического университета им. Г.С. Сковороды. Сер.: Литературоведение. – 2014. – Вип. 1 (2). – С. 143–151.
4. Гуреев В. «Любовно-бытовой взрыв» в русской литературе 1970-х гг. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / В. Гуреев ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2008. – 16 с.
5. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л. Ильичев, П. Федосеев, С. Ковалев, В. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
6. Гаплевська О. До етимології поняття любов / О. Гаплевська // Гуманітарний часопис. – 2006. – № 1. – С. 75–78.
7. Мушкетик Ю. Анатолій Шиян: критико-біографічний нарис / Ю. Мушкетик. – К. : Радянський письменник, 1960. – 171 с.
8. Стаєцький О. Анатолій Шиян: літературно-критичний нарис / О. Стаєцький. – К. : Рад. письменник, 1986. – 262 с.
9. Шиян А. Магістраль / А. Шиян ; ред. Б. Клебанов. – Х. ; О. : Молодий більшовик, 1934. – 394 с.
10. Шиян А. Баланда / А. Шиян. – К. : Молодь, 1957. – 269 с.
11. Шиян А. Твори : в 2 т. / А. Шиян ; передм. А. Іщука. – К. : Дніпро, 1976. – Т. 2 : П'єси. Оповідання. Нариси. Репортаж. – 1976. – 687 с.
12. Сторожко Т. Дихотомія «свій – чужий» в традиційній культурі охтирських циган / Т. Сторожко // Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри (Наукові записки). Сер.: Культурологія. – 2010. – Вип. 5. – С. 571–581.
13. Шиян А. Мар'яна. Повість та оповідання / А. Шиян. – К. : Веселка, 1971. – 212 с.
14. Шиян А. На голубій Десні / А. Шиян // Дніпро. – 1947. – № 6. – С. 29–100.
15. Шиян А. Хуртовина / А. Шиян. – К. : Дніпро, 1984. – 950 с.
16. Савицька Н. Між двох вогнів (теми та образи літератури Сумщини періоду німецької окупації) / Н. Савицька // Філологічні науки: синхронічний та діхронічний аспекти : збірник наукових праць. – Вип. 2. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. Макаренка, 2010. – С. 154–165.

Пинчук Т. С. Трансформация темы любви в творчестве Анатолия Шияна

Аннотация. В статье исследована реализация темы любви в прозе Анатолия Шияна, определена ее трансформация (тема деструктивной, запретной, жертвенной, идиллической и преобразующей любви). Определена авторская трактовка категории любви в целом, в соответствии с которой любовь (в метафизическом значении) выступает фоном развертывания линии любви.

Ключевые слова: Анатолий Шиян, тема любви, проза, социалистический реализм, философская категория.

Pinchuk T. Transformation of love theme in the work of Anatoliy Shyian

Summary. The article includes the investigated theme of love in the prose works of Anatoliy Shyian, it determines its transformations (the theme of destructive, prohibited, sacrificial, idyllic and reformative love). The author's interpretation of love category is determined on the whole, according to which love (in the metaphysical sense) is the background of the line of love development.

Key words: Anatoliy Shyian, theme of love, prose, socialist realism, philosophical category.

*Подмогильная Н. В.,
доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой
издательского дела и межкультурной коммуникации
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

*Куварова Е. К.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры общего и славянского языкознания
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

СОДЕРЖАТЕЛЬНОСТЬ И ЭКСПРЕССИВНОСТЬ ПИСЬМА (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕПИСКИ Б. Л. ПАСТЕРНАКА)

Аннотация. В статье рассматривается книга «Переписка Бориса Пастернака» как оригинальный издательский проект. Исследовательский интерес сосредоточен на содержательных и экспрессивных характеристиках эпистолярных текстов, существенно расширяющих известные представления как о личности писателя, так и о современном ему литературном процессе.

Ключевые слова: Б.Л. Пастернак, письма, содержательность, экспрессивность, обращение, Н.С. Тихонов, М. Горький, М.И. Цветаева, В.Т. Шаламов.

Постановка проблемы. Книга «Переписка Бориса Пастернака» [1], хотя и была выпущена более двадцати лет назад, до сих пор оставалась лишь дополнительным источником информации о жизни и творчестве одного из крупнейших русских поэтов XX века. Сделав ее объектом нашего исследования, попытаемся рассмотреть эту книгу как оригинальный издательский проект. Предметом нашего интереса стали содержательные и экспрессивные характеристики эпистолярных текстов, существенно расширяющие известные представления как о личности писателя, так и о современном ему литературном процессе.

В книгу включены письма Б.Л. Пастернака, хронология которых (1910–1956 годы) охватывает фактически весь период активной творческой деятельности поэта и выразительно репрезентирует художнические поиски, внутренние настроения, жизненные переживания, литературные увлечения и пристрастия, отношения с известными писателями и культурными деятелями, зарождение, развитие и угасание дружеских связей. По мудрому и тонкому замечанию Л.Я. Гинзбург, «письма писателя не всегда литература. Но и в этом случае часто есть связь между ними и его писательскими задачами. <...> Они и литературный факт, и бытовая и автобиографическая информация. В них размышления о творчестве и автохарактеристики» [1, с. 3]. Именно этой мыслью авторитетного исследователя мы руководствовались, определяя свои исследовательские цели. Адресатами Б.Л. Пастернака были О.М. Фрейденоберг (самый большой в количественном отношении блок переписки – 198 писем из 321 включенного в книгу), М.И. Цветаева, М. Горький, Н.С. Тихонов, А.С. Эфрон, В.Т. Шаламов. Понятно, что это лишь небольшая часть общего массива эпистолярия Б.Л. Пастернака, и, наверное, автор задиристых, но едва ли не самых ярких биографических исследований в современном литературоведении «Анти-Ахматова» и «Другой Пастернак» [см.: 2] Т. Катаева не без оснований назвала бы такую подборку субъективной, поскольку как издательский

проект книга могла бы называться «Переписка Б.Л. Пастернака с О.М. Фрейденобергом». К сожалению, в поле внимания составителей издания не попали важные в содержательном отношении письма, о которых упоминают и Т. Катаева, и автор информационно насыщенной работы «Борис Пастернак» из серии «Жизнь замечательных людей» Д.Л. Быков [3]. Но и эта часть переписки делает более зримыми некоторые штрихи портрета неординарной личности поэта, позволяет обнаружить те моменты, которые или вообще не могут быть вербализованы в художественных произведениях, или остаются на маргиналиях, так сказать, за скобками текста. В книге представлены и ответы названных адресатов поэту, что не только интересно в познавательном аспекте, но и создает некую внутреннюю интригу в переписке двух людей. Время создания писем, о которых идет речь, особенности эпохи, не знавшей современных, максимально оперативных средств коммуникации, предполагают рассмотрение письма как документа, имеющего важное содержание и историческое значение, зафиксировавшего и отразившего определенные временные и жизненные константы.

Формат статьи исключает широкий, развернутый анализ всех писем, поэтому мы из общего их корпуса вычленили те, которые в большей степени помогают ответить на поставленные задачи – обнаружить дискурсивные ходы, значимость и содержательность которых неоспоримы, отметить эмоциональный тон обсуждения насущных для собеседников тем.

Анализ последних исследований и публикаций. Многообразие коммуникативных потребностей людей, обслуживаемых письмом, и, как следствие, широкая жанрово-стилевая вариативность данного типа текста обусловили существование целого ряда классификаций писем, базирующихся на разных основаниях. Нет необходимости говорить о значении писем как самостоятельного и свободного жанра – об этом написано немало серьезных работ. Языковеды предлагают различные подходы к определению жанровой сущности письма. В русле исследований, развивающих идеи М.М. Бахтина, М.Ю. Федосюка, Т.В. Шмелёвой, лежит трактовка эпистолярия как особого речевого жанра, обладающего единством содержательных, структурных и речевых свойств, обоснованная в докторской диссертации Н.А. Ковалёвой. Исследователь рассматривает эпистолярий как «вторичную речевую форму синкретичного типа, включающую в свой состав первичные жанры» [4, с. 9–10]. Указывая на то, что письмо объединяет в своём составе несколько жанров, О.П. Фесенко характеризует его как

своего рода гипержанр не столько информативного, сколько фатического общения, основным смыслом которого является само общение [5, с. 141]. Первичные речевые жанры, функционирующие в эпистолярном дискурсе, образуют парадигму, объединяющую жанры императивного, информативного, оценочного, этикетного типов [6, с. 56–63, 114], причём в числе этикетных речевых жанров называется и такой речевой жанр, как «начальное обращение».

Всякое письмо, как известно, начинается с обращения к адресату. По этим ключевым словам иногда безошибочно определяются характер взаимоотношений между людьми и степень доверительности этих отношений. Каждый из конструктивных параметров письма имеет своё прямое функциональное назначение, которое в силу тех или иных причин может быть нереализованным и даже не востребуемым. Если речь идёт о контактоустанавливающей функции письма, то она обязательно реализуется уже самим фактом его написания. Самый естественный и распространённый, самый эффективный способ установления контакта адресанта со своим адресатом – это, безусловно, некое обозначение этого адресата, некая его фиксация с помощью той или иной лингвистической фигуры, которая может оказаться не только собственно обращением как определённой грамматической категорией, но и каким-то иным речевым образованием, функционально аналогичным обращению в самых разных структурных вариациях этой грамматической категории, таким, в частности, как метатекстовая или опосредованная адресация. Неоднократно подчёркивались особая роль начального обращения в письмах и даже его обязательность в качестве одного из этикетных элементов зачина письма [7]. Были отмечены выразительность начального обращения в тексте дружеского письма и то, что этот композиционный эпистолярный элемент во многом определяет выбор языковых средств текста, его стилистическую окрашенность [8, с. 163]. Акцентируется также связь эпистолярных обращений с идиостилем писателя и характером письма.

Целью статьи является изучение содержательных и экспрессивных характеристик эпистолярных текстов книги «Переписка Бориса Пастернака», существенно расширяющих известные представления как о личности Б.Л. Пастернака, так и о современном ему литературном процессе.

Изложение основного материала. Адресация письма – это самая значимая и менее всего предсказуемая (в смысле множества её форм) категория. Характер номинации адресата в обращении указывает на значимые для автора письма стороны личности его корреспондента, задавая общению определённую тональность: нейтральную, официальную, непринуждённую, дружескую и др. В своих письмах Б.Л. Пастернак в большинстве случаев использует обращение, начинающееся со слова «дорогой»: *дорогая Оля* (Фрейденберг), *дорогая Марина Ивановна* (Цветаева), *дорогой Алексей Максимович* (Горький), *дорогой Николай* (Тихонов), *дорогой Варлам Тихонович* (Шаламов). Никогда в тех письмах, которые помещены в рассматриваемой книге переписки, не встречаются приветствия «Здравствуйте», «Добрый день (вечер)» и т. п. Складывается впечатление, что разговор с собеседником лишь на короткое время прерывался для того, чтобы продолжиться снова. Именно такую ситуацию общения демонстрируют письма Бориса Пастернака Николаю Тихонову.

Переписка с Николаем Тихоновым могла бы составить отдельный сюжет в эпистолярии Б.Л. Пастернака. В этой пе-

реписке одинаково интересны – предельной искренностью и откровенностью – тексты обоих поэтов. Кажется, что даже в письменном диалоге двух литераторов ощущается неподдельная взаимная симпатия, общность понимания многих вопросов современного искусства, поэзии в частности, сердечное дружеское расположение, а не просто обязательная вежливость.

Ритмическая стремительность писем Н.С. Тихонова и Б.Л. Пастернака, оригинальная стилистика, рождающаяся вследствие смелого использования необычных, непривычных, «незахватанных» в употреблении слов, делают этот пласт переписки богатейшим материалом для лингвистического и историко-литературного рассмотрения. Именно в письмах, адресованных Н.С. Тихонову, Б.Л. Пастернак в своеобразных формулах даёт характеристику эпохи 1920–1930-х годов, экспрессивность которой существенно отличается от той, что предлагают даже современные – новаторские и революционные по сути своей – исторические исследования. В сложное и полное лишений время «великого перелома» Б.Л. Пастернак мечтает о том, «когда индустриализация будет уже за плечами» [1, с. 472] и настанет час литературного ренессанса, когда необходимость нечеловеческого напряжения сил и материальные трудности всего народа останутся позади. В печально известном, ставшем едва ли не эмблематическим годом репрессий, в 1937 году, Б.Л. Пастернак пишет: «Сейчас все полно политического охорашиванья, государственного умничанья, социального лицемерья, гражданского святошества, а книга живет действительной политической мыслью, деятельной, отрывающейся вдале, не глядящейся в зеркало, не позирующей» [1, с. 480].

Закономерной и естественной темой диалога двух писателей – Бориса Пастернака и Николая Тихонова – является тема литературного творчества. Прежде всего обращает на себя внимание момент неподдельного восхищения этих двух людей талантом друг друга: в письмах содержатся и серьёзный разбор произведений, и указание на отдельные промахи и упущения, и аргументированные похвалы за нетривиальное решение сюжета, оригинальный лексический рисунок, современность героя и свежесть интонации. Ознакомившись с книгой Н.С. Тихонова «Тень друга», Б.Л. Пастернак пишет ему: «Я давным-давно не испытывал ничего подобного. Она (книга – *Н. П., Е. К.*) показалась мне немислимостью и чистым анахронизмом по той жизни, которую полны ее непринужденные, подвижные страницы. <...> Где и когда, в какие непоказанные часы и с помощью какой индусской практики удалось тебе дезертировать в мир такого мужественного изящества, произвольной мысли, сгоряча схваченной, порывистой краски. Откуда это биенье дневника до дерзости неприязнательного в дни обязательного притязанья, эфиопской напыщенности, вневременно надутой, нечеловеческой, ложной. Это просто непредставимо» [1, с. 479].

Отстаивая несомненные художественные достоинства только начавшего печататься романа А.Н. Толстого «Петр Первый», в оценке которого мнения писателей разошлись, Б.Л. Пастернак горячо убеждает Н.С. Тихонова: «Но «Петр»! Молодец Толстой. Как легко, густо, страшно, бегло все двинуто. Как не перестает быть действительностью в движении, как складывается в загадки (не сюжетные, а историографические), как во всех изворотах, на всем ходу разъясняется!» [1, с. 475].

Совершенно иная тональность переписки Бориса Пастернака с Максимом Горьким. В письмах к М. Горькому Б.Л. Пастернак демонстрирует пиетет перед талантом уже всемирно известного писателя, видного общественного деятеля. Все слова

и фразы у Б.Л. Пастернака взвешены и аккуратны, нет и намека на легкую непринужденность интонации, допустимую в разговоре с другими писателями. Позиция Б.Л. Пастернака в письмах к М. Горькому – это позиция почитателя, стоящего перед памятником. Б.Л. Пастернак благодарит М. Горького за сообщение о том, что «Детство Люверс» переведено на английский язык, и испытывает неловкость от того, что именно М. Горький сообщит ему об условиях издания этой книги в Америке. Признательность Б.Л. Пастернака за «заботу и отзывчивость» М. Горького кажется даже чрезмерной, но нужно принять во внимание имевший место случай высказанного Б.Л. Пастернаком несогласия по поводу несогласованного с ним вмешательства редактора в выполненный им перевод комедии Г. Клейста «Разбитый кувшин», хотя на тот момент Б.Л. Пастернак не знал, что этим редактором был М. Горький. Подобная «сшибка», по слову А.С. Пушкина, не была бы сколько-нибудь значимой и не представляла бы из себя заметного события, если бы стороны возникшего даже не конфликта, а недоразумения были равновесными, но получалось, что, с одной стороны, – молодой поэт и переводчик Б.Л. Пастернак, а с другой – М. Горький. Поэтому Б.Л. Пастернак словно бы компенсирует уязвимость собственной давнишней неловкости избытком теперешней уважительности: «Алексей Максимович, оснований моей душевной благодарности Вам – не перечислить. Горячо Вас за все благодарю» [1, с. 418].

Возможно, такой тон писем Б.Л. Пастернака и дал основания М. Горькому обращаться к поэту покровительственно, как бы свысока, словно признавая а priori существующую дистанцию между ним, М. Горьким, и Б.Л. Пастернаком. Однако формат отношений «учитель – ученик» для М. Горького, если судить по некоторым его письмам, был привычным. К примеру, М. Пастернаку в 1927 году он выговаривает за неприемлемую, с его точки зрения, образность: «Я всегда читал стихи Ваши с некоторым напряжением, ибо – слишком, чрезмерна их насыщенность образностью и не всегда образы эти ясны для меня; мое воображение затруднялось вместить капризную сложность и часто – недоочерченность Ваших образов» [1, с. 419]. Возникает закономерный вопрос: как и чем должна быть дозирована образность? Какой процент образности соответствует некоей норме, а какой – превышает ее? Кроме того, в литературе все образно, и дифференцировать стилистически и художественно нейтральный и образно насыщенный тексты – задача трудно-выполнимая.

В другом письме, датированном тем же 1927 годом, М. Горький еще более резко высказывается о Марине Цветаевой: «С Вашей (Б.Л. Пастернака – Н. П., Е. К.) высокой оценкой дарования Марины Цветаевой мне трудно согласиться. Талант ее мне кажется крикливым, даже – истерическим, словом она владеет плохо и ею, как А. Белым, владеет слово. Она слабо знает русский язык и обращается с ним бесчеловечно, всячески искажая его» [1, с. 420]. В последней цитате обратим внимание на слово «истерический», которое в скором времени будет сказано и в адрес Б.Л. Пастернака. Заступаясь за сестер Цветаевых, вызвавших раздражение М. Горького, Б.Л. Пастернак максимально четко, однако, не переступая традиционных границ уважительности, замечает: «Дорогой, дорогой Алексей Максимович, знайте, никакая фамильярность или задняя мысль относительно Вас с моей стороны немислима!» [1, с. 427]; а будучи человеком деликатным и щепетильным в денежных делах, Б.Л. Пастернак просит М. Горького не ставить в сложное поло-

жение М.И. Цветаеву материальной помощью с его стороны, в которой Марина Ивановна на тот момент не нуждалась, а Б.Л. Пастернак со своей стороны такую помощь при случае старался ей оказывать. Ответом на эти искренние слова друга М.И. Цветаевой было письмо М. Горького такого содержания: «Борис Леонидович, истерический тон Вашего последнего письма для меня загадочен, оправданий ему я не вижу и предлагаю Вам прекратить переписку со мною, опасаясь, что она может только усилить недоразумения» [1, с. 428]. А ведь Б.Л. Пастернак оценивал талант Марины Цветаевой и некоторых других своих современников в превосходной степени, что зафиксировано в его письме 1922 года, адресованном М.И. Цветаевой: «Дорогой, золотой, несравненный мой поэт, и, надеюсь, понимаете, что это в наши дни означает, при обилии поэтов и поэтесс не только тех, о которых ведомо лишь профсоюз, при обилии не имажинистов только, но при обилии даже неопороченных дарований, подобных Маяковскому и Ахматовой» [1, с. 299]. Таким образом, Б.Л. Пастернак опять был возвращен на позицию провинившегося школяра, вынужденного оправдываться за свои «ошибки».

М.И. Цветаева также считала Б.Л. Пастернака исключительным явлением в современной поэзии, о чем в свойственном ей метафорическом стиле писала в 1923 году: «Вы не человек и не поэт, а явление природы. Чистейшие первые руки. Бог по ошибке создал Вас человеком <...> Бог задумал Вас дубом, – сделал человеком... <...> Вы – возмутительно большой поэт» [1, с. 305, 309]. Этот образ, вероятно, навеян не только осознанием Цветаевой приоритетности мужского лейтмотива во вселенной, в чем она откровенно признавалась в одном из писем, но и характером сложившихся в процессе переписки отношений между двумя поэтами. Неслучайно, что именно с М.И. Цветаевой Б.Л. Пастернак обсуждает сложнейшие, непостижимые непосвященным «тайны ремесла», внятные только поэту-единомышленнику: «Я больше всего на свете (и, может быть, это – единственная моя любовь) – люблю правду жизни в том ее виде, какой она на одно мгновение естественно принимает у самого жерла художественных форм, чтобы в следующее же в них исчезнуть. <...> Субъективно то, что только написано тобой. Объективно то, что (из твоего) читается тобою или правится в гранках, как написанное чем-то большим, чем ты. <...> Речь идет только о работе и вооружении, о продолжении усилий, направленных на то, чтобы вернуть истории поколенья, видимо отпавшее от нее, и в котором находимся я и ты» [1, с. 303, 315, 327]. Также неслучайно, по-видимому, и то, что М.И. Цветаевой поверяет Б.Л. Пастернак откровенные мысли о некоторых литераторах, вызывающих у него неоднозначное отношение. Так, об Эльзе Триоле, сестре Л.Ю. Брик, Б.Л. Пастернак отзывается следующим образом: «Она мне читала свою прозу, и я ее хвалил, где она этого заслуживала. Она не без способностей, но я сказал ей, что писателя и текст создает треть измеренья – глубина, которая подымает сказанное и показанное вертикально над страницей, и что важнее – отделяет книгу от автора. Я сказал ей, что этого у нее нет и что это верно приходит с работой» [1, с. 326]. Или об И.Г. Эренбурге: «Он (И.Г. Эренбург – Н. П., Е. К.) не настолько прост, чтобы быть для меня обывателем, т. е. куском бытовой непринужденности (обычайшим моим собеседником). И он не настолько художник, чтобы я становился в беседе игрушкой часа, положенья или принесенного из дому настроенья. Так как, несмотря на все его удачи, я его считаю несчастливцем, то внутренне,

про себя, никогда впрочем этого ему не показывая, желаю ему добра, желаю с аффектацией и упорством. И мне бы очень хотелось, чтобы ты не согласилась со мной и меня осадил: он вовсе не художник. Я желал бы, чтобы ты была другого мнения. Найди в нем то, чего я в нем напрасно ищу, и я стану глядеть твоими глазами» [1, с. 373]. В этой готовности смотреть на человека или ситуацию глазами друга без труда угадывается абсолютно откровенный характер отношений – не просто между двумя поэтами, но между единомышленниками, людьми одинаково понимающими и чувствующими.

Эмоциональность отношений между М.И. Цветаевой и Б.Л. Пастернаком порождает такое качество их писем, как экспрессивность, которая выражается разнообразными лексико-семантическими, синтаксическими, пунктуационными средствами, в том числе авторскими обращениями к адресату. Обращаясь к поэтессе, Б.Л. Пастернак не довольствуется стандартными способами именованности адресата и создает оригинальные вокативные конструкции, пронизанные восхищением и любовью, например: *Марина, золотой мой друг, изумительное, сверхъестественно родное предназначенье, утренняя дымящаяся душа моя, Марина* [1, с. 309]. Экспрессивность этого обращения формируется не только индивидуально-авторскими метафорами и эпитетами, но и самим построением вокативной конструкции, где в рамках из редуцированного имени адресата заключены распространенные приложения, выраженные именами нарицательными. В других письмах Б.Л. Пастернак эмоционально обращается к М.И. Цветаевой так: *родной мой друг; дорогая подруга; моя безмерно любимая; дорогой друг* [1, с. 324, 371, 392, 396]. Экспрессивна и такая речевая фигура, как поливокатив – многократное повторение обращения к адресату в тексте одного письма. Даже обычное обращение по имени, повторенное рефреном в составе восклицательных предложений, становится средством выражения высокого накала страсти в отношениях корреспондентов: «За что я ненавижу их <письма>. Ах, **Марина**, они невнимательны к главному. <...> И когда сжимается сердце, **Марина!**.. И насколько наша она, эта сжатость, – ведь она насквозь стилистическая! <...> О, как я Вас люблю, **Марина!**» [1, с. 309–310].

Начальное обращение во многих письмах Б.Л. Пастернака М.И. Цветаевой отсутствует. Письмо может начинаться восклицанием: «Наконец-то я с тобой» [1, с. 312], неожиданной просьбой: «У меня к тебе просьба. Не разочаровывайся во мне раньше времени» [1, с. 343], изложением своих планов на будущее: «Завтра я встану другим, скреплюсь, возьмусь за работу. А эту ночь я проведу с тобой» [1, с. 323], эллиптическим предложением, в котором опущенный компонент восстанавливается лишь при реконструкции предшествующих мысленных рассуждений автора, не зафиксированных на бумаге: «До этого были три неотправленных (по-видимому, речь идет о письмах – *Н. П., Е. К.*). Это болезнь. Это надо подавлять» [1, с. 337] и т. п. Редукция начального обращения в письмах формирует экспрессивность речи в ситуации непосредственного непринужденного общения, когда собеседники не разделены пространством, а обмен репликами – временем, как это обычно бывает при переписке. Тем самым письма превращаются в живой диалог, отмеченный для автора иллюзией постоянного незримого присутствия адресата.

В процессе развития и изменения отношений между участниками переписки изменяется и характер адресации в письме, причём на определенном этапе может наблюдаться полная

редукция обращения. Переписка между Б.Л. Пастернаком и М.И. Цветаевой длилась с 1922 года по 1935 год, достигнув апогея в 1926 году и затем постепенно сходя на нет [1, с. 299]. В 1926 году в этот эпистолярный диалог включился Райнер Мария Рильке, который высоко оценил стихи русских поэтов и ощущал своё духовное родство с ними. В конверт с письмом, адресованным М.И. Цветаевой, Р.М. Рильке вкладывает и письмо для Б.Л. Пастернака с обещанием прислать ему сборники своих стихов. М.И. Цветаева отправила это письмо в Москву не сразу, сопроводив его лишь краткой припиской, где ничего не было сказано ни о её переписке с Р.М. Рильке, ни о полученных ею по просьбе Б.Л. Пастернака книгах. Б.Л. Пастернак воспринимает это как отсутствие М.И. Цветаевой в эпистолярной коммуникации, как, по его выражению, осязательное молчание её руки, повергнувшее его в тоску [1, с. 337]. Становится более сдержанной тональность писем поэта, что, в частности, находит свое выражение в отсутствии адресации в письмах Пастернака от 23 мая 1926 года, 5 июня 1926 года, 7 июня 1926 года [1, с. 343–358]. Лишь после получения ответа от М.И. Цветаевой с приложенными ею копиями писем к ней Р.М. Рильке в письма Б.Л. Пастернака возвращается прежняя порывистость и восторженность, а вместе с тем и обращения: *Марина* (10 июня 1926 года), *мой друг* (13 июня 1926 года), *дорогая подруга* (1 июля 1926 года), *дорогая Марина* (11 июля 1926 года) [1, с. 359, 361, 371, 384].

Содержание переписки Бориса Пастернака с Варламом Шаламовым подсвечивает высокие человеческие качества Б.Л. Пастернака, причём из содержания писем Пастернака проступает – без дополнительных биографических экскурсов и комментариев – образ писателя с непростой, трагической судьбой, чей путь в литературу был чрезвычайно тернистым, – В.Т. Шаламова. Сама ситуация переписки двух литераторов может быть рассмотрена как зеркальное отражение имевшей место много лет назад переписки между Б.Л. Пастернаком и М. Горьким. Письменный диалог между Б.Л. Пастернаком и В.Т. Шаламовым, начавшийся в 1952 году, – это диалог уже широко известного, авторитетного поэта с человеком, пока еще стоящим на обочине литературного процесса. Однако в письмах Б.Л. Пастернака нет и тени снисходительности или высокомерия, которые невольно могли бы возникнуть, учитывая колоссальную дистанцию, разделяющую этих двух людей, а есть свидетельства высочайшей культуры, интеллигентности, порядочности. Одно из писем, от 9 июля 1952 года (оно, пожалуй, самое объемное из всех, помещенных в рассматриваемой книге), содержит не только скрупулезный, подробный профессиональный разбор присланных В.Т. Шаламовым стихов, но и такие слова: «Я склоняюсь перед нешуточностью и суровостью Вашей судьбы и перед свежестью Ваших задатков (острой наблюдательностью, даром музыкальности, восприимчивостью к осязательной, материальной стороне слова), доказательств которых во множестве рассыпаны в Ваших книжках» [1, с. 526–527]. Что подсказало Борису Пастернаку эти слова? В работах философов встречается такое, по нашему мнению, верное объяснение: «Страдание – очищение бытия, возвышение духа, страдающий человек носит в себе живое, горящее сердце, страдание нужно для спасения духовной жизни человека. <...> Такое понимание страдания сопоставимо со взглядами Бердяева. Чуткость к страданиям людей пробудилась в сердце поэта в раннем возрасте и не притуплялась всю его жизнь. Эта чуткость вызвала в его душе острую жалость к страдающему

человеку» [9, с. 62, 64]. А Варлам Шаламов, несомненно, – страдалец. Отсюда и явленные Борисом Пастернаком *сострада-*ние, *сопричастность* к жизненной драме другого человека.

Не принимая безоговорочно систему взаимоотношений «учитель – ученик», а В.Т. Шаламов именно так воспринимал Б.Л. Пастернака, поэт самокритично отзывается сначала о собственных стихах: «Если бы мне можно было сейчас переиздаться, я бы воспользовался этой возможностью для того, чтобы отобрать очень, очень немногие из своих ранних книг (а стихи из этих книг заворожили когда-то в юности Шаламова! – *Н. П., Е. К.*) и в попутном предисловии показать несостоятельность остающегося в них и предать его забвению. Я пришел в литературу со своими запросами живости и яркости, отчасти сказавшимися в первой редакции книги «Поверх барьеров» (1917 год). Но и она претерпела уже некоторые искажения. Я был на Урале, а издатель, плативший этим дань футуризму, приветствовал печатки и типографские погрешности как положительный вклад в издание и выпустил книгу, не послав мне корректуры» [1, с. 527]. Едва ли не самым сильным аккордом, своеобразным философским контрапунктом писем, адресованных В.Т. Шаламову, являются удивительные в своей точности и глубокие по содержанию выводы умудренного жизнью человека: «Не утешайтесь неправотою времени. Его нравственная неправота не делает еще Вас правым, его бесчеловечности недостаточно, чтобы, не соглашаясь с ним, тем уже и быть человеком» [1, с. 528]. Эта формула аккумулирует в себе сущностные содержательно-экспрессивные моменты писем Бориса Пастернака и одновременно может рассматриваться как личностное кредо поэта.

Выводы. Даже беглые наблюдения над содержанием эпистолярия Бориса Пастернака позволяют сделать выводы о важном аксиологическом значении его писем, особенно писем, адресованных друзьям-литераторам: в этих текстах прописаны те «правила» творчества, которым следовал поэт и ориентация на которые способствует профессиональному и верному прочтению его произведений. Эмоциональный фон писем разных лет передает настроения поэта в разные периоды его творчества, во время работы над конкретными произведениями, что проясняет тот серьезный момент, который обычно называют авторской позицией или отношением автора к изображаемому. «По глубокому убеждению Пастернака, поэзия – прямое следствие жизни, ее производное» [10, с. 16], – отмечал один из исследователей творчества поэта, и подтверждения этой мысли обнаруживаются в письмах Бориса Пастернака.

Литература:

1. Переписка Бориса Пастернака / вступ. ст. Л.Я. Гинзбург; сост., подгот. текстов Е.В. Пастернак, Е.Б. Пастернак. – М.: Худож. лит., 1990. – 575 с.
2. Катаева Т. Другой Пастернак. Личная жизнь. Темы и варьирования / Т. Катаева. – Минск: Современный литератор, 2009. – 607 с.
3. Быков Д.Л. Борис Пастернак / Д.Л. Быков. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 598 с. (Жизнь замечательных людей).
4. Ковалёва Н.А. Русское частное письмо XIX века: Коммуникация. Жанр. Речевая структура: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н.А. Ковалёва. – М., 2002. – 52 с.
5. Фесенко О.П. Эпистолярный жанр, стиль, дискурс / О.П. Фесенко // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2008. – № 23 (124). – С. 132–143.
6. Курьянович А.В. Коммуникативные аспекты слова в эпистолярном дискурсе М.И. Цветаевой: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.В. Курьянович. – Томск, 2001. – 227 с.
7. Катаржина С.Л. Этикетные формулы в письмах к друзьям русской творческой интеллигенции начала XX в.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / спец. 10.02.01 «Русский язык» / С.Л. Катаржина. – Орск, 2001. – 20 с.
8. Черняева А.Б. Функционирование обращения в дружеском письме творческой интеллигенции конца XIX – первой четверти XX века: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.Б. Черняева. – СПб., 2008. – 187 с.
9. Поплюйко-Анатольева Н.А. Безвинное страдание (Философские элементы в творчестве Бориса Пастернака) / Н.А. Поплюйко-Анатольева // Сборник статей, посвященных творчеству Б.Л. Пастернака. – Мюнхен, 1962. – С. 60–83.
10. Соломин В.Г. Собеседник сердца. Этюды о Пастернаке / В.Г. Соломин. – Ростов-на-Дону: Личный интерес, 1994. – 51 с.

Підмогиляна Н. В., Куварова О. К. Змістовність і експресивність листа (на матеріалі листування Б. Л. Пастернака)

Анотація. У статті розглядається книга «Переписка Бориса Пастернака» як оригінальний видавничий проект. Дослідницький інтерес зосереджено на змістовних та експресивних характеристиках епістолярних текстів, що суттєво розширюють уявлення як про особистість письменника, так і про сучасний йому літературний процес.

Ключові слова: Б.Л. Пастернак, листи, змістовність, експресивність, звертання, М.С. Тихонов, М. Горький, М.І. Цветаєва, В.Т. Шаламов.

Podmogilnaya N., Kuvarova Ye. Richness of content and expressivity of a letter (on the material of B. L. Pasternak's correspondence)

Summary. The article discusses the book “Correspondence of Boris Pasternak” as the original publishing project. Research interest is concentrated on richness of content and expressive descriptions of epistolary texts, substantially extending the known ideas both about personality of writer and about a contemporary to him literary process.

Key words: B.L. Pasternak, letters, richness of content, expressivity, address, N.S. Tikhonov, M. Gorky, M.I. Tsvetayeva, V.T. Shalamov.

Родный О. В.,
доктор философских наук,
профессор кафедры зарубежной литературы
Днепропетровского национального университета имени Олеса Гончара

КАРНАВАЛЬНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА Н. ГОГОЛЯ В КОНТЕКСТЕ ЕГО ФИЛОСОФИИ

Аннотация. Статья посвящена выявлению карнавального мироощущения Н. Гоголя как существенной составляющей философии писателя. Показано, что гоголевские размышления о диалогическом характере души, необходимости переосмысления ценностей эстетического гуманизма соответствуют новым принципам художественного мира писателя.

Ключевые слова: Н. Гоголь, карнавальность, философия, эстетика, гуманизм, смеховая культура, смех, мировоззрение.

Постановка проблемы. Философские взгляды Н. Гоголя раскрываются не столько в его художественных, сколько в эпистолярных и литературоведческих работах: в личных письмах, в «Выбранных местах из переписки с друзьями», «Авторской исповеди» и др. И в то же время такие основополагающие произведения писателя, как «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Ревизор», «Петербургские повести», «Мёртвые души», могут быть осмыслены в контексте именно этих небольших по объёму, но чрезвычайно важных для понимания всего творчества писателя работ.

Острое осознание дихотомии «жизнь – смерть», трагическое ощущение современности, ведущее к постановке философских проблем, сильнейшая комическая составляющая поэтики многих произведений Н. Гоголя позволяют говорить о нем как о писателе, имеющем с традициями карнавальной стихии точки соприкосновения.

Анализ последних исследований и публикаций. Гоголеведение – одно из мощнейших направлений в отечественном литературоведении. Мастерство поэтического слова, особенности стиля, типизации персонажей, функции комического, реального и фантастического в произведениях писателя, взаимосвязь романтического и реалистического в его творчестве – эти и другие вопросы поднимаются современными исследователями (Ю. Барабаш, Б. Корман, Ю. Манн, З. Кирилук, В. Мацапура, В. Звизняковский, В. Воропаев, В. Гусев, П. Михед). По словам П. Михеда, «сучасне гоголезнавство – своєрідна культурологічна лабораторія, де відбувається апробація різних наукових методик... Творчість Гоголя і його життя – це своєрідні культурні тексти, що дають багату поживу для гуманітаріїв різних профілів» [8, с. 203]. Н. Радионова справедливо считает, что в творческом наследии Гоголя «заслугує на увагу не лише майстерне володіння словом, а й потужний потенціал основних філософсько-світоглядних ідей, на фундаменті яких побудована оригінальна антропологічна концепція, яку можна вважати соціокультурною репрезентацією української ментальності» [10, с.4].

В отечественной философско-критической мысли творчество Н. Гоголя получило противоречивые оценки. О философских взглядах писателя говорили В. Белинский, Н. Чернышевский, В. Розанов, Н. Бердяев, Д. Мережковский, В. Набоков.

Так, В. Белинский в своем «Письме к Гоголю» назвал писателя «проводником кнута, апостолом невежества, мракобесом», обвинил его во «лжи и безнравственности» [2, с. 245]. В знаменитом эссе «Духи русской революции» Н. Бердяев не только называет творчество Н. Гоголя «художественным откровением зла как начала метафизического и внутреннего», но и пересматривает традиционный взгляд на Н. Гоголя как на реалиста, видя в нем «предтечу современного аналитического кубо-футуристского искусства, намеренно деформирующего действительность» [3, с. 81]. Д. Чижевский называл Н. Гоголя типичным представителем «философии сердца» на украинской почве.

Основные положения романтической эстетики (смещение реальности и вымысла, жизни и искусства, стремление к личной свободе, ирония) пересекаются с атрибутами карнавала. Погружение в атмосферу карнавала возможно только через смех, который в данном случае можно рассматривать в качестве своеобразного проводника в сферу «утопической свободы» и особого, праздничного, постижения истины. С другой стороны, самой характерной формой эстетического отношения Н. Гоголя к действительности был смех. От непосредственного, простодушного смеха, преобладающего в «Вечерах на хуторе близ Диканьки», до «смеха сквозь слезы» (в «Петербургских повестях», «Ревизоре», «Мёртвых душах»), от лукавого до осуждающего, от дружеского до сатирического – такова в общих чертах тенденция развития гоголевского смеха в художественном творчестве.

Целью статьи является выявление особенностей карнавального мироощущения как существенной составляющей философии Н. Гоголя, и которая, в свою очередь, является важной для деконструкции гоголевских художественных текстов, позволяющей углубить наши знания о художественном мире писателя.

Изложение основного материала. Эстетический идеал Н. Гоголя формировался под влиянием идейно-художественной атмосферы романтизма, прежде всего немецкого. В натурфилософии Ф. Шлегеля писателя привлекал ее синкретизм: объединение философии, религии и искусства. Ф. Шлегель не только требует от поэта универсальности, но и выдвигает идею совместного, коллективного творчества. Новая мифология возникнет из глубин человеческого духа, ее источником будет мистическое переживание – ощущение божественности мира, его бесконечности и полноты. Ф. Шлегель говорит о необходимости религиозного, мистического восприятия мира, который «наполняет чувство жизни идеями бесконечного». Таким образом, религиозное чувство должно стать основой современной поэзии. Безусловно, эти идеи не могли оставить Н. Гоголя, воспитанного на нравственно-религиозных ценностях, равнодушным и нашли отражение в его творчестве. «Християнська антропологія М. Гоголя є засобом проникнення до основ людського буття. Бінарні

опозиції «Бог – чорт», «добро – зло», «світло – темрява», «життя – смерть» лежать в основі ускладненої онтології, що притаманна філософським поглядам М. Гоголя» [10, с. 11].

Художественное сознание писателя отличается дуализмом: с одной стороны, идеализация определенных сторон действительности, с другой – комическое воспроизведение жизни; поляризация духовного и земного и в то же время осознание их связи и взаимообусловленности. Для творчества писателя характерны такие оппозиции: «разобщенный мир – единый мир», «бездуховное – духовное», «прошлое – настоящее». Реальность в сознании Н. Гоголя предстает либо абсурдно-нелепой, либо откровенно страшной. В 40-х годах XIX века определяющим фактором художественного сознания писателя становится религиозность, христианское осмысление сути и функций искусства, миссии художника и смысла собственного творчества. Оппозиция «духовное / живое – бездуховное / мертвое», понимаемая с религиозных позиций, становится основным принципом художественного мира зрелого Н. Гоголя.

Художественный мир Н. Гоголя, на первый взгляд, лишен и бытовой, и философской логики: это мир мистический, неправдоподобный, фольклорный. Для В. Набокова, например, гоголевская проза – нарушение норм существования реальной действительности: «Что-то очень дурно устроено в мире, а люди – просто тихо помешанные, они стремятся к цели, которая кажется им очень важной, в то время как абсурдно-логическая сила удерживает их за никому не нужными занятиями» [9, с. 481]. Н. Гоголь был убежден: «Бывает время, когда нельзя иначе устремить общество или даже всё поколение к прекрасному, пока не покажешь всю глубину его настоящей мерзости» [5, с. 337].

Философские взгляды Н. Гоголя формируются вокруг понятий эстетики и морали, красоты и добра. С особой остротой Н. Гоголь вскрывает противоречие между красотой и добром. Моральный же идеал воспринимается им как недостижимый. Н. Гоголь считал, что человек ответственен за свое бытие и свое развитие. Поэтому он обязан быть не только критиком действительности, но и критиком самого себя. Его нравственный долг состоит в преодолении собственных недостатков и воспитании благих нравственных качеств.

Основной философский и художественный интерес Н. Гоголя – человеческая душа, которую вслед за Г. Сквородой писатель называет «сердцем»: «Сердце человека – колодец». Но путь к познанию человеческой души начинается с души собственной. Именно чувства и переживания позволяют раскрыть себя душе, пробудить в ней сокровенные чувства.

Феноменальная фигура Н. Гоголя появилась на фоне разложения эстетического гуманизма. Вначале Н. Гоголь был увлечен романтическим эстетизмом, но постепенно он понимает, что эстетика принципиально вне морали. Он уже не видел в современности ни единства, ни цельности, ни гармонии. Н. Гоголь говорил о построении нового мировоззрения. Писатель, увлекшись сначала эстетическим гуманизмом, который был разработан Ф. Шиллером и В. Гумбольдтом, заключил, что эстетическая и этическая сферы в человеке настолько связаны между собой, что одна без другой развиваться не может. Он увидел трагизм эстетического гуманизма, выразившийся в утопических мечтах о торжестве идеалов гармонии во всем человеческом обществе.

Как указывает Е. Рачин, «зачем Гоголя сопровождало повсюду желание восхищаться красотой души человека? Зачем в человеке лежит страсть к отысканию истин? Всё это и дру-

гие многочисленные «зачем» обрисовывают мировоззрение человека, его стремление превратить неорганизованный хаос вокруг себя в организованную систему взаимодействий и взаимоотношений, которая собственно и есть правильная жизнь человека» [11, с. 85].

Если для раннего творчества Н. Гоголя было характерно романтическое мировоззрение с намечающимися векторами в сторону морально-религиозных поисков, то описывая поздний период, можно говорить о религиозном мировосприятии писателя, окрашенном в романтические тона: «В центре своеобразной эстетической антропологии Н. Гоголя стоит творческая эстетическая сила в человеке. Важнейшее место в иерархии авторских ценностей занимает гармония морального и эстетического в человеке, а именно красоты внешней и внутренней (душевной). В их разъединении Н. Гоголь, как истинный романтик, видит трагедию» [12, с. 5]. Примирить красоту внутреннюю и внешнюю, преодолеть страх перед «мерзостью жизни», считал Н. Гоголь, можно и нужно посредством смеха. Для преодоления низменных страстей, для искоренения человеческой греховности Н. Гоголь предлагает очистительную силу смеха, отвечающую его философским воззрениям.

М. Бахтин в качестве существенного момента карнавално-праздничного смеха рассматривает острое ощущение победы над страхом, которое, по его мнению, находит выражение в ряде особенностей смеховых образов карнавала. Победенный смехом страх в них предстает в форме уродливо-смешного, страшное в этом случае становится «веселым страшилищем». Смех же, по мнению М. Бахтина, прояснял сознание человека и раскрывал для него мир по-новому, однако победа смеха над страхом была такой же эфемерной и утопичной, как и свобода.

Смех, по мнению М. Бахтина, имеет две формы: внешнюю – защитную, которая предстает перед нами в момент победы человека над страхом, и внутреннюю – направленную на раскрытие истины, так как смех «раскрывал материально-телесное начало в его истинном значении», «раскрывал глаза на новое и будущее» [1]. Именно внутренняя форма смеха присуща мировоззрению Н. Гоголя и характерна для его творчества.

Любой художественный образ, построенный по принципу карнавалного, стремится охватить и объединить в себе оба составляющих компонента антитезы: рождение – смерть, юность – старость, верх – низ, лицо – зад, хвала – брань, утверждение – отрицание, трагическое – комическое. Этот принцип проявляется в карнавализованной литературе, в частности, в характерных для нее парных образах, построенных как по контрасту, так и по сходству.

В творчестве Н. Гоголя содержатся почти все элементы народно-праздничной культуры: дихотомии «красота – добро» (народные типы в «Вечерах на хуторе близ Диканьки»), «красота – уродство» (Хлестаков в «Ревизоре»), отсутствие морального идеала (Чичиков и помещики в «Мертвых душах»), переверачивание «верха» и «низа» (майор Ковалёв в повести «Нос»), сниженная лексика, скатологические (Плюшкин в «Мертвых душах») и «пиршественные» (Собакевич в «Мертвых душах») образы и т. п. Ему было привычно карнавальное мироощущение, правда, в большинстве случаев романтически окрашенное.

Как указывает Ю. Манн, «переосмысление мотивов, образов и сцен, традиционно связанных с народной карнавалной смеховой культурой, усложнение амбивалентности, зияющий контраст индивидуальной смерти и жизни целого, обостренно-трагическое ощущение этого контраста, ведущее к поста-

новке философских проблем, – все это заставляет видеть в Гоголе характернейшего комического писателя нового времени, несводимого к традиции карнавалового смехового начала» [7, с. 114]. Вопросом комической стороны творчества Н. Гоголя задается и И. Гарин: «М.М. Бахтин находил у Гоголя народную смеховую культуру и раблезианскую карнавальную традицию. Но был ли смех Гоголя (впрочем, как и Рабле) «светлым», «высоким». Совместимы ли мёртвые души и омертвление вообще с карнавалом?» [4, с. 82]. Отвечать на эти вопросы, по нашему мнению, следует утвердительно, принимая при этом во внимание неоднозначность смеховой природы у Н. Гоголя.

Индивидуально значимую, субъективную рефлексию (использование художником смеха против самого себя с целью «очищения души» и нравственного самосовершенствования) Н. Гоголь стремится перевести в общезначимую объективную рефлексию, стремится обратить смех каждого и общества в целом на искоренение общих пороков ради духовного обновления человека и общества. А если уж смеяться, говорит Н. Гоголь, то смеяться сильно над тем, что действительно достойно всеобщего осмеяния.

Описывая греховное побуждение человеческих страстей, Н. Гоголь, в соответствии со своими философскими взглядами, при помощи смеха стремится перевернуть их природу, указывая единственный путь спасения – очищение души: «Есть средство, есть бич, которым можно выгнать их... Смехом, которого так боятся низкие наши страсти! Смехом, который создан для того, чтобы смеяться над всем, что позорит истинную красоту человека. Возвратим смеху его настоящее значение! Отнимем его у тех, которые обратили его в легкомысленное светское кощунство над всем, не разбирая ни хорошего, ни дурного! Таким же точно образом, как посмеялись над мерзостью в другом человеке, посмеемся великодушно над мерзостью, собственной, какую в себе ни отыщем!» – пишет Н. Гоголь [6, с. 233]. Гоголевские слова полностью соответствуют теории карнавала, разработанной М. Бахтиным.

Однако если М. Бахтин ассоциировал карнавальность творчества Н. Гоголя с карнавальностью «Гаргантюа и Пантагрюэль» Ф. Рабле, то известный исследователь творчества Н. Гоголя Ю. Манн в своей монографии «Поэтика Гоголя» выделяет те свойства карнавала в творчестве писателя, которые отличаются от карнавала «раблезианского». С одной стороны, в произведениях Н. Гоголя соблюдаются основные критерии карнавала (всеобщее веселье; отступления от социальных, моральных, этических правил; неповиновение, проделки, переодевания; любовная интрига; сниженные образы и лексика; переворачивание «верха» и «низа»), но в ряде случаев у Гоголя они претерпевают изменения. Так, Ю. Манн говорит об особенностях карнавального мироощущения у Н. Гоголя: «Двузначность, двусмысленность, обоюдоvalентность остается, но ее логика становится прихотливее и <...> непредсказуемее. «Веселое» сменяется не просто «грустным» (для того чтобы затем уступить место «веселому»), но чем-то непонятным, инородным» [7, с. 211]. Веселье у Н. Гоголя неразлучно с унынием и тревожным ожиданием. «Какими бы радостными и раскованными ни были гоголевские герои, мы чувствуем, что это не всё.словно какая-то грустная и странная нота готова в любую минуту оборвать веселие» [7, с. 213]. В карнавале нет зрителей, там все – действующие лица. У Н. Гоголя же всегда присутствует повествователь. И именно его неучастие в общем действе окрашивает его в грустные тона. Крах ренессансного эстетиче-

ского гуманизма с его стремлением к идеализированному миру и «благородному» человеку, божественная сущность которого всегда адекватно проявляется в его внешности, характере и поступках, просматривается во всем творчестве писателя.

Древняя карнавальная традиция приобретает в произведениях писателя вместе с традиционными и самобытные функциональные значения. Особенно трансформировалась карнавальная жизнетворческая функция, изменив символику смерти – преображения и возрождения на символику смерти – обездушенности и разложения. «Гоголевский карнавал стал театром обманов, переросших амбивалентное ритуальное лицедейство, чтобы превратиться в прямого носителя нравственно определенного знака зла» [13, с. 9].

Карнавализация в творчестве Н. Гоголя лишена открыто-материальной телесности, праздничности, фарса. Если М. Бахтин удачно сравнил раблезианский карнавал с веселым деревенским мальчуганом, шлепающим по лужам и обрызгивающим всех грязью, то символом гоголевского карнавала нам представляется семинарист, с лукавой усмешкой всматривающийся в мир и посредством смеха пытающийся отделить добро от зла.

Выводы. Смех является существенным атрибутом общественного бытия, предстает специфическим видом духовной деятельности человека и общества, нацеленным на постижение окружающего мира. Важнейшая функция смеха гносеологического порядка заключается в разграничении истины и лжи, добра и зла, что способствует образованию завершеного мировоззрения. Карнавальный смех в творчестве Н. Гоголя способствовал выработке цельного мировоззрения, нивелированию абсурда, превосхождению противоречий. Именно рефлексия смеха открывает ограниченность, фрагментарность «монологических типов» мироощущения, основывающихся на целостности знания, и выявляет диалогическую стихию культуры, порождающую множественность ее форм.

Н. Гоголь полагал, что назначение смеха, его истинное, высокое, назначение, – нести примирение в душу.

В эпоху романтизма в отечественной культуре происходил процесс становления национальной идеи, которая утверждалась в контексте формирования национального самосознания народов Европы. Гоголевские размышления о диалогическом характере души, истины и заблуждения, об ответственности человека за свое бытие, необходимости переосмысления (через смех) универсальных ценностей, влияние на общественное поведение моральной и религиозной философии, и т. д. не потеряли своего значения и в современных условиях и требуют всестороннего исследования, как литературоведческого, так и философского.

Литература:

1. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. – М.: Худ. литература, 1990. – 543 с.
2. Белинский В. Письмо Гоголю / В. Белинский // Н.В. Гоголь в русской критике: сб. ст. – М.: Гос. издат. худож. лит., 1953. – С. 243–252.
3. Бердяев Н. О русских классиках. Духи русской революции / Н. Бердяев. – М.: Высш. шк., 1993. – С. 78–98.
4. Гарин И. Загадочный Гоголь / И. Гарин. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2002. – 654 с.
5. Гоголь Н. Выбранные места из переписки с друзьями / Н. Гоголь // Гоголь Н. Собр. соч.: в 9 т. – М.: Русская книга, 1994– . – Т. 6. – 1994. – С. 321–348.
6. Гоголь Н. Приложения к «Ревизору» / Н. Гоголь // Гоголь Н. Собр. соч.: в 9 т. – М.: Русская книга, 1994– . – Т. 6. – 1994. – С. 226–245.

7. Манн Ю. Поэтика Гоголя / Ю. Манн. – М. : Худ. литература, 1988. – 413 с.
8. Михед П. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст / П. Михед. – Ніжин, 2002. – 208 с.
9. Набоков В. Николай Гоголь / В. Набоков // Набоков В. Собрание сочинений американского периода : в 5 т. – СПб., 2000– . – Т. 1. – С. 400–522.
10. Радіонова Н. Філософсько-антропологічні інтенції творчості М.В. Гоголя : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Н. Радіонова. – Х., 2000. – 18 с.
11. Рачин Е. Духовный свет Н.В.Гоголя / Е. Рачин // Философия Н.В.Гоголя : мат. научно-практ. конф. в МГПУ, посвященной 200-летию со дня рождения Николая Васильевича Гоголя (май 2009 года). – М., 2009. – С. 5–108.
12. Супрун А. Філософські погляди М.В. Гоголя в контексті українського романтизму 2004 року : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / А.Г. Супрун. – К., 2004. – 16 с.
13. Черная Т. Синтез архаических и художественно-индивидуальных поэтических структур в творчестве Н.В. Гоголя / Т. Черная // Вестник Ставропольского государственного университета – 2009. – Вып. 64. – С. 5–14.

Родний О. В. Карнавальність творчості М. Гоголя в контексті його філософії

Анотація. Стаття присвячена виявленню карнавального світовідчуття М. Гоголя як суттєвої складової філософії письменника. Показано, що гоголівські роздуми про діалогічний характер душі, необхідність переосмислення цінностей естетичного гуманізму відповідають новим принципам художнього світу письменника.

Ключові слова: М. Гоголь, карнавальність, філософія, естетика, гуманізм, сміхова культура, сміх, світогляд.

Rodniy O. Gogol's works carnival in the context of his philosophy

Summary. The article is devoted to the identification of N. Gogol's carnival spirit as an essential part of writer's philosophy. It is shown that N. Gogol's thinking about the soul dialogical nature, necessity for reconsideration of the aesthetic values of humanism correspond to the writer's new principles of the artistic world.

Key words: N. Gogol, carnival, philosophy, aesthetics, humanism, laugh culture, laughter, ideology.

*Рубан А. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російського мови та літератури
Донецького державного педагогічного університету*

*Семяникова М. И.,
магістрант кафедри російського мови та літератури
Донецького державного педагогічного університету*

ТИПЫ ДВОЙНИЧЕСТВА В ПРОЗЕ Л. Н. АНДРЕЕВА: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация. Статья посвящена феномену двойничества в прозе Л.Н. Андреева. Рассматриваются в общем виде такие типы двойничества, как двойники-антагонисты, карнавальная пара, близнецы. Обращается внимание на другие классификации, предлагается анализ таких двойников Л.Н. Андреева, как двойники-individuum'ы и двойники-dividuum'ы.

Ключевые слова: двойничество, персонаж, Л.Н. Андреев, двойники-антагонисты, карнавальная пара, близнецы, анализ произведения.

Постановка проблемы. Творчество Л.Н. Андреева последние три десятилетия активно и всесторонне исследуется. Сегодня актуализируется вопрос не только о базовом принципе творческого мышления писателя, но и о частных проявлениях поэтики его произведений. Этой задаче в полной мере отвечает феномен двойничества, который в художественной системе писателя имеет более глубокие основания, чем предполагалось ранее.

Анализ последних исследований и публикаций. Феномену двойничества и появляющимся в результате его воплощения в литературном произведении персонажам-двойникам посвящено немало научных работ. Так, Е.М. Мелетинский [8] связывает образ двойника с близнечными мифами и архетипами культурного героя и трикстера (речь идет о самом распространенном типе двойничества – «двойники-антагонисты»). М.М. Бахтин [2] декларирует генетическую связь существования двойников с природой карнавального смеха и связывает с феноменом двойничества пародийность и гротеск как традиционные «двойнические» приемы. Двойко трактует феномен двойничества Н.Т. Рымарь [10]. В широком смысле этот феномен актуализируется в пяти типах сюжетно-композиционного развертывания образа героя через различные отношения «контакта и дистанции» с другими персонажами, а иногда и автором. В узком смысле двойничество выведено в план «подобий и отражений», когда «двойники» героя ведут самостоятельную жизнь и в них какие-то стороны его личности получают осуществление, акцентуацию и свободное развертывание.

Феномен двойничества становится предметом исследования и в кандидатских диссертациях, научных статьях [3; 4; 5; 7; 9; 11 и др.], где показываются различные варианты мотива двойника, излагаются религиозно-философские основы и эстетические принципы двойничества, предпринимается анализ конкретных форм реализации феномена двойничества в отдельных произведениях и др. Тем не менее вопрос об исходном понятии, о видах двойников продолжает оставаться спорным как вообще в литературе, так и в творчестве отдельных писателей в частности. В данной статье

предпринята попытка типологизировать персонажей-двойников в прозе Л.Н. Андреева.

Целью статьи является выявление основных традиционных форм двойничества в прозе Л.Н. Андреева и разработка соответствующей типологии.

Изложение основного материала. Типология двойничества насчитывает несколько его разновидностей, которые зависят прежде всего от того, как осуществляется связь двойников в паре. Типы двойничества различаются: 1) в плане происхождения (генезиса); 2) в плане репрезентируемой модели социума; 3) в плане соотношения персонажей-двойников друг с другом; 4) структурой сюжетного развертывания; 5) жанровыми моделями, в которых тот или иной тип двойничества преимущественно воплощается. В связи с этим можно выделить три типа двойничества: 1) двойники-антагонисты; 2) карнавальные пары; 3) близнецы.

Самым распространенным типом вообще в литературе являются «двойники-антагонисты», отношения между которыми организуются как конкуренция и противоборство. Генетически эта модель восходит к мифологической структуре «культурный герой-трикстер» и существует на протяжении всей истории литературы. Противопоставленность героев может обнаруживаться в психологической, нравственной, социальной, возрастной и метафизической областях. Яркими представителями такого типа у Л.Н. Андреева становятся Сперанский – Кошеверов («Жили-были»), Христос – Иуда («Иуда Искариот»), Сатана – Магнус («Дневник Сатаны») и др.

В рассказе «Жили-были» представлены две противоположные, но взаимодополняющие жизненные позиции, которые сливаются воедино перед лицом смерти. Болезнь и приближение смерти делает Сперанского и Кошеверова героями не то сказки о жизни и смерти богача и священника, не то жития святого и грешника, не то мифа о братьях-близнецах. У читателей же оба героя могли ассоциироваться с мифологическими божественными близнецами-антагонистами вроде Прометея и Эпиметея, первоначально составляющими единую мифологему. При всем своем различии (Сперанский светел, радостен, жизнелюбив, а Кошеверов циничен, безверен) они оба как бы одно целое, положительное и отрицательное в совокупности. Им обоим скучно: правда, Кошеверову всегда, а Сперанскому только перед лицом смерти; оба они, как малые дети, плачут «о солнце, которого больше не увидят, о яблоке «белый налив», которая без них даст свои плоды, о тьме, которая охватит их, о милой жизни и жестокой смерти» [1, т. 1, с. 294].

В основе андреевской легенды «Иуда Искариот» лежит напряженный внутренний (нравственно-философский, психологический) конфликт между двумя главными героями-идеологами и их

представлениями об Истине (в том числе и Истине о Человеке). Истина, по Л.Н. Андрееву, – скорее состояние души, а ее достижение неразрывно связано с обретением внутренней свободы. У писателя свободен Христос, а Иуда – нет, он зависит от своих мыслей, претензий, от окружающего «несовершенного» человечества. Христос имел право пожертвовать своей жизнью ради Истины, но никому (в том числе и Сверхчеловеку) не дозволено безнаказанно жертвовать ради нее чужой жизнью.

Иуда восстает не только против истины Христа, в поиске и доказательстве своей истины он «противится» самому себе. В этом прослеживаются черты архаического близнечного мифа. Иуда – «близнец» Христа, поэтому он так страдает, готовя предательство, а затем наблюдая крестные муки своего «брата». Воспроизводя евангельский миф, Л.Н. Андреев повествует лишь о распятии Христа и не изображает его воскресения.

Своеобразна антагонистическая пара героев-идеологов (Сатана – Магнус) в романе-мифе «Дневник Сатаны». Сатана, вочеловечившись, надевает маску не просто человека, а филантропа и, пройдя круги земного ада, становится Христом, которого «взорвали». Фома Магнус не просто человек, а «может, побочный сын» [1, т. 6, с. 138] Отца Дьявола, «земной брат» Сатаны, носящий маску философа, химика, отшельника. Он авантюрист, претендующий на мировое господство, а его окружение – «бесы». Имя Фомы Магнуса означает «близнец» и «старший, большой». Он даже внешне похож на своего «брата»: «высокий, почти моего (Сатаны – *А. Р., М. С.*) роста и склада, лицо бледное и как будто утомленное, черная смоляная бандитская борода. Но лоб большой и умный нос... Красивый и сделанный тончайшим резцом не из мяса и хрящей, а из мыслей и каких-то дерзких желаний» [1, т. 6, с. 126]. Сатана и Магнус меняются ролями. Задуманная Сатаной игра с людьми сначала уподобляется веселому и увлекательному спектаклю в театре марионеток, но Судьба играет вочеловечившимся Сатаной. Он стал куклой в театре марионеток. Теперь Магнус дергает за нитки марионетку Сатану-Христа, жалкие шарлатаны – исполнители земных ролей – руководят Сатаной-Вандергудом.

Второй тип двойничества – «карнавальная пара» – реализуют такие отношения персонажей, как взаимодополнение и взаимозамещение. В генетическом отношении он восходит к европейскому карнавалному сознанию и распространяется от античной комедии до реализма. Чаще всего встречающиеся пары – это царьшут и хозяин-слуга, между которыми устанавливаются отношения культурного патронажа.

Наиболее яркая, но видоизмененная «карнавальная пара» у Л.Н. Андреева – пара Сатана – черт Топпи («Дневник Сатаны»). Эти герои представляют не расколотый, а, напротив, единый, «гармоничный» социум. Оба принадлежат одному пространству («пришли» из ада) и связаны отношениями патронажа («Эрвин Топпи, Мой (Сатаны – *А. Р., М. С.*) секретарь» [1, т. 6, с. 121]). Герои имеют разные цели, но жизненные пути их проложены по одной дороге. Внутреннее сходство персонажей (демонизм) и мотив странствия (вочеловечивание, путешествие по морю и Италии) роднят их с двойниками-близнецами, однако у них разное положение в системе персонажей и значительные отличия их систем ценностей, обусловленные разным «социальным» положением героя (Сатаны) и спутника (Топпи).

«Спутник» Топпи выполняет комическую функцию, пародируя главного героя: это «личность весьма почтенная в своем черном сюртуке и цилиндре, с своим отвислым носом, похожим на незрелую грушу, и бритым пасторским лицом; <...> бездельник

совершенно нечувствителен к качке; <...> глуп непроходимо – даже для земли. Кроме того, он груб и дает советы» [1, т. 6, с. 121]. Черт Топпи не только оттеняет, но и дополняет Сатану, создавая с ним единый, универсальный образ. Человек играет высшими силами, ставит над ними эксперименты, но все равно остается ничтожен и глуп. Так, по мере погружения в «глубину дрянной человечности» Сатана пережил духовную эволюцию, превратившись сначала в захваченного страстью Демона – поэта и художника, открыв красоту мира и ценность любви, затем – в Человека и, наконец, в лучшего из людей – в Христа – и был «распят» (взорван) Магнусом. А Эрвин Топпи «уже принимал человеческий образ и настолько проникся религиозными идеями, что <...> вступил в монастырь братьев францисканцев, прожил там до старости и мирно скончался под именем брата Винченца. Его прах стал предметом поклонения для верующих» [1, т. 6, с. 121]. И вновь он предстает под маской пастора, проникшегося «религиозными идеями». Топпи пережил своего патрона.

В отличие от двух других типов двойничества, близнечная модель не репрезентирует расколотый на два мира социум (или сознание человека). Здесь два героя противопоставлены только внешне, на риторическом уровне. На содержательном уровне их антагонизм оказывается мнимым. Таковы, например, образы сестры Линочки и невесты Саши Погодина-Жегулева – Жени Эгмонт («Сашка Жегулев»). При всей их индивидуальности в финале романа они выявляют свою истинную суть и предстают как две ипостаси «вечной Матери» – как Сестра и Невеста: «в тихом шелесте платьев, почему-то черных и шелестящих, жили призрачной и бессмертной жизнью три женщины, касались еле слышно, проходили мимо в озарении света и душистого тепла, любили, прощали, жалели – три женщины: мать-сестра-невеста» [1, т. 4, с. 235]. По сути, эти три персонажа (мать, сестра и невеста героя – *А. Р., М. С.*) являются воплощением всей гаммы женской любви: любви невесты, сестры и матери, воплощением «Вечной женственности», суггестивно включающей в себя и углубляющей свой философский, мифологический смысл за счет мифологичности образа Прекрасной Дамы, представленной А.А. Блоком в символистском цикле «Стихи о Прекрасной Даме».

Близнечные двойники представлены и в повести «потока сознания» «Жизнь Василия Фивейского». В детях о. Василия оказалось сконцентрировано все темное, ужасное и безумное, что было в нем самом. Оба сына о. Василия Фивейского (тоже Василии) очень похожи на отца внешне. Они «близнецы»: первый сын Вася утонул, через четыре года родился второй сын, тоже Вася, а «через три года ясно стало, что новый Вася родился идиотом» [1, т. 1, с. 498]. Дочь Настя носит тоже не свое, а материнское имя – попадьи Насти. Дети так похожи или стараются (Настя) быть похожими друга на друга. Объединяет Настю и Васю-идиота «звериное» начало: девочке рядом с матерью «хотелось скулить, как заброшенному щенку» [1, т. 1, с. 450], а Вася «полюбил кусаться и угрожающе скалил зубы, как собака» [1; т. 1, с. 499]. Дети о. Василия предстают в тексте как абсолютно идентичные в плане противостояния злой судьбе, которая преследует их и в конце концов уничтожает, они являются «близнецами» своего отца и полностью повторяют его судьбу.

Таким образом, близнечное двойничество характеризуется идентичностью функций персонажей, их принадлежностью к одному миру, оно всегда связано с идеей социального, мировоззренческого, нравственного распада. Персонажи-близнецы предстают как модель общей судьбы в ее негативной оценке. Для агентов близнечной пары в произведениях Л.Н. Андреева характерны неприкаянность, бездетность, мотив сумасшествия и сиротства.

Токарская Л. М.,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего языкознания и славянских языков Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка

РОЛЬ ТЮРКСКОЙ ЛЕКСИКИ В ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация. В статье проанализирована тюркская лексика в современных учебниках русского языка для школ с украинским языком обучения, выделены основные группы тюркских слов, разные способы их репрезентации, охарактеризован дидактический материал.

Ключевые слова: учебник, тюркизм, текст, упражнение, пример, речевая тема, дидактический материал, умения.

Постановка проблемы. Учебник русского языка как ведущее средство обучения призван обеспечивать единство и взаимодействие языков, разных культур и личности в процессе ее развития.

Отражая духовную жизнь человечества, язык является сильнейшим фактором воспитания. Усваивая язык с помощью учебника, ребенок не только познает мир, но и учится в нем жить. Он приобретает ценностные ориентиры, глубже проникает в национальную и общемировую культуру, приобщается к духовным богатствам, хранимым языком, того или иного народа, соотносит знания, получаемые на уроках, с опытом повседневной жизни, в результате чего осознает свое место в современном обществе, приобретает навыки общения в разных ситуациях. Школьный учебник должен помочь развить у учащихся познавательный интерес к другой культуре, толерантное отношение к представителям других национальностей, сформировать умение оценить достоинства любой национальной культуры.

Анализ последних исследований и публикаций. Для характеристики тюркской лексики мы использовали современные школьные учебники по русскому языку для школ с украинским языком обучения (авторы: Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева, Е.А. Лебеденко). Анализ данного материала в учебниках русского языка для школ с украинским языком обучения не был предметом специального исследования в лингвистической и научно-методической литературе. Отдельные аспекты изучения данной проблемы имеются в трудах В.А. Добромыслова, М.Т. Баранова, В.И. Капинос, Т.А. Ладыженской, А.В. Прудниковой и других ученых.

Целью статьи является исследование употребления тюркских слов в современных школьных учебниках русского языка для школ с украинским языком обучения.

Задачи работы: 1) выделить основные группы тюркизмов в современных школьных учебниках русского языка; 2) описать жанры и речевые темы с тюркскими заимствованиями; 3) проанализировать разные способы репрезентации тюркизмов; 4) охарактеризовать дидактический материал к теоретическим сведениям, учебно-языковым упражнениям, заданиям по развитию речи с элементами тюркской лексики.

Изложение основного материала. Появление слов, заимствованных из других языков, – это, как правило, результат кон-

тактов между народами в различных областях жизни. Поэтому языковое заимствование – явление естественное и даже полезное, это один из способов пополнения, обогащения словарного состава любого языка.

В разные периоды существования русского языка и в эпохи, предшествовавшие его появлению (периоды общеславянского и восточнославянского единства), заимствовалась лексика из разных языков.

Общеизвестно, что значительное место в лексике русского языка занимают тюркизмы, являющиеся результатом давних политических, экономических, торговых, научно-культурных и прочих связей славян с тюркскими племенами. Многие из тюркских слов, заимствованные как в глубокой древности, так и в более позднее время, настолько укоренились в нашей речи и обрусели, что уже совершенно не воспринимаются как иностранные, например: *бумага, карандаш, товарищ, чайка, деньги, товар*. Как правило, они не имеют русских синонимов, поэтому их употребление в речи необходимо, целесообразно и оправданно.

Слова, заимствованные из различных тюркских языков, широко используются в учебниках русского языка для школ с украинским языком обучения. Это в значительной степени влияет на формирование положительного отношения к другой нации, стране и удовлетворяет различные потребности учеников.

Проанализированные нами тюркизмы в современных школьных учебниках русского языка обозначают:

предметы:

– одежды, обуви, украшения: *клобук, чулок, кафтан, кисея, армяк, тулуп, шаровары, башлык, каблук, сарафан, зипун, тюрбан, баширак, парча, жемчуг, алмаз, бахрама* (Мужчины носили короткий *кафтан*, широкие *шаровары* и кожаные сапоги. Остроконечный *башлык* плотно охватывал голову и завязывался под подбородком [1, с. 274]; Зима обволакивает *бахромой* деревья, кустарники, и храм растворяется в окружающей белизне [1, с. 223]; ... в солнечное утро пойдешь в лес, на полях, в траве, видны *алмазы* [2, с. 320]; В лугах, на полях в белых *сарafанах* стоят подружки – желтые макушки [2, с. 140]; Но ведь есть у *жемчуга* и другая ипостась – он хрупок и, расколотый, раздавленный, уже не представляет никакой ценности [3, с. 200]);

– кочевого быта: *телега, кибитка, сарай, чулан* (*Кибитки*, крытые войлоком, служили им жилищем [1, с. 273]; Женька остановился и показал поверх шиферных крыш *сарая* [2, с. 336]; Вырыл в полу *чулана* яму и спрятал в ней старика [4, с. 241]; Не в *чулане* начинать такие дела надо [5, с. 224]);

– вооружения: *кинжал* (Он вытащил из ножен узкий *кинжал*, вырезал несколько тонких кусочков мяса [1, с. 280]);

названия:

– животных, птиц, растений: *лошадь, чайка, джейран, арбуз, камыш, кочан* (Хозяин втащил в юрту убитого ханом *джей-*

рана [1, с. 280]; По грифельному небу летают с криками чайки [1, с. 299]; Посмотрите на *кочан* капусты [4, с. 327]; Так и норовят столкнуться с тобой или под *лошадь* попасть [3, с. 53];

– жилищ: *сакля, юрта, яранга* (У князя в *сакле* собралось уже множество народа [1, с. 266]; Хозяин втащил в *юрту* убитого ханом джейрана [1, с. 280]);

– природных явлений: *туман* (О степь! Люблю твою равнину <...> и серебристые *туманы* [1, с. 293]);

– предметов широкого употребления: *бумага, карандаш, утюг* (Я напишу два слова на сушеной треске – *бумаги* у меня нет [1, с. 255]);

– праздников: *акатуй, сабантуй* (На тюркских языках *сабантуй* – праздник или свадьба злаков, плуга [1, с. 264]);

– цвета: *алый* (...она сидела неподвижно, подставив шелковистую грудь *алому* сиянию зари [5, с. 244]);

– тюркских народов: *турки, калмыки, кипчаки, монголы, татары, буряты, туркмены* (И *монголы*, и *татары* – степняки, живут они рядом, в восточных отдаленных странах, и неспособны к оседлой жизни [1, с. 276]; *Турки* предсказывают погоду по облакам [1, с. 303]);

– азиатской части Турции: *Анатолия* (Каждый год восьмого ноября по всем прибрежным городам *Анатолии* собираются в кофейнях старые моряки [1, с. 303]);

– государства монголо-татар, существовавшего в Евразии с XIII по XVI век: *Золотая Орда* (В полдень впереди, у холмов, войско увидело несметную силу *Золотой Орды* [2, с. 360]);

– союза кочевых племен, сложившегося в VIII – IX веках: *печенеги* (Укрепив свое княжество и смилив *печенегов*, он нанес сильный удар Византии: после долгой осады взял Корсунь и заставил императора Византии заключить почетный для Руси мир [2, с. 365]);

– болезней: *чума* (Сразу появились полчища крыс, принесших с собой *чуму* [5, с. 288]);

– понятия из сферы общественного устройства и торговли: *орда, хан, падишах, каган, бек, мулла, казак, деньги, товар, казна* (Великий *падишах* приказал мне рассказать тебе все, что я знаю о татарском владыке [1, с. 275]; ...а Свенельд с горстью дружинников ушел от *орды* и принес печальную весть в Киев [2, с. 365]; И потому *казна* его величества полна [3, с. 112]; Вы купили *товар* совсем за бесценок [3, с. 147]; Где быстрые шумные воды недавно свободно текли, сегодня прошли пешеходы, обозы с *товаром* прошли [5, с. 112]);

– имена монгольских полководцев: *Чингисхан, хан Батый, хан Мамай* (По дороге на Калугу *Батый* пришел к небольшому городку Козельску [2, с. 352]; Властитель Золотой Орды *хан Мамай*, стремясь не допустить освобождения Руси, собрал громадное войско и двинулся к южным границам русских земель [2, с. 359]; С того дня, как *Чингисхан* был объявлен великим *каганом*, все татары, раньше враждовавшие, стали его единым покорным войском [1, с. 276]; Хлынули монголо-татары из-за Волги, откуда начинались территории, незадолго перед тем покоренные *Чингисханом* [5, с. 112]).

Данные тюркские слова используются в текстах для чтения, теоретическом изложении учебного материала, языковых и речевых упражнениях.

Как было отмечено выше, тюркизмы употребляются в текстах для чтения: рассказах, отрывках из энциклопедий, поэм, стихотворений, сказок, книг, загадках, в таких речевых темах: «Школьные истории», «По городам и весям», «Летопись в камне», «Многоликая Россия», «Всматриваясь в природу»,

«Памятные даты», «Воинственные кочевники», «В мире науки», «О гостях и гостеприимстве», «Человек, здоровье, спорт», «Человек и его труд», «Жизнь общества», «На далеком Севере», «Море, море, мир бездонный», «Век за веком», «На поле Куликовом» и других.

В анализируемых учебниках существуют различные способы репрезентации тюркской лексики в виде комментариев, имеющих формы **сноски**: *каган* – титул главы государства у древних тюркских народов (авар, печенегов, хазар), в XIII веке – у монголов [1, с. 267], *кисея* – прозрачная тонкая хлопчатобумажная ткань [1, с. 300], *яранга* – переносное жилище с конической крышей у некоторых народностей северо-восточной Сибири [1, с. 247]; **краткой справки**: *армяк* – шита из толстой шерстяной ткани верхняя крестьянская одежда халатного покроя [4, с. 117], *акатуй* – весенний праздник песни [1, с. 264]; **развернутых комментариев**: «ни *бельмеса* не понимает – так мы говорим о бестолковом человеке, неуче. В нашей речи это выражение появилось довольно давно, еще во времена монголо-татарского ига. *Бельмес* по-татарски – не понимаю. Сами татары называли так невежду – ничего не знающего человека. По-русски это стало звучать как *бельмес*, но смысл от этого не изменился» [2, с. 114]; «фамилия Тургенев имеет своей основой прозвище Турген, производное от монгольского слова «*тюрген*», и имеет значение «быстрый, скорый, вспыльчивый, горячий». Прозвище Турген дано было скорее по второму переносному значению «вспыльчивый, горячий» и указывало на характер его обладателя» [1, с. 327].

Толкование значений слов в учебниках русского языка для школ с украинским языком обучения осуществляется также в виде **подборов синонимов**: *чулан* – кладовая, *джейран* – небольшая антилопа, *кипчак* – половец.

Тюркизмы в школьных учебниках представлены в качестве дидактического материала в теоретических сведениях о языке и упражнениях при изучении различных языковых тем. Например, во вводной теме «Языковые контакты. Взаимосвязь русского и украинского языков» сказано, что украинские слова «*табір*», «*ковбаса*», «*баламут*» монгольские [3, с. 4]. В учебнике для восьмого класса при рассмотрении темы «Обособленные приложения» приводятся примеры предложений с тюркскими словами «*калмыки*», «*юрта*»: *Калмыки*, как кочевые племена, жили в *юртах* [1, с. 270].

Приведем примеры дидактического материала к языковым упражнениям, в которых встречаются тюркизмы (*казак, юрты, кипчаки, алый, яранга, алмаз*): «О чем ты думаешь, *казак*? (Простое осложненное предложение. Обращение)» [1, с. 220]; «Были и белые *юрты*, отнятые у разгромленных *кипчаков* (Обособленные согласованные определения)» [1, с. 258]; «Матрешка в шали *алого* цвета стояла на письменном столе (Провописание *н, нн* в именах прилагательных)» [4, с. 245]; «После захода солнца в большой *яранге* загремели бубны, и каждый исполнил Танец Кита, стараясь превзойти другого в искусстве выражения чувств и настроения (Понятие об обособленных членах предложения)» [1, с. 246]; «Под ним *Казбек*, как грань *алмаза*, снегами вечными сиял (Изобразительно-выразительные средства)» [3, с. 257].

Учебники русского языка для школ с украинским языком обучения содержат также задания для творческого использования сформированных умений учащихся по развитию речи с элементами тюркской лексики (*жемчуг, парчовая, каблук, арбуз, монголы, татары* и др.): 1) «Опишите костюм девушки, изобра-

женной на картине А. Рябушкина, используя указанные слова и выражения: легкая стремительная походка, светло-малиновая длинная шубка, по краям золотистая *парчовая* отделка, высокий, расшитый *жемчугом* воротник-стойка, длинные серьги, светлые сапожки на высоких *каблуках*» [4, с. 119]; 2) «Составьте и разыграйте диалог по картине Б. Кустодиева «Купчиха за чаем», используя опорные слова и выражения: женщина в темном шелковом платье, кружевная отделка, брошка, серьги, блаженство, покой, чай из блюдца, сахарный *арбуз*, красные яблоки, виноград, расшитое полотенце, белая скатерть, розоватые облака в лучах заходящего солнца, купола церквей» [2, с. 271]; 3) «Представьте, что вы – летописец и описываете обычаи *монголо-татар*. Что вы рассказали бы о них и как?» [1, с. 277]; 4) «Среди *монголов, бурят и калмыков* было принято приветствовать друг друга обеими руками с раскрытыми вверх ладонями. Этот древний обычай означал, что у встречавшихся нет в руках холодного оружия, что у них мирные намерения. Как символ добросердечности и взаимного уважения людей этот приветственный обычай сохраняется и поныне. Знаете ли вы, как приветствуют друг друга иные народы?» [1, с. 284].

Выводы. Исследование тюркской лексики в учебниках русского языка для школ с украинским языком обучения показало, что она отражает жизненные, культурные ценности тюркских народов, их исторический опыт. Текстовый материал способствует познавательным коммуникативным потребностям учащихся, что, в свою очередь, способствует повышению интереса и желания заниматься самостоятельно. Заимствованные тюркские слова используются, во-первых, в текстах разных жанров для чтения, во-вторых, как дидактический материал для теоретико-практического материала, в-третьих, для развития речи. Тексты для чтения (рассказы, отрывки из энциклопедий, поэм, стихотворений, сказок, книг, загадки), упражнения, задания с тюркизмами, несомненно, способствуют обогащению словаря учащихся, развитию их связной (устной и письменной) речи.

Литература:

1. Русский язык: 8 кл. : [учебник для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения] / [Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева, С.А. Лебеденко] ; под ред. Н.Ф. Баландиной. – К. : Мастер-класс 2009. – 328 с.
2. Русский язык: 7 кл. : [учеб. для общеобразоват. учеб. заведений с укр. яз. обучения] / [Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева, С.А. Лебеденко] ; под ред. Н.Ф. Баландиной. – К. : Знання України, 2007. – 368 с.
3. Баландина Н.Ф. Русский язык: учебник для 10 класса общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения / Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева. – К. : Грамота, 2010. – 304 с.
4. Русский язык: 6 кл. : [учебник для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения] / [Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева, С.А. Лебеденко] ; под ред. Н.Ф. Баландиной. – К. : Знання України, 2006. – 336 с.
5. Русский язык: 9 кл. : [учебник для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения] / [Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева, С.А. Лебеденко] ; под ред. Н.Ф. Баландиной. – К. : Мастер-класс 2009. – 318 с.

Токарська Л. М. Роль тюркської лексики в пізнавальній діяльності учнів (на матеріалі сучасних шкільних підручників з російської мови)

Анотація. У статті проаналізована тюркська лексика в сучасних підручниках з російської мови для шкіл з українською мовою навчання, виокремлено основні групи тюркських слів, різні способи їх репрезентації, охарактеризований дидактичний матеріал.

Ключові слова: підручник, тюркізм, вправа, приклад, мовленнєва тема, дидактичний матеріал, уміння.

Tokarskaya L. The role of Turkic vocabulary in the cognitive activity of pupils (based on modern school Russian language textbook's materials)

Summary. The article analyzes Turkic lexicon in modern Russian language textbooks for Ukrainian-language schools. It also highlights the main groups of Turkic words and different ways of their representation. The article characterizes didactic material.

Key words: textbook, Turkism, exercise, example, speech topic, didactic material, ability.

Хвіщук О. В.,

аспірант кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ М. НОВОВОЛИНСЬКА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА -ЕНК-О, ПОХІДНІ ВІД АПЕЛЯТИВНИХ ОЗНАЧЕНЬ ОСОБИ

Анотація. У статті систематизовано та проаналізовано нововолинські прізвища на -енк-о, мотивовані апелятивними означеннями особи. Зроблено лексико-семантичний і словотвірний аналіз виявлених антропонімів. Установлено апелятивну лексику, засвідчену в основах цих онімів. З'ясовано, що такі прізвища відтворюють економічне життя міста та контакти мешканців краю із представниками інших етнічних груп.

Ключові слова: антропонім, апелятив, етнонім, онім, прізвище.

Постановка проблеми. Для повноти інформації про сучасні українські прізвища, їх поширення та частотність, а також для розуміння історичних процесів формування, становлення і стабілізації українських прізвищевих назв треба мати повний інвентар цих антропонімів з усіх історико-етнографічних регіонів України та дані про кількість носіїв кожного прізвища. У зв'язку з цим серйозного вивчення в синхронії та діахронії потребує антропонімія Волинської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вже досліджено в синхронно-діахронному аспекті прізвища України загалом (Ю.К. Редько) та окремих її регіонів: Закарпаття (П.П. Чучка), Лівобережної України (І.Д. Сухомлин), Лемківщини (С.С. Панцьо), Бойківщини (Г.С. Бучко), Буковини (Л.В. Кракалія), Гуцульщини (Б.Б. Близнюк), Верхньої Наддністрянщини (І.Д. Фаріон), північної Тернопільщини (С.В. Шеремета), Опілля (Г.Д. Панчук), Західного Поділля (Н.І. Рувьова), Житомирщини (Л.В. Ящук), південно-східної України (В.Д. Познанська), Лубенщини (Л.О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І.І. Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю.К. Бабій), Дніпровського Припоріжжя (В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко), Уманщини (Ю.І. Блажчук), північної Донеччини (Н.Ю. Булава), центральної та східної Донеччини (Ю.М. Новикова), півдня Волинської області (Л.О. Лісова) тощо. Аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області доповнить загальне уявлення про українську антропонімну систему на сучасному етапі та в її історичному розвитку.

Метою статті є фіксація сучасних прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області на -енк-о, мотивованих апелятивними означеннями особи, здійснення їх лексико-семантичного і структурно-словотвірного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Прізвища, похідні від апелятивних означень, первісно ідентифікували особу за професією, соціальними, релігійними ознаками [7, с. 135]. Правдоподібно, що такі назви підлягали антропонімізації рідше, ніж ті, що характеризували носіїв за фізичними чи психічними особливостями.

Г.С. Бучко зауважує, що апелятивні іменування – це базові лексеми, які не лише ідентифікували особу за професією, посадою чи заняттям, а й вказували на місце походження чи про-

живання, етнічну належність, віросповідання, соціальний стан, спосіб чи особливість появи в населеному пункті [1, с. 39].

Ті прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області на -енк-о, які похідні від апелятивних означень особи, можна поділити на кілька груп.

Антропоніми, утворені від заняття (професії чи посади) батька.

В.Д. Познанська зазначає, що в минулому сама професія, як правило, передавалася в спадок, а її назва мала високий ступінь індивідуалізації, бо не так уже багато в одному населеному пункті було представників певного роду занять [5, с. 232]. Апелятив, який позначав професію першоносія, вочевидь, переходив у розряд прізвиськ, а згодом – і родових прізвищ.

До цієї групи відносимо такі нововолинські найменування: *Батраченко* < *Батрак* < *батрак* – бідний селянин-наймит у поміщика або куркуля [26, с. 112], найманий робітник (особливо для польових робіт) [37, с. 134], *рос. діал.* сильний і стараний працівник, товста дебела людина, пустун, жвавий хлопець [25, Вип. 2, с. 146–147]; *Бердниченко* < *Бердник* < *бердник* – майстер, який виготовляє берда (деталі ткацького верстата, що нагадують гребінь у рамі) [12, с. 50]; *Бляхаренко* < *Бляхар* < *бляхар* – майстер, який виготовляє різні бляшані вироби, покрівельник [12, с. 77]; *Боднаренко*, *Боднеренко* < *Боднар* < *боднар* – майстер, який виготовляє бочки, бодні, дерев'яні відра [12, с. 86] (на думку Л.Т. Масенко, найменування з формантом -енк-о, могли мати і демінутивне значення: *боднаренко* – малий боднар, син боддаря [4, с. 24]); *Ботнаренко* < *Ботнар* < *ботнар* – можливо, *той, хто виготовляв *ботні* (невеликі дерев'яні човни [25, Вип. 3, с. 136]), якщо це не наслідок фонетичної видозміни (наприклад, дисиміляції за участю голосу і шуму) варіанта *Боднаренко*; *Будниченко* < *Будник* < *будник* – працівник на поташному заводі [12, с. 106], *укр. діал.* сторож, будочник, *заст.* робітник на буді (невеликій будівлі для господарських потреб, для захисту від негоди та ін.) [26, с. 248]; *Бурлаченко* < *Бурлак/а* < *бурлак* – робітник, який далеко від дому, холостяк [12, с. 113], у дореволюційній Росії – робітник, який разом із іншими тягне линвою річкове судно вгору проти течії [26, с. 259], бродяга, гультай, заробітчанин [17, с. 302], *бурлака* – *заст.* людина без постійної роботи і постійного місця проживання, самотній, неодружений чоловік; парубок [26, с. 259], пор. ще *рос. діал.* *бурлак* – тесля, який ходив працювати по селах, неосвічена, зухвала людина, нехазяйновита, людина, яка не вміє нічого робити, приїжджий із міста, старовір та ін. [25, Вип. 3, с. 291]; *Вавняренко* < *Вовняр* < *вовняр* – людина, яка пряде вовну [23, с. 159] ([а] в першому складі прізвища зумовлений асиміляцією до голосного в наступному складі); *Ваняренко* < *Ваняяр* < *ваняяр* – робітник, який випалює, гасить, возить вапно [12, с. 125]; *Винокуренко* < *Винокур* < *винокур* –

той, хто виготовляв горілку та спирт, винник [11, с. 103]; *Вівчаренко* < *Вівчар* < *вівчар* – той, хто доглядає овець; овечий пастух, чабан [11, с. 164] або *Вівчаренко* < *вівчаренко* – син пастуха овець [12, с. 203]; *Войтенко* < *Війт* < *війт* – у давній Україні голова міської громади і колеції суддів в українському суді, сільський староста [12, с. 236]; *Воловиченко* < *Воловик* < *воловик* – пастух волів [12, с. 250], той, хто доглядає або пасе волів [11, с. 200]; *Гайдученко* < *Гайдук* < *гайдук* – солдат надвірної сторожі, лакей, розбійник [17, с. 453], у XV – XIX ст. у південних слов'ян – повстанець-партизан, що боровся проти турецького панування, солдат придворної охорони, виїзний лакей, слуга в багатому поміщицькому домі; слуга [27, с. 16], судовий пристав [37, с. 383], *рос. діал.* робітник, чоловік високого зросту, багатир, силач, нестримана, людина та ін. [25, Вип. 6, с. 97]; *Гарбаренко* < *Гарбар* < *гарбар* – кушнір (фахівець, що вичиняє хутро зі шкури і шие хутряні вироби) [12, с. 272]; *Гонтаренко* < *Гонтар* < *гонтар* – майстер, який виготовляє *гонт* – тонко витесані дерев'яні дощечки, якими настиляють дах, подібно до черепиці [11, с. 261]; *Гончаренко* < *Гончар* < *гончар* – майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини [11, с. 191] чи *Гончаренко* < *гончаренко* – син гончаря [12, с. 308]; *Грабаренко* < *Грабар* < *грабар* – землекоп, гробокопач [12, с. 320], *рос. діал.* робітник на земляних роботах, який працює з конем, муляр та ін. [25, Вип. 7, с. 102]; *Дігтяренко* < *Дігтяр* < *дігтяр* – той, хто виготовляє або продає дьоготь [27, с. 298], хоча, можливо, *Дігтяренко* < *дігтяренко* – син дігтяря [12, с. 388]; *Дударенко* < *Дудар* < *дудар* – той, хто грає на сопілці [12, с. 453], якщо не *дудар* – майстер, який виготовляє сопілки [12, с. 453]; *Дяченко* < *Дяк* < *дяк* – служитель православної церкви, який допомагає священику під час богослужіння, псаломщик; переписувач князівської канцелярії, значний урядовець [11, с. 333–334], якщо не *Дяченко* < *дяченко* – син дяка [12, с. 463]; *Казаченко*, *Козаченко* < *Казак* < *козак* – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, яка втекла на південні землі України та брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників, нащадок такої людини [11, с. 439], уродженець колишніх військових областей, молодецький, ставний парубок, відважний, завзятий, хоробрий чоловік [29, с. 209], *рос. діал.* *казак* – одинока вільна людина, відважна, мужня людина, найманий працівник, батрак у селянському господарстві, кінний гінець, посильний, лісник, свідок, про приїжджого з Пермі, який святкує з пивом і брагою та ін. [25, Вип. 12, с. 306–307], пор. також апелятив *козачок* – зменш.-пестл. до *козак* – у стародавньому дворянському побуті – хлопчик-слуга [29, с. 210]; *Коваленко* < *Коваль* < *коваль* – майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети [11, с. 550], назва батька новонародженого (на хрестинах) [13, с. 260], пор. ще *рос. діал.* *коваль* – про чоловіка як носія чоловічих якостей, а також *коваль* – хороший майстер, хитра, кмітлива людина, про людину, яка вміє швидко збагачуватися (ніби «кувати» гроші) та ін. [25, Вип. 14, с. 25], якщо не *Коваленко* < *коваленко* – син коваля [13, с. 260]; *Коваценко* < *Ковач* < *ковач* – діал. *коваль* [29, с. 202]; *Колесниченко* < *Колісник* < *колісник* – колісний майстер [29, с. 225], пор. також *рос. діал.* апелятив *колесник* – жартівливе прізвисько людини, яка носить окуляри, працівник на прядильній фабриці, який крутить колесо, шибеник, навіжений та ін. [25, Вип. 14, с. 127]; *Комісаренко* < *Комісар* < *комісар* – посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями, за кордоном і в Росії XVIII – початку XX ст. – урядовець, який виконував поліційні

функції; пристав, особа, яка очолює військовий комісаріат, у Червоній і радянській армії – політрук та ін. [29, с. 246]; *Коноваленко* < *Коновал* < *коновал* – той, хто, не маючи ветеринарної освіти, проводив кастрування та лікування коней [11, с. 573], *перен.*, *зневажл.* поганий лікар, неук у медицині [29, с. 261]; *Косаренко* < *Косар* < *косар* – той, хто косить траву, збіжжя тощо [11, с. 578]; *Кравченко* < *Кравець* < *кравець* – фахівець із пошиття одягу [11, с. 460], якщо не *Кравченко* < *кравченко* – син кравця [13, с. 297]; *Крамаренко* < *Крамар* < *крамар* – людина, яка торгувала у власній крамниці [6, с. 51], купець, торгівець, коробейник (мандрівний крамар, що розносив по селах у коробі дрібний крам) [13, с. 299], *зневажл.* гендляр (барішник, спекулянт), *перен.* про безпринципну людину, що ради власної вигоди торгує своєю совістю, переконаваннями, талантом [29, с. 322], *рос. діал.* торгівець (зазвичай молочними товарами) [25, Вип. 15, с. 167], якщо не *Крамаренко* < *крамаренко* – син торговця [13, с. 299]; *Кухаренко* < *Кухар* < *кухар* – робітник, який готує їжу [29, с. 420], якщо не *кухаренко* – син кухаря [13, с. 333]; *Кучеренко* < *Кучер* < *кучер* – візник [11, с. 608], локон кучерявого або завитого волосся [19, с. 167], очевидно кучерява людина, пор. також *рос. діал.* *кучер* – учасник весільної церемонії [25, Вип. 16, с. 189]; *Лісниченко* < *Лісник* < *лісник* – лісовий сторож [23, с. 607], *рідко* фахівець із лісництва [29, с. 523], *рос. діал.* мисливець, звіролов, той, хто торгує лісом, той, хто любить жити чи ходити у ліс по гриби, ягоди, відлюдник [25, Вип. 16, с. 372]; *Майстренко* < *Майстер* < *майстер* – фахівець із якого-небудь ремесла [11, с. 505], керівник окремої ділянки виробництва, *розм.* робітник, який займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів і т. ін. [29, с. 599], пор. також *майстер* – співець (кобзар, лірник), який навчає співу учнів [13, с. 398]; *Мельниченко* < *Мельник* < *мельник* – власник млина або той, хто працює в млині [11, с. 518]; *Мирошниченко*, *Мирошниченко*, *Мирошніченко* < *Мирошник* < *мірошник* – власник млина, той, хто працює в млині, мельник [11, с. 531], якщо не *Мирошниченко* < *мірошниченко* – син мельника [13, с. 432] (варіанти *Мирошниченко*, *Мирошніченко* можуть відображати специфіку поліської фонетики); *Овчаренко* < *Овчар* < *овчар* = *вівчар* [24, с. 751]; *Олейниченко* < *Олейник* < *олейник* – скляр [14, с. 51]; *Олійниченко* < *Олійник* < *олійник* – той, хто виготовляє або продає олію, власник олійниці, робітник підприємства, на якому виготовляють олію [11, с. 841], якщо не *Олійниченко* < *олійниченко* – син олійника [14, с. 52]; *Паламаренко* < *Паламар* < *паламар* – церковний прислужник [6, с. 60], дячок, псаломщик, причетник [31, с. 20], якщо не *Паламаренко* < *паламаренко* – син пономаря [14, с. 88]; *Пекаренко* < *Пекар* < *пекар* – робітник, який випікає хлібні вироби [11, с. 896]; *Писаренко* < *Писар* < *писар* – людина, яка професійно займалася переписуванням паперів [11, с. 759], писар, канцелярист, секретар, якщо не *Писаренко* < *писаренко* – син писаря [14, с. 153]; *Пивоваренко* < *Пивовар* < *пивовар* – той, хто варить пиво, бровар [11, с. 758]; *Пономаренко* < *Пономар* < *пономар* – служитель православної церкви [39, с. 325]; *Пушкаренко* < *Пушкар* < *пушкар* – майстер, який виготовляв і обслуговував гармати, гармаш; артилерист, гарматник [11, с. 1007], *діал.* озброєний сільський поліцей [33, с. 412]; *Різниченко*, *Резніченко*, *Резніченко* < *Різник* < *різник* – м'ясник, продавець м'яса [15, с. 22], той, хто забиває худобу або птицю на [33, с. 565], якщо не *Різниченко* < *різниченко* – син м'ясника чи торговця м'ясом [15, с. 23] (варіанти *Резніченко*, *Резніченко* можуть відо-

бразжати поліську фонетику); *Рибальченко* < *Рибалка* < *рибалка* – людина, яка ловить рибу, займається рибальством [33, с. 527]; *Сідляренко* < *Сідляр* < *сідляр* = *сідельник* – майстер, який виготовляє сідла [11, с. 1322]; *Скляренко* < *Скляр* < *скляр* – ремісник, який вставляє шибки, робітник скляної промисловості; склороб [11, с. 1333]; *Скринніченко* < *Скринник* < *скринник* – майстер, який виготовляв скрині [11, с. 1338]; *Слюсаренко* < *Слюсар* < *слюсар* – робітник, який обробляє метали ручним або механізованим інструментом [11, с. 1151] майстер, який виготовляє з міді різні предмети [15, с. 155]; *Старостенко* < *Староста* < *староста* – начальник староства, на які були поділені воєводства, начальник, голова повіту в Галичині, особа, яка сватає жениха нареченої або наречену женихові (сват) [15, с. 199], керівник місцевого міського чи сільського управління або самоврядування, війт [11, с. 1189]; *Стельмаченко* < **Стельмак*, можливо, існував апелятив **стельмак* = *стельмах* – майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін. [11, с. 1192], каретник, колісник, тесля [15, с. 202]; *Тесленко*, *Тисленко* < *Тесля* < *тесля* – робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів [11, с. 1243]; *Титаренко* < *Титар* < *титар* – церковний староста, якщо не *Титаренко* < *титаренко* – син церковного старости [15, с. 263]; *Ткаченко* < *Ткач* < *ткач* – робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті [11, с. 1251], якщо не *Ткаченко* < *ткаченко* – син ткача [15, с. 268]; *Тлумаченко* < *Тлумач* < *тлумач* – той, хто пояснює, витлумачує що-небудь, дає тлумачення певного явища, тексту тощо *заст.* перекладач [35, с. 155]; *Хміляренко* < *Хмельяр* < *хмельяр* – той, хто вирощує хміль [11, с. 1347]; *Чабаненко* < *Чабан* < *чабан* – пастух овець, якщо не *Чабаненко* < *чабаненко* – син чабана [15, с. 442]; *Чумаченко* < *Чумак* < *чумак* – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу [36, с. 382]; *Шаповаленко* < *Шаповал* < *шаповал* – майстер, який виготовляє з вовни шапки способом валяння [11, с. 1389]; *Шевченко* < *Швець* < *швець* – майстер, який шиє і лагодить взуття [11, с. 1393], якщо не *Шевченко* < *шевченко* – син шевця [15, с. 490]; *Шинкаренко* < *Шинкар* < *шинкар* – власник шинку або продавець у ньому [11, с. 1628], якщо не *Шинкаренко* < *шинкаренко* – син шинкаря [15, с. 495].

Назви осіб за місцем походження чи проживання.

Л.О. Кравченко зауважує, що твірною базою таких антропонімів були географічні об'єкти, які ідентифікували особу за просторовою, характерною для конкретної місцевості ознакою, а також за місцем проживання [3, с. 36]. До цієї групи належать такі оніми: *Городищенко*, *Запорожченко*, *Конотопенко*, *Хотиненко*, *Черкащенко*.

Прізвища, похідні від етнонімів.

Бойченко < *Бойко* < *бойко* – представник однієї з етнічних груп західноукраїнських областей [26, с. 212], назва середньокарпатської частини українського населення, утворена від діал. вигуку *бой*, *бойє* – їй-богу [17, с. 223], горянин, житель низовини, Бойківщини, який, на думку Л. Чопея, походить від надмірного вживання частки і сполучника *бо*, а у слц. говорах апелятив *bojko* вживають у значенні «боязка людина, боягуз» [42, с. 78]. Загалом існує кілька гіпотез щодо походження прізвища *Бойко*, яке досить поширене на території України. Наприклад, С. Ілчев кваліфікує ім'я «*Бойко*» як здрібніле утворення від імені «*Бойо*», а останнє – як побажальне від дісл. «*боятися*» з первісними значеннями «хай бояться його всі!», «хай навіває страх!», «хай буде сильним у бою!», «хай бояться його хвороби й вороги!». М. Шимундич доводить, що *Bojko* < *Bojan* < *Vajan* – керівник

орди. Цей же науковець та сербська дослідниця М. Гркович зауважують, що сучасне хорватське ім'я «*Bojko*» та сербське «*Бойко*» співвідносні з такими іменами слов'янського походження: *Bogdan*, *Bogomir*, *Borislav*, *Slobodan* та ін. Пояснюючи етимологію імені «*Bojislav*», М. Шимундич робить висновок, що ім'я «*Бойко*» пішло від іменника «*boj*», тобто «бій», або від дієслова «*bojevati*» – «воювати» (пор. також прізвисько *Бойко* – людина, яка часто потрапляла у бійки [8, с. 124]) [43, с. 70–71]. І.М. Железняк пов'язує походження сербсько-хорватських імен «*Боико*», «*Боичь*», зафіксованих у XIV ст., з етнонімом «*бойки*», хоча й припускає апелятивну природу цих особових імен (пор. серб. *бойник* – забіяка, укр. діал. *бойко* – те саме та ін.) [2, с. 102]. На думку М.О. Демчук, власна назва «*Бойко*» походить від слов'янських автохтонних імен-комполітів (пор. *Bojislav*, *Dobroboj*, *Radoboj*) [16, с. 61]. П.П. Чучка зазначає, що не варто пов'язувати етнонім «*бойко*» з антропонімом «*Бойко*», адже в Карпатах особове ім'я «*Бойко*» засвідчено з XVI ст., а в Сербії – із XIV ст., тоді як етнонім «*бойко*» – явище набагато новіше [42, с. 78]. М.Л. Худаш зауважує, що ОН *Бойко* поширена в антропонімії всіх слов'янських народів, особливо в південнослов'янській, як власне ім'я; цю ОН треба розглядати як відантропонімічний похідний суфіксальний дериват з афіксом *-ко* від вихідного *Бой*, де ОН *Бой* – відкомполітне утворення, яке виникло внаслідок усічення слов'янських автохтонних особових власних імен-комполітів із препозитивним або й постпозитивним компонентом *Бой-*, *-бой-*: *Бойслав* (Мор., 19), *Budziboj*. Однак дослідник визнає, що на українському Прикарпатті ОН *Бойко* може мати і відетнонімний генезис [41, с. 244–145]. Усі ці припущення добре аргументовані, тому прізвище *Бойко* могло походити як від етноніма, так і від давньослов'янського деривата.

Греченко, *Литвиненко* (пор. етнонім *литвин* – литовець, білорус [13, с. 363]), *Литовченко*, *Мазуренко* (пор. етнонім *мазур* – поляк із Мазовії [23, с. 634]), *Москаленко* (пор. апелятив *москаль* – великорос (росіянин), солдат [13, с. 447], виходець із Москви [38, с. 659], хоча, можливо, *Москаленко* < *москаленко* – син великороса; син солдата [13, с. 447]), *Немченко*, *Поляченко*, *Татаренко*, *Турченко*, *Циганенко*, *Швабенко* (пор. етнонім *шваб* – *зневажл.* німець [36, с. 426]), *Шведенко*.

На думку Ю.К. Редька, частина таких антропонімів вказує на національність основоположника роду, проте не всі прізвища, утворені від етнонімів, означали людей, предки яких не були українцями. В окремих випадках могло вистачити того, що хтось «був у Волощині» чи був подібний до татарина, щоб отримати відповідне прізвисько [6, с. 25–26], що потім, вочевидь, ставало родовим прізвищем.

Висновки. Отже, аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області на *-енк-о*, похідних від апелятивних означень особи, показав, що переважно апелятиви на позначення професії чи заняття нововолинців вийшли зі сфери загального вжитку, адже зникли народні ремесла, які не витримали конкуренції з промисловістю й занепали (в основах цих антропонімів представлена лексика, що вказувала на соціальний стан носіїв і відображала картину економічного життя); засвідчив міграцію людей із однієї території на іншу та контакти мешканців із представниками різних етнічних груп.

Література:

1. Бучко Г.Є. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини / Г.Є. Бучко // Слов'янська ономастика / відп. ред. С.М. Медвідь – Ужгород, 1998. – С. 36–45.

2. Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / І.М. Железняк. – К., 2011. – 288 с.
3. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини / Л.О. Кравченко. – К., 2004. – 197 с.
4. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища / Л.Т. Масенко – К., 1990. – 47 с.
5. Познанська В.Д. Назви професій як джерело творення прізвищ південно-східної України / В.Д. Познанська // Лінгвістичні студії / відп. ред. А.П. Загнітко – Вип. 2. – Донецьк, 1996. – С. 232–239.
6. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько. – К., 1966. – 216 с.
7. Худаш М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV – XVIII ст. / М.Л. Худаш // 3 історії української лексикології / відп. ред. Д.Г. Гринчишин – К. : Наук. думка, 1980. – С. 96–160.
8. Аркушин Г.Л. Словник прізвищ північно-західної України : в 3 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – Т. 1 : А–И. – 2009. – 412 с.
9. Аркушин Г.Л. Словник прізвищ північно-західної України : в 3 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – Т. 2 : І–П. – 2009. – 454 с.
10. Аркушин Г.Л. Словник прізвищ північно-західної України : в 3 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – Т. 3 : Р–Я. – 2009. – 364 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін, 2005. – 1728 с.
12. Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 1. – 1958. – 620 с.
13. Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 2. – 1958. – 635 с.
14. Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 3. – 1959. – 614 с.
15. Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 4. – 1959. – 622 с.
16. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. : [монографія] / М.О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
17. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1 : А–Г. – 1982. – 632 с.
18. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 2 : Д–Копці. – 1985. – 572 с.
19. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 3 : Кора – М. – 1989. – 552 с.
20. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 4 : Н–П. – 2003. – 656 с.
21. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 5 : Р–Т. – 2006. – 704 с.
22. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 6 : У–Я. – 2012. – 568 с.
23. Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2 т. / Ю.К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 1 : А–М. – 720 с.
24. Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2 т. / Ю.К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 2 : Н–Я. – 721 с.
25. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызников. – М. ; Л. ; СПб. : Наука 1965–2013. – Вып. 1–46.
26. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1 : А–В. – 1970.
27. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 2 : Г–Ж. – 1971.
28. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 3 : З. – 1972.
29. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 4 : І–М. – 1973.
30. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 5 : Н–О. – 1974.
31. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 6 : П–По. – 1975.
32. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 7 : Пої–При. – 1976.
33. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 8 : При–Р. – 1977.
34. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 9 : С. – 1978.
35. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 10 : Т–Ф. – 1979.
36. Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 11 : Х–Я. – 1980.
37. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем и доп. О.Н. Трубачова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1 : А–Д. – 576 с.
38. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем и доп. О.Н. Трубачова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 2 : Е–Муж. – 672 с.
39. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем и доп. О.Н. Трубачова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 3 : Муза–Сят. – 832 с.
40. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем и доп. О.Н. Трубачова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 4 : Т–Яшур. – 864 с.
41. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних від композитних скорочених особових власних імен) / М.Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1995. – 361 с.
42. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П.П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
43. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. / П.П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.

Хвищук А. В. Фамилии жителей г. Нововолыńska Вольнской области на -енк-о, производные от апеллятивных определений лица

Аннотация. В статье систематизированы и проанализированы нововолыньские фамилии на -енк-о, мотивированные апеллятивными определениями лица. Сделан лексико-семантический и словообразовательный анализ выявленных антропонимов. Установлена апеллятивная лексика, засвидетельственная в основах этих онимов. Выяснено, что такие фамилии воспроизводят экономическую жизнь города и контакты жителей края с представителями других этнических групп.

Ключевые слова: антропоним, апеллятив, этноним, оним, фамилия.

Hvishchuk O. Surnames of the citizens of Novovolynsk, Volyn region, ending -enk-o derived from the appellative definition of the person

Summary. The article analyzed and systematized Novovolynsk names on -enk-on, motivated appellative certain person. Lexical-semantic and derivational analysis of revealed anthroponymies was also made. Appellative vocabulary which was assured in the base of these proper nouns (onymis) was established in this work. It was found that these surnames reflect the economic life of the town and the contacts of the inhabitants of the region with the representatives of other ethnic groups.

Key words: anthroponym, appellative, ethnonym, onym, surname.

Хижнякова В. В.,

асистент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Анотація. У статті викладено результати практичних пошуків автора щодо застосування мультимедійних технологій під час викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Докладну увагу звернено на способи упровадження мультимедійних засобів на різних видах занять у вищій школі, особливості використання мультимедійних технологій під час застосування традиційних та інноваційних методів навчання мови, окремих навчальних вправ та завдань.

Ключові слова: мова професійного спілкування, мовленнєві вправи, мультимедійні засоби, мультимедійні технології, мультимедійна презентація.

Постановка проблеми. Мультимедійні засоби – невід’ємні компоненти сучасного навчально-методичного комплексу навчальної дисципліни ВНЗ. Крім того, використання комп’ютерних технологій та Інтернету є одним із інноваційних засобів вивчення мови, який дає змогу стимулювати інтерес здобувачів та допомагає звільнити час для творчої співпраці викладача та здобувача. Новітні форми роботи допомагають створити високий рівень особистої зацікавленості здобувачів за допомогою інформації, виведеної на екран, формуванню в них самоосвітніх навичок і вмінь, глибокого аналізу мовних процесів. При цьому нові методи дають змогу органічно поєднувати інформаційно-комунікаційні, особистісно-орієнтовані технології з методами творчої та пошукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики використання інноваційних технологій навчання на заняттях у ВНЗ знайшло відображення в дослідженнях В. Мадзігона, В. Лапінського, Ю. Дорошенка, В. Волинського, О. Красовського, О. Черноус, Т. Якушиної та інших науковців, які окреслили теоретичні засади створення електронних підручників, педагогічні аспекти їх використання під час шкільного навчання. Н. Семенів, Г. Шелехова, Л. Скуратівський, І. Радченко та інші дослідники розробили лінгводидактичні засади створення і використання інформаційних технологій на уроках української мови. Отже, більшість досліджень щодо застосування мультимедійних технологій під час опанування мови стосується шкільного навчання, а практичні аспекти їх використання у ВНЗ, зокрема під час викладання нормативного курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», ще не знайшли повного висвітлення в науковій літературі, що обумовлює актуальність порушеної проблеми.

Метою статті є визначення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов застосування мультимедійних засобів під час викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», а також зазначення ефективних вправ й завдань для кращого засвоєння теоретичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Використання мультимедійних засобів є необхідним компонентом професійної діяльності

сучасного викладача ВНЗ, адже арсенал їх дидактичних можливостей дуже великий:

- урізноманітнення форм подання інформації;
- урізноманітнення типів навчальних завдань;
- створення навчальних середовищ, які забезпечують перенесення здобувача ступеня вищої освіти в уявний світ, у професійні ситуації;
- забезпечення негайного зворотного зв’язку, широкі можливості діалогізації навчального процесу;
- широка індивідуалізація процесу навчання, використання основних і допоміжних навчальних впливів, розширення поля самостійності;
- широке застосування ігрових прийомів;
- широкі можливості відтворення фрагментів навчальної діяльності: предметно-змістового, предметно-операційного і рефлексивного;
- активізація навчальної роботи здобувачів, посилення їх ролі як суб’єкта навчальної діяльності (можливість обирати послідовність вивчення матеріалу, визначення міри й характеру допомоги тощо);
- посилення мотивації навчання [6].

Застосування мультимедійних засобів у навчальному процесі, на думку О. Бондаренко, В. Імбер, І. Радченко та інших вчених, сприяє: 1) зростанню інформативності й репрезентативної цінності навчального матеріалу; 2) стимулюванню когнітивних процесів (сприйняття й усвідомлення інформації), а отже, більш глибокому розумінню навчального матеріалу; 3) підвищенню мотивації здобувачів до оволодіння навчальним предметом; 4) розвитку в студентів навичок спільної роботи й колективного пізнання, формуванню в них прагнення освоювати нові інформаційні технології і застосовувати їх у практиці навчання; 5) залученню в навчальний процес матеріалів із реального педагогічного процесу, що уможлиблює органічне поєднання теоретичної і практичної складових педагогічної підготовки студентів та поглиблює їхню професійну готовність до майбутньої професійної діяльності; 6) удосконаленню майстерності викладачів педагогічних дисциплін унаслідок посилення вимог до проектування навчального заняття з використанням інформаційних технологій [1; 3; 5].

На основі розгляду найважливіших функцій мультимедіа О. Бондаренко пропонує таку класифікацію мультимедійних технологій:

- 1) *презентаційні* (для супроводу презентації нового навчального матеріалу);
- 2) *імітаційні* (для тренування студентів за допомогою постановки завдань, орієнтованих на аналіз педагогічної ситуації й вироблення вмінь прийняття оптимального рішення чи вироблення оптимальної стратегії дій);

3) *контрольні* (для контролю засвоєння навчального матеріалу);

4) *інформаційно-довідкові* (для надання необхідної теоретичної інформації під час самостійної роботи студентів) [1].

Таким чином, на заняттях із курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» можливе використання мультимедійних технологій у різних видах навчальної діяльності здобувачів:

– мультимедійні презентації під час подання теоретичного матеріалу, його повторення, узагальнення та систематизації;

– мультимедійні технології як засіб організації практичної мовної та мовленнєвої діяльності здобувачів ступеня вищої освіти;

– мультимедійні засоби в самостійній роботі студентів з курсу;

– мультимедійна інформація як інструктивний та ілюстративний матеріал для вивчення мовних норм та їх втілення в мовленнєвій практиці в позааудиторній роботі з курсу.

Отже, керуючись дидактичними потребами та вимогами навчальної програми, викладачі мають обрати необхідну форму подачі інформації відповідно до мети й типу заняття. Одним із найбільш популярних засобів при цьому виступає мультимедійна презентація – багатфункціональний наочний інструмент, який дає можливість подати значний об'єм графічної, текстової, фотоінформації та звукової інформації. Презентація дає змогу сфокусувати увагу на вибраних важливих моментах, продемонструвати значний об'єм інформації та наочно викласти матеріал. Отже, упровадження мультимедійних презентацій у навчальний процес – невід'ємна частина роботи під час вивчення курсу, оскільки суттєво підвищується ефективність навчання, їх застосування дає змогу створювати інформаційний і візуальний образ об'єкта, який досліджується.

Так, поширеними на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) мають стати лекційні презентації, створені за допомогою програми PowerPoint, бо мультимедійне забезпечення лекційного курсу у ВНЗ допомагає активізувати роботу здобувачів, збільшити активне мислення та комунікативні здібності в соціальній практиці, дає змогу значно підвищити інформативність та ефективність лекцій під час пояснення нового матеріалу, сприяє збільшенню динамізму і виразності матеріалу, що викладається. Залежно від мети, яка ставиться перед створенням і використанням презентацій, їх можна умовно поділити на демонстраційні, систематизувальні та дослідницькі.

На практичних заняттях із курсу мультимедійні технології дають змогу повніше використати дидактичний потенціал імітаційного методу навчання мови та інтерактивних методів, наприклад, інсценування, ділова гра. Так, вивчення теми «Прийом відвідувачів» або «Ділова телефонна розмова» умовно можна поділити на чотири етапи:

- 1) перегляд відеоролика на задану тему;
- 2) розподіл ролей між студентами;
- 3) інсценування запропонованих ситуацій та їх запис;
- 4) перегляд записаного матеріалу та колективний аналіз.

Використовуючи вищезгаданий метод, викладач вирішує цілу низку завдань: по-перше, ознайомлює учасників заняття з конкретною дидактичною ситуацією, яка найбільш повно відповідає професійній діяльності і потребує вирішення; по-друге, надає їм ролі конкретних посадових осіб, які існують в реальній ситуації; по-третє, розподіляє ці ролі між здобувачами. Ме-

тод інсценування забезпечує студентам таку умову для занять, яку не в змозі створити інші методи навчання – випробувати на собі результати своїх рішень і дій. Таким чином, діяльність здобувачів на практичному занятті не зводиться лише до слухання та повторення вивченого, а передбачає спостереження за фактами мови, їхнє осмислення і зіставлення, а головне, застосування знань на практиці.

На практичних заняттях із курсу вважаємо за доцільне використання контрольних форм із мультимедіа. Так, комп'ютерне тестування, що включає зразки мовних норм, приклади їх реалізації в мовленні людей педагогічної професії тощо, подані за допомогою аудіо– та відеоінформації, надає можливість швидкої перевірки знань здобувачів із мовної теми в пропонованих ситуаціях фахового спілкування, а редагування професійних текстів в усній та письмовій формах дає змогу оптимізувати та пришвидшити процес навчання, сприяє глибшому сприйманню та розумінню теоретичного матеріалу з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Не варто забувати і про самостійну роботу під час вивчення курсу. Оскільки індивідуальна робота здобувачів є невід'ємною і дуже важливою складовою навчального процесу, вважаємо за доцільне максимальне використання мультимедійних засобів. Розширення обсягу самостійної роботи завдяки мультимедіа супроводжується розширенням інформативного поля, у якому працює здобувач, адже з'являється можливість застосування електронних баз даних, каталогів, фондів бібліотек тощо. Важливу роль відіграє можливість відпрацювання та удосконалення знань за допомогою проходження тестів з окремих розділів української мови, що дає змогу одразу виявити прогалини в базових знаннях.

Висновки. Провідне завдання використання мультимедійних засобів на заняттях із курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» полягає в підвищенні пізнавального інтересу здобувачів до предмета, рівня і якості їхніх знань, умінь і навичок; заняття такого характеру сприяють поглибленню знань із мови, глибшому сприйманню й розумінню теоретичного матеріалу, адже сьогодні доцільними є залучення здобувачів до активної співпраці, делегування їм частини викладацьких повноважень із метою перетворити здобувачів з об'єкта навчання на компетентнісну й цілеспрямовану особистість, мотивовану та зацікавлену в досягненні високих навчальних результатів, а головне, – здатну самостійно вчитися.

Література:

1. Бондаренко О. Дидактичні умови застосування мультимедійних технологій у процесі навчання педагогічних дисциплін студентів педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Бондаренко ; Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.
2. Дидактичні основи створення аудіовізуальних електронних засобів для середньої загальноосвітньої школи : [монографія] / [В. Волинський, О. Красовський, О. Чорноус, Т. Якушина]. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 304 с.
3. Імбер В. Педагогічні умови застосування мультимедійних засобів навчання у підготовці майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Імбер ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – 20 с.
4. Обрізан К. Програмні засоби навчального призначення / К. Обрізан // Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи / за ред. В. Мадзігона, Ю. Дорошенка. – К. : Педагогічна думка, 2003. – С. 156–165.

5. Радченко І. Майстер-клас: мультимедійні жанри / І. Радченко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 8. – С. 8–17.
6. Яловенко С. Мультимедійні засоби навчання на уроках української мови та літератури / С. Яловенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://yalovenko.ucoz.com/publ/multimedijni_zasobi_navchannja_na_urokakh_ukrajinskoji_movi_ta_literaturi/1-1-0-5.

Хижнякова В. В. Использование мультимедийных средств обучения в процессе преподавания курса «Украинский язык (по профессиональному направлению)»

Аннотация. В статье изложены результаты практических поисков автора по применению мультимедийных технологий в процессе преподавания курса «Украинский язык (по профессиональному направлению)». Особое внимание обращено на способы внедрения мультимедийных средств на разных видах занятий в высшей школе, особенности использования мультимедийных технологий при применении традиционных и инновационных

методов обучения языку, отдельных учебных упражнений и заданий.

Ключевые слова: язык профессионального общения, речевые упражнения, мультимедийные средства, мультимедийные технологии, мультимедийная презентация.

Hizhnyakova V. Use of multimedia means of training during teaching the course “Ukrainian language (professional purposes)”

Summary. The article presents the results of the practical researches of the author on the application of the multimedia technologies during teaching the course “Ukrainian Language (professional purposes)”. The exact attention is drawn to the means of introduction of the multimedia means in various classes in high school, the peculiarities of the use of multimedia technologies during the application of the traditional and innovative methods of language teaching, some training exercises and tasks.

Key words: language of professional communication, speech exercises, multimedia means, multimedia technologies, multimedia presentation.

Шевчик Е. Ю.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДИДАКТИЧЕСКИЙ ТЕКСТ КАК ТЕКСТ КРЕОЛИЗОВАННЫЙ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности дидактического текста как особого вида текста креолизованного. Материалом исследования являются современные школьные учебники русского языка. Описаны важные признаки дидактического текста, проанализирована их креолизованная основа.

Ключевые слова: дидактический текст, сжатый текст, креолизованный текст.

Постановка проблемы. В статье в общем виде ставится проблема анализа текста учебника как особой разновидности креолизованного текста. Актуальность темы обоснована тем, что текст учебника является одним из наиболее важных дидактических произведений, от которого зависит уровень образованности подрастающего поколения.

Анализ последних исследований и публикаций. Текст современного учебника исследуется в научных трудах как дидактиков (работы В.П. Беспалько, Н.М. Буринской, А.Р. Габидуллиной, Д.Д. Зуева, Я.П. Кодлюк, В.П. Корнеева, В.В. Краевского, А.М. Лебедева, И.Я. Лернера, Ф. Жерара, А.Я. Савченко, А.М. Топузова, М.И. Тупальского, А.П. Околелова, С.Г. Шаповаленко и др.), так и авторов учебников по обучению языкам (работы Н.П. Басай, И.Л. Бим, Р.П. Мильруд, В.М. Плахотника, В.Г. Редько, Н.К. Скляренко, Н.Ю. Ушаковой и др.), однако вопросы сравнения современного дидактического текста и текста креолизованного затрагиваются в них косвенно, оставляя нерешенной проблему выделения их дифференцирующих и интегрирующих признаков.

Целью статьи является обобщенное описание признаков текста учебника (на материале школьного учебника русского языка) как особой разновидности креолизованного текста. Для достижения поставленной цели необходимо решить такие задачи, как аккумуляция релевантного фактического материала (соответствующие разделы текстов учебников), анализ общих признаков креолизованных текстов, определение типа текста учебника.

Изложение основного материала. Качество школьного учебника во многом зависит от доступности восприятия его текста учащимися, так как и содержание предмета, и методический аппарат представлены в учебнике в виде текста. Текст – это главное средство, которое создает учебник, и его качество в первую очередь определяет качество учебника. Необходимость компактного представления определенного объема учебной информации заставляет авторов учебников обращаться к созданию качественных сжатых текстов. Качество текста – это в первую очередь одна из проблем лингвистики.

Лингвистика изучает язык как уникальное средство общения во всех отраслях человеческой деятельности. С развитием общества в направлении углубления изучения окружающего

мира язык общества также развивается и совершенствуется. Становление и развитие человеческого общества неотделимо связано с процессом общения между людьми, то есть с взаимным обменом разного рода сведениями и сообщениями.

Интенсивное развитие общества и языка, стремительное распространение контактов во всех сферах деятельности предопределяют непрерывный рост объема информации. На современном этапе развития языка особую актуальность приобретает проблема оптимизации процессов общения и передачи информации. Возникает вопрос о необходимости сокращения, сжатия, или компрессии, того или другого лингвистического произведения без потери его содержания или существенного его изменения.

Материалом исследования послужила серия учебников русского языка для украинской школы [2]¹.

Исследуемый нами текст учебника входит в такой вид дискурса, как учебный, или учебно-педагогический, дискурс, то есть семиотический процесс взаимодействия учителя и учащихся в рамках целостной, замкнутой коммуникативной ситуации (урока, лекции, экзамена, консультации и т. п.), погруженной в сферу организованного обучения [3, с. 3].

Организованное обучение всегда характеризуется рядом отношений, в центре которых находятся два коммуниканта: преподаватель и студент. С этой стороны учебную коммуникацию можно представить как интерактивный процесс. В процессе учебной коммуникации обучаемые понимают и порождают целостные речевые произведения – тексты. Учебный текст является своеобразной «точкой пересечения» коммуникантов (преподавателя и студента). В этом смысле учебный текст можно определить как речевое произведение, связывающее партнеров по учебной коммуникации [5]. Это произведение имеет ряд параметров, которые по-разному описываются ведущими лингвистами.

Нильс Энквист сводит лингвистические параметры текста к трем основным: тема, фокус и связь [8, с. 254–270]. Тема – это основное содержание текста, фокус служит для выделения маркированных элементов текста (слова, словосочетания, предложения, стилистические приемы), а связь – это средство объединения различных отрезков высказывания. Приведем пример краткого рифмованного пояснения правописания окончаний глаголов.

Подсказка

В первом спряжении / Пишут, поют, / Пацут поля и жезлезо куют./ А во втором никогда не грустят./ Мчатся в музеи, учиться хотят (Я. Карпачева) [7 кл., с. 91].

Тема данного текста – правило написания личных окончаний глагола; фокус сосредоточен на подчеркнутых окончаниях, отрезки высказывания объединены сочинительной связью в сложное предложение.

Как известно, учебники содержат изложение основ наук и одновременно организуют самостоятельную учебную деятельность

¹ Далее в тексте ссылки на фактический материал подразумевают указанный учебник и даются с указанием класса, для которого предназначен учебник (например, [7 кл., с. 25]).

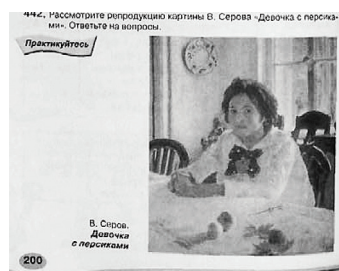
учащихся по усвоению учебного материала. Другими словами, они учат учиться. В связи с этим к учебнику предъявляются требования, не только касающиеся построения учебных текстов. Это требования дидактические, психологические, эстетические, гигиенические. Учебник должен содержать материал высокой степени обобщения и вместе с тем быть конкретным, оснащенным основным фактическим материалом. Он должен содержать изложение подлинной науки и одновременно быть доступным для учащихся, учитывать особенности их интересов, восприятия, мышления, памяти, развивать познавательный и практический интерес, потребность в знаниях [6, с. 184].

Текст является основным элементом учебных материалов, как печатных, классических, так и электронных. Классический учебный текст, как отмечает О.А. Лавров, как функциональный и специализированный текст должен соответствовать следующим требованиям: 1) следование логике программы обучения, которая, в свою очередь, соответствует преподаваемой науке; 2) упрощение текста «науки» при переходе к тексту обучения в целях его понимания и в зависимости от «читателя» текста (класс, год обучения, курс); 3) последовательное разворачивание контекста (текста) от известного к неизвестному (новому), от простого к сложному, от частного к общему, от посылок к выводам (как правило); 4) полнота и глубина рассмотрения материала, описания изучаемого вопроса, реализации процессов или существования объектов рассмотрения и их свойств; на примере рассмотрения некоего закона – формулировка, формальная запись, примеры действия, границы применимости, история открытия, гипотезы и др.; 5) «аранжировка» текста вопросами для усвоения и закрепления полученных при чтении знаний; только вопросы и задачи превращают информационный текст в учебный; 6) избыточность текста. Текст, как правило, не сжат и включает в себя эмоционально-воздействующие элементы (сравнения, метафоры, гиперболы), позволяющие «делать своеобразные паузы от напряжения», способствующие фиксации прочитанного в «голове» читателя (примеры, цитаты, факты, исторические экскурсы и др.). Эту же роль играют «картинки» в тексте, дублирующие текст графическими средствами [4].

Как видно из перечисленных выше требований к учебнику, важное место в нем занимают и нетекстовые, креолизованные, компоненты. Под креолизованными понимаются тексты, «в структурировании которых наряду с вербальными применяются иконические средства, а также средства других семиотических кодов (цвет, шрифт и др.)» [1, с. 3]. Таким образом, использование паралингвистических средств текста (графика текста, гарнитура шрифта, цвет и др.) и средств иконического языка (рисунок, чертеж, таблица, схема и др.) является значимым способом воздействия на читателя и нуждается в теоретическом и экспериментальном исследовании возможностей этих средств для теории оптимизации текста.

Изображение и слово в креолизованном тексте не противопоставлены, но и не идентичны друг другу. Между вербальной и изобразительной частями устанавливаются различные корреляции. Е.Е. Анисимова говорит в связи с этим об отношениях взаимодополнения и взаимозависимости. В первом случае изображение понятно без слов и может существовать самостоятельно. Вербальный комментарий описывает изображение, дублируя его информацию. Во втором случае изображение зависит от вербального комментария, который определяет его интерпретацию. Без комментария смысл изображения неясен и может быть превратно истолкован [1, с. 12].

Первый случай может быть проиллюстрирован таким распространенным в учебниках видом работы, как описание известной картины [5 кл., с. 200–201]:

К какому виду живописи относится картина? Как называют художника, пишущего портреты? Кто изображен на картине? Что делает девочка? Во что она одета? Что выражает лицо девочки? Какие краски использует художник? Какое чувство вызывает картина? Какие картины В. Серова вам известны?

Например, в учебнике для 9-го класса представлены картины М.В. Нестерова «Портрет академика физиолога И.П. Павлова», к которому дается такое задание [9 кл., с. 202]: «Опишите портрет И.П. Павлова, дополнив его рассказом о научных достижениях академика», И.К. Айвазовского «Девятый вал» с таким заданием: «Опишите шторм на море, используя репродукцию картины И.К. Айвазовского и отрывок из рассказа К.М. Станюковича «Шторм». Употребляйте обособленные обстоятельства» [9 кл., с. 305], А. Куинджи «Степь» без отдельного задания.

Второй случай, когда изображение зависит от вербального комментария, можно проиллюстрировать фотографиями спортсменов, картинками к рассказам И.С. Тургенева, сказкам М.Е. Салтыкова-Щедрина, фотографиями Парфенона, Медного всадника, Казанского собора, Дворцовой площади, другими рисунками, которые значимы для данного учебника только в сочетании с соответствующим текстом, например:

Вербальная часть в данном случае отсылает к изображению, а изображение выступает в качестве обязательного элемента текста.

Выводы. Таким образом, дидактический текст представляет собой особый специфический креолизованный текст. Его можно отнести к группе текстов с частичной креолизацией, включающих в свой состав иллюстрации, рисунки, схемы, фотографии и т. п. Перспективу дальнейшего исследования мы видим в сопоставлении текста учебника с другими видами популярных креолизованных текстов (интернет-тексты, реклама и др.)

Литература:

1. Анисимова Е.Е. Креолизованные тексты – тексты XXI века? Взаимодействие вербального и паралингвистического в тексте : [уч. пособие] / Е.Е. Анисимова. – Воронеж : ЦЧКИ, 1999. – 148 с.
2. Русский язык, 5–9 класс : [учебник для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения] / [Н.Ф. Баландина, К.В. Дегтярева, С.А. Лебеденко]. – К. : Мастер-класс, 2007.
3. Габидуллина А.Р. Учебно-педагогический дискурс : [монография] / А.Р. Габидуллина. – Горловка : Изд-во ГПШИЯ, 2009. – 292 с.
4. Лавров О.А. Дистанционное обучение: учебный текст / О. А. Лавров // Электронный сетевой журнал Вопросы Интернет Образования. – 2004. – № 19. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vio.uchim.info/Vio_19/cd_site/articles/art.
5. Новиков А.И. Текст как объект исследования лингвopsихологии / А.И. Новиков // Методология современной психолингвистики : сб. статей. – М. ; Барнаул, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psycholing.narod.ru/monograf/novikov-psy-hrest.htm>.
6. Педагогика : [учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений] / [В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов]. – М. : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
7. Сорокин Ю.А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия / [Н.А. Безменова, В.П. Белянин, Н.Н. Богомолова и др.]. – М. : Наука, 1990. – С. 180–186.
8. Энквист Н.Э. Параметры контекста / Н.Э. Энквист // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9. Лингвостилистика. – М. : Прогресс, 1980. – С. 254–270.

Шевчик К. Ю. Дидактичний текст як текст креолізований

Анотація. У статті розглядаються особливості дидактичного тексту як особливого різновиду тексту креолізованого. Матеріалом дослідження є сучасні шкільні підручники російської мови. Описано важливі ознаки дидактичного тексту, проаналізовано їх креолізовану основу.

Ключові слова: дидактичний текст, стислий текст, креолізований текст.

Shevchuk K. Didactic text as a creolized text

Summary. The article features the didactic text as a special type of the creolized text. The research material is represented by modern school textbooks of the Russian language. Differentiating signs of the didactic text are described, their creolized basis is analyzed.

Key words: didactic text, brief text, creolized text.

Шепель Ю. А.,
доктор філологічних наук, професор, академик
Академії наук вищого освіти України,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

О КОНФИКСАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ И КОНФИКСАЛЬНЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДАХ

Аннотация. В статье приведено описание системы словообразования на уровне языка как такое, что предполагает постановку и решение следующих вопросов: выделение элементов исследуемого уровня и их классификация; установление системных отношений между классами и подклассами элементов, позволяющее вскрыть общие признаки системы словообразовательных элементов исследуемого объекта. Автор исходит из того, что конфикс обрамляет производящую основу в производном слове и имеет единое словообразовательное значение. Таким образом, конфикс как формант уже не воспринимается как комбинация префикса и суффикса. Такое переосмысление лингвистической теории подтверждает имеющиеся в дериватологии новые теоретические и практические задачи в области конфиксации. Структура системы (схема организации) представляется как множество всех возможных отношений между подсистемами и элементами внутри системы. Показано, что система самостоятельных префиксов и суффиксов, а также система префиксов и суффиксов, которые употребляются в составе конфиксов, не покрывают одна другую. Системе словообразовательных рядов прилагательных в русском языке свойственна асимметрия списка аффиксов, в частности префиксов и суффиксов, и аффиксов-компонентов конфиксальных моделей словообразования.

Ключевые слова: конфикс, способ словообразования, словообразовательный ряд, дериватология, префикс, суффикс.

Постановка проблемы. За последние годы в лингвистике сменились взгляды на префиксально-суффиксальный способ образования слов. Он стал определяться дериватологами как конфикация — образование слов с помощью функционально единой двухэлементной морфемы, называемой конфиксом. Конфикс обрамляет производящую основу в производном слове и имеет единое словообразовательное значение. Таким образом, конфикс как формант уже не воспринимается как комбинация префикса и суффикса.

Анализ последних исследований и публикаций. Такое переосмысление лингвистической теории привело к появлению новых теоретических и практических задач дериватологии в области конфиксации. Решениям некоторых из них в восточнославянской дериватологии посвящены исследования А.А. Аминовой, Е.А. Балалыкина, А. Бартошевич, Л.В. Владимировой, И.А. Иншаковой, Е.В. Казанской, Н.Ф. Клименко, Е.А. Карпиловской, В.М. Маркова, Г.А. Николаева, М.В. Черепанова, П.П. Шубы и других учёных.

Современная словообразовательная система имени прилагательного включает определённое количество конфиксальных

дериватов, составляющих конфиксальные словообразовательные ряды. Но конфиксальные форманты, их семантическая ориентация, характеристика их словообразовательных связей, функциональный объём, дистрибуция в отдельных словообразовательно-семантических полях в настоящее время ещё не исследованы. Восполнение этого пробела в сфере конфиксального образования существительных в украинском языке, например, предпринято в кандидатской диссертации С.В. Воропай [1].

Целью статьи является описание имеющихся подходов к исследованию конфиксального образования слов и представление конфиксальных словообразовательных рядов русского языка. Объект исследования — конфиксальный способ словообразования, предмет анализа — словообразовательные ряды.

Изложение основного материала. Конфиксально образованные прилагательные в русском языке образуют немногочисленные словообразовательные ряды.

Конфиксальное оформление производных прилагательных в современном русском языке в целом не так широко представлено, как префиксация или суффиксация.

Термин «конфикс» в моем исследовании употребляется в общепринятом понимании и трактовке: это двухаффиксальная (или более) морфема, которая выполняет деривационную функцию, то есть служит материалом и выразителем однозначного акта словообразования¹. К конфиксальным образованиям я отношу лишь такие, в которых конфикс выступает как целостный словообразовательный приём (средство), составляющие компоненты которого (префикс и суффикс) тесно связаны друг с другом, образуют единый структурно-семантический конгломерат. Поэтому, по замечанию Е.А. Карпиловской, «дериват, образованный с его участием, не способен соотноситься ни с префиксальными бессуффиксальными, ни с беспрефиксальными суффиксальными образованиями. Кроме того, конфикс выражает новое, не свойственное его отдельным компонентам, категориально-разрядное значение» [2, с. 37]. Е.А. Карпиловская выделяет конфиксальные образования в случае, когда у производных прослеживается связанность основы и затемнено значение корня, в связи с чем усложняется процесс установления непосредственного соотношения с производящей основой. Такие прилагательные, по ее мнению, как бы выпадают из сетки регулярных соотношений со структурно более простыми однокорневыми лексемами. На другой, сравнительно с регулярными лексемами, статус в них аффиксов указывает, с одной стороны, отсутствие у последних новых специализированных значений, а с другой стороны, утрата способности самостоятельно образовывать слова [2, с. 45]. Возьмём, к примеру, прилагательные *безгнёздный*, *безбожный*, *безлюдный*, *безгрозный*, *бездарный*. Самостоятельно префикс *без-* для образования этих прилагательных не употребляется. На это указывает (1) отсут-

¹ В такой интерпретации этот термин употребляют В.Н. Марков, Н.Ф. Клименко, Е.А. Карпиловская, Г.П. Цыганенко. Последняя при этом употребляет также синоним «циркумфикс» [3].

ствие в языке беспрефиксных однокорневых прилагательных **гнездый*, **божный*, **дарный* или (2) наличие беспрефиксных однокорневых прилагательных, но с другим лексическим значением, ср. *людный* – «то же, что многолюдный, густо населённый, с большим населением: Людный город // Такой, где много людей; многолюдный: [Таня] вышла вскоре на большую людную улицу, замешалась в толпе. Лидин. Отступник»; *грозный* – «1. Наводящий страх, ужас, грозящий бедой, гибелью. Грозный враг // Содержащий в себе угрозу, выражающий угрозу. Грозный вид. 2. Суровый, строгий. Грозный муж».

Конфигкация в русском языке формируется в основном на основе суффиксальных и префиксальных образований в ходе их взаимодействия, а также взаимодействия морфемного словопроизводства, семантической деривации и является результатом смены словообразовательных отношений, соответствующих словообразовательных типов и связанного с этой сменой своеобразного переразложения, ср. исходные отношения: *за рекой* → *зареч/н/ый* и вторичные отношения: *река* → *зареч/н/ый*. Своеобразие процесса переразложения заключается в том, что сокращение основы происходит не контактным (на месте непосредственного соединения основы и аффикса), а дистантным способом. Поэтому формант меняет своё качество: он становится прерывистым, двухэлементным (то есть конфи́ксом). С другой стороны, специфика переразложения заключается также и в том, что происходит не только количественное изменение в соотношении основы и аффикса (основа сокращается – аффикс нарастает). Происходит качественное преобразование аффиксальной части, сообразно логике процесса переразложения и морфологического способа словопроизводства.

Словообразовательные средства в языке системно организованы. Выделение конфи́ксальных словообразовательных средств изменяет эту систему, вводя в нее, помимо прежних оппозиций средств по месту в производном слове, новую оппозицию: прерывности — непрерывности фонемной протяжённости средств. Количественные изменения в системе словообразовательных средств связаны с пополнением её новыми формантами и формантными элементами, которые формируются на основании переразложения.

По наблюдениям Е.А. Карпиловской за функционированием суффиксов в составе конфи́ксов, первые приобретают новое, сравнительно с самостоятельным употреблением, категориально-разрядное значение. Это доказывает, что расширение сферы функционирования суффикса способствует расширению его семантического потенциала, спектра его комбинирования с производящими основами [2, с. 39]. С другой стороны, материал моих наблюдений над словообразовательными рядами прилагательных подтверждает другой вывод Е.А. Карпиловской о том, что у прилагательных наблюдается начальный процесс формирования конфи́кса как нового словообразовательного средства, так как по своему категориально-разрядному значению они идентичны регулярным дериватам [2, с. 45]. Вместе с тем словари в толковании производных конфи́ксальных прилагательных отражают в них дефектный характер производящей основы. Например, в парах «глагол – имя прилагательное с префиксом *не-* и суффиксом *-ем-* / *-им-*» преобладает неполная семантическая соотносительность. Случаи полной семантической соотносительности имеют место лишь тогда, когда глаголы являются однозначными. Однако и здесь по объёму своей семантики имена прилагательные оказываются уже, чем

производящие их глаголы. Поэтому в существующих словарях семантизация этого типа прилагательных осуществляется с помощью разнообразных формул толкования: 1) «такой, который нельзя (невозможно, трудно) + мотивирующий глагол в форме инфинитива» (*незамолимый, неискутимый*); 2) с использованием в формулах толкования причастия (*неисполнимый* – «такой, который не может быть осуществлён, исполнен, невыполнимый»).

Производные прилагательные типа *беззащитный, беззаботный, беззаветный, безличный* в словарях толкуются (1) разными однокорневыми лексемами, с которыми их можно сопоставить (*беззащитный* – «неспособный защитить себя, лишённый защиты») (САН-4); (2) разными однокорневыми и синонимичными словами (*беззаботный* – «не проявляющий заботы о своих делах; свободный от забот; выражающий беззаботность») (САН-4); (3) синонимичными словами (*беззаветный* – «чуждый всякого расчёта; самоотверженный») (САН-4); (4) описательно (*безличный* – «1. не проявляющий своей индивидуальности, лишённый своеобразия, характерных черт; 2. грам. Не допускающий употребления подлежащего») (САН-4).

Из числа конфи́ксальных образований я исключаю прилагательные с префиксом и суффиксом, параллельно с которыми в языке имеются собственно суффиксальные производные прилагательные, мотивированные тем же существительным, но с другими суффиксами либо с другими морфемами. Например, прилагательные с суффиксом *-н-*: *мост* > *мостовой* и *мост* > *перед мостом* > *предмостный, ряд* > *через ряд* > *черезрядный* и *ряд* > *черезрядный, дождь* > *дождевой* и *дождь* > *без дождя* > *бездождный, город* > *городской* и *город* > *за городом* > *загородный, край* > *крайний* и *край* > *без края* > *бескрайний, день* > *дневной* и *день* > *по дням* > *поденный, душа* > *душевный* и *душа* > *без души* > *бездушный* и др. Такие производные принадлежат либо к суффиксальным образованиям, либо к чисто префиксальным.

Прилагательные, содержащие префикс и суффиксальный морф *-н-*, отличаются от собственно суффиксальных прилагательных с тем же морфом (при мотивации тем же существительным) характером ударения: при наличии ударения на основе производное относим к конфи́ксальным, при ударении на окончании – к суффиксальным, ср.: *земля* > *земной* и *земля* > *надземный, лес* > *лесной* и *лес* > *безлесный, глаз* > *глазной* и *глаз* > *надглазный, цвет* > *цветной* и *цвет* > *бесцветный*. Эта категория производных прилагательных (с ударением на основе) не имеет в языке соответствующих чисто суффиксальных коррелятов, мотивированных тем же существительным, ср. **глазный, *лесный, *земный*.

Выводы. Таким образом, общее соотношение суффиксального, префиксального и конфи́ксального оформления словообразовательных рядов производных прилагательных, семантически мотивированных существительными, сводится к следующему:

1) последний шаг является префиксальным в случае использования готового суффиксального прилагательного, мотивированного существительным типа *область* > *областной* > *межобластной, ступень* > *ступенчатый* > *бесступенчатый, план* > *плановый* > *внеплановый, завод* > *заводской* > *внутризаводской, тень* > *теневого* > *бестеневого*;

2) последний деривационный шаг является суффиксальным, если производное мотивируется предложно-именным

сочетанием типа завод > меж(ду) заводами > межзаводской, область > внутри области > внутриобластной;

3) последний деривационный шаг является конфиксальным, когда при мотивации существительным образуется новое по структуре суффиксальной части прилагательное с суффиксом *-н-* или реже *-ск-* (*заречный, заморский, настольный, наплечный, бездомный*) и производные прилагательные отличаются от существующих в языке чисто суффиксальных прилагательных с тем же морфом при мотивации тем же существительным по характеру ударения типа *земно́й > надзе́мный, глазно́й > надгла́зный*.

Сопоставляя список конфиксальных словообразовательных рядов прилагательных с суффиксальными и префиксальными, стоит обратить внимание на одну отличительную особенность: система самостоятельных префиксов и суффиксов, а также префиксов и суффиксов, которые употребляются в составе конфиксов, не покрывают одна другую². Системе словообразовательных рядов прилагательных в русском языке свойственна асимметрия списка аффиксов, в частности префиксов и суффиксов, и аффиксов-компонентов конфиксальных моделей словообразования. Так, например, из всего списка префиксов, употребляемых при словообразовании прилагательных, в составе первых компонентов конфиксов встречаются только префиксы: *без-* / *бес-*, *над-*, *на-*, *при-*, *за-*, *под-*, *по-*, *пред-*, *не-*, *среди-*, *внутри-*, *около-*, *меж(ду)*. Из суффиксов – только *-н-*, *-ем-* / *им-*, *-тельн-*, *-Ø-*, *-анн-*, *-ованн-*, *-ск-*.

Перспектива дальнейших исследований видится в последовательном изучении становления конфиксального образования и конфиксальных словообразовательных рядов не только русского языка, но и других языков.

Литература:

1. Воропай С.В. Система конфиксального творения іменників в українській мові XIX – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.В. Воропай. – Запоріжжя, 2001. – 22 с.
2. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація / Є.А. Карпіловська. – К. : Наукова думка, 1999. – 297 с.
3. Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование русского языка / Г.П. Цыганенко. – К. : Рад. школа, 1970. – 597 с.
4. Шуба П.П. О компонентах конфикса в русском языке / П.П. Шуба // Развитие современного русского языка 1972: Словообразование. Членимость слова. – М. : Наука, 1975. – С. 249–253.

Шепель Ю. О. Про конфіксальне творення та конфіксальні словотвірні ряди

Анотація. У статті наведено опис системи словотвору на рівні мови як такої, що передбачає постановку і вирішення таких питань: виділення елементів досліджуваного рівня та їх класифікація; встановлення системних відношень між класами та підкласами елементів, що дає змогу викрити загальні ознаки системи словотворчих елементів досліджуваного об'єкта. Автор виходить із того, що конфікс обрамляє твірну основу в похідному слові й має єдине словотвірне значення. Таким чином, конфікс як формант вже не сприймається як комбінація префікса і суфікса. Таке переосмислення лінгвістичної теорії підтверджує наявні в дериватології нові теоретичні та практичні завдання в області конфіксації. Структура системи (схема організації) подається як безліч усіх можливих відношень між підсистемами й елементами всередині системи. Показано, що система самостійних префіксів і суфіксів, а також система префіксів і суфіксів, що вживаються в складі конфіксу, не покривають одна одну. Системі словотвірних рядів прикметників в російській мові властива асиметрія списку афіксів, зокрема префіксів і суфіксів та суфіксів, та афіксів-компонентів конфіксальних моделей словотворення.

Ключові слова: конфікс, спосіб словотворення, словотвірний ряд, дериватологія, префікс, суфікс.

Shepel Yu. About a confix word-formation and confix word-formation rows

Summary. The article is sanctified to description of the system of word-formation at the level of language as such, that supposes raising and decision of next questions: selection of elements of the investigated level and their classification; establishment of system relations between classes and subclasses of elements, allowing to unseal the general signs of the system of word-formation elements of the investigated object. An author comes from that confix frames productive basis in a derivative and has a single word-formation value. Thus, confix however a formant already is not perceived as combination of prefix and suffix. This rethinking of linguistic theory confirms present in the word formation new theoretical and practical tasks in area of a confixation. The structure of the system (chart of organization) appears as a great number of all possible relations between subsystems and elements into the system. It is shown that system of independent prefixes and suffixes, and also prefixes and suffixes, that used in composition confixes, does not cover one other. The system of word-formation rows of adjectives asymmetry of list of affixes is peculiar to in Russian, in particular prefixes of both suffixes and affixes-components of confix models of word-formation.

Key words: confix, method of word-formation, word-formation row, word formation, prefix, suffix.

² Ср. наблюдения П.П. Шубы [4].

Шульган О. В.,

аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
викладач

Тернопільського кооперативного торговельно-економічного коледжу

СОЦІО– ТА ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ойконімії України ХХ століття. З точки зору соціолінгвістики та еколінгвістики проаналізовано причини та особливості перейменувань населених пунктів радянської доби.

Ключові слова: ойконімія, назва населеного пункту, еколінгвістика, соціолінгвістика, перейменування.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті пострадянська топонімія переживає хвилю серйозних та різночких перейменовувальних змін, адже з карти зникають ойконіми, пов'язані з радянською ідеологією. На їхнє місце приходять нові назви населених пунктів (далі – ННП), або їм повертають історично вмотивовані назви. До того ж історична джерельна база допоможе нам з'ясувати лінгвістичні, соціальні, політичні та економічні причини перейменувань на території колишньої УРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктом нашої розвідки є ойконімія України, яка впродовж багатьох років привертає дослідницьку увагу не лише багатьох лінгвістів (наприклад, праці Д. Бучка, В. Бушакова, В. Лучика, О. Андрощука, Л. Нуждак, Л. Масенко), але й фахівців, сферами зацікавлень яких є історія, географія, етнографія. Водночас у сучасній вітчизняній ономастиці порівняно мало праць, присвячених аналізу назв населених пунктів крізь призму соціолінгвістики та еколінгвістики. Важливість залучення даних подібних досліджень до опису ойконімної ситуації минулого й сучасного століть пов'язана з тим, що в Україні нещодавно відбувся процес декомунізації топонімії, що є наслідком перейменовувальних процесів радянської епохи.

Метою статті є з'ясування причин та допомога усвідомлено зрозуміти наслідки численних перейменувань в ойконімії України ХХ століття; опис зміни назв поселень із точки зору сучасних лінгвістичних дисциплін: соціо- та еколінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо декілька дуже важливих, на думку історика О. Андрощука [1], та принципових моментів, які допоможуть розкрити суть політики перейменувань, втіленої партійно-державним керівництвом колишнього СРСР (у тому числі РРФСР та УРСР), починаючи з повоєнних десятиліть.

По-перше, географічні назви є важливою складовою історичної пам'яті корінних етносів, яка сприяє формуванню, збереженню та передачі інформації від покоління до покоління.

Специфіка ННП серед решти різновидів топонімів полягає в тому, що, окрім комунікативної, адресної функції, вони виконують також роль своєрідного містка в минуле, викликають певні історико-культурні асоціації у людей, зокрема мешканців конкретних поселень. Так, у перші роки повоєнного періоду радянська влада прагнула «прибрати» з ойконімії УРСР назви, які б нагадували про історію та культуру рідного народу. Прикла-

дом цього можуть слугувати такі ННП, які у згаданому періоді ліквідували, тобто змінили давні назви: *Баківці Чеські* (Вл.), *Баурегейм* (Лг.), *Блюменталь* (Зп.), *Боратин-Український* (Вл.), *Валескраді* (Зк.), *Вальддорф* (Лв.), *Вигода Руська* (Од.), *Вілька Мазовецька* (Лв.), *Вірменські хутори* (Хм.), *Єврейська Долина* (Чрн.), *Шевченкове* (Кр.), *Їжейти* (Чрн.), *Мазепинці* (Хм.) [15], *Албат*, *Бай-Кончек*, *Джандра-Шейх-Елі* (АРК) тощо [14].

По-друге, найменування й перейменування є об'єктивними процесами, у яких відбивається епоха з новими назвотворчими тенденціями. З іншого боку, перейменування з політичним підтекстом активно використовувались із суб'єктивних міркувань у тогочасну ідеологічно заангажовану епоху для впливу на процеси формування в суспільстві певної світоглядної парадигми. Це відбувалось шляхом надання ідеологічно витриманих назв новим поселенням, а також через перейменування вже наявних об'єктів, наприклад: *Красногірка* замість *Анджеліне* (Жт.), *Арбайтергейм – Трудовий* (Лг.), *Баба – Жовтневе* (Чрг.), *Кес-са – Радосний* (Хрк.), *Баурегейм – Прогрес* (Лг.), *Вишка – Октябрське* (См.), *Дерманівка – Трудолюбівка* (Жт.), *Жидиничі – Червоне* (Чрг.), *Карлівка – Першотравневий* (Хрк.) [15].

У такий спосіб знищувались назви поселень, які викликали в населення більшою мірою історико-культурні асоціації: разом зі зміною назви втрачалось відчуття історичного коріння, усвідомлення наступності поколінь, що полегшувало виховання нової людини, нового члена «соціалістичного соціуму».

По-третє, перейменування використовувались як засіб міфотворення, тобто формування своєрідного пантеону героїв, прикладів для наслідування (їхні імена увічнювались у назвах підприємств, вулиць, населених пунктів). Із територіальним розширенням УРСР по всій її території у 1940-х роках з'явилися такі назви: *Чапаська* (Вн.), *Жданівка* (Вн.), *Будьонівка* (Днп.), *Ново-Котовське* (Вл.), *Острівського* (Дн.), *Кірово* (Днп.), *Ленінське* (Хрс.), *Лихачове* (Хрк.), *Карла Маркса* (Дн.) тощо [15].

По-четверте, ліквідацію «небажаних» назв можемо розглядати як один з репресивних засобів, спрямованих на обмеження політичного, культурного розвитку етносу, проти якого ці репресії спрямовані.

Таким етносом на нашій території є тюркський народ, котрий історично сформувався в Криму, – це кримські татари. 1944 рік став роком головної трагедії у Кримській історії. Хоча півострів увійшов до складу УРСР лише через 10 років, кримсько-татарські номени згаданого періоду є невід'ємною частиною комплексного дослідження ойконімії України ХХ століття крізь призму еколінгвістики та соціолінгвістики. Так, на жаль, з історичної карти Криму зникли такі ННП: *Тархан-Сунак*, *Кучук-Алкали*, *Єди-Кую*, *Айбар*, *Кучук-Бораиш*, *Дер-Емес*, *Біюк-Бораиш*, *Черкез-Тобай*, *Ісар*, *Узунджи*, *Мамут-Бай*, *Джолман* (АРК) та багато інших [14]. Подібні номінації, яких

більше трьохсот (як стверджує В. Бушаков [2, с. 17]), мають відповідники в етнонімії давніх і сучасних кипчацьких, огузо-туркменських, монгольських, тунгусо-маньчжурських і кавказьких народів.

Традиція державного регулювання перейменувань своїм корінням сягає 20-х років ХХ століття. До цього моменту в ойконімії регіонів, що вже не одне століття входили до складу Російської імперії, існували здебільшого однотипні поселення, свого часу перейменовані царатом. Зокрема, в Маріупольському окрузі Катеринівської губернії станом на 1911 рік активно функціонували номени таких найпоширеніших типів:

відантропонімі назви, в основі яких лежать імена та прізвища царської династії Романових: «*Елизаветовка, Анновка, Катериновка, Романовка, Мар'їнка, Александровка, Максиміліановка, Георгієвка, Павловка, Никольское, Васильєвка, Федоровка, Петро-Еленовка* (Дн.) тощо» [12];

назви, що вказують на зв'язок із релігією: «*Ново-Троїцкое, Богуславка, Ново-Преображенка, Благодатное, Успенка, Богоявленка, Пречистовка, Архангельское, Апостоловка, Покровское* (Дн.) тощо» [12];

Таблиця 1

Кількісно-відсоткове співвідношення перейменувань за регіонами України (станом на 1 вересня 1946 року)

Область (АТП станом на 1 вересня 1946 року)	Кількість перейменованих населених пунктів	Відсоток (%)
Вінницька	91	3,09
Волинська	225	7,63
Ворошиловградська (Луганська)	34	1,15
Дніпропетровська	81	2,75
Дрогобицька	193	6,54
Житомирська	131	4,44
Закарпатська	86	2,92
Запорізька	183	6,21
Ізмаїльська	140	4,75
Кам'янець-Подільська (Хмельницька)	93	3,15
Київська	56	1,9
Кіровоградська	53	1,8
Львівська	314	10,65
Миколаївська	152	5,15
Одеська	244	8,27
Полтавська	66	2,24
Ровенська (Рівненська)	170	5,76
Сталінська (Донецька)	103	3,49
Станіславська (Івано-Франківська)	79	2,68
Сумська	39	1,32
Тернопільська	93	3,15
Харківська	42	1,42
Херсонська	114	3,87
Чернівецька	130	4,41
Чернігівська	37	1,25

прості та складні відапелятивні назви й конструкції, а також субстантивовані оніми: «*Богатырь, Комарь, Затишье, Знаменовка, Отрадовка, Стародубовка, Райгородь, Вишневатое, Кузнецовка, Суженая, Мирское, Царское, Зеленополье, Сладководное* (Дн.) тощо» [12].

У наступні десятиліття окремі зі згаданих назв поселень уже не значилися в адміністративно-територіальних довідниках та інших державних документах, а також не завжди в подібних виданнях згадувалось про їх перейменування.

У радянський період виникає нове соціальне розуміння ролі топонімів у житті суспільства, у тому числі й українського. Л. Масенко слушно зауважує, що нова ідеологія й нові соціальні відносини викликали істотні зміни у принципах називання нових населених пунктів та інших об'єктів. Найменування поселень у радянський час стало справою держави та здійснювалося як свідомий юридично закріплений акт. Однією з характерних особливостей, які внесла нова епоха в топонімотворення, є посилення ідеологічної функції назв. Більшість назв населених пунктів, що виникли у той час, не має безпосереднього зв'язку з відповідними реаліями. Найпоширенішим типом новоутворених тогочасних ойконімів стали назви-посвяти, назви-символи з меморіальним значенням [4, с. 655].

Як приклад наведемо нові назвотвори в Полтавському окрузі станом на 17 грудня 1926 року: *Чапайка, Червона Балка, Першотравневе, Майське Селище, Красна Зоря, Червона Праця, Комунарка, Червоний Жовтень, Знамівка, Жданове, Червоний Шлях, Червоне-Козаче* (Пл.) тощо [11]. В ойконімії на початку правління місцевих органів (рад) ще активно існували номінації релігійного характеру, наприклад: *Попове, Хрест, Петро-Павлівка, Покрівське, Попівка, Мар'ївка, Вознесеньське, Богородишине, Хрестище, Богодайки, Воздвиженка, Покров-Марія* (Пл.) тощо [11], які через два десятиліття перейменували.

Загалом же перейменування на території тодішньої Української РСР відбувалися нерівномірно. Ми зафіксували 2 949 перейменувань ННП (станом на 1 вересня 1946 року (АТП, 1947); див. табл. № 1). Найбільше змін відбулося на території Львівської, Волинської, Одеської, Рівненської та Запорізької областей.

Так, ойконіми Закарпаття мають давнє погодження. В їхній етимології віддзеркалюється життя наших предків – русинів: заселення краю представниками інших народів, формування основних етнічних груп на його території, заняття населення, шляхи сполучення між регіонами, природа, традиції, обряди, побут. Радянська влада не один рік намагалась оволодіти цією територією. І вже в 1945 році Закарпатська область ввійшла до складу УРСР.

Зрозуміло, що в цьому регіоні почалися й перейменувальні процеси. Про це можна судити з ряду таких перейменувань: *Айшвань* замінено на *Мінеральне, Сюрте* – на *Струмківку, Зайгов* – на *Дусина, Шебеш Потік* – на *Плоский Потік, Извор* – на *Родниківку, Верхні Верецьки* – на *Верхні Ворота, Барбово* – на *Бородівка, Загаття* – на *Бабичі* (Зк.) [10]. Також на Закарпатті з'явилися ойконіми, що мають пряме ідеологічне спрямування: наприклад, ННП *Жовтневе* та *Комсомольськ* (Зк.) [10]. Таких номінацій у 1940-х роках була досить невелика кількість, яка протягом наступних десятиліть не збільшувалася. А у 2016 році, під час процесу декомунізації, ці назви було змінено на попередні, питомі номінації: *Жовтневе* перейменовано на *Забереж* [8], а *Комсомольськ* – на *Німецьку Мокру* [9].

Таким чином, активні процеси зміни назв охопили практично всі регіони України. Також характерним для всіх областей стало перейменування тих населених пунктів, назви яких мали іншомовне походження. Радянською владою вважалося, що назви поселень, які містять в основі вказівку на іншу країну чи зарубіжне місто, можуть нашкодити поширенню комуністичної ідеології. Тому в 1940-х роках минулого століття і їх було замінено. Так, з ойконімії регіону зникли такі назви поселень: *Америка* (Ль.), *Ватерлоо* (Мк.), *Далекий Рим* (Днп.), *Берлін* (Ль.), *Китай* (Од.), *Люксембург* (Зп.), *Маньчжурія* (Вн.), *Страсбург* (Од.), *Варшава* (Ль.), *Молдова* (Од.), *Швейцарія* (Тр.) тощо [15].

Окрім цього, з еколінгвістичної точки зору серед традиційних українських ойконімів минулої епохи було чимало таких, які утворилися на базі емоційно маркованої, дещо згрубілої чи навіть нецензурної лексики. Через це вони нерідко сприймалися не стільки жителями, а скільки владою як «неблагозвучні» і такі, що суперечать уявленню довкілля про «благозвучну» власну назву. Своєрідною реакцією на такі назви населених пунктів України, що водночас і засвідчує їх первинну оцінку, стали владні зміни щодо перейменувань, які проходили одночасно з іншими (згаданими вище) перейменуваннями в ойконімії УРСР. Наприклад, *Блохи* перейменовано на *Береговий* (Пл.), *Лашки* – на *Березне* (Хм.), *Луписуки* – на *Берестівку* (Рв.), *Пердуни* – на *Долину* (Ль.), *Гниди* – на *Дубляне* (Пл.), *Голе* – на *Жовтневе* (Кв.), *Бабу* – на *Жовтневе* (Чрг.), *Занудівку* – на *Жовтневе* (Кв.), *Голодівку* – на *Задністрияни* (Ль.), *Гробівку* – на *Загребля* (Пл.), *Псище* – на *Зарічани* (Жт.), *Свининець* – на *Зарічний* (Ль.), *Жабокряківку* – на *Зарічний* (Хрк.), *Чуму за Тисою* – на *Затисівку* (Зк.), *Злодійку* – на *Зелену Долину* (Дн.), *Гної* – на *Зелену Діброву* (Днп.), *Босяки* – на *Зоряний* (Пл.), *Дурняківці* – на *Наддністриянку* (Хм.) [15].

Відавалася перевага новим ойконімам із ад'єктивним компонентом «красный» (у значенні «червоний»). Тільки на території Криму після перейменувань 1948 року їхня кількість становила більше 20 номенів. До них відносимо такі назви поселень: *Красний Октябрь*, *Краснополье*, *Красносельское*, *Краснофлотское*, *Красноярское*, *Красногвардейское*, *Краснодарка*, *Красное Село*, *Красное Утро*, *Красно-Каменка*, *Краснолесенская Казарма*, *Краснопещерная* (АРК) тощо [13].

Також з'явилися назви на честь тогочасних партійних діячів. Так, реаліями стали географічні об'єкти з такими назвами, як село *Ворошиловське* (Дн.) або ж село *Кірове* (АРК). З іншого боку, траплялися й випадки, коли назви сіл, селищ та міст, що з'явилися в 1920–1930-х роках, нагально («на злобу дня») треба було замінювати іншими, подібними. Наприклад, у 1930 році на Миколаївщині «*Солоне*» перейменовували на «*Косіора*» на честь радянського діяча С. Косіора, який керував проведенням колективізації господарств в українських селах. Але його було звільнено з високої посади, арештовано і навіть розстріляно. І наприкінці 1930-х років згаданий вище населений пункт було знову перейменовано, але цього разу на *Куйбишевку* на честь іншого радянського функціонера – В. Куйбишева [3, с. 106–107]. Схожий приклад, коли на місці комуни імені Чубаря (діяча, який обіймав серйозну партійну посаду) в 1922 році заснований населений пункт *Чубарівка*. Село перейменовували на *Ворошилівку* після того, як В. Чубаря усунули з посади. А наприкінці 1950-х років село отримало нову назву – *Веселе* [3, с. 42].

Наступним етапом масштабних перейменувань став початок 1960-х років, коли досягла свого апогею критика куль-

ту особи Йосипа Сталіна, про що можна судити зі зменшення кількості назв поселень на кшталт *Сталінське* (Днп.), *Сталіно* (Дн.) тощо [15]. Більше того, спостерігаємо, що ім'я вождя не було настільки популярним, порівняно з іменами інших радянських лідерів та військових, а з процесом *десталінізації* – переставало функціонувати у системах географічних назв усіх союзних республік.

А вже наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років ця тенденція у деяких регіонах республіки змінювалася. Це підтверджує ойконімія Житомирщини, яка з точки зору еколінгвістики частково позбувалася подібних меморіальних назв, пов'язаних з іменами партійних діячів: *Будьонівку* перейменовано на *Лисове*, *Стаханівський* – на *Жовтневе*, *Петровського* – на *Калинівку*, *Ворошилівку* – на *Вишневе*, *Сталінське* – на *Квітневе* (Жт.) тощо [6].

Відзначимо, що ім'я «батька народів» свого часу не було настільки розтиражованим в тодішній Кримській області. Усього в Криму налічувалося близько тисячі населених пунктів, четверту частину з яких складали назви-імена, назви-прізвища, назви-псевдоніми тощо. Жодному населеному пункту півострова після змін 1944–1945-х років та кінцевих перейменувань іншомовних назв 1948 року не присвоєно справжнього прізвища Сталіна – *Джугашвілі*. У нових територіально-адміністративних межах до одного району часто входило по кілька однойменних населених пунктів, що вносило плутанину в роботу районних організацій, а особливо – в роботу поштового зв'язку. Так, на карті Криму після перейменувань 1940-х років існували такі повторювані ННП, як, зокрема, *Баранівка* (3 назви), *Видне* (3), *Високе* (4), *Дальна* (3), *Заозерне* (2), *Іванівка* (3), *Калініне* (3), *Калинівка* (4), *Краснівка* (3), *Лугова* (3), *Миронівка* (3), *Петрівка* (3) (АРК). [13]. Крім цього, активно функціонували ойконіми, семантично подібні між собою, пор.: *Лебедеве*, *Лебединка*, *Лебедине*, *Лебедянка*; *Журавки*, *Журавлівка*, *Журавлі*; *Камішівка*, *Камішеве*, *Камішинка*, *Камішине*, *Камішне*; *Сінне*, *Сінна*, *Сінокосна*, *Сінокосне* (АРК) тощо [13].

Для порівняння: упродовж 1960-х років рішеннями Полтавського облвиконкому та указами Президії Верховної Ради УРСР перейменовано багато населених пунктів Полтавщини. Проте в цьому регіоні при зміні назв повторювалися «штучні», невмотивовані, назви, які семантично у багатьох випадках не відрізнялися, порушуючи тим самим еколінгвістичний баланс. Так, *Павлівку* перейменовували на *Вербівку*, *Шостаки* – на *Вербо́ве*; *Василівку* – на *Веселку*, *Павлівку* – на *Веселівку*, *Назаренки* – на *Вишневе*, *Червівку* – теж на *Вишневе*; *Чугуї* – на *Вишнівку*, *Високе* – на *Вишеньки*, *Пинчуки* – на *Вишняки*, *Мищенки* – на *Гайку*, *Шевченки* – на *Гайове*, *Ковдиші* – знову ж на *Гайове* тощо [5]. Кільком селам і селищам присвоєно нові найменування (наприклад, *Жовтневе*); іншим же надавалися такі назви, як, зокрема, *Зорівка*, *Зоря*, *Зоряне*, *Квіти*, *Квіткове*, *Мирне*, *Мирлобне*, *Ліски*, *Лісне*, *Лугове*, *Лужки*, *Степове*, *Степне*, *Ромашки*, *Тарасове*, *Чапасево*, *Чапасівка*, *Шевченки*, *Шевченківка*, *Шевченкове*, *Червоне*, *Ярове*, *Ясне*, *Яблунівка* [7]. Таке масове перейменування сіл без врахування історичних назвотворчих процесів призвело до ліквідації сотень топонімів Полтавщини, які склалися історично й існували протягом багатьох віків.

Висновки. Таким чином, адміністративно-територіальні перейменування УРСР виступали цілеспрямованою соціальною зброєю загальнодержавної ідеології та стали дієвим пропагандистським та репресивним інструментом, яким влада зловживала не одне десятиліття.

Отже, проаналізувавши у статті значну кількість нових номінацій географічних об'єктів, а також ряд перейменувань власне українських поселень, ми зрозуміли, що для радянських політиків та їх прибічників ойконіми не тільки виконували дис-тинктивну та номінативну функції, а ще й повинні були прославляти нову панівну тоталітарну систему, популяризувати комуністичну ідеологію.

Згідно із законодавством формальною підставою для здійснення в радянський період перейменувань давно наявних поселень часом була зміна начебто неблагозвучних назв і назв чужих держав, їх міст, а ще номенів, що демонструють зв'язок з етнонімами, з релігією і містять в основах лексем кримсько-татарські, польські, чеські, німецькі та інші імена, тобто особові імена католицького календаря. В результаті цього ойконімія України вказаного періоду була значно змінена включенням до її складу великої кількості меморіальних та пам'яткових назв, що утворилися від прізвищ, псевдонімів та імен переважно російських військових та партійних діячів, а також назв у формі простих субстантивованих прикметників чи складних назв, препозиційним компонентом яких виступають прикметникові основи. Як наслідок, порушилась мовозахисна функція назв поселень, за яку відповідає еколінгвістика.

Перспективним вважаємо подальше ономастичне дослідження ойконімії України ХХ століття з погляду новітніх галузей лінгвістики та з урахуванням при цьому історично-етнічних особливостей формування назвотворення ойконімів кожного окремо взятого регіону нашої країни.

Література:

1. Андрощук О. Перейменування об'єктів адміністративно-територіального поділу Криму як репресивний та пропагандистський засіб державної політики (II половина ХХ століття) / О. Андрощук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/Krym/17.pdf>.
2. Бушаков В. Тюркская этноойконимия Крыма : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.06 «Тюркские языки» / В. Бушаков ; Ин-т языкознания. – Херсон, 1992. – 31 с.
3. Лобода В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя : [монографія] / В. Лобода. – К. : Вища школа, 1976. – 232 с.
4. Масенко Л. Розвиток топонімічної лексики / Л. Масенко // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 620–659.
5. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / [редкол.: Г. Білоус, О. Білоусько, В. Гудим та ін.] ; [упоряд.: Ю. Васильєва, В. Жук, В. Коротенко та ін.]. – 2-е вид., перероб. і доп. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.
6. Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини: 1795–2006: довідник: офіційне видання / [упоряд.: Р. Кондратюк, Д. Самолюк, Б. Табачник]. – Житомир : Волинь, 2007. – 620 с.
7. Зоря Полтавщини. – 1966. – 9 грудня // Довідник адміністративно-територіального поділу Полтавської області на 1 жовтня 1965 року. – 2-е вид. – Полтава, 1965. – С. 121–125.
8. Про перейменування деяких населених пунктів Закарпатської, Одеської та Чернігівської областей : Постанова Верховної Ради України від 14 липня 2016 року № 1467-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1467-19>.
9. Про перейменування окремих населених пунктів та районів : Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2016 року № 984-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984-VIII>.
10. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918–1945 / А. Пушкаш. – М. : Европа, 2006. – 564 с.
11. Список залюднених місць Полтавської округи: за Всесоюзним переписом на 17 грудня 1926 року. – Полтава : Раддрукарня «Полтава – Поліграф», 1927. – 192 с.
12. Списокъ населенныхъ мѣстъ Мариупольскаго уѣзда Екатеринославской губерніи съ приложениемъ карты. – Екатеринославъ : Типографія Губернскаго Земства, 1911. – 35 с.
13. О переименовании населенных пунктов Крымской области : Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 18 мая 1948 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sevdig.sevastopol.ws/temi/per.html>.
14. О переименовании районов и районных центров Крымской АССР : Указ Президиума Верховного Совета РСФСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liveinternet.ru/users/4768613/post351403976>.
15. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1946. – 1084 с.

Шульган О. В. Социо- и эколингвистический анализ ойконимии Украины советского периода

Аннотация. Статья посвящена исследованию ойконимии Украины XX века. С точки зрения социолінгвістики и эколінгвістики проанализированы причины и особенности переименований населенных пунктов в советскую эпоху.

Ключевые слова: ойконимия, название населенного пункта, переименование, эколінгвістика, социолінгвістика.

Shulhan O. Socio- and ecolinguistic analysis the oikonymy of Ukraine of the soviet period

Summary. The article investigates the oikonymy of Ukraine in the twentieth century. In terms of sociolinguistics and ecolinguistics analyzed the reasons and features renaming settlements in the soviet time.

Key words: oykonimy, nomination of the settlement, ecolinguistics, sociolinguistics, renaming.

Юган Н. Л.,
доктор филологических наук, профессор,
профессор кафедры мировой литературы и русского языкознания
Луганского национального университета имени Тараса Шевченко

ДЕРИВАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛА «ИМЕТЬ» В «ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА» В. И. ДАЛЯ

Аннотация. В статье рассматривается деривационный потенциал с доминантой «иметь», представленный в «Толковом словаре живого великорусского языка» В.И. Даля. В связи с привлечением к анализу единиц общенародного характера выявляются основные лексико-семантические группы, включающие в свой состав многочисленные производные с общеславянским корнем *em.

Ключевые слова: дериваты, сема, лексико-семантическая группа, семантика, корневая морфема.

Постановка проблемы. «Толковый словарь живого великорусского языка» Владимира Ивановича Даля – явление исключительное, своеобразное и по замыслу, и по исполнению. В нём представлен удивительно богатый материал народной речи, живых форм говоров русского языка. Фиксируя значения той или иной лексемы, В.И. Даль отбирает множество синонимов, которые свидетельствуют об исключительной широте и красоте русского языка, его гибкости и выразительности. Тем самым автор демонстрирует и безграничные словообразовательные возможности русского языка.

Анализ последних исследований и публикаций. Безусловно, процессы деривации русского языка, отражённые в «Толковом словаре живого великорусского языка» В.И. Даля, привлекали внимание отечественных и российских учёных. В статьях филологов были изучены лексикографическая интерпретация слов с древними именными приставками, словообразовательный аспект языковой картины мира, а также теория и практика словообразования в «Толковом словаре» В.И. Даля (А.Е. Александрова, Л.Ю. Буянова, М.В. Канкава) [1; 3; 6]. Особое внимание исследователей привлекала проблема наполняемости словарного гнезда с точки зрения деривации (иногда в сопоставлении разных словарей) (О.И. Литвинникова, А.В. Мамрак, Л.А. Медведева, З.С. Сикорская, Т.П. Терновская) [8–11; 13]. Кроме того, русисты разрабатывали и отдельные аспекты деривации слов русского языка: например, словообразовательную характеристику слов общего рода в «Словаре» В.И. Даля (А.А. Аминова, С.Л. Гусева), деривационные возможности специальной лексики (В.Г. Король), явление суффиксальной синонимии (О.Е. Ерёмченко), глагольные префиксальные дериваты в лексикографической интерпретации В.И. Даля (Г.Н. Плотникова) [2; 4; 5; 7; 12]. Как видим из обзора научных работ по теме, деривационный потенциал глагола «иметь» не был предметом исследования.

Целью статьи является анализ многочисленных дериватов от глагола «иметь», зафиксированных в «Словаре» В.И. Даля, которые входили в активный запас русского языка XIX в.

Изложение основного материала. Глагол «иметь» является одним из центральных в системе глаголов русского языка. Он занимает ведущее место среди самых частотных глаголов.

Праславянский инфинитив *ęti (*jъmo) восходит к и.-е. *em – покупать (стар.) принимать; старославянск. *имети* – брать, сербохорв. *јети* – брать, словен. *јети, јатет* – начать, сюда же – с обобщением форм настоящего времени – чеш. *jmouti* – взять, *jmoutise* – взяться, приняться, начать, чеш. *jat* – начать, словацк. *jat'*, *jme, jmu* – взять, схватить, *jat' sa* – взяться, в.-луж. *Jječ* – взять, схватить, захватить, польск. *jąć, imie* – схватить, взять, поймать, начать, др.-русск., русск.-цслав. *яти, ими* – взять, брать, схватить, прикоснуться, припасть, схватить, захватить, лишить свободы, привести, поймать, наловить, достигнуть, дойти, овладеть, стать, русск. диал. *ять* – стать, брать, *ялся* – хотел, *нять* – взять, досадить, задеть за живое, *нять* – захватить, овладеть чем-нибудь, *яться* – браться, обещаться, укр. *яти, їму* – начинать, браться, *няти, їму* – брать, *няти, віри* – верить, диал. *яти* – взять, блр. *няць* – взять, охватить [14, VI, с. 71].

В историко-этимологическом словаре П.Я. Черных это значение уточняется: общеславянский *jъmęti (инф. *jęti > др.-рус. *яти*) – «возьму», «схвачу»; имперфектив – о.с. *jъmjо (> др.-рус. *емлю*) [инф. *imati] – «беру», «захватываю» [ср. совр. рус. «взять – взимать», «понять – понимать», «обнять (:объять) – обнимать» и пр.]. Значение «владеть», «обладать» развилось из значения «брать», «захватывать». И.-е. корень *em- – «брать» [15, I, с. 344].

Так, в индоевропейском языке-основе в структуре глагола «иметь» выделяются значения, для которых общей является сема «брать». Эти значения становятся достаточно устойчивыми в языке и сохраняются на протяжении всей его истории. Представим основные лексико-семантические группы (далее – ЛСГ) с данной корневой морфемой, зафиксированные в «Словаре» В.И. Даля [16].

1) ЛСГ с общей семой «*брать*»: «имать» – брать, взять, «заём, займ, займы» – взятие в долг, с обязательством возвратить; самый предмет, вещи или деньги, взятые в долг, «заёмничать, займовать, занимать, занимать» – брать взаймы много, всюду, «заёмный, займный, займованный, заёмчивый, заёмщик, заёмщица, займщик, заниматель, занимствовать, занимать, занимать, займовать» – брать в долг, на подержание, «заёмничать, займваться» – пользоваться чем-то чужим бесплатно, по приязни или произвольно и др.

2) ЛСГ с объединяющей семой «*охватывать руками, прижимать*»: «обнимать» или «обымать, обымать, обымлеть» – охватывать руками, в охапку, прижимая к себе, «обни-

мальщик, объёмщик, объёмщица, обнимала, обымала» – тот, кто обнимает, «объёмлиность, объятность» – возможность быть обняту, «объёмчивость, обымчивость» – способность, склонность обнимать, охватывать что-либо и др.

К этой группе относятся лексемы, в семантике которых речь идёт о предметах неживой природы. В этом случае на первый план выступает сема «*охватывать, окружать, облегать вокруг, либо отчасти*»: например, «обнять, объять» в значении «о поре, застать, застигнуть, захватить; занимать собою, покрывать место, простор, ширь» («Луга наша обнимают всё озеро»). «Этого дерева в три охвата не обоймёшь». «Обняла меня на пути тёмна ночь». «Леса обняли всю ширь, до самых тундр». «Меня объял ужас». «Пламя объяло всё зданье». «Тьма объемлет землю». «Море объемлет материк»), так как это значение нами рассматривается в качестве уточняющего. В эту подгруппу входят такие дериваты-субстантивы с конкретным значением, как «обойм, обойма» – вещь, крепко, тесно обнимающая другую; железная скоба, обруч, обвязка; рвань на колесе, железная скоба с ушами и с заклёпкой, для прочности обода, «обоймица» – оковка блока; набиваемый временно на голову сваи железный обруч, чтобы она не сдала, не треснула под боем; стар.гайка на сабельных ножнах, с кольцом и др.

В эту группу также могут быть включены дериваты со значением «*мера, размер*»: «объём, обым, обымка, объёмка» – охабка, что можно обнести и охватить руками; мера, размер, величина, пространство, обширность; окружность, предметы, обнимающие предмет («Дерево в два, в три объёма». «Судя по объёму зданья, оно должно быть поместительно». «Объём кубического фута составляет шесть квадратных футов». «Объём словаря». «Объём голоса»).

3) ЛСГ с общей семей «*имя*»: «имя, именной, поимённо, именовать, заименовать, переименовать, проименовать, именователь, именовщик, именовщица, именовательный, именинный, именинник, именинщик, именинщица, именинничать, именищик, именищица, именовословие, имесловие, наименовывать, наименовыванье, наименовка, наименник, наименница, наименщик, наименщица, воименовать, безыменный» – кому или чему не дано имени, названия, клички; неназываемый, неименуемый; чьё имя или прозвание неизвестно, кто сам его не оглашал, «безыменность» – отсутствие имени, названия, «безыменник, безыменница, безыменщица, безыменщина» – неизвестный человек, тёмный, ничтожный, или скрывший имя своё, аноним, «безыменка, безымянка» – всё то, чему или кому нет имени, названия, клички, или чьё имя неизвестно, «безыменничать» – скрывать имя своё, не подписываться, не называть себя, «безымень» – привидение, двойник; безымень, по народному поверью, во всем походит на человека, но, по безличью, носит личину, а своего лица у него нет и др.

Эта группа непосредственно включает в себя подгруппу с общей семей «*знаменитый / неизвестный*», в которую входят такие дериваты: «именитый, именитость, именитство» – титул, званьё, почёт именитости, «безыменитый» – неименитый, незнатный, непрославившийся; не поименованный где, не названный по имени. В эту группу можно включить грамматический термин «Именительный падеж», так как это первый (за-главный) падеж в грамматическом склонении, именуемый предмет или подлежащее.

4) ЛСГ с общей семей «*хулиганство, озорство*»: «изнимала, изнимальник, изнимальница» – баловник, повеса, за-

дира, кто привязывается, трогает, задирает, «изниматься, изняться» – шалить, дурить, проказить, задирает, «заимать» в значении «задирает, дразнить», «соим, суем, сойма» – свалка, рукопашная, общая драка; шум, брань, содом, «замала, займала» – задира, задора, буян, обидчик, «сниматься» или «сойматься» – о борцах или бойцах, вступить в прю, в борьбу, в бой («И такопойдоша обе силы на место сниматися, летописн.» «Как соймутся наши суконщики с полотнянщиками на кулачках, так лишь рёв стоить!») и др.

5) ЛСГ с семей «*ловить*»: «изнимать, изымать» – ловить, поймать, «изыманье, изым, изымка» – излов, поимка, «изымалка, имало, ималка» – лубяное луко, в котором носят овёс, для приманки и поимки лошади в поле, «изымыш» – выкормок, животное, пойманное в диком состоянии, особ. молодые, и держимое дома, «имать» – брать, ловить, «наимать» – наловить, нахватать, набрать, «ималка, имало» – какой-либо ручной снаряд для ловли, имки; аркан, укрюк; конская оброть, «имушка, имочек, ималки, имальцы, имки, имешки» – игра, где ловят, завязав глаза, жмурки, слепой коршун, «имки» – беглые и пойманные люди, «имач, имачка» – ловец, поимщик, кто искусно ловит, «наимать» – наловить («Не много наималось в ловушку твою»), «снятцы» – ловушка, западня на куниц и др.

К этой группе относятся дериваты с корнем *им-*, семантика которых противопоставлена значению «ловить, поймать», а именно на первый план выходит сема «*не поймать, не ухватить*»: «неимать, ненять» – не брать, не хватать, не ловить, не перенимать, не перехватывать («Глаз видит, да зуб неймёт». «Собака неимается, её нельзя поймать, не даётся в руки». «Ему неймётся, его не удержишь, не угомонишь, не уймёшь, он и сам себя не может унять»), «неим, нейма, неимка, неималь» – лошадь и иная домашняя скотина или животное, которое не даётся в руки, которое трудно поймать («Эту неимал без прикорму не изловишь. Эта нейма не скоро даётся») и др.

6) Группа, дериваты которой объединяет сема «*вынимать, доставать*»: «изымать, изыять, изыятие, изьём, изьёмка» – действие по глаголам «изымать», «изыять» в значении «вынимать, достать, выбирать, добывать, вытаскивать», «изьёмок, изымок» – выломок, выломанная из чего, вынутая вещь, мёртвая кость или части её, вынимаемые из ран и язв, «изьёмыш» – гнездарь, птенец, вынутый из гнезда, «изьёмщик, изьёмщица» – кто изьемлет, в обоих значениях «кто вынимает, достаёт что-либо»; «кто делает изыятие», «изымствовать».

7) ЛСГ с общей семей «*понимать*»: «обнимать» – постигать или понимать, сознавать вполне и ясно («обнять умом», «объять умом, мыслями»).

8) ЛСГ с доминирующей семей «*отбирать силой*»: «отнимать» – лишать чего, отбирать силою или властью; похищать, грабить; вообще, брать неволей, «изниманье» – плененье, плен, «отнимистый, отымистый, отымчивый, отьемистый, отьемчивый» – склонный к насилию, грабежу, жадный, отымающий чужое, «отымчивость, отьёмчивость» – качество, склонность к грабежу, «отнимок» – всякая вещь, часть чего-либо, снятая, отнятая, «отымальщик, отымальщица, отьёмщик, отымала» – грабитель, отымающий силою, «доимать, донимать, донять» – добирать недонятое, собирать остальное; о долгах, о податях, пошлинах, «дойм, доим, доём, доимка» – действие по глаголам «добирание, добор», «доимка» – предмет, то, что взыскивается, донимается или донято, недоимка, «доимщик, доёмщик, доёмщица» – собирающий, взыскиваю-

щий доимку, «доимчивый или доёмчивый» – не прощающий долгов, не дающий отсрочки; исправно и строго собирающий подати сполна и др.

Мы можем включить в эту группу такие дериваты: «отнимыш, отъёмныш, отоймыш» – недавно отнятый от груди младенец; отсаженный от матери телёнок; отнятый у кого человек или животное.

В состав этой группы включаются также такие дериваты: «взимать, вземлеть, взымать, взнять, взять» – брать дань; присвоить себе, захватить («Кто взял мою шапку?» «Город взяли приступом»). «Возьмите его под стражу»), «взятка» – срыв, поборы, приношения, дары, гостинцы, приносы, пищкеш, бакшиш, хабара, моголарычи, плата или подарок должностному лицу, во избежание стеснений, или подкуп его на незаконное дело («С нашего брата взятки гладки, не дам ничего»), «взяточник, взяточница» – кто берет взятки, продажный человек, «взяточничество» – обычай брать взятки; порядок вещей, где требуются, берутся взятки, «взяточничать» – промышлять взятками, поборами, срывать, вымогать дары, взятки.

9) ЛСГ, включающая в свою структуру дериваты, в значении которых встречается сема «имущество»: «имущество» – скарб, пожитки, достаток, состоянье, «именье» – владенье, состоянье того, кто имеет; то, что кто-либо имеет, достаток, собственность, собина, состоянье («У него родового имени нет»). «У него в имени прекрасная усадьба, в деревне, в его владеньях»), «именьце, именишко, иметельный, имовитый, имущий» – состоятельный, зажиточный, замочный, богатый, «имовитость, имущественный» и др.

Объединяющая сема позволяет нам включить в эту группу дериваты со значением «не имеющий имущества»: «неимение» – состояние или положение неимущего; того, у кого недостаёт, нет чего-либо; отсутствие, недостаток; удобнее заменяется словом «нет» («За неимением гербовой, пишут и на простой; коли нет гербовой»), «неимущий» – бедняк, незажиточный, бедный, убогий, недостаточный.

10) ЛСГ с общей семьей «убирать»: «отнимать, отнять, отъять» – брать прочь, принимать, уносить, отставлять («Отнять лестницу». «Отыми руку, не засть». «Отнял заслонку, а пироги в печи!» «Отыми горшок от огня»), «вынимать, выимать» – брать, доставать, выкладывать, выбирать, вытаскивать, «снимать, снять, снимывать» или «сымать, сымать» и «соймать» – взять, брать, достать, у(при, со)брать, «унимать» – убавить, отбавить («Уйми шей из чугуна, не ушли бы!»), «снямка, сымка» («Сымка пены со шей». «Сойма огорода, съем из оброку». «Съёмка бересты»).

Мы можем в эту группу включить лексемы со значением «улететь; отправиться в путь», так как в данном случае наблюдается сема «исчезновение»: «сняться» («Птица снялась, слетела»). «Сняться в путь»).

11) ЛСГ с общей семьей «усмирить»: «унимать, унять» – остепенить, ограничить, усмирить, укротить, остановить, успокоить, угомонить («Вольницу эту надо унять». «И доброе слово не уймёт злого». «Лихости не уймёшь благостью»). «Богатый врёт – никто его уймёт»), «униманье, унимка, уём, уёмка» и др.

12) ЛСГ, включающая в свой состав дериваты, объединённые семьей «начало какого-либо действия»: «сняться» – подрядиться, взяться («Он снялся выстроить мельницу, снялся выставить товар к сроку»), «заниматься» («Пожар занимается, заря занимается» и т. п.).

Выводы. Представив некоторые лексико-семантические группы дериватов от глагола «иметь», мы выявили, что все эти группы не являются изолированными друг от друга, они не имеют чётких границ; одна и та же лексема может входить в разные ЛСГ в определённом своем значении. Доминирующие, общие семы также пересекаются, так как все они объединены общей архисемой «*брать*», которая выступает в разных своих семантических вариантах.

Перспективой исследования в данном направлении является изучение дериватов русских глаголов «брать», «идти», «любить», «жить», «радоваться» и др. Важно сопоставить, как представлены лексико-семантические группы дериватов названных глаголов в «Толковом словаре живого великорусского языка» В.И. Даля и других толковых словарях русского языка.

Литература:

1. Александрова А.Е. Лексикографическая интерпретация слов с древними именными приставками. (От прошлого до наших дней) / А.Е. Александрова // В.И. Даль в парадигме идей современной науки: язык – словесность – самосознание – культура : материалы Всерос. науч. конф., посвящ. 200-летию юбилею В.И. Даля (5–7 апреля 2001 г.) : в 2 ч. – Иваново, 2001. – Ч. 1. – С. 40–47.
2. Аминова А.А. Слова общегорода в словаре Даля. Словообразовательная характеристика / А.А. Аминова // Сборник аспирантских работ [Казанский ун-т им. В.И. Ульянова – Ленина]. Гуманит. науки. Филология. Журналистика. – 1969. – Кн. 2. – С. 14–21.
3. Буянова Л.Ю. Словообразовательный аспект языковой картины мира / Л.Ю. Буянова, Н.Н. Устинова // Владимир Даль и современная филология : материалы Международной науч. конф. : в 2 т. – Н. Новгород, 2001. – Т. 1. – С. 107–109.
4. Гусева С.Л. Имена существительные общего рода в словаре В.И. Даля и ярославском областном словаре (словообразовательная характеристика) / С.Л. Гусева // В.И. Даль и русская региональная лексикология и лексикография : материалы Всерос. науч. конф., посвящ. 200-летию со дня рождения В.И. Даля. – Ярославль, 2001. – С. 120–122.
5. Еременко О.И. Явление суффиксальной синонимии в русском литературном языке XIX в. и отражение этого явления в «Толковом словаре живого великорусского языка» В.И. Даля (на материале наименований лиц женского пола) / О.И. Еременко // Проблемы изучения живого русского слова на рубеже тысячелетий : материалы Всерос. науч.-практ. конф. – Воронеж, 2001. – С. 75–80.
6. Канкава М.В. Теория и практика словообразования в «Толковом словаре» В.И. Даля / М.В. Канкава // Труды (Горький пед. ин-т им. Н. Бараташвили). – 1956. – Т. 3. – С. 127–150.
7. Король В.Г. Деривационные возможности специальной лексики (на материале астрономической и космической лексики Толкового словаря В. Даля) / В.Г. Король // Творческое наследие В.И. Даля в идейно-нравственном формировании личности : тез. докл. и сообщ. Четвёртых Далевских чтений. – Ворошиловград, 1988. – С. 99–100.
8. Литвинникова О.И. Глаголы-словообразовательные варианты в «Толковом словаре живого великорусского языка» В.И. Даля / О.И. Литвинникова // В.И. Даль в парадигме идей современной науки: язык – словесность – самосознание – культура : материалы Всерос. науч. конф., посвящ. 200-летию юбилею В.И. Даля (5–7 апреля 2001 г.) : в 2 ч. – Иваново, 2001. – Ч. 2. – С. 42–52.
9. Мамрак А.В. В.И. Даль: проблема границ наполняемости словообразовательного гнезда / А.В. Мамрак // Два крыла духовности : материалы науч. конф., посвящ. творческому наследию В.И. Даля и Б.Д. Гринченко). – Луганск, 1993. – С. 32–33.
10. Мамрак А.В. Структурные особенности чересступенчатого словообразования. (В свете традиции гнездового принципа описания В.И. Даля) / А.В. Мамрак // Творческое наследие В.И. Даля в идейно-

нравственном формировании личности : тез. докл. и сообщ. Четвертых Далевских чтений. – Ворошиловград, 1988. – С. 88–90.

11. Медведева Л.А. Дискуссионные вопросы словообразовательной производности в интерпретации В.И. Даля / Л. А. Медведева // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования : сб. науч. работ. – К. : Изд.-полиграф. центр «Київськ. ун-т», 2002. – С. 206–209.
12. Плотникова Г.Н. Глагольные префиксальные дериваты в лексикографической интерпретации В.И. Даля (на примере глаголов с приставкой пере-) / Г.Н. Плотникова // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования : сб. науч. работ. – К. : Изд.-полиграф. центр «Київськ. ун-т», 2002. – С. 220–222.
13. Сикорская З.С. Сравнительная характеристика словообразовательных гнезд глагола ковать в словарях В. Даля и А. Тихонова / З.С. Сикорская, Т.П. Терновская // Тезисы докл. областн. науч.-практ. конф. «Использование творческого наследия В.И. Даля в художественном, нравственном и эстетическом воспитании молодёжи». – Ворошиловград, 1985. – С. 83–86.
14. Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачёва. – М. : Наука, 1974.
15. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П.Я. Черных. – М. : Рус. яз., 1993.
16. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Рус. яз., 1999.

Юган Н. Л. Дериваційні особливості дієслова «мати» у «Толковому словнику живої великоруської мови» В. І. Даля

Анотація. У статті розглядається дериваційний потенціал з домінантою «мати», який представлено у «Толковому словнику живої великоруської мови» В. І. Даля. У зв'язку із залученням до аналізу одиниць загальнонародного характеру виявляються основні лексико-семантичні групи, що включають до свого складу численні похідні із загальнослов'янським коренем *em.

Ключові слова: деривати, сема, лексико-семантична група, семантика, коренева морфема.

Yugan N. The derivational features of the verb “have” from the Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language by V.I. Dahl

Summary. The derivational potential for the dominant “have” is analyzed using the Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language by V.I. Dahl as the source material. Involving folk and colloquial lexical units, the analysis reveals main lexical-semantic groups that include numerous derivatives of the Common Slavonic root *em.

Key words: derivatives, seme, lexical-semantic group, semantics, root morpheme.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*Гасанов М. А.,**докторант отдела литературы тюркских народов
Института литературы имени Низами
Национальной академии наук Азербайджана*

КИРГИЗСКОЕ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ СЕЛО В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ОТ РЕАЛЬНОСТИ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ВЫМЫСЛУ

Аннотация. Физические потери на фронте во время Второй мировой войны, приведшие к морально-психологическим потрясениям в тылу, борьба крестьян с голодом, бедностью, тяжелые испытания, выпавшие на их долю, – всё это было отображено в творчестве выдающегося киргизского писателя, пришедшего в литературу в 50-е годы двадцатого столетия, Ч. Айтматова и в творчестве азербайджанского писателя И. Гусейнова, который в своих произведениях, а в целом – и в азербайджанской литературе, заложил основы психологизма личности. Рассказы указанных писателей «Материнское поле» и «Саз» сформировали большой интерес читателей к реалиям в селах Азербайджана и Кыргызстана. Став частью своего народа, Толгонай в «Материнском поле» и Исфандияр в «Сазе» смогли сохранить высокие человеческие ценности даже в самых сложных ситуациях. В обоих произведениях главная цель писателей – представить человечность и доброту как наиболее важные ценности, присущие человеку, а также – выразить уверенность в существовании вечной жизни.

Ключевые слова: Вторая мировая война, литература военных лет, писатели Киргизии, писатели Азербайджана, нравственные ценности, люди на селе.

Постановка проблемы. Вопросы военной прозы являются важной частью литературного наследия многих народов, перенесших войну. Война шла не только на поле боя. Потери, стучавшие в двери «черными бумагами», катастрофы, моральные потрясения в тылу, в деревнях и городах становились материалом для художественного творчества. Война, начавшаяся через несколько лет после безжалостной репрессии, оказала разрушительное воздействие на психологию советского человека. Советская идеологическая машина постоянно призывала к героизму и борьбе за «родину». Начавшиеся с 30-х годов XX века столкновения двух империй, нацистской и большевистской, ввергли весь мир в немислимую катастрофу. Особенно сильно на число человеческих потерь повлияла слабо развитая военная промышленность Советского Союза. Победа СССР в войне вовсе не означала восстановление справедливости. Победа была приобретена ценой физической гибели миллионов людей, потери смысла жизни еще большего количества людей в тылу. В своем романе «Тавро Кассандры» Чингиз Айтматов выразил суть войны языком космического монаха Филофея таким образом: «Так стоит ли ходить по дебрям прошлого с факелом, высвечивая мертвенные лики, когда в памяти многих еще жива эпоха, способная сказать нам немало в этом смысле, – эпоха Сталина и Гитлера, или же, наоборот, Гитлера и Сталина. Двудесятилетняя сущность их стоила человечеству столько крови, что мировая статистика все еще, спустя многие десятилетия, не может

подытожить истинное число жертв, вовлеченных в их междоусобную войну, кровавую, мировую, когда сцепились в противоборстве не на жизнь, а на смерть две головы физиологически единого чудовища. Мог ли быть фашизм без большевизма? Мог ли быть Гитлер без Сталина и наоборот? Леденеет кровь живущих в XX веке людей при мысли о разнородных, но единокрестившихся в карме преисподней Сталин-Гитлере и Гитлер-Сталине» [1, с. 36].

Степень разработанности проблемы. Вопросы военной прозы и поэзии обстоятельно рассмотрены многими советскими исследователями, среди которых можно выделить разработки А. Адамовича, Ю. Барабаша, Ю. Бондарева, А. Бочарова, Л. Ивановой, М. Минокина, А. Шагалова и многих других. Здесь рассматриваются вопросы как методологического плана, т.е. в рамках концепции социалистического реализма, так и конкретные жанровые, стилистические и духовно-нравственные особенности созданных советскими писателями произведений. Нами сделана попытка посмотреть на проблему в новом ракурсе, в сравнительно-сопоставительном плане, на примере двух народов, имеющих много общего в истории и духовном развитии.

Цель и задачи исследования. Поскольку аспект военной прозы, связанный с положением в тылу людей из села, в сравнительно-сопоставительном плане не был еще разработан, мы поставили перед собой задачу рассмотреть на примере некоторых произведений с одинаковой сюжетной линией писателей Ч. Айтматова и И. Гусейнова характер отношения к войне двух народов – киргизского и азербайджанского. Методом исследования нами был избран анализ текста произведений обоих авторов и критической литературы по указанной проблеме.

Повести о войне видного представителя азербайджанской прозы XX века Исы Гусейнова имеют некоторые общие черты с произведениями на эту тему Чингиза Айтматова. Имеются серьезные причины, порождающие эти особенности. Во-первых, оба мастера жили и творили при одном строе – в составе СССР. Как киргизский, так и азербайджанский народы были подвергнуты наказанию репрессией, а позже оказались лицом к лицу с тяжелыми испытаниями войны. Во-вторых, оба писателя были рождены в одном и том же году (1928-м) и встретили войну в одном возрасте (13-14 лет). Война принесла с собой никогда не заживающие раны ужасов и боли. Это понимали оба писателя. Отражение данных факторов в их творчестве естественным образом было связано с тем, в каком возрасте они встретили войну. Неслучайно народный писатель Анар в своей статье «Просторы прозы», приводя цитаты из произведений писателей, рассказывающих о Второй мировой войне, всегда указывал на даты их рождения. В-третьих, несмотря на то, что

описываемые в произведениях обоих авторов села находились очень далеко друг от друга, с географической точки зрения они имели чрезвычайно много схожих черт.

Прежде всего, эти села столкнулись с тяжелыми испытаниями. В них жили трудящиеся, непрестанно работающие, терпящие голод и бедность, но бесконечно верящие в победу, полуголодные деревенские люди, которые ежедневно получали «черные бумаги», отнимающие мужей – у жен, отцов – у детей, братьев – у сестер. В-четвертых, оба писателя по этническим корням – турки, и это является серьезным фактором, повлиявшим на их творчество. В-пятых, у обоих писателей в произведениях с военной тематикой очень сильна линия автобиографизма.

Изложение основного материала. В повестях о войне Исы Гусейнова, таких как «Саз» и «Звук свирели», события являются продуктом писательского вымысла, вместе с тем основное место в них занимают происшествия, увиденные автором и повстречавшиеся ему в реальной жизни. В книге «Следы в моей жизни», напечатанной в 1971-м году, писатель пишет о своем детстве: «...Я помню бедствия, увиденные мною в нашей деревне в военные годы, и молодость, погубленную среди этих невзгод» [6, с. 37–38].

В 1963-м году Ч. Айтматов пишет повесть «Материнское поле» на основе истории Толгонай, жившей во время войны в колхозе Чилдеде. Семья писателя в одно время проживала в Чилдеде в доме самой Толгонай. Автор, ставший свидетелем потери ею на войне мужа и сыновей, спустя годы описал это событие в своей повести.

Война – это тяжелое испытание голодом, нищетой, бедственным положением, физическими и моральными потерями. Герои Чингиза Айтматова и Исы Гусейнова изображены в условиях этих тяжелых испытаний. Оба писателя в конце своих повестей приходят к одному и тому же выводу о том, что человек и человеческие ценности – превыше всего. Каждый из сынов человеческих, пришедших в этот мир, и хорошее, и плохое перенимает от людей. Судьба человека тесно связана с судьбой народа, и эта судьба долговечна.

Литература, со своей гуманистической миссией, всегда была направлена против войны. Однако если после романа Л.Н. Толстого «Война и мир» произошли две мировые войны, то значит, литература была побеждена общественно-политическими идеологиями.

Повесть Ч. Айтматова «Материнское поле» – манифест самой высшей степени гуманности, духовной победы матери над пережитой трагедией. Толгонай, переживающая невзгоды войны, является матерью не только своей семьи, но и всего народа. Разлученная с Суванкулом и Касымом, не имеющая возможности даже увидеть Маселбек, потерявшая Джайнак и Алимана, мать преодолевает все страдания силой своей воли, укрепляет веру в будущее в своем внуке Жанболоте. Это может быть свойственно только великому и благородному человеку. Писатель использовал в произведении такой условный прием изображения, как диалог человека с землей. Они обсуждают нужды, политику, экономику своего времени, жизнь человека, его прошлое, настоящее и будущее. Ч. Айтматов в этом произведении выражает веру в победу человеческого великодушия, несмотря на все трудности и трагичность эпохи, и олицетворяет эту веру в образе Толгонай. Терявшая друг за другом мужа и четырех сыновей, мать связывала свою единственную надежду с землей, обеспечивающей достаток и жизнь. В произведении в

диалоге между считающейся святой землей и ставшей святым человеком Толгонай автор размышляет над путями спасения человечества. Для Толгонай земля священна, она – место поклонения. Она даже свое счастье выпрашивает у земли: «Земля, ты держишь всех нас на своей груди; если ты не даешь нам счастья, то зачем тебе быть землей, а нам – зачем рождаться на свет? Мы – твои дети, земля, дай нам счастья, сделай нас счастливыми!» [2, с. 2].

Чингиз Айтматов на примере матери Толгонай создал образ всего киргизского народа. Испытавшая жестокость, голод, нищету войны, тяжелый моральный удар от физических потерь, приносимых «черными бумагами», Толгонай не теряет благородных человеческих качеств – наоборот, еще более усиливает их. Великодушная превращается в самую большую ценность матери.

Огорчаясь смертью своих сыновей, она больше сожалела о гибели в их лице доброжелательства и человечности: «Ты очень хотел, чтобы люди оставались людьми, чтобы война не калечила в людях живую человеческую душу, чтобы она не вытравляла из них доброту и сострадание. И ты все сделал для этого. На свете остаются жить только добрые дела, все остальное исчезает... Ведь добро не лежит на дороге, его случайно не подберешь. Добру человек у человека учится» [2, с. 11].

Рассказывающие о войне повести Исы Гусейнова «Саз» (1964) и «Звук свирели» (1965) являются художественными примерами, созданными на основе детских наблюдений, они заложили основу социального и индивидуального психологизма в азербайджанской прозе. В повести «Саз» Исфандияр олицетворяет собой народ. Отправивший двух сыновей на фронт и в тоске ожидающий их возвращения, Исфандияр не был лишен веры и уважения к своему народу. Так же, как и в произведении «Материнское поле» мать Толгонай, проводившая на фронт троих сыновей и мужа, своим благородным характером являет народную суть, Исфандияр киши, вобравший в себя все высшие человеческие ценности, олицетворяет народ, его сущность. Чингиз Айтматов в «Материнском поле» так представляет народ: «Но недаром говорится: народ – море, в нем есть глубины и мели» [2, с. 6]. Иса Гусейнов все положительные качества человека показывает на примере Исфандияра киши. Гылындж Гурбан выражает человеческие качества Исфандияра в особой форме: «...Сколько лет ты ударяешь молотком. В этом селе не найдешь ни одной шины колеса, которой не касалась бы твоя рука. Ты – мотыга в руках тех, кто окучивает, ты – лопата в руках тех, кто поливает землю» [5, с. 26].

В произведении противостоянием двух аксакалов – Исфандияра киши и Гылындж Гурбана – писатель указывает на реалии войны и недостатки строя в управлении. Ключом к контрасту этих двух образов писатель представляет такие высшие ценности, как вера и милосердие. Два сына Исфандияра, Рахман и Бахман, с первых дней войны, оставив дома своих молодых жен и маленьких детей, ушли на фронт. Страдания, каждый день испытываемые Исфандияром киши, не только не ожесточают его, но, напротив, делают его более чувствительным к людям, страдающим, желающим им помочь. В то же время Гурбан стремится показать свое величие, его каждодневные «посягательства» на село вовсе не связаны с его беспокойством за него и желанием его защитить. Этот факт показывает безверие и эгоистичность в характере Гурбана. Просто атмосфера войны способствовала еще более яркому проявлению его сущности.

Он так уверовал в миф, создавшийся о нем, что считал себя имеющим право вмешиваться в жизнь других. Война способствовала тому, что Гурбан потерял главные человеческие черты – веру в людей, доверие. Неспособность привести какой-либо факт при обвинении фельдшера Гаджи, подозрительное отношение ко всем, ссылки на мысль «внутри каждого прячется шайтан» – на самом деле, результат власти, данной строем в военное время таким бесхарактерным людям, как Гурбан. Беззакония, творящиеся с использованием данной ему власти, подчеркивают эгоизм героя. Но такими утверждениями, как «до меня дошло», «говорят», невозможно отвернуть Исфандияра киши от его крепких убеждений. Несмотря на то, что Гылындж Гурбан представляет ему фельдшера как бессовестного человека, засматривающегося на его дочерей, Исфандияр считает эти сплетни абсурдными. Фельдшер, не жалея себя, выполняет работу, считая это своим моральным долгом. Исфандияр видит, что фельдшер осыпает камышовые заросли известью ради защиты людей, и расценивает этот поступок как проявление борьбы за народ. В двух различных отношениях к фельдшеру раскрывается суть характеров двух народных аксакалов. Несмотря на то, что Гылындж Гурбан назначен руководителем, он не может стать ближе к народу, ведь в основе его отношения к людям лежит страх, ненависть и сомнение. Испытание войной завершается господством Гурбана, его всевластием и заключением фельдшера Гаджи в тюрьму, невзирая ни на что [4, с. 40].

Исфандияр относится к людям, руководствуясь самыми высокими человеческими ценностями. Он до конца проявляет гуманное отношение как к фельдшеру Гаджи, так и к Милли. Гурбан оценивает сокрытие Милли «черных бумаг», полученных с фронта, как проявление корысти, а причиной уважения фельдшера Гаджи к Исфандияру он считает его коварство и то, что тот зарится на его невесток. Несмотря на все это, Исфандияр до самого конца защищает фельдшера Гаджи.

Как в военных повестях Чингиза Айтматова, так и в произведениях Исы Гусейнова главное опасение авторов связано с тем, что духовно-психологическая травма от войны может привести к падению морали в селе. Толгонай с гордостью говорит о том, что народ после войны остался таким, каким был, не испортился: «...сейчас я преклоняю голову перед народом, потому что в те дни мой народ не испортился, остался таким, каким был» [2, с. 36].

В «Сазе» писатель описывает то, как сельские женщины заплести спекулянтке Хейре деньги и организовали винное застолье, и представляет это как атрибут морального разложения. Говоря о нормах поведения в этом случае, Иса Гусейнов сторонится открытого описания: «... из рта Милли плохо пахло. Пахло вином! Исфандияр киши слышал, что некоторые невестки, получившие «черные бумаги» о мужьях, чтобы «облегчить горе», передают спекулянтке Хейре деньги для покупки вина с железнодорожного вокзала. Тайком собираются и пьют» [5, с. 45].

Даже если Исфандияр знает о том, что Милли выпила в той компании, он видит чистоту в ее глазах. Он понимает, что она не имела плохих намерений, когда прятала письма. В действительности Милли скрыла трагическую новость о детях Исфандияра.

В отношении нежелательных привычек, к которым пристрастились женщины, Исфандияр выступает с той же позиции, что и Гылындж Гурбан. Передавая его беспокойство в беседе с Исфандияром о поступках Хейри, писатель хочет заострить внимание на этом моменте: «...Пусть будут ядом ей копейки,

заработанные насильно проданным вином, пусть зарабатывает. Я о другом беспокоюсь, Исфандияр киши. Я боюсь, не смогу удержать уздечку других, так же, как и Хейри, смотришь – потихоньку полсела испортилось, от рук отбилось» [5, с. 50].

Выводы. В творчестве пришедшего в 50-х годах двадцатого столетия в литературу видного киргизского писателя Чингиза Айтматова и заложившего основы психологизма в азербайджанской литературе Исы Гусейнова с высоким художественным мастерством отражена борьба сел в условиях тяжелых испытаний во время Второй мировой войны. Нищета, голод, духовно-психологические потрясения в тылу, порожденные физическими потерями на переднем фронте, – все это нашло отражение в произведениях указанных авторов. Повести Чингиза Айтматова «Материнское поле» и Исы Гусейнова «Саз» представляют особый интерес с точки зрения отражения реальностей азербайджанской и киргизской деревни во время войны. Образы Толгонай в «Материнском поле» и Исфандияра в «Сазе», став народными, даже в самых трудных условиях увековечивают высокие человеческие ценности. В обоих произведениях главной целью писателей является подтверждение того, что самыми высшими ценностями, присущими человеку, являются гуманность и доброжелательство, вера в вечное существование, независимо от каких бы то ни было тяжелых условий.

Литература:

1. Айтматов Чингиз. Тавро Кассандры / Ч. Айтматов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : RoyalLib.com. http://royallib.com/book/aytmатов_chingiz/tavro_kassandri.html.
2. Айтматов Чингиз. Материнское поле / Ч. Айтматов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.litmir.co/bd/?b=958>.
3. Анар. Просторы прозы / Анар // Азербайджан. – 1984. – № 7. – С. 164–181.
4. Гусейнов Акиф. Проза и время / А. Гусейнов. – Баку : Язычи, 1980. – 231 с.
5. Гусейнов Иса. Повести / И. Гусейнов. – Баку : Гянджлик, 1967. – 398 с.
6. Гусейнов Иса. Следы в моей жизни / И. Гусейнов. – Баку, 1972. – 45 с.
7. Адамович А. Война и деревня в современной литературе / А. Адамович. – Минск : Наука и техника, 1982. – 199 с.
8. Барабаш Ю.Я. Народ и война. / Ю.Я. Барабаш // Армия и литература: Сб. литературно-критических статей. – М. : Воениздат, 1971. – С. 124–160.
9. Биккенин Н. Война-мораль-литература / Н. Биккенин // Перспектива : О советской литературе зрелого социализма. – М. : Сов. писатель, 1983. – С. 239–305.
10. Бондарев Ю.В. Поиск истины / Ю.В. Бондарев. – М. : Современник, 1979. – 303 с.
11. Бочаров А.Г. Человек и война. Идеи социалистического гуманизма в послевоенной прозе о войне / А.Г. Бочаров. – М. : Сов. писатель, 1978. – 456 с.
12. Иванова Л. Литература о войне в идейно художественных исканиях современной прозы / Л. Иванова // Великая Отечественная – 185 война в современной литературе. – М. : Наука, 1982. – С. 52–79.
13. Коновальчук Ю.В. Русская советская военная повесть 1956–1971 годы. Жанр, конфликты, характеры : автореф. дис. канд. филол. Наук / Ю.В. Коновальчук. – Киев, 1976. – 27 с.
14. Минокин М.В. Современная советская проза о подвиге народа / М.В. Минокин. – М. : Просвещение, 1982. – 176 с.
15. Шагалов А. Уроки мужества: По страницам книг современной прозы о войне / А. Шагалов // Молодая гвардия. – 1984. – № 5. – С. 264–281.

Гасанов М. А. Киргизьке та азербайджанське село в період Другої світової війни: від реальності до художнього вимислу

Анотація. Під час Другої світової війни фізичні втрати на фронті призвели до морально-психологічних потрясінь в тилу. Боротьба селян із голодом, бідністю, важкі їх випробування відображені у творчості видатного киргизького письменника, який прийшов у літературу в 50-ті роки двадцятого сторіччя, – Ч. Айтматова, а також у творчості азербайджанського письменника І. Гусейнова, який у своїх творах поклав початок основам психологізму особистості в азербайджанській прозі. Оповідання зазначених письменників, «Материнське поле» і «Саз», сформували великий інтерес читачів до реалій у селах Азербайджану і Киргизстану. Ставши частиною свого народу, Толгонай в «Материнському полі» та Ісфандіяр в «Сазі» «...змогли зберегти високі людські цінності навіть у найскладніших ситуаціях». В обох творах головна мета письменників – представити людяність і доброту як найбільш важливі цінності, притаманні людині, а також виразити упевненість у вічному житті, незалежно від того, які важкі умови випадають на долю.

Ключові слова: Друга світова війна, література військових років, письменники Киргизії, письменники Азербайджану, моральні цінності, люди на селі.

Hasanov M. The second world war from reality to literary imagination

Summary. During the World War II physical losses on the front that created moral and psychological upheavals, famine in the rear and in front of this hard trial the struggle of the peasants fighting against poverty are reflected masterfully in the creativity of Chingiz Aitmatov, prominent Kyrgyz writer, who began his literary career in the 1950s and Isa Huseynov who founded the individual psychologism in the Azerbaijani prose with his works. In this regard, the stories “Mother’s Field” and “Saz” of the both writers provoke interest due to their depiction of the realities in Azerbaijani and Kyrgyz villages. Becoming part of their nation, Tolgonay in “Mother’s Field” and Isfandiyar in “Saz” immortalize the highest human values even in the most difficult situations. In both of the works, the primary objective of the writers is to represent humanity and goodness as the most important values inherent in human and the confidence in the eternal living of them no matter how hard the conditions would be.

Key words: World War II, the literature of the war years, Kyrgyz writers, writers of Azerbaijan, moral values, people in rural areas.

Колісниченко А. В.,

старший викладач кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики
Навчально-наукового Гуманітарного інституту
Національного авіаційного університету

ПЕРШОСТИХІЇ ЯК ЗАСІБ ГАРМОНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ ПОЕМИ ГАРТА КРЕЙНА «МІСТ»

Анотація. У статті проаналізовано основні аспекти модифікації першостихій у поемі Гарта Крейна «Міст», визначено різні підходи до трактування символічності першостихій та їх функцій у поемі.

Ключові слова: оніризм, Руки Вогню, психологія стихії.

Постановка проблеми. Крістофер Фулкерсон (Christopher Fulkerson), досліджуючи поезію Гарта Крейна, зауважив його часті звернення до опису стихій [4]. На нашу думку, це один із важливих аспектів міфотворчості митця, тому ми розглянемо зображення першостихій у поемі «Міст», спираючись на теорію першоелементів Гастона Башляра. Філософ зазначав, що доречно пов'язувати чотири стихії з чотирма оніричними темпераментами: «Холерика, меланхоліка, флегматики і сангвініки характеризуються відповідно вогнем, землею, водою та повітрям. Усі чотири стихії мають своїх приборчників, або, точніше, кожна з них – глибоко й матеріально – вже є системою поетичної достовірності» [1, с. 12]; але у крейнівській поетикальній системі ми вбачаємо гармонійне поєднання стихій в єдину цілісну картину світу.

Мета – проаналізувати основні аспекти модифікації першостихій у поемі Гарта Крейна «Міст», визначити різні підходи до трактування символічності першостихій та їх функцій у поемі.

Виклад основного матеріалу. Першостихія землі в поемі «Міст» є визначальною, навіть мета першої частини поеми полягає у відкритті й дослідженні тіла континенту, землі. Земля позначається поетом як «Indianemperies», що трактуємо в двох аспектах: Indian як вказівка на Індію, яку саме й хотів знайти Колумб, та Indian як позначення Америки як імперії індіанців.

Гарт Крейн у своїй поемі маркував землю як власне американський простір, завдяки широкому вживанню американських географічних назв за кожної нагоди. Отож, першостихія землі є дуже важливою в поемі, бо ж і сам міст «росте» із землі, черпає її силу. Але детально розглядати особливості цієї першостихії в поемі ми не вбачаємо доцільним у цьому підрозділі, бо земля в поемі постає здебільшого в образі Покахонтас, тому досліджувати символ землі доречніше видається крізь призму жіночого образу.

Г. Башляр перейнятий тим, що багато митців нехтують квінтесенцією води, вживають її образ лише для грайливих описів, не заглиблюючись в її дійсну суть. На противагу цій більшості Гарт Крейн використовує символ води вельми продумано, майстерно трансформуючи його з одного значення в інше. Першостихія Води – це стихія жіноча, притаманна жіночій «психології матеріальної уяви води» [1], тому Крейн асоціює водну стихію з жінкою; і здебільшого вода для поета – неприборкана, грізна стихія. Як стверджує Г. Башляр, вода бурхлива або та, що гнівається, змінює свою стать і таким чином набуває вже чоловічої іпостасі. На нашу думку, саме амбівалентність тлу-

мачення даної першостихії пояснює (зважаючи на бісексуальність самого письменника) її домінування над іншими стихіями в ліриці Гарта Крейна. Навіть реальний акт самогубства митця у водах Мексиканської затоки демонструє своєрідне вшанування магичних властивостей води. Образ води продукує архетип чистоти, очищення, зрештою – катарсису. Вода – жіноча, материнська, оскільки завдяки їй «брунькуються паростки та б'ють джерела. Вода – це такий вид матерії, який всюди можна бачити при народженні та проростанні. Джерело є неподолане народження, народження безперервне» [1, с. 18]. Занурення у воду – акт омивання, позбавлення гріхів, або навіть хрещення. Заповнений водою простір доісторичних часів у багатьох міфах про створення світу є джерелом усього життя, але одночасно асоціюється з розчиненням та зануренням у неї. Ритуальні купання відомі в багатьох давніх культурах, які слугували символічному очищенню.

А оскільки вода – це мати, то смерть у воді символізує повернення до материнського лона, очікування на новий початок. З. Фройд теж зазначав, що «кидатися у воду чи виходити з неї означає народжувати чи народжуватися» [3, с. 147]. Таке тлумачення дослідник вважав обґрунтованим історією розвитку людини: у масштабному розумінні він розглядав походження всіх наземних істот від водяних тварин, а в більш вузькому сенсі вказував на етап розвитку людини в лоні матері у водному середовищі. У «Пролозі» до поеми «Міст» Крейн описує самогубця, що кидається у воду, запитуючи: «Самогубство – чи це ж хіба не відповідь / Содому та Гоморрі?» [5, с. 3]. Отже, «вода – це запрошення до смерті; до особливої смерті, після котрої ми знову отримаємо прихисток у матеріальній стихії» [1, с. 73]. Тобто в якості одного з елементарних символів вода – двояка, бо, з одного боку, оживляє й приносить плідність, а з іншого – є натяком на занурення й погибель.

У частині під назвою «Аве Марія» Крейн зображає люту стихію, яка чинить перепони Колумбові на шляху до Нової землі. У поемі в такий спосіб імплікується образ Ноя, що шукав Землю Обітовану. «Темні води» сугестують важку дорогу до казкового світу (до «американської мрії»), стають одним із перших випробувань у пошуку Катаю, тому Колумб трансформує море в міст, яким і поверне омріяний Китай. Автор звертається до стихії як до пейоративної: «О Ти, хто спить сама / поперек дороги смерті та народження / ... хто ламає весло та б'ється зі щоглою / у жертву приносить кораблі» [5, с. 7]. Океан також символізує людське життя зі всіма його складними випробуваннями і карколомними перипетіями, а рух Колумба до нового континенту – це рух людини до істини, до свого власного Катаю.

Сама назва ще однієї частини – «Ріка» – налаштує читача на лейтмотив розділу. Гарт Крейн позиціонує Міссісіпі (саме про цю річку йдеться в поемі) як образ, що втілює історичну

пам'ять Америки, наділяючи в такий спосіб воду плоттю, душею та пам'яттю. Ріка конденсує у своїх вічно плінних спогадах всю історію країни, вона бачила страждання й перешкоди, радості й успіхи. Основною ознакою першостихії в цій частині поеми є плінність – як самої води, так і часу. Це вже не агресивна сила, а спокійна, змучена, меланхолійна: «Ріка підіймається з довгого ложа, / Цілком зрівноважена з мрією, гірчиною лихоманкою / Катає історія, лишається тільки одне – пливати!» [5, с. 18]. «Гірничний жар» символізує страждання ріки, яку пронизує холодна течія моря, і навіть колір ріки стає гірчиною під час заходу сонця. Елемент Води в цій частині поеми насичений інтенсивною символікою, що позначає зв'язок часу, простору, вічності, що ми детальніше розглядатимемо нижче.

Одна з частин поеми присвячена «Катті Сарк» – останньому з великих кліперів, що стоїть у Грінвічі в сухому доці та використовується як музей. У цьому розділі поеми немає конкретних звернень чи зображень води, але є посилання, заангажовані натяки на її присутність. Першостихія води репрезентована з точки зору корабля, що не має вже змоги плавати, але пам'ятає всі свої мандри. Вода символізує собою недосяжну, нездійсненну мрію, вона постає як «жива» вода, здатна повернути корабель до життя: «О життя – це гейзер – гарне – мої легені – / Ні – Я не можу жити на суходолі – !» [5, с. 28].

Спіраючись на вищесказане, доходимо висновку: попри те, що першостихія води не є домінуючою в поемі «Міст», вона дає змогу розкрити потаємний зміст крейнівських образів, прослідкувати їхній динамізм. На нашу думку, саме першостихія води була найбільш близькою митцеві (відповідно до психотипів Г. Башляра) і, нагадаємо, саме в її лоні поет умисно закінчив своє життя.

Стихія вогню в різних літературознавчих практиках трактується по-різному, а Гастон Башляр навіть зазначив: «Вогонь – це дещо глибоко особисте й універсальне. Він живе в серці. Він живе в небесах. <...> Із усіх явищ він один, очевидно, має властивість набувати протилежних значень – добра й зла. <...> Це божество, яке охороняє й лякає, воно щедра й люте» [2, с. 19–20]. Керуючись таким визначенням цієї першостихії, ми спробуємо пояснити різноманітні варіації символіки вогню, що іноді мають у поемі Крейна діаметрально протилежні значення.

Г. Башляр досліджує особливості першостихії вогню крізь призму трьох комплексів: комплексу Прометей, комплексу Емпедокла та комплексу Новаліса. На нашу думку, доречно розглядати символ вогню в поемі «Міст», керуючись положеннями Г. Башляра, в площині цих трьох комплексів.

Визначаючи комплекс Прометей як «сукупність мотивів, завдячуючи яким ми прагнемо дорівнятися знаннями до наших батьків, а потім перевершити їх, досягти рівня вчителів і перевершити їх» [2, с. 26], дослідник зазначає, що це той самий Едіпів комплекс, лишень в інтелектуальній сфері. Починаючи із зображення сонця в «Пролозі» у формі зубця ацетиленового неба, що беззаперечно символізує сучасне урбанізоване суспільство, Крейн поступово трансформує його у вранішню зорю в «Гавані на світанку» як символ нових починань, тобто окреслює процес формування нових традицій на базі старих, що й бачилося митцеві першозавданням американського суспільства.

Окреслюючи докладніше багатозначність образу вогню, Башляр виокремлює так званий комплекс Емпедокла, який синтезує почуття любові до вогню та його шанування зі страхом перед вогнем, тобто поєднує два потяги – до життя та до смерті.

Смерть від вогню завжди вважалася космічною, бо тільки завдяки вогню можливо досягти цілковитого фізичного зникнення плоти; саме це й дозволяє людині перейти на інший духовний рівень. У Гарта Крейна спроба перейти на вищезгаданий духовний рівень реалізується двома шляхами. Перший із них полягає в шалених перегонах у видобуванні золота, яке поет називає оманливим вогнем в «Індіані», де антитезою до американської мрії, Катаю (для Крейна) змальований концепт Ельдорадо: «Золочена обіцянка, що не піддалася нам довіку, лишивши сльози спустошення» [5, с. 25]. Інший шлях до переходу, запропонований митцем, – це вогонь любові, який спалахує в очах скво; і вже її очі здаються зірками-близнюками, що дають надію на світле майбутнє. Таку ж саму ідею культивує Крейн і в частині «Мис Гаттерас», кажучи, що зірки наповнюють наші очі любов'ю та «народженням – кінцем зупинки націй» [5, с. 43].

Дещо інакше інтерпретується символічність зображення очей у частині «Катті Сарк». Поет навмисно протиставляє штучні вогні бару, тобто оманливі сподівання, та зелені очі моряка, що своїм кольором нагадують колір води (ріки, моря чи океану). В очах моряка акумулювалася вся туга за колишніми пригодами та подорожами, означивши, таким чином, потяг до повернення в лоно води, тобто омиття-очищення. Мотив очищення водою співзвучний із очищенням вогнем, про що детальніше, принагідно поеми Крейна, скажемо пізніше.

Розглядаючи останній із ключових комплексів Г. Башляра, комплекс Новаліса, ми не можемо не звернутися до тлумачення символу вогню Зигмундом Фройдом, оскільки, на нашу думку, ці дві концепції доповнюють одна одну. За Г. Башляром, вогонь – це надпотужний сексуальний символ, бо вогонь здобували тертям двох гілок, а тертя – це процес сексуального характеру. Із вищесказаного дослідник доходить висновку, що любов – це вогонь, яким треба ділитися, а вогонь – це любов, яку треба підкорити, завоювати. «Комплекс Новаліса ніби синтезує імпульс до запалення від тертя й потребу розділити полум'я» [2, с. 65–66]. Вогонь, в інтерпретації Фрейда, – це символ не лише пристрасті, а й дітонародження. Трактувати підтекст вогню він пропонує в контексті дій, які відбуваються з цією стихією, та безпосереднього носія вогню.

У площині комплексу Новаліса ми розглянемо символ Г. Крейна «Руки вогню», який з'явився вже в «Пролозі»: поет намагається розбурхати, розбудити Руки Вогню. Такі поетичні маніпуляції дають підстави стверджувати, що цей образ символізує творчу наснагу або навіть музу. У наступній частині «Гавань на світанку» Руки Вогню перетворюються в меланхолійні руки спокою та сну перед початком процесу креації, а сам вогонь трансформується в образ зорі, яка засинає, щоб пізніше «приєднатися до нас десь на пагорбі» [5]. Руки в поемі постійно нагадують про те, що саме людські руки створили міст, а Руки поета (творча уява) створили «Міст», тобто сам Крейн стає мостом: між читачем і поемою, між читачем і поетом, між минулим і нинішнім і т.ін.

Для більш глибокого потрактування крейнівського образу «Руки Вогню» звернемося до фрейдівської версії пояснення символу рук. Руки для З. Фрейда є символом фалоса, тому здорові й гарні руки позначають чоловічу силу, а слабкі руки сигналізують про проблеми зі здатністю виконувати основну чоловічу функцію [3]. Виходячи з такої теорії, робимо висновок, що в поемі Крейн закодував не тільки культурне послання, а й глибоко особисте: пробуджуючи Руки Вогню, митець намагався підсилити статевий потяг, розпалити пристрасть чи, більше

того, любов, що давали йому наснагу та творчі сили. Тобто ми розглядаємо типовий випадок сублимації, за Фройдом. Зрештою, в кінці «Тунелю» ліричний герой таки пробуджує Руки Вогню «поцілунком агонії».

Гастон Башляр акцентує увагу на ще одній важливій особливості вогню – його очищувальній силі. У буденному ракурсі дослідник пояснює очисну властивість вогню його фізичними характеристиками, оскільки вогонь очищує запахи, відокремлюючи одні хімічні складові речовини від інших; тому вогнем випалюють поля, очищуючи їх, а попелом удобрюють землю для гарних урожаїв. Переміщуючись у площину художнього бачення очищувальної сили вогню, Башляр зазначає також, що процес спалення у вогні має не лише функцію очищення, а й просвітлення, бо саме вогнище вже стає джерелом світла. Найяскравіше мотив очищення в поемі представлений у частині «Танець»: Крейн запевняє, що досягти богині можливо тільки через страждання в очисному вогні, підтверджуючи свої слова зображенням зірки, що кровоточить на світанку. Надалі вогонь охоплює все навкруги, лава поступово накриває пагорби, огортаючи все вогнем, нагадуючи очисний вогонь небес, дійшовши своєї кінцевої мети – богині Покахонтас: «Досягнувши Лабрадору, сонце вільно розбурхує / Її німий сон снігу й, сполошена знову, / Вона – гірська ріка й співаюче дерево; / Вона – незаймана для останнього з чоловіків» [5, с. 22].

Висновки. Отже, ми бачимо, що першостихія вогню надзвичайно важлива для поеми Гарта Крейна, і навіть електричний вогонь (Г. Башляр розглядав його на тих же засадах, що й природний) слугує тим самим цілям, що й стихія. У підрозділі «Південна залізниця» (частина «Три пісні») поет тонко зобразив, як тліючий вогонь небес замінюється фосфорним райдужним штучним вогнем залізниці, а світло фар у темряві символізує те, що міст дарує світло й надію серед мороку.

Найвеличніший твір Гарта Крейна – поема «Міст», прообраз якого є Бруклінський міст. Попри неоднозначні відгуки про твір, поема посіла своє місце серед шедеврів американської літератури як яскравий приклад створення міфу Америки. Міфопоетика поеми базується на багатьох (часто антитетичних)

елементах, які зчеплені з єдиною метою – створити на фундаменті Америки вічний Китай, Атлантиду, Ельдорадо.

Першостихії, представлені в поемі в різних варіаціях, є невід’ємною частиною крейнівського міфотворення. Хоча першостихія землі в поемі «Міст» є центральною, але майстерне переплетіння першостихій землі, води та вогню дає підґрунтя для розкодування прихованого смислу системи образів поеми, прослідкування їхніх метаморфоз.

Література:

1. Башляр Г. Вода и грёзы. Опыт о воображении материи / Г. Башляр. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998 (Французская философия XX века). – 268 с.
2. Башляр Г. Психоанализ огня / Г. Башляр. – М. : Прогресс, 1993. – 176 с.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд ; пер. с нем. Г.В. Барышниковой. – Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»; Белгород : ООО «Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2012. – С. 147.
4. Echoes of Hart Crane by Christopher Fulkerson [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.christopherfulkerson.com.
5. Crane H. The collected poems of Hart Crane / Edited with an introduction by Waldo Frank. – Liveright publishing corporation. – New York, 1933.

Колисниченко А. В. Первостихии как способ гармонизации художественного пространства поэмы Харта Крейна «Мост»

Аннотация. В статье проанализированы основные аспекты модификации первостихий в поэме Харта Крейна «Мост», определены разнообразные подходы к трактовке символичности первостихий и их функций в поэме.

Ключевые слова: ониризм, Руки Огня, психология стихии.

Kolisnychenko A. Natural elements as harmonising means in Hart Crane's poem «The bridge»

The article considers key variants of different natural elements modification in Hart Crane's poem, defines different ways of natural elements and symbols analysis.

Key words: oneirism, Hands of Fire, natural element psychology.

РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ
ТА СХІДНІ МОВИ

Андрійченко Ю. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри романських мов
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СЕКСИЗМУ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню взаємодії іспанської мови і гендерного фактору, яке було викликано актуальною необхідністю вивчення нових тенденцій у розвитку мови, що утворилися під впливом змін, які відбулися в соціальному житті людини під впливом різних культур.

Ключові слова: гендер, текст, комунікація, мовні стереотипи, гендерні стереотипи.

Постановка проблеми. Чоловіки і жінки відповідають традиційним гендерним ролям, привласненим їм суспільством. Ці стереотипізовані ролі існують протягом століть. Традиційно, історично і соціально, жінкам надають вторинне положення в суспільстві, і ці гендерні стереотипи передаються з покоління в покоління. Навіть у сьогоdnішньому глобалізованому світі жінки в певних країнах позбавлені багатьох прав. Феміністки та гендерні теоретики виступають за те, щоб покласти край цій дискримінації за статевою ознакою.

Метою статті є дослідження особливостей вираження сексизму в сучасній іспанській мові і можливих шляхів його подолання.

Завдання дослідження – дослідити особливості функціонування гендерних стереотипів у комунікації обох статей, з'ясувати, чи відрізняється мова чоловіків і жінок у комунікації, виявити найбільш типові випадки мовного сексизму.

Предметом дослідження в даній статті обрані лексичні одиниці сучасної іспанської мови.

Актуальність статті зумовлена постійним інтересом до вивчення різноманітних зв'язків мови, мислення і культури, а також механізмів репрезентації стереотипів в мові; домінуючих маркерів соціального статусу, а також гендерних стереотипів, які репрезентовані в системі конкретної мови і в певному виді дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Гендер і мова були пов'язані між собою в наукових працях задовго до другої половини жіночого руху, яка почалася наприкінці 60-х – на початку 70-х років минулого століття. Популярні тлумачення статі й мови, ймовірно, існували протягом багатьох століть до їхнього наукового визначення. Маємо на увазі ідеї про те, як жінки і чоловіки повинні говорити, і так звані народно-лінгвістичні уявлення про те, як вони насправді це роблять. Одним із стереотипів є уявлення про те, що жінки – багатослівні. Так звані гендерно-ексклюзивні використання мови зустрічаються доволі рідко і контрастують із більш поширеними. Вони відносяться до диференціальної тенденції, тобто способів, в яких мова жінок і чоловіків, як правило, відрізняється в одному контексті. На цьому тлі можна відзначити фонетичні, інтонаційні, лексичні, синтаксичні та більш ширші інтеракційні відмінності в мові двох статей.

Важливо відзначити, що будь-які такі тенденції завжди будуть неістотними в порівнянні з намаганнями жінок говорити аналогічно чоловікам. Тема жіночої і чоловічої мови являється

особливий інтерес для соціолінгвістів. Це питання включає диференціальні тенденції, наприклад, між формальною і розмовною мовами, використанням популярних мовних форм і стигматизованих варіантів, мовного консерватизму, який веде до змін у мові і позитивної і негативної оцінки таких змін. У дослідженнях В. Лабова і П. Традгілла емпіричні студії змін у використанні мови були особливо важливими і мали великий вплив на подальші роботи в цій галузі [4; 9]. У своїй роботі П. Традгілл корелює фонетичні та фонологічні зміни із соціальним класом, віком і стилістичним контекстом [4]. Однак після досліджень В. Лабова він також зацікавився вивченням біологічної статі як соціолінгвістичної змінної складової. П. Традгілл виявив, що жінки зазвичай використовують більш літературні мовні форми, ніж чоловіки. Дослідник також виявив, що жінки (більше за чоловіків) мали тенденцію до надмірної емоційності в мові, ніж це було необхідно [9].

Однак особливий інтерес, на нашу думку, викликають не стільки ці висновки, скільки їхнє пояснення. Знову ж таки за В. Лабовим, жінки в нашому суспільстві мають статус більш свідомих, ніж чоловіки, отже, вони є більш обізнаними щодо соціальної значущості лінгвістичних змінних. Це тлумачення заслуговує значної феміністської критики. Д. Камерон у своїй роботі «Фемінізм і лінгвістична теорія» передбачає, що жіночі оцінки можуть відбити своє розуміння гендерних стереотипів і їхнє подальше бажання виконати *нормальні* очікування суспільства. Д. Кемерон завдала критиці методологію дослідження П. Традгілла, зокрема його визначення соціального класу чоловіків і дружин [2, с. 63]. Певні припущення були зроблені про жіночий і чоловічий лінгвістичний консерватизм. В. Лабов виявив, що жінки, зазвичай, є менш лінгвістично консервативними: вони завжди були ініціаторами різноманітних змін в мові. В. Лабов зазначає, що в той час, як чоловіки, у своїй більшості, використовують більш нестандартні стійкі мовні форми, ніж жінки, коли мова йде про лінгвістичні зміни, жінки запроваджують нововведення, зокрема шляхом створення більш сприятливих нових мовних форм [4].

Інших відповідних емпіричних досліджень із мовних варіацій і статі не проводилось, але ціла низка студій внесла свій вклад у поширення феміністських тенденцій у мові. Це роботи С. Гал і Л. Мілроу [3, 7]. У своєму дослідженні С. Гал вивчала зміни мови в селі Оберварт, розташованому на угорському й австрійському кордоні. Дослідниця виявила, що молоді угорські жінки говорять по-німецьки в набагато більшому діапазоні ситуацій, ніж це роблять молоді угорські чоловіки і більш старі угорські жінки [3].

Це дослідження можна розглядати як таке, що виходить за межі поняття мовного співтовариства, щоб включити нелінгвістичну соціальну практику. Воно було визначено як сукупність людей, які об'єднані навколо взаємної участі в

роботі. Способи ведення справ, манера говорити, переконання, цінності, відносини, тобто практики виникають у ході цієї взаємної діяльності. Енн Бодін провела дослідження, яке ґрунтувалось на мовах неєвропейських суспільств, враховуючи при цьому не тільки стать комунікантів, але й зміст їхніх повідомлень. Передбачивши подальший розвиток гендерної науки і вивчення мови, дослідниця стверджувала, що гендерна диференціація (тим більше, яка не відбувається у власних мовах вчених) часто завищена [1]. Гендерні мовні відносини стали предметом зацікавленості не лише з боку лінгвістів, але й вчених із суміжних наук. Вони включають у себе поняття, яке можна назвати *лінгвістичний гендер* (наприклад, визначення гендерної маркованості природної і граматичної статі). Вони також містять у собі питання вербальні здібності в дівчаток і хлопчиків (в основному в опануванні першою мовою), у жінок і чоловіків, тих, хто вивчає іноземну мову в будь-якому віці. Емпіричні роботи, які вивчали взаємовплив гендеру й мови, існували задовго до сучасного жіночого руху. Але 70-і роки минулого століття ознаменували новий важливий феміністський імпульс розвитку мови і гендерних досліджень. Друга хвиля руху жінок, на ранніх стадіях відома як визвольний рух жінок (WLM), розпочалася в кінці 60-х років і з'явилася на тлі поширення руху за громадянські права в США.

Ці роки були часом феміністського протесту в багатьох західних країнах. Фемінізм придбав певні негативні асоціації. Проте прогресивні реформи тривали в усьому світі, і 1975 рік був визначений як Міжнародний жіночий рік. У цьому році Конференція Тихого океану жінок, що відбулася в Суве, Фіджі, прийняла важливі резолюції по положенню жінок, сім'ї, здоров'я, релігії, освіти, роботи, права та політики. На думку американської феміністки Робін Морган, сама семантика мови відображає стан жінок, адже вони навіть не мають власні прізвища, бо наслідують їх від батька і потім змінюють на прізвище чоловіка [8, с. 106].

У зарубіжній лінгвістиці 70–90 рр. XX століття гендерні дослідження проводилися в межах чотирьох основних напрямків: теорії *дефіцитності* жіночої мови, доміантної теорії, диферентної теорії і теорії перформативності. У перших двох напрямках, представниками яких є П. Фішман, Р. Лакофф, Б. Торн, Н. Хенлі, К. Вест, Д. Зіммерман, в якості базового використовується поняття *домінуюча мужність*, внаслідок чого жінки розглядаються як загнoblена соціальна група, а мовні відмінності інтерпретуються в термінах «*владна чоловіча мова*» і «*безвладна жіноча мова*» [5]. Представники диферентної теорії пояснюють гендерні відмінності існуванням комунікативно протилежних субкультур: жіночої та чоловічої, що сягають корінням у глибоке дитинство, в якому створюються і розвиваються різні культурні світи – світ хлопчиків і дівчаток. Дана модель слугує прикладом того, як теоретична орієнтація дослідників стосовно гендеру впливає на його визначення і варіативність мови.

Іхне дослідження також ґрунтується на припущеннях статевої біологічної теорії: модель передбачає, що конфлікт самців має орієнтацію на правосуддя. За цією теорією, під час конфлікту чоловік підтримує універсальну точку зору і використовує мову, щоб викликати повагу до себе. Чоловіки використовують логіку і раціональність, щоб вирішити конфлікт [5]. У патріархальних суспільствах мова – це маскулінна сфера, яка зумовляє *міру всіх речей*, яка приймається

чоловіками і веде до недооцінки всього фемінного. Сексистська мова – це плід сексистської соціальної практики, яка розвинулась завдяки сексистському вихованню в родині, в школі, в церкві, на роботі і навіть у сферах дозвілля за допомогою засобів комунікації. В іспанській мові один граматичний рід превалює на іншим. Іменник *hombre*, з низкою синонімів *macho*, *varonil* (які, у свою чергу, протягом довгого часу були синонімом *adulto*), визначає, як відомо, людство в цілому. Сексистська мова – це не створіння людської свідомості, а соціальний та історичний продукт, який містить у собі сприйняття реальності індивідів. Таким чином, мова є умовою мислення, яка визначає бачення світу і пропонує засоби для підтримки його структури.

Таким чином, на нашу думку, сексистська мова передає традиційну роль комунікантів, з огляду на статеву належність. Сексистська мова походить від соціальних трансформацій, які кожного разу продукують зміну парадигми індивідів або, навпаки, підтримують її протягом століть. Таким чином, умовно існують дві мови: перша – та, з якою народжується особа і яку вона опановує, і друга – та, яку вона набуває і в якій відображується концепція реальності кожного індивіда. Слід зазначити, що феномени набутої мови мають автоматичний характер, тобто встановлюються в когнітивному елементі індивіда і виражаються через слова, у вербальній або оральній формі. Крім того, сексистська мова вважається такою не лише тому що вона дискримінує за статевими ознаками, але й також через сприйняття індивідом набутих феноменів у мові. Хоча, як ми вже стверджували в нашому дослідженні, іспанська мова сама по собі не є сексистською, оскільки має у своєму розпорядженні обидва граматичних роди: чоловічий і жіночий, низку ресурсів для назв осіб обох статей, абстрактні іменники, – але саме від учасників мовної комунікації залежить, чи буде їхній комунікативний акт сексистським або ні.

За нашим дослідженням, не має жодного визначення, в яких би стверджувалось, що чоловічий рід є загальним або що він вживається для назв жіночого роду. Стосовно своєї структури сексистська мова знаходиться в повідомленні, а не в його формі, де не лише відбувається когнітивне втручання адресанта, але й концептуалізація тих понять, які виражає суспільство – скажімо, прихованих гендерних нерівностей. Тому не побачити жінку, яка включена в усі слова, що описують суспільство, є лінгвістичним сексизмом, який приховує її існування в усіх галузях соціального життя. Сексистська мова є певною формою дискримінації за статевими ознаками, які мають універсальний характер, де проголошується соціальна нерівність між чоловіками і жінками, що негативно впливає на останніх через обмеження і складності, з якими вони зіштовхуються в мові та повсякденному житті.

Висновки. На нашу думку, сучасна іспанська мова стала на шлях англійської, з її постійним з'ясуванням, що є політкоректним, а що – ні. Як відомо, це призвело до безглузких лінгвістичних зловживань в англійській мові. Сподіваємося, що іспанським лінгвістам вистачить здорового глузду в процесі адаптації до сучасних реалій. Перспективи подальшого розвитку вбачаємо в продовженні дослідження гендерних стереотипів, які функціонують у сучасній іспанській мові.

Література:

1. Bodine, A. Androcentrism in prescriptive grammar, *Language in Society* / Anne Bodine. – N.Y. : Newbury House, 1975, pp. 129–146.

2. Cameron, Deborah, Kulick, D. Language and Sexuality /Deborah Cameron, Kulick Don. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 230 p.
3. Gal, Susan Peasant men can't get wives: language change and sex roles in a bilingual community, Language in Society / Susan Gal. – Philadelphia, Pa.: University of Pennsylvania Press., 1986, 7: p. 1–17.
4. Labov, William (1962) The social history of a sound change on the island of Martha's Vineyard, Massachusetts, Master's essay / William Labov. – Columbia University, 1996. – 245 p.
5. Lakoff R. Language and Woman's Place / Robin Lakoff. – Cambridge University Press, 2004. – 303 p.
6. Meseguer García A. Es sexista la lengua española? /Álvaro García Meseguer. – Madrid : Ed. Paidós, 1994. – 254 p.
7. Milroy L. Language and Social Networks / Lesley Milroy. – Oxford: Basil Blackwell, 1980. – 132 p.
8. Morgan R. Going Too Far / Robin Morgan. – New York : Random House ed., 1987. – 187 p.
9. Trudgill, P. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich, Language in Society / Peter Trudgill. – Cambridge: Cambridge University Press. 1995, pp. 179–195.

Андрійченко Ю. В. Особенности проявления сексизма в испанском языке

Аннотация. Статья посвящена исследованию взаимодействия языка и гендерного фактора, вызванному актуальной необходимостью изучения новых тенденций в развитии языка, которые возникли вследствие изменений, произошедших в социальной жизни человека под воздействием разных культур.

Ключевые слова: гендер, текст, коммуникация, языковые стереотипы, гендерные стереотипы.

Andriichenko Y. Features sexism in Spanish

Summary. The article investigates the interaction between language and gender, due to urgent need to study the new trends in the development of language, which arose under the influence of changes in the social life of man under the influence of different cultures.

Key words: gender, text, communication, language stereotype, gender stereotype.

*Борисенко Н. Д.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ВІДМОВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ ВВІЧЛИВОСТІ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу відмови в персональному мовленні британської драми. Досліджується специфіка реалізації тактики відмови в репліках персонажів в аспекті порушення принципу ввічливості та способи її пом'якшення.

Ключові слова: драматичний твір, дискурс драми, відмова, мовленнєвий акт, тактика, принцип ввічливості.

Постановка проблеми. Актуальним у сучасному мовознавстві залишається аналіз лінгвістичних особливостей драми, оскільки останні є недостатньо дослідженими порівняно з іншими видами художніх текстів. Як і будь який текст, драматичний твір створюється для реалізації певного замислу та має вплинути на поведінку адресата, забезпечити його вихід за межі самого тексту та слугувати джерелом подальших можливих інтерпретацій драматичного твору [1, с. 72–74]. З одного боку, драматичний твір підкоряється законам і правилам, притаманним мові художньої літератури загалом та драматургії зокрема. З іншого боку, драматичний твір розглядається в сучасному мовознавстві як особливий формат знань [2, с. 31], що аналізується в когнітивно-дискурсивній площині, сприймається як дискурс, що має багатоплановий характер [3, с. 4]. Саме цей факт робить можливим використання сучасної британської драми в якості матеріалу лінгвістичного дослідження.

Комунікація, у свою чергу, розглядається крізь призму спільної діяльності комунікантів, направленої на досягнення ними власних цілей, відповідно до їх вміння й бажання активно взаємодіяти та виробляти спільний погляд на речі та дії з ними [3, с. 5]. Взаємодія може перебігати за двома сценаріями, перший з яких, кооперативний, дозволяє мовцю досягти мети та зберегти обличчя, другий призводить до конфронтації, коли мовці не можуть зберегти обличчя в умовах неспівпадаючих інтересів.

Наше дослідження відмови в мовленні персонажів сучасної британської драми **має на меті** виявити, описати та класифікувати особливості реалізації останньої в дискурсі драми, в який включається процес інтерактивної комунікації персонажів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під відмовою ми розуміємо небажання учасника інтеракції позитивно відреагувати на певний запит про здійснення послуги як в інтересах того, хто продукує запит, так і третьої особи. З іншого боку, відмова виступає негативною реакцією на запропоновану послугу [4, с. 15–17]. Відповідно, висловлення відмови за характером ініціальної репліки поділяють на відмову виконати наказ, вимогу чи прохання та на відмову від запропонованої послуги або запрошення.

У сучасних лінгвістичних розвідках відмова розглядається як фрагмент комунікації, що має складну структуру, виникає, якщо один з учасників інтеракції не сприймає позицію партне-

ра, є наслідком протиріч у сфері когнітивних просторів комунікантів та може сприйматись як комунікативна невдача [5, с. 32]. При цьому відмова може бути як кінцевою метою мовця, його стратегічним замислом, що реалізується одним або цілою низкою висловлювань, так і тактичним прийомом у досягненні іншої стратегічної мети [6, с. 61]. Як реактивний або ретроспективний мовленнєвий акт (МА) відмова реалізує санкціональну реакцію мовця на попередньо висловлений пропозиційний акт з метою його відхилення [7, с. 43–44]. Важливою характеристикою МА відмови є його залежний, контекстно обумовлений характер, оскільки останній не використовується як стимул [4, с. 15–17], є ретроспективним [8, с. 48], виникає в якості реакції на певний комунікативний стимул, а його ілокутивне призначення де термінується ілокутивним призначенням попередньої репліки [9, с. 86]. При цьому як реакція на директив відмова належить до класу комісивів, а як реакція на комісив – до класу директиві [4].

У теорії мовленнєвих жанрів відмова розглядається як мовленнєвий жанр негативної реакції, який втілюється в комунікативній ситуації незгоди та не сприяє збереженню комунікативної рівноваги [10, с. 62]. У термінах Принципу ввічливості відмова сигналізує про неготовність мовця до співпраці, оскільки порушує максиму великодушності, яка вимагає від учасників спілкування зменшувати протиріччя, збільшувати згоду та брати на себе додаткові зобов'язання відносно слухача [11, с. 61; 12]. Цей факт дозволяє науковцям говорити про присутність у відмові потенційної конфронтативності [13, с. 135]. З іншого боку, потенційна конфронтативність присутня і в репліці-стимулі, якщо ним виступає наказ. Категорична відмова, що не супроводжується тактикою її комунікативного пом'якшення, призводить до переходу інтеракції в зону конфронтації. У той же час відмова, що демонструє її вимушений характер або супроводжується тактикою її пом'якшення, сприяє збереженню кооперативного спілкування. З метою приховати відмову мовець використовує непрямі висловлювання, в яких відмова не формулюється, має імпліцитний характер, але з яких вона виводиться слухачем [14, с. 193], що дозволяє мовцю формально залишитись у зоні кооперативного спілкування.

Розглянемо відмову як реакцію на пропонування послуги або запрошення. Остання розглядається як мовленнєвий акт деклінативу [15, с. 72]. Відмова в цьому випадку не завжди є порушенням принципу ввічливості, оскільки сигналізує про бажання мовця не завдавати зайвого клопоту слухачеві.

Аналіз персонажного мовлення показує, що тактика відмови від пропозиції комбінує використання деклінативу із засобами, що пом'якшують його ілокутивну силу. Зазвичай така тактика має місце в ситуації етикетної відмови від послуги:

Brad (Returningtothetable): *I've just been having some coffee. Would you like a cup?*

Phillip: *No, thank you* [16, с. 16]. Пряма відмова від пропозиції в розмові тестя та зятя комбінується з подякою, що робить репліку ввічливою та дозволяє співрозмовникам залишитись у зоні кооперативного спілкування.

Тактика відмови від пропозиції розгортається в декілька етапів, якщо співрозмовник, який пропонує послугу, не готовий почути відмову:

Rex: *Joan – what about you?*

Joan: *No, thank you.*

Rex: *Oh, come on, it is a special occasion.*

Joan: *No, really. I couldn't. Later, perhaps* [17, с. 12]. Як бачимо з прикладу, пропозиція випити зустрічає пряму відмову, що пом'якшується подякою, після чого пропозиція повторюється (*come on*) і підсилюється вигуком (*Oh*) та аргументом (*it is a special occasion*). Друга відмова включає деклінатив (*No*), підсилюється прислівником (*really*) й модальним дієсловом (*I couldn't*), що пояснює вимушений характер відмови, та обіцянкою погодитись пізніше (*Later*), хоча цінність обіцянки знижується завдяки модальному слову (*perhaps*), що сигналізує про невпевненість мовця у виконанні обіцянки.

Відмова від пропозиції носить імпліцитний характер у наступному випадку:

Rex: *Have a drink.*

Celia: *I don't want a drink. Unlike you I know when I've had enough. Some water will do* [17, с. 29]. Як бачимо з прикладу, в розмові між мачухою та дорослим пасинком відмова реалізується за допомогою мовленнєвого акту констативу (*I don't want a drink*), що повідомляє про відсутність бажання пити, доповнюється тактикою критики поведінки слухача (*Unlike you I know when I've had enough*) та непрямим директивом (*Some water will do*), що виступає компенсацією за відмову та робить можливим надання послуги слухачем.

Як бачимо з наступного прикладу непрямой відмови, за відсутності мовленнєвого акту деклінативу формальна подяка комбінується з поясненням причини відмови від пропозиції:

Paula: *There are cigarettes on the table.*

Frank: *Thank you. I prefer cigars* [18, с. 6].

Аналіз персонажного мовлення британської драми дозволяє виділити тактику відмови, що реалізується у відповідь на запит про послугу та повідомляє про небажання мовця брати на себе певні зобов'язання. Оскільки пряма відмова знижує статус адресата, ставить його в залежне становище, призводить до конфронтації, то в мовленні персонажів має місце непрямая відмова, що реалізується за допомогою риторичного питання.

Diana: *Victoria, could you stop Toby drinking? Just for this evening?*

Victoria: *How?*

Diana: *Well, talk to him.* (She puts the salad dressing on the refrigerator)

Victoria: *What good will that do?*

Diana: *You're his wife. You ought to be able to stop him – it's absurd that you can't put your foot down.*

Victoria: *Toby would agree with everything I said. Then he'd go off and drink the same as usual. So why waste breath?* [19, с. 18]. Як бачимо з прикладу, в розмові двох жінок тактика відмови реалізується в декілька кроків, коли адресант в якості відмови використовує риторичне питання (*How?*), що сигналізує про неможливість виконання вимоги. Проте

оскільки риторичне питання сприймається адресатом як уточнюючий квеситив, відповіддю на нього стає ін'юнктив-порада (*talktohim*), як себе поводити з чоловіком, а повторне використання риторичного запитання (*What good will that do?*) призводить до використання Діаною тактики апеляції до обов'язку (*You're his wife. You ought to be able to stop him*), критики поведінки співбесідника (*it's absurd that you can't put your foot down*), яка викликає у Вікторії пояснення поведінки чоловіка та безглуздості спроб вплинути на нього (*Toby would agree with everything I said. Then he'd go off and drink the same as usual*), репліка знову закінчується риторичним питанням (*So why waste breath?*), яке сигналізує про відмову виконати вимогу. При цьому хоча прямий мовленнєвий акт відмови відсутній у розмові, використання риторичного питання в якості відмови є досить провокативним.

Тактика непрямой відмови може реалізуватись у декілька кроків, як у розмові подружньої пари:

Sophie: *Ben, I want a divorce.*

Ben (not listening): *No one cares, of course, but I haven't had my tea*

Sophie: *Ben...*

Ben (rummaging in a cupboard for jam): *What is it?*

Sophie: *I want a divorce.*

Ben: *A divorce? Who from?*

Sophie: *You, of course.*

Ben: *Me? Don't be absurd. Of course you can't have a divorce.* (He brings the jam to the table) *What utter nonsense. Divorce me? What for, for heaven's sake? I'm the easiest man in the world to live with. Divorce. Good grief. We have been married for fifteen years* [19, с. 12]. Як бачимо з прикладу, використання риторичних питань в якості відмови (*A divorce? Who from?*) не призводить до бажаного результату, оскільки дружина реагує відповіддю на уточнююче питання (*You, of course*). У наступній репліці відмова реалізується в заперечному реченні з модальним дієсловом (*you can't have a divorce*), в якому наголошується на неможливості виконання дії, та риторичному питанні (*Divorce me? What for, for heaven's sake?*). Крім того, відмова підсилюється тактикою критики співрозмовника у вигляді МА директиву (*Don't be absurd*) та констативу (*What utter nonsense*), тактикою позитивної самооцінки у вигляді констативу (*I'm the easiest man in the world to live with*), тактикою наведення аргументу (*We have been married for fifteen years*). Комплексний характер відмови свідчить, з одного боку, про емоційну напругу мовця, а, з другого, – про його невпевненість у тому, що обрана ним тактична організація висловлення досягає мети.

Імпліцитний характер відмови має місце під час ігнорування директиву співрозмовника та зміни теми розмови:

Paula: *Get out of here!*

Frank: *But you still haven't answered my question. Do you suppose James knows about Mark and all the others? Well, he might, mightn't he? After all, I did.*

She turns on him angrily.

Paula: *Then you must have been spying on me!* [18, с. 10].

У наступному прикладі непрямая відмова включає її аргументацію, проте сама відмова відсутня, імпліцитний смисл виводиться лише з ситуації:

Celia: *And please don't talk so loudly someone might hear you.*

Peter (looking around): *There isn't a soul in sight* [20, с. 9]. У той же час відповідь може сприйматись як реакція на другу частину репліки (*someone might hear you*).

Висновки. Таким чином, висловлення відмови, що містять погрозу іміджу комунікантів та порушують принцип ввічливості, є характерними для персонажів британської драми. Використання відповідної тактики свідчить про те, що відмова може реалізуватися як в один, так і в декілька кроків. Оскільки реалізація відмови підвищує статус мовця, вона впливає на статусну конфігурацію спілкування. Відмова від пропозиції в репліках персонажів є прямою та непрямую, реалізується в МА деклінативу, пом'якшується за рахунок подяки, аргументації відмови та обіцянки прийняти пропозицію пізніше. Відмова виконати вимогу носить непрямий та імпліцитний характер. Непряма відмова реалізується в риторичних питаннях, які провокують подальший розвиток інтеракції, супроводжується критикою адресата, зміною теми. Важливе місце у вербалізації відмови займає пояснення позиції мовця, використання ним категорії комунікативного пом'якшення, етикетних формул, що знижують категоричність відмови та направлені як на зміцнення статусу слухача, так і на збереження кооперативного сценарію інтеракції. Використання непрямих та імпліцитних МА для реалізації відмови знижує її категоричність та вуалює її, оскільки за слухачем залишається право сприймати прямий зміст МА або декодувати істинний комунікативний намір мовця.

Подальша перспектива дослідження вбачається нам у діахронічному аналізі висловлень відмови у персонажному мовленні британської драми XVII–XXI століть.

Література:

1. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е.С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – Т. 1. – М.: СпортАкадемПресс, 2001. – С. 72–81.
2. Кубрякова Е.С. О методике когнитивно-дискурсивного анализа применительно к исследованию драматургических произведений (пьесы как особые форматы знания) / Е.С. Кубрякова // Принципы и методы когнитивных исследований языка: сб. науч. трудов / отв. ред. Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. – С. 30–45.
3. Голованева М.А. К вопросу о драматургической коммуникации / М.А. Голованева // Вопросы лингвистики и литературоведения. – № 1. – 2010. – С. 4–7.
4. Пудровская Т.Н. Речевой акт «отказ» и стратегии вежливости в русском и английском языках / Т.Н. Пудровская // Русская филология: Украинский вестник. – 2000. – № 1–2 (16). – С. 15–17.
5. Пашенко М.А. Аксиологический аспект коммуникативного акта отказа / М.А. Пашенко // Вестник ЧитГУ. – 2011. – № 2(69). – С. 32–37.
6. Пашенко М.А. Стратегические особенности коммуникативного отказа / М.А. Пашенко // Вестник ЧитГУ. – 2012. – № 3(82). – С. 60–65.
7. Осовська І.М. Офіційна «ввічлива відмова» як мовленнєвий акт / І.М. Осовська // Тези міжнар. наук.-практ. конф. «Іноземні мови сьогодні і завтра» (Тернопіль, 13–14 травня 1999 р.). – Тернопіль: Тернопільський держ. пед. ун-т, 1999. – С. 43–44.
8. Почепцов О.Г. Речевой акт и организация дискурса / О.Г. Почепцов //

Вестник Харьковского ун-та. – Вып. 339: Человек и речевая деятельность. – Харьков, 1989. – № 339. – С. 47–51.

9. Баранов А.Н., Крейдлин Г.Е. Иллокутивное вынуждение в структуре диалога / А.Н. Баранов, Г.Е. Крейдлин // Вопросы языкознания. – 1992. – № 2. – С. 84–99.
10. Боброва В.М. Отказ и возражение как жанры негативной реакции / В.М. Боброва // Семантические и прагматические аспекты высказывания: сб. научн. тр. – Новосибирск: Изд-во НГПИ, 1991. – С. 61–65.
11. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н.И. Формановская. – М.: ИКАР, 1998. – 291 с.
12. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – L., N.Y.: Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.
13. Тахтарова С.С. Тактики смягчения отказа в неметких дискурсивных практиках / С.С. Тахтарова // Филология и культура. Philology and Culture. – 2013. – № 3(33). – С. 135–138.
14. Симонова С.О. Импліцитне функціонування отказов / С.О. Симонова // Альманах современной науки и образования: в 3 ч. – Тамбов: Грамота, 2008. – № 2(9). – Ч. 1. – С. 193–194.
15. Горбач С.С. Мовленнєвий акт деклінатива як засіб регулювання та обмеження комунікативної інтенції / С.С. Горбач // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лемі Українки. – 2007. – № 3. – С. 71–74.
16. Durbridge F. Gentle Hook / Francis Durbridge. – L.: Samuel French, 1975. – 80 p.
17. Manktelow B. Death Walked in / Bettine Manktelow. – L.: Samuel French, 1979. – 57 p.
18. Benfield D. In for the Kill / Derek Benfield. – L.: Samuel French, 1981. – 88 p.
19. Browne F. The Family Dance / Felicity Brown. – L.: Samuel French, 1976. – 57 p.
20. Chown P. The Long Noon / Patricia Chown. – L.: Samuel French, 1984. – 19 p.

Борисенко Н. Д. Отказ сквозь призму принципа вежливости: коммуникативно-прагматический аспект (на материале современной британской драмы)

Аннотация. Статья посвящена анализу отказа в персональной речи британской драмы. Исследуется специфика реализации тактики отказа в репликах персонажей в аспекте нарушения принципа вежливости и способы его смягчения.

Ключевые слова: драматическое произведение, дискурс драмы, отказ, речевой акт, тактика, принцип вежливости.

Borysenko N. Refusal in the Light of Politeness Principle: Communicative and Pragmatic Aspects (Based on Modern British Drama)

Summary. The article is devoted to the analysis of refusal in personages' speech of British Drama. The specificity of refusal tactics realization in the personages' remarks in the light of Politeness Principle and the ways of its mitigation are researched.

Key words: work of drama, discourse of drama, refusal, speech act, tactics, Politeness Principle.

Вуколова К. В.,
 провідний фахівець
 Університету митної справи та фінансів

ФОРМУВАННЯ ПІТСБУРЗЬКОГО ДІАЛЕКТУ ТА ЙОГО МІСЦЕ В МІДЛЕНДСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ КОНТИНУУМІ

Анотація. Ця стаття є оглядом формування Пітсбурзького діалекту та його міста в Мідлендському діалектному континуумі. Також у статті висвітлені деякі граматичні, лексичні та фонетичні властивості Пітсбурзького діалекту.

Ключові слова: Пітсбурзький діалект, Мідлендський діалектний континуум, фонетичні властивості, лексичні властивості та граматичні властивості.

Метою даної статті є висвітлення формування Пітсбурзького діалекту та представлення його міста у Мідлендському діалектному континуумі. Дане питання є особливо актуальним, зважаючи на те, що властивості Пітсбурзького діалекту не були висвітлені в певній мірі вітчизняними лінгвістами.

Виклад основного матеріалу. Лінгвісти звертають особливу увагу на унікальну мовну ситуацію, яка склалася у м. Пітсбург (штат Пенсільванія, США).

З лінгвістичної точки зору Пітсбург – це частина Мідленду, так званого «третього діалекту» північного типу вимови американського національного варіанту англійської мови [1, с. 16]. Мідленд – це вузький регіон між північчю та півднем США, який включає в себе такі міста, як Філадельфія і Пітсбург (Пенсільванія); Коламбус і Цинцинатті (Огайо); Індіанополіс (Індіана); Сент-Луїс і Канзас-Сіті (Міссурі). У ранній історії Пітсбург, у силу свого стратегічного призначення, називався «воротами на Захід» [2]. На формування особливої лінгвістичної ситуації вплинули соціально-історичні умови груп людей, що колись заселяли територію цього міста.

Діалект початку шотландських та ірландських поселенців ще наповнює Мідлендський діалект Пітсбурга унікальними словами і звуками. Саме про це свідчать Барбара Джонстон і Скотт Кіслінг у журналі «Pittsburghese» [4, с. 67].

Багато людей в Пітсбурзі та західній Пенсільванії впевнені, що мають відмінний діалект англійської мови у своєму районі, який вони називають Пітсбурзьким.

На думку М. Ебертхардта, існує кілька ознак, за якими можна стверджувати, що Пітсбургський діалект схожий на діалекти інших міст «третього діалекту» – Мідленда [6].

Коли люди говорять про жителів Пітсбурга, вони зазвичай згадують такі слова, як *yinz* (you, plural), *slippy* (slippery) та *neby* (nosy), такі звуки, як *Stillers* (Steelers) або *dahntahn* (downtown), стали вирази, на зразок *n'at* (and that, used to mean something like et cetera). Жителі Пітсбурга насолоджуються розмовами про Пітсбурзький діалект та навіть купують речі зі словами, які присутні в їхньому діалекті [5, с. 87].

Але багато з розглянутих лінгвістичних особливостей, які є унікальними для Пітсбургу, знайдено в інших містах регіону. Такі слова, як *yinz*, використовуються в інших частинах гір Аппалачі. Інші особливості знайдені на заході Пітсбурга – в центральній і південно-центральної частині Середнього Заходу. Деякі особливості вимови, виявлені в Пітсбурзі, лунають на всій території США, навіть такі риси, які в більшості місцевих

жителів можна почути на досить великій площі центральної і південно-західної Пенсільванії.

Хоча це і не обмежується Пітсбургом, багато його жителів використовують різні діалекти, найвідоміший з них – мідлендський. Цей діалект починається із Середино-Атлантичної частини і поширюється на Середній Захід та на південь вздовж гір Аппалачі. Через його межі можна простежити міграцію англійської мови між людьми, які прийшли в Америку через Філадельфію та інші порти на річці Делавер. Ці люди родом з північної Англії і Шотландії. Вони принесли деякі характерні риси вимови, слова і граматичні структури з собою.

Перші англійські іммігранти привезли із собою в Північну Америку рідні англійські діалекти. Ті люди, які влаштувалися в Новій Англії і на півдні, прибули в основному з південної Англії і принесли елементи південних англійських діалектів. Наприклад, жителі Нової Англії і жителі півдня опускають звук [r] у деяких словах. Люди з північної Англії прийшли до східної частини штату Пенсільванія і переїхали на захід із центральної Пенсільванії. Найбільша група раних англійських іммігрантів прибула в південно-західну Пенсільванію з Ольстера (Північна Ірландія). Ці люди були в більшості ірландцями (їх також називають шотландці-ірландці), нащадки шотландців, які оселилися в Ольстері на початку XVII ст. Вони говорили шотландським діалектом англійської мови (вплив на шотландців гельської мови), який знаходився тоді під впливом ірландської англійської мови та, ймовірно, також ірландської мови.

Багато хто з них разом з іншими людьми з Ольстера емігрували з Північної Ірландії в Північну Америку наприкінці XVII-го століття і в XVIII столітті. Скотч-ірландські іммігранти оселилися на заході і на півдні Пенсільванії, рухаючись уздовж річки Огайо і Аппалачі. Таким чином, багато мовних особливостей, які можуть бути простежені в їх манері говорити, знайдені на Середньому Заході і в Аппалачі, а також у західній Пенсільванії. Деякі з цих слів і структур, як і раніше, використовуються в Шотландії та Північній Ірландії [5, с. 187].

Серед багатьох слів, які використовують у південно-західній Пенсільванії, шотландсько-ірландськими є *redd up* (clean up, tidy), *neby*, *slippy* та *diamond* для площі міста. Слово *jag* означає poke або stab, від нього походить *jagger* (thorn, burr), *jaggerbush* (thorny bush), *jag somebody off* (irritate), *jag around* (fool around, goof off), and *jagoff* (a derogatory term for someone stupid or inept). *Yinz*, яке можна знайти у всіх частинах Аппалачі (such as you 'uns), теж має ірландське походження. Так і граматичні особливості *The car needs washed* or *These customers want seated*, де інші діалекти матимуть інфінітив (needs to be washed) або present participle (needs washing). Їх також знайдено в англійській мові Аппалачі та центральній частині Середнього Заходу [6].

У той час як історію слів і структур можна простежити за допомогою письмових джерел, набагато важче сказати, звідки прийшли регіональні види вимови. З одного боку, стандартизована орфографічна система не захопить відмінності між різними способами вимови слова (кава не пишеться «*coffee*» незалежно

від того, чи вимовляється *caffee, cahffee, cwafee*) [4, с. 71]. По-друге, великі зміни у вимові широко поширені. Наприклад, значні відмінності, які зараз існують між британськими та північноамериканськими акцентами, розроблялись протягом кількох поколінь. Але деякі особливості акценту на південному заході Пенсільванії географічно розподілені таким же чином, як у Пітсбурзі, де слова і граматичні структури є шотландсько-ірландського походження. Це свідчить про те, що вони можуть мати старі функції, які поширюються через ранніх поселенців. Таким є використання звуку [r] в слові *wash*, так що він звучить як *worsh*. Також є тенденція до вимови звуку *i* у словах *fire* або *tile* на зразок *ah* (*fahr* or *tahl*). Популярною є вимова слів *down* як *dahn* або *house* як *hahs* [4, с. 75].

Інші види вимови, про які люди думають, що вони є місцевими, використовуються спільно з іншими географічними районами. Багато людей у Північній Америці використовують однакові голосні у *not* і *naught*, *cot* і *caught*, *body* *bawdy*. Як і канадці, жителі Пітсбурга використовують *ough* частіше, ніж *ah*. Однакові голосні вони використовують і в словах *steel* та *still* або *meal* і *mill*, *pull* і *pool* або *full* і *fool*. Ці злиття двох звуків у деяких ситуаціях в один стають все більше поширеними на всій території США. Наприклад, у вимові *l* з *w* або *o* у багатьох словах, як *skoo* для *school* або *dowar* для *dollar*. Існує одна вимова, однак вона обмежена географічно. Саме жителі Пітсбурга вимовляють *down* як *dahn* або *house* як *hahs*. Жителі західної Пенсільванії, що народилися до 1900 р., не використовували цей звук, але до середини 20-го століття він був досить поширеним [6].

Вважається, що люди в різних районах Пітсбурга мають різні акценти. Ймовірно, одні й ті ж звуки і слова використовуються більше в одних сферах і менше – в інших, залежно від таких речей, як сусідство робітничого класу і від того, чи є люди, які залишаються працювати в тому ж районі, що й живуть, чи їздять на роботу в інший район. Це тому, що діти вчать акценту, насамперед, від своїх однолітків, а не батьків, а кожна нова група іммігрантів у місті вивчає англійську мову від людей, які вже говорять англійською. Діалекти поширюються, коли люди підбирають особливості мови людей, яких вони хочуть наслідувати, здебільшого це місцеві, які вже говорили англійською. Почути в Пітсбурзі можна і вимову афроамериканців [3, с. 102].

Різні етнічні групи ввели нові слова в лексикон місцевих жителів: німці становили значну частину першої європейської популяції західної Пенсільванії і такі слова, як *Gesundheit* і *sauerkraut* серед ряду інших німецьких термінів широко використовуються в США.

Інші слова, які іноді пов'язані з мовою Пітсбурга, мають комерційні джерела. М'ясо *Jumbo*, морозиво *Klondike* і шинка *chipped* – це речі, вироблені чи реалізовані місцевими компаніями. Написання сусіднього з Пітсбургом міста East Liberty виглядає як *S'liberty* (воно так часто звучить, коли люди швидко говорять), було винайдене в контексті кампанії з просування околиці. *Gumband* – місцевий термін для гумки; можливо, також означав перших продавців у Пітсбурзі [6].

Здебільшого вважається, що засоби масової інформації роблять США більш однорідними. Зазвичай багато американців думає, що фонетичні особливості мови можуть зникнути, адже багато людей пересуваються США більше, ніж колись, крім того, стало простіше, ніж було раніше, для деяких людей рухатися в різних соціальних класах. Робочі місця у сфері послуг часто вимагають, щоб люди говорили в стандартизованій формі.

Коли люди відчувають, що їх місцевий діалект – під небезпечною вимірання, вони можуть перебільшувати деякі особливості, щоб зберегти його живим.

З іншого боку, є кілька вагомих причин вважати, що місцеві особливості усної мови зберігаються. Люди часто пручаються гомогенізації. Місцеві жителі Пітсбурга вважають свій діалект пов'язаним із робочим класом. Крім того, такі слова, як *inz*, *dahntahn* і *Stillers* стали символами міста Пітсбург. У результаті вони можуть бути корисними для людей, які намагаються «продати» місто туристам чи зовнішньому бізнесу.

Висновки. Поселення в західній Пенсільванії почали утворюватися в часи американської революції, і першими, хто поселився, були переважно ірландські сім'ї, а потім – іммігранти з Польщі та інших частин Європи.

Діалект перших шотландських та ірландських поселенців ще наповнює Мідлендський діалект Пітсбурга унікальними словами і звуками.

Багато звуків і слів, знайдених у мові жителів Пітсбурга, вважаються унікальними. Це знайшло своє відображення в назві «Pittsburghese», яка містить суму цих функцій у вигляді діалекту. Деякі із цих функцій обмежені виключно Пітсбургом або столичним районом Пітсбурга.

Основними граматичними особливостями Пітсбурга є використання займенника *yins*, поширене використання слова *anymore*, граматичних конструкцій *need*, *want*, або *like* + *past participle* та взаємозамінне використання *leave-let*.

Крім того, Пітсбурзький діалект має багато лексичних особливостей, серед яких є і запозичення, і видозмінені слова, і неологізми.

Література:

1. Гриценко Е.С. Язык как средство конструирования гендера : дисс. на соиск. уч. степени докт. филол. Наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.С. Гриценко. – Нижний Новгород, 2005. – 405 с.
2. Eberhardt M. Still different in the [stl] city? / M. Eberhardt // African American and white vowel systems in Pittsburgh / E. Thomas and M. Yaeger-Dror (eds.). – Durham, NC : DuNe University Press (American Dialect Society).
3. Johnstone, Barbara & Kiesling Scott (2015). Pittsburgh Speech and Pittsburghese. Walter de Gruyter, Inc., Berlin/Boston
4. Labov, William. (1994). Principles of Linguistic Change: Internal Factors. Malden, MA: Blackwell.
5. Pennsylvania – [Electronic Recourse]. – Access Mode : http://www.slate.com/articles/life/the_good_word/2014/04/pennsylvania_dialects_from_pittsburghese_to_philadelphia_speak_the_keystone.html.
6. Pittsburghese. – [Electronic Recourse]. – Access Mode : http://www.slate.com/articles/life/the_good_word/2014/04/pennsylvania_dialects_from_pittsburghese_to_philadelphia_speak_the_keystone.html.

Вуколова Е. В. Формирование Питтсбургского диалекта и его место в Мидлендском диалектном континууме

Аннотация. Данная статья является обзором формирования Питтсбургского диалекта и его места в Мидлендском диалектном континууме. Также в статье представлены некоторые грамматические, лексические и фонетические особенности Питтсбургского диалекта.

Ключевые слова: Питтсбургский диалект, Мидлендский диалектный континуум, фонетические особенности, лексические особенности, грамматические конструкции.

Vukolova K. Formation of Pittsburgh Dialect and its place in the Midland dialect chain

Summary. This article is the survey of Pittsburgh dialect formation and its place in the Midland dialect chain. The article presents some phonetic, lexical and grammar peculiarities of the Pittsburgh dialect.

Key words: Pittsburgh dialect, Midland dialect chain, phonetic features, lexical features, grammar construction.

Гайдук Н. А.,
старший викладач
Маріупольського державного університету

АНАЛІЗ ВАРІАНТІВ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТІВ *TOLERANCJA*, *RÓŻNORODNOŚĆ*, *WIELOKULTUROWOŚĆ* (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті проаналізовано погляди українських і зарубіжних лінгвістів щодо природи культурних цінностей, класифікації цінностей, взаємозв'язку системи цінностей та культури; виявлено структуру фрагментів польської мовної картини світу та її національних особливостей, основні моделі інтерпретації даних концептів.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, мовна картина світу, функційно-семантичне поле, цінність.

Постановка проблеми. Поняття культури як системи цінностей є одним з основних, що визначають сутність людини. Система цінностей є атрибутом людської свідомості та визначає його діяльність. Філософи говорять про особливий тип свідомості, що обов'язково виникає в процесі еволюції, – ціннісну свідомість. Поряд із пізнанням світу, інформаційною еволюцією існує ціннісна свідомість і ціннісні відносини як найважливіші характеристики людської життєдіяльності, яка, хоч і протікає в реальному, причинно обумовленому світі й у низці аспектів сама реально обумовлена, але одночасно визначається цілеспрямованістю, вибором, що обов'язково передбачає розрізнення і порівняльну оцінку [1, с. 127]. М.С. Каган також включає ціннісне ставлення до процесу регуляції людської поведінки, який включає до себе також пізнання, проектування і спілкування. Культурно-ціннісна орієнтація, таким чином, є однією з важливих характеристик людського способу пізнання дійсності, а цінності складають основу людського світогляду. У тій чи іншій мірі питання аксіології привертала увагу філософів ще з часів античності, проте й наразі одностайного вирішення питання щодо природи цінностей, щодо єдиної класифікації цінностей не існує, і саме цим зумовлена **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета нашої роботи – виявлення структури фрагментів польської мовної картини світу (МКС) на основі аналізу вербальної маніфестації універсальних концептів, які є ключовими у визначенні сутності людини і сенсу її життя, і виявлення основних моделей інтерпретації цих концептів, обумовлених чотирма типами ціннісних відношень і суб'єктною або об'єктною спрямованістю оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємозалежність системи цінностей і культури визнається більшістю дослідників. Так, В.В. Кортава визначає культуру як систему цінностей [2, с. 7]. Г.П. Вишлецов стверджує, що «культура визначається ступенем здійснення цінностей» [3, с. 65]. М.С. Каган говорить про особливу аксіосферу культури, що закономірно склалася в історії культури системи конкретних форм ціннісного ставлення людини до світу [4, с. 55]. Культура, таким чином, визначає ціннісну орієнтацію включеного до неї суб'єкта. Роль культури полягає у вихованні ненаслідуваних форм регуляції поведінки – ціннісних категорій. Тому культур-

но-ціннісні орієнтації не є чимось раз і назавжди встановленим, – вони піддаються змінам відповідно до змін у культурі.

Підкреслимо, що в аксіології відсутня єдина класифікація цінностей. Одні дослідники стверджують, що ціннісні судження мають бути «незацікавленими і ірраціональними» [4, с. 80], тому вони виключають зі своєї класифікації гносеологічні й утилітарні цінності. В їх концепціях систему цінностей складають моральні, естетичні, релігійні, соціально-організаційні цінності. У теорії інших дослідників [3] цінність має багатоврівневу структуру, в яку включаються користь, норма і ідеал. Рівню користі відповідають матеріальні та економічні цінності, рівню норми – соціальні (політика, право, мораль), рівню ідеалу – духовні цінності (релігія, моральність, мистецтво). Загальним негативним моментом обох представлених класифікацій, незважаючи на їх значні відмінності, є те, що до їх основи покладено принцип відповідності галузям суспільної свідомості, а не природа самих цінностей. Тому, на наш погляд, в основу класифікації цінностей слід покласти саме позицію, яка визначає систему координат ціннісного ставлення.

Спіраючись на класифікацію М.С. Кагана, виділяємо такі основні типи цінностей: 1) етичні (моральні) цінності, що визначаються поняттями «добре – погано»; 2) естетичні цінності, в основі яких лежать поняття «прекрасно – потворно»; 3) утилітарні цінності з критерієм відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини; 4) гедоністичні цінності, природа яких закладена в чуттєвому сприйнятті людини. Чотири виділені типи цінностей мають ієрархічну структуру, яка формується від гедоністичного типу до етичного, при цьому етичний тип – найбільш значущий. Така структура відповідає етапам аксіологічного аспекту пізнання: на першому етапі формуються первинні емоції, що лежать в основі гедоністичних оцінок, на другому етапі «афективне ставлення людини до зовнішнього світу постає в перетвореному вигляді, в результаті чого формуються похідні емоції і раціональне судження про цінності предмета» [5, с. 17].

Усі чотири типи ціннісного ставлення існують рівноправно, але в той самий час залежать один від одного. Система цінностей має свої внутрішні підсистеми, утворені чотирма типами ціннісних відносин: етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним. Н.Д. Арутюнова зауважує з цього приводу, що «...реальний світ – один і єдиний. Ідеальний світ – варіативний. Він розпадається на безліч можливих світів» [6, с. 218]. Елементи цих чотирьох підсистем можуть вступати в складні взаємини. Основною структурною одиницею системи цінностей, як і концептуальної картини світу (ККС) в цілому, є концепт, смислово вершину якого становить оцінний компонент. Один і той самий елемент системи цінностей може входити до різних підсистем, іноді навіть займаючи протилежні позиції на оцінній шкалі. Він

може бути носієм гедоністичної цінності і етичної антицінності або носієм утилітарної цінності та естетичної антицінності. Він також може входити до однієї підсистеми і не входити до інших. Крім того, елементи системи цінностей утворюють складні ієрархічні структури всередині однієї підсистеми.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати погляди українських і зарубіжних лінгвістів щодо природи культурних цінностей, класифікації цінностей, взаємозв'язку системи цінностей та культури; виявити найбільш традиційні потенційно існуючі варіанти інтерпретації концептів, закріплених у польській мовній картині світу.

Одним з основних понять, що визначають специфіку культурного існування сучасної людини, є ТОЛЕРАНТНІСТЬ. У польській мовній картині світу пол. *tolerancja* (укр. *толерантність*) розуміється, в першу чергу, як повага чийось ідей, переконань, уподобань, відмінних від своїх власних. Наразі лексема найбільш уживана до релігійних, етнічних меншин, різних сексуальних орієнтацій і різних світоглядів. До семантичного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ належать мовні одиниці як з позитивною, так і з негативною оцінною конотацією. ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як **моральний ідеал**. Це виражено в таких висловлюваннях: пол.: *Czy polska jest krajem tolerancyjnym? Za każdym razem, gdy pada to pytanie, orędownicy polskiej tradycji przywołują czasu tolerancji religijnej za czasów ostatnich Jagiellonów.* (укр.: *Чи є Польща толерантною країною? Кожен раз, коли виникає питання, прихильники польських традицій нагадують про годину релігійної толерантності під час останньої династії Ягеллонів.*); пол.: *Tolerancja to świetne hasło, pojmowane niestety dość wybiórczo... – napisał dziennikarz.* (укр.: *Толерантність є великий лозунг, розуміється, на жаль, дуже вибірково ... – пише журналіст.*) і таке інше. У рамках морального ідеалу толерантність також розглядається як **предмет гордості**: пол.: *Gdy u nas panowała tolerancja, w krajach anglosaskich panowało prawo antyrównościowe i dyskryminacja wielu mniejszości.* (укр.: *Коли в нас панувала толерантність, в англо-саксонських країнах панувало право нерівності та дискримінації волі меншин.*); пол.: *– Odpowiadając oburzonemu. Jestem człowiekiem o ogromnej tolerancji.* (укр.: *– Відповідаю обуреним. Я чоловік величезної толерантності.*) тощо; як **соціальний ідеал**: пол.: *Władze Wrocławia postanowiły zorganizować charytatywny koncert, który pokaże miasto jako otwarte i tolerancyjne na inne kultury.* (укр.: *Влада Вроцлава вирішила організувати благодійний концерт, який покаже місто відкритим і толерантним до інших культур.*); пол.: *Charytatywny koncert, pod nazwą «Wrocław dla tolerancji i otwartości» odbędzie się 10 grudnia na placu Wolności w stolicy Dolnego Śląska.* (укр.: *Благодійний концерт під назвою «Вроцлав для толерантності і відкритості» пройде 10 грудня в площі Свободи в столиці Нижньої Сілезії.*) і подібне. У польській МКС високе **соціальне становище** обов'язково передбачає наявність толерантності (чим вищий рівень – тим толерантніша людина): пол.: *– Razem z wieloma środowiskami: przedstawicielami różnych wyznań obecnym we Wrocławiu, przedstawicielami świata nauki, muzyki i sportu, zamyślamy naszą otwartość i tolerancję – kontynuuje swoją wypowiedź prezydent.* (укр.: *– Разом з багатьма організаціями – представниками різних релігій, присутніх у Вроцлаві, представниками науки, музики і спорту – закликатимуть проявляти свою відкритість і терпимість, – продовжує свою промову президент*) тощо. Крім того, толерантність є **призна-**

ченням людини: пол.: *Panowie opowiedzieli nam o swojej wizji Polski jako kraju ludzi tolerancyjnych.* (укр.: *Панове розповіли нам про своє бачення Польщі як країни толерантних людей.*) і **властивістю, даною Богом**: пол.: *– Nie widzę w tym nic złego. To bardzo dobrze, że od najmłodszych lat uczone są tolerancji dokładnie tego samego uczył nas Jezus.* (укр.: *– Я не бачу нічого поганого. Це дуже добре, що з раннього віку вчать толерантності, так само вчив нас Ісус.*) і так далі.

З утилітарного погляду толерантність оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності**: пол.: *Tolerancja i cierpliwość – te cechy pozwoliły im przeżyć wspólnie aż 50 lat.* (укр.: *Толерантність і терпіння – ці якості дозволили їм вижити разом цілих 50 років.*); пол.: *Za ten wpis Chajzer został skrzytykowany. Internauci zarzucali dziennikarzowi, że ma problem z tolerancją oraz zaakceptowaniem wszystkiego co inne.* (укр.: *За цей запис Чайзер був підданий критиці. Інтернет-користувачі звинувачують журналіста, що в нього є проблеми з толерантністю і прийняттям всього, що є різним.*) і подібне та є необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм: пол.: *– Jeśli wygramy wybory, wrócimy do idei «zero tolerancji» dla bandytów – mówi Adam Hofman. Zdaniem posła, państwo powinno być bezwzględne wobec chuliganów, a PO nic nie robi w celu poprawy sytuacji.* (укр.: *– Якщо ми переможемо на виборах, ми повертаємося до ідеї «нульової терпимості» для бандитів, – говорить Адам Хофман. За словами депутата, держава повинна бути категоричною до хуліганів, і уряд не робить нічого, щоб поліпшити ситуацію.*); пол.: *– Zero tolerancji dla pedofilii – zadeklarował rzecznik Episkopatu ks. Józef Kłoch podczas dzisiejszej Konferencji Episkopatu Polski.* (укр.: *– Нульова терпимість до педофільї, – заявив прес-секретар Єпископського собору Юзеф Клох під час конференції сьогоднішніх польських єпископів.*) і таке інше.

З поняттям «приємно» гедоністичних цінностей пов'язано сприйняття толерантності як такої, що **має бути винагородження**: пол.: *Corocznie, począwszy od 19 marca 2016 roku, nagroda im. Józefa Oleksego – statuetka oraz czek – będzie trafiać do osoby odznaczającej się podobnymi wartościami, jakie reprezentował Józef Oleksy: wrażliwością społeczną, tolerancją i krzewieniem dialogu.* (укр.: *Щороку, починаючи з 19 березня 2016, премію імені Юзефа Олекси – статуетка і чек – отримує людина, що характеризується аналогічними величинами, якими володіє Юзеф Олекса: соціальною чутливістю, толерантністю та поширенням діалогу.*) і таке інше.

Толерантність може оцінюватися негативно в тому випадку, коли **отримані результати не відповідають витраченим зусиллям**. Це закріплено в значеннях висловлювань такого типу: пол.: *«Tolerancja wobec nacjonalizmu i przemocy może doprowadzić do takich wydarzeń, jakie miały miejsce 75 lat temu w Niemczech» – podkreślają antyfaszyści.* (укр.: *Толерантність до націоналізму і насильства може привести до таких подій, які мали місце 75 років тому в Німеччині, – підкреслюють антифашисти*) і таке інше.

Отже, можна зробити висновок, що концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ у польській МКС відрізняє наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей: це поведінка або спосіб життя, спрямований на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. У моральному аспекті – це призначення людини, одна з цілей її життя; властивість, дана Богом. Утилітарний і гедоністичний погляди зумовили потрактування концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ як цінності,

що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць. З іншого боку, в утилітарній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У трактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в етичній підсистемі основну роль грає об'єктна спрямованість (відповідність моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем), а з утилітарного та гедоністичного погляду трактуємо даний концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: толерантність корисна і для її носія, і для інших.

У польській МКС пол. *różnorodność* (укр. *розмаїття*) розуміється як розмаїття, багатство, універсальність, множинність. Опрацьований фактичний матеріал свідчить, що до семантичного поля РОЗМАЇТТЯ належать мовні одиниці з позитивною оцінною конотацією. Ключовою в інтерпретації поняття розмаїття є утилітарна спрямованість. РОЗМАЇТТЯ оцінюється позитивно як **умова нормальної життєдіяльності**: пол.: *Równouprawienie, promowanie różnorodności, równe szanse w życiu publicznym, kulturalnym i społecznym – oto zadania pełnomocnika prezydenta.* (укр.: *Рівність, заохочення розмаїття та рівних можливостей у суспільному житті, культурній і соціальній сферах – то завдання уповноваженого президента.*); пол.: *Różnorodność na rynku to dla klientów bogatsza oferta i większe możliwości wyboru produktów i usług dopasowanych do swoich potrzeb.* (укр.: *Різноманітність на ринку – то для клієнтів ширші пропозиції та більші можливості вибору товарів і послуг з урахуванням їх потреб.*) і подібне. Розмаїття оцінюється позитивно з гедоністичного боку, тому що воно **принносить задоволення**. Цим фактором зумовлена наявність позитивної оціночної конотації у висловлювань: пол.: *Im większa różnorodność, tym lepiej.* (укр.: *Чим більше розмаїття, тим краще.*) тощо. Як естетичну цінність розмаїття виявлено в конструкціях зі значенням «**прекрасно**»: пол.: *Nie ma na świecie drugiego tak różnorodnego kraju jak Indie. Fascynują różnaitością przyrodniczą, kulturową i religijną.* (укр.: *Не існує другої країни у світі настільки ж різноманітної, як Індія. Зачаровує різноманітністю природною, культурною і релігійною.*) і таке інше.

Тобто концепт РОЗМАЇТТЯ в польській мовній картині світу позначає багатство, універсальність, множинність. Провідний утилітарний погляд зумовив потрактування концепту РОЗМАЇТТЯ як цінності, що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць. В утилітарній та гедоністичній підсистемі основну роль грає суб'єктна спрямованість, оскільки в основі ціннісних суджень даного типу лежить критерій відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини. В естетичній підсистемі основна роль належить об'єктній спрямованості.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ є одним із провідних понять, що останнім часом також визначає специфіку культурного існування сучасної людини. Пол. *wielokulturowość* (укр. *мультикультуралізм*) тлумачиться як ідея і соціальна модель, відповідно до якої суспільство має характеризуватися наявністю груп різного походження і яка сповідує різні нормативні системи. В етичній підсистемі МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ оцінюється і позитивно, і негативно. У ролі **морального та соціального ідеалу** поняття виступає в таких конструкціях: пол.: *Co prawda są i tacy, ale ty jednak radzimy zaliczyć kilka podstawowych chlub tego gigantycznego, wielonarodowego i wielokulturowego miasta.* (укр.: *Це правда, що є й інші, але ми, але ми радимо вам включити декілька підстав пишатися цим гігантським багатона-*

ціональним і мультикультурним містом.); пол.: *Wybrałam prosto dobrą szkołę dwujęzyczną, która im pokaże, że świat jest wielokulturowy, wielowyznaniowy i wielorasowy.* (укр.: *Я вибрала просто хорошу двомовну школу, яка би показала їм, що світ є мультикультурним, багатонаціональним і багатоконфесійним.*) тощо. Польський мовний матеріал також свідчить про негативну оцінку мультикультуралізму як такого, що **суперечить сутності людини**: пол.: *Ten ekstremizm jest reakcją na przemianę kulturową w Europie, na wielokulturowość.* (укр.: *Цей екстремізм є реакцією на культурні зміни в Європі, мультикультуралізм.*); пол.: *Europa zachodnia okazała się nieprzygotowana na politykę wielokulturowości, być może została wprowadzona ona zbyt szybko.* (укр.: *Західна Європа виявилася неготовою до політики мультикультуралізму, можливо, вона була введена занадто швидко.*) і подібне. Мультикультуралізм має позитивну оцінку з утилітарного погляду, оскільки вважається **умовою нормальної життєдіяльності**: пол.: *«To mój wariant pokazujący Szwecję roku 2014 jako kraj wielokulturowy, czego jestem przykładem. Mój ojciec jest bośniackim muzułmaninem, a mama chorwacką katoliczką. Ja jestem urodzony tutaj, czuję się Szwedem i z dumą reprezentuję swój kraj» – powiedział Ibrahimović.* (укр.: *«Це моя версія, що показує Швецію в 2014 році як мультикультурну країну, і я – приклад. В мене батько – боснійський мусульманин, і хорватська католицька мати. Я тут народився, я відчуваю себе шведом і з гордістю представляю свою країну», – сказав Ібрагімович.*) і таке інше.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ у польській культурно-ціннісній системі є цінністю, тому що виступає необхідною умовою нормальної життєдіяльності (утилітарний погляд). З утилітарного погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ має суб'єктну спрямованість. Більш значущу роль для ціннісної інтерпретації даного концепту грає етичний погляд, за яким мультикультуралізм – це моральна та цінність. З етичного погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ отримує об'єктну спрямованість оцінки.

Висновки. Отже, ми проаналізували семантичну структуру трьох культурно-ціннісних концептів, які отримали своє відображення в польській мовній картині світу, і з'ясували, що їх ціннісна інтерпретація залежить від декількох факторів. По-перше, різні потрактування можуть бути обумовлені різними типами ціннісних відношень, що формують чотири підсистеми загальної національної системи цінностей. Більшість розглянутих нами концептів включаються до складу трьох підсистем: утилітарної, етичної та гедоністичної. Можна припустити, що саме ці типи ціннісного відношення є визначальними в загальній системі цінностей. По-друге, варіанти ціннісної інтерпретації всередині однієї підсистеми залежать від суб'єктної або об'єктної спрямованості ціннісного відношення. Крім того, кваліфікація концепту як цінності в тій чи іншій підсистемі обумовлена особливостями змістовної структури самого концепту і взаємозв'язком із ціннісними потрактуваннями інших концептів. Питання репрезентації категорії цінності в мовній картині світу є дискусійним та потребує подальших досліджень.

Література:

1. Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности / Н.С. Кузнецов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 145 с.
2. Кортава В.В. К вопросу о ценностной детерминации сознания / В.В. Кортава. – Тбилиси : Мецниереба, 1987. – 61 с.
3. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры / Г.П. Выжлецов. – СПб. : С-Петербург. ун-т, 1996. – 150 с.

4. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
5. Вендина Т.И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т.И. Вендина. – М. : Индик, 1998. – 240 с.
6. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 896 с.
7. Mackiewicz J. Kategoriezyacja a językowy obraz świata / J. Mackiewicz // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartminkiego. – Lublin : UMCS, 1999 – s. 47–57.

Гайдук Н. А. Анализ вариантов культурно-ценностной интерпретации концептов TOLERANCJA, RÓŻNORODNOŚĆ, WIELOKULTUROWOŚĆ (на материале польского языка)

Аннотация. В статье проанализированы взгляды украинских и зарубежных лингвистов относительно природы культурных ценностей, классификации ценностей, взаимосвязи системы ценностей и культуры; выявлена струк-

тура фрагментов польской языковой картины мира и ее национальных особенностей, основные модели интерпретации данных концептов.

Ключевые слова: концепт, концептуальная картина мира, языковая картина мира, функционально-семантическое поле, ценность.

Gaiduk N. Analysis of options for cultural and value interpretation of the concepts TOLERANCJA, RÓŻNORODNOŚĆ, WIELOKULTUROWOŚĆ (on the material of the Polish language)

Summary. The article analyzes the views of Ukrainian and foreign linguists on the nature of cultural values, the classification values, the relationship of values and culture; revealed the structure of fragments of the Polish language picture of the world and its national characteristics, the basic concepts of data model interpretation.

Key words: concept, conceptual picture of the world, language picture of the world, functional-semantic field, value.

Галуцьких І. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант Запорізького національного університету

СЕНСОРНИЙ КОНЦЕПТ ЗАПАХ / SMELL У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ АНГЛІЙСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ)

Анотація. У статті аналізується художня репрезентація сенсорного концепту SMELL як прояву тілесності в англійській прозі письменників-постмодерністів в аспекті його лінгвального відображення.

Ключові слова: концепт, сенсорика, художній дискурс, тілесність, постмодернізм.

Постановка проблеми. Значущість сенсорики в сприйнятті людиною світу неможливо переоцінити, оскільки будь-який із феноменів навколишньої дійсності сприймається органами чуття, паралельно підлягаючи логічному осмисленню і категоризації. Тісний взаємозв'язок концептуалізації і категоризації із системою сприйняття світу п'ятьма органами чуття, з одного боку, і з обробкою сенсомоторних і перцептивних даних за допомогою мови [2, с. 307], з іншого, робить актуальними дослідження специфіки мовної репрезентації сенсорних, або перцептивних концептів та визначення їх ролі в когнітивних процесах.

Сенсорними [3; 1], або перцептивними [1] є концепти, які виступають репрезентантами знань про різні види сприйняття – візуальне, слухове, тактильне, смакове та ольфакторне, специфіка яких зумовлена самою природою чуттів, що є суб'єктивними за своєю сутністю, а отже, неоднозначними в плані інтерпретації.

Окреме місце серед досліджень сенсорних концептів посідає досвід вивчення їх образного потенціалу [4; 1] та особливостей репрезентації в художньому тексті як компонентів індивідуально-авторської картини світу [4]. Отримані результати демонструють, що сенсорні концепти виступають значущими елементами художнього тексту, причому спектр їх художніх виявів охоплює образну, композиційну та змістову сторони твору [3; 4]. Сенсорні образи є вагомим смислопороджувальним чинником у художньому тексті, формуючи його концептуальний простір [4]. Художня сенсорика виступає як чинник створення сюжетного напруження, рухає хід повіствування, фокусує увагу на певних рисах персонажів, акцентує ключові етапи розгортання твору.

Мета цієї статті полягає в аналізі способів концептуалізації ольфакторного сприйняття в художній прозі англійських постмодерністів, актуальність вивчення яких визначається необхідністю аналізу специфіки мовної репрезентації тілесного досвіду у співвідношенні та взаємозв'язку з емоційним та інтелектуальним як основи формування художньої образності.

Матеріалом дослідження є художні твори англійських письменників-постмодерністів Дж. Уінтерсон та П.Акройда.

Виклад основного матеріалу. Серед засобів мовної репрезентації сенсорного концепту ЗАПАХ / SMELL, онтологічну основу якого складає тілесний досвід людини, в художньому дискурсі виділяємо денотативні і образні, останні з яких включають такі тропи, як метафора та метафонімія.

На рівні денотативного кодування лінгвальними відповідниками сенсорного концепту ЗАПАХ / SMELL виступають лексичні одиниці із семантикою ольфакторного сприйняття: *smell, to smell, the sense of smellscent, stink, miasma, stench, aroma*; або які позначають будову смакових аналізаторів: *olfactory nerve, nose, nostrils*. Вони можуть застосовуватись у ході констатації особливостей роботи ольфакторного аналізатора: «*The nose: the sense of smell in human beings is generally less acute than in other animals*» [6, с. 136]. До номінацій такого рівня належать також іменники та їх фразові утворення, що позначають ознаки об'єктів, виведені за результатами ольфакторного сприйняття. Зазвичай, запах характеризується за допомогою простої апелювання до об'єкту, якому він притаманний: *scent of a rough woody soap, smells of the sea, smells of the rockpools, smell of the steam, smell of the Irish, smell of the old cheese, yeast smell, smell of saltpeter* та інші.

Ознаки запаху, виражені прикметниками, є кількісно обмеженими в досліджуваному корпусі матеріалу – наприклад, *acid*. В основному ж, завдяки безпосередньому зв'язку сенсорики запаху із сенсорикою смаку ознаки запахів є прикладами синестезійного переосмислення, оскільки характеризують запах як «солодкий», «гіркий» та ін. або набувають дескриптивного означення: *pleasant, disgusting, filthy* тощо.

Значну увагу письменники-постмодерністи приділяють сенсоричі запаху в словесному зображенні подій, які відбуваються із персонажами їх романів, що дозволяє їм створити повну і об'ємну картину, яку вони пропонують увазі читача, внаслідок чого розраховують на більш сильний емоційний резонанс, апелюючи до більшої кількості сенсорних аналізаторів людського тіла.

Так, наприклад, Дж. Акройд апелює в більшості випадків до неприємних запахів в утворенні художньої картини світу свого роману, тому запахи характеризуються в основному за допомогою дескриптивних прикметників із відповідною семантикою, як, наприклад, *filthy*, а також номінаціями сенсорного сприйняття: *stench, filthy aroma, miasma*.

Він характеризує за допомогою ольфакторних ознак навколишнє середовище життя персонажу, серед яких – річка Темза і лондонський туман, які мають огидний запах: «*The tide was out and there was such a stench that the fog itself seemed like some miasma of filth and effluence*» [5, с. 61]; і лондонські вулиці з їх сморідом, до яких додається зловонний запах пірижкової: «*I turned down into Hanbury Street, and a pretty stench they all made. There was the filthy aroma of a pie-stall, where no doubt cat meat and dog meat were as plentiful as ever...*» [5, с. 25]; і навіть характерний запах людей на вулиці, яких автор словами персонажа характеризує за запахом у відповідності до їх етнічної приналежності: «*I can bear the smell of the Jew but the smell of*

the Irish, as thick and heavy as old cheese, is not to be endured. *There were two of them lying dead drunk outside a free-and-easy, and I crossed the street to get them out of my nostrils*» [5, с. 25].

Так, характеризуючи переважно запах за допомогою апеляції до об'єктів, яким він належить, Дж. Уінтерсон словами оповідача роману описує запах тіла коханої жінки. Наприклад, її тіло після прийняття ванни пахне паром і деревним милом: «*I had just got to my feet when Louise strode through the door, her hair piled up on her head and pinned with a tortoiseshell bar. I could smell the steam on her from the bath and the scent of a rough woody soap*» [5, с. 50].

Окрім засобів, які номінують результат роботи органів нюху, застосовуються мовні відповідники сенсорного концепту ЗАПАХ, які набувають образного значення.

Так, активацію концептуальної метонімії спостерігаємо у фрагменті тексту, в якому ольфакторне сприйняття переосмислюється як процес пізнання (СПРИЙНЯТТЯ НА ЗАПАХ замість ВПІЗНАВАННЯ / SMELLING stands for RECOGNIZING). Це спостерігаємо, наприклад, у текстових фрагментах, де оповідач роману впізнає кохану жінку за запахом її тіла, навіть за її відсутності, на одязі або предметах, на яких він залишився і може бути відчутним: «*Do you remember when you and I were caught in that terrible shower on the way to your flat? Jacqueline insisted that I undress and she gave me her dressing gown to wear. It was very kind but I longed to be in yours. It was your smell I was after*» [6, с. 62]; «*Her smell. Specific Louise smell*» [6, с. 110]. Від цього запах коханої жінки легко впізнати і знати про її наближення: «*From beyond the front door my nose is twitching, I can smell her coming down the hall towards me*» [6, с. 136].

Таке образне бачення суті запахів та їх значущості для людини ґрунтується на відомій ролі ольфакторного сприйняття під час вибору партнера, за запахом якого людина, подібно до тварин, впізнає «свого» серед тисяч інших, оскільки саме на сприйнятті органами нюху базується привабливість-непривабливість особи протилежного полу.

Сенсорика запаху як фізіологічний процес виступає експірієнційною основою утворення образних засобів у художній семантиці, які постають у вигляді таких тропів, як метафора та метафтонімія, коли ознаки запаху не просто ідентифікуються за джерелом походження, а піддаються образному означенню через уподібнення до об'єктів, запах яких вони нагадують.

Формування таких образних засобів ілюструє текстовий фрагмент, в якому запах тіла коханої жінки оповідач дескриптивно зображує уподібненим до *запаху моря* та *морських лунок*: «*She nuzzles her cunt into my face like a filly at the gate. She smells of the sea. She smells the rockpools when I was a child. She keeps a starfish in there*» [6, с. 73].

Або ж запах її тіла нагадує запах *дріжджів та опари* (тіста, що підіймається на дріжджах), чи *курірки*, що готується в пічі, що відбувається на тлі переосмислення еротизованого тіла жінки як *їжі*, як *дріжджового тіста* або *духовки* (ТІЛО ЛЮДИНИ Є ЇЖА / HUMANBODY IS FOOD), наприклад: «*The smells of my lover's body are still strong in my nostrils. The yeast smell of her sex. The rich fermenting undertow of rising bread. My lover is a kitchen cooking partridge. I shall visit her gamey low-roofed den and feed from her*» [6, с. 136].

Часом запах її тіла нагадує оповідачеві аромат хмелю і сандалового дерева, зкошеного сіна і фіміаму, ладану і мірру, що Дж. Уінтерсон акцентує, застосовуючи в якості метафоричного кореляту *тіла жінки* пляшечку парфумів, яку можна відкорку-

вати і відчутти її на запах (ТІЛО ЖІНКИ Є ПЛЯШКА ПАРФУ-МІВ / FEMALE HUMAN BODY IS A BOTTLE OF PERFUMES). Порівняємо фрагмент тексту: «*She is a perfumier of sandalwood and hops. I want to uncork her. I want to push my head against the open wall of her loins. She is firm and ripe, a dark compound of sweet cattle straw and Madonna of the Incense. She is frankincense and myrrh, bitter cousin smells of death and faith*» [6, с. 136].

Цікавий образний опис дістає тіло жінки в наступному фрагменті тексту, що також здійснюється через ольфакторне сприйняття, причому Дж. Уінтерсон вдається охарактеризувати за допомогою сенсорики запаху одночасно і її фізіологічний, і її емоційний стан: «*When she bleeds the smells I know change colour. There is iron in her soul on those days. She smells like a gun. My lover is cocked and ready to fire. She has the scent of her prey on her. She consumes me when she comes in thin white smoke smelling of saltpeter. Shot against her all I want are the last wreaths of her desire that carry from the base of her to what doctors like to call the olfactory nerves*» [6, с. 136].

Як бачимо з наведеного текстового фрагменту, запах, який нібито випромінює тіло жінки під час місячної кровотечі, нагадує запах *зброї* (*smells like a gun... is cocked and ready to fire*), *заліза* (*iron in her soul*), *цезипу* (*smelling of saltpeter*) та *жертви* (*the scent of her prey on her*). Такий напрям переосмислення тіла жінки в її ольфакторному сприйнятті, що ґрунтується на уподібненні запаху крові, що містить залізо, до запаху рушниці, яку зроблено з металевого сплаву із залізом в його складі, а отож, і запаху заліза, активує концептуальну метафору ТІЛО ЖІНКИ Є ЗБРОЯ / FEMALE BODY IS A GUN, що, у свою чергу, актуалізує низку ознак її емоційного стану.

Уподібнення запаху тіла жінки до запаху селітри, застосовувану для вироблення вибухових речовин, який можна відчутти після вистрілу, та запаху впольованої істоти (жертви) внаслідок здійсненого вистрілу, є асоціативним із метафоричною здатністю цього тіла-«рушниці» стріляти. Тут зоною перетину концептуальних просторів ТІЛО ЛЮДИНИ та ЗБРОЯ є такі ознаки, як «перебування наготові для вибуху», «здатність рани-ти», і у фокусі уваги тут – емоційно-почуттєві аспекти тіла. Передконцептуальним підґрунтям переосмислення тут виступає подібність функціонального призначення зброї до специфічного емоційного стану жінки під час місячної кровотечі, який характеризується нестабільністю, знервованістю, психологічною нестійкістю, схильністю до підвищеної агресивності та виплеску цієї агресії. Недарма про такий емоційний стан говорять «бути на взводі», що уподібнюється до зброї «наготові». У цьому стані жінка не лише сама схильна ображатись на будь-які дрібниці, а й може затіяти сварку та образити будь-кого, що авторка підкреслює за допомогою обраних мовних засобів, які репрезентують психофізіологічний стан героїні роману на рівні художньої словесності, вказуючи на «заряджений» та «готовий до вистрілу» стан її тіла-«зброї» (*cocked and ready to fire*), імплікуючи її вибухонебезпечність, а також на факт застосування цієї «зброї», текстовими маркерами чого є «запах вбитої жертви на її тілі» (*She has the scent of her prey on her*) та вказівка на «підстрелений» стан тіла її сексуального партнера, на якого вилілась її агресія (*shot against her*).

Характер ольфакторних відчуттів та ознаки запахів також виступають основою переосмислення і основою формування іконічних образних засобів.

Так, ознаки *acid* (*ідучий*) та *poisoning* (*отруйний*), а також вид неприємного запаху *stink* (*сморід*) та вид отруйної речо-

вини, що сприймається органами нюху, – газ (gas), зазнають метафтонімічного переосмислення в наступному фрагменті тексту роману Дж. Уінтерсон, в якому описана реакція персонажа на новини про смертельну хворобу коханої: «*Who is this man with the revolving eyes, his mouth opening like a gas chamber, his words acrid, vile, in my throat and nostrils? The room stinks. The air is bad. He's poisoning me and I can't get away*» [6, с. 101]. Як бачимо, ці новини виглядають для їх отримувача так, немов би рот людини, що їх свповіщає, є газовою камерою (*his mouth opening like a gas chamber*), з якої кімнату наповнюють сумні слова як отруйний, ідучий газ (*his words acrid*), який спричиняє жахливий сморід (*The room stinks. The air is bad*) і який «отруює» головного героя (*his words acrid*).

Тут спостерігаємо низку переосмислень. Спершу зазначені ознаки, що номінують «неприємний на запах» або «небезпечний для вдихання», трансформуються у «неприємний» з точки зору емоційного або ментального сприйняття, що узагальнює концептуальна метафора ІДУЧИЙ/ОТРУЙНИЙ Є НЕПРИЄМНИЙ, НЕБЕЗПЕЧНИЙ, БОЛІСНИЙ / ACRID/POISONING IS UNPLEASANT, DANGEROUS, HUNTING. Ще один напрям переосмислення активує концептуальну метонімію НЕПРИЄМНИЙ ЗАПАХ (ОТРУЙНИЙ) замість ПОГАНИХ НОВИН / ACRID/POISONING SMELL, STINK stands for BAD NEWS, що імплікує художнє позначення суті ментального досвіду за допомогою тілесного – сенсорики сприйняття, де відчуття неприємного на запах переосмислюється як неприємний досвід та відповідний емоційний стан (ТІЛО замість РОЗУМУ / BODY AS MIND).

Висновки. Отже, у своїй лексичній репрезентації ольфакторні відчуття в художній прозі письменників-постмодерністів постають різноманітно та об'ємно, здобуваючи текстового кодування як на денотативному, так і на образному рівнях.

Література:

1. Брылева Р.Ф. Перцептивные концепты и способы их объективации во французском языке / Р.Ф. Брылева // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 46. – 2010. – № 22(203). – С. 17–20.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Пермінова А.В. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах: автореф. дис... канд. філол. н. / А.В. Пермінова. – К., 2003. – 20 с.
4. Старостина Ю.А. Концепты «запах» и «красота» в романе П. Зюскинда «Парфюмер. История одного убийцы» / Ю.А. Старостина // Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та. Сер.: Филологические науки. – 2009. – № 7(41). – С.164–169.
5. Ackroyd P. Dan Leno and the Limehouse Golem or The Trial of Elisabeth Cree / P. Ackroyd. – London: Minerva, 1995. – 282 p.
6. Winterson J. Written on Body / J. Winterson. – London, 2001. – 186 p.

Галуцких И. А. Сенсорный концепт ЗАПАХ / SMELL в художественном дискурсе

Аннотация. В статье анализируется специфика художественной репрезентации сенсорного концепта SMELL как проявления телесности в английской прозе писателей-постмодернистов в аспекте его лингвального отображения.

Ключевые слова: концепт, сенсорика, художественный дискурс, телесность, постмодернизм.

Galutskikh I. Sensory concept SMELL in literary discourse

Summary. In this article specific features of the literary interpretation of the sensory concept SMELL as the fragment of corporeality in the English prose of postmodernist writers are analyzed in view of its language representation.

Key words: concept, sensory, literary discourse, corporeality, postmodernism.

Грибнік Ю. І.,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

СКЛАДНІ ТЕРМІНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ГЕОДЕЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТА СТРУКТУРИ

Анотація. Статтю присвячено вивченню складних термінів у складі англійської геодезичної термінології. Робиться спроба морфологічного та структурного аналізу досліджуваних термінів-комполітів, утворених у результаті словоскладання. Увага акцентується на визначенні продуктивних моделей складних термінологічних одиниць геодезичної сфери.

Ключові слова: англійська геодезична термінологія, словоскладання, складний термін, продуктивна модель.

Постановка проблеми. Активний розвиток науки і техніки в ХХІ столітті створює передумови постійного збагачення лексики галузевих термінологій, а також зумовлює необхідність у виникненні нових способів найменування термінологічних понять, їх систематизації та уніфікації. Сьогодні великого значення набуває дослідження апарату галузевих термінологій, які є важливими складовими відповідної літературної мови. Об'єкт нашого аналізу – англійська геодезична термінологія та термінологічні одиниці, які входять до її складу, предмет дослідження – словоскладання як один із способів утворення складних термінів геодезичної сфери, продуктивні моделі аналізованих термінологічних одиниць.

В англійській геодезичній термінології високою продуктивністю відзначається такий різновид морфологічного словотвору, як словоскладання.

Відповідно до енциклопедичного словника з мовознавства (головний редактор – В.Н. Ярцева) словоскладання – це один із способів словотвору, який полягає в морфологічному поєднанні двох або кількох коренів (основ). У результаті словоскладання утворюється складне слово, чи композит. Деякі типи складних слів наближаються за структурою до словосполучень і складаються із цілих слів [8, с. 469]. Словоскладання може супроводжуватись суфіксацією [4, с. 272]. Такий спосіб складання має назву складно-суфіксального і виявляється в тому, що процес злучення основ у похідне слово ускладнюється суфіксацією [2, с. 74].

При утворенні термінів геодезичної сфери способом словоскладання відбувається процес виникнення складних термінологічних одиниць (термінів-комполітів), котрі докладніше розкривають зміст вихідного поняття та охарактеризовують предмети, процеси чи явища, які мають місце в геодезичній терміносистемі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Проблеми вивчення та визначення складних слів, а також особливостей їх утворення і структури перебувають у центрі уваги як українських, так і зарубіжних лінгвістів (Л.С. Азарова, Л.К. Крайняк, Н.Я. П'яст, L. Bauer, J. Gonia, G. Libben, G.L. Lukianova та інші).

Складне слово (комполіт) – це слово, створене з двох або кількох слів, основ, коренів, об'єднаних в одну лексичну одиницю, яка набула формально-граматичних і семантичних ознак

окремого слова [4, с. 259]. До розряду складних слів слід також зараховувати складнопохідні (або похідні) слова, які складаються щонайменше з двох кореневих морфем та дериваційного афікса, що стосується всієї одиниці [3, с. 36].

С.В. Гриньов-Гриневиц визначає складні терміни (або терміни-комполіти) як однослівні терміни, які містять у своєму складі не менше двох кореневих морфем [1, с. 121]. Вони можуть писатися разом та через дефіс, наприклад: *pinpoint*, *plane-parallel* та ін., вживатися окремо чи входити до складу термінів-словосполучень. До розряду термінів-комполітів відносимо також похідні терміни-комполіти, які містять у своєму складі афікси, наприклад: *field-established*, *height-adjusting* та ін.

Метою статті є морфологічний та структурний аналіз складних термінів геодезичної термінології, утворених у результаті словоскладання.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваній термінології наявна значна кількість складних одиниць, утворених за допомогою словоскладання, які трактуємо як терміни-комполіти, наприклад: *network*, *rodman*, *small-scale*, *snapshot* та ін., і складних термінологічних одиниць, сформованих у результаті складно-суфіксального способу, наприклад: *oblique-angled*, *range-finder*, *right-shaped*, *self-alignment* та ін.

Виокремлені терміни-комполіти, утворені внаслідок складно-суфіксального способу, поділяємо на:

1) прикметники, найбільш частотні з яких утворені за моделями:

N+V+ing: *azimuth-indicating* (device), *base-measuring* (bar), *distance-measuring* (device) та ін.;

N+V+ed: *satellite-covered* (area), *phase-locked* (antenna), *ground-reflected* (wave) та ін.;

Adj+V+ing: *quick-setting* (instrument), *remote-reading* (instrument), *free-swinging* (pendulum) та ін.;

Adj+V+ed: *right-shaped*, *single-measured*, *long-dotted* (line) та ін.;

Num+N+al: *one-dimensional* (model), *three-dimensional* (vector) та ін.;

Adv+V+ed: *well-marked*, *well-defined*, *well-shaped* та ін.;

Adj+N+(t)al: *true-horizonta*l, *cross-sectional* (analysis) та ін.;

2) іменники, найпродуктивнішими моделями яких є:

N+V+er: *range-finder*, *viewfinder* та ін.;

N+V+tion: *photointerpretation*, *landutilization* та ін.;

N+V+ing: *model-building* (technique), *time-keeping*, *time-tagging* та ін.;

Prep+V+ing: *underrating*, *undervaluing* та ін.

Аналіз співвідношення кількості термінів-комполітів, утворених внаслідок словоскладання та складно-суфіксального способу, уможливило висновок про те, що більш чисельними є терміни-комполіти, сформовані за допомогою складання слів (83,8%) (див. рис. 1.).

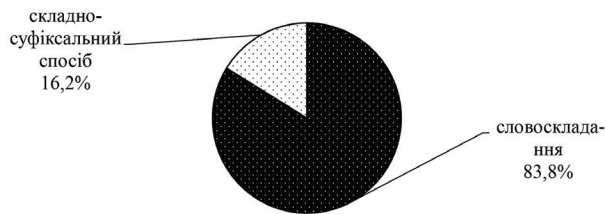

Рис. 1. Продуктивність словоскладання та складно-суфіксального способу в утворенні термінів-комполітів геодезичної сфери

За кількістю компонентів, які входять до їх складу, терміни-комполіти геодезичної термінології поділяються на: а) двокомполітні, які домінують, наприклад: *satellite-borne (altimetry)*, *wide-angle*, *mean-square*, *near-earth* та ін.; б) трикомполітні: *point-to-point*, *mean-sea-level (datum)*, *line-of-sight* та ін.; в) багатокомполітні: *signal-in-space-range (error)*, *wet-and-dry-bulb (thermometer)* та ін. (див. рис. 2).

Рис. 2. Характеристика термінів-комполітів геодезичної сфери за кількістю компонентів (процентне співвідношення)

З точки зору морфології, тобто частиномовної належності їх складових компонентів, виявлено, що найбільш продуктивною моделлю термінів-комполітів є сполучення основ іменника та прикметника (*Adj+N*). Такі конструкції поділяються на: двокомполітні: *Adj+N*: *short-range*, *straight-line*, *long-distance* та ін.;

трикомполітні: *N+Adj+N*: *root-mean-square*; *Adj+N+N*: *long-baseline (interferometer)*; *Adj+Prep+N*: *true-to-scale (drawing)* та ін.;

багатокомполітні: *Adv+Adj+N+N*: *very-long-baseline (interferometer)* та ін.

Досить продуктивними є також моделі, в складі яких іменники поєднані з іншими частинами мови. Сюди належать складні двокомполітні терміни геодезичної сфери:

Ved+N/N+Ved: *Earth-centered (orbit)*, *time-correlated* та ін.;

N+Ving: *direction-finding*, *range-finding* та ін.;

Num+N: *two-component (leveling)*, *three-base (method)* та ін.;

V+N/N+V: *split-bubble (device)*, *power-delay* та ін.;

Adv+N/N+Adv: *downgrade*, *across-track (error)* та ін.;

Prep+N: *in-process*, *underfeature* та ін.

Трикомполітні складні термінологічні одиниці:

N+Prep+N: *field-of-view*, *point-to-point* та ін.;

Prep+Prep+N: *out-of-plan (completion)*, *out-of-position* та ін.;

N+Conj+N: *dash-and-dot (line)*, *letter-and-number (system)*

та ін.;

Prep+Art+N: *on-the-ground (survey)*, *on-the-fly*;

Adv+N+N: *below-sea-level (contour)*;

Adv+Prep+N: "all-in-view" (method);

V+Prep+N: *direct-to-scale*;

N+N+Ving: *daylight-saving (time)*.

Багатокомполітні моделі геодезичних термінів-комполітів:

N+Prep+Art+N: *head-of-the-line*;

N+Ved+N+Ved: *Earth-Centered-Earth-Fixed*.

Крім того, продуктивними в геодезичній терміносистемі є моделі, які складаються тільки з іменників, а саме: *N+N*: *radiogeodesy*, *fieldbook*, *framework* та ін.; *N+N+N*: *pole-zenith-star*, *radionavigation-satellite (service)* і *N+N+N+N*: *viewfinder-rangefinder*. Словотвірна модель *N+N* має істотні можливості для номінації предметів і явищ дійсності в геодезії, характеризує їх і співвідноситься одночасно з двома предметами, ознаки яких має той предмет, що отримує назву.

Продуктивна модель *N+N* репрезентована декількома типами, або варіантами:

N+N→Adj: *level-tube(axis)*, *azimuth-elevation(chart)*, *radar-altimeter(surveying)* та ін.;

N+N→N: *radiotheodolite*, *waypoint*, *radiogeodesy* та ін.;

N+N(pl)→N(pl): *water-resources*, *waterways* та ін.

Продовжуючи аналізувати терміни-комполіти англійської терміносистеми геодезії, слід зазначити, що найпродуктивнішими частинами мови при утворенні термінів-комполітів, окрім іменників, є прикметники та числівники, а також дієслова й дієслівні форми, що відображено в наступних прикладах:

Adj+Adj: *topographic-isostatic (deflection)*, *high-oblique (aerial survey)* та ін.;

Adj+Ved: *remote-sensed (data)*, *single-measured* та ін.;

Adj+Ving: *numerical-reading (level)*, *free-swinging (pendulum)* та ін.;

V+Prep: *add-on (device)*, *wash-off (reliefmap)*, *make-up (projector)* та ін.;

Ved+Prep/ Prep+Ved: *scanned-in (pointing)*, *off-tuned (receiver)* та ін.;

Adj+Conj+Adj: *whole-and-half (compasses)*, *half-and-half (method)* та ін.;

Ving+Pr: *scaling-up*, *reading-off (microscope)* та ін.;

Adv+Ved: *closely-spaced*, *well-marked* та ін.

Решта моделей складних слів є малопродуктивними, наприклад: *Num+Adj*: *four-dimensional (geodesy)*; *V+V*: *push-pull (rule)*; *Ved+Prep+Pr*: *closed-on-itself (traverse)*; *Ved+Conj+Adj*: *tried-and-true* та ін.

У складі англійських геодезичних термінів виділяємо також комполіти, які:

містять символи, наприклад: *F-layer*, *L-band*, *N-body (problem)*, *n-dimensional (space)*, *P-code*, *T-square* та ін.;

є власними назвами: *Gauss-Laplacedistribution*, *Neumann-Koch formula*, *Pratt-Hayfordmodel*, *Lense-Thirringprecession*, *Gauss-Krugerprojection*, *Krarpup-Runge theorem* та ін.;

включають скорочення чи аббревіатуру: *GPS-measurement*, *GPS-receiver* та ін.

Проаналізувавши частиномовну належність складових частин термінів-комполітів геодезичної сфери, зазначаємо, що найбільшою продуктивністю відзначаються терміни-комполіти, в яких іменники поєднуються з прикметниками, а також складні терміни, в яких іменники поєднуються між собою або з іншими частинами мови.

Висновки. Таким чином, словоскладання, морфологічний спосіб творення композитів (складних слів), який включає складання слів чи основокладання та комбінований спосіб (складання з афіксацією) [251, с. 560], є одним із продуктивних способів утворення складних геодезичних термінів, значне використання яких пояснюється їх точністю й економністю у вираженні змісту. Англійська термінологія геодезії характеризується доволі частим поєднанням слів чи їх основ у межах терміна-композита. Така тенденція зрозуміла і цілком відповідає прагненню виражати будь-яку думку за допомогою одного терміна, в даному випадку – складного, для якого характерні значні змістові та виражальні можливості.

Насиченість термінологічного апарату геодезичної сфери складними лексемами вказує на тенденцію до ущільнення значення та компресії будови термінологічних одиниць, а також прагнення до об'єднання кількох окремих лексем в одному терміні. Наявність складних термінів є характерною рисою сучасної термінології геодезії, адже вони не тільки передають спеціальні поняття галузі, але й містять певні додаткові чи більш конкретизуючі характеристики, не порушуючи тим самим вимоги точності та однозначності до термінологічних одиниць. Значення композита багатше, ніж значення його компонентів, адже кожен із компонентів складного слова містить певну ознаку, яка відсутня в іншого.

Перспективами подальших досліджень можуть стати дослідження складних термінів геодезичної сфери в дискурсі вичення особливостей їх функціонування та перекладу.

Література:

7. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издат. центр : Академия, 2008. – 307 с.
8. Нікуліна Н.В. Термінознавство : лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування : [навч. посібник] / [Н.В. Нікуліна]. – Харків : ХНАДУ, 2006. – 144 с.
9. Lukianova G.L. Lexicology / G.L. Lukianova. – Cherkasy : Cherkasy State University, 2001. – 108 p.
10. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
11. Геодезичний енциклопедичний словник / [за редакцією В. Літинського]. – Львів : Свросвіт, 2001. – 668 с.
12. Заблоцький Ф.Д. Англійсько-український геодезичний словник [за ред. Б.С. Рицара] / Ф.Д. Заблоцький, О.Ф. Заблоцька. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 360 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
15. Gorse Ch. A Dictionary of Construction, Surveying and Civil Engineering / Ch. Gorse, D. Johnston and M. Pritchard. – Oxford : Oxford University Press, 2012. – 499 p.

Грыбынык Ю. И. Сложные термины в английской геодезической терминологии: особенности образования и структуры

Аннотация. Статья посвящена изучению сложных терминов в составе английской геодезической терминологии. Делается попытка морфологического и структурного анализа исследуемых терминов-композитов, образованных в результате словосложения. Внимание акцентируется на определении продуктивных моделей сложных терминологических единиц геодезической сферы.

Ключевые слова: английская геодезическая терминология, словосложение, сложный термин, производительная модель.

Grybinyk Y. Compound terms in English geodetic terminology: peculiarities of formation and structure

Summary. The article is devoted to the study of compound terms in the English geodetic terminology. The attempt of morphological and structural analysis of the investigated compound terms, formed by compounding is made. The attention is focused on the definition of productive models of compound terminological units of the geodesic sphere.

Key words: English geodetic terminology, compounding, compound term, productive model.

Дмитрасевич Р. Я.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СИНОНІМІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті аналізується явище синонімії англомовної термінології юридичної психології. Подано класифікацію синонімів із позицій структурної тотожності. Проаналізовано частиномовне вираження синонімії.

Ключові слова: англомовна термінологія, юридична психологія, терміносистема, термін, синонім, частина мови.

Постановка проблеми. Англомовна термінологія юридичної психології охоплює спеціальну фахову лексику, яка досі не була предметом широкого дослідження. Юридична психологія сформувалася на стику юридичної та психологічної наук, що вплинуло на якісні характеристики її метамови. Англомовна термінологія юридичної психології об'єднує терміни права як форми суспільної свідомості і терміни психології – суспільної науки. Більше того, ця термінологія характеризується значно більшим розмаїттям спеціальних сфер застосування порівняно з іншими терміносистемами.

Термінологія юридичної психології в цілому є конгломератом терміносистем юридичної та психологічної наук. Системність термінології юридичної психології визначається з урахуванням відношень і організацій понять цієї галузі. Під термінологією юридичної психології розуміємо систему термінів, якими послуговуються кримінальна психологія, судова психологія, пенітенціарна психологія та правова психологія.

Метою дослідження є намагання класифікувати та охарактеризувати синоніми англомовної термінології юридичної психології.

Виклад основного матеріалу. Сучасна англомовна термінологія юридичної психології перебуває в процесі постійного розвитку. До елементів терміносистеми юридичної психології, як і до термінів інших галузей, висувуються вимоги дефінітивності, точності, лаконічності, тенденції до однозначності. Водночас у термінології присутні такі загальномовні явища, як полісемія, синонімія та антонімія.

У сучасній лексикології виокремлюються три основних підходи до вивчення синонімії:

1) денотативний [7], згідно з яким синонімічність слів визначається за їх денотативною спільністю. У цьому випадку синонімами є всі слова, які в різних контекстах називають одну й ту саму реалію. Відповідно, лексична синонімія – це позначення одного і того ж денотата різними словами, які виражають суміжні (перехресні) поняття;

2) сигніфікативний [3]. У загальноживаній мові синоніми співвідносяться переважно з предметним, денотативним значенням, а в термінології – з поняттям, сигніфікатом. Сигніфікативні групи чи ряди синонімів відображають сучасний стан терміносистем [4, с. 129]. Синоніми, які входять до складу цих рядів, живаються для визначення одного і того ж поняття;

3) структурний (див., напр., [1]). Відповідно до цього підходу терміни-синоніми поділяються на різнокореневі та варіативні.

Терміни-синоніми не мають додаткових значень і не виконують стилістичних функцій. Особливістю синонімії у фаховій мові вважається відсутність емоційно-експресивних та оцінних опозицій [9, с. 6].

Баллі запровадив термін «синонімічний ряд», який визначає як комплекс лексичних одиниць (окремих слів чи словосполучень), поєднаних загальним змістом та приналежністю до одного розділу ідеологічного словника [2, с. 177].

Синоніми в термінології – це терміни, що належать до одного і того ж денотата, але мають відмінності в поняттєвому плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [6, с. 181]. Як і явище полісемії, явище синонімії трактується неоднозначно в сучасному термінознавстві.

Багато мовознавців вважають синонімію в термінології негативною неминучістю в процесі становлення статусу терміна. Термін повинен уникати синонімії, оскільки синонімія, корисний семантичний процес у загальнолітературній мові, в термінології перетворюється на недолік [5].

У сучасному термінознавстві виокремлюються такі основні варіанти синонімії в термінології:

1) синонімічний варіант терміна; одиниці як варіантні найменування одного і того ж поняття, що конкурують у терміносистемі;

2) термінологічна варіантність, серед якої виокремлюються формально-структурні варіанти (фонетичні, акцентні, морфологічні та графічні), ономазіологічні варіанти (афіксальні, композитні, композитно-суфіксальні, композитно-синтаксичні, синтаксичні, еліптичні) та синоніми;

3) рівнозначні терміни як терміни з однаковим або подібним значенням, що використовуються для називання одного поняття.

Синонімія спостерігається в термінологічних системах на будь-яких етапах розвитку [8]. Англомовній термінології юридичної психології також притаманне явище синонімії.

Синоніми до термінів англомовної термінології юридичної психології нерідко подаються в дужках, у такий спосіб розшифровуючи зміст терміна. Наприклад: *organized (or syndicated) crime; deception analysis ("lie detecting"); serology (bloodstains and other body fluids); bend (diffract); a three-dimensional probability (or "jeopardy")*.

Синонімічні ряди можуть утворювати прості терміни, складні терміни та термінологічні словосполучення. Терміни, які вживаються на позначення *offender profiling*, утворюють найдовший синонімічний ряд в англомовній термінології юридичної психології: *offender profiling - applied criminology - crime assessment - crime*

scene analysis - crime scene assessment - criminal behavioral analysis - criminal investigative analysis - criminal personality profiling - criminal profiling - criminal profiling from crime-scene analysis - geo-behavioral profiling - geographic profiling - geographical profiling - geographical offender profiling - investigative criminology - investigative profiling - investigative psychology - personality profiling - psychiatric profiling - psychological profiling [10, с. 38–39].

В англomовній термінології юридичної психології можна виокремити такі типи утворення синонімічних відношень:

1) простий термін – простий термін: *conservatorship - guardianship, restitution - punishment*;

2) простий термін – термінологічне сполучення: *epilepsy - grand mal, generalizability - external validity*;

3) складний термін – термінологічне сполучення: *psychopath - antisocial personality*;

4) термінологічне сполучення – термінологічне сполучення: *death penalty - capital punishment, forensic odontology - forensic dentistry, psychopathic personality - character disorder, learning disability - attention deficit hyperactivity disorder, learning disability - minimal brain dysfunction*;

5) фразове терміносполучення – терміносполучення: *criminal activity - criminal differentiation / variation*.

Частиномовне вираження синонімії в англomовній термінології юридичної психології:

прикметники в складі іменникових словосполучень: *quick change - short change scams*;

2) іменники в складі іменникових словосполучень: *x-ray diffraction - x-ray crystallography; submachine guns - machine pistols; impression evidence - imprint evidence*.

Отже, синонімами в англomовній термінології юридичної психології виступають термінологічні одиниці різних структурних рівнів.

Так, синонімом терміна-однослова *generalizability* є термін-словосполучення *external validity*; терміна-композиція *psychopath* – термін-словосполучення *antisocial personality*.

Синонімія розглядається як природне явище, притаманне термінології як мовній системі. Термінологічні синоніми можуть бути використані для номінації схожих понять, а також для надання контексту стилістичного забарвлення (архаїзація, модернізація, спеціалізація). Такі синоніми, як *acknowledge and confess* (зізнання); *breaking and entering* (злам і вторгнення) свідчать про тісний зв'язок англійської мови та запозичених слів, зокрема з французької.

Синоніми можуть відрізнятися не тільки смисловими, але й стилістичними ознаками (*juvenile hall* – розм. *juvie*), лексико-фразеологічною та синтаксичною сполучуваністю (*plead non-guilty* (термін) – *plead innocent* (загальноживаний вираз)).

Сутність синонімічних відношень у лексичі полягає в тому, що тотожність і різниця семантичних ознак слів є взаємозумовленими. За критерієм тотожності чи різниці семантики термінів розрізняють:

1) абсолютні та повні синоніми:

Pro-filers - criminal investigative analysts;

Forensic Expertise - Judicial Psychological Examination;

Stockholm syndrome - capture-bonding;

Social Phobia - Social Anxiety Disorder;

Childhood disorders - developmental disorders - learning disorders;

Multiple Personality Disorder - Dissociative Identity Disorder;

a youth detention center - a juvenile detention center (JDC) –

juvenile court - young offender's court;

2) відносні, або часткові синоніми (*offender - criminal*). До них належать терміни, тотожні за лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) значень:

offender noun

a person who commits an illegal act: an institution for young offenders [11].

criminal noun

a person who has committed a crime: these men are dangerous criminals [11].

За структурою терміни-синоніми юридичної психології поділяються на:

1) різнокореневі: *restitution - punishment*;

2) синтаксичні: *testimony of eyewitness - witness identification*;

3) прості / складені: *crime - law-breaking*.

Різнокореневі терміни-синоніми є здебільшого відносними: *plaintiff - accuser - complainant* – позивач; *defendant - suspect* – звинувачений.

У сучасній англomовній термінології юридичної психології знаходимо багато прикладів синтаксичних (структурних) синонімів. Ця група термінів виконує функцію заміщення. Наприклад, коротка форма терміна заміняє складену і навпаки. У такий спосіб утворюється синонімія різних структурних рівнів. Синонімія цього типу утворюється за такими структурними типами:

1) повний термін – аббревіатура: *American Society of Crime Laboratory Directors - ASCLD; Psychopathy Checklist - PCL; Psychological Inventory of Criminological Thinking Styles - PICTS; electroencephalogram - EEG*.

2) термін-словосполучення – термін-слово: *mentalbreak - insanity; a loss of individuality - deindividuation; an admission of guilt - confession; an investigation technique - experiment; false beliefs - delusions*.

Група синонімів виокремлюється серед термінів-епонімів і термінів, які створені на основі класифікаційної ознаки поняття: *Anthropometry was widely used under a system pioneered by ALPHONSE BERTILLON ("Bertillonage"), combining 11 specific bodily measurements with photographs and written descriptions to identify known criminals* [12]. Отже, термін-епонім *Bertillon system* і термін *bertillonage* є синонімами.

Синонімічні ряди можуть утворювати прості терміни, складні терміни та термінологічні словосполучення. В англomовній термінології юридичної психології можна виокремити такі моделі утворення синонімічних відношень:

1) простий термін – простий термін;

2) простий термін – термінологічне сполучення;

3) складний термін – термінологічне сполучення;

4) термінологічне сполучення – термінологічне сполучення;

5) фразове терміносполучення – терміносполучення.

Висновки. Парадигматичні зв'язки між англomовними термінами юридичної психології виявляються на основі таких лексико-семантичних явищ, як термінологічна полісемія, синонімія, антонімія та гіперо-гіпонімічні відношення термінів між собою. Синонімічні ряди можуть складатися з простих термінів, складних термінів і термінологічних словосполучень. За критерієм тотожності чи відмінності семантики термінів розрізняють абсолютні та повні синоніми; відносні або часткові синоніми. З позицій структурної тотожності термінів-синонімів юридичної психології поділяються на 1) різнокореневі; 2) синтаксичні; 3) прості / складені. Частиномовне вираження синонімії в англomовній термінології юридичної

психології репрезентоване прикметниками в складі іменникових словосполучень та іменниками в складі іменникових словосполучень.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю.Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 767 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1961. – 394 с.
3. Будагов Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. – М. : Просвещение, 1965. – 492 с.
4. Крыжановская А.В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А.В. Крыжановская, Л.А. Симоненко / АН УССР Ин-т языкознания им. А.А. Потебни. – К. : Наукова думка. 1987. – 161с.
5. Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков / А.В. Крыжановская. – К. : Наук. думка, 1985. – 202 с.
6. Панько Т.І. Українське термінознавство : [підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищ. навч. закладів] / [Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк]. – Л. : Світ, 1994. – 217 с.
7. Реформатский А.А. Мысли о терминологии / А.А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии / отв. ред. В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1986. – С. 163–198.
8. Симоненко Л.О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л.О. Симоненко, С.О. Соколова, І.В. Коропенко ; Акад. наук України, Ін-т укр. мови АН України. – К. : Наукова думка, 1993. – 234 с.
9. Турчин В.М. Проблема синонимии в терміносистемах біології та медицини німецького мови : автореф. дис.канд. філолог.наук / В.М. Турчин. – Львов, 1979. – 24 с.
10. Canter D. Investigative Psychology: Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action / D. Canter, D. Youngs. – John Wiley and Sons Ltd. UK, 2009. [Electronic resource]. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=MX_jmNq7ENUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false. – P. 38 – 39.
11. Oxford Dictionaries [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com/definition>.
12. The Encyclopedia of Crime Scene Investigation [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://nashaucheba.ru/v8385/?cc=1&view=pdf>.

Дмитрасевич Р. Я. Особенности синонимии терминологии юридической психологии (на материале английского языка)

Аннотация. В статье анализируется явление синонимии англоязычной терминологии юридической психологии. Представлена классификация синонимов с позиций структурной тождественности. Проанализировано выражение синонимии в зависимости от частей речи.

Ключевые слова: англоязычная терминология, юридическая психология, терминосистема, термин, синоним, часть речи.

Dmytrasevych R. The peculiarities of synonyms of legal psychology terminology (based on English language)

Summary. The article deals with synonyms in English legal terminology of psychology. Classification of synonyms based on structural identity is presented. Synonyms are analyzed on the part-of-speech approach.

Key words: English terminology, legal psychology, terminological system, term, synonym, part of speech.

Жигало Н. М.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННА ЛЕКСИКА В РАННЬОХРИСТИЯНСЬКІЙ ЛАТИНОМОВНІЙ ПРОЗІ: ПРИКМЕТНИК (НА МАТЕРІАЛІ «СПОВІДЬ» АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА)

Анотація. У статті проаналізовано функціональну семантику емоційно-оцінних прикметників на матеріалі семи книг «Сповіді» Аврелія Августина. Відповідно до їхньої семантики репрезентовано дві групи емоційно-оцінних прикметників та зроблено кількісні підрахунки лексичних одиниць позитивної та негативної оцінки.

Ключові слова: емоційно-оцінна лексика, категорія оцінки, прикметник, семантика, позитивна оцінка, негативна оцінка.

Постановка проблеми. Останнім часом комунікативна роль мови, функціональні можливості її одиниць все більше привертають увагу лінгвістів. Антропоцентричний підхід став визначальним у процесі вивчення передусім лексичного складу, оскільки слово посідає центральне місце в мові і тісно пов'язане з одиницями всіх інших мовних рівнів. Лексичний шар виступає не тільки засобом пізнання та репрезентації мовної картини світу, а й слугує для вираження багатоаспектної палітри емоцій, почуттів, оцінок, усього, що пов'язане з емоційно-психічною діяльністю людини.

Метою даної роботи є дослідження прикметників як засобів передачі емоційно-оцінного значення. У дослідженні зосереджуємо увагу на загальних відомостях про прикметник, його класифікацію, оцінку, структурні елементи та функціональні особливості якісно-оцінних прикметників.

Значимість лінгвістичної категорії оцінки в цілому, широкий функціональний діапазон та складне відображення оцінки в прикметниках привертали увагу та інтерес таких науковців, як Ш. Баллі, Р.Л. Вагнер, В.Г. Гак, Є.А. Реферовська, В.В. Віноградов та ін. Актуальність даного дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних мовознавчих студій на комплексне дослідження мовних явищ у системі частин мови, зокрема прикметників, недостатністю опрацювання матеріалу класичних мов з позиції функціональної семантики та зацікавленістю мовознавців проблемою функціонування мовних одиниць в аспекті взаємодії мови і людини.

Виклад основного матеріалу. Серед усіх частин мови прикметник має найбільший оцінний потенціал, оскільки в предметній, соціальній та духовній сферах існує значно більше властивостей, якостей, прагматичних і емоційних оцінок, аніж самих предметів, подій, осіб, яким вони належать або номінально приписуються [3, с. 9].

Якісні прикметники означають властивості предметів, що впливають з їх безпосереднього пізнання, оцінок, індивідуального або суб'єктивного сприйняття тощо [6]. Разом з тим, як зазначає І. Кононенко, «формування оцінної структури прикметника визначається як контекстуальними умовами, так і його власними лексико-семантичними особливостями». «Чиста» оцінка зустрічається лише в обмеженій кількості слів, бо

семна структура більшості прикметників містить у собі, крім оцінних, і ряд інших сем» [3, с. 54–55].

Зазначимо, що переважна більшість емоційно-оцінних прикметників у «Сповіді» св. Августина характеризує людину у всій її природі. З цього приводу В.М. Богуславський висловився так: «У буденній свідомості універсальні оцінні категорії реалізуються разом з «нашаруваннями» національної психології, національного бачення світу. Відображаючись у національній психології й культурі, вони набувають ціннісної значимості й емоційного забарвлення. Серед усіх цих засобів вираження найбільшу кількість становлять одиниці, співвідносні з оцінками образу людини» [1, с. 10]. Цю думку розділяв і І.А. Стернін, який зауважив: «Предметом оцінки найчастіше є особа – безпосередньо або через свої ознаки чи дії» [5, с. 101]. Ми дотримуємось цієї думки, що знаходить підтвердження у «Сповіді» Августина Блаженного, де оцінка автора зумовлена переважно саме діями самого автора, а також інших осіб.

Цікавою є думка Л.О. Чернейко про те, що «мовець обирає оцінні слова залежно від свого прийняття чи неприйняття об'єкта оцінки» [7, с. 52]. Однак не завжди це стверджується, як, наприклад, у нашому випадку, де оцінка об'єкта базується не на самих принципах, симпатіях чи антипатіях автора, а на більш глибоких поняттях, співвідношенні таких понять, як добро і зло, гріх і добродійство і т.п.

Загальноновизнаним є факт переваги негативно оцінних лексем над позитивно оцінними, особливо якщо йдеться про емоційно забарвлену лексику: «Тему «людина» відображено експресивною лексикою максимально повно й різноманітно [...] Переважають негативні оцінки» [4, с. 69–70]. Така закономірність властива і для «Сповіді» св. Августина.

У даній роботі ми виділили дві групи оцінних прикметників відповідно до їхньої семантики: 1) прикметники, що характеризують людину, особливості поведінки, фізичні та моральні якості і т.п.; 2) прикметники як означення предметів, явищ, дій.

Вивчення слова в тексті, в потоці мовлення дозволяє якнайповніше з'ясувати його семантику, особливості вживання, конотативне забарвлення, оскільки «сама текст і відображена в ньому ситуація спілкування дозволяє виявити повністю емоційно-оцінний потенціал слова й установити контекстуальні модифікації оцінної лексики, що виникають під впливом комунікативної та прагматичної спрямованості висловлювання» [2, с. 97–98].

Розглянемо першу групу оцінних прикметників.

Серед оцінних прикметників найчастіше зустрічаємо пейоративи, що характеризують особистість самого автора в певний період його життя:

Et tamen *foedus* atque *inhonestus*. (Aug. Conf. III, 1) – *І все-таки я – мерзотник та безчесник*.

In quibus quid utilitatis esset ignorabam miser. (Aug. Conf. I, 13) – Я, **нещасний**, не знав, яка користь з них.

Et credidi miser magis misericordiam praestandam fructibus terrae, quam hominibus. (Aug. Conf. III, 10) – І я, **нещасний**, вірив, що потрібно бути більше милосердним до плодів, ніж до людей.

Звертаючись до читача, автор не тільки говорить про свою минулу немічність, але застерігає нас від життя, яке робить людину нещасною, а це, перш за все, – любов до земного, матеріального задоволення:

Miser eram et miser est omnis animus vinculus amicitia rerum mortalium. (Aug. Conf. IV, 6) – Я був **нещасний**. і **нещасна** є кожна душа, прикута пристрастю до земних речей.

Часто у висловлюваннях прикметники можуть виступати і в переносному значенні, таке вживання є присутнім і в Августина:

Et mihi tamen, amarus erat puero. (Aug. Conf. I, 14) – Однак для мене, коли я був ще хлоп'ям, він був **зіркий** (тут Августин говорить про Гомера та його «байки»).

Sed vinum erroris, quod in eis nobis propinabatur ab ebriis doctoribus. (Aug. Conf. I, 16) – Але вино помилок, яке подавалося пити нам у них (вазах) **п'яними** читателями.

«П'яними вчителями» називає Августин тих, які не йдуть проти людських звичаїв, а продовжують навчати згубним та марним речам – міфології, творчості античних поетів, навчати захоплюватись їхніми героями:

Nonne ego in Te legi et tonantem Iovem et adulterantem? (Aug. Conf. I, 16) – Хіба ж я в Тебе не читав про Зевса – громовержця та **перелюбника**?

... homine quod gratuito potius malus atque crudelis erat. (Aug. Conf. II, 5) – ...людину, яка без усякої причини була скоріше **злою та жорстокою**.

Прикметники з позитивною семантикою оцінки притаманні висловлюванням, зверненим до Господа. В них Августин зазвичай згадує Божі та моральні чесноти:

Domine longanimis et multum misericors, et verax. (Aug. Conf. I, 18) – Господи **многотерпеливий, сповнений милосердя і сповідуючий правду**.

Tu, potens inponere lenem manum... (Aug. Conf. II, 2) – Ти, який можеш прикласти **лагідну** руку ...

Відносинам із матір'ю присвячена приблизно десята частина автобіографічних книг «Сповіді». Августин не змовчує її хиб, як і своїх, проте вона представлена як зразковий образ жінки-матері, жінки-дружини, жінки-християнки:

Cum pro me fletet ad Te mea mater, fidelis Tua. (Aug. Conf. III, 11) – Коли **слізно просила Тебе мати моя, вірна твоя**.

Cum tamen illa vidua casta, pia et sobria, quales amas, iam quidem spe alacrior, sed fletu et gemitu non segnior... (Aug. Conf. III, 11) – Однак коли ця **чиста, побожна і твереза** вдова, така, яких Ти любиш, вже більш охоча до сподівання, але не менше – до плачу і ридання ...

Позитивну оцінку мають і прикметники, вжиті для характеристики праведних та побожних людей, серед яких – єпископ Амвросій:

... cui servirent boni et sancti homines. (Aug. Conf. III, 7) – ... Якому служили **добрі й святі** люди.

Sed beati, qui Te imperasse sciunt. (Aug. Conf. III, 9) – Але **блаженні** ті, хто знає, що Ти їм наказав.

Sed inrideant nos fortes et potentes, nos autem infirmi et inopes confiteamur Tibi. (Aug. Conf. IV, 1) – Але нехай **насміхаються** з нас **сильні й могутні**, а ми, **безсилі і безпомічні**, сповідаємося Тобі.

Beatus qui amat Te. (Aug. Conf. IV, 4) – **Блаженний**, хто любить Тебе.

Et veni Mediolanum ad Ambrosium episcopum, pius cultorem Tuum. (Aug. Conf. V, 13) – І я **прибув** у Мілан до єпископа Амвросія, **блаженного** раба Твого.

Гонитва Августина за багатством і славою закінчується саме тоді, коли в Мілані він зустрічає Амвросія. Саме під його впливом на тридцять другого році життя він приймає хрещення, і з цього часу життя Блаженного докорінно змінюється.

Друга група оцінних прикметників характеризує життя Августина:

Aerumnosas vias, per quas transire cogebamur multiplicato labore et dolore filiis Adam. (Aug. Conf. I, 9) – **Тернисті шляхи**, якими ми мусили йти, примноживши труднощі і страждання Адамовим синам.

Et adquiesco in reprehensione malarum viarum mearum. (Aug. Conf. I, 13) – І відпочиваю в нехвалених **поганих** (негідних) моїх шляхів.

Vita misera est, mors incerta est. (Aug. Conf. VI, 11) – **Життя є нужденним**, день смерті – невідомим.

Інкони прикметники служать для інтенсивності негативної ознаки:

Et saevis terroribus ac poenis, ut nossem, instabatur mihi vehementer. (Aug. Conf. I, 14) – І мені **погрозували суворими та страшними** карами, щоб я вчився.

Quousque volves Evae filios in mare magnum et formidulosum? (Aug. Conf. I, 16) – Як довго ще **котитимеш синів Єви** у велике та **жахливе** море?

Між тим, вони вживаються з метою стилістичного забарвлення висловлюваного:

Amicitia quoque hominum caro nodo dulcis, est propter unitatem de multis animis. (Aug. Conf. II, 5) – **Дружба між людьми – це дорожочіний солодкий** вузол, що з'єднує багато душ в одну.

У «Сповіді» Августин зазвичай із презирством оцінює та критикує своє минуле життя, але зустрічається і таке, коли автор дивиться на речі очима ще того юного Августина, і в таких випадках оцінка є нейтральною:

Pulchra erant poma illa, quae furati sumus, quoniam creatura Tua erat. (Aug. Conf. II, 6) – **Гарні** були ті **плоди**, які ми крали, тому що це було **Твоїм творінням**.

Quoniam tanta dimisisti mihi mala et nefaria opera mea. (Aug. Conf. II, 7) – Тому що Ти **відпустив** мої **настілки погані та нечесні** вчинки.

На перший погляд, вищенаведений приклад видається звичним, але потрібно звернути увагу на те, що тут і надалі Августин часто використовує підсилювальні конструкції з прикметниками *tantus, talis* для більшої емоційності оцінки.

Sed tamen dulcis erat (amicitia), costis fervore parilium studiorum. (Aug. Conf. IV, 4) – Однак ця **дружба** була **солодкою**, підсилена **жаром** до однакових наук.

Amicitia mea suavi mihi super omnes suavitates illius vitae meae. (Aug. Conf. IV, 4) – **Моя дружба** була мені **солодкою** за всі **солодощі** мого власного життя.

Однією з основних духовних потреб людини є дружба. Ще Цицерон говорив, що виключити з життя дружбу – все одно, що позбавити світ сонячного світла. Аврелій Августин розділяє думку Цицерона і неодноразово згадує про це у «Сповіді».

Висновки. Очевидно, оцінка є універсальною категорією. Навряд чи існує мова, в якій відсутнє увлєння про «добре/погано». Однак у способах вираження оцінних значень різні мови

проявляють свою індивідуальність. Це пояснюється, перш за все, тим, що оцінка відноситься до інтенціонального аспекту мови. Можна також припустити, що модальна рамка оцінки являється універсальною: так, при оцінці завжди, в тій чи іншій формі, присутній суб'єкт та об'єкт, у будь-якій мові оцінка має на увазі присутність шкали та стереотипів, аксіологічних предикатів, інтенсифікаторів і т.п. Однак способи вираження цих елементів у кожній мові є своєрідними. Ряди слів, які беруть участь у вираженні тих чи інших сторін оцінної структури, в різних мовах мають певну семантичну схожість, але їх вживання у висловлюваннях відрізняється, причому ці відмінності важко вловити. Так, наприклад, у латинській мові, на матеріалі якої проводиться дослідження, загальнооцінні прислівники «*bene / male*» – «добре / погано», утворюючи словникову відповідність, виявляють відмінності в сполученні з дієсловами; загальнооцінні прикметники «*bonus / malus*» – «добрий / поганий» по-різному поєднуються з іменниками. Денотативна віднесеність частково оцінних слів, тобто слів типу *pius* – побожний, *perditus* – розпусний, *turpis* – брудний, *superbus* – гордий, – також різна. По-різному вживаються предикати, які вводять оцінку. Істотно відрізняється вживання інтенсифікаторів і деінтенсифікаторів, тобто слів, які передбачають рух за шкалою оцінки.

На матеріалі семи книг «Сповіді» методом суцільної вибірки було описано та проаналізовано 374 прикметники з оцінним значенням, серед яких в незначній кількості домінують ті, що виражають позитивну оцінку ($\approx 51\%$). Перспективою подальших студій є вивчення інших мовних явищ вираження оцінки, репрезентованих у «Сповіді» Аврелія Августина.

Література:

1. Богуславский В.М. Словарь оценок внешности человека / В.М. Богуславский. – М. : Космополис, 1994. – 336 с.
2. Гридин В.Н. Психолінгвістическіе функции эмоционально-экспрессивной лексики : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.Н. Гридин. – М., 1976. – 22 с.
3. Кононенко І.В. Лексико-синтаксичний потенціал прикметника у слов'янських мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філолог. наук : спец. 10.02.03. «Слов'янські мови» / І.В. Кононенко. – К., 2009. – 19 с.
4. Матвеева Т.В. Лексическая экспрессивность в языке: [учеб. пособие по спецкурсу] / [Т.В. Матвеева]. – Свердловск : УрГУ, 1986. – 92 с.
5. Стернин И.А. Проблемы анализа значения слова / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 146 с.
6. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк, та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
7. Чернейко Л.О. Порождение и восприятие межличностных оценок / Л.О. Чернейко // Филологические науки. – 1996. – № 6. – С. 42–53.
8. O'Donnell J.J. Augustini Confessiones. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www9.georgetown.edu/faculty/jod/latinconf/latinconf.html>.

Жигало Н. М. Эмоционально-оценочная лексика в раннехристианской латиноязычной прозе: прилагательное (на материале «Исповеди» Аврелия Августина)

Аннотация. В статье проанализирована функциональная семантика эмоционально-оценочных прилагательных на материале семи книг «Исповеди» Аврелия Августина. Согласно их семантике представлены две группы эмоционально-оценочных прилагательных и сделаны количественные подсчеты лексических единиц положительной и отрицательной оценки.

Ключевые слова: эмоционально-оценочная лексика, категория оценки, прилагательное, семантика, положительная оценка, негативная оценка.

Zhygalo N. Emotional and evaluative vocabulary in early Christian Latin prose literature: adjective (based on «The Confessions» by Aurelius Augustinus)

Summary. The article analyzes the functional semantics of emotional and evaluative adjectives on the material of seven books «Confessions» by Aurelius Augustine. According to their semantics two groups of emotional and evaluative adjectives have been represented, quantification estimates of lexical units with the semantics of the positive and negative evaluation have been made.

Key words: emotional and evaluative vocabulary, category of evaluation, adjective, semantics, positive evaluation, negative evaluation.

*Коваль Р. С.,
викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури*

ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано проблеми уніфікації та стандартизації термінів на позначення понять реабілітації у французькій та українській мовах. Основні труднощі полягають в активному використанні епонімічних назв, наявності синонімів та запозичень (здебільшого, з англійської мови), а також аббревіатур (у французькій мові).

Ключові слова: реабілітація, термін, стандартизація, французька мова, українська мова, переклад, словник.

Постановка проблеми. Дослідження термінології фізичної та медичної реабілітації у французькій та українській мовах, основні результати яких були опубліковані в ряді статей [6; 7; 8; 9], дозволяють нам виділити одну з найбільш важливих та актуальних проблем зазначеної термінології, а саме питання її уніфікації та стандартизації.

Рицар Б.С. наголошує на тому, що стан термінологічної справи будь-якої держави відображає її цивілізованість [16]. Проблема вибору національної чи чужомовної назви на позначення наукового поняття є актуальною ономазіологічною проблемою термінології [11, с. 13]. Сьогодні як ніколи важливо прискіпливо ставитися до чистоти рідної мови загалом і наукової зокрема [11, с. 16].

Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю комплексного аналізу термінології фізичної і медичної реабілітації, результати якого слугуватимуть під час роботи над укладанням перекладного словника, котрий би забезпечив потреби фахівців реабілітаційної та суміжних з нею галузей. Дослідження проблем уніфікації та стандартизації зазначеної термінології дозволяє проводити її ретельний лексикографічний опис, котрий є одним із кроків у напрацюванні матеріалів майбутнього словника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які стосуються теоретичних та практичних принципів уніфікації та стандартизації термінів, висвітлюються в працях Рицара Б.С., Кочан І.М., Кияка Т.Р., Дьякова А.С., Симоненко Л.О., Крижанівської А.В. та інших учених-філологів.

Одним із перших в Україні, хто звернув увагу на необхідність стандартизації термінології реабілітації, був Герцик А.М. У своїх статтях [1; 2; 3] він пропонує тлумачення термінів «фізична реабілітація» і «фахівець із фізичної реабілітації», наголошує на подібності між національним трактуванням терміну «фізична реабілітація» та інтернаціональним трактуванням терміну «фізична терапія» (англійською «physical therapy») та вважає, що міжнародним відповідником спеціальності «фахівець із фізичної реабілітації» слід вважати спеціальність «фізіотерапевт» («фізичний терапевт»). З-поміж іноземних фахівців виокремлюємо праці Моріса Блуена (Maurice Blouin) [17], Жака Моне (Jacques Monet) [20], Клода Амоне (Claude Hamonet) [19]. Галузеві тлумачні словники виходили французькою [18; 21], українською [4; 12; 14] та російською [10] мовами.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в дослідженні проблем уніфікації та стандартизації термінології фізичної і

медичної реабілітації у французькій та українській мовах. Наукова новизна роботи визначається тим, що термінологія галузі на прикладі зазначених мов ще не була висвітлена в ґрунтовних мовознавчих працях. Основні методи дослідження: метод вибірки, описовий та лексико-семантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо визначення основних понять. Термін – це мовна одиниця (слово чи словосполучення), переважно субстантивного характеру, яка позначає певне фахове поняття відповідної субмови, призначене для забезпечення комунікативних професійних потреб [5, с. 184]. Комунікативно повноцінними є лише ті терміни, зміст яких відображений у дефініціях, де він термінується і закріплюється в межах певного соціуму, тобто фахівці однієї галузі вкладають у термін той самий зміст, однаково його розуміють [5, с. 186]. Ідеальний термін визначається двома ознаками – однозначністю і системністю [5, с. 284]. Терміном може бути будь-яке слово, що визначає певне поняття, це варіант звичайного слова або спеціально створена одиниця, яка має якості неологізма [5, с. 178]. До особливостей терміну відносять: 1) системність; 2) наявність дефініції (для більшості термінів); 3) тенденцію до моносемічності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології даної науки, дисципліни чи наукової школи; 4) відсутність експресії; 5) стилістичну нейтральність [13, с. 508]. Кожен науковий термін є системою, в якій структуровані три елементи, що утворюють лексичний трикутник: а) матеріальна оболонка слова-терміна; б) співвіднесена з нею реалія об'єктивної дійсності, яку часто умовно називають предметом (денотатом); в) поняття про цю реалію (сигніфікат) [5, с. 184]. Наукова термінологія – вище породження людської думки, національної за своїми витоками, міжнародної за своїм поширенням серед різних народів світу. Саме в термінології закодована історія і культура народу [15, с. 6].

Уніфікація – це упорядкування термінології різних галузей науки, техніки, економічного та культурного життя і всередині терміносистем, відповідно до понять, ними позначуваних, і на міжгалузевому рівні. Стандартизація – це вироблення терміна-еталона, який би відповідав усім лінгвістичним та логічним вимогам, що висувалися до терміна, і використовувався б у межах певної терміносистеми та на міжгалузевому рівні [15, с. 156].

Основні проблеми, пов'язані з уніфікацією та стандартизацією термінології будь-якої галузі знань, полягають в усуненні явища термінологічної синонімії, надмірного використання епонімів та запозичень, приведенні термінів у відповідність до морфологічних та лексичних норм певної мови. Упорядкування термінології складається з двох основних етапів: а) сукупність заходів, спрямованих на аналіз, виявлення та фіксацію необхідних понять; б) аналіз, оцінка і вибір рекомендованих термінів [16]. Розвиток термінології фізичної і медичної реабілітації відбувається паралельно з розвитком її засобів та методів.

Виходячи з аналізу словників [4; 10; 12; 14; 18; 21], ми бачимо, що корпус термінів галузі – вже сформований. Для

даної термінології характерним є широке застосування епонімічних назв [7], запозичень (здебільшого, з англійської мови) [8] та абrevіатур (у французькій мові) [6]. Коротко розглянемо їх. Кожне наукове відкриття супроводжується новою назвою, яка належить до терміносистеми певної наукової галузі, а вже звідти наукове поняття переходить в інші мови світу, зберігаючи назву, придуману автором, або ж, навпаки, отримує свою, національну номінацію [11, с. 8]. Терміни-епоніми відображають етапи розвитку науки. Проаналізуємо кілька прикладів: «*maladie (f) de Creutzfeld-Jakob*» – «спастичний псевдосклероз Кройцфельда-Якоба», термін утворено від імен німецьких лікарів-невропатологів Ганса-Герхарда Кройцфельда / Hans-Gerhard Creutzfeldt (1885–1964) та Альфонсо Марія Якоба / Alfons Maria Jakob (1884–1931); «*maladie (f) de Duchenne-Erb*» – «параліч проксимальних відділів руки Дюшена-Ерба», термін утворено від імені французького лікаря Гійома Дюшена / Guillaume Duchenne (1806–1875) та німецького невропатолога Вільгельма-Гайнріха Ерба / Wilhelm-Heinrich Erb (1840–1921); «*maladie (f) de Down*» – «хвороба Дауна», від імені англійського лікаря Джона Ленгдона Дауна / John Langdon Down (1828–1896); «*maladie (f) de Parkinson*» – «хвороба Паркінсона», від імені англійського лікаря Джеймса Паркінсона / James Parkinson (1755–1824); «*harnais (m) de Pavlick*» – «стремено Павліка», термін утворено від імені чеського педіатра Арнольда Павліка / Arnold Pavlik (1902–1965); «*милиця Кенні*» – «*béquille (f) (de) Kenny*», розроблена австралійською медсестрою Елізабет Кенні / Elizabeth Kenny (1886–1952); «*prothèse (f) de Krukenberg*» – «протез Крукенберга», термін утворено від імені німецького хірурга Германа фон Крукенберга / Hermann von Krukenberg (1863–1935); «*appareil (m) de Zander*» / «апарат Цандера», термін утворено від імені німецького хірурга, засновника механотерапії Йонаса Густава Вільгельма Цандера / Jonas Gustav Vilhelm Zander (1835–1920); «*appareil (m) d'Iizarov*» / «апарат Лізарова» (компресійно-дистракційний апарат), термін утворено від імені радянського хірурга Гавриїла Лізарова (1921–1992); «*méthode (f) de Kozijavkin*» – «метод Козьявкіна», термін утворено від імені українського лікаря Володимира Козьявкіна (1947); «*indice (m) de Quetelet*» / «індекс Кетле», від імені бельгійського математика, астронома та природознавця Адольфа Кетле / Adolphe Quetelet (1796–1874). Окрім того, епоніми можуть бути утворені від назв літературних персонажів та інших вигаданих персон: «*syndrome (m) de Münchhausen*» – «синдром Мюнхгаузена», «*syndrome (m) "Alice au pays des merveilles"*» – «синдром Аліси в країні чудес» etc. Потрібно уникати надмірного використання термінів-епонімів тому, що вони не містять у собі практичної інформації, і використовувати терміни без власної назви. Цьому сприяє пошук оптимального варіанта терміна для використання та його кодифікації. Уніфікація термінологічних систем вимагає відбору того терміна, який найбільше відповідає позначуваному поняттю [15, с. 181]. Додамо також, що доволі поширеними в термінології реабілітації є топонімічні терміни [9]: «*шведська стінка*» / «*espalier (m) suédois*», «*шведська гімнастика*» / «*gymnastique (f) suédoise*», «*шведський масаж*» / «*massage (m) suédois*» (розроблено на початку XIX століття шведом Pehr Henrik Ling); «*рука Юта*» / «*bras (m) de l'Utah*» (міоелектронний протез руки; від штату Юта, США).

Одним із дискусійних питань сучасної лінгвістики вважають явище термінологічної синонімії, оскільки відношення між термінами відіграють важливу роль в їхній системній орга-

нізації. Синоніми в термінології – це терміни, що належать до одного й того ж денотата, але мають відмінності в понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [15, с. 181]. Як правило, синонімію в термінології вважають негативним явищем. Сьогодні багато епонімічних термінів мають синоніми: «*maladie (f) de Creutzfeld-Jakob*» – «хвороба Кройцфельда-Якоба» / «спастичний псевдосклероз Кройцфельда-Якоба» / «дегенерація кортико-стріопинальна»; «*maladie (f) de Duchenne-Erb*» – «параліч проксимальних відділів руки Дюшена-Ерба»; «*méthode (f) de Kozijavkin*» – «метод Козьявкіна» / «система інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації» / абrevіатура «СІНР»; «*syndrome (m) de Down*» / «*acromicrie (f) congénitale*» – «синдром Дауна» / «ембріодія»; «*maladie (f) de Parkinson*» / «*paralysie (f) agitante*» – «хвороба Паркінсона» / «параліч тремтучий». Деякі синонімічні терміни (передусім дублетні пари) настільки увійшли в конкретні термінологічні системи, що говорити про впорядкованість останніх шляхом усунення одного з синонімічних термінів означає ігнорувати закономірності розвитку мови [15, с. 181]. Основний шлях зміни структури синонімічних рядів у термінологічних системах внаслідок входження в них номінацій полягає в конкретизації ядерної семантичної ознаки [15, с. 182].

Запозичення розглядаємо в термінології як об'єктивний і неминучий фактор її еволюції [15, с. 6]. Об'єктивна обґрунтованість – єдиний закономірний критерій творення терміна і його запозичення з іншої мови [15, с. 19]. У французькій терміносистемі реабілітації найбільша кількість запозичених термінів походить з англійської та німецької мов. В українській терміносистемі реабілітації зафіксовані запозичення з англійської, французької та італійської мов [8]. Проаналізуємо кілька прикладів: англійський термін «*freezing*» (m) запозичений французькою мовою, у якій має відповідник «*akinésie (f) paroxystique*» та який перекладаємо українською мовою «пароксизмальна акінезія»; англійський термін «*burn-out*» (m) запозичений французькою мовою, в якій має відповідник «*usure (f) des personnes (f, pl)*» та який перекладаємо «емоційне вигорання»; англійський термін «*locked-in syndrom*» / абrevіатура «*LIS*» запозичений французькою мовою, в якій має відповідники «*syndrome (m) de verrouillage (m)*» та «*coma (m) vigil*», які українською мовою перекладаємо «псевдокома»; англійський термін «*shuttle walk test*» / абrevіатура «*SWT*» запозичений французькою мовою, в якій має відповідники «*test de la navette*» / «*course-navette*» (f), які українською мовою перекладаємо «шатл-тест»; англійський термін «*extracorporeal shock wave therapy*» / абrevіатура «*ESWT*», яка у французькій мові має відповідник «*lithotritie*» (f), що українською перекладаємо «ударно-хвильова терапія» / «літотрипсія»; з німецької маємо запозичений термін «*Terrainkur*» у французьку та українську мови. Багато термінів реабілітаційної галузі в українській мові запозичено з французької: «*масаж*» – «*massage*» (m); «*корсет*» – «*corset*» (m); «*лонгета*» / «пов'язка з гінсу, яка забезпечує нерухомість зламаних кісток кінцівок» – «*longuette*» (f); «*бандаж*» – «*bandage*» (m); «*бювет*» – «*buvette*» (f); «*компрес*» – «*compresse*» (f); «*пандус*» – «*pente (f) douce*». Під час кодифікації варто обирати національний відповідник, а запозичений термін використовувати лише тоді, коли в мові не існує відповідного терміну для найменування поняття. Термінологія кожної мови є національною, адже її компонент інтернаціонального характеру асимілюється відповідно до структури

національної мови [15, с. 18]. Паралельне вживання власного й запозиченого термінів розглядаємо як вияв взаємодії між національно-загального і національно-специфічного [15, с. 184].

У французькій термінології реабілітації дуже поширеними є аббревіатури, що підтверджує аналіз відповідних словників [18; 21]. Розглянемо кілька прикладів: «FFCLCC» / «*Fédération française des centres de lutte contre le cancer*» – «Французька федерація центрів боротьби з раком»; «ANAP» / «*Agence nationale d'appui à la performance des établissements de santé et médico-sociaux*» – «Національна агенція з питань вдосконалення роботи медичних та соціально-медичних закладів»; «CHSCT» / «*Comité d'hygiène et de sécurité et des conditions de travail*» – «Комітет з гігієни та безпеки умов праці»; «SYNERPA» / «*Syndicat national des établissements et résidences privés pour personnes âgées*» – «Національний синдикат закладів та приватних установ для людей похилого віку»; «INSERM» / «*Institut national de la santé et de la recherche médicale*» – «Національний інститут охорони здоров'я та медичних досліджень»; «ANFE» / «*Association Nationale Française des Ergothérapeutes*» – «Національна французька асоціація ерготерапевтів»; «SOFMER» / «*Société française de médecine physique et de réadaptation fonctionnelle*» – «Французьке товариство фізичної терапії та функціональної реабілітації»; «CRRF» / «*Centre de rééducation et réadaptation fonctionnelle*» – «Центр відновлення та функціональної реабілітації»; «CNCPH» / «*Conseil national consultatif des personnes handicapées*» – «Національна дорадча рада неповносправних людей». У переважній більшості випадків переклад французької аббревіатури українською аббревіатурою неможливий, хоча трапляються винятки: «OMS» / «*Organisation mondiale de la santé*» – «Всесвітня організація охорони здоров'я» / «ВООЗ». Використання аббревіатур зумовлюється економією засобів найменування. Більшість аббревіатур у термінології реабілітації французької мови використовуються для найменування власне французьких реалій, вони не є загальновідомими фахівцям з інших країн. У майбутньому, укладаючи перекладний французько-український словник, доцільно буде включити всі зафіксовані аббревіатури у відповідних працях [18; 21], що сприятиме широкому ознайомленню україномовних фахівців зі сферою реабілітації у франкомовних країнах. Здебільшого, аббревіатури у французькій мові в галузі реабілітації використовуються на позначення назв організацій та установ, трохи рідше – для найменування професій, порушень, класифікацій і шкал, методів та засобів реабілітації [6].

Наведені приклади засвідчують, що робота з уніфікації та стандартизації термінології фізичної і медичної реабілітації має ще багато питань, які потрібно вирішити за умов тісної взаємодії філологів та фахівців галузі. При укладанні корпусу термінів потрібно спиратися на словники саме реабілітаційного [4; 10; 12; 14; 18; 21], а не медичного спрямування. Наприклад, у словнику «*Dictionnaire de kinésithérapie et réadaptation*» (2007) практично відсутні анатомічні терміни, основа увага ж приділена термінам на позначення методів та засобів діагностики, функціонального відновлення, шкал та класифікацій. Подано перелік аббревіатур галузі. Зазначимо, що в словнику «*Dictionnaire du handicap*» (2011) також широко представлені аббревіатури, але здебільшого ті, які використовуються для найменування різноманітних організацій, соціальних фондів, котрі допомагають неповносправним людям в їхньому повсякденному житті.

Термін, який пропонується для внесення у словник, повинен активно використовуватись фахівцями в професійній кому-

нікації. Для перекладу термінів будуть використовуватись різні способи: описовий (за умов відсутності відповідних лексичних еквівалентів у мовах), калькування, транскодування та інші (в кожному окремо взятому випадку). Точність у передачі змісту поняття є особливо важливою. Релевантною ознакою співвідношення терміна з поняттям є його визначення в межах певного термінологічного поля. Словесне визначення терміна охоплює суттєві семантичні компоненти, в яких наявні головні ознаки конкретного наукового поняття. Дефініція окреслює значення терміна, формулюючи в стислій формі основний зміст поняття [11, с. 18]. Потрібно обмежити вживання в українській науковій мові, зокрема галузі реабілітації, русизмів та кальок, привести до певних кодифікованих норм варіанти термінів, не використовувати невдалі запозичення, які не є типовими для словотвірних моделей нашої мови, а також багатозначні терміни.

Висновки. Робота, пов'язана з уніфікацією та стандартизацією термінів на позначення понять фізичної й медичної реабілітації у французькій та українській мовах, є спрямованою на усунення термінологічної синонімії, унормування вживання епонімів, запозичень та аббревіатур. Терміни повинні відповідати орфографічним та словотвірним нормам зазначених мов. Перспективи дослідження полягатимуть у пошуку чітких критеріїв до термінів, котрі мали б увійти в корпус перекладного словника.

Література:

1. Герцик А.М. До питання тлумачення термінів «фізична реабілітація» та «фахівець з фізичної реабілітації» / А.М. Герцик // Теорія та методика фізичного виховання. – 2010. – № 3. – С. 45–48.
2. Герцик А.М. Фахівець з фізичної реабілітації, чи фізичний терапевт: національне та міжнародне тлумачення назв професій / А.М. Герцик // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 10. – С. 21–24.
3. Герцик А.М. Трагування ключових термінів в освітньо-професійній галузі фізичної реабілітації / А.М. Герцик // Молода спортивна наука України: Зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Вип. 7: В 3-х т. – Л., 2003. – Т. 1. – С. 342–346.
4. Дубогай О.Д. Основні поняття й терміни здоров'язбереження та фізичної реабілітації в системі освіти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Д. Дубогай, А.І. Альошина, В.С. Лавренюк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 296 с.
5. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: [монографія] / [Р.І. Дудок]. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
6. Коваль Р. Аббревіатури в термінології реабілітації / Р. Коваль // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Вип. 11-12 (частина 1). – 2016. – С. 272–276.
7. Коваль Р. Епоніми в термінології фізичної і медичної реабілітації (на матеріалі французької та української мов) / Р. Коваль // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. – Луцьк. – № 3(304). – 2015. – С. 293–298.
8. Коваль Р. Запозичення в термінології реабілітації / Р. Коваль // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2015. – Вип. 22. – С. 21–27.
9. Коваль Р. Топоніми в термінології фізичної й медичної реабілітації / Р. Коваль // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – Одеса. – Вип. 15. – Т. 2. – 2015. – С. 58–60.
10. Козырева О.В. Физическая реабилитация. Лечебная физическая культура. Кинезитерапия: учеб. слов.-справ. / О.В. Козырева, А.А. Иванов. – М.: Сов. спорт, 2010. – 278 с.

11. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: монографія / І. Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
12. Кравченко А.І. Медико-біологічна та реабілітаційна термінологія для студентів спеціальностей «Фізична реабілітація», «Фізична культура». / А.І. Кравченко, Ю.О. Лянной, В.В. Купина. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. – 212 с.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
14. Мерзлікіна О.А. Тлумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації / О.А. Мерзлікіна, О.В. Гузій. – Л. : вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 48 с.
15. Панько Т.І. Українське термінознавство : [підручник] / [Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк]. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
16. Рицар Б.Є. Стандартизація термінології – чинник утвердження державності України / Б.Є. Рицар // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 30–32.
17. Blouin Maurice. La réadaptation / Maurice Blouin, Luz Elvira Vallejo Echeverri. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cirrie.buffalo.edu/encyclopedia/pdf/es/la_rehabilitacion.pdf.
18. Dufour Michel. Dictionnaire de kinésithérapie et réadaptation / Michel Dufour, Michel Gedda. – Paris : Maloine, 2007. – 582 p.
19. Hamonet Claude. Aux origines de la réadaptation / Claude Hamonet, Marie de Jouvenel, Joanna Tronina-Petit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.handicap-schweiz.ch/fra/info/images/docs/readaptation.pdf>.
20. Monet Jacques. Émergence de la kinésithérapie en France à la fin du XIXème et au début du XXème siècle. Une spécialité médicale impossible. Genèse, acteurs et intérêts de 1880 à 1914 / Jacques Monet. Thèse pour le doctorat en sociologie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.biusante.parisdescartes.fr/.../pdf/histmed-asclepiades-pdf-monet1.pdf.
21. Zribi Gérard. Dictionnaire du handicap. 7e édition / Gérard Zribi, Dominique Poupée-Fontaine. – Rennes : Presses de l'EHESP, 2011. – 349 p.

Коваль Р. С. Проблемы унификации и стандартизации терминологии реабилитации

Аннотация. В статье проанализированы проблемы унификации и стандартизации терминов для обозначения понятий реабилитации во французском и украинском языках. Основная трудность заключается в активном использовании эпонимических названий, наличии синонимов и заимствований (в основном, из английского языка), а также аббревиатур (во французском языке).

Ключевые слова: реабилитация, термин, стандартизация, французский язык, украинский язык, перевод, словарь.

Koval R. Problems of unification and standardization of rehabilitation terms

Summary. The article analyzes the problems of unification and standardization of terms which describe the concepts of rehabilitation in the French and Ukrainian languages. The main difficulty consists in active use of eponyms, synonyms and availability of loan words (mainly from English) and acronyms (in French).

Key words: rehabilitation, term, standardization, French, Ukrainian, translation, dictionary.

*Козуб Л. С.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології і перекладу
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ

Анотація. У статті наведено результати експериментального дослідження закономірностей просодичного оформлення сучасної англійської телереклами. Визначено відносні зміни просодичних параметрів, зумовлені функціональним призначенням реклами. Обґрунтовано інваріант інтонаційної моделі сучасних англійських телерекламних текстів.

Ключові слова: англійська комерційна телереклама, просодичні засоби, прагматичне спрямування тексту, соціолінгвістичні особливості, аудитивний та акустичний аналіз, інваріантна й варіантна інтонаційні моделі.

Постановка проблеми. Закономірностям функціонування телереклами як складного, багатопланового та досить поширеного явища присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, в яких сформовано знання щодо соціально-психологічного та прагматичного спрямування телерекламних текстів, особливостей їхньої структури й ефективності реалізації прагматичної функції. Разом з тим фонетична наука ще не має у своєму розпорядженні досить повних теоретичних уявлень про характер та соціолінгвістичні особливості взаємодії просодичних підсистем в актуалізації англійських комерційних телерекламних текстів.

Звідси, насамперед, впливає актуальність спеціального експериментально-фонетичного дослідження соціолінгвістичної специфіки просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів із погляду встановлення закономірностей їхньої усної реалізації як одного з найчастотніших різновидів використання текстів малої форми в масовій комунікації.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Огляд теоретичних та експериментальних досліджень текстів масової комунікації дає підстави твердити, що найактуальнішими аспектами їх вивчення є: соціологічний [2, с. 27], який розглядає масову комунікацію як соціальне явище; лінгвістичний [6, с. 71], який орієнтується на аналіз лінгвістичної своєрідності текстів масової комунікації, і соціолінгвістичний [8, с. 10], спрямований на вивчення особливостей функціонування мови в умовах масової комунікації. Предметна сфера цих аспектів збігається, що пояснюється наявністю спільних понять: мова, спілкування, інформація, зміст, місце яких у теорії соціології, лінгвістики і соціолінгвістики різняться [1; 8; 9].

Метою дослідження є виявлення соціолінгвістичних особливостей просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів шляхом встановлення інваріанту їхньої інтонаційної моделі та диференційних ознак її варіантних реалізацій.

Виклад основного матеріалу. Проведене дослідження засвідчило, що основною комунікативно-прагматичною функцією англійської комерційної телереклами як специфічного

різновиду тексту малої форми є привертання уваги якомога ширшого кола адресатів рекламного повідомлення до запропонованих певною фірмою або виробником товарів чи послуг. Феномен реалізації функції телерекламного тексту в межах цілеспрямованого процесу досягнення його комунікативної мети забезпечується шляхом впливу на підсвідомість для збудження в споживача реклами певного емоційного стану, внаслідок якого в його свідомості формується бажання придбати рекламований товар чи скористатися пропонованою послугою.

Провідні соціолінгвістичні фактори, що визначають особливості просодичного оформлення телерекламних текстів, зумовлюються орієнтуванням рекламіста на узагальнений образ адресата – споживача реклами, з урахуванням його соціальної належності, рівня отримуваного ним прибутку, віку адресата, освіти, рівня його культури тощо.

Досліджувані в роботі найбільш частотні тексти англійської телевізійної реклами, час трансляції яких варіює від 5 до 60 секунд, класифіковано на тексти малої тривалості звучання (5-20 сек.), середньої – (20-40 сек.) та великої – (40-60 сек.).

Структурну побудову тексту англійської комерційної телереклами доцільно розглядати за обґрунтованою нами структурно-блочною схемою створення його змісту, яка складається із: вступного блоку, лінгвальними засобами передачі змісту якого може слугувати вступна фраза або вступна інформація; інформаційного блоку, що охоплює основну інформацію та слоган; завершально-довідкового блоку, засобами реалізації якого є кода, ехо-фраза і довідкова інформація [5, с. 77]. Виконаним на основі зазначеної схеми аналізом альтернативних типових варіантів взаємодії лінгво-структурних засобів передачі змісту текстів, які функціонують в англійському телерекламному просторі, доведено таку частоту вживання їхніх структурних елементів: основна інформація (42,79%), вступна фраза або вступна інформація (15,81%), кода (12,56%), довідкова інформація (11,63%), слоган (10,23%), ехо-фраза (6,98%).

Результати дослідження підтвердили ефективність використання класифікації англійських телерекламних текстів [4, с. 211]. В основу класифікації покладено такі ієрархічно підпорядковані ознаки: функція реклами (продаж товарів та надання послуг), соціальний статус адресата (низький, середній, високий), тривалість звучання (мала, середня, велика), структурні елементи тексту (початок, основна частина, завершення), прагматичне спрямування структурних елементів тексту (привертання уваги, збудження підсвідомого, кодування свідомості), емоційно-прагматичний потенціал тексту (низький, середній, високий).

Аналізуючи теоретичні закономірності актуалізації текстів англійської комерційної телереклами як текстів малої форми,

встановили, що з погляду їхньої прагматичної функції провідними ознаками, які обумовлюють соціолінгвістичні особливості просодичної організації, є: соціальний статус адресата, тривалість звучання і структура тексту. Ці ознаки й було покладено в основу систематизації експериментально досліджуваних текстів; інші ознаки, згадані в класифікації, використано під час лінгвістичної інтерпретації результатів аудитивного й акустичного аналізу.

Експериментальне визначення соціолінгвістичних особливостей просодичної організації текстів англійської комерційної телереклами здійснювалося відповідно до комплексної програми й методики дослідження. Всі інтонаційні параметри, описані в статті, вимірювались і обраховувались відповідно до традиційних методик обробки й узагальнення результатів аудитивного аналізу, викладених у джерелах [3, с. 3; 7, с. 62].

Аудитивним аналізом встановлено інваріантні просодичні ознаки реалізації англійських телерекламних текстів: рівна середня і низхідна ступінчаста шкали; спадний середній термінальний тон; середній діапазон інтоногрупи; низький висотно-тональний рівень завершення інтоногрупи; позитивні звужений та вузький інтервали на ділянці «передтакт – такт»; негативний вузький інтервал на стику передтермінальної частини та ядра; позитивні звужений та середній інтервали тонального рівня стиків структурних компонентів тексту; помірний темп мовлення; заповнені перцептивні паузи; помірна і підвищена гучність; простий та змішаний ритм.

Просодичне оформлення англійських комерційних телерекламних текстів, орієнтованих на адресатів із різним соціальним статусом, забезпечується такими найчастотнішими засобами: чергування висхідних і спадних кінетичних тонів; варіювання темпу та гучності; великий ступінь поділу мовлення на інтонаційні групи; паралелізм ритмічної структури інтоногруп та їхніх інтонаційних моделей; порізаність мелодійного контуру та зміни складу ритмогруп; варіювання тембру голосу мовців; емфатичне виділення просодичними засобами інтенсифікуючих прислівників, якісних, емоційно-оцінювальних прикметників тощо.

Реалізації впливової функції телерекламних текстів сприяє їхня актуалізація на рівнях середнього та високого емоційно-прагматичного потенціалів, засобами досягнення яких слугують: варіювання кількості наголошених складів та деталності їхнього членування; специфічний розподіл фразового наголосу в бік зменшення кількості наголошених складів; підвищення гучності; вживання сповільненого або прискореного темпу мовлення; широкого або розширеного діапазону інтоногрупи; функціонування висхідних ступінчастих та низхідних ступінчастих шкал із перерваною поступовістю; зниження гучності на важливих з погляду інформаційного наповнення словах; виділення сильним наголосом в інтонаційній групі першого наголошеного або ядерного складу; досягнення контрасту розширенням тонального рівня на стику шкали та ядерного тону. У межах загальної актуалізації телерекламних текстів на рівні середнього емоційно-прагматичного потенціалу такі структурні елементи, як вступна й основна інформація, кода та ехо-фраза реалізуються з високим емоційно-прагматичним потенціалом.

Акустичний аналіз підтвердив результати аудитивного аналізу й дозволив визначити такі інваріантні ознаки просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів: позитивні звужений та середній інтервали тональних рівнів

завершення попереднього та початку наступного структурних компонентів тексту; розширений та широкий тональні діапазони структурних компонентів тексту; коротка та мінімальна середньозвукова тривалість структурних компонентів; короткі та мінімальні паузи на стиках структурних компонентів тексту; локалізація максимуму інтенсивності на першій ритмогрупі синтагми та на ядерному складі; середня та велика зони актуалізації рівнів інтенсивності; звужений і середній діапазони інтенсивності інтоногрупи.

За результатами аудитивного й акустичного аналізу встановлено, що диференційними ознаками, які дозволяють вирізнити варіантну реалізацію просодичного оформлення тексту англійської телереклами, призначеного для адресатів із високим соціальним статусом, є такі типові ознаки: варіювання термінального тону від спадного середнього в бік спадного низького із зміщенням до висхідного низького; зміни тонального діапазону інтоногрупи в межах від розширеного до звуженого; актуалізація висотно-тонального рівня початку інтоногрупи в низькій та середній знижених зонах за відповідних низької і середньої знижених зон висотно-тональних рівнів її завершення; варіювання максимуму частоти основного тону від екстрависокого до середнього зниженого рівня; зміни гучності від підвищеної до зниженої (або від великого до малого середніх рівнів інтенсивності).

Специфічними ознаками вирізнення телерекламних текстів, призначених для адресатів із середнім соціальним статусом, необхідно вважати: варіювання типу термінального тону від спадного високого до висхідного низького; зміни тонального діапазону інтоногрупи в межах від розширеного до звуженого; актуалізацію висотно-тонального рівня початку інтоногрупи в межах від низької та середньої підвищеної зон за відповідного варіювання від низької до середньої підвищеної зон висотно-тональних рівнів її завершення; варіювання максимуму частоти основного тону від екстрависокого до низького рівня; зміщення гучності від помірної до високої (або від середнього до максимального середніх рівнів інтенсивності) в малих і середніх за тривалістю звучання текстах.

Типовими ознаками, які дозволяють ідентифікувати телерекламні тексти, призначені для адресатів із низьким соціальним статусом, слугують: реалізація рівної середньої та висхідної ступінчастої шкал у текстах із середньою тривалістю звучання; актуалізація спадного середнього та спадного низького типів термінального тону в малих за тривалістю текстах та варіювання від спадного високого до висхідного середнього в текстах середньої тривалості; актуалізація тонального діапазону інтоногрупи в середній та звуженій зонах у малих за тривалістю звучання текстах та їхнього варіювання від широкої до звуженої зони в текстах середньої тривалості; актуалізація низького і середнього зниженого висотно-тональних рівнів початку інтоногрупи за відповідного низького та середнього зниженого рівнів її завершення в текстах малої тривалості та середнього підвищеного і високого висотно-тональних рівнів початку інтоногрупи за низького, середнього підвищеного і високого рівнів її завершення в середніх за тривалістю текстах; варіювання максимуму частоти основного тону від екстрависокого до низького рівня; реалізація підвищеної та високої гучності (або великого і максимального середніх рівнів інтенсивності) в середніх за тривалістю звучання текстах.

Висновки. Лінгвістична інтерпретація даних перцептивно-й акустичного аналізу соціолінгвістичних особливостей про-

содичної організації текстів англійської комерційної телереклами свідчить про щільну кореляцію цих даних та дає підстави вважати за можливе використання результатів дослідження під час подальшого поглибленого вивчення соціолінгвістичної специфіки актуалізації англійської телереклами.

Література:

1. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение: Пер. А.Б. Гофмана / Э. Дюркгейм. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
2. Зильберт Б.А. Социопсихолінгвістическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б.А. Зильберт. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун та, 1986. – 210 с.
3. Клименюк О.В. Методологія експериментально-фонетичних досліджень: теоретичні передумови, планування експерименту, представлення результатів / О.В. Клименюк, А.А. Калита, Я.Р. Федорів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2001. – № 2. – С. 3–17.
4. Козуб Л.С. Систематизація лінгвістичних ознак текстів англійської комерційної телереклами / Л.С. Козуб // Гуманітарний вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія: Іноземна філологія. – 2004. – № 8. – С. 210–213.
5. Козуб Л.С. Структурно-змістові ознаки тексту англійської комерційної телереклами / Л.С. Козуб // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія: Германська філологія. – 2004. – Вип. 213. – С. 74–83.
6. Лившиц Т.Н. Реклама в прагмалінгвістическом аспекте / Т.Н. Лившиц. – Таганрог : ТГУ, 1999. – 212 с.
7. Тараненко Л.І. Просодичні засоби реалізації зв'язності тексту англійської прозової байки (експериментально-фонетичне дослідження) / Л.І. Тараненко : дис... канд. філол... наук : 10.02.04. – К., 2003. – 233 с.
8. Трескова С.И. Социолінгвістические проблемы массовой коммуникации / С.И. Трескова. – М. : Наука, 1989. – 152 с.
9. Crystal D. Linguistics / D. Crystal. – L. : Penguin Book, 1990. – 288 p.

Козуб Л. С. Научно-теоретические выводы исследования социолінгвістических особенностей просодической организации английской телерекламы

Аннотация. В статье приведены результаты экспериментального исследования закономерностей просодического оформления современной англоязычной телерекламы. Определены относительные изменения просодических параметров, обусловленные функциональным назначением рекламы. Обоснован инвариант интонационной модели современных англоязычных телерекламных текстов.

Ключевые слова: английская коммерческая телереклама, просодические средства, прагматическое направление текста, социолінгвістические особенности, аудиторный и акустический анализ, инвариантная и вариантная интонационные модели.

Kozub L. Scientific and theoretical conclusions of the study of sociolінгвістических peculiarities of the prosodic means functioning of English television commercials

Summary. The article deals with the results of the experimental research of the peculiarities of the prosodic organization of English television commercials. A special tribute is paid to the invariant of the intonation model of English television commercials, as well as to the relevant changes of prosodic parameters stipulated by the function of television commercials.

Key words: English television commercial, prosodic means, text pragmatic aim, sociolінгвістических peculiarities, auditory and acoustic analyses, invariant and variant intonation patterns.

Косович О. В.,

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

ПЛАСТИЧНІСТЬ МОВИ. СЕМАНТИЧНА НЕОЛОГІЯ

Анотація. У статті досліджуються проблеми пластичності мови, яка, на нашу думку, може розглядатися як властивість усередині процесу трансформації мови, точніше, – значення. Підтверджено, що вона розповсюджується через неосемію, що перебуває в тісному зв'язку з полісемією. Неосемія пояснює перехід з одного стану мови в інший. Вона є важливою опорою в мовному прогресуванні.

Ключові слова: неологія, семантична неологія, неосемія, розвиток мови, мовна пластика, семантична варіація, полісемантизація.

Постановка проблеми. Мова постійно розвивається. Ця динаміка, як фонологічна, так і синтаксична або семантична, становить її основний принцип.

Мова може сприйматися, відповідно до двох різних точок зору, як стан або як процес. Згідно з цим мова вивчається в синхронії чи в діахронії, приймається одне або друге розуміння. Синхронічна перспектива передбачає розгляд мови як системи, тобто як стану або, в разі необхідності, – як послідовності станів. Іншими словами, розгляд мови здійснюється передусім зі статичного погляду. Діахронічна перспектива презентує мову як процес і передбачає її розгляд під кутом зору динаміки – як об'єкт під знаком зміни.

Упродовж історії лінгвістики домінуючою точкою зору була та, що розглядала мову як стан. Ця головна тенденція є надбанням курсу загальної лінгвістики (далі – КЗЛ) “*Cours de Linguistique Générale*” [3]. Ф. Соссюр презентує мову як систему, де превалює вивчення станів мови. А. Піктон [2, с. 9–18] підкреслює, що КЗЛ привів лінгвістику ХХ століття до надання переваги синхронічному погляду на мову, відтак вона менше зосереджена на своїй еволюції в часі, аніж на описі лінгвістичної системи в цей період, особливо менш уважна до перехідних процесів між мовними станами. Хоча існують різні напрями домінуючої тенденції, як, наприклад, в одному з напрямів, прихильник якого – Є. Косеріу [1], задіюють підходи, що надають перевагу діахронії, отже, і точці зору на мову, що акцентує увагу на процесі.

Ця точка зору нам видається найактуальнішою: розглядати мову як процес, який не тільки є як дещо дане, а й пов'язаний з постійним розвитком. Динаміка ґрунтується не тільки на існуванні послідовностей станів, а також і на існуванні переходу від одного стану мови до іншого. Ці переходи мають стосунок до «живого» характеру мови.

Розвиток мови може не лише розглядатися загалом як еволюція всього, а й інтерпретуватися локально, через розвиток на рівні одиниць мови, що її становлять, тобто лексичних одиниць. Отже, актуальність теми не викликає сумнівів.

Серед робіт зарубіжних науковців, які займалися цією проблематикою, назвемо праці М. Аріве, С. Бен Аріз Уеніша, Ж.-Ф. Саблероля, Ж. Прюво, які у своїх дослідженнях акцентували увагу в основному на семантиці новотворів.

Мета наукової розвідки – розгляд мови як системи, наділеної основною властивістю – пластичністю, з-поміж основних проявів якої є семантична варіація.

Завдання статті – розгляд концепта мовної пластичності, потенційної зміни мови, її здатності до деформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У випадку семантики динаміка мови стає динамікою значення, що стосується варіації значення лексичних одиниць протягом часу, тобто тривалості зміни їхнього смислового змісту, за необхідності пов'язаного зі зміною означувального. Динаміка змісту значення слів бере участь у процесах розвитку мови. Отже, вивчення семантичної неології стосується аналізу основних процесів, які лежать в основі динаміки мови.

Будучи далекою від визнання як однозначного феномена, семантична неологія є складною організацією, що відзначається залежністю між частиною й цілим, а також особливостями деформації, які можна кваліфікувати як мовні пластики.

Аналогія з грою в шахи: лексична зміна залежно від системи.

Динаміка значення одиниць корелюється із цілим у багатьох планах, як це ілюструє Ф. Соссюр, проводячи аналогію з грою в шахи [3, с. 43, 125–127]. Ігрові фігури відповідають складовим мови, тобто тим, які уподібнюються лексичним одиницям. Так само, як і шахи, компоненти мови виконують взаємні обов'язки. Вони є складовою системи, яка розвивається в часі.

Кожен стан системи вписується в динамічну прогресію, переходить між станами спричиняються переміщеннями всередині системи. Кожне із цих переміщень, які належать до еволюцій лексичних одиниць, має свою особливість, вони визначають нову конфігурацію для системи загалом і модифікують відношення елемента, що переміщується, з іншими елементами системи. Порівнюючи мову з грою, виокремлюємо три фундаментальні аспекти:

1) **залежність між частиною й цілим:** одиниця й ціле є сильно залежними, вони впливають зі зворотною силою одне на одне. Розвиток компонента залежить від ближнього оточення, також від впливу інформації найвищого рівня, що характеризує середовище в широкому значенні. Локальна чи загальна обсервація дає змогу отримати певну кількість даних щодо станів чи переходів;

2) **прогресивний розвиток загалом, можливість різкої еволюції локально:** система не розвивається різко, вона прогресує поволі, поступово. Так, у грі в шахи переміщення однієї фігури уможливує перехід з одного стану в інший, тоді як усі інші фігури залишаються на місці. Так само в мові лексичні еволюції не діють одночасно, а діє тільки маленька частинка мови: забагато одночасних змін шкодять зрозумілості дискурсу. Отже, загалом система характеризується певною інертністю: вона слабо розвивається в певний обмежений період часу.

Ця загальна інертність не виключає елементарних змін, тобто на рівні мовних одиниць: тільки божевільний може перейти з одного кінця в другий кінець шахової дошки одним ходом; “chat” (чат, віртуальна бесіда) (інф.) являє собою семантичний розрив зі своїм омографом – “chat” (домашня тварина), хоча обидва омоніми ділять однакову матеріальну форму знака, інновація “chat” має іншу етимологію та значення, без зв’язку зі значенням «домашня тварина». Але відзначені зміни відбуваються тільки в малій частині системи;

3) **відмінні характеристики одиниць:** одиниці мають різний статус. Кожна має власні характеристики як ізольована одиниця, так і в позиції залежності і зв’язку з іншими одиницями. Пішак не матиме такого ж типу, такої ж важливості потенційного переміщення, як тура; так само семантичні зміни не можуть сприйматися однаково.

Аналогія з грою в шахи дає змогу усвідомити відношення між локальною зміною й загальною зміною. Проте вона не надає можливості досягнути всі грані динаміки значення, які є фундаментальними для розуміння складності характеру семантичної неології.

Символ гри реалізує послідовні стани, а не переходи між станами. Шахові фігури, безумовно, переміщуються, але тільки початковий стан і кінцевий стан є важливими в переміщенні: між двома правилами перестають діяти щодо фігури, яка може і пересуватися на дошці, і переставлятися. Відтак гра в шахи видається делікатним, тонким процесом. Натомість мова не розвивається циклічно, переривчасто, більше того, переходи не є такими, що не заслуговують на увагу ні за роллю, ні за протяжністю. На рівні їхньої ролі вони забезпечують безперервність розвитку системи й дають змогу передбачати й пояснювати послідовні стани. Щодо протяжності переходи відбуваються поступово на багатьох рівнях: вони розподіляються в часі, але й у просторі зазнають розповсюдження в різних дискурсах, що зростає.

Разом із тим гра в шахи надає можливість побачити позиції, чітко визначені і тверді. Не існує напівміри у варіаціях: вони належать до постійних деформацій, які неодмінно мають стосунок до прогресу системи. Аналогія з грою не «звітує» про гнучкий і змінний характер мови та, зокрема, значення.

Щоб завершити аналогію з грою й узяти до уваги ті аспекти, які вона «затмарює», ми пропонуємо іншу аналогію – пластичності, що виділяє переходи та дає змогу інтегрувати ідею реверсивності деформації, відтак розрізнити зміни, що відбуваються завдяки модульності мови, від тривалих змін, які мають стосунок до еволюційного процесу мови.

Аналогія з пластичністю: від деформованості до постійної деформації лексичного значення.

Мова може розглядатися як система, наділена основною властивістю – пластичністю. Концепт пластичності включає дві головні ідеї: ідею деформованості, тобто потенційної зміни, й ідею невідворотності деформації, тобто зміни, яка не є випадковою, але ґрунтовно вписалася в систему, навіть коли умови середовища (оточення) послаблюються, іншими словами, – можливість контекстуального вжитку.

Ми наполягаємо на двох очевидних пунктах: 1) пластичність може виявитися потенційною як процес або, через поняття пластичної деформації, як результат процесу; 2) поняття пластичності, незворотної деформації є невіддільним від поняття еластичності, зворотної деформації.

Пропонуємо розглядати пластичність як лінгвістичну властивість, точніше, – семантичну. Якщо провести аналогію між

пластичністю матеріалу (фізичну) і пластичністю мови, виявляємо такі аспекти:

1) **деформованість і потенціал значення:** значення має потенцію деформації. Цей потенціал деформації відповідає потенціалам значення, тобто семантичних граней, здатних актуалізуватися гнучким і видозмінним способом. Семантична варіація є властивістю, характерною для лінгвістичної системи;

2) **незворотна трансформація матеріалу (як фізичної речовини) і нове літературне значення:** якщо матеріал (як фізична речовина) деформується під впливом навколишнього середовища, проте неґрунтовно, в мові це відповідає тимчасовій деформації значення, що залишається залежним від умов середовища, тобто від контексту; це стосується, але не впливає на лексичне значення, коли контекстуальні умови послаблюються. Іншими словами, немає тривалої деформації або реструктуризації значення. І, навпаки, матеріал може зазнавати пластичної деформації, яка може довго тривати, коли умови середовища послаблюються, що сприяє необхідності набуття матеріалом нових властивостей. Ця пластична деформація може пов’язуватися з тривалою зміною значення: воно зазнає нової конфігурації або навіть набуває нового змісту з когнітивного погляду, що може передаватися реєстрацією нового змісту;

3) **ідея розриву або порушення:** пластична деформація є наслідком переходу порогу еластичності. Цей перехід порогу є результатом дії навколишнього оточення. Саме поняття порогу відсилає до ідеї порушення. Це порушення виявляється в неосемії, яку визначають як яскраво виражену семантичну варіацію, що становить своєрідну форму розриву між значенням і контекстом: дія (вплив) контексту або, точніше, умов контекстуального оточення, які лежать в основі порушення (трансгресії);

4) **групи еластичність/пластичність і полісемія/неосемія:** пластичність є невіддільною від еластичності. Пропонуємо провести паралель між групою еластичність/пластичність і групою полісемія/неосемія. Еластичність відповідає властивостям гнучкості, модульності й адаптації до умов навколишнього оточення; пластичність – властивостям обмеженої гнучкості, мінливості, здатності пристосовуватися (до нових умов) і трансформації під дією оточення. Так само полісемія асоціюється з адаптацією значення до умов контексту, переконанням і розширеннями, дозволеними потенціалом значення. Неосемія в нашій дефініції належить до семантичної варіації, що характеризується порушенням, здатна впливати на значення під дією контекстуального оточення. Полісемія бачить значення як змінне, а неосемія – як таке, що розвивається. Для матеріалу (фізичної речовини) еластична деформація може бачитися зовнішнім спостережачем як еластична деформація, що триває. Інакше кажучи, еластичність відсилає до здатності матеріалу деформуватися; пластичність – до здатності деформуватися ґрунтовно. Так само в семантиці неосемія може розглядатися як полісемія, що триває або, точніше, як *полісемантизація*, що триває. Поряд із неосемією полісемантизація стає постійним явищем, вона допускає фактично те, що значення відривається від контексту (за аналогією з послабленням дії умов середовища на матеріал), інакше кажучи, вона інтегрується в значення.

В аналогії з матеріалом (фізичним матеріалом) застосування терміна «пластичність» є доречним, оскільки встановлює зв’язок між лінгвістичним процесом і когнітивним процесом. Лінгвістичні процеси пов’язані з когнітивними процесами:

буквальне значення здатне відсилати до значення, яке запам'яталось, або до закодованого значення відповідно до перспективи, кута зору. Частина розумової пластичності має зв'язок із когнітивними процесами виділення зони пам'яті для значення, пов'язаного з лексемою. Семантична пластичність може тлумачитися як лінгвістичний аспект цієї частини розумової пластичності.

Висновки. Отже, пластичність може розглядатися як властивість усередині процесу трансформації мови, значення. Вона розповсюджується через неосемію, що перебуває в тісному зв'язку з полісемією: неосемія є полісемією, що триває, такою, яка вимагає брати до уваги чинник часу й питання повторення в часі. Так, неосемія сприяє тому, щоб мова розвивалась, а також пояснює перехід з одного стану в інший. Вона є важливою опорою в мовному прогресуванні. Темою для подальших наукових розвідок є дослідження корекції закодованого значення: розмежування між очевидним пластичним переходом і невідомим становленням у контексті неосемії.

Література:

1. Coseriu E. Synchronie, Diachronie et Histoire / E. Coseriu [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.revue-texto.net/Parutions/Livres-E/Coseriu_SDH/Sommaire.html.
2. Picton A. Diachronie en langue de spécialité. Définition d'une méthode linguistique outillée pour repérer l'évolution des connaissances en corpus. Un exemple appliqué au domaine spatial. Thèse de Doctorat en Sciences du Langage / A. Picton // Université Toulouse. – 2009. –

№ 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00429061/>.

3. Saussure (de) F. Cours de Linguistique Générale / F. de Saussure. – Paris : Payot, 1995. – 520 p.

Косович О. В. Языковая пластика. Семантическая неология

Аннотация. В статье исследуются проблемы пластичности языка, которая, по нашему мнению, может рассматриваться как способность внутри процесса трансформации языка, точнее, – значения. Подтверждено, что она распространяется через неосемию, которая находится в тесной связи с полисемией. Неосемия объясняет переход из одного состояния языка в другое. Она является важной опорой в языковом прогрессировании.

Ключевые слова: неология, семантическая неология, неосемия, развитие языка, языковая пластика, семантическая вариация, полисемантизация.

Kosovych O. Language plasticity. Semantic neology

Summary. The article deals with the problems of language plasticity that in our opinion can be considered as capacity inside of the language transformation process or more exactly, of the meaning. It is confirmed that the language plasticity is spreading by neosemy that is closely related to polysemy. Neosemy explains the transition from the one state of the language to the other one. It is the main support in the language progress.

Key words: neology, semantic neology, neosemy, language development, semantic variation, polysemantization.

Куц Е. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Запорізького національного технічного університету

ЗМІНИ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ НЕЙТРАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ НОМІНАЦІЇ ІНОЗЕМЦІВ В УПЕРЕДЖЕНОМУ ДИСКУРСІ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей аксіологічних змін одиниць номінації іноземців в упередженому дискурсі американських політиків. У статті визначаються та аналізуються ті групи нейтральних номінативних засобів, які набувають негативно-оцінних та упереджених конотацій в офіційному дискурсі політичних лідерів Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: аксіологічні зміни, одиниці номінації, негативно-оцінні конотації, упереджений дискурс.

Постановка проблеми. Проблема упередженого мовлення політиків привертає увагу не тільки лінгвістів, але й фахівців інших галузей гуманітарних наук: конфліктологів, політологів, соціологів та інших. Ставлячи за мету визначити способи та засоби подолання різноманітних упереджень, що існують у сучасних політиків та вербалізуються в їх мовленні, науковці говорять про те, що поряд із засобами масової інформації політичний дискурс постає одним із найголовніших засобів впливу на свідомість людини, одним із важелів формування переконань та укорінення певних поглядів у сучасних суспільствах та світовій спільноті загалом.

Етнічні упередження існували в США з часів заснування цієї країни. До її етнічного складу входять не тільки білошкірі та темношкірі американці, але й вихідці з країн Азії, індіанці, латиноамериканці тощо. У зв'язку з цим існує велика кількість метафоричних назв на позначення США: *melting pot, mosaic, salad bowl, pizza, rainbow, kaleidoscope, symphony*. На думку Т. ван Дейка, якому належить провідна роль у дослідженні етнічних упереджень у лінгвістиці, упереджене ставлення до чужоземців в європейських державах та США базується вже не на ідеї расової нерівності, що зумовлювала дискримінацію за етнічними та расовими ознаками на початку та в середині минулого століття, а на етноцентричних переконаннях про соціокультурну вищість своєї нації, хибному уявленню політиків про те, що іноземці не здатні до інтеграції і загрожують культурній ідентичності країн [2, с. 112]. Так, наприклад, упередженому ставленню американських політиків до представників ісламських країн сприяла також війна з Іраком, численні теракти, що відбулися в США, проблема тероризму. Представлений парламентськими дебатами, публічними виступами, політичний дискурс стає потужним засобом розповсюдження упередженого сприйняття цих іноземців у країні.

Висловлюючи етноцентричні й упереджені думки та погляди, американські політики не можуть зловживати негативно-оцінними одиницями на позначення представників чужих націй, оскільки це суперечить як нормам інституційного спілкування, так і вимогам політичної коректності, яких вони повинні дотримуватися в офіційному мовленні. Саме тому система

лексичних засобів номінації іноземців у дискурсі політичних діячів представлена здебільшого нейтральними одиницями, що маркують етносоціальний (іноетнічний) статус відповідних референтів і слугують засобами офіційної номінації останніх.

Метою даної статті є з'ясування особливостей зміни аксіологічного значення нейтральних одиниць номінації іноземців в упередженому мовленні американських політиків, а завданням є визначення тих груп нейтральних одиниць, які набувають у ньому негативно-оцінного (упередженого) значення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз корпусу лексичних одиниць свідчить про те, що основними засобами номінації іноземців у дискурсі політиків США є такі:

- 1) лексичні одиниці із семами «іноземець, який хоче залишитися в країні», «чужинець»;
- 2) етноніми;
- 3) релігійніми.

Вказані лексичні одиниці є нормативними, загальноприйнятими, офіційними засобами позначення расово-етнічних едностей та їх представників. Позбавлені будь-яких конотацій на рівні мови, вони здатні актуалізувати упереджені уявлення про чужинців у дискурсі політичних діячів. Наприклад:

(1) *One of the difficulties of the asylum debate is that of establishing the motives of asylum applicants. When you look at the countries of their origin, you understand that these are places dominated by troubled histories, current conflicts, wrong minds. Iraqis head the list. Congolese, engulfed in conflicts referred to by some as the Africa's world war, finish it. We also have Afghans, Kurds, Iranians* (12).

Для номінації іноземців, які хочуть залишитися в країні, політичний діяч застосовує онтологічно нейтральну одиницю *asylum applicants*. У подальшому мовленні політика за допомогою етнонімічних назв *Iraqis, Congolese, Afghans, Kurds, Iranians* відбувається конкретизація етнонаціональної приналежності іноземців. Вживаючи негативно-оцінне речення *When you look at the countries of their origin, you understand that these are places dominated by troubled histories ma словосполучення current conflicts, wrong minds engulfed in conflicts, the Africa's world war*, він надає цим іммігрантам ціннісних, упереджених характеристик. Особливої уваги заслуговує тут використання негативно-оцінної одиниці *wrong minds*, що є засобом образного позначення представників африканських та мусульманських країн та привносить у мовлення політика конотацію упередженості безпосередньо. Під впливом вказаних негативно-оцінних одиниць онтологічно нейтральні засоби номінації чужоземців змінюють своє аксіологічне значення, набуваючи в дискурсі політичного діяча додаткових негативно-оцінних конотацій: «вони / чужі: погані / небезпечні / ворожі».

Для аналізу особливостей зміни аксіологічного значення засобів номінації іноземців звертаємося до дискурсу іншого американського політика П. Лілі:

(2) *New threats of international terrorists have renewed the public's cause for alarm. People are afraid of the immigrants from Islamic countries. We aren't only becoming targets for 'terrorists' and 'extremists', but we are also producing 'new-generation terrorists' ourselves. We should implement measures to ensure that foreign imams will be able to understand the American way of life* (29).

На відміну від попереднього мовця, цей політик визначає іноетнічний статус чужинців не за етнонаціональною, а за їх релігійною приналежністю. Для цього він використовує словосполучення з релігіонімами *immigrants from Islamic countries, foreign imams*. Вказані номінативні одиниці є нейтральними. Проте у мовленні політичного діяча вони набувають не тільки негативно-оцінних конотацій, але й стають засобами вираження етнічних упереджень щодо іммігрантів з ісламських країн. Останні асоціюються в політика з терористами та членами екстремістських угруповань, які можуть завдати шкоди американцям. Саме тому для позначення представників ісламського світу політичний діяч використовує словосполучення *New threats of international terrorists* та речення *We aren't only becoming targets for 'terrorists' and 'extremists'* з негативними одиницями. Крім того, речення *but we are also producing 'new-generation terrorists'* свідчить і про упереджене ставлення політичного діяча до нащадків цих переселенців. За допомогою предикативної конструкції *have renewed the public's cause for alarm* та речення з релігіонімом *We should implement measures to ensure that foreign imams will be able to understand the American way of life* представники ісламського світу репрезентуються в дискурсі П. Лілі як такі, що викликають занепокоєння й страх американців, не розуміють способу їх життя, та, відповідно, не поділяють системи цінностей американського суспільства.

Упереджені та етноцентричні уявлення про деякі групи чужинців відбиваються в значенні лексичних номінативних засобів та призводять до появи оказіональних оцінок у нейтральних одиниць номінації іммігрантів, а саме:

(3) *People are concerned about the entrants wishing to live in the USA. We all know, that today immigrants add to the pressures on infrastructure, public services and the cohesion of our society. And the most sensitive issue is community cohesion. A succession of government-sponsored reports has pointed out that many of us are living parallel lives. We work together, but then go home to different communities. The grievous example is the relationship between our society and how the Muslims' community integrates with our society. Second generation Muslims have not only failed to integrate – a dangerous minority are so filled with hatred for our country that they turn into suicide bombers* (39).

У дискурсі політика засобами номінації іммігрантів, які прибувають до країни, є, передусім, лексеми *entrants, immigrants*. Вказані номінативні одиниці набувають негативно-оцінних конотацій у мовленні політика. Цьому сприяє семантика речень, що характеризують відповідних референтів як небажаних і таких, що завдають шкоди американському суспільству: *people are concerned about the entrants, immigrants add to the pressures on an already overcrowded island: pressures on infrastructure, public services and the cohesion of our society*. Негативну аксіологічну спрямованість мовлення політика визначають також речення: *many of us are living parallel lives; go home to different communities*.

Негативно-оцінного значення в цьому уривку набувають не лише онтологічно нейтральні лексеми *theentrants, immigrants*, але й офіційні назви на позначення представників мусульманського світу *Muslims' community, Muslims*. Їх використання в реченнях із негативно-оцінними одиницями (*The grievous example ... how the Muslims community integrates with our society; Second generation Muslims have not only failed to integrate – a dangerous minority are so filled with hatred for our country that they turn into suicide bombers*) провокує пейоризацію самих назв референтів. Оцінні ж семи з'являються в значенні цих номінативних одиниць як маркери упередженості.

Появу додаткових конотацій у номінативній одиниці на позначення представників країн Третього світу спостерігаємо в дискурсі ще одного американського політичного діяча:

In recent days, the press has been bursting with articles about east European immigrants – but it is missing the point. Our major problems stem not from eastern Europe but from non-European countries, the representatives from the Third World in particular. Their economic and cultural level is unlikely to reach ours. They come here in huge numbers and try to stay in the country. (37).

Незважаючи на те, що номінація іммігрантів із країн Третього світу здійснюється у даному мовленнєвому фрагменті за допомогою нейтрального словосполучення *representatives from the Third World*, характеристика зазначених референтів відбувається за допомогою низки негативно-оцінних речень. Семантика цих речень актуалізує упереджені уявлення політика про іммігрантів як: проблемних та небажаних для американського суспільства суспільства (*Our major problems stem ... from ...the representatives from the Third World in particular*); нижчих за рівнем розвитку порівняно з американцями (*Their economic and cultural level is unlikely to reach ours*). Зазначені характеристики референтів призводять до появи додаткових конотацій у номінативному словосполученні *representatives from the Third World*, а сам мовленнєвий контекст визначає відповідні асоціативні уявлення мовця про них: «представники країн Третього світу – небажані, небезпечні, ворожі».

Висновки. Система лексичних засобів номінації іноземців у дискурсі політичних діячів США представлена, в першу чергу, нейтральними, офіційними одиницями номінації представників чужих націй. До офіційних номінацій зараховуємо лексичні одиниці із семами «іноземець, який хоче залишитися в країні», «чужинець», етноніми, релігіоніми. Позбавлені будь-яких конотацій на рівні мови, офіційні номінації здатні відбивати упереджені уявлення американських політиків, набуваючи негативно-оцінного значення в їх офіційному мовленні.

Подальші перспективи вбачаємо в аналізі особливостей стратегічної організації упередженого мовлення американських політиків, визначенні стратегій, тактик і засобів їх реалізації в ньому.

Література:

1. Dijk T.A. van. Ideology: a Multidisciplinary Approach / Teun A. van Dijk. – London : Sage Publications, 1998. – 374 p.
2. Davis D. Reclaiming Asylum / David Davis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hot.com.politica.usa=72223&speeches=1>.
3. Gorman T. Third Immigration: Importing Poverty, not Prosperity / Teresa Gorman [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.hot.com.politica.usa=72234&speeches=1>.
4. Lilly P. Islamic Threat / Peter Lilly [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hot.com.politica.usa=72236&speeches=1>.
5. Tirkophope E. Asylum and Immigration / Edward Tirkophope [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.hot.com.politica.usa=72231&speeches=1>.

Кушч Э. А. Изменения аксиологического значения нейтральных единиц номинации иностранцев в предубежденном дискурсе американских политиков

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей аксиологических изменений единиц номинации иностранцев в предубежденном дискурсе американских политиков. В статье определяются и анализируются те группы нейтральных номинативных средств, которые приобретают негативно-оценочные и предубежденные коннотации в официальном дискурсе политических лидеров Соединенных Штатов Америки.

Ключевые слова: аксиологические изменения, единицы номинации, негативно-оценочные коннотации, предубежденный дискурс.

Kushch E. Changes of Axiological Meaning of Neutral Units of Foreigners' Nomination in the Prejudiced Discourse of American Politicians

Summary. The article is devoted to the investigation of the peculiarities of axiological changes of units used for foreigners' nomination in the prejudiced discourse of American politicians. Those groups of neutral nominative means which get negative-evaluative and prejudiced connotations on the official discourse of political leaders of the United States of America are determined and analyzed in the article.

Key words: axiological changes, units of nomination, negative-evaluative connotations, prejudiced discourse.

Максимчук О. Л.,
викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Навчально-наукового інституту іноземної філології
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ПРАГМАТИЧНА СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЕВОГО ЖАНРУ «КОМЕНТАР» У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ГАЗЕТНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Анотація. У статті визначено прагматичну специфіку мовленнєвого жанру «коментар» на матеріалі сучасної німецькомовної газетної публіцистики.

Ключові слова: коментар, прагматика, газетна публіцистика, текст.

Постановка проблеми. Газетна публіцистика відіграє значну роль у процесі становлення інформаційного суспільства. Лінгвістичний ракурс дослідження газетної публіцистики розкриває за допомогою аналізу мовних маркерів засоби створення мінливості культурно-мовленнєвої ситуації, формування нового мовного смаку епохи. У медійному просторі центральну роль відведено публіцисту, який є суб'єктом висловлювання, генератором ідей [1, с. 120].

З огляду на жанрову палітру німецькомовної газетної публіцистики коментар як вид тексту належить до публіцистичного аналітичного класу газетного типу текстів. Мета коментаря – інтерпретація та роз'яснення подій, явищ суспільного життя. Проте найважливіша роль коментаря полягає в передачі певної думки. Такий вид тексту, як коментар, виконує додатково функцію обговорення, висловлювання своєї думки, пояснення та переконання. При цьому він використовує певні стратегії, тісно пов'язані зі зразками давньогрецької риторики [2].

Коментар містить аналіз уже певною мірою відомої події, явища, де чітко простежується авторська позиція до предмета обговорення. У коментарі автор виражає ставлення до актуальних подій, висловлює оцінку, робить прогноз подальших подій та ін.

Мета статті полягає у встановленні прагматичної специфіки мовленнєвого жанру «коментар» на матеріалі німецькомовної газетної публіцистики.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєвий жанр «коментар» має яскраво виражену прагматичну спрямованість, що й визначає вибір відповідних мовних засобів у кожному конкретному тексті. Особливість тексту коментаря полягає в його здатності встановлювати контакт між людьми та бути повноцінним учасником спілкування автора й аудиторії. Коментар – не лише носій певної інформації, а й учасник діалогу, умова та відображення комунікативної взаємодії автора та читача. Ще однією ознакою, що витікає з комунікативної природи тексту загалом – а значить, і тексту коментаря – є його релятивність, тобто здатність вступати у взаємозв'язок з іншими елементами комунікативного процесу: з автором; з аудиторією; з контекстом; з іншими текстами [3, с. 142].

Автор закладає в текст певний задум, коди реалізує з його допомогою комунікативні завдання. Читач, взаємодіючи з текстом, намагається зрозуміти закладений автором сенс, при цьому вдосконалюючись завдяки активним роздумам. Текст – це співрозмовник, про який хочеться дізнатися якомога більше.

Текст здатен актуалізувати певні сторони самого адресата. Він ніби виконує роль медіатора, допомагаючи самовдосконаленню читача [3, с. 120]. Вивчаючи публіцистику та особливості публіцистичного тексту, Є.С. Щелкунова виокремлює певні риси, які притаманні цим поняттям:

1) публіцистичний текст спрямований на відображення «панорами сучасності» на основі аналізу окремих фактів і явищ, зафіксованих у певний момент свого розвитку;

2) публіцистика є синкретичною формою відображення дійсності;

3) публіцистичний текст є завжди «авторським», незалежно від того, наскільки очевидно суб'єкт висловлювання наявний у тканині тексту;

4) масово-комунікативний акт завершується лише тоді, коли у свідомості реципієнта після прочитання сформується проєкція публіцистичного тексту, свій «текст про текст»;

5) завдяки різноманітності та роз'єднаності аудиторії більшість публіцистичних текстів є багатосаровими, тобто пропонують різну глибину прочитання та різні можливості декодування з боку адресатів;

6) специфіка публіцистичної комунікації полягає у відносній автономності публіцистичних текстів у рамках масово-комунікативного процесу у зв'язку з наявністю часової та просторової дистанції між автором та аудиторією під час сприйняття повідомлення [3, с. 122].

Перераховані особливості цілком характеризують публіцистику загалом і коментар зокрема як явище прагматичне, в якому роль читача також важлива, як і роль автора. Це пояснюється тим, що автор більше зацікавлений у результаті комунікації, результаті взаємодії з читачем. По-перше, для того, щоб автор зміг досягти бажаного прагматичного ефекту від читача, необхідно знати низку вимог, пред'явлених суспільством до мовленнєвої діяльності. По-друге, досягнення результатів під час мовлення можливе за умов дотримання певних вимог:

1) зрозумілості та вимоги інформативної новизни;

2) адекватної передачі власної думки, тобто точного втілення її в слові, без двозначності й без можливих неправдивих висловлювань;

3) мовної правильності мовлення та економії мовних засобів. Мовець користується мовою – знаковою системою, яка належить усьому суспільству та має складний набір норм, які без необхідності порушувати не рекомендують.

Отже, від автора вимагають правильності, економності, адекватності, інформативності, доступності мовлення, оскільки породжене висловлювання надходить до адресата (читача), який, зі свого боку, має його сприйняти, правильно інтерпретувати та відреагувати на нього. Загалом, ефективність впливу

можлива за певної «гомогенності» автора та читача [4, с. 348]. Якщо публіцист хоче вплинути на аудиторію, то в процесі написання коментаря він має оперувати близькими для читача поняттями та наводити приклади з його повсякденного життя.

Суттєвою рисою тексту коментаря є його яскраво виражений прагматичний потенціал. Газетна публіцистика орієнтована лише на сучасне суспільство, виконує щохвилинні завдання, тим самим передбачаючи негайний відклик адресата-сучасника. Саме ця яскраво виражена прагматична спрямованість на сучасного читача визначає специфіку відбору мовних засобів, які максимально посилюють прагматичний потенціал коментаря.

З прагматичної позиції важливим є також те, чи адекватно для досягнення поставленої мети автор повідомлення вибрав мовні засоби та стратегії. До публіцистичних універсалій належать шкала цінностей: оцінність, ідеологема, образ автора та інші [5, с. 51]. Регулятором прагматичного потенціалу сучасного газетного тексту є інтенсивність впливу на адресата та пов'язані з нею експресивні засоби задуманого змісту. Завдяки майстерному використанню автором різноманітних засобів текст справляє сильний вплив на читача [6, с. 55].

Текст коментаря відображає реальні ситуації з життя, описує час та місце комунікації, комунікантів і їхні взаємовідносини, умови спілкування та ін. Це робить публіцистичний текст, з одного боку, об'єктивним, а з іншого, – цікавим у процесі проведення ситуативно-прагматичного аналізу висловлювань. Газетно-публіцистичний текст здатен установлювати зв'язки з іншими текстами, актуалізуючи інформацію та викликаючи асоціації, «пов'язані в аудиторії з іншими текстами, як публіцистичними, так і художніми, науковими, рекламними і т.д.» [3, с. 121].

Прагматичний підхід характеризує відношення між мовними знаками та тими, хто їх використовує. Виокремлюють такі аспекти прагматичної інтерпретації [6, с. 202]: 1) інформаційний фокус, а також відображення ситуації в актуальному для мовця світі; 2) пресупозиція (створення загальної семантичної бази комунікантів); 3) контекст, що дає змогу визначити інтенціональний характер висловлювання або задум, ціль, які утворюють основу інакомовлення, принцип фіктивності, що оформлює поняття; 4) конотація (вираження емотивно-оцінного та стилістично маркованого ставлення суб'єкта мови до дійсності під час позначення у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект); 5) емотивність, що відображає почуття мовця та включає вплив на реципієнта.

Коментар виконує, по-перше, *пояснювальну функцію* та дає відповіді на наступні комплекси питань [2]: розуміння причин певних зв'язків і фонових подій: чому щось сталося; пояснення наміру: для чого хтось щось робить; пояснення функціонування: як саме щось сталося. Коментарі-пояснення значною мірою схожі на новини, оскільки їх функція полягає у відображенні фонових подій і певних зв'язків, тобто часто – в наведених фактів. Також їм властива аргументативна функція. Вихідний пункт аргументації – речення (також називають припущення або тезу), зміст якого є спірним. Для того, щоб підтримати аргумент як доказ тези, необхідно зробити наступний крок в аргументації, а саме встановлення правила (також основного положення, базової умови), яке робить аргумент дійсним, завжди має узагальнювальний характер та в разі теоретичних знань базується на загальних знаннях. Будь-яка аргументація може проходити так: теза-гласа не допускає жартівливої критики; аргумент не належить до ядра висловлювання тексту; правило, що порушує / перевищує свободу висловлювання думки; підтримка. По-тре-

те, панівними функціями коментаря вважають *оцінну* (оцінка події, стану тощо, вираження авторського ставлення до цього), *експресивну*, *інформативну* (функція повідомлення) та *впливову* (вплив на читача). Прагматика досліджує мовні факти з позицій їх контекстуальної зумовленості, тобто в напрямку відношення значення й контексту [7, с. 33]. Крім того, простежується взаємозв'язок прагматики та семантики [8, с. 117], оскільки семантика розглядає значення поза контекстом, буквальне значення, а прагматика та сенс висловлювання – в контексті.

Оцінність лежить в основі самого процесу номінації. Г.І. Приходько підкреслює важливість того, що оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати певне явище, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристики є оцінка. Отже, процес номінації здійснюється не прямо, а опосередковано, через осмислення номінатором (суб'єктом) навколишньої дійсності, тобто процес номінації має опосередкований, здебільшого латентний характер [9; с. 188]. Функція коментаря – оцінка – виявляється в трьох зразках оцінювальних речень:

«X є добре» в етичній сфері соціального світу;

«X є гарно» в естетичній сфері мистецтва;

«X є корисно» в практичній сфері світу (нештучних) артефактів [10, с. 95].

Оцінність як невід'ємна частина прагматичного впливу реалізується в текстах-коментарях:

«Becks geistige Luftnummer.

Der erste Pulverdampf um Kurt Becks Beitrag ist verzogen.

«Neoliberal» ist in den letzten Jahrzehnten zum populistischen Kampfbegriff und Schimpfwort in der politischen Debatte verkommen. Leider! Es täte sowohl der öffentlichen Diskussion als auch der SPD gut, endlich eine Begriffsklärung vorzunehmen. Denn nur wer die Dinge richtig und sauber benennt, kann sie auch geistig durchdringen. Insofern bringt diese Neoliberalismusdebatte eher das deutsche politische Pisa-Problem auf den Punkt: Es fehlt an Wissen. Die Ignoranz von Kurt Beck, immerhin Vorsitzender einer großen traditionsträchtigen Volkspartei, gegenüber der eigenen deutschen Philosophie- und Wirtschaftsgeschichte, ist bemerkenswert» [Die Welt, 13.06.07].

Автор коментує промову Курта Бека, віце-канцлера соціалістичної партії Німеччини, який у промові недоцільно використав термін «неоліберал». Автор коментаря проводить екскурс в історію виникнення цього поняття й лише потім дає свою оцінку промові К. Бека. Автор навіть називає свій коментар «Репетиторство з питань неолібералізму». *«Der erste Pulverdampf um Kurt Becks Beitrag ist verzogen»* [Die Welt, 13.06.07]. Цим реченням автор починає свій коментар, подаючи читачам інформацію про те, що Курт Бек нещодавно виступив з певною доповіддю. Водночас у цьому реченні автор дає оцінку зазначеній доповіді, кажучи про те, що «Перший дим від пострілу вже розсіявся», тобто доповідь, беззаперечно, була резонансною та викликала неоднозначну реакцію аудиторії. Автор оцінює розуміння поняття «неолібералізм» сучасними політичними силами Німеччини: *«Neoliberal» ist in den letzten Jahrzehnten zum populistischen Kampfbegriff und Schimpfwort in der politischen Debatte verkommen»*.

При цьому роль відіграє актуальність цієї інформації, її корисність для адресата або для певної соціальної групи. Типовими формами вираження оцінності є прислівники: *«Der Staat sollte für diese Wirtschaftsordnung die Rahmenbedingungen vorgeben, nicht aber selbst unternehmerisch tätig werden»*

(самостійно, ініціативно); модальні дієслова: «*Der Staat muss Monopolen vorbeugen und somit für Wettbewerb sorgen; er soll stabile Preise und eine stabile Währung garantieren und für gerecht, verständliche und niedrige Steuern sorgen*»; оцінні прикметники: «*Die intellektuellen Väter eines positiven, sozial ausgerichteten «neuen» Liberalismus, eben des «Neoliberalismus» waren Wilhelm Röpke, Friedrich August Hayek, Karl Popper und Ludwig von Mises*» (позитивний, соціальноспрямований, «новий» лібералізм); вигуки: «*Neoliberal*» ist in den letzten Jahrzehnten zum populistischen Kampfbegriff und Schimpfwort in der politischen Debatte gekommen. *Leider!*» (На жаль).

Коментар як жанровий різновид газетної публіцистики характеризується оцінністю, емоційністю, образністю й виконує одну зосновних функцій – вплив на аудиторію: «*Ein bedeckter Samstagmorgen in Berlins Mitte. Touristen strömen in die Architekturdenkmäler der Hackeschen Höfe, Geschäfte, Bars und Cafés. Entspannte Einheimische sitzen mit Espresso, Zeitungen und Laptops in den etwas versteckten Seitenstraßen. Dann zieht der Demonstrationzug gegen das Sparpaket der Regierung vorbei. Das Motto: «Die Krise heißt Kapitalismus.» Die Gegenpole der Gesellschaft in Deutschland haben sich auf ein paar Quadratkilometern versammelt. Vom Vorzeigegeschäft einer angesagten Modemarke bis zum Schwarzen Block, aus dem Splitterbomben auf Polizisten fliegen, ist es nur ein dreiminütiger Spaziergang*» [Die Welt, 14.06.10]. Автор коментує демонстрацію проти проведення урядом заходів з економіки, які відбулися в Берліні. «*Dann zieht der Demonstrationzug gegen das Sparpaket der Regierung vorbei*».

Цей коментар не має ознак прямого заклику, автор начебто просто описує ранкове місто, його жителів, з одного боку, та демонстрантів – з іншого. Проте не можна робити висновок, що поданий коментар має лише інформативний характер і не містить оцінки подій, що відбуваються. Автор порушив проблему розколу суспільства на багатих та бідних: «*Sie sind einfach nur die «Reichen», die «Besserverdiener». Und ein paar von ihnen spazieren gerade auf der anderen Straßenseite. Ein Riss geht durch die Mitte*».

Максимальний вплив на аудиторію досягається завдяки емоційності викладення фактів: «*Im Plakatwald der Protestierer fallen einige Parolen besonders auf: «Wäre ich nicht arm, wärt ihr nicht reich», hat ein junger Mann geschrieben*». Автор дає оцінку зазначеному факту: «*Seine schwierige wirtschaftliche Lage begründet er mit dem Wohlstand der anderen. Ihr Geld gehört nach seiner Lesart eigentlich ihm und seinen Mitdemonstranten. Für ihn ist es offenbar und undenkbar, dass sich jemand in Deutschland seinen Wohlstand wirklich verdient hat*».

Коментар містить цілу низку яскравих образів. Наприклад, демонстрація символізує розкол суспільства: «*Sie sind einfach nur die «Reichen», die «Besserverdiener». Und ein paar von ihnen spazieren gerade auf der anderen Straßenseite. Ein Riss geht durch die Mitte*». Автор змальовує демонстрацію як трихвилинну прогулянку від модного бутіка до «чорного кварталу»: «*Vom*

Vorzeigegeschäft einer angesagten Modemarke bis zum Schwarzen Block, aus dem Splitterbomben auf Polizisten fliegen, ist es nur ein dreiminütiger Spaziergang».

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що коментар як жанровий різновид газетної публіцистики має деякі спільні функції з іншими жанровими різновидами, а також деякі специфічні. Спільними для коментаря та інших жанрів газетної публіцистики є повідомлення (інформування), вплив, експресивність, оцінність. Коментар виконує додаткові функції – обговорення, висловлювання своєї думки, пояснення та переконання (аргументація).

Література:

1. Баранов А.Н. Речевое воздействие и аргументация / А.Н. Баранов, П.Б. Паршин // Рекламный текст: семиотика и лингвистика. – М. : «Издательский дом Гребенникова», 2000. – С. 109–163.
2. Marcin Michoń Zur Struktur und Leistung des Kommentars in der. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://www.foliagermanica.uni.lodz.pl/pdf/2.pdf>.
3. Щелкунова Е.С. Публицистический текст в системе массовой коммуникации. Специфика и функционирование / Е.С. Щелкунова. – Воронеж : Изд-во «Родная речь», 2004. – 193 с.
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Т.Г. Почепцов. – М., 2001. – 656 с.
5. Клушина Н.И. В какие игры мы играем / Н.И. Клушина // Русская речь. 2003. – № 1. – С. 51–53.
6. Дубровська І.Б. Біблейно-християнська метафора в німецькій мові: номінативний аспект : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.04 / І.Б. Дубровська ; КНЛУ. – К., 2001. – 250 с.
7. Firths J.R. The Use and Distribution of Certain English Sounds / J.R. Firths // Papers in Linguistics 1934–1951. – London : Oxford Univ. Press, 1957. – P. 34–46.
8. Дементьев В.В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / В.В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 109–121.
9. Приходько Г.П. Способы выражения оценок в современной английской мові / Г.П. Приходько. – Запоріжжя : ЗД, 2001. – 362 с.
10. Nowak W. / SCHALKOWSKI, Edmund (1998), Kommentar und Glosse, Konstanz : UVK Medien, 1998. – 363 s.

Максимчук Е. Л. Прагматическая специфика речевого жанра «комментарий» в современной немецкоязычной газетной публицистике

Аннотация. В статье установлена прагматическая специфика речевого жанра «комментарий» на материале современной немецкоязычной газетной публицистики.

Ключевые слова: комментарий, прагматика, газетная публицистика, текст.

Maksymchuk O. Pragmatic specificity of a speech genre «commentary» on the material of modern German-language newspaper social and political journalism

Summary. The article deals with a pragmatic specificity of a speech genre commentary on the material of modern German-language newspaper social and political journalism.

Key words: commentary, pragmatics, newspaper social and political journalism, text.

Mykhaylenko V. V.,
D.Sc.

Professor, Dept. of Translation and Philology
Ivano-Frankivsk King Danylo Galytskyi University of Law

COGNITIVE-SEMANTICS OF THE «CUSTOMS» LSF CONSTITUENTS IN THE PROFESSIONAL DISCOURSE

Summary. The present paper is aimed to develop the lexical-semantic field into the semantic domain at the factor of context introduction. The lexical-semantic field mirrors a subsystem in the lexicon of language system. On the contrary, the cognitive-semantic domain is a dynamic unity based on the functional continuum of discourse. An algorithm of «reading» the components of the meaning of the lexeme «customs» is suggested due to applying componential, distributional, and corpus types of analysis.

Key words: field, domain, lexical semantics, cognitive semantics, intended meaning, concept, context.

Introduction. The end of the 20th century is characterized both by a dissatisfaction with existing formal semantic theories and by a wish to preserve insights from other semantic traditions. Cognitive semantics, the latest of the major trends which dominated that period, attempted to focus on meaning as a cognitive phenomenon. In Leonard Talmy's opinion, its approach is concerned with the patterns by which conceptual content is organized in language addressing the linguistic structuring of such basic conceptual categories as space and time, scenes and events, entities and processes, motion and location, and force and causation [25, p. 3–5, see also: 18, p. 102–103].

Cognitively speaking, semantics is a relation between language and cognitive structure, and the appropriate *framework* for the cognitive structure is a conceptual space. On this assumption, Peter Gärdenfors suggests that formulating semantics for a specific language can reveal two major steps: (1) to specify the mapping between the lexicon of the language and the appropriate conceptual spaces, (2) to describe the operations on the image schemas defined with the aid of the conceptual space that correspond to different syntactic formation rules [6, p. 19–36].

The analysis of semantic structures has been a priority on the cognitive linguistic agenda. Dagmar Divjak and Stefan Th. Gries add, that early studies, which shaped the field for many a year investigated the degree to which, for example, metaphor could be used to account for meaning extension. Radial categories allowed for new insights into the linguistic organization – if not also mental representation – of polysemy, and to a lesser extent near-synonymy [5, p. 273].

We are planning to model the LSF «customs» in the language system and then transfer it into the cognitive semantic domain revealing the ways of such transposition by applying componential, distributional, and corpus types of analysis.

State of the Art

Within cognitive semantics, corpus-based approaches that use non-elicited data are few and far between. One early cognitive-semantic corpus-based approach that is relevant for the present paper is Raymond W. Gibbs Jr., Teenie Matlock (2001) on *make* [7, p. 213–39]. Their study relies on collocate analysis (the first

word to the right of the head word) as well as colligation analysis (the syntactic structure of the word combination) and correlate different senses with collocations and colligations. They came to «suggest the need to incorporate information about lexical-grammatical constructions in drawing links between different senses of a polysemous word» [7, p. 234]. Other more recent work included the papers published by Stefan Th. Gries and Anatol Stefanowitsch [11, p. 57–99] in particular D. Schönefeld (2006), who investigated the translational equivalents of the basic posture verbs *sit*, *stand*, and *lie* in English, German, and Russian with regard to how those languages had conventionalized the same physiologically determined perceptual experiences [22, p. 297–344]. Her investigation is based on approximately 8,000 collocations of the relevant posture verbs, and her work's crosslinguistic orientation has been a source of inspiration for the present study. [see: 5, p. 275].

Understanding meaning as communicative function has significant implications for the relationship between semantics (as the discipline that covers linguistic meaning) and pragmatics (as the discipline that covers linguistic interaction). Consequently, Peter Harder comes to conclusion that semantics seemed to develop transparently a discipline of pragmatics – «frozen pragmatics» [12, p. 127]

Investigation

Let's start with the lexical meaning of the object of our investigation. In English, *customhouse / customs* understood as «an office in the port or on the border to collect duties», see the dictionary definition: *government agency entrusted with enforcement of laws and regulations to collect and protect import-revenues, and to regulate and document the flow of goods in and out of the country* [Business Dictionary]; *the agency, establishment, or procedure for collecting such customs* [Merriam Webster]; *the government department responsible for the collection of these duties; the part of a port, airport, frontier station, etc. where baggage and freight are examined for dutiable goods* [Collins Dictionary].

As one can see, polysemy requires the researcher to determine whether two usage events are identical or sufficiently similar to be considered a single sense, what degree of similarity is between different senses, where to connect a sense to others in the network, and which sense(s) to recognize as prototypical one(s), for instance, the lexeme *customs* – (pl.) «traditions, duties or taxes imposed on imported and, less commonly, exported goods, money collected under a tariff, (used with a *sing. verb*), the governmental agency authorized to collect these duties, (used with a *sing. verb*) the procedure for inspecting goods and baggage entering a country: go through customs (The Free Dictionary). Dagmar Divjak and Stefan Th. Gries point out that linguists interested in (near) synonymy in addition they have to decide what the differences are between the near-synonyms as well as what the relation is between semantically similar words in a domain [5, p. 273–4].

The focus of most scientists who study component analysis, are semantic fields. First, the substitutability of certain components is not always absolute; actually semantic components cannot be completely discrete, although their canonical formula provides discrete (shared property). In the study of the specific meaning of lexemes or vocabulary, whose members are easily identified with «intuitive» analysis, we consider it advisable to employ a componential method.

We made a differentiation of the concepts actualized by the field. Here we consider the LSF as a macrosystem. All the referred dictionary definitions have common components of *customs* «the governmental agency authorized to collect these duties». Thus on this basis we can distinguish the following microfields: identifying people to question on the basis of prior offences/likely risk, etc; searching baggage and individuals for smuggled items; making arrests of people suspected of smuggling; seizing smuggled goods; checking documentation relating to imported goods; undertaking physical examinations of freight; detecting and prosecuting drug smugglers; collecting and supplying trade statistics; writing reports; fighting the increasing problem of alcohol and tobacco smuggling; helping to combat the worldwide illegal trade in endangered species of animals and birds; dealing with revenue due on imported goods; checking customs documents; questioning people who have been found with illegal items or goods over the allowance; preparing reports and witness statements; taking on specialist roles such as dog handling or undercover and surveillance work.

Gliozzo and C. Strapparava believe that the concept of Semantic Domain extends the concept of Semantic Field from a lexical level, in which it identifies a set of domain related lexical concepts, to a textual level, in which it identifies a class of similar documents. The founding idea is the lexical coherence assumption, that has to be presupposed to guarantee the existence of Semantic Domains in corpora [8, p. 13].

Corpus linguistics is the study of language based on large collections of «real life» language use stored in *corpora* (or corpora) – computerized databases created for linguistic research, also known as corpus-based studies. Corpus linguistics is viewed by some linguists as a research tool or methodology, and by others as a discipline or theory in its own right. Sandra Kuebler and Heike Zinsmeister conclude that «the answer to the question whether corpus linguistics is a theory or a tool is simply that it can be both. It depends on how corpus linguistics is applied» [15, p. 4–5]. As it has been shown to have the potential to yield highly interesting, fundamental, and often surprising new insights about language, according to Nadja Nesselhauf's opinion, it has become one of the most wide-spread methods of linguistic investigation in recent years [19, p. 44–47]. Corpus linguistics is, however, not the same as mainly obtaining language data through the use of computers. The main task of the corpus linguist is not to find the data but to analyse it.

Dictionary entries may distinguish the major subsystems: customs (institution, building, organization, agency, etc), customs operator (*officer, agent, employee, operator*, etc.), and duty (*fee, tariff, tax, due, liability, levy, toll, charge, commission, excise, custom, revenue, payment*) which verbalize the conceptual domain of «customs» in the English worldview. L. Weisgerber considers that the system of lexemes is not fixed – not only can lexemes disappear and new ones appear, but what also changes are the meaning relations between neighbouring lexemes. According to L. Weisgerber, the drawback of traditional, diachronic semantics is an atomic description of the history of change in meaning of individual language

instead of investigation of meaning which hangs in the whole vocabulary structure [29, p. 318–335], «there are few if any words which are semantically isolated» [18, p. 424].

In the process of the language fact analysis the LSF can be transformed into the Semantic Domain (SD), cf.: Gliozzo and Strapparava's term *semantic domain* and Bondarko's *functional-semantic field*, for instance:

1. *About 100 people, including a senior French Customs officer, were arrested after the Japanese failed to claim back VAT on high-fashion handbags.*

2. *The Commission calculates, moreover, that the job of cross-checking between the customs departments of each member state into the validity of traders' declarations would mean.*

3. *On Tuesday union leaders claimed that every French customs post along the Spanish border was closing to all traffic except private cars.*

4. *These are likely to include increased customs controls and measures to stop other' illegal transactions.*

5. *Chris Luby by day is a customs and excise inspector, by night a Human Aeroplane.*

6. *He disparaged the customs service testing programme as mere display.*

7. *He drove to a Customs depot where it was sealed by Spanish Customs officers.*

8. *US Customs Commissioner Carol Hallett said: We have dropped a cluster bomb on Carlos Cardoen.*

See the lexeme *customs* realizes such components: as (A) an institution or area: *department* (2), *depot* (7), *post* (3); as (B) activities: *calculating* (2), *checking/cross-checking* (2), *service* (6), *control* (4); and as (C) *officer* (10), *inspector* (5), *commissioner* (8). Accordingly there are three major microfields in the LSF of «Customs» based on the corpus analysis.

Now comes the notion of *valency* or *valence* originally restricted to the syntax verbs: «nombred'actants», as Lucien Tesnière defined them in the glossary to his «Elements...» It was linked by the same definition to dependency [26, p. 67–90]. But Peter Matthews included and other parts of speech into that definition: «a verb or other lexical unit» [16, p. 394].

This is the second step of «reading» the actualized component is the analysis of lexical and grammatical combinability of the noun *customs*. We shall start with the nominal phrase structure including the lexeme *customs*:

Here are basic distributional models of the nominal phrase: 'NP → [Det] + N (CUSTOMS) and NP → [Det] + N=Adj (CUSTOMS) + N which can differentiate their variants in discourse, the expansion of adjuncts depends on the semantic cohesion of the constituents' actualized components (see: sentences 1-8):

1. NP → [Det] + Adj3. + Adj2. + N=Adj1. (CUSTOMS) + N

2. NP → [Det] + N=Adj (CUSTOMS) + N

3. NP → I + Adj2. + N=Adj1. (CUSTOMS) + N

4. NP → Adj2. + N=Adj1. (CUSTOMS) + N

5. NP → [Det] + N=Adj2. (CUSTOMS) + Conj + N=Adj1. + N

6. NP → [Det] + N=Adj3. (CUSTOMS) + N=Adj2 + Adj1. + N

7. NP → [Det] + N=Adj (CUSTOMS) + N

8. NP → [Det] + N=Adj (CUSTOMS) + N

We must admit that the nominal constituents in the NP with the lexeme *customs* in its structure develop an implicative component of *customs*, for instance: (A) *house, post, agency, department, depot, office*; (B) *officer, inspector, commissioner, agent, officials*, and (C) *controlling, checking, inspecting, approving*, etc.

The corpus analysis is our third step of «reading the component «customs» – overt or covert in discourse lexicon. It is an essential tool of modern linguistic analysis of a large amount of factual material. We use the British National Corpus of modern English with its computerized search, genre classification and distributional analysis to investigate the constituents of the LSF «customs» registered in texts. One frequently overlooked aspect of language use which is difficult to keep track of without corpus analysis is register. Register consists of varieties of language which are used for different situations [cf.: 18, p. 402]. Language can be divided into many registers, which range from the general to the highly specific, depending upon the degree of specificity that is sought. A general register could include fiction, academic prose, newspapers, or casual conversation, whereas a specific register would be sub-registers within academic prose, such as scientific texts, literary criticism, and linguistics studies, each with their own field specific characteristics. Daniel Krieger underlines that the corpus analysis reveals that language often behaves differently according to the register, each with some unique patterns and rules [14]. The total number of instances with the noun lexeme is 2185, cf. their distribution in various registers: spoken –

44, fiction – 204, magazine – 104, newspaper – 274, non-academic – 492, academic – 364, MSC – 720. Our choice is the newspaper register, where we could find professional surveys of the customs.

9. *And this afternoon, as Patron of Museums Year 1989, opens the Customs and Excise Museum and Exhibition at Custom House, Greenock, Glasgow.*

10. *Twice on the trot packages have been opened for inspection by HM Customs.*

11. *It attracted a large Customs and Excise office and the Access credit card headquarters, but tourists were not encouraged.*

12. *At Seoul in Korea, where his father, a commissioner of the Imperial Chinese Customs, was on a tour of duty.*

13. *Most of the former Soviet republics have started to erect customs posts on their borders; and after more than 50 years of peaceful co-existence.*

14. *Cocaine seizures by Customs have risen by 50 per cent this year.*

15. *FOUR top Russian athletes were ordered to return to Moscow yesterday after Swedish customs officials found illegal substances in the team coach's luggage.*

There is a discrepancy between the dictionary definition of *customs* as an adjunct to the head word «*house, post, agency, department, depot, office, museum*», etc. (7, 9, 11, 13) and in the professional register presented in BNC, where in most examples the lexeme is used as one-word term capitalized – *Customs* used without the definite article (10, 12, 14). Besides, as a headword it attracts adjunct expressed either by noun or noun phrase (10) or adjectives denoting, nationality and country name (1, 3, 7, 8, 12, 15.)

New methods are introduced which looked at language from a usage-based perspective [24, p. 1–13]. A contextual semantic domain corresponds to what cognitive linguistics describes as a cognitive frame or cognitive context. Whereas lexical semantic fields deal with the paradigmatic relations between a lexical item and other members of the same category, contextual semantic domains focus on the syntagmatic relationships between a lexical item and other lexical items that are used in the same context or cognitive frame. Words are used in context – substantial part of the meaning of a particular word is derived from the context in which it is used. Whenever I mention the word «to hide» to an English speaker s/he will be able to form a mental image of somebody hiding oneself or something else. That picture, however, is not complete. At this level there is still a lack of information that prevents the hearer from being able to get the full scope on the meaning of this word. As soon as the hearer hears this word used in context, however, the mental image is completed.

At the beginning of the 1970s, Eleanor Rosch put forth a new theory of the mental representation of categories. Concepts such as *furniture* or *bird*, she claimed, are not represented just as sets of criterial features with clear-cut boundaries, so that an item can be conceived as falling or not falling under the concept based on whether or not it meets some relevant criteria. Rather, items within categories can be considered differentially representative of the meaning of category-terms [21, p. 192–233; cf.: 20, p. 1–20]. Several experiments seemed to show that the application of concepts was no simple yes-or-no business: some items (the «good examples») are more easily identified as falling under a concept than others (the «poor examples») [Stanford Encyclopedia of Philosophy].

The total number of 2185 text fragments registered in the BNC either with the lexeme *customs* or other lexemes with the covert component *customs*. Compare: C.V.: W. Porzig tried to identify

Table 1
Frequency of usage of the Semantic Domain 'customs' constituents in both registers

FICTION REGISTER	FREQUENCY OF USAGE	NEWSPAPER REGISTER (PROFESSIONALLY MARKED REGISTER)
excise (9)	excise (253)	excise (57)
officers (5)	officers (51)	officers (23)
–	VAT (55)	VAT (7)
–	commissioners (31)	commissioners (2)
revenue (19)	revenue (21)	revenue (5)
police (4)	police (18)	police (6)
–	department (15)	department (3)
–	officials (13)	officials (10)
–	brokers (12)	brokers (7)
–	seized (12)	seized (7)
–	duties (12)	duties (1)
immigration (7)	immigration (10)	–
–	spokesman (9)	spokesman (9)
–	board (9)	board (3)
–	investigator (5)	investigator (3)
–	warehouse (5)	–
–	payment (5)	–
–	issues (5)	–
–	regulation (5)	regulation (1)
–	drugs (5)	drugs (3)
–	law (5)	law (3)
–	seizure (4)	–
–	insure (4)	–
–	facility (4)	–
–	registration (4)	–
–	refused (4)	refused (3)
–	cooperation (4)	cooperation (1)
–	control (4)	–
–	documents (4)	–
–	declare (4)	declare (1)
–	guard (4)	–
–	confirmed (4)	confirmed (2)
–	charged (4)	charged (2)
–	probe (3)	probe (3)
–	tribunal (3)	tribunal (1)
–	checking (3)	checking (2)
–	inquiry (3)	–
–	fraud (3)	–
arrested (3)	collected (3)	–
–	arrested (3)	arrested (3)
–	approved (3)	–
–	examination (3)	–
–	investigation (3)	–

links that inherent in most senses of words (such as «kiss» due to «lips», «grab» due to the «hand») [20, p. 1–20]. Here are some examples: The total number of 2185 text fragments registered in the BNC either with the lexeme *customs* or other lexemes with the covert component *customs*. Compare: C.V.: W. Porzig tried to identify links that inherent in most senses of words (such as “kiss” due to “lips”, “grab” due to the “hand”) [20, p.1-20]. Here are some examples:

The referred Semantic Domain is based mainly on the text fragments of actual speech registered in the BNC. It can be stated that, by and large, semantic studies have traditionally been based on decontextualized data, collected and analyzed by means of introspection. Though, the findings may be empirically problematic: not all fine-grained sense distinctions are necessarily supported by the data [5, p. 276].

Different methods can be employed in studying and describing the functioning of language units taking part in expressing the meaning of utterance. One must also consider the possibility of using such concepts and terms that could be applied in analyzing of semantic functions on the level of utterance, taking into account all formal means in interaction. In accordance with the principle of *categorical situation* suggested by A.V. Bondarko serves this aim – a particular aspect corresponding to a given functional-semantic field is singled out of the general situation expressed by the utterance [4, p. 5–6].

The semantic domain/functional semantic field is based on a grammatical category as a center (nucleus) around which all other (peripheral) language means revolve [4, p. 95; see also V.V. Vinogradov's model of analysis of a grammatical category: 28].

Grice's theory of conversation and implicatures was interpreted by many (including Grice himself) as a convincing way of accounting for the variety of contextually specific communicative contents while preserving the uniqueness of a sentence's «literal» meaning, which was identified with truth conditions and regarded as determined by syntax and the conventional meanings of the occurring words, as in formal semantics [10, p. 41–58]. The only semantic role context was allowed to play was in determining the content of indexical words (such as «I», «now», «here», etc.) and the effect of context-sensitive structures (such as tense) on a sentence's truth conditions. However, in about the same years Charles Travis and John Searle pointed out that the semantic relevance of context might be much more pervasive, if not universal: intuitively, the same sentence type could have very different truth conditions in different contexts, though no indexical expression or structure appeared to be involved [26, p. 39–49; 22, p. 18]. In speaking, John R. Searle specifies, the Speaker attempts to communicate certain things to his Hearer by getting him to recognize the Speaker's intention to achieve and it is in general achieved: «the hearer understands what I am saying, what he utters as soon as he recognizes my intention in uttering what I utter as an intention to say that thing» [23, p. 43].

Conclusion and perspectives

The lexical-semantic field mirrors a subsystem in the lexicon of language system. On the contrary, the cognitive-semantic domain is a dynamic unity based on the functional continuum of discourse.

An algorithm of «reading» the components of the meaning of the lexeme «*customs*» is suggested due to applying componential to reveal the semantic structure of the dominant lexeme, distributional to point out semantic relationship of the phrase constituents, and corpus to suggest the author's interpretations of the quantitative data provided by the BNC, types of analysis.

The concept of Semantic Domain extends the concept of Lexical-Semantic Field from a lexical level, in which it identifies a set of domain related lexical concepts, to a text or discourse level, in which it identifies a class of similar documents. The founding idea is the lexical coherence assumption, which has to be presupposed to guarantee the existence of Semantic Domains in corpora. Frequency of use of the referred data based on the corpus analysis reveals the difference between the fiction discourse – polysemous lexemes and professional (customs) discourse – lexemes with actualized professional components.

Further on the LSF «*customs*» can be a constituent of a more general the LSF «*taxation*» or «*budget*» as a representative of the «*budget*» concept that needs a bigger volume of corpora to reveal semantic relationship of the constituents. A suggested study is of great necessity for the translators and learners of professional (Finance, Economy, Taxation) English.

References:

- Allwood Jens, Gärdenfors Peter (eds.). Cognitive Semantics. Meaning and Cognition / Jens Allwood and Peter Gärdenfors. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – x + 201pp.
- Bach K. Conversational Implicature / K. Bach. // Mind and Language. – 1994. – Vol. 9. – Pp.124–162.
- Biber Douglas. Corpus-Based and Corpus-driven Analyses of Language Variation and Use / Douglas Biber, Bernd Heine and Heiko Narrog (eds.). The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – Pp.1-34.
- Bondarko A.V. Functional Grammar: A Field Approach / A.V. Bondarko. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1991 (1984). – 207 p.
- Divjak Dagmar, Gries Th. Gries. Corpus-based Cognitive Semantics. A Contrastive Study of Phasal Verbs in English and Russian / Dagmar Divjak and Stefan Th. Gries // Barbara Lewandowska-Tomaszczyk and Katarzyna Dziwirek (eds.). Studies in Cognitive Corpus Linguistics. – Frankfurt/Main: Peter Lang, 2009. – Pp.273-296.
- Gärdenfors Peter. Some Tenets of Cognitive Semantics / Peter Gärdenfors // Jens Allwood and Peter Gärdenfors. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – Pp. 19–36.
- Gibbs Raymond W. Jr., Matlock Teenie. Psycholinguistic Perspectives on Polysemy / Raymond W. Gibbs Jr., Teenie Matlock // Cuyckens, H. & B. Zawada (eds.). Polysemy in Cognitive Linguistics. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001. – Pp. 213–39.
- Gliozzo Alfio, Strapparava Carlo. Semantic Domains in Computational Linguistics / A. Gliozzo, C. Strapparava. – Berlin, Heidelberg: Springer Verlag, 2009. – ix + 131pp.
- Gotz-Votteler Katrin. Describing Semantic Valency / Katrin Götz-Votteler // Thomas Herbst, Katrin Götz-Votteler (eds). Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues. – Berlin. New York: Walter de Gruyter, 2007. – Pp.37-50.
- Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // P. Cole and J.L. Morgan (eds.). Syntax and Semantics 3: Speech Acts. – New York, NY: Academic Press, 1975. – Pp.41–58.
- Gries S. Th. Corpus-based Methods and Cognitive Semantics: The Many Meanings of to Run / S. Th. Gries // S. Th. Gries and A. Stefanowitsch (eds.). Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2006. – Pp.57–99.
- Harder Peter. Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English / Peter Harder. – Berlin. New York: Walter de Gruyter, 2010 (1996). – 585p.
- Kobozeva I.M. Lingvisticheskaya Semantika [Linguistic Semantics] / I.M. Kobozeva. – Moscow: Editorial-URSS, 2000. —352p.
- Krieger Daniel. Corpus Linguistics: What It Is and How It Can Be Applied to Teaching / Daniel Krieger // The Internet TESL Journal. – Vol. IX. – No.3.

15. Kuebler Sandra, Zinsmeister Heike. *Corpus Linguistics and Linguistically Annotated Corpora* / Sandra Kuebler, Heike Zinsmeister. – London. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2014. – 320 p.
16. Matthews Peter. *The Scope of Valency in Grammar* / Peter Matthews // Thomas Herbst Katrin Götz-Votteler (eds). *Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*. – Berlin. New York: Walter de Gruyter, 2007. – Pp.3-14.
17. Meyer Charles F. *English Corpus Linguistics. An Introduction* / Charles F. Meyer. – Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2002. – ix + 165pp.
18. Mykhaylenko Valery V. *A Glossary of Linguistics and Translation Studies* / Valery V. Mykhaylenko. – Ivano-Frankivsk: King Danylo Galytshyn University of Law, 2015. – 528 p.
19. Nesselhauf Nadja. *Collocations in a Learner Corpus [Studies in Corpus Linguistics, 14]* / Nadja Nesselhauf. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005. – xii + 332 pp.
20. Porzig W. *Sprachform und Bedeutung. Eine Auseinandersetzung mit A. Martys Sprachphilosophie* / W.Porzig // *Indogermanisches Jahrbuch*. – 1928. – xii + 20 pp.
21. Rosch E. *Cognitive Representation of Semantic Categories* / Eleanor Rosch // *Journal of Experimental Psychology: General*. – 1975. – Vol. 104. – Pp.192–233.
22. Schönefeld D. *From conceptualization to linguistic expression: where languages diversify* / D. Schönefeld // Gries, S. Th. & A. Stefanowitsch (eds). *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2006. – Pp. 297–344.
23. Searle John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* / John R. Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
24. Storzjohann Petra. *Lexical-semantic Relations: Theoretical and Practical Perspectives* / Petra Storzjohann // Petra Storzjohann (ed.). *Lexical-semantic Relations: Theoretical and Practical Perspectives*. – Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2010. – 188 p.
25. Talmy Leonard. *Toward a Cognitive Semantics*. – Vol.1 / Leonard Talmy // The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 2000. –viii + 565 pp.
26. Tesnière Lucien. *Elements of Structural Syntax*. Translated by Timothy Osborne and Sylvain Kohane. – Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2015 (1959). – lxxxii + 698.
27. Travis Charles. *Insensitive Semantics* / Charles Travis // *Mind and Language*. – 2006. – Vol.2. –No 1.– Pp.39–49.
28. Vinogradov V.V. *Russkiy yazik [Russian language]* / V.V. Vinogradov. – Moscow: Vysshaya shkola. – 2012 (1972). – 720 p.
29. Weisgerber L. *Sprachliche Gestaltung der Welt* / L.Weisgerber. – Düsseldorf: Schwann, 1962. – S.318-335.

Михайленко В. В. Когнітивна семантика складових лексико-семантичного поля в професійному дискурсі

Анотація. Мета даної статті – вирізнити шляхи транспозиції лексико-семантичного поля «customs» у когнітивно-семантичний простір, який репрезентує відповідний концепт у картині світу. ЛСП – підсистема в лексиконі мовної системи, тоді як когнітивно-семантичний простір виступає динамічною єдністю, що віддзеркалює функціональний континуум дискурсу. Запропоновано алгоритм «прочитання» компонентів значення лексеми «customs» завдяки використанню компонентного, дистрибутивного та корпусного типів лінгвістичного аналізу.

Ключові слова: лексичне поле, семантичне поле, лексична семантика, когнітивна семантика, адресантне значення, концепт, контекст.

Михайленко В. В. Когнитивная семантика конститuentов лексико-семантического поля в профессиональном дискурсе

Аннотация. Настоящая статья посвящена определению путей транспозиции ЛСП «customs» в когнитивно-семантическое пространство, которое актуализирует соответствующий концепт в картине мира. ЛСП является подсистемой в лексиконе языковой системы, тогда как когнитивно-семантическое пространство выступает динамическим единством функционального континуума дискурса. Предложен алгоритм «прочтения» компонентов значения лексемы «customs» благодаря использованию компонентного, дистрибутивного и корпусного типов лингвистического анализа.

Ключевые слова: лексическое поле, семантическое поле, лексическая семантика, когнитивная семантика, адресантное значение, концепт, контекст.

Місягіна І. М.,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри перекладу та філології

Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИКИ НЕАДЕКВАТНОСТІ

Анотація. У статті подано огляд основних способів реалізації тактики неадекватності. Обґрунтовані принципи їх виділення.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, спосіб ухильності, неадекватність, тактика часткового блокування інформації.

Постановка проблеми. Багатогранність поняття ухильності спричинила неоднозначність тлумачення цього явища. Ухильність розглядається як: 1) вербальний засіб вираження обережності, уникнення відповідальності за надання інформації (К. Хайланд, Дж. Лакофф, І. Чізарова, Дж. Юл); 2) комунікативна тактика, що ставиться в ряд із тактиками згоди, незгоди (М.П. Чуріков) або досліджується в межах стратегії вираження незгоди, поряд із тактиками посилення на неможливість виконання прохання саме в цей час, відмови без будь-якої мотивації, затягування процесу надання відповіді тощо (С.М. Іваненко); 3) комунікативна стратегія (О.М. Ільченко, О.В. Пономаренко, А.В. Ярхо, О.В. Дмитрук, І.І. Морозова, Л.Б. Головаш, Ю.Б. Кузьменкова).

У зв'язку із специфікою стратегії ухильності в статті запропонований новий підхід до визначення тактик та способів її реалізації на основі експлуатації принципу Кооперації.

Дослідження ґрунтується на гіпотезі про те, що КСУ реалізується за умови порушення одного з постулатів або загального Принципу Кооперації, внаслідок чого відбувається відмова від кооперації («повна» ухильність) або блокування комунікації в заданому напрямку чи заданим способом («часткова» ухильність).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. У статті аналізується комунікативна стратегія ухильності (КСУ), що вивчалася в рамках антропоцентричної парадигми сучасних лінгвістичних досліджень (Ю.М. Караулов, О.М. Лєонтєв, Н.Д. Арутюнова, Т.Г. Винокур, І.П. Сусов, І.П. Тарасова, В.В. Богданов, С.А. Сухих). Ця стратегія, яка спричинена особливостями національного характеру англійців та високою конвенційністю моделей поведінки в ситуації реалізації ввічливості, має особливе значення як об'єкт дослідження мовознавців-германістів.

Метою статті є проаналізувати основні способи реалізації комунікативної тактики (КТ) неадекватності як однієї з тактик стратегії ухильності.

Дослідження було проведено на матеріалі англомовних текстів Британського національного корпусу – розділ «Художня література» (<http://corpus.byu.edu/bnc/x.asp>), а також 1000 діалогічних блоків, виокремлених методом суцільної вибірки із текстів сучасної англомовної художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. КТ неадекватності виокремлена на основі експлуатації мовцем Категорії Якості (не говори того, що вважаєш неправдою; не говори того, для чого ти не маєш достатніх підстав).

КТ неадекватності передбачає уникнення відповідальності за сказане завдяки маніпуляції певними інформаційними параметрами. Ця КТ використовується тоді, коли мовець знає правдиву інформацію, проте не бажає передати її адекватно та правильно (експлуатація постулату 1 Категорії Якості), або мовцю взагалі не відома достовірна інформація (експлуатація постулату 2 Категорії Якості).

Усі виокремлені способи цієї КТ ґрунтуються на твердженні, що під час передачі інформації мовець намагатиметься оформити своє висловлення так, щоб забезпечити себе від відповідальності за сказане.

Хоча інформація передається відносно необхідною кількістю, проте разом із нею мовець вживає певні мовні засоби, що «захищають» його комунікативний статус у разі необхідності, тобто під час виникнення загрози його пониження. Таким чином, втілення КТ неадекватності відбувається за допомогою таких способів: маніпулювання авторством на інформацію (6,77%), вказівки на спосіб сприйняття інформації (25,56%), накладання обмежень на інформацію (9,02%), вказівки на спосіб отримання інформації (18,05%) та модифікації ілюктивної сили висловлення (40,6%).

Лінгвістичні сигнали КТ неадекватності становлять найчисельнішу групу маркерів ухильності, оскільки максима якості інформації, маніпуляція якою є основою КТ неадекватності, звичайно реалізується в комунікативних актах, в яких метатекст домінує над самим тестом повідомлення, тобто є багато додаткових коментарів, «вплетених» безпосередньо у самий текст. Це робиться для того, щоб «замаскувати» реальний зміст повідомлення, забезпечити себе від відповідальності у випадку викриття того факту, що мовець є нещирим [3, с. 129].

Маніпулювання авторством на певну інформацію

Маніпулювання авторством здійснюється через дистанціювання від інформації або її персоналізацію.

Персоналізація інформації означає, що мовець наголошує на авторстві у створенні / передачі певних знань, проте разом із цим повідомляє, що не претендує на повну достовірність цієї інформації, оскільки вона може бути не зовсім правдивою у зв'язку з її суб'єктивністю.

Дистанціювання від інформації передбачає відмову мовця визнати свою співучасть / авторство в передачі / створенні певних знань. Мовець намагається уникнути ототожнення своєї особи з джерелом інформації і не несе відповідальності за її достовірність.

Спосіб маніпулювання авторством на інформацію втілюється через клас лексичних та синтаксичних засобів, що слугують вказівкою на джерело інформації. Під час реалізації КСУ мовець може як намагатися уникнути вказівки на джерело інформації (щоб уникнути відповідальності за сказане), так і, навпаки, наголосувати на ньому (щоб дистанціюватись від джерела інформації).

Опущення агенса в пасивних конструкціях використовується під час передачі чуток для уникнення відповідальності за достовірність інформації: «...вживання пасивних конструкцій постає як досить зручний засіб для передачі різного роду неправдивої інформації» [1, с. 32].

Безагентивний пасив призначений для створення враження об'єктивної нейтральності, скромності при викладі подій, дистанціювання від інформації [6, с. 20]. Безособові конструкції означають неповне знання, що є отриманим «з інших рук», таке, якому не можна повністю довіряти [4]:

«*She sounds remarkable. But why would Lucy and her brother have been arguing about her?*» *I shake my head. «I don't really know, but Lucy idealized Domina Chambers. We all did. It was thought that Lucy had an unhealthy obsession with her.» «It was thought? What do you think?» (C. Goodman. *The Lake of Dead Languages*, p.34).*

Мовець ухиляється за допомогою вживання пасивної конструкції (*It was thought*), що дає можливість уникнути вказівки на суб'єкт дії. Це робиться в тих випадках, коли мовець, для прикладу, не знає справжнього суб'єкта дії, не бажає його називати, вводить неправдиву інформацію і хоче уникнути відповідальності за свої слова, дистанціюватись від свого твердження тощо.

2. Модифікація ілюктивної сили висловлення

Суть цього способу полягає у використанні засобів зниженої категоричності для зменшення впливу на адресата, уникнення критики. Цей спосіб використовується мовцем тоді, коли йому треба повідомити певну інформацію (зазвичай недостовірну), проте зробити це некатегорично (наприклад, у формі запитання, використання майбутнього часу або висловлення припущення):

«*And the fake ID?*» *Reynolds licked her dry lips. «Ken worked some undercover over the years. This might be a souvenir of those days.» Reynolds knew this was a lie. And Anne Newman probably did too, she thought (D. Baldacci. *Saving Faith*, p. 273).*

Агент ФБР усвідомлює, що фальшивий ідентифікатор пов'язаний із нечесною діяльністю її колеги по роботі. Проте, щоб не образити почуття дружини, агент не відповідає чесно, ухиляючись від запитання, представляючи інформацію некатегорично.

Вказівка на суб'єктивний спосіб отримання інформації

Цей спосіб представляє ухиляння від відповідальності через вказівку на те, що знання були отримані за допомогою логічного виведення або припущення і не мають достатнього підтвердження фактами. Інформація, що повідомляється, ґрунтується не на знаннях, а на власних умовиводах, тобто є асертивною, а не фактивною.

Вказівка на суб'єктивний спосіб отримання інформації здійснюється через введення експліцитного модусу зі словами на позначення ментальної активності мовця (*I think, suppose, assume, presume, guess, conclude, forecast* тощо):

«*I told you they'd try to stop us.*» «*You didn't tell me they'd try to murder us, did you?*» «No, I guess I didn't» «You know damn well you didn't» (I. Johansen. *The face of deception*, p. 140).

У цьому прикладі КСУ реалізована за допомогою способу суб'єктивної інформації. Вираз *I guess* вживає мовець для того, щоб наголосити на суб'єктивності цієї інформації і, відповідно, на її неповній достовірності.

Вважається, що експліцитний модус із дієсловами думки в прагматичному аспекті «може частково знімати відповідальність за тезу того, хто аргументує, оскільки використання експліцитного модусу такого типу додатково звертає увагу на те, що відповідний компонент смислу належить не до знань, а до думки мовця» [5, с. 43].

Вказівка на спосіб сприйняття інформації

Ухилитися від відповідальності можна також за допомогою вказівки на те, як саме необхідно сприймати надану інформацію: наближено, відносно, узагальнено тощо. Якщо мовець вказує, що кількісні / якісні параметри подані наближено, він звільняється від відповідальності за їх достовірність.

Вказівка на спосіб сприйняття інформації здійснюється через лінгвістичні засоби, які об'єднуються в групу апроксимативів [2; 9; 10]. Їх трактують як «лексичні одиниці із значенням «приблизність» [2, с. 28], або засоби вираження послаблення певної ознаки [7]. Їх зараховують до деінтенсифікаторів, які виражають значення «зниженого, зменшеного ступеня ознаки відповідного референта через порівняння його з іншим, в якому ця ознака представлена в найбільш концентрованому вигляді». Апроксиматори мають місце «у випадку неповної кореляції поверхневої та глибинної структур речення», їх присутність у поверхневій структурі свідчить про «розмитість глибинного рівня» [8, с. 60].

Апроксиматори є одними з найчисельніших засобів вираження ухильності. Вони несуть значне комунікативне навантаження, оскільки звільняють автора від відповідальності за достовірність кількісних показників інформації:

«*I'm sorry. It could have been a very serious wound. I didn't mean to make light of it. Did you get it in a battle?*» «Sort of,» *he hedged. «Sort of?» (J. Bonander. *Warrior Heart*, p. 258).*

У цьому випадку мовець описує ситуацію наближено; очевидно, це відбувається, щоб знизити категоричність висловлення та уникнути неприємної розмови.

Накладання обмежень на інформацію

За допомогою цього способу мовець вказує рамки, в межах яких інформація, що ним надається, є істинною та правильною. Зазвичай, мовець, ухиляючись від відповідальності за інформацію, вказує на умову, що обмежує можливість виконання певної дії (якщо це буде можливо, ...), або обмежує кількість інформації, якою він володіє (наскільки мені відомо, ...). Це обмеження є для мовця «шляхом для відступу» в разі, якщо інформація виявиться недостовірною чи дія не буде виконана:

«*Have there been any reports of missing children?*» *he demanded. «Not that we are aware of» Bragg equivocated (BNC; ANL).*

У цьому прикладі мовець відповідає, обмежуючи свою відповідь тим, що інформація, яку він надає, є лише тією частиною об'єктивної інформації, яка йому відома, тобто існує ще частина, яка може бути невідома. Відповідно, мовець не бере на себе відповідальність за всю інформацію, а лише за її частину.

Висновки. Отже, КТ неадекватності передбачає уникнення відповідальності за сказане через маніпуляцію певними інформаційними параметрами. Втілення КТ неадекватності відбувається за допомогою таких способів: маніпулювання авторством на інформацію, вказівки на спосіб сприйняття інформації, накладання обмежень на інформацію, вказівки на спосіб отримання інформації та модифікації ілюктивної сили висловлення.

Перспективою дослідження може бути аналіз імпліцитних способів передачі інформації (натяку, евфемізмів, іронії тощо), які виражають ухиляння від повідомлення лише експліцитної інформації.

Література:

1. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Д. Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – С. 23–43.
2. Вязьмітіна, Н.В. Апроксиматори як лексичні засоби зниження категоричності висловлення / Н.В.Вязьмітіна // Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць : [зб.наук.пр.] – К., 1992. – С. 28–33.
3. Клюев Е.В. Речевая коммуникация : [учеб. пособие для ун-тов и ин-тов] / [Е.В. Клюев]. – М., 2002. – 320 с.
4. Матвеев А.А. Модальность знания автора в публицистических текстах (на материале русского и английского языков) / А.А. Матвеев // Вісник Харківського державного університету. Серія : філологія. – Х., 2001. – № 520. – Вип. 33. – С. 243–247.
5. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М. : Наука, 1990. – 135 с.
6. Сонич Т.П. Грамматические средства выражения некатегоричного высказывания в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т.П. Сонич. – М., 1985. – 24 с.
7. Сущинский И.И. Средства выражения ослабления признака в современном немецком языке / И.И. Сущинский // Всесоюзная конференция «Проблемы вариативности в германских языках». – М., 1988. – С. 66–75.
8. Шкот И.Л. Апроксиматоры в современном английском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И.Л. Шкот – М., 1990. – 23 с.
9. Aijmer K. «Sort of» and «kind of» in English conversation / Karin Aijmer // Studia Linguistica. – 1984. – V. 38, # 2. – P. 118–128.
10. Wachtel T. Pragmatic approximations / Tom Wachtel // Journal of Pragmatics. – 1980. – V. 4, # 3. – P. 201–211.

Мисягина И. М. Способы реализации тактики неадекватности

Аннотация. В статье подан обзор основных способов реализации тактики неадекватности. Обоснованы принципы их выделения.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, способ уклончивости, неадекватность, тактика частичного блокирования информации.

Misiagina I. Methods of inadequacy tactics implementation

Summary. The review of key methods of implementation of inadequacy is given in the article. The principles of their classification are substantiated.

Key words: communicative strategy, communicative tactics, methods of hedging, inadequacy, tactics of partial blocking of information.

Мусурівська О. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови факультету іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Присакару О. С.,

магістрант кафедри англійської мови факультету іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті досліджуються особливості функціонування портретного опису у художньому дискурсі. Предметом дослідження є лексичні особливості портретних описів у тексті роману Джона Грішема «Золотий дощ». Переважне використання кінесичної лексики зумовлене важливістю відображення того, як настрої та почуття людини, а також її ставлення до інших людей передаються за допомогою відображення особливостей її міміки, жестів та рухів.

Ключові слова: портретний опис, кінесична лексика, вестяльна лексика, соматична лексика.

Постановка проблеми. Зміна науково-дослідницьких парадигм у мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століть пов'язана з переходом від суто лінгвістичного до антропоцентричного напрямку вивчення процесу комунікації (праці Н.Д. Арутюн-ової, В.І. Карасика, Ю.С. Степанова, Д.Н. Шмельова та ін.), в межах якого мовна система та відношення між її одиницями розглядаються з позицій чинника мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу художнього тексту та художнього дискурсу присвячені численні мовознавчі та літературознавчі розвідки (праці В.Б. Бурбело, І.М. Колгаєвої, В.А. Кухаренко, Л. М. Мурзіна, В.Є. Чернявської). Важливим складником структури художнього тексту є портретний опис – зображення зовнішності людини (персонажа твору) за допомогою вербальних засобів. Важливість портретного опису в розгортанні художньої оповіді неодноразово наголошувалася лінгвістами (праці О.С. Горшенєвої, Т.В. Насалевич, І.Р. Семенчука, А.Ю. Скачкова). Портретний опис є одним із засобів характеристики персонажа, а отже і важливою ланкою прагматичного впливу автора на читача. Портрет персонажа розглядається з літературознавчих (В.С. Барахов, Б.Є. Галанов, В. Стайнер, Х. Уайтмейєр) і мовознавчих позицій. Дослідники вивчають структурно-композиційний (Є.О. Гончарова, О.М. Беспалов, І.В. Родіонова), лінгвостилістичний (І.А. Бикова, О.С. Горшенєва, К.Я. Кусько), лінгвокогнітивний (Л.І. Белехова, С.Ю. Селєзнева) аспекти портрета. Незважаючи на багатоаспектність підходів до вивчення портрета, деякі питання функціонування портретного опису в художньому тексті потребують подальшого висвітлення, що зумовлює запропонованого дослідження.

Метою дослідження є встановлення типології портретних описів з огляду на їх лексичне наповнення. Дослідження проведено на матеріалі тексту роману Дж. Грішема «Золотий дощ» (*J. Grisham. The Rainmaker*), загальним обсягом 167 148 слововживань. Роман вийшов у світ у 1995 році.

Виклад основного матеріалу. Портретний опис персонажа літературного твору є потужним засобом створення ху-

дожнього образу. У літературознавчих дослідженнях портрет персонажа розглядається як засіб розкриття його внутрішнього світу, що є важливим для розуміння ідейного змісту художнього твору. Підґрунтя для лінгвістичного аналізу художніх творів заклали відомий вітчизняний мовознавець та літературознавець О.О. Потебня, який наголошував, що естетико-стилістичний аналіз художніх текстів є першим кроком у загальному дослідженні літературної мови [1, с. 87].

О. Аксьонова в «Словнику літературознавчих термінів» подає таке визначення: «Портрет (від *франц. portrait* – портрет, зображення) – у літературному творі зображення зовнішності персонажа: його обличчя, фігури, одягу, манери поводитися» [2, с. 275]. Дослідниця також зазначає, що найпростішим портретом є скопійований з реально існуючої людини натуралістичний, паспортний портрет. Проте в літературі частіше зустрічається психологічний портрет, в якому автор через зовнішність персонажа намагається розкрити його внутрішній світ, його характер. У психологічному портреті письменник через індивідуальні, притаманні конкретній особі риси може виявити певні загальні риси, притаманні певному соціальному середовищу, професії, категорії населення тощо. Портрет може бути абстрактним, без опису подробиць, може наголошувати на одній характерній рисі, а може подавати всебічний опис зовнішності персонажа [2, с. 276].

На важливості психологічної характеристики наголошує також і О.О. Мальцева в дисертаційному дослідженні «Лінгвопоетичні особливості словесного художнього портрета в сучасному англійському романі». На думку дослідниці, «художній портрет – це один із засобів створення образу персонажа, що полягає в описі його зовнішності та включає психологічну характеристику окремих частин зовнішності: риси обличчя, міміки, фігури, постави, жестів, рухів, одягу» [3, с. 5].

Т.В. Насалевич пропонує власне розуміння поняття «портрет», до якого залучає авторське зображення зовнішньої та психологічної характеристики персонажа. При цьому зовнішня характеристика включає опис статичних (риса обличчя, одяг тощо) та кінесичних (міміка, жести) рис персонажа [4, с. 6].

Портрет у художньому тексті визначаємо як зображення персонажа, яке письменник створює за допомогою художнього слова з метою всебічного розкриття його індивідуальних рис та характеристик.

Різноманітні підходи до встановлення типології портретних описів зумовлені метою та матеріалом кожного окремого лінгвістичного дослідження. Так, вивчаючи лексику портретних описів на матеріалі російської мови, Г.В. Старикова поділяє її на: 1) соматичну лексику, тобто лексеми на позначення частин

тіла людини; 2) вестіальну лексику, тобто лексеми на позначення предметів одягу людини; 3) кінесичну лексику, тобто лексеми, які позначають міміку, пози, жести людини [5, с. 7]. Обравши матеріалом дослідження англійську художню прозу 16 століття, Л.М. Грижак розширює та доповнює класифікацію Г.В. Старикової ще одним типом лексики портретного опису – лексикою загальної портретної характеристики персонажів [6]. Дослідниця доходить висновку про переважне використання соматичної лексики в складанні портретних описів персонажів. Аналіз сучасного англійського роману дозволить виявити деякі відмінності в лексичному складі портретних описів персонажів.

Роман Дж. Грішема «Золотий дощ» складається зі своєрідних частин-епізодів, які зображають окремі ситуації життя головного персонажа Руді Бейлора (*Rudy Baylor*). Перший такий епізод – це опис зустрічі майбутнього юриста з першими клієнтами, людьми похилого віку, яким потрібна юридична консультація. Руді схвилюваний перед цим першим професійним випробуванням. За цих обставин у портреті головного персонажа представлені його одяг та вираз обличчя: *I am, after all, almost a lawyer, and I wear a dark suit, and I have this legal pad in front of me on which I'm drawing squares and circles, and my face is fixed in an intelligent frown, so I must be capable of helping them* [7, p. 2].

Оскільки оповідь у романі ведеться від першої особи, то наведений приклад ілюструє також приклад автопортрета – структурного типу портретних описів за способом зображення суб'єкта. Зазначимо також, що лексеми *frown* та *smile* є визначальними в структурі портретного опису головного персонажа, що логічно пояснити особливостями спілкування між юристом та його клієнтами: *I stand quickly with a short smile, then return to my seat and once again fix my face in an intelligent frown* [7, p. 2].

Здобуваючи професію юриста, Руді обрав для вивчення дисципліну «Правові проблеми людей похилого віку (*Legal Problems of the Elderly*)», через що йому доводиться спілкуватися із групою людей поважного віку. Портретні характеристики «клієнтів» Руді Бейлора значною мірою визначаються тим, як головний герой – молода людина – сприймає літніх людей.

Узагальнено портретні характеристики «клієнтів» Руді Бейлора за такими ознаками:

зображення зовнішності: обличчя, рук та інших частин тіла людини: *She lectured him for admiring my Jell-O, but seconds later placed a full bowl of the yellow putty before his glowing eyes* [7, p. 1]; *He ate it with his stubby fingers* [7, p. 1]; *She flops her baggy hands at us and smiles with her gray and yellow teeth at Smoot, who has quietly made his way to her side* [7, p. 2]; *She places a brown-spotted hand on my wrist, and whispers* [7, p. 4]; *Her eyes are suddenly hard and the rows of wrinkles are pinched tightly around her mouth* [7, p. 4]; *Dot's hair is all teased and permed and frosted silver on top. It appears clean* [7, p. 5]; *His cheeks are red and plump* [7, p. 5]; *His hair is bushy and gray with a brown tint to it* [7, p. 5]; *He has at least three chins* [7, p. 6]; *There is movement before me, and I glance up in time to see a chubby old fella with a massive hearing aid shuffling in my direction* [7, p. 8].

Як бачимо, в наведених прикладах для зображення зовнішності використовується така соматична лексика: підборіддя (*three chins*); очі (*glowing eyes*; *eyes are suddenly hard*); руки (*baggy hands*; *brown-spotted hand*); пальці (*stubby fingers*); пот (*rows of wrinkles are pinched tightly around her mouth*); зуби (*gray and yellow teeth*); волосся (*teased and permed and frosted silver on top*; *bushy and gray with a brown tint*); щоки (*cheeks are red and plump*);

зображення міміки, поз, жестів та манер людини: *Miss Birdie fluttered around the room, chirping about this and that* [7, p. 1]; *She works the crowd like a veteran ward boss, hugging and patting, schmoozing with other little blue-haired ladies, laughing in a shrill voice and all the while keeping a wary eye on Bosco, who undoubtedly is the bad boy of the bunch* [7, p. 3]; *Miss Birdie cuts her eyes about, and this is my signal to keep both my head and voice low, because whatever it is she wants to confer over is serious as hell* [7, p. 3]; *She squeezes my wrist but doesn't realize it* [7, p. 4]; *She exhales heavily as if frustrated by this, and she rolls her eyes around as if she hates to tell me, but then she lurches forward on both elbows to tell me anyway* [7, p. 4]; *She mumbles something under her breath, and her husband shakes his head as if he'd rather wait for one of the other bright young legal eagles* [7, p. 5]; *Suddenly, she lurches forward* [7, p. 6]; *I lean slightly toward her in anticipation* [7, p. 6]; *She clicks her teeth and rolls her eyes around as if I'm a complete idiot* [7, p. 6]; *She shakes her head and smiles tightly* [7, p. 6]; *She curls her lips tightly around the white filter and glares at me. Buddy grunts for the second time* [7, p. 8]; *With Buddy in tow, Dot zigzags through folding chairs and serious Rook players and stops at the coffeepot, where she fills a paper cup with decaf and lights another cigarette* [7, p. 8].

Як бачимо, у наведених прикладах для зображення міміки, поз, жестів та манер використовується така кінесична лексика: жести (*hugging and patting*; *cuts her eyes about*; *squeezes my wrist*; *rolls her eyes*; *lurches forward on both elbows*; *shakes his head*; *lurches forward*; *lean slightly toward her*; *clicks her teeth and rolls her eyes around*; *shakes her head*; *curls her lips tightly around the white filter*; *zigzags*); манери (*fluttered*; *laughing in a shrill voice*; *mumbles something*; *smiles tightly*; *glares at me*; *grunts*); динаміка дихання (*exhales heavily*);

зображення одягу людини й аксесуарів: *Next to him is a real bitch, N. Elizabeth Erickson, quite a gal, who wears pinstripe suits, silk ties and an enormous chip on her shoulder* [7, p. 2]; *The dress is cotton drip-dry and the burgundy blazer is worn and could've come from Sears* [7, p. 3]; *She's wearing cheap white sneakers, brown socks and oversized jeans* [7, p. 5]; *He wears thick glasses with plastic stems that barely reach his ears* [7, p. 5]; *His shirt is a black-and-red-plaid number, even dirtier than his hair* [7, p. 5].

Як бачимо, в наведених прикладах для зображення одягу використовується така вестіальна лексика: предмети одягу (*pinstripe suits, silk ties*; *dress is cotton drip-dry and the burgundy blazer is worn*; *cheap white sneakers, brown socks and oversized jeans*; *shirt is a black-and-red-plaid*); аксесуари (*thick glasses with plastic stems*);

зображення загальної портретної характеристики персонажів (вік, статура, зріст): *Though the prospects sitting out there are aged and infirm, they are staring at me as if I possess great wisdom* [7, p. 2]; *There must be fifty of them out there, an equal mixture of blacks and whites, average age of at least seventy-five, some blind, a dozen or so in wheelchairs, many wearing hearing aids* [7, p. 1]; *Miss Birdsong is about eighty but very spry for her age, and she acts as mother, dictator and bouncer of this organization* [7, p. 2]; *So, this pretty little lady with the gray and yellow teeth and rather melodious voice is worth twenty million dollars* [7, p. 3]; *She is a thin, wiry woman with a hard edge* [7, p. 5]; *Buddy is inspecting Hooker's next client, a frail little woman who also has a pile of paperwork* [7, p. 7].

Як бачимо, в наведених прикладах для зображення загальних портретних характеристик персонажів використовується лексика, що позначає: вік (*aged and infirm*; *average age of at least seventy-five*; *about eighty*); статуру (*thin, wiry woman with a hard edge*; *frail little woman*; *pretty little lady*); зріст (*no taller*);

than his mother). Зазначимо, що серед загальних портретних характеристик виявлено також такі ознаки: сліпота (*some blind*); перебування у візку для хворих (*a dozen or so in wheelchairs*); носіння слухового апарату (*wearing hearing aids*).

Узагальнено результати проведеного дослідження в круговій діаграмі.

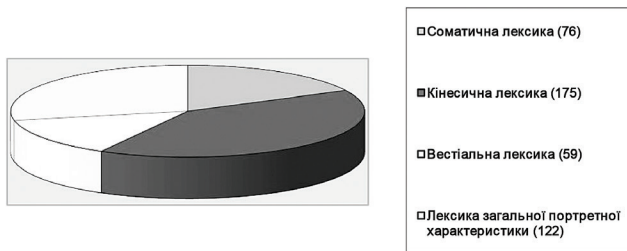

Рис. 1. Кількісні характеристики лексичних особливостей портретних описів у художньому тексті

Отже, в портретних описах персонажів найчастіше вживається кінесична лексика – 175 фрагментів, що складає 40,5% усіх проаналізованих типів портретної лексики. Наступною за кількісними характеристиками є лексика загальної портретної характеристики персонажів – 122 фрагменти (28,3%), ще наступною – соматична лексика – 76 фрагментів (17,6%). Найрідше в проаналізованих портретних описах зустрічається вестіальна лексика – 59 фрагментів (13,6%).

Висновки. Змальовуючи портрети персонажів, Дж. Грішем зосереджує увагу на описі зовнішності: обличчя, рук та інших частин тіла (соматична лексика), описі одягу й аксесуарів (вестіальна лексика), описі загальних рис персонажів (віку, статури, зросту). Проте найчисельнішими в романі «Золотий дощ» є описи міміки, поз, жестів та манер персонажів (кінесична лексика). На нашу думку, такий авторський вибір доцільно пояснити тим, що найяскравішою характеристикою людини, особливо сучасної, є її манера реагувати на оточення, на вчинки та дії інших людей зміною виразу свого обличчя, жестами, рухами тіла.

Подальші дослідження особливостей функціонування портретних характеристик персонажів у художньому тексті можна здійснити в напрямку порівняльного аналізу портретних описів у текстах різних літературних жанрів.

Література:

1. Потебня А.А. Слово и мысль / А.А. Потебня. – М. : Правда, 1989 – 624 с.
2. Аксенова Е. Портрет / Е. Аксенова // Словарь литературоведческих терминов / Ред. и сост. : Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – С. 275–276.

3. Мальцева О.А. Лингвостилистические особенности словесного художественного портрета в современном английском романе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О.А. Мальцева – Л., 1986. – 16 с.
4. Насалевич Т.В. Портретный опис у різних типах тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Т.В. Насалевич. – Одеса, 2003. – 16 с.
5. Старикова Г.В. Лексика портретных описаний : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г.В. Старикова. – Л., 1985. – 21 с.
6. Грижак Л.М. Мовні особливості портретних описів в англійській художній прозі 16 століття / Л.М. Грижак // Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації : матеріали III Міжнародної науково-практичної заочної конференції, (Острого, 17 жовтня 2014 р.). – Острого : Національний університет «Острозька академія», 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2014/movni-osoblyvosti-portretnyh-opysiv-v-anhlijskij-hudozhnij-prozi-16-stolittya/>.
7. Grisham J. The Rainmaker / J. Grisham // Библиотека современной англоязычной литературы. – М. : Master Media. – 2005. – 165 p.

Мусури夫ская О. В., Присакару А. С. Лексические особенности портретных описаний в современном англоязычном художественном дискурсе

Аннотация. В статье исследуются особенности функционирования портретного описания в художественном дискурсе. Предметом исследования являются лексические особенности портретных описаний в тексте романа Джона Гришема «Золотой дождь». Преобладающее использование кинесической лексики обусловлено важностью отображения того, как настроения и чувства человека, а также его отношение к другим людям передаются при помощи отображения особенностей его мимики, жестов и движений.

Ключевые слова: портретное описание, кинесическая лексика, вестивальная лексика, соматическая лексика.

Musurivska O., Prysakaru O. Lexical Peculiarities of Portrait Descriptions in Modern English Literary Discourse

Summary. The article is aimed at analysis of peculiarities of functioning of the portrait description in a literary discourse. The subject of investigation is lexical peculiarities of portrait descriptions in the text of the novel “Rainmaker” by John Grisham. Since moods and feelings of people, as well as their attitude to other people are represented through peculiarities of their mimicry, gestures and movements, the prevailing usage of kinesic vocabulary in portrait descriptions acquires utmost importance.

Key words: portrait description, kinesic vocabulary, vestial vocabulary, somatic vocabulary.

Науменко Л. П.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА
МАТРИЦЯ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена розгляду наукових парадигм, співіснуючих у лінгвістичній науці: порівняльно-історичній, системно-структурній, комунікативно-функціональній та антропоцентричній. Досліджено споріднені поняття: «наукова парадигма», «епістема», «стиль мислення» та «науково-дослідницька програма». У межах антропоцентричної парадигми розглянуто чотири взаєпов'язані напрями, обґрунтовано важливість антропоцентровано орієнтованих досліджень для сучасної лінгвістики.

Ключові слова: наукова парадигма, антропоцентризм, епістема, стиль мислення, науково-дослідницька програма.

Постановка проблеми. Проведення сучасних досліджень у лінгвістиці вимагає дотримання методологічних настанов, до яких належать *антропоцентризм*, який ставить у центр наукової творчості людину; *менталізм*, в якому основна увага приділяється змістовому аспекту мови; *експансіонізм*, який провокує активне запозичення ідей, концепцій, методів та прийомів з інших галузей знання, та *експланаторність*, що передбачає обов'язкове пояснення (наукову інтерпретацію) мовних явищ та отриманих експериментальних результатів. Когнітивно-дискурсивний та комунікативний напрями, що є панівними в сучасних лінгвістичних студіях і ґрунтуються на засадах постмодернізму та постструктуралізму, є визначальними в підходах до вивчення дискурсу. На цьому наголошують представники Московської лінгвістичної школи в Росії [1], Львівської [2; 3] та Харківської лінгвістичних шкіл в Україні [4]. Одночасно дискурсивна (комунікативна) діяльність розглядається в тісній взаємодії з внутрішніми ментальними процесами і розвивається у двох напрямках: від спостереження за мовними явищами з наданням їм пояснень у мисленневих механізмах розумової діяльності людини та у віднаходженні реалізації когнітивної діяльності в мовних одиницях, структурах і категоріях. Обидва напрями співіснують у межах більш широкі матриці наукових пошуків сучасної лінгвістики – антропоцентричної, або антропоорієнтованої парадигми, обґрунтування якої як методологічної матриці сучасних лінгвістичних досліджень і складає мету цієї розвідки. Завдання містять: з'ясування поняття наукової парадигми, розгляд існуючих в лінгвістиці методологічних принципів та настанов аналізу, наукових парадигм досліджень, обґрунтування антропоцентричного підходу як основної методологічної матриці наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема антропоцентризму як ключова методологічна настанова сучасної лінгвістика набрала суттєвої ваги наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст., коли виникло розуміння мови як «... простору думки та дому духу» [5, с. 30–31]. На антропоцентричному підході до вивчення мови почали наголошувати численні науковці: Н.Д. Арутюнова, І.О. Голубовська і І.Р. Корольов, О.С. Кубрякова, М.В. Піменова і О.Н. Кондратьєва, О.О. Селіванова,

Ю.С. Степанов [1; 5–9] та ін. Так, І.О. Голубовська стверджує, що все більшої ваги почав набирати активний суб'єкт пізнання світу – людина, а мовна форма перестала тлумачитися як самодостатня субстанція [7, с. 9]. М.В. Піменова і О.Н. Кондратьєва наголошують на тому, що «Мова починає сприйматися як шлях, яким можна проникнути в уявлення людей про світ» [8, с. 7]. Ця думка знаходить підтвердження в словах Г.В. Лейбніца, що мова – це, насправді, найкраще дзеркало людського духу, і шляхом ґрунтовного аналізу значення слів ми щонайліпше можемо зрозуміти діяльність розуму [10, с. 338]. Аналізовані праці не вичерпують спектра проблем, пов'язаних з антропоорієнтованим підходом до вивчення природних мов, у чому і полягає мета нашої розвідки.

Мета – розглянути наукові парадигми, співіснуючі в лінгвістичній науці: порівняльно-історичну, системно-структурну, комунікативно-функціональну та антропоцентричну. Дослідити споріднені поняття: «наукова парадигма», «епістема», «стиль мислення» та «науково-дослідницька програма».

Виклад основного матеріалу. Поняття наукової парадигми введено в науковий обіг американським істориком Томасом Куном у праці *Структура наукових революцій* (1962), в якій автор розробляє поняття наукового співтовариства як логічного суб'єкта наукової діяльності, формальними ознаками якого є концептуальні моделі, загальні твердження, ціннісні настанови, зразки вирішення конкретних завдань та проблем. Наукове співтовариство, згідно з Т. Куном, має єдину систему стандартів – *парадигму*, яку дослідник може прийняти без доказів. *Парадигма* – це наукові досягнення, визнані всіма членами наукового співтовариства, модель постановки проблем та їх вирішення [11, с. 11]. Парадигми містять закони, теорії, способи застосування, технології та методики досліджень. Такий підхід розуміє науку як традицію.

У процесі розвитку наукового знання виникають кризові ситуації, які вимагають переосмислення досягнень науки та її постулатів, що призводить до наукових революцій. Принагідно зазначити, що в другому виданні своєї праці Т. Кун вводить новий термін – *дисциплінарна матриця*, фактично підмінюючи ним слово *парадигма*. Термін *дисциплінарна матриця* не отримав такого широкого визнання та поширення, як парадигма, і перейшов до розряду синонімів.

Паралельно з науковими пошуками Т. Куна у Франції розвивався епістеміологічний напрям, основоположником якого став філософ, історик і теоретик культури М. Фуко, згідно з яким виникнення та розвиток теорій і гіпотез визначається історично змінними призмами бачення природних та соціальних явищ, що отримав назву *епістема* [12].

У 2-й пол. ХХ ст. М. Борном було сформульовано ще одне загальне для науки, мистецтва та мови поняття «стиль мислення», або «стиль світосприйняття». Під стилем мислення

М. Борн розуміє загальні тенденції думки, які змінюються дуже повільно й утворюють певні філософські періоди з характерними для них ідеями в усіх галузях людської діяльності, зокрема науці [13]. Отже, лінгвістичне поняття «стиль» отримало ще одне значення в історіографії – «період розвитку науки».

Подальший процес вивчення змін у науковому знанні і формуванні нових теорій отримав розвиток у концепції англійського філософа І. Лакатоса, який запропонував поняття «науково-дослідницька програма» як одиницю динаміки наукового знання. Згідно з І. Лакатосом науково-дослідницька програма – це низка модифікованих теорій, в основі яких лежать загальні вихідні принципи. Програма містить «жорстке ядро», яке визнають неспростовним і до якого належать філософські принципи, та «захисний пояс», або ділянку «негативної евристики», яку складають допоміжні гіпотези, що знімають протиріччя. Програма також містить «позитивну евристику» – звід методологічних правил, які засвідчують перспективність чи безперспективність подальших досліджень. Перспективна (прогресуюча) програма повинна успішно передбачати нові факти, а її теоретичний приріст – перевищувати емпіричний. Витіснення однієї програми іншою відбувається в результаті наукової революції [14].

Незважаючи на переваги теорії науково-дослідницької програми І. Лакатоса над парадигмою Т. Куна, епістемою М. Фуко та стилем мислення М. Борна, наукове лінгвістичне співтовариство надає перевагу поняттю наукової парадигми в його первинному тлумаченні. Традиційно в лінгвістиці виділяють три наукові парадигми: порівняльно-історичну, системно-структурну та антропоцентричну, ігноруючи при цьому не менш значущу за своїми результатами комунікативно-функціональну парадигму.

Порівняльно-історична парадигма – перша в розвитку лінгвістики, започаткована спеціальним науковим методом дослідження мови – порівняльно-історичним. Усе XIX ст. проминуло під егідою цієї парадигми, біля джерел якої стояли німецькі лінгвісти Франц Бопп, Якоб Грімм, данський вчений Расмус Хрістіан Раск, росіянин О. Востоков; її ідеї розвивали Август Фрідріх Потт (основположник етимології), Август Шлейхер – творець родословного дерева споріднених мов та вчення про мовні форми. У Росії в руслі порівняльно-історичного мовознавства працювали Московська лінгвістична школа на чолі з Ф.Ф. Фортунатовим та Казанська лінгвістична школа на чолі з І.О. Бодуеном де Куртене.

Досягненням означеного напрямку послужило те, що порівняння стало засобом систематизації мовного матеріалу, а історичний підхід до вивчення мови – головним принципом дослідження. Метою було вивчення історії мов, а явища однієї мови почали пояснювати фактами споріднених мов. У межах порівняльно-історичної парадигми було введено поняття споріднених мов, доведено спорідненість індоєвропейських мов, створено перші типологічні та генеалогічні класифікації, історичні фонетики та граматики європейських мов. Найголовнішим є те, що напрацювання порівняльно-історичного методу перетворило лінгвістику на самостійну дисципліну, відокремивши її від філософських та історичних міркувань про мову.

Системно-структурна парадигма, яка виникла в лінгвістиці на поч. XX ст. на противагу порівняльно-історичному мовознавству, пов'язана з досягненнями в інших галузях знання – фізиці, математиці, хімії, біології та психології. Структуралізм, що панував у цих науках, поставив у центр уваги вивчен-

ня структури в нерозривній єдності її елементів. Наука XX ст. намагалася розкрити суть фактів, що спостерігалися, виявити їхні внутрішні закономірності, зв'язки між елементами, пояснити їх взаємодію та взаємовплив. Системно-структурна парадигма – це панування системного підходу в дослідженні мови. Крім того, натомість інтересу до історії мови виникає й культивується інтерес до її сучасного стану – синхронії. Мова розглядається як системне утворення, елементи якого пов'язані певними відношеннями (синтагматичними, парадигматичними, епідигматичними), в мові виділяються інваріанти (фонемі, морфемі, лексемі, синтаксемі), мовні елементи розташовуються ієрархічно на різних рівнях. Системно-структурна парадигма базувалася на припущенні, що елементи мови можна кваліфікувати з достатньою повнотою та необхідною точністю, якщо їх розглядати як складові більш широкого універсуму (системи), що визначає найсуттєвіші властивості кожного елемента. Це означало зміщення уваги в лінгвістичному дослідженні на іманентність мови й відокремлення її від суміжних феноменів – культури, людини, суспільства. Мова у Ф. де Соссюра розглядалася «в самій собі і для себе» як система відношень, об'єкт дослідження поділявся на мову і мовлення, вивчався в синхронії і діахронії, мовний знак мав довільний (conventional) зв'язок з референтом. Як зауважує О.О. Селіванова, учні й коментатори «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра (Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Мейє, А. Сеше, Л. Готьє, Е. Солльбергер та ін.) стали головними фундаторами структуралізму в Європі і продовжили дослідження мовної системи в синхронії [9, с. 29].

Системно-структурна парадигма продовжує існувати в лінгвістиці і зараз; в її руслі створюють підручники, академічні граматики, довідкові видання, проводять фундаментальні дослідження із застосуванням таких структуралістських методів, як: компонентний, дистрибутивний, трансформаційний аналіз, метод опозицій, метод за безпосередніми складниками, ланцюжковий аналіз та ін.

Комунікативно-функціональна парадигма, згідно з Д. Шифріним, ґрунтується на двох основних положеннях: а) мова має функції, які стосовно самої мовної системи є зовнішніми; б) зовнішні функції здійснюють вплив на внутрішню організацію мовної системи [15]. Одна з найбільш ранніх програмних публікацій функціоналізму – «Тези Празького лінгвістичного гуртка» (1929), в яких Р. Якобсон, Н. Трубецької та С. Карцевський визначили головний принцип функціональної лінгвістики – *цільове призначення мови*, а мову – як функціональну та цілеспрямовану систему засобів висловлення. Функціональні ідеї знайшли продовження в працях чеського лінгвіста В. Матезіуса, який увів у науковий обіг поняття актуального членування речення. Німецький психолог і лінгвіст К. Бюлер запропонував розрізняти три комунікативні функції мови, які відповідають трьом учасникам комунікативного процесу – мовцю, слухачу та предмету мовлення: експресивну (самовираження мовця), апелятивну (звернення до слухача) та репрезентативну (передача відомостей про зовнішній світ). Р. Якобсон розробив більш детальну модель комунікації, яка містить шість компонентів: мовця, слухача, канал зв'язку, предмет мовлення, код та повідомлення. На основі цієї моделі було виявлено 6 функцій мови: емотивну, конативну, референтну, фатичну (термін належить британському етнографу Б. Малиновському), метамовну та поетичну. Ідеї функціоналізму в подальшому розроблялися французьким лінгвістом А. Мартіне. Широко відомий сформу-

льований ним принцип економії мовленнєвих зусиль як найважливіший фактор історичного розвитку мови. Згідно з цим принципом зміни у мові – це компроміс між потребами в комунікації та прагненням людини до мінімізації зусиль [16].

До характерних рис функціоналізму належать: типологічна перспектива (намагання помістити мовні факти в простір типологічних можливостей), емпіризм (оперування великими корпусами даних), застосування кількісних методів та міждисциплінарність досліджень.

Основоположна ідея функціоналізму – визнання того, що мовна система похідна від «екологічного контексту» – загальних властивостей та обмежень людського мислення та умов міжособистісного спілкування. Тому пояснення мовної форми функціоналісти адресують явищам, зовнішнім щодо досліджуваного об'єкту. Граматика тлумачиться як результат рутинізації вільного дискурсивного вживання (принцип дискурсивної мотивації). Наприклад, смислові відношення в дискурсі (причина, наслідок, умова) в граматиці виражають складнопідрядні речення та відповідні прийменники.

У межах функціональної лінгвістики розвинувся напрям досліджень, що отримав назву *референційно-рольова граматики*, або *теорія макроролей*, запропонована Р.Д. ван Валеном. Макроролі – це актор (*actor*) і той, хто відчуває вплив (*undergoer*). Щонайтипівіший актор – це агенс, а за його відсутності – аргумент, який займає нижчий щабель у рольовій ієрархії, а той, хто підпадає під дію, – це пацієнс. Макроролі – посередня ланка між семантичними ролями, до яких належать агенс, пацієнс, адресат, інструмент тощо, та синтаксичними відношеннями (відношеннями між підметом та присудком, присудком та додатком та ін.) [17].

Інший напрям функціональної лінгвістики розробляла група петербурзьких лінгвістів на чолі з О.Є. Бондарко під загальною назвою «Теорія функціонального поля» (1980–1990 рр.). Ця концепція виникла на протигагу традиційній багаторівневій моделі мови, в якій значення зазвичай аналізують у межах окремих одиниць, категорій та класів. У підході О.Є. Бондарка значення розглядається незалежно від формальних категорій – на основі функціонально-семантичних полів. Так, у функціонально-семантичне поле темпоральності входить не лише граматична категорія часу, а й прислівники часу. У серії монографій 1987–1996 рр. були розроблені функціонально-семантичні поля аспектуальності, таксису, темпоральності, модальності, персональності, суб'єктивності, об'єктивності, локативності, буттєвості, посесивності, комунікативної перспективи тощо. Під час опису кожного поля головним завданням була детальна інвентаризація значень, які співвідносяться з цим полем, та засобів їх формального вираження. Під *функціонально-семантичним полем* (ФСП) розуміється система різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), що ґрунтуються на певній семантичній категорії і здатні виконувати одну спільну функцію. ФСП має центр (ядро, домінанту) і периферію. Центром є смисловий інваріант – одиниця, яка найбільшою мірою виражає певну семантичну категорію. О.В. Бондарко виокремлює два структурні типи ФСП: моноцентричні та поліцентричні. Моноцентричне поле ґрунтується на певній граматичній категорії (аспектуальність, темпоральність, модальність, персональність та ін.), а поліцентричне – на сукупності мовних засобів, які не створюють єдиної гомогенної системи (суб'єктивність, об'єктивність, таксис, локативність, буттєвість, посесивність) [18].

Функціоналізм зумовив появу в мовознавстві нових галузей, напрямів досліджень та теорій: лінгвопрагматика / прагма-

лінгвістика, лінгвістика тексту, лінгвокультурологія, етно-, соціо- та психолінгвістика, теорія мовленнєвої діяльності, теорія мовної комунікації, теорія мовленнєвих актів та ін.

Криза ізоляцивізму спонукала лінгвістику до вивчення мови в усій багатогранності зовнішніх зв'язків – з культурою, людиною, суспільством. *Антропоцентрична* парадигма переклонила інтерес дослідників з об'єкта на суб'єкт пізнання, аналіз «людини в мові та мову в людині» [19, с. 5]. В.В. Богданов відносить до людських факторів мовну компетенцію, національну належність, соціально-культурний статус, біолого-фізіологічні дані, психологічний тип, психічний стан, ступінь знайомства, смаки та звички [20, с. 8].

Антропоцентрична парадигма не відміняє існування та розвиток інших парадигм, а швидше засвідчує переорієнтацію інтересів дослідників на зміну пріоритетів у вивченні природної мови. Стимулом для зміни наукової парадигми послужили екстралінгвістичні фактори, зокрема соціальне замовлення, зорієнтоване на знання закономірностей людського (вербального) спілкування. Ще під кінець XIX ст. виникла потреба в науці про спілкування та навчання спілкуванню. Розвиток культури, літератури та мистецтва, виникнення наукової психології призвели до зміни концепції людини у XX ст., ознаменованої усвідомленням індивідуальної неповторності особистості.

У процесі формування нової наукової парадигми Л. Вітгенштейном була проголошена теза: «Світ є сукупність фактів, а не речей» [21], а в центрі уваги постала особистість носія мови (мовна особистість, за Ю.Н. Карауловим). Об'єктом лінгвістичних досліджень постала людина в усій її багатогранності: Я-фізичне, Я-соціальне, Я-інтелектуальне, Я-емоційне, Я-мисленнєво-мовне [19, с. 7].

У межах антропоцентричної парадигми виокремилися чотири взаєпов'язаних, проте різних напрямів. Перший вивчає мову як «дзеркало» людини, базовим поняттям для нього є мовна картина світу (МКС), а основним завданням – з'ясувати, яким чином людина відображає себе в мові. Другий – комунікативна лінгвістика, яка вивчає роль мовної особистості в процесі спілкування. Третій спрямований на вивчення ролі мови у пізнавальних процесах та організації людської свідомості. Четвертий, який С.Г. Васильєва пропонує назвати теорією носія мови, або внутрішньосуб'єктивною лінгвістикою, спрямований на з'ясування того, яким чином мова існує в самій людині [22]. Засновником цього напрямку визнають І.А. Бодуена де Куртене, який вважав, що «мова існує тільки в індивідуальній свідомості, тільки в душах, тільки в психіці ідивідів, які складають певну мовну спільноту» [23].

З позиції антропоцентризму людина пізнає оточуючий світ через усвідомлення себе в ньому, виокремлюючи та протиставляючи своє Я решті світу. Людське мислення влаштоване таким чином, що будь-який мисленнєво-мовний акт завжди апріорно передбачає визнання існування світу й одночасно повідомляє про відображення світу суб'єктом. Мовним підтвердженням цього факту слугують численні метафори, які засвідчують бачення світу через призму людини, напр.: *theroadrums, thesunrises, thewindsings*. Усвідомлення себе мірилом усіх речей дає людині можливість порівнювати себе до навколишнього світу, вважати себе його частиною, напр.: *warmfriendship, fireinone'sheart*.

У результаті дослідження можна зробити такі **висновки**. Антропоцентризм виводить людину на перше місце, а мову вважає її головною конституюючою характеристикою. Люд-

ський інтелект, як і сама людина, не мислиться поза межами мови й здатності людини до породження та сприйняття мовлення. Якби мова не зачіпала процес мислення або не могла створювати нові ментальні простори, людина не вийшла б за межі безпосереднього спостереження. Головними проблемами антропоцентризму слід вважати те, яким чином людина послуговується мовою як засобом спілкування і в яких мовних одиницях відображається сама людина.

У перспективі планується використати отримані результати для дослідження конститuentів сучасного англомовного бізнес-дискурсу.

Література:

- Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
- Кусько К. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики / К. Кусько // Дискурс іноземномовної комунікації: колективна монографія. – Львів: Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2002. – С. 25–48.
- Бехта І.А. Дискурс наратора в англомовній прозі / І.А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
- Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 105–117.
- Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 3-е изд. – М. : Академический проект, 1997. – С. 42–67.
- Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 313–346.
- Голубовська І.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій / І.О. Голубовська, І.Р. Корольов. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 223 с.
- Пименова М.В. Концептуальные исследования / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
- Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- Leibniz G.W. New Essays on Human Understanding / G.W. Leibniz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 480 p.
- Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
- Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. з фр. В.П. Визина, Н.С. Автономовой. – СПб. : А-сид, 1994. – 408 с.
- Борн М. Физика в жизни моего поколения / М. Борн ; пер. с англ. – М. : Иностран. лит-ра. – 536 с.
- Lakatos I. Criticism and the Growth of Knowledge / I. Lakatos. – Cambridge : CUP, 1970. – P. 91–195.
- Schiffirin D. Approaches to Discourse / D. Schiffirin. – Cambridge, MA, Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p.
- Функционализм в лингвистике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.krugosvet.ru>.
- Valin R.D. van, Jr. A synopsis of Role and Reference Grammar / ed. R. D. van Valin Jr. // *Advances in Role and Reference Grammar*. – Amsterdam : Benjamins, 1993. – P. 1–164.
- Бондарко А.Е. Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры / А.Е. Бондарко. – СПб. : Наука, 2005. – 480 с.
- Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
- Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / отв. ред. Б.А. Серебrenникова. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
- Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus / L. Wittgenstein. – N.Y. : Harcourt, London : Kogan, 1922. – 75 p.
- Васильева С.Г. И.А. Бодуэн де Куртенэ и антропоцентрическая парадигма лингвистики XX века / С.Г. Васильева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru>.
- Бодуэн де Куртенэ И.А. Избр. труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ: в 2 т. – М. : Изд. АН СССР, 1963.

Науменко Л. П. Антропоцентрическая парадигма как методологическая матрица современных лингвистических исследований

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению научных парадигм, сосуществующих в лингвистической науке: сравнительно-исторической, системно-структурной, коммуникативно-функциональной и антропоцентрической. Исследованы смежные понятия: «научная парадигма», «эпистема», «стиль мышления» и «научно-исследовательская программа». В рамках антропоцентрической парадигмы рассмотрены четыре взаимосвязанных направления, обоснована важность антропоцентрированно ориентированных исследований для современной лингвистики.

Ключевые слова: научная парадигма, антропоцентризм, эпистема, стиль мышления, научно-исследовательская программа.

Naumenko L. The Anthropocentric Paradigm as Methodological Matrix of the Contemporary Linguistic Research

Summary. The paper is devoted to consideration of scientific paradigms in linguistics: comparative-historical, systemic-structural, communicative-functional, and anthropocentric. The close notions «scientific paradigm», «episteme», «style of thinking», and «scientific research programme» have been studied. Four interconnected directions in a framework of anthropocentric paradigm have been considered, as well as the importance of anthropocentrically oriented research for the present day linguistics has been also grounded.

Key words: scientific paradigm, anthropocentrism, episteme, style of thinking, scientific research programme.

*Охріменко В. О.,
аспірант кафедри східної філології
Київського національного лінгвістичного університету*

МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНОМАТОПЕЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається механізм функціонування ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови. Особлива увага приділяється тим явищам і фактам, які становлять специфіку корейських ономатопеїчних одиниць. Відповідно до ступеня реалізації значення усі ономатопи корейської мови було розподілено на три групи: із максимальним ступенем реалізації, частковим і мінімальним.

Ключові слова: ономатопеїчна лексика, звуконаслідування, ономатоп, функціонування, ступінь реалізації значення, корейська мова.

Постановка проблеми. Вивчення ономатопеї має велике значення для вирішення надзвичайно важливих мовознавчих проблем, зокрема проблем, пов'язаних з питаннями походження мов, розвитком їхніх фонетичних систем, існуванням вмотивованого взаємозв'язку між фонемами та семантикою, дослідженням вокального та консонантного звукосимволізму. Це одна з традиційних тем лінгвістичних досліджень. Ономатопеїчні або звуконаслідувальні слова є дуже специфічним пластом лексики. І не можна сказати, що з точки зору лінгвістичної науки це явище повністю досліджене і розроблене.

Стаття є частиною комплексного дослідження ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови й спрямована на з'ясування особливостей механізму функціонування корейських ономатопів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії мовознавчої науки існують різні погляди на природу явища, яке отримало назву звуконаслідування. Історія зародження цього підрозділу лінгвістики пов'язана з іменами Ш. Балі [1], Г. Лейбніца [2], О.О. Потебні [3], В. Скалічки [4] та багатьох інших відомих вчених. В українському мовознавстві на сучасному етапі цю проблематику активно розвивають І.О. Гащенко [5], Ю.Ф. Касим [6], В.І. Кушнерик [7], В.В. Левицький [8], Л.І. Мацько [9], Ю.В. Юсип-Якимович [10] та багато інших науковців.

Не залишилася поза увагою ономатопеїчна лексика і в сучасному корейському мовознавстві. Багато вчених присвятили свої роботи цьому мовному явищу. Питання, пов'язані з природою і принципами функціонування ономатопеїчної лексики в корейській мові, частково досліджуються у роботах корейських лінгвістів [11; 12; 13], а також у зарубіжній корейистиці [14; 15; 16; 17]. Подекуди ці питання були об'єктом досліджень і на теренах колишнього Радянського Союзу [18; 19]. Проте досі не існує комплексного дослідження структурно-семантичних особливостей, а також специфіки функціонування ономатопеїчної лексики в корейській мові.

Саме тому **актуальність** нашого дослідження зумовлюється загальною тенденцією сучасної лінгвістики до аналізу лексичного складу мови з точки зору її зв'язку з мисленням, а також комунікативною значущістю та частотністю використання ономатопеїчної лексики у сучасній корейській мові, ступенем

її представленості у національній картині світу і перш за все у розмовно-побутовому стилі корейського мовлення.

Відповідно до цільових настанов аналіз фактичного матеріалу в роботі передбачав використання таких методів: метод системного (польового) вивчення та опису мов і культур, що становить основу для комплексного дослідження мови як виразника культурних цінностей; структурний метод, який використовувався у вигляді методики компонентного аналізу і передбачав розкладання значення на найменші базові компоненти семантичного змісту слова (семи), функціональний метод, який дав змогу виявити особливості функціонування ономатопів сучасної корейської мови, а також кількісні підрахунки, упроваджені для визначення частотності вживання і, відповідно, актуальності конкретної ономатопеїчної одиниці.

Метою статті є вивчення явища ономатопеї у сучасному корейському мовознавстві, зокрема обґрунтування механізму функціонування ономатопеїчної лексики в корейській мові.

Як стає зрозуміло зі вступної частини, об'єктом дослідження постає ономатопеїчна лексика сучасної корейської мови. Предметом дослідження у статті є функціональні особливості ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови.

Залучений до дослідження матеріал – це ономатопи, зафіксовані в письмових джерелах, перш за все у тлумачних, спеціальних енциклопедичних словниках, а також узяті з національного корпусу корейської мови.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи процес відтворення звукових явищ реального світу, варто звернути увагу на певну лагуну між звуковим явищем і звуковим зображенням, яке виникає через обмеженість фонетичної системи мови, а також через фактор конвенціональності ономатопів. Схожість між ономатопом та позамовним явищем можна порівняти зі схожістю портрета з оригіналом. Тобто відтворення акустичних феноменів засобами мови обмежено існуванням фонем мови.

Основою механізму передачі ономатопами незвукових сенсорних відчуттів постає явище синестезії. Воно полягає в існуванні об'єктивних асоціацій між різними сенсорними відчуттями, тобто у випадку ономатопеї синестезія може трактуватися як стійка асоціація між фонетичними характеристиками звуку і візуальними, дотиковими й іншими сенсорними відчуттями.

Окрім синестезії, механізм функціонування корейських ономатопів пов'язується з явищами кінестезії або моторного символізму. Основним джерелом походження ономатопеїчного образу можна назвати рух або динамічний процес. Безумовно, це узгоджується з положеннями європейського мовознавства, зокрема з концепцією В. Скалічки про наявність оптичного й рухомого елементів в будь-якому звуконаслідуванні [4, с. 294].

Важливою рисою функціонування ономатопеїчних слів в сучасній корейській мові є їх об'єднання у межах певного класу. Внаслідок цього у функціонуванні конкретних ономатопів важливу роль відіграють фактор «взаємної підтримки» й вза-

емний вплив онома топів різного походження (аналогія у синхронному та діакронному аспектах) [20, с. 33]. Завдяки цьому явищу формується жанр онома топів, у якому звуконаслідувальний ефект розділяють також елементи, які не мають стосунку до онома топів етимологічно. Такі випадки значно ускладнюють виокремлення онома топів і найчастіше постають як маргінальні одиниці при визначенні меж онома топеїчного класу лексики.

Нерівномірне розподілення сенсорних відчуттів, що відображаються онома топами, пояснюється як обмеженістю діючих у мові синестезії і кінестезії, так і культурними факторами і впливом середовища. Так, за відсутності наслідування голосам тварин, що звичні для європейців і мешканців Середземномор'я, наприклад віслюка, в корейській онома топеї широко представлені наслідування голосів пташок, змій та комах. В останній групі можна виокремити більше десяти стійких наслідувань, наприклад: 짹짹 (거리다), 짹짹 (거리다), 부엉부엉, 획획, 짹짹, 쉬쉬 (거리다), 슈슈, 앵앵 (거리다), 팡팡 (거리다), 윙, 삐약삐약.

Також серед корейських онома топів, що віддзеркалюють незвукову реальність, особливо розповсюджені зображення тактильних відчуттів, особливо відчуттів вологості, наприклад: 눅눅하다, 축축하다 – вологий, сирий, підмочений.

Одночасно онома топеїчні слова, що стосуються смакових відчуттів і запаху, представлені значно менш широко, наприклад з двох онома топів, що віддзеркалюють сильний запах: 꺼털 구역질나게 하는 і 꼬르륵 구역질나게 하는, жоден не вказує: присмний цей запах чи ні. За наявності онома топів, що відображають гострий смак 얼얼하게 맵다, гіркоту у страві 짹짜래하다 або солодкість 달콤하다, немає тих, що передають відчуття кислоти або солоності.

Характерна для корейської мови велика кількість онома топеїчних слів, що описують поведінку людини, пояснюється соціокультурним фактором. Серед одиниць цієї групи можна виокремити розповсюдженість онома топеїчних слів, що відображають метушіння, наприклад 여기저기 돌아다니다, хвилювання, наприклад 지긋지긋, невпевненість, нерішучість, наприклад 우물쭈물 거리다/ 웅털거리다/꾸물거리다.

Варто відзначити, що для виникнення онома топа на певному етапі необхідне встановлення зв'язку між звуковим символом і звуковим об'єктом. Саме на цьому етапі виявляється роль культурного середовища, що врівноважує суб'єктивну та об'єктивну сторони усього процесу онома топеїчної творчості.

Характер зв'язку між денотатом і його звуковим вираженням в онома топеїчній лексиці передбачає певну свободу оказіонального утворення онома топів. Активність цього процесу виокремлюється як одна з особливостей корейських онома топів [12; 14; 11; 18:]. При цьому нестійкість оказіональних онома топів свідчить, на нашу думку, про значну роль конвенційного фактору у функціонуванні онома топеїчної лексики.

Основними носіями символічних функцій в онома топеїчних словах, як правило, виступають окремі звуки. Аналізуючи вживання онома топів у мовленні ми говоримо вже не про ступінь фонетичної вмотивованості онома топеїчних слів, а, по суті, про ступінь реалізації їх значення у тексті.

Фонетична вмотивованість онома топів – це їх іманентна характеристика, тоді як ступінь реалізації їх значення – змінна величина, яка знаходиться в залежності від конкретної ситуації вживання онома топа. Замість того, щоб говорити про фонетичну вмотивованість онома топа взагалі, надалі у дослідженні ми будемо говорити про ступінь реалізації його звуконаслідуваль-

ного значення в тексті. При цьому ступінь реалізації значення може варіюватися від максимальної до нульової (мінімальної).

Максимальний ступінь реалізації значення онома топеїчних слів.

Маються на увазі випадки, коли звуконаслідувальне значення корейського онома топа реалізовано повністю. Як правило, онома топ у таких випадках використовується у своєму прямому значенні, наприклад,

그렇게 멀리 떨어져 있지 않은 곳에 한영의 윙윙거리는 소리가 잘 들렸다.

Не так далеко було чути голос Ханйона, який щось бурмотів.

Дієслово «윙윙거리다» вказує на те, що онома топеїчне слово «윙윙» передає слухові відчуття героя.

Сприйняття звуків завжди має суб'єктивний характер, й онома топеїчні слова віддзеркалюють не акустичні, а психоакустичні характеристики зовнішніх звукових об'єктів. Таким чином, при максимальному ступені реалізації онома топеїчного значення в тексті онома топи головним чином передають слухові відчуття експліцитно або імпліцитно присутнього реципієнта.

Частковий ступінь реалізації значення онома топеїчних слів.

Онома топеїчні дієслова часто використовуються для позначення не самого звучання, а дії, що його породжує. При цьому, оскільки ідея відповідного звучання міститься власне у формі онома топа, вона імпліцитно сприймається адресатом тексту. Це дає нам привід говорити про частковий ступінь реалізації онома топеїчного слова, наприклад,

그건 너무 멀리 있었고 떨리게 하는 추위로 한 걸음도 못하고 온 몸이 가물가물 떨렸다.

Те місце знаходилося далеко від мене, і через жажливий холод я несамовито тремтів.

У запропонованому прикладі дієслово «가물가물 거리다» означає «несамовито тремтіти від холоду, вкриватися мурашками». При цьому звуковий обрис слова «가물가물» наводить на думку про звук, яким супроводжується ця дія. Це враження підтверджується і фоновими знаннями практично будь-якого адресата про те, що подібна дія породжує певне звучання. Таким чином онома топ «가물가물» створює комплексну картину звукопороджуючої дії і відповідного звучання.

Онома топи, що використовуються не у звуконаслідувальному значенні, іноді частково зберігають, завдяки своїй звуковій формі, відтінок звуконаслідування. У таких випадках також можна говорити про частковий ступінь реалізації онома топа в тексті, наприклад,

어머니가 음식점에 사 주었던 그 비스킷의 바삭바삭 거리는 소리만 생각하면 눈물이 흘러기까지 한다.

Варто мені лише згадати про звуки хрусткого печива, яке мatusя колись мені купувала, і аж сльози навертаються на обличчя.

У наведеному прикладі слово «바삭바삭 거리다» використовується у значенні «тонке, сухе, хрустке печиво». Проте зв'язок, який існує між звучанням, що зображується онома топом «바삭바삭», і характеристиками референта (печиво ламається з характерним сухим хрустом), ає змогу онома топеїчній основі «바삭바삭» частково реалізувати своє звуконаслідувальне значення.

У деяких випадках використання онома топів простежується ціла ієрархія переносних значень і звуконаслідувальний характер слова майже не відчувається (хоча й не втрачається остаточно), наприклад,

«내가 원하는 것만 할 수 있다면야!» 내 적들을 박살낼 수 있을 텐데...

«Якби ж я тільки міг робити, що мені заманеться!» Я б розніс своїх ворогів...

У наведеному прикладі значення «박살나다» («подолати чийсь супротив») є переносом значення «розбивати на друзки». Звукова форма ониматопіа приносить в останнє значення відтінок звуконаслідування «розбивати, крушити з грохотом». Проте у вищезазначеному прикладі звуконаслідувальний характер слова проявляється незначною мірою, оскільки воно вживається в абстрактному значенні.

Мінімальний ступінь реалізації значення ониматопічних слів.

Якщо слово вживається не у звуконаслідувальному значенні, проте його звуконаслідувальна природа сприймається паралельно зі значенням, що реалізується в тексті, і надає тим самим експресивності лексико-семантичному варіанту, то можна говорити про мінімальний ступінь реалізації значення ониматопіа, наприклад,

나이가 많아서 그런지 달락달락 거리는 그의 온 몸이 미라나 다름없었다.

Не знаю, можливо через те, що він був дуже старий, все його тіло торохкотіло кістками і нагадувало мумію.

Яскравий образ, що створюється ониматопіом «달락달락 거리다», надає цьому слову додаткової експресивності. Відповідно, ступінь реалізації значення ониматопіа «달락달락» у складі слова є мінімальним.

Групи, на які ми розділили випадки вживання ониматопіів за ступенем реалізації їх значення в тексті, значно різняться за кількістю, відповідно до даних нашої вибірки:

- 1) максимальний ступінь реалізації – 32% ониматопіів;
- 2) частковий ступінь реалізації – 63% ониматопіів;
- 3) мінімальний ступінь реалізації – 5% ониматопіів.

Таким чином, найчисленнішими є групи ониматопіів із частковим та максимальним ступенями реалізації значення, що цілком відповідає визначенню феномена ониматопіа як наслідування зовнішніх звучань мовою.

Висновки. При вживанні у тексті ониматопіічні одиниці можуть мати різний ступінь реалізації їх звуконаслідувального значення. Проведене дослідження дало змогу розділити ониматопіічні слова на три групи відповідно до ступеня реалізації їх значення: максимальний, частковий і мінімальний. Найчисленнішими групами виявилися групи із максимальним та частковим ступенями реалізації звуконаслідувального значення.

Перспективу подальшого дослідження бачаємо у розробці проблеми гендерних особливостей ониматопіічної лексики корейської мови, а також дослідженні асоціативних впливів корейської ониматопіічної лексики на носія української мови.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
2. Лейбниц Г. О словах / Г. Лейбниц. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 96 с.
3. Потебня А.А. Мысль и язык : Полное собрание трудов / А.А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
4. Скаличка В. Исследование венгерских звукоподражательных выражений / В. Скаличка // Пражский лингвистический кружок. – М. : Наука, 1967. – С. 277–316.
5. Гаценко І.О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І.О. Гаценко. – К., 2003. – 19 с.
6. Касым Ю.Ф. Междометия украинского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Ю.Ф. Касым ; Одесский нац. ун-т. – О., 1954. – 16 с.
7. Кушнерик В.І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: синхронія та діяхронія : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В.І. Кушнерик ; Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2009. – 32 с.
8. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница : Новая книга, 2006. – 512 с.
9. Мацько Л.І. Семантика вигуків і звуконаслідувань – Л.І. Мацько – Українська мова і література в школі. – 1985. – № 2. – С. 56–62.
10. Юсип-Якимович Ю.В. Моделирование системы звуконаслідувальної лексики: Семантика. Фонетика. Словотвір : [монографія] / Ю.В. Юсип-Якимович. – Ужгород : Гражда, 2006. – 212 с.
11. Kim Young-Seok. Ideophones in Korean : A non-linear analysis – Yong-Seok Kim – Linguistic Society of Korea (ed.) Linguistics in the Morning Calm 2. – Seoul : Hanshin Publishing Co, 1988. – P. 443–466.
12. 주경희: 교과학적 변환의 필요성과 방법 : 의성어의 태어를 중심으로, 배달말통권 제41호 (2010. 12) – 페이지. – P. 233–255.
13. 김하명. 우리나라커청문학. – 평양, 2011. – 페이지. – P. 47–53.
14. Жанчипова Д.Б. Корень корейского звуко-символического слова / Д.Б. Жанчипова // Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – № 8. – С. 93–96.
15. Сундуева Е.В. Звуки и образы: фоносемантическое исследование лексем с корневыми согласными [g/m] в монгольских языках : [монография] / Е.В. Сундуева. – Улан-Удэ : Издательство Бурятского научного центра СО РАН, 2011. – 344 с.
16. Lee Jin-Seong. Phonology and Sound Symbolism of Korean Ideophones – Jin-Seong Lee – Ph. D. dissertation. Indiana University, Bloomington, 1992. – 189 p.
17. Martin S.E. Phonetic symbolism in Korean – S.E. Martin – N. Poppe (ed.) American Studies in Altaic Linguistics 13. – Bloomington, 2005. – P. 177–189.
18. Концевич Л.Р. Корееведение. Избранные работы / Л.Р. Концевич. – М. : Издательский дом «Муравей-Гайда», 2001. – 608 с.
19. Пак Г.А. Изобразительные слова в корейском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Г.А. Пак ; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова – Л., 1958. – 15 с.
20. Чиронов С.В. Ониматопозитические слова в современном японском языке: проблемы функционирования : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.22 «Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии» / С.В. Чиронов ; Моск. гос. ун-т. – М., 2004. – 221 с.

Охрименко В. А. Механизм функционирования ониматопеической лексики современного корейского языка

Аннотация. В статье рассматривается механизм функционирования ониматопеической лексики современного корейского языка. Особое внимание уделено тем явлениям и фактам, которые составляют специфику корейских ониматопеических единиц. В соответствии со степенью реализации значения все ониматопы корейского языка были разделены на три группы: с максимальной степенью реализации, частичной и минимальной.

Ключевые слова: ониматопеическая лексика, звукоподражание, ониматоп, функционирование, степень реализации значения, корейский язык.

Okhrimenko V. Mechanism of functioning of onomatopoeic lexis in modern Korean Language.

Summary. The suggested article studies the mechanism of functioning of onomatopoeic lexis in modern Korean Language. A particular attention is being paid to the facts, which account for the specificity of Korean onomatopoeic units. In accordance with a degree of meaning realization all Korean onomatopoes were divided into three groups: with maximal, minimal and partial degree of realization.

Key words: onomatopoeic lexis, onomatopoeia, onomatopoes, functioning, degree of meaning realization, Korean language.

Петренко Л. Я.,

*кандидат філологічних наук,**доцент факультету іноземних мов**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Литчук І. І.,

*студентка V курсу факультету іноземних мов**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ РОМАНІ ФІЛІПА ДІКА «ЛЮДИНА У ВИСОКОМУ ЗАМКУ»

Анотація. Стаття присвячена аналізу історичної термінології у романі Філіпа Діка «Людина у високому замку». Досліджено структурний та тематичний аспекти вживання історичної термінології в науковій фантастиці.

Ключові слова: історичний термін, тематична група, структурний тип.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається підвищеною увагою філологів до жанру сучасної наукової фантастики та вживанням у ній різних тематичних груп термінів. Ґрунтовне лінгвістичне дослідження мови фантастики допоможе усвідомити, який вплив мають наука й техніка на мову художньої літератури. Хоча наукова фантастика й орієнтована на широке коло читачів, але дуже часто письменники, що працюють у цьому жанрі, викладають у творах складні наукові гіпотези, теорії, проблеми, висвітлення яких пов'язане з широким залученням термінологічної лексики.

Метою статті є аналіз історичної термінології в науково-фантастичному романі Філіпа Діка «Людина у високому замку», дослідження структурного та тематичного аспектів вживання історичної термінології в науковій фантастиці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток суспільства, всіх сфер його діяльності знаходить відображення в мові. Наука й техніка посідають таке місце в житті сучасної людини, що вивчення термінології набуває все більшого значення. Наукова й технічна термінологія постійно привертала до себе увагу спеціалістів різних галузей науки й техніки. Огляд праць з дослідження термінології свідчить про те, що вивчення термінів здійснюється як фахівцями окремих галузей знань, так і лінгвістами.

Характеризуючи історичну термінологію в мові наукової фантастики (роман Філіпа Діка «Людина у високому замку»), підходимо до розуміння проблеми терміна та його класифікації. У численних дослідженнях учені, починаючи з Д.С. Лотте і Г.О. Винокура – основоположників термінологічної школи, зверталися до різних аспектів цієї проблеми. Проблема взаємодії термінологічної і загальноживаної лексики розглядалася в працях Л.А. Капанадзе, С.А. Бурляй та інших науковців [2, с. 103].

Термін – це слово або словосполучення, що вживається в досить специфічній (науковій, публіцистичній, діловій тощо) сфері мовлення і створюється для точного вираження спеціальних понять і предметів. У художній літературі терміни достатньо різноманітні, вони вводяться в авторське мовлення. Термінологічні слова відіграють певну роль у формуванні художніх образів. Спе-

ціальні слова й словосполучення вводять читача у світ науки і всепоглинаючої роботи, де сходяться головні життєві інтереси вчених [1, с. 85]. Особливо помітна ця тенденція в мові фантастики, яка поєднує в собі елементи художнього і наукового стилів.

Альтернативна історія – жанр фантастики, присвячений зображенню реальності, яка могла б бути, якби історія в один зі своїх переломних моментів (точок біфуркації, або точок розвилки) пішла іншим шляхом. Цей жанр вивчає можливі сценарії історичного розвитку. Для мови наукової фантастики закономірним є використання термінологічної лексики, абсолютно різної за тематикою. Для жанру «альтернативна історія» також є характерним вживання термінів різних галузей наук, які об'єднуються за тематикою, однак вживання історичної термінології є обов'язковим, оскільки описати історичну реалію того чи іншого періоду неможливо без історичного лексику, тобто історичних термінів.

Особливістю творів, створених у жанрі альтернативної історії, є зміна ходу історії в минулому (щодо часу створення твору). Згідно з фабулою твору в деякий момент минулого з якої-небудь причини або випадково, або в результаті втручання зовнішніх сил, наприклад прибульців з майбутнього, відбувається щось відмінне від того, що відбувалося в реальній історії. Те, що може бути пов'язане з широко відомими історичними подіями або історичними особистостями, а може здаватися на перший погляд малозначним. У результаті цієї зміни відбувається «шлях у розгалуження» історії – події починають розвиватися в іншому світі із зміненою історією в будь-який час – і в минулому, і в сьогоденні, і в майбутньому. В одних випадках описуються події, пов'язані з самим «розгалуженням», в інших – виклад фокусується на ситуаціях, незвичайній зміні реальності, в третіх – основною темою стають спроби героїв за допомогою подорожі в часі повернути історію в початкове русло, вдруге змінити її в іншому напрямку або, навпаки, «закріпити» змінену реальність. У деяких творах замість ідеї переміщення в часі або разом з нею використовується ідея паралельних світів – «альтернативний» варіант історії реалізується не в нашому світі, а в паралельному, де історія йде іншим шляхом. Таке трактування дає змогу усунути відомий логічний парадокс подорожі в часі, званий іноді парадоксом убитого дідуся [3, с. 64].

Проаналізувавши термінологію науково-фантастичного роману Філіпа Діка «Людина у високому замку», акцентуємо увагу на найчисленнішій тематичній групі – історичній термінології. Роман Філіпа Діка «Людина у високому замку» належить до жанру «альтернативна історія». У 1963 році книга удостоїлася премії

Х'юго як найкращий роман року. Роман привернув увагу до альтернативної історії та творчості Філіпа Діка.

Кількість використаних у романі історичних термінів є найбільшою, оскільки автор описує події 1960-х років, коли країни Осі (Німеччина, Японія тощо) перемогли в Другій світовій війні. У творі розповідається про життя людей після війни та жахливі наслідки для країн, які зазнали поразки: німецький окупаційний режим введено майже по всьому світу, країни Третього світу спустошені (Україна, Росія тощо), їхні землі використовуються німецьким населенням, а самих людей змушують служити німцям. Більшість подій роману описуються у Сполучених Штатах Америки, де життя людей повністю контролюється, а за порушення німецьких законів жорстоко карається.

Проведене дослідження дає змогу виділити таку тематичну класифікацію історичної термінологічної лексики:

- договори, домовленості;
- війни, битви;
- політика, напрями діяльності;
- географічні назви;
- державні посади;
- ідеології;
- військові історичні терміни, стратегії, зброя, спорядження;
- територіальні одиниці;
- назви населення.

Найбільшою тематичною групою є група **«договори, домовленості»**: *Nazi Nuremberg Law, CO-prosperity Alliance stuff, the Truman doctrine, Geneva convention, proclamations, Japanese Instrument of Surrender, Anti-Comintern pact, Declaration of the United Nations, The capitulation of Italy, Komp'yenske Truce (1940), Kravovskyy Treaty, Moscow Peace Treaty (1940), Paris Peace Treaty with Italy (1947), Parispeace treaty with Finland (1947), Paris Peace Treaty (1947), Tripartite pact, Soviet-Japanese Neutrality Pact, Treaty of Friendship and border services Between USSR and Germany, Treaty of Friendship Between USSR and Yugoslavia kingdoms, Treaty Between Germany and the Soviet Union, Treaty Between Poland and the Soviet Union, Act of Surrender of Japan, English-Polish Military Alliance, Anglo-Soviet Treaty, Berlin Covenant (1940), Vinsk arbitration, Vinsk protocol, Havana Act 1940 Manuscript, Covenan Between USSR and Germany, Covenant Between USSR and Japan, Paris Peace Treaty (1947), Paris Peace Treaty with Italy (1947), First Vinsk arbitration, Treaty Between Italy and the Allies, Potsdam Declaration, An agreement Potsdam (1945), Steel pact, Potsdam Declaration, reunification of East and West Germany*. Оскільки у романі змальовано реальні історичні події, історичні договори та домовленості підтверджують деякі факти та роблять роман більш правдоподібним.

В науково-фантастичному романі жанру «альтернативна історія» «Людина у високому замку» описуються реальні битви, які відбулися під час Другої світової війни, тому можна виділити тематичну групу **«війни, битви»**: *Battle of Britain, August–September 1940, Operation “Barbarossa”, Pearl Harbor, Midway, Operation “Torch”, Stalingrad, November 1942 to January 1943, Operation “Bagration”, American Civil War, World War Two, World War One, Cold War, dog fight, Declare war, German revolution, Second Sino-Japanese War, Battles of Khalkhin Gol, Spanish Civil War, Japanese invasion of China, Soviet-Japanese border conflicts*.

Заслугує на увагу тематична група **«Політика, напрями діяльності»**: *anti-Nazipolicies, Pension board, Gestapo, The Atlantic Charter, blitzkrieg, ecclesiastical court, the Africa Year, non-alignment policy, war cabinet, isolationist, legally / illegally, expansion, investment, refugee, political party, nation, plutocracy,*

capitalist, agent, military insignia, speculator, extradition, dominance, bureaucratic officialdom, veterans, campaign, security police, reorganization, supreme authority, amnesty, racial group, legal system, revolution, totalitarian society, communism, alliance, allies, confederate, conscription, coronation, catholic, culture, democracy, economy, enemy, exile, empire, federation, force, invasion, judiciary, militarism, nationalism, protector, pilgrimage, progress, retreat, treaty, law, reform, reservation, rifle, sovereign, tribe, tyrant / tyranny, veteran, zeppelin, racial, exotic, cynism, analyst, introversion, evaluation, evacuation, contrast, cosmopolitan, medieval, mentality, idealist, kiln, phonograph, autonomy, aggression, annaction, genocide, immigration, impeachment, authoritarianism, competitive elections, voluntarism, prisoner of confidence, hegemony, geopolitics, dissent, diaspora, infrastructure, corruption, cult of personality, legitimacy, majority voting system, marginalization, national liberation movement, occupation regime, political repression, populism, separatism, Holocaust.

У романі неодноразово згадуються країни, міста, республіки, селища тому слід виділити тематичну групу **«географічні назви»**: *USA, Germany, Japan, Meuse-Argonne Bolt Hole, Kwajelein Sudetenland, The Warsaw ghetto, Soviet Russia, Weimar Republic*.

«Державні чини, посади» є досить кількісною тематичною групою історичних термінів: *parteleader, reichskanzler, Fuhrer, president, military governor, general, major, officer, commandos, soldier, king, bishop, admiral, consul, emperor, barbarity, chancellor, military forces, agent, military governor, general, officer, king, cardinal, earl, fyrd*.

«Назви населення, місцевості» є нечисленною групою, однак важливою: *yank (yankee), Viking, barbarity, second rate people, barbaric*.

Такою ж нечисленною групою є група **територіальних одиниць**: *reich, ghetto, monorpost, colony, settlement*.

Оскільки у романі «Людина у високому замку» часто згадуються й описуються воєнні події, то особливу увагу слід приділити **військовим термінам, військовим стратегіям, зброї, військовому спорядженню**: *counter offensive, tank, artillery, bomb, bunker, submarine, troops, blockade, Abwehr, colonizing rocket ships, tanks, HS-10, Olympia, Dragunov, WA- 2000, nuclear weapons, atomic bombs*.

Найменшою за кількістю тематичною групою історичних термінів є група **«епохи, періоди»**: *Frontier period, Depression days*.

Група **«колонії, кордони, розподіл землі»**: *Demarcation Line, British colonies, concentration camps, ghetto, colony*.

Зацікавлює і вживання тематичної групи **«династії, імперії»**: *Zen, German empire, Byzantine Empire, Western Roman Empire, Roman Empire, British Empire, German Empire*.

Під час подій Другої світової війни були поширені різні ідеї, вчення, тому тематична група **«ідеології»** також важлива в цьому романі: *ideology, Nordic ideology, National sozialismus, Nazism, puritans, communism, idealism, fanaticism, ideological, humanism, pluralism, pragmatism, anarchism, conservatism, liberalism, socialism, national, Nazism, nationalism, feminism, humanism, national socialism*.

Історичні терміни також можна класифікувати за будовою. Проаналізувавши роман, ми виділили такі структурні типи термінів:

- історичні терміни-слова (терміни-іменники, терміни-прикметники, терміни-дієслова);
- історичні терміни-словосполучення (прості і складні);
- історичні терміни-аббревіатури.

Історичні терміни-слова:

терміни-іменники: *isolationist, expansion, investment, refugee, nation, plutocracy, capitalist, agent, speculator; extradition, dominance, veterans, campaign, reorganization, amnesty, totalitarian society, communism, alliance, allies, confederate, conscription, coronation, culture, democracy, economy, enemy, empire, federation, invasion, judiciary, militarism, nationalism, protector, pilgrimage, progress, retreat, treaty, law, reform, reservation, rifle, sovereign, tribe, tyrant / tyranny, veteran, zeppelin, cynism, analyst, introversion, evaluation, evacuation, contrast, mentality, idealist, kiln, phonograph, autonomy, aggression, annation, genocide, immigration, impeachment, authoritarianism, voluntarism, hegemony, geopolitics, dissent, diaspora, infrastructure, corruption, legitimacy, marginalization, king, bishop, admiral, consul, emperor, barbarity, chancellor, military forces, agent, military governor, general, officer, king, cardinal, earl, fyrd;*

терміни-прикметники: *legally / illegally, military, bureaucratic, supreme racial, legal revolution, totalitarian, catholic, racial, exotic, cosmopolitan, medieval, competitive, dissent, national, political, colonizing, atomic, Western;*

терміни-дієслова: *to exile, to retreat, to reform, to rifle, to collapse, to collide, to proclaim, to fulfill, to mutate, to transform, to elect, to rebel, to oppress.*

Терміни-словосполучення.

Терміни-словосполучення утворюються внаслідок поєднання в одне ціле кількох слів, що виражають певне термінологічне поняття. У романі «Людина у високому замку» було знайдено такі терміни-словосполучення: *anti-Nazipolicies, Pension board, Gestapo, The Atlantic Charter, ecclesiastical court, the Africa Year, non-alignment policy, war cabinet, political party, military insignia, bureaucratic officialdom, security police, supreme authority, racial group, legal system, totalitarian society, competitive elections, voluntarism, prisoner of confidence, cult of personality, majority voting system, marginalization, national liberation movement, occupation regime, political repression, Nazi Nuremberg Law, CO-prosperity Alliance stuff, the Truman doctrine, Geneva convention, proclamations, Japanese Instrument of Surrender, Anti-Comintern pact, Declaration of the United Nations, The capitulation of Italy, Komp'yenske Truce, German revolution, Second Sino-Japanese War, Battles of Khalkhin Gol, Spanish Civil War, Japanese invasion of China, Soviet-Japanese border conflicts, Tripartite pact, Soviet-Japanese Neutrality Pact, Treaty of Friendship and border services Between USSR and Germany, Treaty of Friendship Between USSR and Yugoslavia kingdoms, Treaty Between Germany and the Soviet Union, Treaty Between Poland and the Soviet Union, Act of Surrender of Japan, English-Polish Military Alliance, Anglo-Soviet Treaty, Berlin Covenant (1940), Vinsk arbitration, Vinsk protocol, Havana Act 1940 Manuscript, Covenant Between USSR and Germany, Covenant Between USSR and Japan, Paris Peace Treaty (1947), Paris Peace Treaty with Italy (1947), First Vinsk arbitration, Treaty Between Italy and the Allies, Potsdam Declaration, An agreement Potsdam (1945), Steel pact, Potsdam Declaration, Krayovskyy Treaty, Moscow Peace Treaty (1940), Paris Peace Treaty with Italy (1947), Paris peace treaty with Finland (1947), Paris Peace Treaty (1947), Tripartite pact, Soviet-Japanese Neutrality Pact.*

Історичні терміни-абревіатури.

Абревіація є досить продуктивним способом збагачення термінологіки. Це вид скорочення, який допомагає стисло виразити складні найменування різних явищ, понять:

LBI – Labore's Justification Commission; LIC – Life Insurance Corporation; PSA – Primary systemic amyloidosis is a disease caused by the accumulation of abnormal proteins; AFPFL – Anti-Fascist People's Freedom League; SWAPO – South-West African People's Organization.

Висновки. Отже, у мові науково-фантастичного роману Філіппа Діка «Людина у високому замку» історична термінологія є найбільш кількісною, оскільки цей роман належить до жанру «альтернативна історія». На основі дослідження термінів роману було створено їх тематичну класифікацію, а також поділено терміни за будовою. Історична термінологія, репрезентована у романі, різноманітна за значенням та будовою. Її функціонування підпорядковане художньому контексту.

Література:

1. Абакумова Г.О. До питання про експресивність терміна / Г.О. Абакумова // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 102–112.
2. Афинская З.Н. Культура научной речи: термины и их синонимы / З.Н. Афинская // Вестник МГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2010. – № 3. – С. 101–112, № 3. – С. 85–88.
3. Бесекирская Л.К. К вопросу об определении термина / Л.К. Бесекирская, М.В. Белозеров // Терминоведение. – 1996. – № 3. – С. 34–37.
4. Бровко А.С. Терминологическая фразеология как средство словесно-художественного изображения (на примере творчества Леонида Леонова) / А.С. Бровко. – Днепропетровск, 1969. – С. 177–184.
5. Вакуленко М.О. Развитие терминосистем и терминотворения / М.О. Вакуленко // Українська мова. – 2010. – № 1. – С. 88–93.
6. Павлова О.І. Основи термінознавства : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О.І. Павлова. – Рівне : Логос, 2003. – 103 с.
7. Скороходько Е.Ф. Термін у науковому тексті / Е.Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
8. Общая терминология: Вопросы теории / [А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильев] ; отв.ред.: Т.Л. Канделаки. – 6-е изд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
9. Чернышева Т.А. Природа фантастики / Т.А. Чернышева. – Иркутск : Изд-во Иркутского гос. ун-та, 1985. – 336 с.
10. Dick Ph.K. The man in the high castle / Ph.K. Dick. – Boston : Mariner books, 1983. – 118 p.

Петренко Л. Я., Илитчук И. И. Особенности функционирования исторической терминологии в научно-фантастическом романе Филиппа Дика «Человек в высоком замке»

Аннотация. Статья посвящена анализу исторической терминологии в романе Филиппа Дика «Человек в высоком замке». Исследованы структурный и тематический аспекты употребления исторической терминологии в научной фантастике.

Ключевые слова: исторический срок, тематическая группа, структурный тип.

Petrenko L., Plytchuk I. Peculiarities of functioning of the historical terminology in the science-fiction novel by Philip Dick "The Man in the High Castle"

Summary. The article is dedicated to the historical terminology in the novel "The Man in the High Castle" by Philip Dick. Structural and thematic aspects of the usage of historical terminology have been analyzed in science fiction.

Key words: historical term, thematic group, structural type.

Прокопенко А. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської філології
Сумського державного університету

Шуменко О. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету

СТАТУС НЕКОНФЛІКТНОЇ СТРАТЕГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ІНТЕРВ'Ю (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО МЕДІАПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

Анотація. У статті з'ясовано статус неконфліктної стратегії в політичному інтерв'ю, що функціонує в межах американського медіаполітичного дискурсу. Проаналізовано низку комунікативно-мовленнєвих тактик, за допомогою яких реалізується неконфліктна стратегія політичного діяча.

Ключові слова: політичне інтерв'ю, комунікативно-мовленнєва стратегія, неконфліктна стратегія, тактика, медіаполітичний дискурс.

Постановка проблеми. Мовлення як продукт мовленнєвої діяльності та процес має комунікативні та прагматичні ознаки. «Комунікативний аспект – належить до спілкування в цілому, прагматичний – пов'язаний з мовцем, її адресатом (в їхніх статусних та рольових відносинах), з ситуацією спілкування, вибором та контекстом вживання відповідних одиниць, з соціальними дозволами та заборонами на ті чи інші мовленнєві дії тощо» [1, с. 24]. Оскільки комунікативний процес передбачає мовленнєву діяльність, а прагматика має цілеспрямовану практичну діяльність, то комунікативно-прагматичний аспект дослідження текстів політичного інтерв'ю (далі – ПІ) спрямований на вивчення мовленнєвих репрезентацій мовної особистості – політдіяча (далі – ПД), його іміджу, комунікативної поведінки, стратегій та тактик інтерв'юєра і респондента ПІ. Мовленнєвий вплив в медіаполітичному дискурсі здійснюється за допомогою комунікативно-мовленнєвих стратегій, сутність яких полягає в операції над знаннями адресата, над його цінностями, емоціями, волею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками кількість публікацій, в яких висвітлюються питання функціонування та реалізації комунікативних та мовленнєвих стратегій і тактик у різних типах дискурсах, помітно збільшилась (В.М. Аміров, Г.П. Апалат, О.С. Іссерс, М.Р. Желтухіна, С.А. Колосов, П.О. Міронова, Н.Л. Ноблок, Г.Г. Почепцов, І.В. Самаріна, А.П. Чуриков, В.І. Шаховський, О.Й. Шейгал та інші дослідники).

Метою статті є з'ясування статусу неконфліктної стратегії в ПІ, що функціонує в межах американського медіаполітичного дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: диференціювати поняття комунікативної та мовленнєвої стратегії; виокремити основні тактики, що виступають механізмом реалізації неконфліктної стратегії; розглянути мовленнєві засоби, що використовують американські ПД у своїх спічах.

Предметом розвідки є комунікативно-мовленнєві тактики, що формують неконфліктну стратегію, а її об'єктом – лінгвальне вираження комунікативно-мовленнєвих тактик.

Виклад основного матеріалу. Нині вченими-лінгвістами виокремлюються два суміжні види стратегій: комунікативні (С.А. Виноградов, С.А. Дацюк, В.Ю. Парашук, Г.Г. Почепцов, І.В. Самаріна, О.А. Семенов, А.М. Станкевич-Шевченко та ін.) та мовленнєві (А.Р. Габідуліна, Т.А. Дейк, О.С. Іссерс, О.М. Малая та ін.). Під комунікативною стратегією розуміють «когнітивний процес, тобто глобальний рівень усвідомлення ситуації, в якому мовець співвідносить свою комунікативну мету з конкретним мовним вираженням» [2, с. 72]. Комунікативною стратегією інтерв'ю вважають «впорядковану спрямованість мовних ресурсів на виконання немовного завдання спілкування в мовленнєвій події» [3, с. 370], тобто когнітивний план спілкування, за допомогою якого реалізується комунікативне завдання [4]. Комунікативна стратегія визначається з позиції мети висловлювання, і в політичній комунікації під цим поняттям розуміють мотивовану послідовність мовленнєвих прийомів у боротьбі за владу [5, с. 215]. У загальному змісті, на думку О.С. Іссерс, мовленнєва стратегія включає в себе планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану [6, с. 54]. Таким чином, услід за В.С. Чернявською у нашій роботі ми використовуємо термін «комунікативно-мовленнєва стратегія» як інтегроване поняття, що трактується як «нерозривна єдність мовленнєвих, пізнавальних та комунікативних дій» [7, с. 46]. Стратегічні цілі реалізуються у вигляді цілої низки тактичних ходів, які також ми називаємо комунікативно-мовленнєвими тактиками. Тактика виступає окремим механізмом реалізації спільної стратегії у реальному процесі мовленнєвої взаємодії.

Стратегічні цілі політика можуть бути спрямовані на завоювання авторитета в очах масової аудиторії, на передачу їм певної інформації, на зміну їх світобачення та світосприйняття реципієнтів, на виконання певних дій, на переконання масової аудиторії у чомусь тощо.

ПД у своєму мовленні застосовує загальну персуазивну стратегію, інструментальним вираженням якої є мовленнєві маніпуляції, що спрямовані на зміну певної соціально-індивідуальної позиції. Загальну персуазивну стратегію поділяємо на конфліктні та неконфліктні стратегії. До неконфліктних стратегій відносимо тактику згоди (А.П. Чуриков), обіцяння,

самореклами (О.П. Гайкова), аргументативну (Т.М. Трет'якова), амальгамування (інтеграції) (О.В. Філінський) та героїзації (О.В. Філінський).

Як перелічені комунікативно-мовленнєві тактичні ходи реалізуються мовленнєвими засобами, продемонструємо нижче. Тактика згоди поділяється на нижченаведені прийоми, що використовує ПД для реалізації своєї позитивної реакції на висловлювання інтерв'юера.

1) Абсолютне підтвердження точки зору інтерв'юера (ПД повністю поділяє думку інтерв'юера, безсуперечно займає його позицію щодо будь-якого питання):

Інтерв'юер (A. Marr): As an American, never mind as president, there was something personal about it.

Політик (B. Obama): Well, there is [8].

2) Часткове підтвердження точки зору інтерв'юера (ПД підтверджує думку інтерв'юера, але вважає за необхідне внести деякі корективи, виправити чи уточнити спірні чи сумнівні моменти):

Інтерв'юер (A. Marr): So are you able to say to me that by this time next year, you will have got substantial numbers of people who are now on benefit back into work?

Політик (M. Huckabee): I believe that is the case. But this is going to take a long time to bring this whole change in because you are migrating people off a whole range of different benefits and tax credits that have become incredibly complicated onto one single universal credit system [9].

3) Повтор репліки інтерв'юера (ПД оперує словам інтерв'юера, тобто погоджується не тільки з його позицією стосовно цього питання, але і з його вибором лексичних одиниць для викладення цієї позиції):

Інтерв'юер (A. Marr): ...and although the phrase was kill or capture, realistically in a dark place with bullets flying around, he was always going to be killed, wasn't he?

Політик (B. Obama): Well then, as you said, the instruction was kill or capture [8].

4) Підхват репліки інтерв'юера (ПД втручається у міркування інтерв'юера, перебиває його та закінчує почате ним висловлювання):

Інтерв'юер (A. Marr): Looking for a new way ...

Політик (J. Stein): ...looking for new ways. It is a constant battle for us against the terrorists and we should be clear about that and so we are constantly looking at how we can ensure that we're improving our multi-layered approach... [10].

5) Констатація правоти інтерв'юера (ПД визначає правоту інтерв'юера стосовно розглянутого питання, погоджується з його думкою, поділяє його точку зору, додержується такої ж позиції та не заперечує правильність ставлення інтерв'юера до обговорюваної проблеми):

Інтерв'юер (A. Marr): It's a matter of timing and nuance.

Політик (M. Huckabee): Absolutely. But the key thing that George Osborne and Ken Clarke and I all discussed before the election was that the right stance was to deal with the deficit [9].

6) Припущення правоти інтерв'юера (ПД визнає судження інтерв'юера як можливе, але не єдине правильне, допускає існування точки зору інтерв'юера, але не виключає наявність іншої думки):

Інтерв'юер (A. Marr): One last point. It's reported that you're going to have a minimum price for alcohol, so that people can't have you know special one-off deals and so on; that there'll be a bottom level price for alcohol of all kinds. Again is this true?

Політик (R. Santorum): What's reported, accurately, is that we have said as a government - and it's in our coalition programme - that we are going to ban the below cost sales of alcohol because we do have to have a combination here... [11].

7) Інформування інтерв'юера (реакція згоди полягає у готовності ПД відповідати на поставлене спеціальне питання):

Інтерв'юер (A. Marr): Our Prime Minister, David Cameron, said recently that the problem was that Pakistan was looking both ways on terrorism. He got into a little bit of trouble for it, but he was right, wasn't he?

Політик (B. Obama): Well I think what Prime Minister Cameron understands, as I understand, is that Pakistan has been very obsessed with India [8].

8) Інтерпретація репліки інтерв'юера (ПД розглядає слова інтерв'юера як правильні та достовірні, але вважає за необхідне прокоментувати та доповнити репліку інтерв'юера власними роздумами стосовно питання, що розглядається):

Інтерв'юер (A. Marr): But given the quantity of freight travelling around the world, which hasn't gone through anything like the kind of security checks that anyone walking onto a plane would expect, this is presumably a massive economic issue as well as a security issue?

Політик (J. Stein): Well of course there are security issues here. We are looking and we will look at screening of freight. We'll be looking at the processes that we use. We'll be talking with the industry about these issues [10].

Під тактикою обіцяння розуміємо вживання ПД перформативних мовленнєвих актів (далі МА) – промісивів, в яких вони обіцяють щось здійснити або змінити у різноманітних сферах життя виборців.

Майже усі ПД активно залучаються до використання тактики обіцяння під час виборчої кампанії, оскільки вона є вельми дієвою для здійснення впливу на електорат та не викликає особливих заперечень, протестів та спростувань з боку політичних опонентів.

Інтерв'юер (J. Tapper): You've said that President Obama is out of ideas on the economy. What are your ideas?

Політик (J. Huntsman): The most important thing we can do to get this economy going today is, number one, Number two, Number three, Those are the three things that I would drop on the doorstep of congress the day that I'm elected president [12].

Тактика самореклами реалізується у таких мовленнєвих діях.

1) Пошук підтримки у виборців (апелювання або згадування ПД у їхніх промовах своїх потенційних виборців: вчителів, медичних працівників, фермерів, представників етнічних груп та інших):

Інтерв'юер (J. Tapper): Are you worried?

Політик (B. Obama): I'm not worried in the sense that I don't think we can solve these problems. The jobs plan that I put forward, we know that it will grow the economy by as much as 2 percent. We know that it could add as many as 1.9 million jobs. We can put teachers back in the classroom. We can put construction workers back on the job rebuilding our roads, bridges and schools. We know that would work [8].

2) Протиставлення себе опоненту (ПД порівнює себе зі своїм супротивником, показуючи себе в найбільш вигідному світлі):

Інтерв'юер (C. Amanpour): Well, let's get right to the heart of the matter. Medicare, you have said that if the Paul Ryan came across your desk as president, you would sign it.

Політик (T. Pawlenty): Now, as to Paul Ryan's plan, I'll have my own plan. It'll have some differences. For example, he didn't address social Security. I will, and we already are. As to Medicare, it will have some differences, but if the only choices were doing nothing like President Obama is doing and Paul Ryan's plan, I'd sign it [13].

3) Непрямий заклик проголосувати (ПД звертається до електорату та у прихованій формі закликає проголосувати):

Інтерв'юєр (C. Amanpour): Let's get back to Medicare. What would you do differently than what Paul Ryan has done? And what's wrong with this plan that's freaking people out, apparently?

Політик (T. Pawlenty): And we're going to give people lots of choices. If they want to stay in the current Medicare program or whatever comes next in that program, great, that's their choice. But we're also going to offer them a serious of other choices so they can pick what's best for them and their families, and then they'll have the opportunity to be in the driver's seat [13].

4) Приписування собі політичного досвіду (ПД говорить про свій професіоналізм, про великий політичний досвід):

Інтерв'юєр (C. Amanpour) Do you think that is going to haunt him on the campaign trail?

Політик (R. Paul): Well, I want to hear him explain his views on that. I've developed a lot of reform proposals myself [14].

Аргументативна тактика передбачає процес логічного доводу та переконання ПД думок та суджень електорату за допомогою аргументів, тобто статистичних та фактичних даних, риторичних засобів впливу тощо. До аргументативних маркерів в англomовному ПД належать:

– нейтральні пропозиціональні показники (*as is (generally) known, evident, obvious, clear, understandable*);

– маркери, що позначають початок слідування аргументів (*for example, for instance, just imagine*);

– мовні одиниці порядку слідування аргументів (*first of all, in the first place, firstly, secondly*);

– маркери, що вводять контраргументи (*from other side, in spite of, though, nevertheless, but, for all that*);

– показники фокусу одного з останніх аргументів (*besides, in addition, then, further*);

– маркери резюмування (*that's why, therefore, and (so), thereby, in short, to cut a long story short*).

Аргументативна тактика реалізується за допомогою таких мовленнєвих дій або типів аргументів.

1) Переконавання, метою якого є досягнення взаєморозуміння, що необхідне для спільної діяльності учасників політичного діалогу. Переконавання відбувається за допомогою інформування, яке вводиться предикатами, що позначають когнітивну діяльність людини (*see, observe, indicate, find, examine, know etc.*):

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): Well, what did you mean?

Політик (Rep. Gingrich): Well, it's very simple. He has policies – and I used a very direct analogy. He follows the same destructive political model that destroyed the of Detroit. I follow the model that Rick Perry and others have used to create more jobs in Texas. You know, Texas two out of the last four years created more jobs than the other 49 states combined. I'm suggesting we know how to create jobs. Ronald Reagan did it. I was part of that. We know how to create jobs. We did it when I was speaker. And, and the way you create jobs is you have lower taxes, you have less regulation, you have litigation reform [15].

2) Обґрунтування, тобто введення фактичної аргументації, пояснення (для інтерпретації вже прийнятого повідомлення)

або підтвердження (повідомлення про джерело отримання інформації, але без додаткового комунікативного фокусу):

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): In retrospect, would you have done something, given the controversy it's...

Політик (Rep. Gingrich): In – in retrospect, because of the controversy it has created and because of the different interpretations that it could have had, yes, that probably – that would have been appropriate. But at the moment, it was not the focus of the people up there on that stage, I can assure you [15].

3) Оцінка, що представлена МА ствердження, припущення, схвалення / несхвалення, а також висловлюваннями-коментарями, емоційно-оцінної властивості, а саме радості, розчарування, гніву, жалю. Аргумент оцінки стосується розставлення акцентів на аргументах, що висувуються, які вводяться предикатами знання та думки (*think, believe, seem, appear*):

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): But not what Paul Ryan is suggesting, which is completely changing Medicare.

Політик (Rep. Gingrich): I, I think that, I think, I think that that is too big a jump. I think what you want to have is a system where people voluntarily migrate to better outcomes, better solutions, better options. [15].

4) Приклад, що наводиться як додатковий аргумент:

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): Apparently they have done the math.

Політик (Rep. Gingrich): No, they have not, because I have done the math. Let me give you an actual example. If you take the median income of \$50,000 a year [15].

5) Посилання на адресата (протагоніста) або посилання на авторитетну особу:

Інтерв'юєр (J. Tapper): Some of the frustration that come out in this "Occupy Wall Street" protest, you have expressed sympathy with their position, with their feeling of powerlessness... I just wonder if you think that's effective to say, "it's those mean Republicans who are blocking me", when you've really gotten a lot done?

Політик (B. Obama): Well what we've gotten done... You asked earlier about "Occupy Wall Street" and what I've said is that I understand the frustrations that are being expressed in those protests [8].

6) Цитування – достовірне звернення до слів іншої особи з вказівкою на джерело:

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): But would you entertain it? Would that be a no?

Політик (Rep. Gingrich): Nobody – as Reagan said in '76 when he was hoping Ford would not ask him, nobody could automatically say no to the president of the United States [15].

Тактика амальгамування («ми»-дискурс) або тактика інтеграції використовується як психологічний спосіб забезпечення контакту, єдності та солідарності з виборцями. Ця тактика реалізується такими лінгвальними одиницями.

1) Особові та присвійні займенники (*we, our*):

Інтерв'юєр (C. Amanpour): Let's talk about jobs, obviously. You talk about trying to find common ground, but at the moment, there doesn't seem to be much. Even the infrastructure can't get through Congress. Where can you see common ground?

Політик (R. Paul): Well, we've already seen some common ground. We passed the free trade agreements with Colombia, Panama, and South Korea. It's part of our plan, part of the president's plan. As a matter of fact, it's all part of our plan for American job-creators [14].

2) Лексеми-інтенсифікатори зі значенням сукупності (*together; unity*):

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): Mr. Speaker, as you know, campaigns are about the future; and yet, you're doing something very interesting, you're asking the American people for a stunning second act in American politics. Why?

Політик (N. Gingrich): Well, We are at one of the great turning points in American history... And we spent almost a year talking about this, looking at it, thinking about it very deeply, and I really believe we have to have a campaign which brings together millions of people [15].

3) Етніми, використання етнімів сприяє виділенню групи-адресату за локальною ознакою:

Інтерв'юєр (C. Amanpour): You said that there is more room for revenues. What do you mean by that?

Політик (R. Paul): I believe that if we restructure our tax code where the – on the corporate side and the personal side, the target would be a top rate of 25 percent, it would make our economy more competitive with the rest of the world, it would put Americans back to work, we'd have broader base on the tax rules, and out of that, there would be real economic growth and more revenues for the federal government [14].

4) Топоніми (*USA, America*):

Інтерв'юєр (J. Tapper): When you entered the race in June, you said, quote, "give us month or two, and I think we'll be punching through". This interview notwithstanding, I don't know that you can say that you're punching through yet. How long can you consider yourself a viable candidate with that sort of support?

Політик (J. Huntsman): I would say, Jake, because we are on your show, that is evidence that we are punching through.... So for us, you know, the trajectory and the ground game is pretty clear. We're going to do well in New Hampshire, and we're going to do well in South Carolina, and then we're going to bring it home in Florida [12].

5) Граматичні форми непрямого імперативу зі значенням включення у сферу його дії адресата:

Інтерв'юєр (C. Amanpour): Small government is a rallying cry of the Republican Party. What is your vision of the size of government? You've said that it has to be more proactive and more aggressive. How does that square with the small government agenda?

Політик (T. Pawlenty): Well, just because the government has an area of responsibility doesn't mean it has to be the provider of the service. If government has an ability and an interest in helping people with certain things – and they should, like education – then give people money directly. Let them decide what's best for their family in a marketplace [13].

6) Специфічні маркери соціальної (групової) віднесеності (*democratic, liberal, republican*). Вони є орієнтаційним компонентом. Вживання політичних афективів сприяє ідентифікації політичного агента, забезпечує його прихильність до певної групи:

Інтерв'юєр (C. Amanpour): A year now into the new congress. What is your biggest regret then?

Політик (T. Pawlenty): I really thought the president and I could come to an agreement.... And I've got to tell you, these members, all 12 of them, Democrats and Republicans from both the House and the Senate, they have worked diligently, they have put in incredible numbers of hours [13].

7) Безагенсні (*it was done, it is required*) та псевдоагенсні конструкції (*the situation demands, the Media must*), які депер-

соніфікують ПД та співвідносять його з деякою референтною групою (адміністрація, партія):

Інтерв'юєр (C. Amanpour): But – produces growth, that's going to take time for that to happen. Year one, year two, you're going to blow a huge hole in the deficit, right?

Політик (T. Pawlenty): Look I'm looking long term. I'm looking to get this country back on track... And it's going to require some hard decisions. But it's going – to have someone who understands that you have to give incentives to those job creators so that they have the confidence so that they can risk their capital and have a return on investment [13].

8) Гіперболізовані вирази зі значенням позитивної конотації та значенням загальнолюдських цінностей:

Інтерв'юєр (C. Amanpour): Well, let's get right to the heart of the matter. Medicare, you have said that if the Paul Ryan plan came across your desk as president, you would sign it.

Політик (T. Pawlenty): Well, let me start by saying my campaign is based around the notion that it's time for the truth and it's time for leaders to step forward and tell America and the American people the truth [13].

9) Звернення ПД до прецедентних імен з підкресленням важливості тих самих осіб як для себе, так і для електорату:

Інтерв'юєр (Mr. Gregory): Is that a model for President Gingrich? Run on the right, govern from center?

Політик (N. Gingrich): Well, Ronald Reagan ran a very broad center right platform. Ronald Reagan ran on defeating the Soviet empire. ... But clearly Reagan was a great conservative overall, and I think that my record is pretty extraordinarily conservative in the same tradition [15].

Тактика героїзації полягає в тому, що ПД наділяє себе або іншого ПД рисами героя. У цій тактиці постулюється основний тезис «Я / він – хороший» [16].

Висновки. Вивчення мовлення кандидатів у президенти на прикладі ПД, що функціонує в американському передвиборчому дискурсі, засвідчує, що апеляція до емоцій та свідомості електорату реалізується на лінгвістичному рівні з використанням загальної персуазивної стратегії (конфліктної та неконфліктної) за допомогою емоційно-забарвленої, політичної та нейтральної лексики. ПД, основна мета яких – завоювання прихильності електорату, використовують у своєму мовленні неконфліктну стратегію, тим самим створюють собі позитивний політичний імідж. Перспективним вважаємо вивчення відеоінтерв'ю з ПД на сайтах служб новин, що дасть змогу проаналізувати невербальну та фонетичну складові мовленнєвої поведінки ПД, які доповнять картину творення його лінгвопрагматичного іміджу.

Література:

1. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
2. Семенов О.А. Основы теории мовой коммуникации : [навч. посіб.] / О.А. Семенов, В.Ю. Парашук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
3. Третяк Ю.Ю. Дискурсивні стратегії інтерв'юєра, орієнтовані на масового адресата, в публіцистичному жанрі інтерв'ю-презентації на сторінках французького літературного журналу "LIRE" / Ю.Ю. Третяк // Мова і культура. – 2003. – Вип. 6. – С. 338–344.
4. Станкевич-Шевченко А.М. Комунікативні стратегії інтерв'ю / А.М. Станкевич-Шевченко // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Львів. – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2048>.

5. Самарина И.В. Прагмалингвистическое исследование речевой деятельности политиков по коммуникативным стратегиям «Создания круга своих и круга чужих» / И.В. Самарина // Вестник Самарского государственного университета. – 2006. – № 8 (48). – С. 213–219.
6. Иссерс О.С. Паша-«Мерседес», или речевая стратегия дискредитации / О.С. Иссерс // Вестник Омского университета. – 1997. – Вып. 2. – С. 51–54.
7. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : [учеб. пособ.] / В.Е. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.
8. Interview with Barack Obama // BBC. – 2011. – May 22. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bbc.co.uk/news/uk-13473065>.
9. Interview Mike Huckabee // ABC News. – 2012. – January 8. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://abcnews.go.com/Politics/week-transcript-david-axelrod-mikehuckabee/story?id=15316126#Tuyvp8iLJJE](http://abcnews.go.com/Politics/week-transcript-david-axelrod-mikehuckabee/story?id=15316126#.Tuyvp8iLJJE).
10. Interview with Jill Stein // The Inquirer. – 2012. – September 8. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://articles.philly.com/2012-09-08/news/33678426_1_green-party-jill-stein-presidential-candidate.
11. Interview with Rick Santorum // ABC News. – 2012. – January 22. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://abcnews.go.com/Politics/week-transcript-rick-santorum/story?id=15414986#.Tyyuc8iLJF>.
12. Interview with Jon Huntsman // ABC News. – 2011. – August 21. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://abcnews.go.com/Politics/week-transcript-jon-huntsman/story?id=14350219#.TrLQXI_FpQ.
13. Interview with Tim Pawlenty // ABC News. – 2011. – May 29. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://abcnews.go.com/ThisWeek/week-transcript-tim-pawlenty-mitch-daniels/story?id=13714378>.
14. Interview with Ron Paul // Scott Hennen Show. – 2012. – February 7. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://scotthennen.com/2012/02/transcript-presidential-candidate-ron-paul-on-the-scott-hennen-show-2712>.
15. Interview with Newt Gingrich // NBC. – 2011. – May 15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.clipsandcomment.com/2011/05/15/transcript-presidential-candidate-newt-gingrich-interviewed-on-nbcs-meet-the-press-may-15-2011>.
16. Прокопенко А.В. Тактика дискредитации опонента vs. тактики героїзації / А.В. Прокопенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). – Вип. 24 (249). – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. – С. 108–113.

Прокопенко А. В., Шуменко О.А . Статус неконфликтной стратегии в политическом интервью (на материале американского медиаполитического дискурса)

Аннотация. В статье определен статус неконфликтной стратегии в политическом интервью, которое функционирует в рамках американского медиаполитического дискурса. Проанализирован ряд коммуникативно-речевых тактик, с помощью которых реализуется неконфликтная стратегия политического деятеля.

Ключевые слова: политическое интервью, коммуникативно-речевая стратегия, неконфликтная стратегия, тактика, политический деятель, медиаполитический дискурс.

Prokopenko A., Shumenko O. The status of non-conflict strategy in political interview (on the background of American media political discourse)

Summary. The article deals with the status of non-conflict strategy in political interview, which functions inside of American media political discourse. It has been found that non-conflict strategy is realized by means of different communicative tactics.

Key words: political interview, communicative strategy, non-conflict strategy, media political discourse.

Фоменко Е. Г.,

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри теорії і практики перекладу
Класического приватного університету

ФАЗОВЫЙ ПЕРЕХОД В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ ЭПОХИ СТЕРНА-ДЖОЙСА

Аннотация. Статья изучает фазовый переход от Л. Стерна к Дж. Джойсу, в котором живая система художественного текста поддерживается хаотическим поведением изменяемых параметров порядка в технике паутинообразного, процессуального, эмерджентного потока сознания.

Ключевые слова: синергия писателя, фазовый переход, аттрактор СОПРИКОСНОВЕНИЕ, синергия НЕЖДАНОЙ ВСТРЕЧИ.

Постановка проблемы. Лингвосинергетический анализ предполагает выявление нелинейных фазовых переходов в сложной системе художественного текста. Под фазовым переходом понимают автономную реорганизацию макроскопического порядка, спонтанно возникающего из элементарных взаимодействий. Фазовому переходу предшествуют автокаталитическая дестабилизация приведенной в состояние неустойчивости системы и снижение контроля над ее прежним порядком. Система стабилизируется, когда в точке бифуркации прослеживается параметр порядка [3, с. 31–32]. Важно отметить, что детерминированные системы с хаотическим поведением чувствительны к начальным данным (эффект бабочки – метафора взмаха крыльев, который может вызвать бурю) [2]. По мысли П. Бака, в точке фазового перехода «наблюдается масштабно-инвариантное сложное поведение и возникает упорядоченная область всех возможных размеров» [1, с. 73]. Применительно к нашему исследованию фазовый переход – процесс самоусложнения системы текста в синергетическом напряжении художественного дискурса вплоть до критического порога, разрушающего старую модель ради возникновения и развития новой под воздействием аттрактора изменения.

Изучение фазового перехода позволяет выявить процессы, влияющие на смену моделей художественного текста.

Актуальность проблемы фазового перехода обусловлена необходимостью решения таких вопросов: 1) что является фрагментом целого в синергии писателя, воплощающего свернутую повествовательность; 2) как размыкается иерархия повествовательных категорий под воздействием аттрактора; 3) в чем неустойчивость свернутого повествования; 4) почему повествовательное событие оказывается в зоне кризиса.

Целью статьи является выявление синергии фазового перехода Стерна-Джойса.

Изложение основного материала. Изменение количества равновесий в художественном тексте связано с именем Л. Стерна, известного сбоем повествовательной суперструктурной схемы и внедрением техники потока сознания. Традиционная повествовательность разрушается Дж. Джойсом. В фазовом переходе Стерна-Джойса параметром бифуркации становится отклонение, вызываемое аттрактором СОПРИКОСНОВЕНИЯ. Такое отклонение предполагает скольжение

одного текста сквозь другой, примеры чего обнаруживаются в «Тристраме Шенди» Л. Стерна [6] и в «Поминках по Финнегану» Дж. Джойса [5]. Обоим текстам свойственна упорядоченная хаотичность. У Л. Стерна хаотичность связана с ошибкой, из-за которой человеческая природа оказывается неконтролируемой: “buterror <...> error, Sir, creepsinthro’ the minute holes, and small crevices, which human nature leaves unguarded” [6, с. 116]. Рассуждение Л. Стерна о критическом, неопределенном состоянии системы всплывает в первом новообразовании «Поминок» “riverrun” [5, с. 31]. Срединное положение корня “ert” выделяет ошибку как аналог запуска в действие механизма хаотичности, о которой говорится у Л. Стерна. По-стерновски ошибка связана с «конькоподобным» мышлением (“the mereHOBBY-HORSICALlikeness” [6, с. 91]), зигзагообразным представлением мысли (“zig-zagging of my father’s approaches” [6, с. 127]) и прохождением человека сквозь узловые моменты жизни (“suchknots cast in our way in getting through life” [6, с. 133]). На наш взгляд, в “riverrun” Дж. Джойс вкладывает философию синергетического напряжения художественного текста, которым расшатывается и вводится в некое хаотическое состояние порядок (поток художественной речи с отклонениями).

Л. Стерн погружает художественный текст в словесно-логическое, дискурсивное мышление, например, “my father and my uncle Toby’s discourse upon TIME and ETERNITY” [6, с. 151], которое подготавливает эпифанизацию (надстройки смысла повествовательных категорий). Дж. Джойс выводит собственные правила, которые подвергаются хаотическому воздействию, как только читатель к ним привыкает.

Иначе говоря, в фазовом переходе Стерна-Джойса происходит **смена установившегося режима работы системы, прежде всего за счет свертки традиционного повествования.**

С Л. Стерна система художественного текста пересекает линию, разделяющую художественные тексты с развернутой и свернутой повествовательной структурой. «Тристрам Шенди» соприкасает рассказчика с моментом, когда он держит перо в руке, вспоминая прошлое через призму настоящего воспоминания. В «Поминках» нахождение в процессе памяти оправдывает вольное обращение с традиционной повествовательной иерархией за счет усиления ассоциативности и ее циркуляции в «риторической вышивке» – *λογοαἰδαλία* (*logodaedalia*) [4], любимой еще софистами и известной в форме сознательной вторичности, цитатности Авсония. Мастером такой «вышивки» является Л. Стерн: он включает пустые страницы с черным фоном [6, с. 29–30], рисунки, например спираль в главе 4-й 18-го тома [6, с. 490], пунктуационные находки и многое другое. Критическим порогом являются «Поминки», где доминантный английский язык функционирует в неравновесности бифуркаций. Множащиеся отклонения усложняют восприятие джойсовского текста читателем, ведь в каждом нормативном

слове видіється подвох в виде ослышки, игры этимологическим регистром, многозначности.

Тристрам Шенди называет свой текст «рапсодическим» (“this rhapsodical work”) [6, с. 31]. У древних греков рапсодией (“rhaptein” + “oide”) считались бессвязные стихотворные отрывки, которые «сшивались» вместе. Рассказчик может выделять экзальтированный характер своего текста (в таком значении лексема “rhapsody” применялась с 1630 года). Он подчеркивает нисходяще-восходящий характер своей повествовательности: “my work is digressive, and it is progressive too, and at the same time” [6, с. 58]. В бифуркационной точке “at the same time”, как поясняет Тристрам, сходятся ассоциативность противоположностей в некоей иной семантизации: “two contrary motions are introduced into it, and reconciled, which were thought to be at variance with each other” [6, с. 58]. Вариативность выступает импульсом для динамики фрагмента целого. Думается, что под лексемой “digression” следует понимать «отклонение», которое Л. Стерн осваивает, концентрируясь на сценах и их интерпретации, делая событие рождения героя-рассказчика фоном для изложения судеб, прошедших сквозь его жизнь, наполненную дискурсивным мышлением. Для Л. Стерна отклонения – солнечный свет, душа чтения [6, с. 59]. Он организует движения, как бы встраивая одно колесо в другое [6, с. 58]. Его модель художественного текста характеризуется специфическим кодом (рапсодическая структура), новой манерой письма (ассоциативные отклонения, поддерживающие вариативность противоположностей), отказом от традиционного повествования и направленностью на акт чтения (смена обращений к разным читателям). Дж. Джойс доводит данный конструктивный посыл до предельности словоформы, внутри которой в «Поминках» примирает фантазмагории вариативности.

В идиостиле Дж. Джойса данная модель получает завершение и имеет такой порядок.

1) Специфический код: высокоорганизованная ментальная структура; манера письма: наслоение двойственных смыслов в множющихся ассоциативных сетях, пронизывающих все уровни текста; первичность языка.

В «Тристраме» только подготавливается ментальная структура с надстройками смыслов повествовательных категорий. Добившись мастерства в наслоении сцен, Л. Стерн еще не выходит на НЕЖДАННУЮ ВСТРЕЧУ как отклонение от тривиального повествовательного события. Нет у него и двойственности смысла, множющихся ассоциативных сетей. Но есть попытка выйти на первичность языка в художественном тексте. Например, он выделяет смысловые доминанты абстрактными существительными, напечатанными заглавными буквами. По ним можно составить список ключевых ассоциаций, начиная с “NOMUNCULUS” [6, с. 6].

2) Наложение новой, эпифанической, модели художественного текста на конвенциональную для прозаических систем формально-смысловую рамку; отказ от традиционного повествования в пользу производящей формы. У Л. Стерна производящая форма следует за ассоциацией.

3) Многопластность текстовых структур, требующих многослойных интерпретаций, открытость текстов для многих принципов прочтения. У Л. Стерна еще нет той полифонии смыслов, которая прославит его последователей.

4) Текст как акт письма, который диалогизирует с филологическим комментарием в акте чтения. В «Тристраме» содер-

жатся рассуждения о стилистических приемах, которыми создаются желаемые эффекты.

В фазовом переходе Стерна-Джойса иерархия повествовательности (энергия суперструктурной схемы) компенсируется вариативностью языка в художественном тексте. Л. Стерн выстраивает ассоциативные поля, не разрушая словоформу, ограничивая себя в новообразованиях. У Дж. Джойса же повествовательность совмещается с ассоциативностью в открытой для многих вхождений словоформе, которая вскрывается, словно хирургическим инструментом, для дальнейших манипуляций. Его система контекста-текста-подтекста возобновляет турбулентные потоки с элементом новых отклонений. Дж. Джойс стремится к точке грани хаоса и в финальной части «Поминок» обнаруживает усталость от игры с формами. Язык становится прозрачнее (назовем это таянием языковой зыби) вместе с ослабляющим хватку языковой игры рассветом, который он живописует.

Итак, широкомасштабное изменение было начато Л. Стерном, который опирался на принцип ассоциативности идей Дж. Локка. В «Тристраме» он прямо сообщает читателю, что предмет его описания будет кружок людей, накладываемый на круг большого мира [6, с. 11], и что любимым мыслительным приемом будет возвращение назад: “a backwardness of my nature” [6, с. 7]. Опираясь на греческое слово “rhapsodikos”, о чем говорилось выше, Л. Стерн дает понять, что в его художественном тексте главенствует соединение частей вместе; однокоренное греческое слово “rhapsodia” указывает на литературную форму эпического стихотворения (рапсодом был Гомер).

Присутствие смысла «вместе» в значении греческого слова является существенным для дальнейшего развития ассоциативности потока сознания как метода построения художественного текста путем соприкосновения (“put together”) [6, с. 23, 25]. На начальном этапе у Л. Стерна собираются ассоциативные идеи для рефлексии определенных действий. Например, Тристрам вдруг упоминает путешествие, которое состоялось задолго до его рождения: “I had just time, in my travels through *Denmark* with Mr. Noddy’s elder son, whom in the year 1841 I accompanied as governor” [6, с. 21]. Л. Стерн упорядочивает серийность повтора, включая дословный повтор и повтор дериватами, а также нагромождение синонимических слов. Например: “without any let, suit, trouble, disturbance, molestation, discharge, hinderance, forfeiture, eviction, vexation, interruption or incumbrance whatsoever” [6, с. 34]. Он дает ряд однородных имен существительных, из которых через их синонимы в ассоциативную сеть входят “molestation, trouble, vexation, disturbance, interruption”. Лексема “incumbrance” имеет синоним “mortgage”: “The Mortgager and Mortgagee” [6, с. 29]. Лексемы “hindrance” и “let” синонимичны “stoppage”: “unforeseen stoppages” [6, с. 33]. Л. Стерн комбинирует юридическую лексику из разных судебных решений по делам собственности. Он выстраивает ассоциативность однокоренных слов на смене префикса, как в “and have free ingress, egress, and regress throughout her journey” [6, с. 34] (цепочка: вход-выход-упадок).

Вслед за П. Баком мы считаем, что в фазовом переходе беспорядочное состояние системы сменяется упорядоченным [1, с. 73]. В англоязычном фазовом переходе с ключевыми фигурами Л. Стерна и Дж. Джойса поток сознания становится самостоятельной реальностью. Упорядоченное состояние системы достигается подхватом стерновской техники потока сознания как самостоятельной реальности, значимой для художествен-

ного текста. Следует думать, что Л. Стерн первым масштабно использует слова-идеи в качестве гранулярного материала для потокостановления. Его ассоциативность тесно взаимосвязана с локкианской философией. По Дж. Локку, знание начинается с опыта сравнения, соединения и разделения, которые продуцирует сингулярная субъективная самость. Неустойчивостью ассоциаций Л. Стерн нащупывает новый паттерн порядка.

В фазовом переходе Стерна-Джойса **повествовательное событие оказывается в зоне кризиса**. Фрагментом целого в синергетическом видении изменяющегося художественного дискурса со свернутой повествовательностью является НЕЖДАННАЯ ВСТРЕЧА, к которой подводит аттрактор СОПРИКОСНОВЕНИЯ.

Синергия НЕЖДАННОЙ ВСТРЕЧИ предполагает:

- вертикальное соположение базовых повествовательных категорий;
- исчерпывание потенциала базовой повествовательной категории в надстройках смысла как толчках от прошлого повествовательного опыта к новому эпифаническому;
- формирование нового опыта в кольце эпифанизации;
- экспликацию НЕЖДАННОЙ ВСТРЕЧИ всем ходом эпифанизации;
- цикличность;
- вариативность комбинаторики и серийность речевых составляющих, подводящих к НЕЖДАННОЙ ВСТРЕЧЕ;
- открытость эпифанической макроструктуры для интерпретации в фокусе-эпифании.

Система художественного текста переходит порог устойчивости, когда входит в турбулентный режим. Нелинейность требует прерывания повествования, которое Л. Стерн называет непредвиденными остановками (“unforeseen stoppages”) [6, с. 33]. Он просит разрешить ему вести рассказ согласно своему порядку: “let me go on, and tell my story my own way” [6, с. 10].

В фазовом переходе Стерна-Джойса есть два состояния системы текста: развернутая иерархия повествовательных категорий и свернутая, неиерархическая, выведенная в импликацию повествовательность. В первом случае хаотичная динамика отсутствует. Во втором случае она занимает освобожденное от повествовательной иерархии пространство эпифанизации. Расшатывание повествования происходит за счет накопления сцен, которые так и не приводят к тривиальному событию. Конструктивная роль иерархии повествовательных категорий трансформируется в новый порядок с конечной точкой – аттрактором СОПРИКОСНОВЕНИЯ.

Чтобы достичь равновесного фазового перехода, надо свернуть конвенциональное событие, которое проигрывается в интерпретационном канале, встроенном в систему текста. Не акт действия, а думанье о возможных событиях, привязанных к ситуации, в сценах думанья, выводящих на нетривиальную НЕЖДАННУЮ ВСТРЕЧУ, которая чаще проигрывается в голове, чем происходит в реальности, позволяет извлечь свернутую повествовательность из копилки повествовательного опыта в культурных (духовных) константах для их дальнейшей трансформации. Согласованность в условиях свернутой повествовательности поддерживается культурными (духовными) константами, которые трансформируются в ассоциативных кластерах ДЕЙСТВИЯ, НЕ-ДЕЙСТВИЯ, ЕДИНЕНИЯ и НЕ-ЕДИНЕНИЯ. В «Тристраме» НЕЖДАННОЙ ВСТРЕЧЕЙ становится возможность ЕДИНЕНИЯ семьи через «тристрамизацию»: “put a family together” [6, с. 188] и “myself to be tristram’d”

[6, с. 187]. В «Поминках» повествование остается в памяти о текстах, которые черпаются из мировой культуры, а всякие попытки выявить повествовательность оказываются тщетными в повествовательных наслоениях, которые поглощают на своем пути один язык и одну культуру, открывая неравновесность многоязычного художественного текста.

Направленность энергопотоков аттрактором СОПРИКОСНОВЕНИЯ обеспечивает вовлечение в процесс среды, неравновесной множеством художественных текстов, составляющих мировой художественный дискурс. Новым, по сравнению с Л. Стерном, является наслоение сцен в одновременности, как в одном из эпизодов «Улисса»: мечты Герты о суженом, желание скрыть дефект, конкуренция подруг в отношении джентльмена, выделившего Герты, бедность Герты и пьянство ее отца. НЕЖДАННАЯ ВСТРЕЧА возвращает Блума к измене Молли, поломке часов, воспоминаниям о прошлом.

Две модели противоборствуют, соревнуются в фазовом переходе Стерна-Джойса: повествовательная (нарративная) и эпифаническая (актуализующая). С Л. Стерна актуализующая модель имплицитно пространственно действует. В художественных текстах его последователей-современников происходит обращение к языку внутреннего человека, к дробной картине его действующего сознания. Можно думать, что в фазовом переходе Стерна-Джойса происходят сдвиг к первичности языка в художественном тексте за счет наложения эпифанизации в надстройках повествовательных категорий на конвенциональную для прозаических систем формально-смысловую рамку и отказ от традиционного повествования в пользу производящей словотворческой формы, требующей многослойных интерпретаций.

Иерархия повествовательных категорий размыкается введением в повествовательную категорию «Подготовка» вербализации констант-культур, которые распределяются по сторонам шаблона в ассоциативных кластерах ДЕЙСТВИЯ, НЕ-ДЕЙСТВИЯ, ЕДИНЕНИЯ, НЕ-ЕДИНЕНИЯ. Их энергопотоки размыкают иерархию повествовательных категорий благодаря импликации одной из сторон в шаблоне соприкосновения и построения надстроек смысла повествовательных категорий пучками ассоциативных смыслов, направленных друг к другу для идеализированной гармонии соприкосновения, или читательской эпифании. Свернутое повествование неустойчиво, потому что его экспликация не является однозначной. В фазовом переходе Стерна-Джойса повествовательное событие оказывается в зоне кризиса, поскольку оно не дает свободу развертывания действующего сознания внутреннего человека.

Джойс осваивает **технику фрактального сжатия повествования**. К ее приемам можно отнести индивидуально-авторскую пунктуацию; прерванные предложения; безличность повествования; многоточия разной длины; принципиально иное отношение к внутреннему сознанию времени как конструктивному принципу; составление внутреннего времени всем человеческим опытом, извлеченным из памяти человеческой культуры.

СОПРИКОСНОВЕНИЕ предполагает касание (упоминание), смежность (сопредельность, непрерывность, ассоциативность), контакт (взаимосвязанность). Примером касания в «Тристраме» может служить список из семи имен греческих философов: “Zeno, Cleanthes, Diogenes Babylonius, Dyonisius Heraclotes, Antipater, Panaetius and Possidonius amongst the Greeks” [6, с. 127]. Тристрам выстраивает список ассоциаций с ответвлением. Главная ассоциативная цепочка связана с

Зеноном. Зенон Элейский, утверждавший, что всё сущее едино и неподвижно, имел трех упомянутых Стерном преемников: Клеанфа из Асса, полагавшего, что «желающего судьба ведет, нежелающего – тащит», Диогена Вавилонского и Дионисия Гераклеяского (Ренегата). Ответвление образуется непосредственно от Диогена Вавилонского, последователем которого был Антипатр, в свою очередь, учитель реформатора стоицизма Панетия Родосского, лекции которого слушал Посидоний (утверждал, что цель человека – жить, созерцая истину и стремясь к тому, чтобы ничего не делать по велению неразумного начала души). Касание проявляется в том, что все философы из списка прямо или косвенно связаны с Зеноном через Диогена Вавилонского «коньком» стоицизма. Зная имена философов и философскую направленность их деятельности, читатель восстанавливает их ассоциативность.

Продолжая стерновские списки, Дж. Джойс идет дальше, видоизменяя имена и фамилии, чтобы углубить соприкосновение по неожиданному ассоциативному признаку. Он зашифровывает человека в имени-фамилии-ослышке, пользуясь неким ассоциативным стержнем, как, например, в перечислении памятников на одной из центральных улиц Дублина. Офранцузивая имя и фамилию “Jean de Portuleau” [5, с. 553, 13–14], Дж. Джойс указывает на ирландского политика, сторонника Ч.С. Парнелла – Джона Грея (1815–1875 годы), который занимался водными работами (l'eau = вода); видоизмененное имя «Джон» и профессиональная деятельность позволяют вычислить Дж. Грея, когда далее упоминаются другие памятники на О'Коннелл-стрит в Дублине. Два других имени, “Nielsen, gateadmirable” [5, с. 553,13] и “the Pardonell of Maynooth” [5, с. 553,12–13], восстанавливаются через ризому «памятники великим людям». Под Нильсеном подразумевается адмирал Горацио Нельсон, запятнавший себя расправой с французскими пленными и итальянскими республиканцами (звание «адмирал» обыгрывается как «редко приятный»). При жизни Дж. Джойса в центре О'Коннелл-стрит еще стояла колонна лорду Нельсону из портлендского камня, установленная в 1808 году. Памятник Ч.С. Парнеллу до сих пор находится на О'Коннелл-стрит. Еще один памятник в списке Дж. Джойса “Conall Gretecloke” [5, с. 553, 14] установлен в 1882 году, в год рождения Дж. Джойса, в нижней части улицы в честь Даниэля О'Коннелла (1775–1847 годы), национального лидера Ирландии. Сама улица, на которой располагались при жизни Джойса вышеупомянутые памятники, по значимости напоминает Елисейские поля в Париже. Интересно, что на О'Коннелл-стрит в 1980-х годах был установлен бронзовый памятник Анне Ливии, персонификации реки Лиффи, героине «Поминок» (в 2011 году перенесен в другое место), в то время как поврежденный памятник Нельсону был заменен на Дублинскую иглу. На этой же улице можно увидеть памятник самому Дж. Джойсу с тростью в руке.

Сравнивая списки Л. Стерна и Дж. Джойса, можно сказать, что вложение аттрактора СОПРИКОСНОВЕНИЯ усложняется задачей, проверяющей не только эрудицию читателя (Л. Стерн и Дж. Джойс), но и умение вывести порядок из, казалось бы, хаотического нагромождения ослышек в виде имени и фамилии (Дж. Джойс). Для жителя Дублина ослышки прозрачны, как видоизмененная фамилия Парнелла, вербализованная совмещением “pardon” и “Parnell” в “Pardonell” (Парнелла уничтожили, загнали в могилу, не простив адюльтера).

Шаблон, или матрица, соприкосновения определяет элементы прикасаемого множества в фазовых траекториях

ДЕЙСТВИЯ, НЕ-ДЕЙСТВИЯ, ЕДИНЕНИЯ и НЕ-ЕДИНЕНИЯ. Хотя шаблон остается неизменным, его наполняемость варьируется. Чем полнее освоение вербализуемых противоборствующих смыслов, тем глубже познание их идеализированной гармонии в циклическом самоподобии. У Л. Стерна СМЕРТЬ осваивает и НЕ-ДЕЙСТВИЕ, и НЕ-ЕДИНЕНИЕ. Отец Тристрама, комментируя смерть сына Бобби, рассуждает, что когда человек есть, смерти нет, а когда смерть есть, нет человека: “when we are – death is not; and when death is – we are not” [6, с. 266].

Холизм матрицы определяется иерархией целостностей ее составляющих, в которых осваиваются человек и мир, человек и природа, человек и человек. Путь аттрактора СОПРИКОСНОВЕНИЯ определен стремлением к равновесному порядку мирового художественного дискурса в идеализированной гармонии соприкосновения. Л. Стерн прилагает усилия для интеграции индивидуально-авторской концепции в мировой художественный дискурс. Он подчеркивает влияние на него писателей прошлого, в частности Ф. Рабле и М. де Сервантеса. Но ему не удается согласовать хаос свертываемой повествовательной суперструктуры с идеями в целеустановке соприкосновения. Он понимает, что одно и то же можно выразить разными моделями художественного текста, но его привлекает не динамика акта действия, а динамика изменчивой мысли, соприкасающей разных людей (Л. Стерна как читателя М. де Сервантеса и Ф. Рабле, толкователя У. Шекспира, отца Тристрами Шенди, самого Тристрама, дядю Тоби, Йорика и других). Для Л. Стерна ЕДИНЕНИЕ естественно, как воздух; он еще не мучается НЕ-ЕДИНЕНИЕМ своих последователей, которые начнут искать выход из ОДИНОЧЕСТВА. У Л. Стерна эксплицируется (и запоминаемо) речевая составляющая ЕДИНЕНИЯ – наречие “together”, которое у Дж. Джойса встречается более двухсот раз. Именно эта вербализация позволяет сформулировать аттрактор как соприкосновение (TOGETHERNESS), совместность, симультанное сосуществование или сопереживание, конфликт одиночества, антипод пустоты. В эпоху Л. Стерна ЕДИНЕНИЕ, как и ДЕЙСТВИЕ, являлось данностью: “who makes us all <...> and puts us together” [6, с. 190], “the Shandy-family” [6, с. 267], “they all agreed together in two points” [6, с. 205]. Л. Стерн направляет аттрактор СОПРИКОСНОВЕНИЯ к семейным узам, ценностям, присутствию одного человека в физической и духовной жизни другого. Человек его времени не страдает от одиночества: Тристрам Шенди переживает прошлое, обращаясь к творчеству.

Но соприкосновение не может циклировать в тождественном ЕДИНЕНИИ, поскольку природа соприкосновения состоит в отклонении к самоподобному, но не тождеству, как у Л. Стерна, достигая бифуркации ПОДОБИЯ ЕДИНЕНИЯ на траектории соприкосновения ДЕЙСТВИЯ и ЕДИНЕНИЯ.

Иначе говоря, для Дж. Джойса состояние души, когда ЕДИНЕНИЕ дается как данное, в отличие от Л. Стерна, невозможно. Оно является возможным только при постоянном устремлении его индивидуально-авторской концепции к гармонизированному соприкосновению иерархии целостностей ДЕЙСТВИЯ, НЕ-ДЕЙСТВИЯ, ЕДИНЕНИЯ и НЕ-ЕДИНЕНИЯ с НЕЖДАНОЙ ВСТРЕЧЕЙ.

Таким образом, аттрактор СОПРИКОСНОВЕНИЯ размыкает конвенцию события как акта действия. Конфликт состоит в том, что одна из сторон шаблона должна быть имплицирована, но к ней можно «подобраться» в специально отобранной

вербализации констант-культур, перетекающих в индивидуально-авторскую вербализацию по требованию конкретной эпохи.

Для активизации аттрактора СОПРИКОСНОВЕНИЯ необходимо имплицировать одну сторону в шаблоне, недостача которой препятствует гармонии соприкосновения. В фазовом переходе Стерна-Джойса имплицированной стороной становится ЕДИНЕНИЕ. Так, отсутствие физического ЕДИНЕНИЯ между Тристрамом и окружением заставляет его погрузиться в живые воспоминания, чтобы заново пережить утраченное с уходом близких людей семейное, шендианское ЕДИНЕНИЕ. У Л. Стерна ОДИНОЧЕСТВО НЕ-ЕДИНЕНИЯ упоминается в связи с состоянием сна: "I love to lie hard and alone" [6, с. 231–232], но сновидность "this self-same thing called sleep" [6, с. 231], «тождественная, одинаковая вещь», упоминается вскользь.

Отходя от тривиального повествования, Л. Стерн выходит на акт мысли, используя в качестве аттрактора такую идею: "I have but half a score things to do in the time – I have a thing to name – a thing to lament – a thing to hope – a thing to promise, and a thing to threaten – I have a thing to suppose – a thing to declare – a thing to conceal – a thing to chuse, and a thing to pray for" [6, с. 269]. В зону аттрактора входит общая идея предмета речи, который «схватывается» целостно, значит, в одновременности. Горловину воронки образует мыслимая вещь. Но, исходя из ЕДИНЕНИЯ людей как данности (семья, дружба, соседи и т. п.), Л. Стерн уводит в импликацию причину, по которой Тристрам пишет историю себя, своей самости, через призму старшего поколения. Его мнение, опирающееся на ЕДИНЕНИЕ и ДЕЙСТВИЕ, одновременно проецируется на НЕ-ЕДИНЕНИЕ и НЕ-ДЕЙСТВИЕ (рассказ об ушедших людях, без которых Тристрам испытывает одиночество).

Выводы. В фазовом переходе Стерна-Джойса самоисчерпывание контекста-текста-подтекста наступает в рассеянии энергопотоклов многомерных мыслеформ по всему идиостиллю конкретного писателя и – в виде цельной индивидуально-авторской концепции – по ризомам в мировом художественном дискурсе, которые формируют ниши для сходных стилей и литературных направлений. Фрактальное сжатие повествования открывает путь для непрерывного соприкосновения индивидуально-авторского и коллективного в скольжении литературного творчества и искусства в неумной тяге познать душу человека,

не переставая удивляться, в жадном поиске новаторских диссипативных структур.

Перспективным является дальнейшее изучение языка писателей, участвовавших в упорядочении модели художественного текста, получившей развитие в фазовом переходе Стерна-Джойса.

Литература:

1. Бак П. Как работает природа: теория самоорганизованной критичности / П. Бак. – М. : URSS, 2013. – 276 с.
2. Синергетика и прогноз будущего / [С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkirdtumov.narod.ru/progi.htm>.
3. Pribram K.H. Rethinking Neural Networks: Quantum Fields and Biological data / K.H. Pribram. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1993. – 554 p.
4. Senn F. Logodaedalian bypaths: evading the obvious / F. Senn // *Hypermedia Joyce Studies*. – 2015. – № 14. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hjs.ff.cuni.cz/main/essays.php>.
5. Joyce J. Finnegans Wake / J. Joyce. – L. : Penguin, 1992. – 628 p.
6. Sterne L. Tristram Shandy / L. Sterne. – Oxford : Oxford World's Classics, 2000. – 596 p.

Фоменко О. Г. Фазовий перехід в англійському художньому дискурсі епохи Стерна-Джойса

Анотація. Стаття вивчає фазовий перехід від Л. Стерна до Дж. Джойса, в якому жива система художнього тексту підтримується хаотичною поведінкою змінюваних параметрів порядку в техніці павутиноподібного, процесуального, емерджентного потоку свідомості.

Ключові слова: синергія письменника, фазовий перехід, аттрактор ЗІТКНЕННЯ, синергія НЕЖДАНОЇ З УСТРІЧІ.

Fomenko E. Phase transition in the English-language fictional discourse of the Sterne-Joyce epoch

Summary. The article explores the phase transition from L. Sterne to J. Joyce, within which a living system of fictional text is supported by chaotic behavior of the changing parameters of order due to the technique of networked, process-like, and emergent stream of consciousness.

Key words: writer's synergy, phase transition, attractor of TOGETHERNESS, synergy of UNEXPECTED ENCOUNTER.

Чирвоний О. С.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії та практики перекладу з англійської мови
Запорізького національного університету

МЕТАФОРИЧНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ КОМП'ЮТЕРНОМУ ЛЕКСИКОНІ

Анотація. У статті йдеться про метафору як один з провідних механізмів семантичної деривації в англomовному комп'ютерному лексиконі. Досліджуються сфери-джерела «їжа», «військове діло», «релігія», «медицина» тощо, з яких до комп'ютерного лексикона надійшли численні лексичні одиниці.

Ключові слова: метафора, семантична деривація, комп'ютерний лексикон, сфера-джерело, сфера-мішень.

Постановка проблеми. Одним з найпродуктивніших механізмів формування нових лексико-семантичних варіантів слів вважають метафору. Вважається, що продуктивність метафоричного типу словотвору обумовлена людською «природою мислення» – здатністю узагальнювати в слові різні явища, систематизувати в мові об'єкти позамовної діяльності [1, с. 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відзначають вчені, «усі ми «говоримо метафорами» і навіть «живемо» ними, сприймаючи світ крізь призму метафоричних моделей і відповідно діючи в ньому» [2, с. 132], що пов'язане з тим, що метафора діє «в просторі і в часі, у структурі мови і функціонуванні. Вона притаманна всім мовам в усі епохи, охоплює різні аспекти мови і виявляється у всіх її функціональних різновидах» [3, с. 11]. Саме завдяки метафоричному переносу з'являються численні лексико-семантичні варіанти, які поповнюють комп'ютерний лексикон.

Новизна роботи полягає в застосуванні сучасних дослідницьких методик під час аналізу процесів створення метафоричних інновацій у сучасному англomовному комп'ютерному лексиконі, а також у новизні матеріалу, що досліджується.

Метою статті є аналіз нових метафоричних одиниць англomовного комп'ютерного лексикона, дослідження основних механізмів їх утворення. Досягнення цієї мети потребує виконання таких завдань: 1) визначити характер та механізми семантичних змін в англomовному комп'ютерному лексиконі; 2) проаналізувати метафоричний механізм як головний фактор створення нових семантичних одиниць.

Об'єктом вивчення є комп'ютерний лексикон сучасної англійської мови, а предметом аналізу є метафоричні новоутворення комп'ютерного лексикона сучасної англійської мови.

Виклад основного матеріалу. У кожній мові є вирази, які реалізують базу «активних» з погляду частотності концептуальних метафор, отже, участь у переносі найменувань з різних «сфер-джерел» до «сфери-мішені» (за термінологією Дж. Лаккоффа) беруть слова (терміни) сфер медицини, техніки, економіки, природи, військової справи, спорту, суспільно-політичного життя [4]. Наприклад, апаратне забезпечення комп'ютера може бути «зарядженим і готовим до стрільби» (*locked and loaded*), тоді як комп'ютери і комп'ютерні програми у мовній репрезентації користувачів можуть бути «інфікованими вірусами» (*infected*), «поміщеними до карантину» (*quarantined*) чи

«вилікуваними» (*cured*), а вірусні та хакерські програми можуть здійснювати «бомбардування» комп'ютерів (*bomb*) і навіть тримати їх у заручниках (*hold hostage*).

Лексичні одиниці зі сфери-джерела «світ тварин, рослин та природних об'єктів» концентруються навколо сфер, пов'язаних з обміном інформацією між користувачами комп'ютерів або комп'ютерними програмами. Наприклад, одиниця "*cuckoo egg*" означає музичний файл, що містить не ту пісню, що була заявлена в назві (подібність до яєць, які зозуля підкидає у чужі гнізда); "*spider*" – невелику програму, що індексує веб-сторінки для пошукових сайтів (подібність до павука, що бігає по павутині), "*hamster*" – бездротову мишу (подібність до маленької безхвостої тварини), "*mockingbird*" – шкідливу програму, що перехоплює пароль, що вводиться (подібність до пересмішника, який перехоплює чужі пісні та імітує їх), "*data lake*" – великий масив необроблених даних (подібність інформації до чистої води): *To prepare for this onslaught, some IT leaders are urging the creation of "data lakes." These are centralized repositories based on Hadoop that draw raw data from source systems and then pass them to downstream facilities for utilization by the knowledge workforce.* (Ron Bodkin, "Getting The Most From Your Data Lake," *Forbes*, May 29, 2015).

Значною кількістю метафоричних одиниць представлена сфера-джерело «військова справа». Згідно з нашими спостереженнями більшість з них була створена за допомогою слів "*war*" (уподібнення дій хакерів у відношенні до комп'ютерних користувачів до військових дій), "*attack*" (порівняння хакерських маніпуляцій з комп'ютерами із збройним нападом) або "*bomb*" (уподібнення ефекту хакерських програм до дії вибухівки) з додаванням тієї чи іншої «комп'ютерно маркованої» лексичної одиниці. Одиниці "*wardriving*", "*wardialing*", "*warchalking*", "*war-texting*" зустрічаються не тільки в хакерському жаргоні, але і в газетах та журналах, присвячених комп'ютерній тематиці: *Researchers at iSec Partners, a cybersecurity consultancy, have shown how a car's wireless connections can be exploited, using a technique known as war texting, to break into a vehicle. Continuing to gather information about a car and maintain a two-way connection, some might argue, may leave owners vulnerable to new threats.* (John R. Quain, "Changes to OnStar's Privacy Terms Rile Some Users", *The New York Times*, September 22, 2011).

Слід зазначити, що ці чотири одиниці відображають уявлення хакерів про своє життя як про нескінченні бойові дії, що веде до того, що навіть процеси, не пов'язані безпосередньо з електронними правопорушеннями, розглядаються ними як «бойові» чи «військові».

З концептуальною метафорою «Інтернет – поле бою» пов'язано і вживання інших одиниць з елементом "*war*", наприклад, *Internet warfare*, *infowar*, *cyberwar*, *netwar* (кібертероризм, хакерство чи інші види віртуальних правопорушень), *flame war*

(ситуація, коли онлайн-дискусія перетворюється на обмін образливими репліками), *holy war* (первинно – запеклі дебати в Інтернеті на релігійну тематику, зараз – нескінченні дискусії на інтернет-форумах про переваги тих чи інших операційних систем, програм, брендів фотоапаратів тощо) (актуалізація образу релігійних війн, які ведуться фанатиками).

Відповідно, ті, хто беруть участь у «віртуальній війні», отримують назву “*cyber warriors*”, “*net warriors*” чи “*info warriors*”: *What do free-market fundamentalists The Institute of Directors, and revolutionary info-warrior Edward Snowden, have in common? Well, they both have a problem with the Scottish Government’s University Higher Education Governance Bill (or “HE Bill”), to be debated in Holyrood next week (Pat Kane, “Rector’s role as lightning rod in great debate”, The National, Oct 31, 2015).*

Елемент “*bomb*”, що також належить до сфери військової термінології, сприяв створенню значної кількості метафоричних одиниць на зразок “*to mailbomb*” (тж. “*to letterbomb*”, “*to listbomb*” (аналогія з розсилкою по списку)) – посылати тисячі електронних листів на одну електронну поштову скриньку з метою переповнити і знищити її (подібність до бомбардування цілей протягом війни); “*logic bomb*” (тж. “*time bomb*”) – вид комп’ютерного вірусу, що спрацьовує у визначений час, змінюючи або знищуючи інформацію в комп’ютері (уподібнення до бомби з часовим механізмом); “*Napster bomb*” – музичний файл, що містить не ту пісню, що була заявлена в назві, або шуми (аналогія із системою “*Napster*”, яка давала змогу користувачам зі всього світу ділитися аудіофайлами, але не гарантувала цілісність та якість відтворення цих файлів).

Одиниця “*attack*” також була використана при створенні досить великої кількості стійких метафоричних одиниць комп’ютерного лексикона, таких як, зокрема, “*cut and paste attack*” – атака, в якій хакер для доступу до системи застосовує частину шифрованого тексту із доданою секцією, що виглядає схожою на оригінальну, “*man in the middle attack*” – пролом у системі безпеки комп’ютерної мережі, через який хакер має можливість перехоплювати та змінювати дані, що надходять по мережі, “*DoS attack*” – спроба зниження пропускної здатності мережі шляхом передачі в мережу спаму або іншої нерелевантної інформації, “*dumbass attack*” – елементарна помилка, яку скоїв професіональний програміст, “*remote attack*” – спроба комп’ютерного злому з віддаленого комп’ютеру, “*salami attack*” – вид комп’ютерного шахрайства в банківській сфері, коли дрібні суми, урізані в ході безготівкових операцій, незаконно накопичуються на особливому рахунку, після чого знімаються злочинцем у своїх цілях (подібність до нарізування ковбаси тонкими скибочками).

Значна кількість семантичних одиниць у сфері новітніх технологій виникла за допомогою сфери-джерела «їжа». Ця підгрупа включає в себе такі одиниці, як, зокрема, “*spam*” – незамовлена комерційна розсилка за допомогою електронної пошти, “*ham*” – замовлена електронна кореспонденція (протиставлення одиниці “*spam*”), “*meatloaf*” – жарти та інші некомерційні електронні розсилки, що помилково асоціюються зі спамом (протиставлення одиниці “*spam*”), “*to dogfood*” – користуватися програмами, зробленими власноруч (уподібнення власних програм до неапетитної їжі), “*flame sandwich*” – негативний відгук про щось, який знаходиться між двома позитивними відгуками.

Іншою великою сферою-джерелом, яка спричинила появу у комп’ютерному лексиконі значної кількості нових одиниць,

є сфера «міфи та релігія». Саме з неї до комп’ютерного лексикона надійшли такі нові семантичні одиниці, як “*demigod*” – досвідчений хакер зі світовою репутацією (знання та уміння якого ставлять його лише на ступінь нижче богів), “*avatar*” – іконка, що ідентифікується з користувачем при електронному спілкуванні (уподібнення аватарі, інкарнації божества на землі), “*wizard*” – програміст, що може швидко полагодити будь-яку помилку або несправність (уподібнення чарівнику), “*evangelist*” – людина, що агітує за впровадження нових технологій (уподібнення релігійному фанатику), “*tearper*” – службова програма, що в разі необхідності знищує файли без можливості відновлення (уподібнення смерті (The Grim Reaper)).

При цьому відбувається подальша і навіть більш детальна міфологізація віртуального світу, відзначається, зокрема, що «чарівники» і «напівбоги» можуть використовувати магію (heavy wizardry (досконале знання тієї чи іншої операційної системи), black art (таємні знання щодо налаштування тієї чи іншої програми)), користуватися допомогою магічних чи релігійних книжок (Wizard Book (книга “Structure and Interpretation of Computer Programs”), bible (керівництво чи інструкція з тієї чи іншої мови програмування), Old Testament та New Testament (перше та друге видання книги “The C Programming Language”), а також магічних символів (Great Runes (текст, написаний з великих літер)) [5]. Для позначення спеціалістів в комп’ютерах використовується назва гавайських чарівників “*kahuna*” (уподібнення шаману), що задля досягнення необхідного результату можуть виконувати різноманітні магічні ритуали (rain dance, wave a dead chicken, voodoo programming (послідовність дій, яка не завжди зрозуміла користувачу, але яка веде до коректної роботи комп’ютера), cargo cult (спосіб некомпетентного програмування, що припускає включення до програми нефункціональних елементів) (уподібнення роботи з комп’ютером магічному ритуалу)) [6].

Певні запозичення відбулися і із трилогії Джона Р.Р. Толкієна (John R.R. Tolkien) «Володар перснів» (“The Lord of The Rings”). До лексичних одиниць, що з’явилися завдяки цим популярним серіям, відносяться такі одиниці, як “*elvish*” і “*elder days*”, які позначають вигадливий комп’ютерний шрифт та кінець 1970-х років як своєрідний «золотий вік» для хакерів (уподібнення до «Другої Епохи» чи «старих днів» у трилогії Дж. Р.Р. Толкієна, коли в світі панував спокій та радість) відповідно.

Існують також такі протиставлення досвідчених та недосвідчених комп’ютерних користувачів, як “*wizard – muggle*” (з серії романів Дж. Роулінг «Гарі Поттер») та “*wizard – munchkin*” (з серії романів Л.Ф. Баума «Чарівник країни Оз»). Від дієслова “*to troll*”, тобто підбивати інтернет-користувачів на конфлікт через провокаційні, але формально не заборонені дії та висловлювання, який також пішов від міфологічної істоти – тролля, з’явилося словосполучення “*troll farm*” – організація, співробітники або члени якої намагаються створити конфлікт в інтернет-співтоваристві шляхом розміщення навмисно запальних або провокаційних коментарів: The agency had become known for employing hundreds of Russians to post pro-Kremlin propaganda online under fake identities, including on Twitter, in order to create the illusion of a massive army of supporters; it has often been called a “*troll farm*.” (Adrian Chen, “The Agency,” The New York Times, June 7, 2015).

Як бачимо, у лексичних одиницях “*demigod*”, “*guru*”, “*wizard*”, які увійшли у комп’ютерний лексикон із загальнолітературної мови, зберігається позитивна оцінка, як і в сло-

вах, на базі яких робився семантичний зсув – всі вони позначають впливових, могутніх персон, що володіють певними надлюдськими якостями. Водночас такі лексичні одиниці, як “*munchkin*”, “*troll*” та “*muggle*”, мають яскраву негативну конотацію. З цього можна зробити висновок про те, що Інтернет сприймається багатьма користувачами як середовище, населене міфологічними героями та істотами, які ведуть між собою запеклу боротьбу.

Висновки. Доходимо висновку, що концептуальні метафори «Інтернет – навколишній світ», «Інтернет – поле бою», «Інтернет – міфологічний світ», «Хакер – воїн», «Хакер – мисливець» репрезентуються у значній кількості нових семантичних одиниць комп’ютерного лексикона. Необхідність номінації нових понять і явищ, пов’язаних з описом процесів, які проходять у віртуальному просторі, а також потреба в більш емоційно забарвленій номінації зумовили появу в сучасній англійській мові значної кількості семантичних одиниць, сприяли оновленню комп’ютерного лексикона.

Література:

1. Черникова Н.В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н.В. Черникова // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 82–90.
2. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2001. – № 6. – С. 132–148.
3. Телия В.Н. Метафора в языке и тексте / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – 176 с.

4. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
5. Raymond, E. *The Jargon File* v. 4. 3. 1 / E. Raymond [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tuxedo.org/~esr/jargon/jargon.html>.
6. McFedries P. *The Word Spy* / P. McFedries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wordspy.com>.

Чирвоный А. С. Метафорические инновации в современном англоязычном компьютерном лексиконе

Аннотация. В статье речь идет о метафоре как одном из ведущих механизмов семантической деривации в англоязычном компьютерном лексиконе. Исследуются «сферы-источники» «еда», «военное дело», «религия», «медицина» и другие, из которых в компьютерный лексикон перешли многочисленные лексические единицы.

Ключевые слова: метафора, семантическая деривация, компьютерный лексикон, сфера-источник, сфера-мишень.

Chyrvonyi O. Metaphoric innovations in the modern computer lexis

Summary. The article deals with the metaphor as one of the leading mechanisms of semantic derivation in the English computer lexis. The following source domains are being studied: «food», «military profession», «religion», «health care» and others. These source domains have contributed a significant amount of new words and expressions to the computer lexis.

Key words: metaphor, semantic derivation, computer lexis, source domain, target domain.

Янковець О. В.,

викладач кафедри англійської мови
Національної академії Державної прикордонної служби
імені Богдана Хмельницького

ЕТИМОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ПРИКОРДОННОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті подано аналіз етимології англійської прикордонної термінології, описано основні шляхи утворення прикордонної термінології в англійській мові.

Ключові слова: прикордонна термінологія, етимологія, шляхи утворення, походження, запозичення.

Постановка проблеми. Досягнення у різних галузях науки та інтенсивний розвиток міжнародних стосунків викликали потребу в утворенні термінолексичних систем. Англійська термінологічна лексика, зокрема прикордонна, формувалася століттями. Ця терміносистема розвивається і далі, постійно змінюється, але водночас є єдиною цілісною системою, яка функціонує разом з людським суспільством. Тому майже 50 відсотків лексичних неологізмів у мові – терміни. Загальна кількість термінів в окремих термінологічних системах складає сотні тисяч.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю адекватної мовної реалізації прикордонних понять у системі міжнародних зв'язків, потребою укладання термінологічних словників та лексикографічних посібників. Лексико-семантичний аспект терміноутворення зумовлює науковий пошук в аспекті обґрунтування різних шляхів входження термінологічних одиниць у мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція та взаємодія різних наук вимагають посиленої уваги науковців до питань термінознавства та дослідження функціонування термінологічних структур у різних сферах людської діяльності. Проблеми становлення, семантики, деривації та тенденції розвитку термінологічних одиниць, фахової лексики вивчали вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема В. Виноградов, В. Лейчик, Г. Винокур, Б. Головін, Т. Кияк, В. Даниленко, К. Кусько, А. Крижанівська, Е. Жильбер, А. Ширмер, Й. Сміт, Ф. Дорнер. Л. Цвяк присвятила своє дослідження прикордонній термінології сучасної німецької мови, її лексичним особливостям, структурі, способам утворення та шляхам передачі на українську мову [9]. Здебільшого дослідники по-різному розуміють проблематику, цілі та функціональні завдання термінологічних структур, концептуальні засади термінознавства як науки [2]. Т. Правдун у своєму дослідженні ретельно проаналізувала особливості репрезентацій лексико-семантичної групи «прикордонник» в українській та англійській мовах [8].

Метою статті є аналіз шляхів утворення англійської прикордонної термінології з огляду на аналіз звітних матеріалів Європейського агентства з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу “FRONTEX” та Місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні “EUBAM”, Уніфікованої програми підготовки прикордонників Європейського Союзу (Common Core Curriculum), а також сучасних підручників з англійської мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Терміни – це спосіб фіксації отриманого спеціального знання мовними засобами. Вплив мови на формування національної термінології певної галузі

знань змушує вивчати властивості терміна крізь призму лінгвістичних категорій, оскільки кожна розвинена мова сформувала свої специфічні засоби терміноутворення: терміноелементи, терміномоделі, шляхи утворення термінів. Різні мови характеризуються певними особливостями у сфері терміноутворення завдяки специфічному устрою кожної окремої мови [4, с. 110].

Засоби творення термінів не виходять за межі лексикотворних моделей мови, хоча і серед них існують незначні відхилення. Частина термінів має риси умовності, оскільки для утворення терміна або однієї з його складових частин часто залучається загальноживане слово.

Термін найкраще відповідає визначенню понять фізики, математики, біології, а також військової справи [7, с. 191]. Прикордоннологія є галуззю знань, суміжною із юриспруденцією та військовою справою, але хибним є отождолення прикордонної термінології із військовою чи юридичною. Велика кількість термінів є властивими водночас і юридичній терміносистемі, і прикордонній. Щодо військової справи, то у зв'язку із постійним виникненням у світі загроз військових конфліктів військова термінологія широко застосовується на усіх рівнях спілкування і, відповідно, проникає у суміжні сфери, такі як охорона кордону та правоохоронна діяльність.

Вивчення спеціальних мов, які обслуговують професійну діяльність людини, набуває у наш час особливої актуальності у зв'язку зі збільшенням потоку інформації та активним розвитком прикордонної науки і техніки. Підтвердженням цього є поява нової навчальної дисципліни в Національній академії Державної прикордонної служби України (НАДПСУ) – прикордоннології. Важливою складовою спеціальних мов залишається термінологія, яка, як і раніше, вважається однією з найскладніших сфер, що перешкоджають успішній міжмовній комунікації. Розвиток прикордонної термінології відбувається паралельно з розвитком прикордонного відомства. Під термінологією в нашому випадку ми розуміємо систематизовану сукупність термінів, які забезпечують комунікацію між фахівцями певної галузі науки і техніки [9, с. 359].

Система понять кожної науки знаходить своє мовне вираження в термінах. До прикордонної термінології ми відносимо:

– слова і сполучення, які позначають військові поняття, тобто поняття, що безпосередньо пов'язані зі збройними силами, воєною справою, веденням бойових дій тощо (*fight, terrorism, clash*);

– науково-технічні терміни, які вживаються у зв'язку з військовими поняттями (*submachinegun* – автомат, *signalpistol* – сигнальний пістолет, *thermovisor* – тепловізор);

– юридичні терміни, знання яких є необхідним сучасному прикордоннику як представнику правоохоронної структури (*detection* – виявлення, *investigation* – розслідування, *current legislation* – чинне законодавство); стосовно юридичної термінології можна сказати, що найбільша серед усіх груп юридичних термінів – група латинських запозичень – 82% усіх термі-

нів, які вживаються у мові юридичної терміносистеми; друга за частотою вживання – це група термінів французьких запозичень – 14% усіх термінів, а найменшою групою є група власномовних слів – 4% всіх термінів юридичної терміносистеми; отже, приблизно таке ж відсоткове відношення спостерігається у частині прикордонної терміносистеми, яка є суміжною з юридичною (*to inspect* – від латинського *inspectus*, *risk analysis* – від французького *risquer* та латинського *analysis*, *corruption* – від латинського *corruptionem*, *passenger traffic* – від французького *passager* та *trafique*; *border* – від французького *bordure*, *valid* – від французького *valide*, *to control* – власно мовний термін;

слова і сполучення, які, хоча й не позначають власне військових чи прикордонних понять, однак вживаються майже виключно у військовій сфері, а в загальному вживанні є маловідомими (*sniffer dog* – службово-розшуковий собака);

деякі лексичні одиниці, які дещо змінили своє початкове значення та перейшли у сферу прикордоннології із суміжних сфер, але набули іншого значення: *check point* (контрольний пост) – ориг. “an aviator’s term for landforms or structures of known height against which the craft’s altitude could be visually checked” (контрольні мітки).

Проводячи аналогію з юридичною термінологією, ми можемо виокремити такі способи утворення прикордонних термінів: вторинна номінація, морфологічний, синтаксичний та запозичення.

Вторинна номінація – це такий спосіб термінотворення, при якому слово з числа лексичних одиниць загального вжитку чи літературної мови набуває ознак терміна і позначає поняття певної предметної галузі. Наприклад, англійське слово “border” («межа між чим-небудь») – слово загального вжитку, яке в сфері прикордоннології позначає межу, що розділяє території держав.

Морфологічний спосіб творення прикордонних термінів полягає у термінотворенні за допомогою зміни частин слова. Він має декілька підвидів: афіксація (*demarcation*, *violation*, *smuggler*, *invalid*), безсуфіксний (*permit*), словоскладання (*checkpoint*, *database*) та змішаний (*coveringdetachment*, *borderdemarcation*). Серед прикордонних термінів і номенклатурних назв все більшого поширення набувають аббревіатури та акроніми: EUVID (*European Union Vehicle Identification Database*), EUBAM (*European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine*) тощо [10; 12; 13].

В науках, котрі розвиваються, утворення нових понять, а відповідно, і нових термінологічних позначень – це надзвичайно активний процес. Серед нових прикордонних понять більшість – похідні від уже наявних в цій сфері, тому нові багатослівні терміни нерідко будуються як похідні (деривати) термінів, створених раніше.

Більш популярним та виправданим є шлях утворення термінів шляхом запозичення з інших мов. На різних етапах становлення суспільства терміни запозичуються з різних мов, що зумовлено різними історичними умовами. Так, музична та комерційна термінологія провідних європейських мов переважно італійського походження, театральна та поштова – французького, спортивна – англійського, навігаційна термінологія в українській, російській, англійській та деяких інших мовах складається здебільшого з голландських лексичних елементів, загальнотехнічна, реміснична та військова термінологія багатьох слов’янських мов має численні запозичення з німецької мови [5, с. 76].

Запозичення терміна відбувається з іншої мови разом з поняттям, яке цей термін позначає. Принциповою різницею між запозиченнями та інтернаціоналізмами є кількість мов, у яких зустрічається конкретний термін: інтернаціоналізми, інтернаціональна лексика – слова, які виражають поняття міжнародного значення й існують у багатьох мовах світу (споріднених і неспоріднених), зберігаючи близьке або спільне значення й фонетико-морфологічну будову [6]. Інтернаціоналізм – це особливий тип запозичення, що існує паралельно у щонайменше трьох споріднених мовах. Згідно з В. Аристовою, термін «запозичення» є родовим поняттям стосовно термінів «іншомовне слово» та «засвоєне слово», які перебувають на тому чи іншому ступені адаптації до мови-реципієнта. Іншомовними вважаємо запозичені слова, фонетично та граматично оформлені за зразком чужої мови (транслітеровані запис, невідмінюваність). Ті з них, що проходять шлях пристосування до мови-реципієнта, змінюючи звукове оформлення, стаючи відмінюваними внаслідок появи флексій, виявляючи словотвірну активність і навіть утворюючи нові лексико-семантичні варіанти, стають повністю засвоєними мовою [1]. До цієї категорії належать такі прикордонні терміни: *contraband* (італ. *contrabando* від лат. *contra* та італ. *bando*), *consular* (з лат. *consularis*), *asylum* (з грецької *asylon*), *refugee* (з французької *refugié*) [14].

Аналізуючи способи творення англійської термінології, слід зазначити, що перше місце за продуктивністю належить синтаксичному способу, який полягає у використанні словосполучень для називання наукових понять. Термінологічні сполучення складаються із стрижневого і залежних (атрибутивних) компонентів, які уточнюють, конкретизують значення основного терміна: *border – stateborder* (“border” – стрижневий компонент, “state” – атрибутивний), *borderline* (“line” – стрижневий компонент, “border” – атрибутивний). Прикордонні багатокомпонентні терміни поділяються на двокомпонентні (*internal border*, *external border*, *risk analysis*), трикомпонентні (*border guard activities*, *land border surveillance*) та полікомпонентні (*border guard basic training*, *EU integrated border management concept*, *trafficking in human beings*). Певні термінологічні одиниці можуть писатися через дефіс (*cross-border criminality*, *force-related situations*), а також містити аббревіатури або акроніми (*EU visa regulations*) [11]. У свою чергу, термінотвірні компоненти кожного словосполучення були утворені морфологічним способом, шляхом запозичення чи вторинної номінації. Продуктивність синтаксичного способу термінотворення зумовлена як лексичною природою терміна, так і його функціональним призначенням.

Протягом 2014–2016 років прикордонна терміносистема поповнилася великою кількістю неологізмів у зв’язку із проведенням антитерористичної операції на сході України. Наприклад, *entry-check-point* – контрольний пункт в’їзду-виїзду, *demarcation line* – лінія розмежування, *joint mobile group* – зведена мобільна група, *operative combat border command* – оперативно-бойова прикордонна комендатура. Ці термінологічні лексичні одиниці здебільшого використовуються у вітчизняних та зарубіжних засобах інформації у контексті подій на сході України [15].

Висновки. Проаналізувавши наявні термінологічні лексичні одиниці у сфері прикордоннології з використанням Уніфікованої програми підготовки прикордонників Європейського Союзу (*Common Core Curriculum*), звітних матеріалів Європейського агентства з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу “FRONTEX” та Місії Європейського Со-

юзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні "EUBAM", а також сучасних підручників з англійської мови за професійним спрямуванням, ми дійшли висновку, що найпродуктивнішим шляхом утворення прикордонної термінології є синтаксичний, суть якого полягає у поєднанні наявних лексичних одиниць з метою позначення нового явища чи поняття. Проте самі елементи словосполучення можуть бути утворені за допомогою однокомпонентних термінів, які, в свою чергу, утворилися морфологічним способом, шляхом вторинної номінації чи запозичення. Зв'язок прикордонної термінології з військовою справою та правоохоронною діяльністю знайшов своє відображення і в прикордонній термінології, що свідчить про гнучкість терміносистеми до запозичень із суміжних сфер. Подальші дослідження у цій сфері вбачаються у ретельнішому дослідженні кожного способу словотвору прикордонної термінології.

Література:

1. Аристова В. К истории англо-русских литературных связей и заимствований / В. Аристова // Семантические единицы в категории русского языка в диахронии. – Калининград, 1997. – С. 12–19.
2. Бесараб Т. Особливості юридичної терміносистеми в англійській мові / Т. Бесараб // Сборники научных работ НТУ «ХПИ»: Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – № 34 – X. : НТУ «ХПИ», 2013. – С.156–161.
3. Гапонова В. Державна прикордонна служба України : [підручник] / В. Гапонова. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 204 с.
4. Лейчик В. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. Лейчик. – 2-е изд. – М. : КомКнига, 2006. – 382с.
5. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии / Д. Лотте. – М. : Наука, 1961. – 365 с.
6. Михайленко В. Алгоритм інтро-перекладацьких стратегій у мультимедійному форматі / В. Михайленко // Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». Том 25. Актуальні проблеми перекладу. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 38–39.
7. Мостовий М. Лексикологія англійської мови : [підручник для інститутів та факультетів іноземних мов] / М. Мостовий. – X. : Основа, 1993. – 256 с.
8. Правдун Т. Особливості репрезентацій лексико-семантичної групи «прикордонник» в українській та англійській мовах: структурно-семантичний та семантико-стилістичний аналіз / Т. Правдун // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. – 2013. – Вип. 39 – С. 196–200.
9. Цвяк Л. Сучасна прикордонна термінологія: особливості утворення та перекладу / Л. Цвяк // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2013. – Вип. 11. – С. 357–365.
10. Annual Report. 1 December 2012 – 30 November 2013. European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/Report_2013_ENGL-.pdf.
11. Frontex. Common Core Curriculum. EU Border Guard Basic Training. – Warsaw, Poland, 2012. – 270 p.
12. Frontex. Exercising Mobility in Border Guard Basic Training. – Warsaw, Poland, 2015. – 132 p.
13. Fundamental rights at airports: border checks at five international airports in the European Union. – Luxembourg : Publications office of the European Union, 2014. – 118 p.
14. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/index.php>.
15. Matsola D. Only 2.5 of 9 checkpoints from ATO zone works / D. Matsola [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://informer.media/archives/96482>.

Янковец Е. В. Этимология английской пограничной терминологии

Аннотация. В статье представлен анализ этимологии английской пограничной терминологии, описаны основные пути образования пограничной терминологии в английском языке.

Ключевые слова: пограничная терминология, этимология, пути образования, происхождения, заимствования.

Yankovets O. Etymology of the English border guard terminology

Summary. The article analyses the etymology of the English border guard terminology and describes the basic ways of formation of border guard terminology in the English language.

Key words: border guard terminology, etymology, ways of formation, origin, borrowings.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ковалева Е. К.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМА АВТОРА В ТЕОРИЯХ В. В. ВИНОГРАДОВА И М. М. БАХТИНА (НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ)

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые аспекты проблемы автора в теориях В.В. Виноградова и М.М. Бахтина. Освещаются трактовки терминов «автор» и «образ автора», «монолог» и «диалог». Рассматриваются успешные попытки литературоведов выявить общие теоретические положения в работах обоих ученых.

Ключевые слова: автор, образ автора, герой, монолог, диалог.

Постановка проблемы. Западные и отечественные ученые признают проблему автора одной из ключевых в науке о литературе. Теоретическое осмысление этой категории осуществляется с разных методологических позиций. Разночтения порождает многоаспектность самого феномена «автор», который проявляет себя как организующее начало композиционно, стилистически и онтологически. Сегодня разработка теории автора ведется на стыке научных дисциплин: литературоведения и лингвистики, литературоведения и философии. Современное литературоведение располагает фундаментальными разработками, и связаны они, прежде всего, с именами В.В. Виноградова и М.М. Бахтина. В.В. Виноградов осуществляет лингво-стилистический подход к изучению авторства [9; 10], М.М. Бахтина занимает философско-эстетический аспект проблемы [1; 2; 3].

Исследователи указывают на различие критериев формирования теории автора обоих ученых. Интерес В.В. Виноградова – прежде всего лингвиста – реализуется в сфере стилистики художественной литературы. Стремление к изучению языка писателя и языка произведения актуализирует термин «образ автора». М.М. Бахтин берет за основу понятие «автор» и рассматривает его как субъект эстетической деятельности и как субъект эстетического бытия. Охватить во всей полноте специфику подхода к проблеме автора в работах В.В. Виноградова и М.М. Бахтина не представляется возможным, это – задача более обширного исследования. Объектом внимания данной статьи станут основные аспекты виноградовской и бахтинской теоретических моделей авторства в интерпретации отечественного литературоведения.

Цель – рассмотреть ключевые аспекты проблемы автора в теориях В.В. Виноградова и М.М. Бахтина. Осветить трактовки терминов «автор» и «образ автора», «монолог» и «диалог».

Изложение основного материала исследования. В монографии «О теории художественной речи» (1971) [9]. В.В. Виноградовым разработана целостная концепция образа автора (хотя ранее эта проблема затрагивалась в трудах Г.О. Винокура, Б.М. Эйхенбаума, А.Н. Соколова и др.). Образ автора трактуется ученым как «концентрированное воплощение сути произведения, объединяющее всю систему речевых структур персонажей в их соотношении с повествователем-рассказчиком или рассказчиками и через них являющееся идейно-стилистическим средоточием, фокусом целого» [9, с. 118]. В.В. Виноградов предлагает изучать образ автора как в плане диахронии («вглубь»), с учетом истории языка и

смены литературных школ и направлений, так и «вширь» (в плане синхронии) – на основе сопоставления произведений ряда современных писателей или творений одного из них для выявления динамики образа автора в его творчестве.

В сложной модели «образа автора» В.В. Виноградов выделяет две грани, ставшие объектом его теоретической рефлексии: первая связана с понятием стиля, вторая – с субъектной сферой повествования. Образ автора и повествовательный стиль понимаются В.В. Виноградовым как взаимообуславливающие категории. Образ автора, по мысли ученого, может определяться стилевой, языковой «маской», «личиною», которую сознательно использует автор, доверяя повествование вымышленному рассказчику. С другой стороны, образу автора отводится роль начала, формирующего весь стиль произведения. В этом случае выбор стиля будет зависеть от идейной направленности и художественного содержания произведения.

В статье «О художественной прозе» (1929) [10] В.В. Виноградов рассматривает образ автора через призму стиля. Независимо от метода реконструкции понятия, образ автора мыслится ученым как стилистически однородный и неоднородный. Стилистически однородным «образ автора» выглядит в форме повествования от лица одного из героев, который выполняет функцию рассказчика и тем самым идеологически приближается к «автору». В другом случае стилистическая однородность «образа автора» обусловлена его видимым отсутствием. «Но и тогда в общей системе словесной организации и в приемах экспрессивного «изображения» художественно-индивидуального мира явственно проступает внешне скрытый лик писателя» [10, с. 76]. Стилистически разнообразные элементы составляют «образ автора» в произведении, где повествование ведется поочередно от лица нескольких героев-рассказчиков. В этом случае В.В. Виноградов говорит о наличии «колебания языковых граней, в которые ставит себя художественное «я» автора или образ «писателя» [10, с. 77].

Другим аспектом категории образ автора, отчетливо обозначившимся в трудах В.В. Виноградова, является изучение образа автора в плане обнаруживаемых в тексте точек зрения, позиций, субъектных сфер, «голосов» автора и персонажей в их соотношении друг с другом. По мнению Е.А. Иванчиковой, «с этим аспектом категории «образ автора» тесно связана проблема субъективизации авторского повествования» [12, с. 128]. В наиболее развернутом виде, глубоко исследовательски этот подход реализован в работах В.В. Виноградова, посвященных стилю и языку «Пиковой дамы» и «Войны и мира».

В современной филологической науке термин «образ автора» стал одним из инструментов исследования проблемы авторства. При этом идея образа автора неоднозначно трактуется каждым из специалистов [4; 8; 13]. Некоторые исследователи, например, О.Н. Емельянова, одним из инструментов внутритекстового воплощения образа автора называют авторскую речь. В отличие от

повествования, в котором прямо или косвенно присутствует повествователь как посредник между изображаемым в тексте и читателем, в авторской речи повествование ведется объективно от автора. «Более всего, – пишет О.Н. Емельянова, – автор проявляется в рамочных компонентах текста (заглавии, эпиграфе, начале и концовке текста, псевдониме), а также в метатексте, составляющем целое с основным текстом и включающем посвящения, авторские примечания и ремарки, предисловия, послесловия, отступления...» [11, с. 13–14].

Традиционно в отечественном литературоведении теории В.В. Виноградова и М.М. Бахтина противопоставлялись, чему способствовали, очевидно, дискуссии, имевшие место между учеными. Об антиномичном характере теоретических изысканий В.В. Виноградова и М.М. Бахтина пишут А.П. Чудаков [16], Н.К. Боневская [6; 7], Н.С. Болотнова [4]. Противоречия касаются тезисов о принятии/непринятии термина «образ автора», внутри/вне находимости автора, монолога и диалога. Однако А.Ю. Большакова высказывает мнение о том, что изучение теорий В.В. Виноградова и М.М. Бахтина по принципу оппозиционности уже осуществлено, принесло свои плоды и, видимо, исчерпало себя. Необходимо, по мнению А.Ю. Большаковой, выявить основные точки схождения в теориях В.В. Виноградова и М.М. Бахтина с тем, чтобы на их основе разработать «универсальную» теорию автора. Объединенная бахтинско-виноградовская концепция, предложенная А.Ю. Большаковой, должна содержать положения о принципиальном двуединстве образа автора, об относительности различия понятий монолога и диалога. На материале прозы В. Астафьева, В. Распутина, Е. Носова исследователь показывает возможность и плодотворность применения такой объединяющей методологии.

Принято считать, что понятие «образ автора», разработанное В.В. Виноградовым, М.М. Бахтин не принимал. Н.К. Боневская справедливо называет единственный случай, когда М.М. Бахтин допускает применение понятия «образ автора» – это анализ авторского начала в романе [6, с. 68]. А.Ю. Большакова считает, что виноградовский термин «образ автора» М.М. Бахтин и отрицал, и принимал одновременно. В доказательство принятия М.М. Бахтиным понятия «образа автора» А.Ю. Большакова приводит два аргумента: 1) неприятие ученым смешения реальной биографической личности автора и специфически литературного образа, которое сближает его с В.В. Виноградовым; 2) концепция первичного и вторичного автора, направленная на решение задачи отделения собственного образа автора от биографической личности писателя.

В концепции первичного и вторичного автора М.М. Бахтин рассматривает автора как иерархически организованное понятие. Эта иерархичность воплощена в триаде: биографический автор – первичный автор – вторичный автор. Первичный автор превращает фрагмент жизни в материал для художественного произведения и реализует его в определенной форме (природа несотворенная и творящая). Это участник эстетического события, в котором встречаются в одной точке художник, не зависящая от него ценностная реальность и читатель, взятый не как реальное лицо, а как внутренний объект художественного акта. Вторичный автор также иерархичен, он содержит сплетение авторского слова и авторской идеи (природа сотворенная и творящая). Вершину иерархии образует авторская позиция, переданная сюжетно-композиционной, пространственно-временной и жанровой структурой текста. В основании лежит форма повествования от автора. «Авторская идея связана с этой композиционной формой факультативно, – считает

А.А. Фаустов, – речь повествователя может быть нейтральна по отношению к авторской идее, а может быть отмечена ее присутствием. Между ними находится голос автора, идеологическое содержание авторского слова» [15, с. 10].

Отношение напряженной вневходимости автора по отношению к герою является важным условием эстетически продуктивного отношения автора к герою – таков еще один, как оказалось, неоднозначный момент бахтинской теории. Вневходимость, по М.М. Бахтину, может быть пространственной, временной, ценностной, смысловой. Автор видит и знает больше героя, он ориентирует поступки героя в событиях жизни, его самого – в художественном мире бытия. Сознание героя, его эмоционально-волевая установка со всех сторон охвачены сознанием автора о нем и о мире. Высказывания героя проникнуты высказываниями о герое автора. Герой выступает как начало, для себя незавершенное, а автор – как начало, завершающее героя извне.

А.Ю. Большакова доказывает, что наряду с постулатом о вневходимости в теоретических рассуждениях М.М. Бахтина присутствует тезис о двуединстве автора, соотносящийся с виноградовским положением о внутринаходимости. В «Проблеме текста» А.Ю. Большакова находит такое замечание М.М. Бахтина: «Автора нельзя отделять от образов персонажей, так как он входит в состав этих образов как их неотъемлемая часть (образы двуединны и иногда двуголосы). Но образ (выд. М.М. Бахтиным – Е.К.) автора можно отделить от образов персонажей; но этот образ сам создан автором и потому также двуедин» [5, с. 19]. Вместо антиномии внутри- – вневходимости А.Ю. Большакова предлагает рассматривать как продуктивную виноградовско-бахтинскую концепцию двуединства автора, основанную на диалектике внутри/вневходимости последнего. «Двуединная структура автора, – пишет исследователь, – показывает более усложненную диалектическую модель, свидетельствующую об эмпирическом признании обоими учеными и внутри- и вневходимости «автора», в зависимости от его развернутости к героям (закрытая модель), читателю (открытая модель)» [5, с. 19]. Согласно и М.М. Бахтину, и В.В. Виноградову автор может быть развернут к героям как участник событий произведения, спутник героев, максимально приближающийся к сфере их сознаний. Одновременно автор развернут к читателю, когда переходит на позицию наблюдателя, вневположного художественному миру произведения.

Диалогический характер отношения автора к герою в теории М.М. Бахтина рассматривается как одно из концептуальных положений. Такого мнения придерживаются, например, А.А. Фаустов [15], Н.К. Боневская [6]. В статье «К переработке книги о Достоевском» [2] М.М. Бахтин утверждает проявление авторской диалогической активности в отношении чужого полноправного сознания. «Это активность вопрошающая, провоцирующая, отвещающая, соглашающаяся, возражающая и т.п., то есть диалогическая активность» [2, с. 328]. Такого рода активность М.М. Бахтин видит в романах Достоевского, указывая, что писатель часто перебивает, но никогда не заглушает чужого голоса. Подлинные диалогические отношения возможны только с героем, который занимает значимую идеологическую позицию. Если переживания или поступки героя не провоцируют активности автора (согласие – несогласие), а только оценку, то диалогическая активность в этом случае – минимальна.

В понимании авторского начала в полифоническом романе как «диалогической активности» Н.К. Боневская выделяет два основных момента: «(1) постулирование полного распада «чужого и авторского» в произведении и установление диалога между этими

разведенными сторонами; 2) оставление за автором одной чистой функции «вопросания» [6, с. 67].

А.Ю. Большакова обращает внимание на рассуждения М.М. Бахтина об относительности различия монолога и диалога. Действительно, в «Проблеме текста» [3] ученый пишет: «Можно сказать, что каждая реплика сама по себе монологична (предельно маленький монолог), а каждый монолог является репликой большого диалога (речевого общения определенной сферы)» [3, с. 313]. (Этот аспект бахтинской теории не остался не замеченным представительницей структурализма Ю. Кристевой [14, с. 100–101]).

В то же время идея диалогизации признается специалистами более продуктивной. Н.С. Болотнова с позиций диалогичности лингвистической парадигмы указывает на новые аспекты в изучении образа автора: «Образ автора в современной стилистике художественной литературы необходимо изучать в коммуникативно-деятельностном аспекте не только в свете категории субъектности, но и категории адресованности ... Это обусловлено диалогической концепцией современного мировосприятия, в основе которой лежит теория диалога М.М. Бахтина, предполагающая ориентацию «на другого» и его ответную активность» [4, с. 254].

Выводы. Теоретические модели осознания идеи авторства, разработанные В.В. Виноградовым и М.М. Бахтиным, контрастируя друг с другом, способствовали углублению и уточнению каждой из них. Категория автора осмысливается ими как многоаспектная и многосоставная. Исследование авторской природы осуществляется с применением двух инструментов терминологического аппарата, таких как автор и образ автора. Понятие «автор» изучается как иерархическая структура и связывается с необходимостью различения автора-творца и автора-героя. Образ автора исследуется через призму стиля, точек зрения или субъектной системы. При этом, как отмечает большинство исследователей, каждый из терминов употребляется в разных значениях и в разных контекстах.

Понятие «автор» трактуется как иерархичное и состоящее из трех уровней: биографический автор, автор-творец художественного мира и автор – единица структуры произведения, другими словами, – образ автора. Каждый из элементов иерархии выполняет свою функцию. Автор-творец эстетически переживает события действительности, превращает их в материал для произведения и реализует его в определенной форме. Образ автора выражает ценностную позицию писателя, которая проявляется посредством сюжетно-композиционной, пространственно-временной и жанровой организации текста.

В отношении к герою и к читателю автор обладает двойной природой, реализованной внутри- и внеаходимостью. Развернутость автора к герою делает его участником событий произведения и спутником героев, осуществляя тем самым отношения внутриаходимости. Переходя на позицию наблюдателя, автор оказывается развернутым к читателю и внеположным художественному миру произведения.

Понятия монолога и диалога, на первый взгляд антиномичные, в свете теории автора рассматриваются как относительные. Автор внутри текста вступает в диалогические отношения с героем. Его диалогическая активность может носить разный характер: вопрошающий, соглашающийся, возражающий и т.д. В то же время весь текст произведения может рассматриваться как монолог, исходящий от его создателя. Предложенные А.Ю. Большаковой тезисы, концептуальные для теории автора,

ждут своей проверки и дальнейшего развития на уровне практического анализа художественных текстов.

Литература:

1. Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1986.
2. Бахтин М.М. К переработке книги о Достоевском / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1986.
3. Бахтин М.М. Проблема текста / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1986.
4. Болотнова Н.С. Образ автора / Н.С. Болотнова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. – М., 2003.
5. Большакова А.Ю. Теории автора в современном литературоведении / А.Ю. Большакова // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – № 5.
6. Бонещая Н.К. Проблемы методологии анализа образа автора / Н.К. Бонещая // Методология анализа литературного произведения. – М., 1988.
7. Бонещая Н.К. «Образ автора» как эстетическая категория / Н.К. Бонещая // Контекст 85: Литературно-критические исследования. – М., 1986.
8. Брандес М.П. Стилистический анализ / М.П. Брандес. – М., 1971.
9. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – М., 1971.
10. Виноградов В.В. О художественной прозе / В.В. Виноградов // Избранные труды. О языке художественной прозы. – М., 1980.
11. Емельянова О.Н. Авторская речь / О.Н. Емельянова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. – М., 2003.
12. Иванчикова Е.А. Категория «образа автора» в научном творчестве В. Виноградова / Е.А. Иванчикова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1985. – Т. 44. – № 2.
13. Корман Б.О. Итоги и перспективы изучения проблемы автора / Б.О. Корман // Страницы истории русской литературы. – М., 1971.
14. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник Московского университета. – Серия 9. Филология. – 1995. – № 1.
15. Фаустов А.А. К вопросу о концепции автора в работах Бахтина / А.А. Фаустов // Формы раскрытия авторского сознания: На материале зарубежной литературы. – Воронеж, 1986.
16. Чудаков А.П. В.В. Виноградов и теория художественной речи начала XX в. / А.П. Чудаков // Виноградов В.В. Избранные труды. О языке художественной прозы. – М., 1980.

Ковальова О. К. Проблема автора в теориях В. Виноградова та М. Бахтіна (деякі аспекти)

Анотація. У статті розглядаються ключові аспекти проблеми автора в теориях В. Виноградова та М. Бахтіна. Висвітлюються трактовки термінів «автор» і «образ автора», «монолог» і «діалог». Розглядаються успішні спроби літературознавців виявити спільні положення в роботах обох вчених.

Ключові слова: автор, образ автора, герой, монолог, діалог.

Kovaliova E. The problem of author in V. Vinogradov and M. Bakhtin theories (some aspects)

Summary. The article deals with main aspects of author's problem in theories of V. Vinogradov and M. Bakhtin. The understanding of terms "author" and "author's image", monologue and dialogue are revealed. The article studies the tries of contemporary literature specialists to uncover common theoretical points in works of both scientists.

Key words: author, author's image, hero, monologue, dialogue.

*Кушнір А. О.,
аспірант кафедри української літератури і компаративістики
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ХУДОЖНЬОЇ ОПОВІДІ ТА ІСПАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СОЦІАЛЬНІ РОЛІ В ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ

Анотація. У статті розглянуто та проаналізовано репрезентації жіночих образів як відображення соціальних ролей у суспільстві, в іспанській літературі від Середньовіччя до Модернізму.

Ключові слова: гендер, жіночий образ, іспанська література, соціальна роль.

Постановка проблеми. Гендер відіграє важливу роль у житті кожної людини, починаючи з її дня народження, коли її загортають у блакитну чи рожеву ковдру та відправляють у подорож, яка перетворить її на те, що суспільство та культура вважатимуть «справжнім» чоловіком чи жінкою. З першого ж подиху людей вчать слідувати чіткому коду поведінки, що відрізняється в залежності від статі. Якщо мистецтво є відображенням життя, то можна було б очікувати, що література представить світи, в яких існують ці гендерні ролі, і жінки відчують життя зовсім по-іншому, ніж чоловіки. Однак оскільки література є полем діяльності, чия традиція надає перевагу чоловічій статі, то не є дивним, що жінки, зображені в літературних текстах, часто демонструють проекції бажань, уявлень та поглядів саме чоловіків. Варто зазначити, що образ жінки в літературі передбачає певні проблеми як у теорії літератури, так і в культурі загалом: проблеми мистецтва як форми репрезентації, культурної конструкції гендерних ролей та їх еволюції в ході розвитку певного суспільства та літератури в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням маскулінності та фемінності в психології, філософії та соціології займалися такі вчені, як Т. Парсонс і Р. Бейлз, які розробили теорію диференціації чоловічих і жіночих ролей у структурно-функціональному плані. Гендерний аспект у літературі, з поглибленим аналізом національних особливостей жіночого дискурсу, досліджували такі українські літературознавці, як Улюра Г.А., Гундорова Т.І., Крупка М.І., Агеєва В.І. та ін. Розвиток жіночих образів власне в іспанській літературі різних періодів вивчали Хосе Луїс Альборг, Гуадалупе Гомес-Феррер, Енріке Вільяльба, Паломо Фернандес Кентанілья та ін.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні панівних тенденцій у формуванні жіночих образів в іспанській літературі в різні періоди розвитку суспільства в Іспанії, захоплюючи періоди від Середньовіччя до Модернізму (кінця ХХ ст.).

Виклад основного матеріалу. Якщо те, що ми називаємо жінкою, є історичним витвором, проектом зі статевої відмінності, то образ цього витвору є також мінливим, підпорядкованим андроцентричним кодам, що ставлять чоловіка у центр всесвіту, а жінці відводиться арбітральна роль. Навіть жіноче тіло сприймається як конструкт, чії характеристики залежать від соціального, літературного, історичного, релігійного та правового дискурсів. А вони, у свою чергу, просякнуті оціночними судженнями. Наприклад, варто лише поглянути на медичну та художню літературу ХІХ ст., щоб зрозуміти, що медичні теорії

та літературні тексти мутуально підтримують створення образу беззахисної жінки, схильної до втрати свідомості та занадто емоційної. В обох випадках підтримується патологічне поняття жіночності, зображується образ жінки, на який проектується оцінка звичного для тієї чи іншої епохи жіночого тіла. Таким чином, тексти проектують сутності, що є відображенням не реальної людини, а лише культурних конвенцій щодо неї. Гендерна ідентичність, як і інші аспекти людської ідентичності, є культурним конструктом, а не прямим та природним результатом біологічної статі. У формування тієї чи іншої ідентичності втручається наша інтерпретація минулого, звичних уявлень для наших лінгвістичних та соціальних кодів, а також система успадкованих цінностей. Гендер та споріднені з ним поняття не першочергово походять від біологічної реальності, але більшою мірою – від суспільства, історії та культури. Звична характеристика чоловіка як агресивного, підприємливого, незалежного та жорсткого, а жінки як боязливої, пасивної, залежної та м'якої є власне творінням культури. Трансценденція біологічної статі в поведінку та характер людини є логічним узгодженням, однак статі сама по собі не пояснює ті ж поведінку та характер.

З приводу ж образу жінок у текстах розроблюється важливий пласт сучасної критики. Феміністична критика, зокрема, прагне виділити серед інших саме цей аспект у літературних дослідженнях. Особливо в Іспанії за останні 30 років рясніють серед таких досліджень монографії, присвячені аналізу наявності та характеристики жінок у творчості того чи іншого письменника. Навіть більш цікавими видаються дослідження, присвячені протиставленню знаменних жіночих образів, створених у літературі протягом певного періоду, жіночим моделям, які пропагує або відкидає суспільство того часу. Наприклад, в останні роки активно вивчався такий характерний жіночий стереотип, як «берегиня домашнього вогнища» (*ángel del hogar*), і як він сприймався в середині ХІХ ст. в Іспанії. Досить показовим видається порівняння жіночих персонажів у наративі з моделями, що відстоювали моралісти та писані канони поведінки того часу. З цього порівняння можна зробити висновки про соціальні погляди, яких дотримується автор, в якій мірі він схвалює прийняті суспільні цінності, яким чином його літературна творчість підтримує суспільні конвенції, які аспекти реалій життя жінки він замовчує, які відкидає, а на яких наголошує і т. ін.

Згідно з тим, що ми знаємо сьогодні, здається, що уявлення про жіночне роздвоєне на дві основні тенденції; жінка або розділяє та символізує цінності, соціально прийняті в певний історичний момент, або перетворюється в негативну фігуру, походження зла і руйнування (берегині домашнього вогнища протиставляється фатальна жінка в другій половині ХІХ століття). Але надзвичайно велика галерея жіночих персонажів, запропонованих у літературі всіх часових періодів, не може бути зведена до цієї основної пари «ангел і диявол». Письмо-

ві свідчення говорять неодноразово про інші образи, що також повинні бути проаналізовані з посиланням на соціально-історичний контекст. Божевільна з романів XIX ст., черниця у середні віки, жінка, одягнена як чоловік, у національному театрі Золотого Віку. Вони всі є звичними, частими персонажами, які заслуговують на те, щоб бути поясненими у світлі історичних рамок, в яких вони виникли, і які завдячують своєю ідеологічною продуктивністю та величезним текстуальним доробком соціолітературним чинникам.

Для детальнішого розгляду образу жінки в іспанській літературі в діахронії варто зупинитись на певних знакових періодах. Так, у Середньовіччі домінувала епіко-легендарна література, що порушувала такі теми, як війна та помста, а тому не є дивним, що головними героями в основному були чоловіки. Однак жінки все ж були незамінні, оскільки через них герой ініціює та продовжує свій рід, через них надається велике значення шлюбові.

У випадку «Пісні про мого Сіда» з вигнанням герой не тільки втрачає свої землі, але й своїх дочок. Так що завдяки подарункам, які були надіслані королю, він прагне не тільки відновити їх дружбу, а й отримати знову опіку над своїми дочками. З ними він знову зможе продовжити свій рід. Модель жінки, якою є Хімена, показує покірність, тому що вона приймає все, про що просить її «сеньйор», вона милосердна, піклується про своїх дітей так, як цього хоче Він.

Ця підпорядкованість матері і дочок є особливо явною, коли останні погодились із задоволенням і радістю на шлюб з інфантами Наварри і Арагона. Завдяки цьому союзу Донья Ельвіра і Донья Соль отримують дворянські титули.

На закінчення, в цих текстах жінки мають вагу, але тільки через те, що вони можуть дати чоловікові, а не через те, ким вони є [3].

У прозі тринадцятого і чотирнадцятого століть є дуже мало текстів, в яких головний герой – жінка, однак відомо, що в багатьох творах вона відігравала досить важливу роль.

У Першій Загальній Хроніці Альфонсо X (*Crónica General de Alfonso X*) фігурує небагато жінок, а ті, що з'являються, є або спадкоємицями престолу, як Донья Уррака, або пов'язані з певною значущою подією, як Тереза.

В одному з перших прозових творів на кастильській мові «Оповіді графа Луканора» («*el Conde Lucanor*») у жінці автор поціновує більш духовне, ніж матеріальне, і наголошує на небезпеках світу, таких як сексуальність, що залишає відкритими двері для жіночих хитрощів та обману. Найкращий шлях для Спасіння лежить через цноту, шлях, який обрала Діва Марія. Жінки ж – невдячні, незрілі та жадібні.

У своїх оповідях граф Луканор показує, як треба підкорювати жінку, як її треба силою навчати, щоб вона знала, хто в домі хазяїн. Крім того, розповідає, що треба робити, щоб забезпечити мир у шлюбі і завоювати захоплення в сусідів. Як результат можемо побачити, що для Дона Хуана Мануеля (повне ім'я графа Луканора) розумною є та жінка, що слухається наказів свого чоловіка.

У «Книзі хорошої любові» (*Libro del Buen Amor*) за авторством Хуана Руїса (1284–1351) наведена низка різних типів жінок:

1) жінки як об'єкт. З'являються за порадою Дона Амор, який надає великого значення формам жіночого тіла з чітким сексуальним підтекстом. Статус жінки залежить від її соціального становища;

2) заміжні жінки. Мають свою власну волю, яку шанують, але цей образ є негативним, бо ці жінки відмовляються від вільних сексуальних відносин, тобто відносин поза шлюбом;

3) черниці. Хуан Руїс оспівує їх любов, хоча вони і пропагують відмову від сексу, це є винятковим випадком;

4) селянки. Представниці низького стану, вони не можуть викликати жодного почуття любові, але домінують над чоловіками і домагаються їх;

5) звідниці. Їх образ трансформується від простих помічниць, що виконують доручення, до близьких і вірних подруг. З'являються у творі як «особистості», бо ж вони гідні довіри свого пана [2].

Все це означає, що в «Книзі хорошої любові» мають місце ідеологічні зміни в суспільстві, даючи шлях захопленню любов'ю протилежної статі.

У «Селестині» Фернандо де Рохаса (1473/76–1541) персонажі пов'язані між собою і самі творять свою долю через відносини, які виникають між ними. Персонаж Мелібеї розвивається, вона показана як жінка незалежного характеру, що воліє жити своєю пристрасною. У її відносинах із батьком чітко видно злам патріархального суспільства, тому що вони більше друзі, ніж батько й дочка. Образ Аліси, матері Мелібеї, представляє собою повне підпорядкування своєму чоловікові, бо вона навіть говорить, що не має права на власну думку. А це є традиційний образ християнської жінки.

Ареусу і Лукрецію рухає заздрість і розчарування їх соціального класу. Селестина є уособленням розбещеності традиційного суспільства з приходом грошей. За допомогою цього персонажа засуджується скандал, викликаний появою великої кількості грошей і нового соціального класу купців.

Врешті-решт, у роботі Фернандо де Рохаса є жіночі персонажі, що несуть на собі основний тягар розвитку подій у творі. Крім того, починають з'являтися люди, які визнають, як і Пленберьо, новий жіночий авторитет. Після цього патріархальний порядок, а з ним і стовпи старого суспільства, похитнулися [3].

Повільний, але незворотний процес переходу від феодального способу виробництва до капіталістичного включає в себе ряд ідеологічних протиріч, які будуть прекрасно відображені і в літературі. З одного боку, доступ до влади, хоча й дещо скороминущий в Іспанії, нового соціального класу, який ідентифікується зі світським підходом до суспільства, народженого в італійських містах, говорить про помітну зміну жіночого образу в області літератури. Проте сама критика показала, як науковий світ ренесансного раціоналізму не може розпрошатися належним чином із «середньовічною мовою», щоб описати жінку, що є чуттєво бажаною, за допомогою текстуальних форм, які підходять більше для опису образу Діви Марії, аніж живої жінки.

Петраркізм, що Гарсіласо де ла Вега (1505–1536) вводить в іспанську літературу, абсолютно гармонічно вписується у вже зазначені протиріччя. А стара дилема «шлюб без кохання або ж пристрасні почуття в стилі світського життя» живе в образах Беатріс або ж Ірене. Так звана неоплатонічна поезія, безсумнівно, є відображенням сповненого протиріччя суспільства, в якому намагаються приспати старі звички, не бачачи при цьому належної альтернативи майбутнього.

Суть феміністичної контрверсії всередині цієї амбівалентної динаміки полягає в постійному піддаванні сумніву інтелектуальних можливостей жінки. Для більшості послідовників гуманізму Еразма Роттердамського, одним з яких є і Хуан Луїс Вівес (1492–1540), жінка має всі необхідні якості, щоб навча-

тися, пізнавати щось нове, хоча її знання мають слугувати, в першу чергу, сім'ї і особливо дітям.

Згідно з цією тенденцією праця, що слугуватиме уособленням служіння сім'ї, є, безсумнівно, «Ідеальна дружина» Фрая Луїса де Леон (1528–1591). Фундаментальні ідеї книги, похідні від «De institutione foeminae christianaе» Віваса, базуються на такому тривіальному та типовому зв'язку, як «жінка – джерело гріха». Таким чином, повчальне звернення (або послання) обертається навколо такої дидактичної місії, згідно з якою чоловік має працювати над тим, щоб жінка поводи́ла себе як належить. Її місце має бути в приватній сфері життя, біля сімейного вогнища, адже саме там ще з дитинства отримані важливі для неї уроки будуть розвиватися на благо інтересів сім'ї, що в широкому сенсі є й національними інтересами. Суспільна ж сфера має бути поза досяжністю жінки. Прояв її інтелектуальних здібностей є фактично забороненим наприкінці XVI ст. [7].

Тож, ми бачимо, як суспільні погляди схилились до захисту традиційних цінностей, які чудово переймає на себе пострентовий аскетизм-містицизм. І, як влучно зазначає Кармен Мартін Гайте, метафора кохання як в'язниці буде присутня у всій світовій літературі, починаючи з Відродження [5, с. 43].

У XVII ст., Мігель де Сервантес (1547–1616) рішуче пориває з народною ментальністю Контрреформації і підіймає в літературі таку злободенну для суспільства на той час тему, як право жінки вибирати собі чоловіка. У таких романах та фарсах, як «Ревнивий екстремалець» (*El Celoso extremeño*) та «Старий ревнивець» (*El viejo celoso*) не соромляться критикувати через вигаданий сюжет насадженої силою шлюби, надаючи триумфальну перемогу вільно обраному коханню. Що ж до теми адюльтерів, то також можна побачити відхилення від іспанського традиціоналізму, оскільки обираються дуже далекі від конвенційних сюжетні шляхи.

У так званий Золотий вік більше немає ніякої двозначності або контрверсійних ситуацій. Лопе де Вега, Гонгора, Кеведо, Грасіан, Тірсо де Моліна, Кальдерон, не вагаючись, були виразниками ідеологічної системи, в якій маргінальні образи в цілому та жінки зокрема були об'єктами, які безсумнівно можна завойовувати та підкоряти. У випадку останніх літературний дискурс постає як справжнє відображення правової реальності, яка передбачає батьківські права на одруження дочок без прийняття до уваги їх власної думки і нерівність жінок в шлюбі, де чоловік має право вбити дружину за зраду.

Що стосується театру Лопе де Вега (1562–1635), то в ньому виділяються постійні прояви антисемітизму, антиінтелектуалізму та антифемінізму. «Недалека дама» (*La dama boba*) є живим прикладом женонависницького характеру культури бароко. «Видайте її заміж і побачите, як вона буде зайнята і задоволена, народжуючи та виховуючи дітей» (*Casadla y veréisla estar ocupada y divertida en el parir y el criar.*), «Я завжди схвалював думку про те, що стримана жінка з посередніми розумовими здібностями має вдосталь розсудливості» (*Siempre alabé la opinión de que la mujer prudente con saber medianamente le sobra la discreción*) [4]. Ці цитати є досить яскравою ілюстрацією мислення епохи. Франсіско де Кеведо (1580–1645) використовує свій сатиричний концептизм по відношенню до жінок для вирішення питання про подружню невірність. Остаточний висновок з цього питання можна підсумувати таким чином: жінка необхідна чоловіку до того часу, поки не стає вкрай небезпечною.

Марк Вігс пропонує класифікацію ситуацій, в яких література, особливо Нова комедія, може представляти жінок. Він

виділяє два типи ситуацій: ситуації, в яких жінка з'являється в чіткій залежності від присутніх активних чоловічих персонажів; і ситуації відносної незалежності, зазвичай виняткові, тимчасового характеру і, як правило, через відсутність чоловіків (у випадках їх смерті, немочі, зради ...) [8, с. 53].

У першій групі в якості провідних фігур можемо зазначити такі образи, як дочка, дружина і мати. У другій – вдів, жінок із політичною роллю, жінок у засланні, втікачок або бандиток. До цих образів також варто додати окрему групу жінок, одягнених як чоловіки, що є дещо складнішим випадком, в якому поєднується певне усвідомлення трансгресії та позиція спротиву, повстання як очевидна і навмисна двозначність, або ж, як у випадку комедії, використання такого перевдягання як успішного сценічного трюку, популярного серед чоловічої аудиторії.

Що стосується фізичного образу, чисто зовнішнього зображення, яке показується нам більш ідеалізовано, то навіть він включає в себе не тільки красу, але і цілий ряд звичок, одягу та архетипних умінь, якими володіли дами.

Такі мізогіністичні або ж, щонайменш, сатиричні образи рясніли в літературі Золотої доби в Іспанії. Однак, цілком ймовірно, це було пов'язано з іудео-християнською традицією і способом життя в Західній Європі.

Інтерес, який іспанська література вісімнадцятого століття виказує до усіх питань, що зачіпають жіночий універсум, виходить із дискусій, які розвивали просвітники з приводу ролі жінок у суспільстві. Саме в цьому столітті почався процес створення нових характерних моделей жіночності і мужності, і література відіграла важливу роль в його розповсюдженні. З усіх обговорюваних тем наголошується на необхідності освіти жінки, щоб вона могла виконувати свою соціальну функцію належним чином і бути, як і чоловік, корисною для держави.

На неокласичній сцені з'являється ряд конфліктів, які впливають на розбудову цих нових парадигм статі не з сентиментальної або емоційної точки зору, а виходячи з соціологічного підходу та потреби реформ. Це інтелектуальний потенціал жінок, їх підпорядкованість батьку, брату чи чоловіку, їх прирівнення до чоловіка, їх соціальна функція, домашня робота, материнство в усіх його аспектах: від вагітності та грудного вигодовування до виховання дітей, а також страждання від зловживання владою чоловіками та фізичне насильство.

Дискримінація та зловживання за статевою ознакою – також присутня і обговорювана тема у вісімнадцятому столітті. На це посилаються просвітники у своїх виступах, а на літературному поприщі ми знаходимо в певній мірі прояви цього в сентиментальному жанрі. Так, можемо проаналізувати жахливу історію життя Лаури, що страждає через свого першого чоловіка, маркіза де Монтілья («Благородний злочинець», сентиментальна комедія Гаспара Мельчора де Ховельяноса (1744–1811)); або страждання Ненсі та її сина через розпусту її чоловіка Мілорда Сідні («Егоїст», комедія Розі Марії Гальвес (1768–1806)); або протиправне затворництво Марсели, яку ув'язнив із дня її весілля Дон Лесмес («Ревнивий Дон Лесмес», естетична комедія періоду постбароко Вісента Родрігеса Арельяно (1750–1815)); намагання Аксїїоліно силою оволодіти Бланкою («Бланка де Россі», трагедія Розі Марії Гальвес) та багато інших, навіть з випадками жорстокого фізичного насильства [6].

Суперечки, присутні в інтелектуальних і естетичних провадженнях у всій Європі, почалися в Іспанії з промовою «На захист жінок», яку опублікував Беніто Херонімо Фейхо-і-Монтенегро (1676–1764) у своєму «Універсальному критичному те-

атрі» (1726–1739). Він прагнув спростувати біологічні, анатомічні, біблійні та історичні аргументи, які використовувалися, щоб виправдати жіночу неповноцінність, просуваючи широкий вибір літератури в пресі та заохочуючи створення драматичних та нарративних текстів.

Після пошуку аргументів за і проти жінок, їх інтелектуального потенціалу, рівності або неповноцінності по відношенню до чоловіка і т.д. і після пошуків корисної для держави моделі результат, що нам пропонує неокласична комедія, виявляється у звеличенні ідеальної дружини, хазяйки дому та матері сімейства. Бачимо модель домашньої жінки, «хранительки домашнього вогнища» (*ángel del hogar*), як показано в більш пізньому романі реставрації, поруч з нею знаходиться модель зразкового чоловіка, хорошого сина, хорошого батька та громадянина, працівника, відповідального і розсудливого, помірною звичах, дисциплінованого і вимогливого до себе, в той же час такого, що розуміє і пробачає помилки інших. Бо, хоча в гендерному дискурсі основна увага приділяється питанню про становище жінок, у світлі цього, у свою чергу, визначається і чоловіча ідентичність.

У вищезгаданому виступі Беніто Херонімо Фейхо-і-Монтенегро з аргументами з історії та інших наук з пристрасною стверджує, що жінки інтелектуально не поступаються чоловікам, ні є гіршими з точки зору моралі. Також жінку не можна оцінювати за комплекцією або фізичними здібностями, адже таке порівняння є просто неможливим, тому що чоловіки і жінки мають різні якості, що в рівній мірі є необхідними і цінними. Стає очевидним, що чоловік повинен визнати жіночий інтелект для того, щоб жінка не відчувала себе меншовартісною, була хорошою дочкою, дружиною і матір'ю. Захист жінок є дуже прогресивним, але цей факт не заперечує того, що вони повинні підкорятися чоловікам, оскільки це є покаранням за первородний гріх – таким чином жінки мають себе реабілітувати.

Думка про те, що невігластво жінок і їх відсутність у сфері суспільних обов'язків є прямим результатом того, що чоловіки цілеспрямовано тримали їх у стані дезінформації та ув'язнили в будинку, буде повторюватися в пресі і в літературних текстах усіх прихильників Фейхо-і-Монтенегро, і вони будуть прагнути забезпечити жінок належною освітою, щоб допомогти їм виконувати свої обов'язки. Пізніше багато інших авторів висловлювались за і проти соціального поліпшення становища жінок (Кампоманес, Ховельянос, Клавіхо і Фахардо, Кабаррус, Амар і Бурбон, Кадальсо, ...), формулюючи свої претензії та описуючи, яким був жіночий універс того часу, їх звичаї, якими були реальні парадигми жіночого і чоловічого, що втілювались на сцені неокласичного театру [1, с. 116–117].

Насправді дуже турбував високий рівень неписьменності в Іспанії у вісімнадцятому столітті, і не тільки серед жіночої статі. На жаль, більшість жінок не могли читати і писати правильно, і для того, щоб виправити цей недолік, різні ситуації були представлені в театрі. Таким є випадок сарсуели одного акту «Як сніг на голову» («*Donde menos se piensa salta la liebre*») в акті Томаса де Іріарте (1750–1791). Але театр також наводить приклади жінок, дуже зацікавлених у навчанні, як, наприклад, головна героїня «Мудра нескромна жінка» («*La sabia indiscreta*») маркизи де Фуерте Іхар (1761–1821).

Що стосується літературної теми права жінок на вибір партнера, то довелося чекати приходу кінця вісімнадцятого і початку дев'ятнадцятого століття, коли Леандро Фернандес де Моратін (1760–1828) представив театр, який, як він визначає

його, є на службі просвітництва та моральності, де яскраво показані суспільні та загальнолюдські випадки несправедливості в шлюбах за домовленістю. «Старий і дівчинка» («*El viejo y la niña*») та «Згода дівчат» («*El sí de las niñas*») розказують, як виховання, яке отримують жінки, перетворює їх на поневоленіх істот, чия єдина місія полягає в тому, щоб служити Богу, батькам і чоловікові. Якби вони мали доступ до навчання, яке б їх наставляло та інформувало, і були вільні вибирати партнера для шлюбу, їх психологія та поведінка змінилися б; вони б перестали бути лицемірними, легковажними та банальними, тому що вони були б щасливішими [7].

Дев'ятнадцяте століття почалося в Іспанії зі збройних конфліктів, як міжнародних, так і внутрішніх. У той час як палала боротьба проти французького вторгнення і встановлювався жорсткий абсолютизм, у більшості інших європейських країн лібералізм входив у світ естетики з іншою концепцією літературного дискурсу. Все це знаменується появою нового поняття романтизму. Іспанські інтелектуали, які були вигнані або емігрували в Англію, Францію і навіть Латинську Америку, після провалу Іспанської революції 1820–1823 рр., стануть тими, хто зі своїх нових резиденцій, а пізніше – і зі власних домівок на батьківщині після повернення принесуть нові віяння в життя іспанського суспільства.

Туга за міфологізованим середньовічним минулим долучить їх до коду трубадурів, де жінки є музами, героїнями або цнотливими дівами. Неоромантизм на зламі століть, чис коріння уходить ще до символістів та прерафаелітів, поєднуючись із націоналістичною сутністю каталонської і галісійської літератур, знайде своє вираження у двадцятих і тридцятих роках у символі їх національної культури – жіночій фігурі (метафорі жінки-матері і жінки-батьківщини). Жінка представлена як героїня, борець із традиційними канонами, що гноблять її і, врешті-решт, вона стає мученицею. Еспронседа, Соррілья і Беккер, зі своїми різними стилістичними відтінками, ведуть цей полум'яний і навіть буремний романтизм першого періоду.

Після лженаукового періоду, коли позитивізм гальмував усі індивідуалістичні та суб'єктивістські тенденції на користь об'єктивного балансу, який приділяв підвищену увагу масам, ми приходимо до роману періоду Реставрації. Кларін, Гальдос, Переду і Паласіо Вальдес представляють у своїх творах ідеали, цілі та невдачі жінок провінційної буржуазії та народних класів, що, за словами Гуадалупе Гомес-Феррера, є реакцією на захист традицій все ще доіндустріальної епохи. Регентша Леопольдо Аласа Кларіна (1852–1901) і Фортуната Беніто Переса Гальдоса (1843–1920), є, кожен у межах своєї специфіки, живими прикладами удушення через середовище лицемірного буржуазного і позитивістського суспільства разом з інституціоналізованою релігією, де жінка існує, але не живе.

Наприкінці дев'ятнадцятого століття модернізм, з його чуттєвими жінками, з жертвами соціальної дискримінації та неоромантизмом, що надихав поневоленіх дів – символів пригнічених національних культур, прокладе шлях для нового століття.

Іспанія входить в європейську естетичну та соціальну динаміку «-ізмів» (футуризм, сюрреалізм, дадаїзм і т.д.) із серйозними політичними проблемами, які приведуть до двох диктатур, що будуть перемирюватися коротким республіканським періодом і громадянською війною. Можливо, більше, ніж будь-коли, література буде для одних людей знаряддям для соціальних обцянок, а для інших – художнім і формальним вираженням, позбавленим політичного повідомлення. Як у першому, так і

в другому випадку філософи покоління 14 і поети покоління 27, більше переймаються екзистенційними проблемами, в яких чоловік є головним героєм (певним чином елітарні теми), ніж намагаються ввести у свої тексти соціальні проблеми, що зачіпають інші 50 відсотків всього людства, як, наприклад, боротьба за отримання права голосу.

Тому дискусії з цього питання залишаються на розгляд іспанських феміністок того часу; їх колеги-чоловіки спромоглися обговорити питання про рівність із біологічної точки зору, завдяки чому навіть стверджували, що є робочі місця, в яких жінки можуть бути більш підготовленими, ніж чоловіки, завдяки своїм фізичним характеристикам. В ідеологічному плані аргументи залишились звичними: жінки синонімічні з матерями, а чоловіки асоціюються з інтелектом. Грегоріо Мараньон (1887–1960) є категоричним у своїх «Трьох нарисах про сексуальне життя»: «Тільки чоловік завжди буде творити історію. Доля жінки, можливо, ще більш знакова, – створити чоловіка» («*el varón será siempre el que haga la Historia. La mujer tiene reservado el destino, aún más trascendental, de hacer al hombre*») [1, с. 442].

У сімдесятих роках, завдяки новим політичним віянням, організованому феміністському руху та появі жінок-письменниць ми можемо уявити собі літературний дискурс, що, хоча і є художнім вимислом, все ж таки пов'язаний з історією, що розуміється як реальність, що може змінюватись. Чоловіки перестають бути єдиними, хто моделює жінку в текстах, щоб впливати на своїх читачів, але самі жінки починають говорити за себе. Ми стикаємося зі знаковою літературою, що, через власний досвід, шукає ознаки своєї ідентичності, щоб не просто існувати, але й насправді «бути» і жити.

Висновки. Можемо з впевненістю сказати, що образ жінки в літературі пройшов великий шлях, від того, щоб бути об'єктом, який не має власної волі, думок та характеру, до активного суб'єкту оповіді, що живе, розвивається та має вплив на розвиток подій. Крім того, жінка здобула право самій репрезентувати своє світобачення у творах, створюючи образи, раніше недоступні для читача. Іспанська література пройшла багато етапів на своєму шляху, аби дійти до сучасного постмодерністського світогляду. І розгляд прозових творів іспанських письменниць сучасності є досить захоплюючим саме через надзвичайне, небувале до того різноманіття у виборі тем, форми, жанру, персонажів і т.д., особливо враховуючи зміни у світосприйнятті, порівняно з письменниками та письменницями минулих поколінь.

Література:

1. Aguinaga Carlos Blanco. Historia social de la literatura española (en lengua castellana) / Carlos Blanco Aguinaga, Madrid, Castalia, 1981, 596 Págs.
2. Alborg Jose Luis. Historia de la Literatura Española. Tomo I (Edad Media y Renacimiento) / Jose Luis Alborg, 2ªed. Ed. Gredos, Madrid, 1970, 1080 Págs.
3. Canavaggio Jean. Historia de la literatura española. Volumen I. (Edad Media) (ed. Española. NAVARRO DURÁN, Rosa) / Jean Canavaggio, Ed. Ariel S.A. Barcelona, 1994, 353 Págs.
4. De Vega L. La dama boba / Lope De Vega [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ciudadseva.com/texto/la-dama-boba/>.
5. Gaité Carmen Martín. Desde la ventana / Carmen Martín Gaité, Madrid, Espasa Calpe, 1993, 140 Págs.
6. Martínez-López Maribel. La imagen de la mujer en la literatura española del siglo XVIII. Paradigmas de género en la comedia neoclásica. / Maribel Martínez-López // Anagnórisis: Revista de investigación teatral, ISSN-e 2013-6986, №. 1, 2010 (Ejemplar dedicado a: Las mujeres en el teatro), págs. 59-86.
7. Villalba Enrique. La imagen de la mujer en la literatura y pintura del Siglo de Oro / Enrique Villalba [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/12366/imagen_villalba_AEIHM_2002.pdf?sequence=1.
8. Zavala, Iris M. «Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)» / Iris M. Zavala, Tomo 2º. Ed. Anthropos. Editorial del Hombre (cultura y diferencia. Pensamiento Crítico. Pensamiento utópico), Madrid, 1995, 332 Págs.

Кушнір А. О. Женщина как субъект художественного повествования и испанское общество: социальные роли в диахроническом аспекте

Аннотация. В статье рассмотрены и проанализированы репрезентации женских образов как отображение социальных ролей в обществе, в испанской литературе от Средневековья до Модернизма.

Ключевые слова: гендер, женский образ, испанская литература, социальная роль.

Kushnir A. Woman as the narrative subject and Spanish society: social roles in diachronic aspect

Summary. The article deals with examination and analysis of the representations of female images as a reflection of social roles in society in Spanish literature since Middle Ages till Modernism.

Key words: gender, female image, Spanish literature, social role.

Юджин-Рипун И. Н.,
доктор искусствоведения,
член-корреспондент Национальной академии искусств Украины,
заведующий отделом театроведения
Института искусствознания, фольклористики и этнологии
Национальной академии наук Украины

СЦЕНАРИЙ КАК ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СУБЪЕКТНО-ПРЕДИКАТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ТЕКСТА

Аннотация. Преобразование литературного текста в сценарий основывается на возможностях, определяемых аспектными характеристиками предикатов и кругом актантов, дополняющих персонифицированных участников действия. Происходит идиоматизация субъектов действия, вводимых с преобразованием сопутствующих обстоятельств. Высказывания интерпретируются как реплики внутреннего монолога (солиловкии) наблюдателя.

Ключевые слова: субъектная перспектива, идиоматический субъект, предикатная иерархия, актант, солиловкии, мотив, наблюдатель.

Постановка проблемы. Проблема преобразования повествовательного текста в сценарий становится предметом все более интенсивного внимания. В частности, в диссертации Е.И. Гордиенко, где, как утверждается, «впервые осуществлен <...> лингвистический анализ инсценировок» [5, с. 7] (без упоминания нашей монографии по этому вопросу [25]), отмечена особая роль несобственно-прямой речи и дейксиса (так же без упоминания наших статей, посвященных этим вопросам [22, 23]), а переработка прозы в сценарий сводится к преобразованию локации (авторизации, адресации, ракурсов) высказываний. Однако еще шестью годами ранее, в работе Н.С. Скороход на ту же тему, отмечалось: «драматизация авторского голоса, подчас приводящая к появлению принципиально новых, внефабульных, персонажей» [17, с. 14]. Поэтому построение сценария представляет собой более сложную задачу, чем одно лишь распределение реплик по голосам персонажей. Опыт изучения режиссерских тетрадей, в частности, К.С. Станиславского, В.И. Немировича-Данченко, Г.А. Товстоногова свидетельствует о том, что речь идет прежде всего о построении комментария, вскрывающего подтекст высказываний, об интерпретации текста как идиомы для единственного и неповторимого спектакля. Задачи интерпретации требуют анализа возможностей истолкований, заключенных в самом тексте, и прежде всего – в его синтаксическом строении.

Целью статьи является изучение сценария как интерпретации субъектно-предикатных отношений текста.

Изложение основного материала. Предпосылки сценарного прочтения текста заключены в коренных свойствах самой предикации как основы всякой речи. Именно предикация определяет ситуацию инсценируемого эпизода, поскольку уже любой переходный глагол предполагает наличие протагониста и антагониста. Предикат определяет набор денотативных ролей, рассматриваемых подобно сценарию. Согласно М.Ю. Всеволодовой, «роли обеспечивают типовой характер ситуации (каждая типовая ситуация – это пьеса), а исполнители ролей <...> выявляют уникальность именно данной ситуации

(каждое предложение – это спектакль, сыгранный по пьесе)» [2, с. 123]. Таким образом, любой текст уже содержит возможности сценического представления, и задача состоит в том, чтобы определить участников драматического конфликта. Именно предикация вносит возможность отрицания и тем самым создания конфликта как основы ситуации. Согласно К.А. Переверзеву, «язык действует в режиме «обманутого ожидания» <...>, включая отрицание в значение предиката» [14, с. 50]. Значимость такого свойства была нами рассмотрена на примере сценических представлений лирики [26].

Для сценической интерпретации этих особенностей предикации существенны новейшие синтаксические разработки. Наиболее значимым результатом исследования языкового представления предикации явилось обобщение учения о таксисе, приведшее к выводу о возможности множественности и неполноты этого представления, для чего, согласно Г.А. Золотовой, «используются понятия «полупредикативность» и «полипредикативность». <...> Обычно понятие полупредикативности связывается с «обособленными оборотами», <...> Простое предложение, включающее в свой состав такие обороты, становится полипредикативным» [8, с. 100]. В свою очередь, **полипредикативность и полупредикативность** явились углублением концепции относительного времени, выдвинутой Э. Бенвенистом, который, обобщая понятие согласования времен, предложил различать «план истории и план речи» [1, с. 271]. Существенность этой концепции для осмысления предикации заключается в том, что выявляется роль аспектологии «Установлено, что время <...> предиката, <...> может быть <...> либо соотносящимся с моментом речи, либо <...> соотносящимся <...> со временем основного предиката <...> Если такие два способа отсчета дает категория времени, <...> естественно предположить те же возможности у других категориальных компонент предикативности: модальности и персональности» [9, с. 219]. Именно через истолкование модуса и аспекта повествовательного эпизода лежит путь к его сценическому представлению.

Особенно существенным тут представляется указание на связь между множественностью предикатов и их неполнотой – полипредикативностью и полупредикативностью. Эта связь осуществляется не только в предложении, но и в пределах обособленных словосочетаний, что и дало основания для вывода В.И. Фурашова о формировании иерархии предикатов: «Части речи имеют разные предикативные ранги», причем «предикативные ранги именных членов предложения сохраняются и при аппозитивном функционировании» [19, с. 294–295], то есть в ряду обособленных словосочетаний (например, деепричастных оборотов). Это положение созвучно для лирики с

описанным И.И. Ковтуновой феноменом тотальной предикации: «Лирическое стихотворение развивает и варьирует одну тему. Поэтому оно представляет сплошную рему» [11, с. 151]. Тогда низшие ранги определяющих предикатов (ремы) выступают как определяемые субъекты (темы) по отношению к высшим рангам. Далее, в перечислительных (списочных) структурах, в обособленных словосочетаниях прослеживаются такое же ранжирование предикатов, их противопоставление субъектной сфере. Это могут продемонстрировать приводимые Г.А. Золотовой «именные цепочки» [7, с. 88], например, запись из дневника Александра Блока: «*Месяц на ущербе за окном над крышами на востоке – страшный, острый серп*». Такие перечислительные цепочки, подобно так называемому изафету в тюркских языках, демонстрируют набор предикатов, сужающих смысловое поле. Признаки иерархии прослеживаются в таком известном примере «именного» стиля в лирике, как стихотворение З.Н. Гиппиус «Все кругом» (1904 г.), построенном как перечисление прилагательных в виде четырнадцати строк сонета: «*Страшное, грубое, липкое, грязное, / Жестко тупое, всегда безобразное, / <...> / Группо холодное, жалко ничтожное, / Непереносное, ложное, ложное!*» [3, с. 97–98]. Иерархия намечается уже эмфатической акцентуацией, позволяющей выделить, в частности, последний эпитет, дважды повторенный. Вместе с начальной «сильной» позицией очерчивается гендидес СТРАХ & ЛОЖЬ, составляющий верхушку предикатной иерархии.

Отмеченные свойства предикации определяют многомерность текста, отмеченную еще Л. Теньером, согласно которому в любом предложении «имеется антиномия между структурным порядком, который является многомерным <...> и одномерным линейным порядком», причем «говорить на данном языке – значит знать, в каких случаях синтаксически связанные слова не должны в речевой цепочке располагаться рядом» [18, с. 32–33]. Конкретизация условий многомерности позволяет выявить по крайней мере три фактора: иерархичность предикации, цикличность единиц речи (определяемых предикативным управлением) и дистанционные связи или дейксис, развивающийся из предикации (например, при посредстве дейктических глаголов или «местоглаголия», способствующих, в частности, возникновению «именного» стиля лирики [26]). Использование дейксиса особенно существенно для выявления сценичности повествования. Например, в новелле А.П. Чехова «Страх», от лица рассказчика сообщается, что герой (хозяин дома) «*подсел ко мне совсем близко*», после чего следует исповедь героя. Смысл сообщения не ограничивается констатацией факта, но вводит последующие события. Сам мотив БЛИЗОСТЬ предвосхищает последующие откровения. В свою очередь, следующее затем ночное свидание рассказчика с женой героя оказывается открытым героем, который пошел за забытым в комнате гостя головным убором и «*обеими руками надел на голову фуражку*». Жест облачения перед отъездом тут как бы отвергает доверительное сближение, отсылая к прошедшему.

Именно вопросы полноты признаков предикации (в частности, полупредикативности) как основы ее иерархии привели к известной дискуссии о роли категории лица в синтаксисе, в частности, об отношении ее к предикативности, известные по публикациям Н.Ю. Шведовой и С.Г. Ильенко. Тезис С.Г. Ильенко о том, что в предикации «персонализация должна рассматриваться в качестве цементирующей основы» как «аспект позиции говорящего» [10, с. 155–156] вызвал воз-

ражение Н.Ю. Шведовой: «субъект не является категорией, обязательно присутствующей в каждом предложении: его может вообще не быть. Сравни бессубъектные предложения: *Вечереет. Темно. Сыро* <...> Далеко не всегда присутствует семантический субъект и в личных двусоставных предложениях <...> *Жить – интересно*» [21, с. 152]. Разрешением этого спора, как известно, стало включение в круг предикатных признаков категории определенности (полноты) обозначения либо же имплицитности. «Категория личности / безличности предикатов имеет точки соприкосновения с определенностью референции», – отмечает К.А. Переверзев, – отсюда, например, проистекает «разница между *Старик вошел в комнату; Какой-то старик вошел в комнату*» [14, с. 33]. Проблема категории лица переводится в плоскость определенности – полного или имплицитного обозначения предикации. Последнее особенно актуально для фразеологизмов и пословиц, где наблюдается «редукция, или устранение субъекта из поверхностного плана выражения»: в этих случаях (как было показано на французском материале) «нулевая форма субъекта либо восстанавливается в виде имплицитного референта, либо существует в виде обобщенного представления <...>, где субъект растворяется в среде (*Vousloir c'est pouvoir* – желать значит мочь)» [20, с. 97]. В.Ю. Копров отметил именно неполноту, неопределенность, а не отсутствие субъекта в так называемых безличных конструкциях: «Имплицитность (неназванность) того или иного обязательного актанта в синтаксической конструкции не означает его отсутствия в предложении: в семантической структуре эта позиция остается и мысленно заполняется неопределенной или обобщенной номинацией» [12, с. 160].

Так, выстраивание предикатной иерархии приводит к вопросу о характеристике субъектов высказываний, характеризующимся этими предикатами. Такой характеристикой оказывается прежде всего понятие множественности субъектов, или полисубъектность, соответствующая полипредикативности. Согласно Г.А. Золотовой, «относительные, таксисные значения предикативных категорий, заключенные в «полупредикативных» компонентах, в осложненном предложении создают <...> моносубъектность – полисубъектность» [8, с. 102], так что множественность субъектов возникает не только из отмеченных выше денотативных ролей предиката, но и из предикатной иерархии таксиса. В частности, полисубъектность возникает в связи с обособленными словосочетаниями, с деепричастными оборотами. Здесь она оказывается различительным признаком: «Полисубъектность выводит из синонимического ряда конструкции с деепричастным, а нередко и с девербативным компонентами: ср. *Гость вошел в комнату, и хозяин поднялся ему навстречу; Как только гость вошел, хозяин поднялся...; Хозяин поднялся навстречу вошедшему гостю*» [8, с. 106].

В свою очередь, по аналогии с полупредикативностью можно говорить и о неполной, половинной характеристике субъекта, который, в частности, обнаруживает свойства, не исчерпываемые понятиями лица. Таково, в частности, предложенное А.М. Червоным определение семантического субъекта: «... «индивидуум» либо его «сублимат», <...> замещающий «позицию субъекта», либо определенная «точка зрения», либо как «среда субъекта»» [20, с. 99]. Обобщенный подход дал основание Г.А. Золотовой предложить концепцию субъектной перспективы текста, учитывающей как субъектов действия, так и локацию самого текста (авторизацию, адресацию, точки зрения): «Соотнесение субъекта сообщаемого факта (диктум) и

субъекта факта сообщения (модус) <...> позволяют выстроить субъектную перспективу высказывания» [9, с. 231].

Следствием такого распространения предикатных свойств на сферу субъектов оказывается включение безличных или неопределенно-личных субъектов в круг участников сценического действия. Например, предметная среда вводится в этот круг, не подвергаясь в то же время олицетворению. Между тем расширение круга явлений, становящихся субъектами действия, широко применяется в литературе, в частности, когда активными участниками действия становятся безликие стихийные силы. Подобные метаморфозы прослежены, например, в «Мастере и Маргарите» М.А. Булгакова, где именно целенаправленность действий стихии становится свидетельством ее превращения в субъект действия. Так, «гроза <...> функционирует в произведении вполне целенаправленно, наряду с одушевленными персонажами» [6, с. 107], не становясь при этом определенным действующим лицом. Такой же целесообразностью отмечено действие луны: «Маргарите <...> лунный свет раскрыл всю правду о сущности Воланда» [6, с. 112]. Именно такие стихии, превращающиеся в субъектов, но остающиеся неопределенно-личными сущностями без персонификации, являются общим местом фольклорного мифотворчества. Еще А.А. Потебня в исследовании об образе Доли, возражая против тезиса Ф.И. Буслаева о персонификации абстрактных понятий в фольклорных образах, отмечал отсутствие самой абстрактности, ибо «если спросим, принимались ли доля и горе за олицетворения отвлеченных понятий <...>, то должны будем ответить отрицательно. <...> явился вопрос о причине счастья и пр., и ответом на него послужило соединение в мысли личного ощущения счастья и мифического существа как причины» [15, с. 205–206].

Не касаясь особой сферы фольклора, заметим, что обращение не только со стихиями, но и с вещами как с субъектами действия достаточно распространено в литературе, в частности у Н.С. Лескова. В финале «Железной воли» главный герой умирает, объевшись блинами на поминках по своему сопернику, и эти блины ведут себя как активные участники событий, что обозначено писателем: «вошел в него сатана – вошел вместе с блином». Прозрачный намек на способность к речи как активное существо содержится в «Колыванском муже», где говорится о внезапной перемене в поведении персонажей: «Такие были твердые немецкие дамы <...>, а тут вдруг низошел на них дар нашего языка». Известно, что нисхождение Святого Духа отмечается в празднование Пятидесятницы и связано как раз с обретением речевого дара. Еще ближе к приведенным мыслям А.А. Потебни является сентенция из «Островитян» (гл. 22): «У несчастья есть свое милосердие: как кредитор, чтобы получить по документу долг, оно дает душе передышку». В этих примерах *Блин*, *Дар речи*, *Несчастье* становятся такими же действующими лицами, субъектами поступков, как и сами персонажи, при этом не обретая личностной определенности. Здесь представляются уместными старые риторические правила, по которым такого рода субъекты обозначались как имена собственные, с прописной буквы, например, как во Введении в «Историю» Н.М. Карамзина: «не можем ныне витийствовать в Истории <...> здравый вкус <...> отлучил Дееписание от Поэмы».

Очень существенно, что такое преображение стихий, не являющееся олицетворением (поскольку именно личные показатели остаются неопределенными), осуществляется и помимо

мифотворческой образности, в силу самих грамматических преобразований. Здесь наблюдается отмеченный Г.А. Золотовой «прием трансформации детерминирующих объектов в подлежащее» [7, с. 103] как основа формирования подобных неопределенно-личных субъектов. Не говоря об элементарных примерах взаимной замены субъектов и объектов при диатезе (*Он вылил воду* ↔ *Вода вылита им*), отметим, что трансформация в субъект таких расширителей предложения, как обстоятельства, становится очевидной при переводе на языки эргативного строя (где, например, «*Человек идет по дороге*» превратится в «*Дорога влечет человека идти по ней*»). Такое превращение в субъекта с необходимостью влечет за собой идиоматизацию выражений. В записи из дневника А.А. Блока от 11 апреля 1912 г. демонстрируется процесс переосмысления обстоятельств: «*Какая тоска – почти до слез. Ночь – на широкой набережной Невы, около университета, чуть видный среди камней ребенок, мальчик. Мать («простая») взяла его на руки, он обхватил ручонками ее шею – пугливо. Страшный, несчастный город, где ребенок теряется, сжимает горло слезами*». Здесь обстоятельства места и времени действия «*Город*» и «*Ночь*» становятся актантами, вызывающими поток чувств и размышлений наблюдателя. Но с такой метаморфозой они обретают также новый смысл: речь идет о неповторимой *Ночи* и о *Городе* – юдоли скорбей.

Такого рода превращение выводится из предикации как непосредственное следствие ее свойств: «Предикат, обычно насчитывающий несколько аргументов, является тем стержнем, который позволяет каждому члену предложения выступить в роли подлежащего» [20, с. 141]. Наконец, и помимо синтаксических трансформаций предметы, ставшие субъектами, переосмысляются как идиомы в силу особых отношений к предикации. В стихотворении А.А. Блока «*Сны раздумий небывалых / стерегут мой день*» действующие как антагонист *Сны* и протагонист *День*, представая субъектами, обретают особый, свойственный лишь данному поэтическому миру идиоматический смысл благодаря предикатам, указывающим на действие *стражи* и *небывалое* состояние. Идиоматизация субъекта отчетливо прослеживается, когда имена отмечаются особыми эпитетами, указывающими на предикации с семантическим сдвигом. Таковы, например, строки из «Нужды» И.С. Никитина: «*Лишь сырая земля / На широкой груди / Приют вечный дала / Жертве горькой нужды*» [4, с. 169]. Здесь актантами являются протагонист *Земля* и антагонист *Нужда*, определяющие субъектную перспективу *Жертвы*. Со своей стороны, *Сырая Земля* – это ипостась образа *Матери – Земли*, а отмеченная Горечью *Нужда* отсылает к образу *Злыдней*.

Такие **идиоматические субъекты** вместе со своим появлением вводят обозначения **мотивов** повествования, к которым отсылают связанные с ними предикаты. Например, в «Климе Самгине» (ч. 4, начало) А.М. Горького в портрете немецкой бюргерши возникает новый субъект – Пузырь: «*Она была так толста и мягка, что правая ягодица ее свешивалась со стула, точно пузырь, такими же пузырями вздувались бюст и живот*». Здесь вводится мотив НАДУТЫЙ ПУЗЫРЬ как прозрачная метафора надменности, и далее персонаж метонимически обозначается именно через этот мотив, представляющийся новым актантом.

Субъектная перспектива, расширяя круг актантов, в то же время открывает возможности представления их с единой точки зрения, в частности, в рамках внутреннего монолога,

солилоквии, которой заменяются диалогические отношения: «Отсутствие временной зависимости между двумя предикатами <...> – знак параллельности мира вещей и событий и мира мыслей. Соединение этих миров в одном предложении оказывается результатом взаимодействия диалога и монолога. Монологизация диалога позволяет соединить (но не слить) слово <...> героя и слово автора» [13, с. 93]. Осуществимость такого преобразования зиждется на неопределенности локации, подвижности границ между субъектами модуса и диктума, в частности, на приемах несобственно-прямой речи с неопределенной авторизацией и интерференцией ракурсов наблюдения.

Замена диалога внутренним монологом, в котором реплики партнеров представляются внутренним голосом, – это обычная практика в работе актера над ролью. Отсюда, как отмечалось нами в монографии [25, с. 199], следует несущественность диалога для определения драматического рода, признаки которого усматриваются в текстовой неоднородности. В частности, диегезис не противопоставляется мимесису [5, с. 19], а представляется как мимесис, направленный вовнутрь, на описание переживаний субъекта. Такого рода представление демонстрирует новелла «Анна на шее» А.П. Чехова, не раз представлявшаяся на сцене и на экране. Приведем описание переломного момента в жизни героини на балу, когда точки зрения меняются. Сначала речь ведет посторонний наблюдатель: в танце с офицером «она только поводила плечами и глядела лукаво», далее «публика вдруг расступилась <...> Это шел к ней его сиятельство», – сообщает свидетель, который должен знать присутствующих. Завершается сцена бала фразой «Было очень, очень весело!», которая явно принадлежит героине. Но объединяются все наблюдения речью рассказчика, который представляет их репликами внутреннего монолога.

В лирике солилоквия как способ сценического представления текста оказывается сопоставимой с голосом оракула, объединяющим реплики и вместе с тем дающим отстраненный, посторонний взгляд свидетеля. Включение лирического текста в солилоквию особенно заметно в высказываниях от первого лица (образа автора), которые фактически предстают как реплики внутреннего монолога некоторого постороннего свидетеля. Авторский образ оказывается одной из ипостасей Иного, а его Я – своеобразной маской в солилоквии. Таковы, например, стихотворения из «Заключения огнем и мраком» (№ 7) А.А. Блока: «Мне кто-то руку подает / И кто-то улыбается. / Ведет – и вижу: глубина, / Гранитом темным сжатая. / Течет она, поет она, / Зовет она, проклятая». Основным актантом в субъектной перспективе здесь является Глубина, причем она определяет мотив ПОЮЩЕЙ ГЛУБИНЫ, что отсылает к Одиссею и образам Сирен. Другим актантом оказывается *Кто-то неназванный*. Голос автора сводится к свидетельствам о восприятии его окружения, а он сам вполне представим как ипостась этих существ. Такова же функция Я-высказывания первого лица в «Балладе» З.Н. Гиппиус, где развивается мотив встречи мужчины с русалкой: «И радость меж нею и мной родилась, / <...> / Со сладко-горячую грустью сплелась, / И стало ей имя – влюбленность» [3, с. 89]. Актант «Радость» тут называется рассказчиком, но об этом свидетельствует поэтесса, не совпадающая со своим лирическим героем. Мотив РАДОСТЬ – ГРУСТЬ, вводимый этим актантом, раскрывается благодаря исповедальной модальности повествования. Но объединение всех этих реплик предполагает невидимого постороннего свидетеля, способного представить в своем опыте различные ипостаси.

Выводы. Интерпретационный потенциал текста, открывающий возможности его сценического истолкования, значительно шире одной лишь локации реплик, которая для сценария не имеет ведущего значения. Отсюда следует, что сценарий в начальном варианте может строиться без диалога, в виде внутреннего монолога (так называемой солилоквии). В частности, для исполнителя одной из ролей реплики всех остальных персонажей представляются как разговор с самим собой, с alter ego. Уместно напомнить, что, когда Ф. Лист вводил в позапрошлом веке обычай сольных концертов, он определял свои выступления как солилоквии. Зато значительно расширяется круг субъектов, не ограничивающийся персонажами и вовлекающий, как отмечалось, совершенно непредвиденных и не персонифицированных деятелей, таких как стихийные силы. Субъектная перспектива, со своей стороны, открывает возможности идиоматизации любых высказываний, представленных как реплики с подтекстом, авторизованные субъектами, которыми становятся посторонние предметы. Реплики как идиомы предварительно располагаются в солилоквии как исходной форме преобразования повествовательного текста в сценарий. Новейшие синтаксические теории подтверждают и уточняют старую гегелевскую мысль о писателе как актере, проигрывающем множество ролей.

Литература:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / М.В. Всеволодова – М.: Изд. Московского университета, 2000. – 504 с.
3. Гиппиус З.Н. Стихотворения. Живые лица / З.Н. Гиппиус. – М.: Художественная литература, 1991. – (Забывтая книга). – 472 с.
4. Горбачевич К.С. Словарь эпитетов русского литературного языка / К.С. Горбачевич, Е.П. Хабло. – Л.: Наука, 1979. – 588 с.
5. Гордиенко Е.И. Драматургическое действие в лингвосомиотическом аспекте (на материале русских и французских инсценировок повествовательной прозы): дисс. ... канд. филол. наук / Е.И. Гордиенко; Московский гос. университет. – М., 2014. – 283 с.
6. Журавлева О.Н. Луна как действующий персонаж в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» / О.Н. Журавлева // Лингвокультурология. – Вып. 1. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2007. – С. 103–120 с.
7. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 352 с.
8. Золотова Г.А. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания – 1995 – № 2 – С. 99–109.
9. Коммуникативная грамматика русского языка / [Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова]; под общ. ред. Г.А. Золотовой. – М., 1998. – 528 с.
10. Ильенко С.Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности / С.Г. Ильенко // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975 – С. 154–159.
11. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис / И.И. Ковтунова. – М.: Наука, 1986 – 210 с.
12. Копров В.Ю. Семантико-функциональный синтаксис русского языка в сопоставлении с английским и венгерским / В.Ю. Копров. – Воронеж: Изд. О.Ю. Алейников, 2010. – 328 с.
13. Онипенко Н.К. Сложное предложение на фоне коммуникативной типологии текста / Н.К. Онипенко // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 91–98

14. Переверзев К.А. Высказывание и ситуация: об онтологическом аспекте философии языка / К.А. Переверзев // Вопросы языкознания. – 1998. – № 5. – С. 24–52.
15. Потебня А.А. 1. О некоторых символах в славянской народной поэзии. 2. О связи некоторых представлений в языке. 3. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. 4. О доле и сродных с нею существах / А.А. Потебня. – 2-е изд. – Х. : Изд. М.В. Потебни, 1914 – 244 с.
16. Сидорова М.Ю. Субъектная перспектива в лирической поэзии / М.Ю. Сидорова, О. Чжонхюн // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2012. – № 2. – С. 81–87
17. Скороход Н.С. Проблемы театрального прочтения прозы : дисс. ... канд. иск. / Н.С. Скороход ; Рос. акад. театр. искусства ГИТИС. – М., 2008. – 205 с.
18. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
19. Фурашов В.И. Современный русский синтаксис / В.И. Фурашов. – Владимир : ВГТУ, 2010 – 370 с.
20. Червоный А.М. Структура и функциональная динамика категории «языковый субъект» (на материале французского языка) : дисс. ... докт. филол. наук / А.М. Червоный ; Таганрогский гос. пед. институт им. А.П. Чехова. – Таганрог, 2014. – 351 с.
21. Шведова Н.Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? / Н.Ю. Шведова // Русский язык. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – С. 143–153.
22. Юдкин-Рипун И.Н. Несобственно-прямая речь как средство фразеологической характеристики романтического персонажа / И.Н. Юдкин-Рипун // Мир романтизма : Сб. 13 (37). – Тверь : Тверской государственный университет, 2008. – С. 50–57.
23. Юдкин-Рипун И.Н. Дейктическая мотивировка идиоматической лексики в драмах Н.В. Гоголя (к 200-летию юбилею) / И.Н. Юдкин-Рипун // Взаимодействие лексики и грамматики в русском языке: проблемы, итоги и перспективы. – Тамбов : Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2009. – С. 308–325.
24. Юдкин-Рипун И.Н. Глагольная семантика и сценарная интерпретация повествовательного текста / И.Н. Юдкин-Рипун // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: філологія. – 2015. – Вип. 17. – Т. 2. – С. 143–147.
25. Yudkin-Ripun I.N. Aphoristic Foundations of Dramatic and Lyrical Poetry / I.N. Yudkin-Ripun – K. : Osvita Ukrainy, 2013 – (National Academy of Arts of Ukraine. Institute of Culturology) ISBN 978-966-2241-19-8 – 444 p.
26. Yudkin-Ripun I.N. Predication and Situation in the Scenic Scripts of Lyrics / I.N. Yudkin-Ripun // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: філологія. – 2016. – Вип. 20. – Т. 1. – С. 76–80.

Юдкин-Рипун І. М. Сценарій як інтерпретація суб'єктно-предикатних відношень тексту

Аногація. Перетворення літературного тексту на сценарій спирається на можливості, визначені аспектними характеристиками предикатів та колом актантів, що доповнюють персоніфікованих учасників дії. Відбувається ідіоматизація суб'єктів дії, які вводяться з перетворенням супутніх обставин. Вислови інтерпретуються як репліки внутрішнього монологу (солілоквії) спостерігача.

Ключові слова: суб'єктна перспектива, ідіоматичний суб'єкт, предикатна ієрархія, актант, солілоквія, мотив, спостерігач.

Yudkin-Ripun I. Script as an interpretation of the subjective-predicative relations of a text

Summary. The transformation of a literary text into a script is based upon the opportunities that are determined with the aspectual qualities of predicates and with the circle of an action's participants supplementing the personified participants of the events. The action's subjects turn into idioms while being introduced from the concomitant circumstances. The enunciations are interpreted as the cues of an inner monologue (soliloquy) of an observer.

Key words: subjective perspective, idiomatic subject, predicative hierarchy, action's participant, soliloquy, motif, observer.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Шикиринська О. Б.,

аспірант кафедри загального мовознавства
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ТЕАТРАЛЬНИЙ КОД ТВОРЧОСТІ ДЖ. БЕНЬЯНА І Г. СКОВОРОДИ

Анотація. Стаття присвячена осмисленню феномена театральності художнього тексту недраматичного жанру епохи бароко на прикладі творчості Дж. Бенъяна і Г. Сковороди.

Ключові слова: театральний код, бароко, містерія, часопростір.

*И великіи Персоны и подліи Маскы в важной сей
Житія нашего Комедіи премудрій Творець опредѣлил
Г. Сковорода*

Постановка проблеми. Феномен театральності в мистецтві і культурі посідав важливе місце в існуванні цивілізації з давніх часів. В античності він уособлювався в язичницьких містеріях, обрядових ходах, «Великих Діонісіях» і, власне, у формуванні драматургії як літературного жанру. За доби Середньовіччя з'явилися християнські містерії, «покаянні ходи», церемонія «спалення сует» (що і сьогодні представлена в європейській культурі традицією викидання старих речей перед Різдом) і паралельно виокремилися специфічні риси європейської народної сміхової культури. В епоху Відродження та бароко особливої популярності набули бали-маскаради та карнавали. Феномен карнавалізації, який М. Бахтін потрактує як «евристичний принцип, що дає змогу відкрити нове і досі небачене» [1], є невід'ємною частиною літературної свідомості людини Нового часу. В сучасних студіях широко вживаним є розуміння ігрового начала як важливого явища культури, в якій позиція *homo ludens* (Й. Гейзінга) є проявом особистої свободи [2].

Виникнення й еволюція карнавалу як культурного феномена і пов'язаного з ним явища театралізації літератури за доби бароко утілилися в концепції *theatrum mundi* (театр світу) із розумінням світу як витвору мистецтва. Ця теза сягає корінням філософсько-естетичного вислову Гая Петронія “*Mundus universus exercet histrioniam*” («Весь світ займається лицейством»), перефразування якого знаходимо у В. Шекспіра (комедія «Як вам це сподобається», акт II, сцена VII, монолог Жака): “*All the world's a stage, / And all the men and women merely players; / They have their exits and their entrances; / And one man in his time plays many parts, / His acts being seven ages*” («Весь світ є великою сценою, / І всі чоловіки й жінки лише актори; / У них свої є виходи й уходи; / І одна людина свого часу грає багато частин» [3] (підрядковий переклад власний – О. Ш.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен театральності в літературі сьогодні є предметом активного дослідження українських та російських літературознавців (Наталія Заварніцина [4], Катерина Полякова [5], Катерина Шевченко [6], Ірина Школа [7] та ін.). Їх методологічну базу складають концепції Р. Барта про знакову систему художнього твору [8], М. Бахтіна про карнавал як онтологічну категорію в контексті карнавального начала людської свідомості [1]. Поняття театральності як термін семіології активно впроваджувався Ю. Лотманом в контексті загального поняття культурного /

художнього коду літератури [9]. Під театральністю прози ми розуміємо наявність у ній властивого драматургічним жанрам способу особливого, «сценічного» розгортання дії та зображення характерів, елементів в тексті акторства, блазнівства, «театрального хронотопу» (М. Бахтін), «насиченості знаків та вражень» (Р. Барт).

Художня мова епохи бароко як інтегратор відповідної культури представлена підкресленою, навмисно театральною ускладненістю образів, їх піднесеністю та химерністю, скерованими на афектацію почуттів реципієнта. Численні алегорії, символи, декоративність та ускладнена метафоричність утворюють фундамент театральності барокового мистецтва слова. Трагічне світовідчуття культурного героя цієї доби продукує появу таких основних мотивів барокової естетики, як сон, марення, двійництво, духовна подорож, створення містерії смерті (від пограничного існування між землею та потойбіччям до естетики «танцю смерті»). Яскравими представниками літературного бароко в Англії та Україні є Джон Бенъян (John Bunyan, 1612–1688) та Григорій Сковорода (1722–1794), виразною спільною рисою творчості яких стала театралізація художнього дискурсу.

Метою статті є розкриття театральності прози Дж. Бенъяна і Г. Сковороди в контексті традицій середньовічної драматичної естетики. Завдання дослідження передбачає вивчення фігурування абстрактних понять як героїв творів, що було прикметною рисою середньовічної драматургії.

Виклад основного матеріалу. Англійський середньовічний театр XIV – XV ст. представлений яскравими візрцями християнських містерій в усій повноті їх різновиду: «гра» (play, ludus, gamen), мораліте (morality) та міраклі (miracle), які мають суто англійську назву цих п'єс «педжент» (pageant), що означає спеціальний двоповерховий «візок», верхня частина якого була імпровізованою сценою. Як свідчать дослідники (Н. Богодарова, Д. Іванов), давньоанглійські містерії, як і всі західноєвропейські твори цього жанру, мали спільну сюжетну основу – Старий і Новий Заповіти, а також виокремлюють деякі суто англійські риси: відсутність сюжетів так званого апо-стольського циклу; незначна кількість вставних сцен, а отже, і слабший фарсовий елемент сюжетів; обов'язкове музичне супроводження п'єс гімнами, псалмами, акафістами тощо як наочне підтвердження літургічних витоків драми [10; 11].

Персоніфіковані абстрактні образи є героями найбільш знаної повісті Дж. Бенъяна «Шлях паломника», ніби запрошуючи читача у світ середньовічної містерії-мораліте – різновиду літургічної драми, в якому уособлення застосовувалося до моральних якостей на кшталт Віри, Надії, Совісті, Слухняності, Працьовитості, Пицтва, Скупості, Насолоди, Лестошів, Обжерливості, Відплати тощо.

Власні імена взагалі відсутні у повісті Дж. Бенъяна «Шлях Паломника». Головні герої – це Християнин та його дружина Християнка, які незалежно одне від одного проходять свій влас-

ний шлях до спасіння. Мешканці міста Загібель, вони почергово залишають його через Тісні врата і стають на паломницький шлях. Їх сусіди, Впертий та Зговірливий, зневірилися в обраному Християнином шляху, побачивши непрохідне багно зневіри перед Тісними вратами, що ведуть до нового рівня свідомості. Мирський Мудрець спокушає Християнина залишитися у селищі Благодрав'я та потоваришувати з людиною на ім'я Законність. Герой ледь встигає не підпасти під смертельні стріли прислужників Вельзевула, що настигали тих, кого спіткають сумніви під Тісними Вратами до нового життя. Ідучи вузьким та непомітним шляхом Істини, прокладеним патріархами, пророками, Христом та його апостолами, Християнин досягає пагорба з Хрестом та позбавляється тягаря гріхів. Там його привітали три янголи, одягнули у святкове вбрання та вручили Ключ Божественної Обітниці та свиток з печаткою, що був перепусткою до Небесного Граду. Такі герої, як Формаліст, Лицемир, Боязкий, Недовірливий, малодушно обирали легкі шляхи дорогою до Небесного граду, а отже, не змогли його дістатися. Одні зникли на шляхах Небезпека та Загібель, інші малодушно повертали назад.

Випробування Християнина продовжилися перед входом до чертогу Величі як необхідність пройти повз двох грізних левів, укріпившись вірою, після чого він був винагороджений спілкуванням з Мудрістю, Благодестям і Милосердям про велич Божественного плану. Спорядившись бронєю і зброєю, що не старіє й не зношується довіку, він успішно долає янгола безодні Аполліона в долині Приниження; не спокушається приманливим вертепом Язичництва і Папства у долині смертної Тіні, суцільно усяяною кістками подорожніх, які попалися в їх лапи; проходить випробування в місті Суєт, в якому цілодобово працює ярмарок спокус. Продавці Ярмарку Суєт, освітленого зловісним багряним світлом, невтомно зваблювали подорожніх різноманітним товаром: домами, посадами, титулами, пристрастями, цілодобовими видовищами крадіяства, вбивств, клятвopушень та плотських утіх. За неприйнятне ставлення Християнин та його супутник Вірний потрапили під суд Заздрості, Забобону і Догідництва. Вірний був жорстоко страчений у місті Суєт, а Християнин врятувався втечею в супроводі Того, хто сподівається, приголомшеного стратою благочестивої людини. Випробування віри продовжилися в палаці Сумніву катуваннями великана Відчая, який закликав подорожніх накласти на себе руки та покінчити зі стражданнями. Подолавши перешкоду у вигляді Спокусника-Лжеапостола та смертельні води бурхливої ріки країни Єднання, друзі нарешті дісталися Небесного Граду, де їх привітало піснями янгольське воїнство.

Властива середньовічній містерії тривінева структура часопростору (*небо – земля – пекло*) органічно перейшла в барокову драму і знайшла своє відображення в повісті «Шлях Паломника» Дж. Беньяна, що, як бачимо, генетично пов'язана з образною системою літургійної драми-мораліте. *Небо* уособлює образ Небесного граду, якого прагнуть дістатися благочестиві люди, але тільки обрані, сильні духом і вірою отримують в ньому життя вічне. *Земля* зображується царинною зваб і спокус, де переважають хибні цінності, слідування яким веде до втрати своєї душі й надії на спасіння. Власне, вже на землі розташовано замок Вельзевула, з якого його прислужники влучають смертоносні стріли по шукачах справжньої віри. *Пекло* поглинає заблудші душі, не даючи їм шансу на відродження. Образ пекельних врат передає жах від перебування поблизу примарного онтологічного простору, пов'язаного з уявленням

про потрапляння до вирви пекельних мук за ведення грішного життя. На думку автора, саме на землі людина має зробити свій вибір між пеклом та раєм.

Як проповідник англійської протестантської церкви Дж. Беньян робить окремий акцент на хибній, з його точки зору, поганській, або католицькій, вірі, втілений в образах вертепу Язичництва і Папства. Як людина, що потерпала від гоніння за протестантські умонастрої та більшу частину свідомого життя провела за ґратами, де й написала повість про духовну подорож Паломника, автор був одержимий своєю месіанською роллю та зміг у яскравій художній формі передати горіння реформаторською релігійною ідеєю та надихнути на подвиг слідування їй своїх сучасників та наступні покоління читачів.

Поняття «театр» неодноразово зустрічаємо в доробку Г. Сковороди у різних значеннях: «царській театр» («Благодарный Еродий»), «воинский театр» («Книжечка Плутархова о спокойствии души»), театр «Привидный» як символ каяття душі («Благодарный Еродий»), «Вселенский сей Чудотворный Театр» («Диалог. Имя ему: Потоп Змийн») тощо. «На театр Жизни нашей» мислитель відчуває себе глядачем («Зрителем Вселенского сего Чудотворного Театра») і навіть радить поводитися у житті як у театрі («Поступай и здесь так, как на оперѣ, и довольствуйся тѣм, что глазам твоим представляется, а за ширмы и за хребет театра не заглядывай. Здѣлана сѣя занавѣса нарочно для худородных и склонных к любопытству Сердец. Потому что подлость, чем в ближайшее знакомство входит, тѣм пуше к великим дѣлам и персонам учтивость свою терцет») [12, с. 148].

Цікаво, що «театр життя» Г. Сковорода сприймає не як трагедію, а безпосередньо як *комедію*: «И развѣ я не понимаю, – писал він у листі до Василя Максимовича, – что мудрии люде житіе челоуѣческое уподобили комедіальним играм? Можно сказать, что ты этой персоны по природѣ удачно представишь на театрѣ не можеш. Но лзя ли сказать, что тая или другая персона Комедіи вредна, если благоразумной сочинитель ея опредѣлил? И великии Персоны и подлии Маски в важной сей Житія нашего Комедіи премудрий Творец опредѣлил» [13, с. 389]. Трагедійне «смятеніе на театрѣ» буття він пояснює неслідуванню своїй природі, бажанням людей прийняти «противную их природѣ стать», так би мовити, грати не свою роль. Как «из Обхожденія Житейскаго, так и из Театральных Представлений», як вважає Г. Сковорода, людина пізнає світ, переживає певні уроки та отримує можливість стати на шлях самовдосконалення.

Концепт «маска» грає важливу роль в проповіді слідування своєму призначенню. Г. Сковорода здебільшого вживає його, коли прагне продемонструвати наслідки неслідування своїй натурі, себто життєвому покликанню: «Вот мое мнѣніе и намѣреніе, длячего я всегда наставлял совѣтоваться молодым людам з своєю природою, чтоб оны на театрѣ Жизни нашей могли наблюдать благопристойность, искусним Акторам приличную. А если кто по случаю надѣл Маску, не совѣм еѣо Натурѣ приличную, дабы сколь возможно удачно в оной и без соблазнов поступал и чтоб хотя по нѣкоторой часты жалобы меж народом и роптанія пред Богом ѿ состоянїи своем уменьшились. Я бы сам севодня же бросил мое состоянїе и вступил бы в иное, если б не чувствовал, что клопотливая моя и меланхоличная природа к самой подлой («подлий» вживається у значенні «бідний» – *О. Ш.*) приватной и уединенной Маскѣ способна, в которой, если не могу ни в чем любезному отечеству услужить, то, по крайней мѣры, всѣмы силами стараться стану не быть никому ни в чем вредним» [13, с. 390].

Серед абстрактних образів, до яких вдається Г. Сковорода у своїх творах, суттєво переважає образ Премудрості Божої. Премудрість і Людина стали персонажами невеликої драматичної мініатюри «Разговор о Премудрости», яка є різновидом агону – словесного диспуту як центрального композиційного елемента аттичної драми. Автор не випадково обирає цей жанровий різновид, оскільки його тлумачення Премудрості більш співвідноситься не з ортодоксальною, а з античною традицією розуміння сутності цього таємничого поняття. Він проводить паралель «Софія – Мінерва – Христос», підкреслюючи, що Премудрість Божа перебувала й серед язичників («в хинской стороне»), і демонструючи теософське переконання ідеї перебування частинки божественної істини в будь-якому віровченні.

В маленькій драматичній мініатюрі, – констатує Тетяна Шевчук у студії «Розмова про Премудрість з Григорієм Сковородою», – майстерно передано трагедійне напруження в розвитку дії. Якщо в експозиції обидва персонажі налаштовані доброзичливо, в ході розмови кожний із них починає нервувати (Людина через неспроможність зрозуміти глибину божого задуму, а Мудрість – через обмеженість і самовпевненість співрозмовника), то в заключній частині вони вже кричать один на одного і в тій лайці останнє слово залишається за Людиною: «Дурак! Вѣтъ глупа ты сама; Ты врѣиш! ты всю врѣиш; Ищезни проч! Ищезни лучше ты! тощо. Людина як збірний образ народу залишається переконаною у своїй правоті і доходить до тотальної підміни понять: вона вважає глупою саму Мудрість, оскільки, на її погляд, та говорить їй неснітніці» [14, с. 173].

В пізніх діалогах Г. Сковороди та «Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим» (1783 р.) та «Пря бѣсу со Варсавою», що відрізняються високим ступенем художності, на відміну від ранніх, «платонівських» за структурними особливостями, взірців, фігурує абстрактний образ сатани / Даймона, який виявляється внутрішнім «Я» головного героя Варсави, що веде суперечку з темною стороною власної душі. Власне, й сама будова цих діалогів представлена у вигляді п'єси, в якій кожна репліка дійових осіб прописується із вказанням її носія, а сама дія має виразний сценічний ефект. Крім вказаних двох діалогів Г. Сковороди, максимально наближених до структури п'єси, можна вважати й такі твори: «Благодарный Еродій» (1787 р.), «Убогий Жайворонок» (1787 р.), «Діалог. Имя ему – Потоп змін» (1791 р.).

В діалогах «Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим» та «Пря бѣсу со Варсавою» виразно представлена трирівнева оповідна структура «небо – земля – пекло», що органічно походить від середньовічної літургійної драми. Як і в творах Дж. Беньяна, земля є уособленням «Адського Царства», де торжествують Клевета і Кознь, де лунають молитви лицемерів, а подорожуючі багатії співають свою життєстверджувальні пісні (наведена пісня багатія є перекладеним уривком з втраченої трагедії Еврипіда «Беллерофонт», з яким Г. Сковорода міг познайомитися з «Моральних листів до Луцилія» Сенеки (див. детальніше: [18]):

Пусть я во свѣтъ скверн – только бы был богат.

Днесь не в моду совѣсть, но злато идет в лад.

Как нажил, не спросят, только б жирный был грош.

Сколь богат, столь всѣм брат и честен и пригож [13, с. 70].

«Мыр» (себто Всесвіт, цивілізація в її історичному розвої, Біблія, макро- і мікрокосм), «во Злѣ лежашій, аки Блудница»,

у потрактуванні Г. Сковороди ненабагато відрізняється від метафоричного Ярмарку Суєт Дж. Беньяна: «Мыр же есть Море потопляющихся, Страна моровою Язвою прокаженных, Ограда лютых Львов, Острог плѣнных, Торжище Блудников, Удича Сластолюбная, Пещь, распалаяющая Похоти, Пир бѣснующихся, Лик и Коровод Пяно-сумозбродных, и не истрезвлятся, дондеже изнурятся. Кратко сказать: Слѣпцы за Слѣпцем в Бездну грядуще» [13, с. 108]. Водночас мыр є і «Прекрасный Храм Премудраго Бога», оскільки зажди залишає надію на спасіння («Діалог. Имя ему: Потоп Змін»). В картині світу Г. Сковороди яскраво представлена вертикаль «земля – небо». Виразними маркерами Неба стала парадигма позитивних номінацій, пов'язаних з пересотворенням світу, вірою в спасіння і прийдешній Новий Єрусалим: «Обновление Мыра» («Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим»); «Край Райский» («Пря бѣсу со Варсавою»); «О Преображении», «О Воскресении» («Діалог. Имя ему: Потоп Змін»).

Вельми подібними до жанру п'єси можна вважати й такі казкові притчі Г. Сковороди, як «Благодарный Еродій» та «Притча, нареченна Убогий Жайворонок». В їх основу покладено роздуми про питання виховання, навчання і вдячності. Розмова Мавпи з Єродієвим пташенням про виховання розкриває думки автора про значущість злагоди в родині і роль батьківської уваги до дитини, що здатні максимально вберегти від негативного впливу розбещеного суспільства. Розмова жайворонка Сабаша з Тетерваком, дятлом Немесом, батьком Алаудой й іншими персонажами є своєрідною духовною мандрівкою, яка вчить тому, що життя – це «безперервний шлях», а світ – «великий океан», численні перепопи якого (скелі, провалля, глибини, вітри, спокуси) здатні подолати лише обрані щасливці, вільні духом і вірою. Опис земних небезпек вельми нагадує перешкоди, які долав Християнин Дж. Беньяна на своєму паломницькому шляху, спільною є й мораль творів англійського й українського письменників: спокуси цього світу на кожному кроці підстерігають необачну людину, відволікають від віри, позбавляють надії на спасіння.

Як зазначалося, оповідна структура значного відсотку ранніх діалогів Г. Сковороди, зокрема «Наркісс. Разглагол о Том: УЗНАЙ СЕБЕ» (1769 р.), «Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни» (1773 р.), «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира» (1774 р.), більше нагадує традиційні платонівські взірці, однак і в них є наявними виразні атрибути театральності. Як у драматичному творі, автор чітко зазначає діючих персонажів кожного з діалогів.

У діалозі «Наркісс. Разглагол о Том: УЗНАЙ СЕБЕ» (1769 р.) міститься пролог, який з нововведення давньогрецького трагедіографа Еврипіда (480–406 рр. до н. е.) став обов'язковою частиною драматичного твору. У пролозі викладено античну версію міфа про Нарциса та подається авторське розуміння глибинної сутності цього міфу. Далі представлено сім «Розмов» з подібною назвою «... о том: знай себе», окрім останньої Розмови («... о истинном человеке или о воскресении»), що нагадують сім актів п'єси. Під назвою кожного «акту» перераховуються діючі особи у традиціях оформлення драматичного твору:

РАЗГОВОР о том: Знай себе.

Лица: Лука, его Друг и Сосѣд.

<...>

РАЗГОВОР 2-й О том же: Знай себе.

Лица: Клеопа, Лука и Друг.

<...>

РАЗГОВОР 3-й О том же: Знай себе.

Лица: Клеопа, Филон, Друг.

<...> тощо.

Закінчується діалог «Наркісс...» розділом «Симфонія...», який складається з умовного виступу «Хору» та чотирьох невеликих «симфоній», представлених уривками цитат з біблійних псалмів, які почергово співають учасники розмови, ілюструючи ними свої думки.

Менш подібним до драматичного твору, але близьким до вищеописаної структури є й інший діалог Г. Сковороди «СvМФОНІА, нареченная КНИГА АСХАНЬ о ПОЗНАНІИ САМАГО СЕБЕ» (1767 р.), написаний приблизно двома роками раніше. Ці два твори об'єднані однаковою групою дійових осіб. Героями діалогів «Наркісс...» і «...Асхань...» стали такі персонажі: Лука, Друг, сусід Луки, Клеопа (в «...Асхані...» – Конон), Філон, старець Памва, Антон, Квадрат. Питання про те, хто такі Квадрат, Памва та інші дійові особи, не отримало достатнього висвітлення в роботах учених. Сковородинознавці Т. Александрович, С. Дігтяр, Л. Махновець, А. Ніженець, Т. Шевчук переважно фокусували увагу на аналізі прототипів героїв діалогів «острогозько-бабаївського циклу» (1773–1774 рр.): Якова, Афанасія, Лонгіна, Ермолая, Григорія, представлених особистими друзями автора. В цьому дослідженні пропонується як гіпотеза такий варіант тлумачення цих загадкових осіб:

Друг – Григорій Сковорода.

Лука – святий апостол, євангеліст (апостол із 70-ох, тобто 12 апостолів Христа та їх учнів). Лікар за освітою, був одним із перших язичників, що прийняли християнство. Став сподвижником св. апостола Павла, якого він лікував від хвороб. Ап. Павло в Посл. до Колос. (IV, 14) називає його «люб'язним лікарем». У діалозі Г. Сковороди герой на ім'я Лука називає Святе Письмо «врачевством» своїх думок [12, с. 158].

Клеопа (він же ж Сусід Луки) – апостол із 70-ох, юний супутник євангеліста Луки (Див.: Лк, 24:25). Після розп'яття Ісус Христос явився Луці і Клеопі, що направлялися в місто Еммаус. В аналізованих діалогах Г. Сковороди відчувається юність Клеопи та його близькість з Лукою. Додатковим аргументом слугують згадки про Луку та Клеопу як біблійних персонажів в інших діалогах різних років: «Из сих хлѣбов один вкушают два путники: Лука и славный взором Клеопа» («...Икона Алквіадская...» [13, с. 26]); «Сим путем шествовали Лука и Клеопа» («Брань Архистратига Михаила со Сатаною...» [13, с. 68]); «А Лука и Клеопа – не херувімы ли? Я вчера в храмѣ слушала их путешествие и вельми услаждалася» («...Потоп Зміин» [13, с. 142]); «Не одно ли моего тайно касается обонянія, услаждающая горящее во мнѣ с Клеопою и Лукою сердце мое?» («Бесѣда 2-я...» [13, с. 300]) тощо.

Квадрат – Кодрат або Квадрат (з давньогр. Αἰὸς Κοδράτος), апостол із 70-ох, афінський єпископ, перший з грецьких апологетів, мученик.

Філон – єврейський теолог і філософ Філон Олександрійський (б. 25 р. до н.е. – б. 50 р. н.е.). Його погляди сформувалися під значним впливом платонізму, а основним способом потрактування Святого Письма стала алегореза. В промовах Філона як героя діалогу «Наркісс» міститься відлуння платонічних ідеологем. Так, наприклад, на його вислів «Но и мы по сіе время одно только во всем свѣтѣ нащитали, затѣм что

другого в нем ничего не видали» співбесідник Клеопа реагує так: «Не лучше ли тебе сказать, что нам одна только тѣнь была видна» [12, с. 177], в чому можна побачити натяк на його сповідання філософії Платона (як робив його ймовірний прототип Філон Олександрійський), адже концепт «тінь» посідає ключове місце у вченні про світ ідей.

Памва – преподобний Памва (IV ст.), прожив до глибокої старості в пустелі Єгипту. Довго був неграмотним, потім вивчився і мав багатьох учнів. Герой ранніх діалогів Г. Сковороди на ім'я Памва є «старцем», на його адресу жартівливо кажуть «Куда долго учишься!.. Уже ли ты научился Давидовому псалму?» [12, с. 183]. Співбесідники згадують про те, що Господь позбавив його «языка непреподобна» [12, с. 183] і він сам у молитвах: «Господи! Избави душу мою от устен сих неправедных... от языка непреподобна...» [12, с. 189]. Втім, як і його ймовірний прототип, в обох діалогах старець Памва багато повчає.

Антон – Антоній Великий, скитник, сучасник преподобного Памви.

Конон – святий мученик Конон Ісаврійський, сучасник перших апостолів.

Висновки. Виходячи з викладеної гіпотези, вважаємо, що є всі підстави говорити про високий ступінь театральності прози Г. Сковороди, діатрибічний характер його діалогів, їх сміховий аспект, зумовлений ступенем відмінності викладених героями думок від традиційних церковних тлумачень їх світоглядних позицій. Якщо Г. Сковорода здебільшого орієнтується на античну традицію драми і структуру платонівських діалогів, то художній доробок Дж. Беньяна більш залежний від літургійної середньовічної драми-мораліте. Пізні діалоги Г. Сковороди («Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим», «Пря бѣсу со Варсавою») також сягають корінням релігійної драми, головною ознакою якої є наявність алегоричних персоніфікованих образів і понять в контексті оповідної структури «небо – земля – пекло». У Дж. Беньяна концепт неба розкривається у понятті *Небесного граду*, в якому живуть праведники, що змогли уникнути спокус цього світу. Причому їх життя у потойбічному світі вельми нагадує життя багатів земного світу: після перетинання річки смерті Християну відвозять до граду на шикарній колісниці, подружжя перебуває у захищеному місті, співає християнські пісні, тобто отримує цілком земні задоволення. Якщо уявлення англійського проповідника про спасіння обмежені середньовічною тезою про гріховність плоті і зводяться до картини реалізації земних радощів на неземному, безплотному рівні, то бачення Г. Сковороди «горней республіки» різко відрізняється глибиною і філософічністю її розуміння. Згідно з переконанням українського мислителя розуміння Біблії як символічного світу продукує уявлення про духовний світ як ідеальну «країну і царство любові», що живе згідно з божественними / космічними законами і не має нічого спільного з земним прототипом суспільного життя.

Окреме місце в творах Дж. Беньяна і Г. Сковороди відводиться численним вставним оповіданням (притчам, байкам, спогадам), які грають роль інтермедій, несуть виразну дидактичну функцію. Обом авторам однаково властиві і різноманітні прояви «авторської маски» та вибудовування певних «масок» своїх персонажів. Образ Християнина є виразною іпостассю Дж. Беньяна; Г. Сковорода також постійно фігурує на сторінках своїх творів як персонаж (Друг, Григорій, Варсава).

Встановлення драматичних елементів у творах Дж. Беньяна і Г. Сковороди, які за своєю жанровою ознакою не є драматичними як такі, дає змогу вибудувати спільні для загальноєвропейського простору складові парадигми барокового художнього мислення: героями стають філософські ідеї та образи, асоціативно-смысловая гра з якими є не тільки специфічною рисою індивідуального художнього методу митців, але й дає змогу створити моделі філософсько-релігійної картини світу в рамках театралізованої художньої думки. Характерними особливостями цих моделей є ігрова трансформація часопросторових пластів дійсності, їх взаємопроникнення, уявлення про ілюзорні форми буття, яке асоціюється з постановним, театральним простором.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо вивчення феномена театральності як форми специфічного буття культури і явища художнього дискурсу у творах недраматичних жанрів митців різних епох, що дає їм змогу створити принципово новий тип художньої творчості, пов'язаний з феноменом театралізації літературної свідомості.

Література:

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
2. Гейзинга Й. Homo Ludens: Статьи по истории культуры / Й. Гейзинга ; пер., сост. и вступ. ст. Д. Сильвестрова. – М. : Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с.
3. The Complete Works of William Shakespeare “As You Like It” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://shakespeare.mit.edu/asyoulikeit/full.html>.
4. Заварничина Н. Художественная специфика феномена театралізації в русской прозе 1920-х – начала 1930-х годов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Н. Заварничина ; Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 2013. – 23 с.
5. Полякова Е. Поэтика драмы и эстетика театра в романе: «Идиот» и «Анна Каренина» / Е. Полякова. – М. : РГГУ, 2002. – 328 с.
6. Шевченко Е. Эстетика балагана в русской драматургии 1900-х – 1930-х годов / Е. Шевченко. – Самара : Изд-во СНЦ РАН, 2010. – 484 с.
7. Школа І. «Подорож...» М. Йогансена і «Повернення Дон Кіхота» Г.-К. Честертон: дискурс театральності недраматичного твору / І. Школа // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки : зб. наук. праць / за ред. О. Філатової. – Миколаїв : МНУ імені В. Сухомлинського, 2014. – С. 304–307.
8. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
9. Лотман Ю. Избранные статьи: Собр. соч. : в 3 т. / Ю. Лотман. – Таллин : Александра, 1992. – Т. 1 : Семиотика культуры и понятие текста. – 1992. – С. 129–132.
10. Богодарова Н. Театр мистерии и город в Англии в XIV – первой половине XV в. (К вопросу о культуре английского средневекового города) / Н. Богодарова // Средние века. – 1975. – Вып. 39. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://annales.info/evrope/england/misterii.htm>.
11. Иванов Д. Из истории английского театра / Д. Иванов // Иностранная литература. – 2014. – № 5. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/inostran/2014/5/iv1.html>.
12. Сковорода Г. Зібрання творів : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. I. – 532 с.
13. Сковорода Г. Зібрання творів : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. II. – 574 с.
14. Шевчук Т. Розмова про Премудрість з Григорієм Сковородою / Т. Шевчук // Переяславські сковородинські студії : збірник наукових праць. – Вип. I. – Переяслав-Хмельницький : Вид-во ДВНЗ ПХДПУ, 2011. – С. 169–175.

Шикиринская О. Б. Театральный код творчества Дж. Беньяна и Г. Сковороды

Аннотация. Статья посвящена осмыслению феномена театральности художественного текста недраматического жанра эпохи барокко на примере творчества Дж. Беньяна и Г. Сковороды.

Ключевые слова: театральный код, барокко, мистерия, хронотоп.

Shykyrynska O. Theatre code of J. Bunyan and G. Skovoroda fictions

Summary. The article deals with the comprehension of the phenomenon of theatricality of baroque art text, which is not dramatic on the example of J. Bunyan and G. Skovoroda creativity.

Key words: theater code, baroque, aesthetics, time space.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ,
ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

*Беценко Т. П.,**доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

КАНОНИЧЕСКИЕ ТЕКСТОВО-ОБРАЗНЫЕ СТРУКТУРЫ В УКРАИНСКИХ И БЕЛАРУССКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению понятия каноничности (формульности, универсальности) языкового текстообразования украинского и белорусского песенного фольклора. Канонические структуры осмысливаются как традиционные, закономерные единицы, которые формируют национально-песенный словесно-образный континуум. Предложена попытка в общих чертах, сжато проанализировать тексто-образные канонические структуры, характерные для украинского и белорусского народного творчества. Выделены атрибутивные, субстантивные, вербальные, адвербиальные, предикативные тексто-образные универсалии – формулы. Примеры рассматриваемых единиц приведены из первоисточников. Для сравнения предложен разнообразный иллюстративный материал из белорусского и украинского песенного фольклора. Резюмируется мысль о древности, самобытности и украинской, и белорусской народнопесенной культуры песнетворчества, что подтверждается богатым и разнообразным языковым материалом, в частности синтаксическими структурами – единицами наивысшего уровня языка.

Ключевые слова: язык украинского и белорусского народного творчества, язык фольклора, канонические структуры народных песенных текстов, атрибутивные формулы, субстантивные конструкции, вербальные структуры, адвербиальные тексто-образные универсалии, предикативные тексто-образные единицы.

Постановка проблемы. Народнопесенное творчество является той языково-культурной средой, которая тесно взаимосвязана с народным мышлением, мировоззрением, бытовыми представлениями, то есть со всеми сторонами жизнедеятельности этноса. Особенностью фольклорно-песенных текстов считаем каноничность их образно-языкового оформления. Известно, что фольклорно-песенные произведения – факты самого древнего поэтического творчества. Если брать во внимание родственность украинского и белорусского народов и их культур, то интерес вызывает сравнительный анализ языкового материала, в частности образно-языковых структур, наблюдаемых в текстах народнопесенного творчества. Это даст возможность понять специфику поэтического мышления, поэтического видения мира древних славян и его воплощения в словесно-образных знаках. Результаты наблюдений на примере языкового материала будут подтверждением родственности становления и развития славянских этносов.

Актуальность исследования состоит в том, чтобы убедительно засвидетельствовать языковые каноны народного песнетворчества, наблюдаемые в украинском и белорусском фольклорно-песенном континууме, которые служат доказательством самобытности, оригинальности словесно-образной песенной культуры украинцев и белорусов и вместе с тем – их родственности, близости.

Анализ последних исследований. Языку украинского фольклорно-песенного творчества посвящены работы А. Потебни, П. Житецкого, А. Назарука, Л. Рак, Св. Ермоленко, Н. Данилюк, Т. Беценко и др. В частности, попытка рассмотреть тексто-образные канонические структуры представлена в исследованиях Т. Беценко. В белорусском научном наследии засвидетельствована пока что одна работа, известная нам, которая посвящена формульным текстообразующим структурам народного творчества. Ее автором является Т. Ивахненко. В исследовании глубоко и конкретно изложен материал, подтверждающий факт формульности белорусского народного песенного творчества. Сравнение украинского и белорусского народного песенного творчества в плоскости его языкового оформления, канонов словесно-образного конструирования пока что не было предметом научного рассмотрения.

Цель статьи – выявить и описать словесно-образные конструкции, характерные для украинского и белорусского народно-песенного текстообразования, с точки зрения их каноничности, универсальности и одновременно уникальности. Основная задача – типизировать тексто-образные формулы (универсалии) как системоорганизующие единицы фольклорного дискурса украинских и белорусских народных песен.

Изложение основного материала. Каноничность словесно-образной организации народно-песенных произведений рассматриваем как фольклорную категорию, свидетельствующую о сложившейся языковой традиции, и вместе с тем – о своеобразии, самобытности, оригинальности отдельной культуры, в частности – украинской и белорусской.

Каноничность также понимаем как традиционность, формульность, универсальность. Без канонов текстообразования немислимо существование народного творчества. Поэтому традиция – свидетельство бытия этнической культурной реальности.

Наличие тексто-образных формул (универсалий) – показатель устойчивой, сформировавшейся по правилам (нормам) и законам песенной традиции, её закреплённости за отдельным национально-языковым континуумом.

Наблюдения за тексто-образной организацией народно-песенной культуры двух родственных этносов дают возможность констатировать, что народное творчество (по параметрам художественности, языковой эстетики, языкового оформления, а также по форме и содержанию) в обоих случаях – явление неповторяющееся, отличное от других славянских культур.

Итак, формульность, то есть тексто-образная универсальность, каноничность языкового текстообразования – факт реальной языковой текстовой организации фольклорных произведений. В украинской, как и в белорусской народно-песенной традиции, фиксируем характерные разновидности формул – тексто-образных универсалий.

В белорусском и украинском народно-песенном творчестве, по нашим наблюдениям, представлены канонические тексто-образные универсалии – атрибутивные, субстантивные, вербальные, адвербиальные, предикативные структуры.

Атрибутивные конструкции – структурные образования типа «прилагательное + существительное». Распространенные модели – контаминации прилагательного с семантикой цвета и существительного, обозначающего часть тела человека: *русая кася* [8, с. 40], *з белых плеч* [10, с. 81], *белая ручка* [8, с. 43]; прилагательного с цветовым признаком и существительного с семантикой ландшафта местности, рельефа: *зяленьмі лугамі* [8, с. 27], *зялену дубраву* [8, с. 287]; прилагательного-цветообозначения и существительного – названия предмета: *белі ручнічкі* [8, с. 41], *чорн шоук* [8, с. 53], *белы жемчуг* [8, с. 53], *зяленую скрыню* [8, с. 281]; прилагательного-цветообозначения и существительного-флоронома: *сінія васілечкі*, *зялен явор* [8, с. 27]; прилагательного-цветообозначения и существительного-фаунонима: *вараны конік* [8, с. 296], *зязюлька шэрую*, *баращачка чорненкі* [10, с. 415], *сізы голубы* [8, с. 53], *шэра вутачка* [10, с. 207], *беля лябедкі* [8, с. 54]; прилагательного со значением размера и существительного – названия части тела, особенностей человека: *дробня слезкі* [8, с. 9] и др.

Белорусскому народному творчеству присущи универсальные для славянского фольклора формулы: *буйны ветры* [8, с. 37], *дробны дажджи* [8, с. 37], *маманька родная* [8, с. 51], *дзіуненькі сон* [8, с. 54], *ясен сокал* [8, с. 54], *холодная вада* [8, с. 290], *драмучымі лясамі* [8, с. 427], *цёмная ночачка* [8, с. 428], *ясен месяц* [8, с. 428], *луг зялень* [10, с. 47], *быстрая ракі* [10, с. 206], *быстра вода* [10, с. 80]. Очень близки такие конструкции к тем, которые наблюдаем в украинском народном эпосе: *бистрі води* [14, с. 327, 333], *біле каміння* [14, с. 163, 183, 188, 197, 202], *білий камінь* [14, с. 109, 124, 125, 128, 312, 314, 315 та ін.], *білі руки* [4, с. 145, 284], *буйні вітри* [14, с. 176, 291], *дрібен дощик* [14, с. 107, 108, 223, 254], *дрібні сльози* [14, с. 94, 96, 97, 182, 184, 193, 265 та ін.], *зелені явори* [14, с. 161, 206], *зелена діброва* [14, с. 363, 378], *холодна вода* [14, с. 91, 92, 93, 94, 95, 97], *ясні соколи* [14, с. 103, 154], *ясне сонце* [14, с. 138, 182], *темная нічка* [14, с. 206, 208].

В украинских народном эпосе актуальными являются структуры: *бистра куля* [14, с. 93], *бистра річка* [14, с. 276], *бистра супротивна хвиля* [14, с. 386, 388], *бистра хвиля* [14, с. 98, 108, 110, 112, 395, 397, 398], *бистрі ріки-озера* [14, с. 300], *прудкі річки* [14, с. 332], *битий гординський шлях* [14, с. 74], *бідні невільники* [14, с. 13], *бідні козаки* [14, с. 95, 97, 126, 209], *запорозьке войско* [14, с. 149], *сизопірі орли* [14, с. 156], *православні християни* [14, с. 115, 165, 181] та ін. Только в белорусском фольклоре засвидетельствованы следующие формульные структуры: *зеленая липка* [10, с. 146], *липачка кудрявая* [10, с. 146], *бязозка белая* [10, с. 147], *белая бязозка караністая* [10, с. 402], *яленчанка зеляная* [10, с. 278], *язюлечка баравая* [10, с. 223]. Существование таких структур связываем с наблюдаемой картиной мира и ее непосредственной фиксацией в языковых конструкциях.

Универсальность подобных словосочетаний усматриваем в том, что, во-первых, это самые простые структуры и самые употребляемые в языке конструкции; во-вторых, – это единицы, обладающие эстетической окраской, образностью, тропическими по своей сущности; в-третьих, они являются национально обусловленными.

Атрибутивные конструкции – непосредственное отображение неязыковых фактов – картины мира этноса.

Субстантивные тексто-образные формулы – сочетания существительного с существительным. В белорусском народном творчестве – это сложные слова: *рута-мята* [8, с. 36], *язюлька-кукушка* [8, с. 47], *мед-гарэлянку* [8, с. 50], *мед-віно* [8, с. 50], *мурагу-сена* [8, с. 287], *выно-мед* [8, с. 295], *паніч-королік* [8, с. 295], *сад-віноград* [8, с. 296], *званы-калаколы* [8, с. 382], *барі-сосна* [10, с. 81], *шчуцы-рыбаньцы* [10, с. 179], *каліна-маліна* [10, с. 222]. Во многих случаях украинского народно-песенного словоупотребления фиксируем наличие подобных структур. Например, в думках: *слава-рицарство* [14, с. 231, 232, 236], *сокіл-брат* [14, с. 114], *срібло-золото* [14, с. 100], *час-пора* [14, с. 305], *щастя-доля* [14, с. 127, 155, 201, 212, 361], *щука-риба* [4, с. 317], *шлях-дорога* [14, с. 367]. Это свидетельствует о языково-этнической, языково-культурной родственности двух народов.

Сложные слова составляют неотъемлемую часть народно-песенной словесной культуры славян. В украинской и белорусской народной культуре также очевиден факт употребления сложных существительных. Природа сложного слова связана с представлениями в сознании человека о многоаспектности, разноуровневости, всеобъемлемости понятия, свидетельствует о разностороннем видении индивидуума – носителя этнической культуры. Поэтому сложное слово в фольклоре понимаем как неоднозначное, разноаспектное поэтизирование реальных вещей, попытку образно обыграть их характерные детали, признаки, характеристики, указать на взаимосвязь, подчеркнуть частное и общее как единое целое в понимании сущности предмета. Для фольклора сложная словесно-образная конструкция – речемыслительный способ реализации многоаспектности видения мира, сегментация и синтез описываемого явления, предмета.

Вербальные тексто-образные формулы-универсалии также подчинены законам канонической внутренней архитектоники. К этим формулам в белорусской фольклорной традиции принадлежат сложные глагольные конструкции типа *сель-пасел* [8, с. 37], *сячыце-рубайце* [8, с. 285], *стучыць-грудчыць* [8, с. 297, 298], *лець-палець* [7, с. 570], *едзь-паедзь* [8, с. 370] и структуры, образованные по модели «глагол + глагол»: *не гніся, не ламайся* [8, с. 433], *хоць маем, хоць не маем* [10, с. 427], *не гніся, не ламіся* [8, с. 432], *хаджу, малачу* [10, с. 80].

Аналогичные модели наблюдаем в украинских думках: *сікти-рубати* [14, с. 163, 164, 177 та ін.], *бере-хапає* [14, с. 203, 205], *бити-карати* [14, с. 218], *бігти-доганяти* [14, с. 216], *грати-выгравати* [14, с. 98 та ін.]. Очевидно, что принцип конструирования структур – тот же, компонентный состав – близкий, похожий, хотя в большинстве случаев не одинаковый, не повторяющийся.

Интерес представляют адвербиальные тексто-образные универсалии. Предназначение этих структур – поэтизировать пространственные, временные и другие характеристики измерения бытия. Формульные структуры с семантикой места указывают на местоположение описываемого предмета, явления, события, на направление, движение к определенному предмету в пространстве и проч. Пространство в фольклоре, как и время, – реальное обобщенное бытие, мыслящееся в тесной связи с человеком. Для белорусского носителя культуры актуальным является макропространство: *на Русь, на Україну* [8, с. 282], *на ціхім Дунаї* [8, с. 282], *за ціхім Дунаєм* [8, с. 288], *на Україну*

[8, с. 282], на Україну [8, с. 281], на Русь [8, с. 283], на моры на синосенькым [8, с. 37], з поля [8, с. 37], на Дунаечку [10, с. 126, 127], на рыночку [8, с. 36], у луг, у бор [8, с. 40], у крыніцу [8, с. 41], у садзе [8, с. 41], на саду [8, с. 42], у садочку [8, с. 42], да з гары на даліну [8, с. 283], пад круту гару [8, с. 430], да на моры, на моры, на сінеьнім возеры [8, с. 283], у бору [8, с. 289], у чыстым полі [8, с. 299], за лесам [8, с. 302], па чысту поля [8, с. 302], за гарой, за гарой круценькай [8, с. 392], за гумном, за новенькім [8, с. 289], чэрэз тры лясы [8, с. 303], чэрэз тры сялы [8, с. 303], між гор, між даліны [8, с. 292], да й у чыстым у полі, да й на бітому шляху [8, с. 430], а такжэ мікропространство: на камены на бялюсенькым [8, с. 37], у каморы [8, с. 42], у хаце [8, с. 48], по сянех [8, с. 51], на бярозях [8, с. 50], на дварэ [8, с. 293], каля коніка [8, с. 287], на коніку [8, с. 55], у новым калодзежы [8, с. 281], з-падкрыніцы [8, с. 290], на масту [10, с. 427]. Употребленне многіх адвербіяльных тэкстова-образных канструкцый, характэрных для беларускага фальклора, наблімаем у украінскіх народных эпічэскіх прайзвядзеньнях: з чужої сторони [14, с. 116], із чыстаго поля [14, с. 312], з крыніці Салтанкі [14, с. 94, 96], із чужога дому [14, с. 360], у тихий Дунай [14, с. 409], в чысте поле, в шырока роздолля [14, с. 216], у чужий дім [14, с.], чэрэз темні луги [14, с. 328], чэрэз выскі лісы [14, с. 338].

Поэтизацию пространства связываем с намерением песнетворцев зафиксировать местопребывание, местонахождение существенных для этнического бытия реалий духовной и материальной жизни человека. Локус – часть этноса, составляющая мировоззрения носителей культуры, компонент национальной (генетической) памяти. Для белорусов важными локативами считаем лес, сад, поле, бор, гай, гора, дубрава, море и др. Для украинцев – степь, поле, лес, сад, бор, гора, дубрава, море и др. Сходство пространственного обозначения действительности и в белорусском, и в украинском фольклоре – очевидное.

Время в словесно-образном оформлении также является обязательным показателем национально-образного видения бытия. Для белорусского носителя языковой культуры характерно время, которое определено словами: ранюсенько [8, с. 51], з суботкі на нядзелку [8, с. 5], у суботу на нядзелю [8, с. 52], з суботкі на нядзелку [8, с. 53], у нядзелю рана [8, с. 55], у нядзелечку [8, с. 56], з суботы на нядзелю [8, с. 56, 57], у нядзелю да рана параненька [8, с. 280], у надзелку рана [8, с. 280], ой, рана, рана, на зарэ [8, с. 429]. Для украинской фольклорной традиции примечательны конструкции: ранньою зорею [14, с. 325], у святую неділеньку рано-пораненьку [14, с. 190, 366, 367], до схід сонця [14, с. 359], в неділю рано-пораненьку з світовою зорею [14, с. 340, 341], ясною зорею [14, с. 206]. Как видим, словесные формульные конструкции очень похожи.

Текстово-образные предикативные конструкции-универсалии в белорусском народном творчестве, как и в украинском, – структуры, соотносённые с предложениями. Такие единицы достаточно распространены. Например: дробныя слезкі роніць [8, с. 43], дробны дажджы паліваюць [8, с. 36], коніка сядлае [8, с. 47], зяюлька кукавала [8, с. 48], по сянех пахадзіла [8, с. 51], сон сасніла [8, с. 53], сон відзела [8, с. 53], на коніку сядзіць [8, с. 55], цякла рэчачка [8, с. 56], русая каса да да паяса [8, с. 280], два конікі да ваду пілі [8, с. 280], коні поюць [8, с. 289], вада ручаем цячэ [8, с. 290], вада цячэ холодная [8, с. 290], вадзічка ручаем бяжыць [8, с. 292], быстра рэчка сячэ [8, с. 294], по чысту поля страляю імчыся [8, с. 302], не вей, вецер [8, с. 431], кала рэчанькі хадзіла, кала быстрае гуляла [10, с. 390], я над ракою стаяла, белыя ручкі умывала [10, с. 391], з адной гары вецер вее, з-пад

другой гары павявае [10, с. 279], кукавала зяюля [10, с. 222] и др. По своей сущности (учитывая лексический состав, содержательность конструкции) подобные текстово-образные универсалии, на наш взгляд, родственны эпическим формулам песен славянского фольклора. Ср. в украинских народных думах: став з Дніпра тихий вітер повівати [14, с. 388], будуть козаки чистим полем гуляти [14, с. 89], дрібен дощик накрапає [14, с. 254], став буйний вітер повівати [14, с. 186], не буйні вітри повівали [14, с. 79]. Предикативные текстово-образные структуры – целостные по своему составу, завершённые. Это единицы высшего порядка. Их наличие – факт аналогичности в обеих культурах фольклорного коммуникативного кода.

Выводы. Фольклорно-песенное творчество – осмысление в национально-культурном воплощении, с помощью этнознаковых единиц, в которых кодируются представления этноса о бытии, сущности народно-культурной действительности – духовной и материальной ее природы.

Как неоднократно убеждаемся, и украинское, и белорусское фольклорно-песенное творчество – формульное по своему составу. Рассмотренные формульные канонические структуры представлены лишь отдельными моделями, в общих чертах. Но даже на незначительных примерах можно наблюдать прочно сложившуюся древнюю языковую песенную традицию в фольклоре двух народов. Изучение фольклорно-песенных текстообразующих элементов фольклорного континуума славян является важным и необходимым. Подробная, детализированная классификация универсально-формульных образований даст возможность сравнить язык древней песенной традиции разных славянских культур, особенности фольклорно-поэтического мышления и пр.

Литература:

1. Беценко Т.П. Адвербіяльні тэкстовы ўніверсаліі з семантикою місця в україньскіх народних думах / Т.П. Беценко // Stylistyka: Opole. – 2006. – XV. – С. 183–219.
2. Беценко Т.П. Атрибутивні епічэскіх формулы в україньскіх народних думах / Т.П. Беценко // Стереотипність і творчість в тэксце. – Пермь, 2005. – С. 322–331.
3. Беценко Т. Мова думового епосу: Словник епітэтів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять / Т. Беценко. – Суми, 2008. – 108 с.
4. Беценко Т.П. Мова україньскіх народних дум: Словник тэкстова-образных одиниць / Т.П. Беценко. – Суми, 2016. – 128 с.
5. Беценко Т.П. Поэтическая фразеология украинского народного дум / Т.П. Беценко // Слово и контекст: Филологический сборник к 75-летию Н.С. Валгиной. – 2002. – С. 180–194.
6. Беценко Т.П. Тэкстова-образні ўніверсаліі думового епосу: структура, семантика, функцыі / Т.П. Беценко. – Суми, 2008. – 400 с.
7. Беценко Т.П. Тэкстова-образні ўніверсаліі – сістэмні адзінкі / Т.П. Беценко // Карповские научные чтения. Сборник научных статей: в двух частях. – Выпуск 6. – Часть 1. – Минск, 2012. – С. 12–25.
8. Вяселле песні: У шасці кнігах. Кніга 1. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 680 с.
9. Вяселле песні: У шасці кнігах. Кніга 2. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 831 с.
10. Восеньскі талочныя песні. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 679 с.
11. Евгеньева А.П. Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII-XX в. / А.П. Евгеньева – М.-Л. : Издательство АН СССР, 1963. – 348 с.
12. Ивахненко Т.А. Славесныя формулы і кампазіцыйная схемі календарна-абрадовых песенных тэкстаў / Т.А. Ивахненко // Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серія 4. – 2004. – № 2.
13. Украинские народные думы. – М. : Наука, 1972. – 600 с.

Беценко Т. П. Канонічні текстово-образні структури в українських і білоруських народних піснях

Анотація. Стаття присвячена розгляду поняття канонічності (формульності, універсальності) мовного текстотворення українського і білоруського пісенного фольклору. Канонічні структури осмислюються як традиційні, закономірні одиниці, які формують національно-пісенний словесно-образний континуум. Запропоновано спробу в загальних рисах, стисло проаналізувати текстово-образні канонічні структури, характерні для української і білоруської народної творчості. Виділено атрибутивні, субстантивні, вербальні, адвербіальні, предикативні текстово-образні універсалії – формули. Приклади розглянутих одиниць наведені з першоджерел. Для порівняння запропоновано різноманітний ілюстративний матеріал із білоруського й українського пісенного фольклору. Резюмується думка про давність, самотність, спільність походження і української, і білоруської народнопоетичної культури піснетворчості, що підтверджується багатим і різноманітним мовним матеріалом, зокрема – синтаксичними структурами – одиницями найвищого рівня мови.

Ключові слова: мова українського і білоруського фольклору, мова народної творчості, фольклорно-пісенна мовна традиція, канонічні структури народних пісенних текстів, атрибутивні формули, субстантивні конструкції, вербальні структури, адвербіальні текстово-образні універсалії, предикативні текстово-образні одиниці.

Betsenko T. The canonical texts-shaped structure in the Ukrainian and Belarusian folk songs

Summary. The article discusses the concept of canonical (by formulas, universal) language tekstoobrazovanija Ukrainian and Belarusian folk songs. Canonical structures conceptualized as the traditional, legitimate units that form the national song word-shaped kontinuum. An attempt to outline, briefly analyze the canonical text-shaped structures that are typical for the Ukrainian and Belarusian folklore. Allocated attributive, substantive, verbal, adverbial, predicative text-shaped universal – formula. Examples of items under consideration are given to the original sources. For comparison, there is provided a diverse illustrative material from the Belarusian and Ukrainian folk songs. It summarizes the thought of antiquity, originality and Ukrainian, and Belarusian national poetic pesnetvorchestva culture, as evidenced by a rich and varied language material, in particular – syntactic structures – the highest level of language units.

Key words: Ukrainian language and Belarusian folk art, folklore, language, canonical structures of folk song texts, attribute formula substantive design, verbal structure, adverbial text-shaped Universal, predicative text-shaped unit.

Прус Л. В.,
аспірант кафедри германської філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ В АКТАХ ОБІЦЯНОК УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Анотація. У статті розглянуто експліцитні промісивні мовленнєві акти у політичному дискурсі. Класифіковано промісивні висловлення за семантичним відтінком промісиву. Здійснено комплексний аналіз комунікативних девіацій в актах обіцянок українських і російських політиків.

Ключові слова: комунікативна девіація, промісив, акт обіцянки, акт гарантії, акт запевнення, акт клятви, адресант, адресат, політичний дискурс.

Постановка проблеми. Особливістю політичного дискурсу є наявність суперечки двох сторін, а також наявність адресата-спостерігача. Під впливом фактора «наявність конкурентних сторін» мовець змушений обрати такий план оптимальної реалізації мовних намірів, у результаті застосування якого можна максимально зменшити значимість статусу співрозмовника, тобто розгорнути позиції свого політичного супротивника, й максимально збільшити значимість свого статусу, тобто підвищити свій статус [6, с. 292–302]. Наявність же адресата-спостерігача визначає можливість «гри на глядача», яким є потенційний виборець. Політик-адресант прагне зробити процес спілкування більш видовищним, викликати емоційні відгуки й тим самим заволодіти адресата-спостерігача, що сприймає «політичні події як якесь дійство, що розігрується для нього» [7, с. 23], у процес гри, зробити його співучасником. Саме тому політики використовують промісивні мовленнєві акти, завдяки яким завоюють прихильність слухачів, якнайкраще презентують себе, намагаються спрогнозувати реакцію адресата і здійснити вплив на нього. Але невміння користуватися лінгвальними засобами залежно від умов, мети і змісту спілкування призводить до виникнення комунікативних девіацій, внаслідок чого відбувається повне або часткове непорозуміння висловлення, тобто нереалізація комунікативного наміру мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській та зарубіжній лінгвістиці окремі питання, пов'язані з комунікативною взаємодією політиків, умовами спілкування, комунікативними стратегіями і тактиками в політичному дискурсі, досліджували такі мовознавці, як Ф. Бацевич, О. Іссерс, Г. Почепцов, Л. Славова, Т. Янко, О. Яшенкова, мовні і мовленнєві особливості промісивів, їхній функціональний потенціал та компоненти промісивного мовленнєвого акту – Д. Вандервекен, О. Гашева, А. Дедухо, О. Єрофєєва, Г. Почепцов, Дж. Сьорль та інші науковці. Але, незважаючи на популярність актів зобов'язань у політичному дискурсі, а отже, й актуальність їх дослідження, досі в мовознавстві немає ґрунтового аналізу комунікативних девіацій у промісивних актах політиків.

Метою статті є виявлення і аналіз комунікативних девіацій в актах обіцянок українських і російських політиків.

Виклад основного матеріалу. Політична комунікація – це мовленнєва діяльність, орієнтована на пропаганду певних ідей, емоційний вплив на громадян країни і спонукання їх до політичних дій, в яких зацікавлені політики-адресанти, тому їхнє мовлення спрямоване на зміну уявлень адресата про політичну реальність, тобто переконцентуалізацію політичного світу у свідомості слухачів [5, с. 26]. Однею з найважливіших комунікативно-прагматичних властивостей політичного мовлення, за винятком його комунікативної спрямованості, є персуазивність – вплив адресанта на адресата з метою переконання в чомусь [4, с. 25]. Маніпулятивний характер політичного дискурсу зумовлений, з одного боку, специфікою «онтологічного перенесення», а з іншого боку, жорсткою цільовою детермінацією всіх його компонентів, а реалізується за рахунок мовних засобів дискурсу. Дослідник мовних і мовленнєвих тактик політичного дискурсу Жан Бодрійяр зазначав, що вони будуються не стільки на принципах примусу і спонукання, скільки на принципах спокуси [1, с. 299]. Луї Альтюсер розробив концепцію інтерпеляції, згідно з якою влада діє так, щоб індивід не відчував прямого підпорядкування агенту влади, а «втягувався» у владні відносини за допомогою своєрідних мовних «запитів».

До мовленнєвих засобів маніпуляції відносимо і промісиви, в яких даються обіцянки виконати бажані для адресата дії. Особливістю цього типу мовленнєвого акту є те, що суб'єкт пропозиції зазвичай тотожний мовцеві. У промісивних висловленнях можуть наводитися розрахунки і короткі виклади законопроектів, однак їх не можна вважати економічно обґрунтованими. Вони залишаються мовленнєвими актами для «прийняття на віру» [2, с. 22].

У мовленнєвому акті важливим є вибір промісиву адресантом задля реалізації власних інтенцій та відповідно до комунікативної ситуації, тому вважаємо доцільним класифікувати промісивні висловлення за семантичним відтінком промісиву на такі акти: 1) обіцянки; 2) гарантії; 3) запевнення; 4) клятви. Характерною особливістю **актів обіцянок** (*Я обіцяю; зобов'язуюся; даю слово*) є зобов'язання адресанта виконати бажану і важливу для адресата дію, переконати його в щирості своїх намірів, підтримати приємну тональність спілкування. Мовленнєвий акт обіцянки з предикатом «обіцяю» простежуємо у промові колишнього Губернатора Житомирської області Сергія Рижуча щодо скасування рішень про розробки родовищ ільменіт-титанових руд: *Я обіцяю, що на найближчій сесії обласної ради 21 березня фракція Партії регіонів, яку я очолюю, проголосує за скасування попереднього рішення для подальшого детального вивчення питання*. Промісив «зобов'язуюся» наявний у тексті присяги, виголошеної Г. Кернесом під час вступу на посаду Харківського міського голови 24 листопада 2010 р. на I сесії Харківської міської ради 6-го скликання: *Обязуюсь никогда не ставить личные*

интересы выше общественных, действовать исключительно в интересах территориальной общины города Харькова, всячески содействовать социально-экономическому и культурному развитию города. Володимир Дебой, колишній мер Житомира, у відеоролику «Даю слово» використовує однойменний промісив «даю слово» і навіть ним номінував відеострічку: *Я даю слово, що буду працювати разом з вами для того, щоб наше місто ставало кращим, для того, щоб ми всі пишалися містом Житомир.*

Акти гарантії (Я гарантую) адресант використовує, щоб запевнити адресата у тому, що він забезпечить успіх виконання того, що стверджує, для завоювання прихильності адресата. Так, прем'єр-міністр Російської Федерації Д. Медведєв 31 березня 2014 р. у діалозі із прем'єр-міністром АР Крим Д. Аксьоновим використав двічі промісив гарантію: *Я гарантую, що у нас буде исполнительская дисциплина на самом высоком уровне, и с крымчанами проблем у Правительства Российской Федерации не будет. Это мы гарантируем.*

Акти клятви (Я клянуся; присягаюся) покликані донести впевненість адресанта до адресата щодо щирості сказаного, переконати його у достовірності висловлення, здійснити вплив на його почуття. Ці акти найчастіше фігурують при висловленні присяги, наприклад: *«Осознавая свою высокую ответственность, торжественно присягаю, что буду верно служить обществу и народу Украины, неуклонно придерживаться Конституции и законов Украины, способствовать воплощению их в жизнь, защищать права, свободы и законные интересы граждан, добросовестно выполнять свои должностные обязанности»*, – сказав Г. Кернес у цитованій вище присязі. З іншою ілюкативною функцією використав промісиви «обіцяю» та «клянуся» О. Ляшко у виступі на телеканалі 112-Україна 13 жовтня 2015 р.: *Я обіцяю, клянуся на цьому місці, що коли Радикальна партія прийде до влади, от перші реформи, які ми почнемо в судах і прокуратурі – розстріляємо десяток прокурорів і суддів. Я сам особисто це зроблю.*

Акти запевнення (Я запевняю) відображають бажання мовця переконати адресата в істинності наданої інформації, передати йому свою впевненість. Такий промісивний акт використав Віктор Янукович у заяві Президента України 11 грудня 2013 р. до опозиції: *Запевняю, що влада діятиме виключно в рамках закону і ніколи не вживатиме сили проти мирних зібрань.*

Проаналізувавши промісивні висловлення українських і російських політиків, ми виявили, що в сучасному політичному дискурсі адресанти здебільшого припускаються комунікативних девіацій в актах обіцянок, наприклад, простежуємо комунікативні девіації в обіцянці генерального прокурора України Юрія Луценка 2 червня 2016 р. в ефірі політичного ток-шоу «Право на владу»: *«За цей рік я зобов'язуюся: перше – серйозно масово «прочистити» людей в погонах, які живуть, як на іншій планеті – корупціонерів за посадою. Я це зобов'язуюся зробити за цей рік. І я вірю Петрові, що він це зробить. За цей рік я зобов'язуюся і ставлю таку задачу перед керівниками слідчих підрозділів – передати справу по Януковичу і його злочинному оточенню до суду. Я буду цього добиватися всіх сил. За цей рік я зобов'язуюся провести щонайменше декілька хвиль всеукраїнської зачистки мафіозних структур, які охопили людей. Вибачте, я не можу Вам сказати конкретні напрямки цього удару. Сьогодні мені повідомили, що декілька цікавих людей вже запросили закордонні*

паспорти. Я не буду говорити напрямок удару, я не буду називати прізвища. Але зобов'язуюся провести загальноукраїнські операції, які зможуть знайти винних у тому, що люди жєбріють, а влада залишається «кровосісами». Ось те, що я обіцяю за цей рік», – зазначив генпрокурор. Як бачимо, виступ Юрія Луценка рясніє комунікативними девіаціями. По-перше, політик весь час використовує синтаксичну конструкцію «я зобов'язуюся», що свідчить про наявність синтаксичних сигналів нещирості. Займенник «я» адресант використовує для підкреслення значущості власної особистості, а повторення промісиву «зобов'язуюся» вказує на маніпулятивний вплив на адресатів задля того, щоб викликати довіру. По-друге, простежуємо комунікативні девіації, пов'язані з порушенням прагматичних складників інтеракції, а саме девіації, спричинені порушенням максими кількості, адже повідомлення Ю. Луценка не достатньо інформативне – мовець каже, що «я зобов'язуюся провести щонайменше декілька хвиль всеукраїнської зачистки мафіозних структур, які охопили людей», і водночас говорить, що «я не можу Вам сказати конкретні напрямки цього удару. Сьогодні мені повідомили, що декілька цікавих людей вже запросили закордонні паспорти. Я не буду говорити напрямок удару, я не буду називати прізвища». Також зауважимо, що генпрокурор спочатку бере на себе зобов'язання виконати обіцянку за рік і потім перекладає це зобов'язання на іншу людину «Я це зобов'язуюся зробити за цей рік. І я вірю Петрові, що він це зробить».

Не завжди політики хочуть брати на себе зобов'язання виконати прохання адресата, тому вони можуть висловлювати непряму (приховану) відмову в промісивному висловленні, задля збереження «позитивного іміджу». 7 квітня 2016 р. у Санкт-Петербурзі в день медіа-форуму «Правда і справедливість» редактор обласної газети розповіла Володимиру Путіну історію ветерана Великої Вітчизняної війни: в роки війни льотчик пішов на таран ворожого літака, але був збитий над окупованою територією. Через це замість медалі «Золота Зірка» він отримав орден Червоної Зірки. Але ветеран не здається і до цього часу чекає свою головну нагороду. Чи отримає він її? На що Президент Російської Федерації відповів: *«Все дело в законе: за одно и то же событие не присваиваются несколько наград. Надо подумать, как сделать так, чтобы конкретный человек и общество в целом осознавало, что мы не забываем о героях. То, что сделали такие люди, не жалея здоровья и жизни, должно остаться в нашем сознании и быть соответствующим образом оценено. Я обещаю подумать, как это сделать»*. Політик навмисно використовує у висловленні комунікативні девіації (порушує максими кількості), адже його повідомлення не достатньо інформативне для адресата, бо у ньому немає обіцянки дати нагороду ветеранові. Та В. Путін обіцяє подумати про те, як це зробити, чим висловлює непряму (приховану) відмову.

В актах обіцянок досить часто політики порушують основні закони логіки: тотожності, суперечності, виключеного третього та достатньої підстави, що призводить до виникнення логічних девіацій у висловленнях. Прикладом логічних девіацій у промісивному висловленні є виступ мера Києва Віталія Кличка на каналі Hromadske.tv 15 листопада 2015 р.:

Кличко: *Ну, де там паркан? Покажіть, будь ласка.*

Ведучий: *Ну, зараз побачимо. Там є. Так. А де воно лежить? Щас. Так, так, так.*

К.: У мене прохання. Там якийсь паркан ржавий. Я ходив в дитячий садок, коли там цей паркан стояв. Я навіть не знав про його існування. Біля будинку нема ніяких парканів.

В.: Немає точно?

К.: Так. Біля будинку нема ніяких парканів.

В.: Ну, он же огорожена територія. Вихід на пляж, ні, на узбережжя. <...>

К.: Це не мій паркан. Я обов'язково беру зобов'язання проговорити з людьми. Якщо там паркани є, на якій підставі ці паркани стоять.

Як бачимо, у промісивному висловленні політик порушує закон суперечності, адже не можуть бути одночасно істинними судження: «Біля будинку нема ніяких парканів», «Це не мій паркан». Віталій Кличко стверджує, що «якийсь паркан ржавий. Я ходив в дитячий садок коли там цей паркан стояв», тобто політик говорить, що паркан був, і в наступній фразі заперечує це «Я навіть не знав про його існування. Біля будинку нема ніяких парканів». А після показаного відео, де чітко видно будинок мера, огорожений парканом, В. Кличко заперечує, що це його паркан: «Це не мій паркан». Закон суперечності говорить, що «з двох суджень, із яких одне заперечує те, що стверджує в другому, одне неодмінно хибне» [3, с. 98]. Можемо стверджувати, що фраза В. Кличка «Біля будинку нема ніяких парканів» є хибною, адже паркан там є, тому в промісивному висловленні мера Києва, окрім логічних девіацій, наявні комунікативні девіації, спричинені порушенням максими якості через уживання політиком прагматичних сигналів нещирості.

Висновки. Отже, у промісивних мовленнєвих актах політик-адресант у всіх випадках виступає як гарант реальності обіцяного. Для здійснення успішного комунікативного акту адресантові важливо ретельно підготувати виступ і слідкувати за мовленням, адже інколи мовець може бути нездатним адекватно висловити сенс свого послання і, бажаючи передати одне, мимоволі може говорити зовсім інше, що призводить до виникнення комунікативних девіацій у висловленні та неуспішності комунікації. Вищенаведені приклади ілюструють наявність комунікативних девіацій у мовленні політиків саме через порушення максимум успішного спілкування Г.П. Грайса, основних законів логіки та умов щирості. Ці порушення роблять висловлення неефективним і створюють певні перешкоди у досягненні комунікативної мети, а отже, і успішного перебігу інтеракції. Перспективу подальших досліджень вба-

чаємо в аналізі комунікативних девіацій в інших типах промісивних висловлень.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр. – М. : Ad Marginem, 2000. – 319 с.
2. Джинджолия Г. Речевые стратегии современного политического дискурса / Г. Джинджолия // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2010. – № 20 (207). – Ч. II. – С. 17–23.
3. Жеребкін В. Логіка : [підручник для студ. юрид. спец.] / В. Жеребкін. – К. : Знання, 2006. – 255 с.
4. Чернявская В. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : [учеб. пособие] / В. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.
5. Чудинов А. Спортивная метафора в современном российском политическом дискурсе / А. Чудинов // II Вестник ВГУ. Сер. лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 2. – С. 26–31.
6. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 431 с.
7. Шейгал Е.И. Структура и границы политического дискурса / Е.И. Шейгал // Филология – Philologica. – 1998. – № 14. – С. 22–29.

Прус Л. В. Коммуникативные девиации в актах обещаний украинских и российских политиков

Аннотация. В статье рассмотрены эксплицитные промиссивные речевые акты в политическом дискурсе. Классифицированы промиссивные высказывания по семантическому оттенку промиссива. Осуществлен комплексный анализ коммуникативных девиаций в актах обещаний украинских и российских политиков.

Ключевые слова: коммуникативная девиация, промиссив, акт обещания, акт гарантии, акт заверения, акт клятвы, адресант, адресат, политический дискурс.

Prus L. Communicative deviations in the promissive acts by the Ukrainian and Russian politicians

Summary. The article examines the promissive explicit speech acts in the political discourse. Promissive expressions have been classified by the semantic shade of the promissive. The article gives a detailed analysis of communicative deviations in the promissive acts by the Ukrainian and Russian politicians.

Key words: communicative deviation, promissive, promissive acts, guarantee acts, assurance acts, oath acts, addresser, addressee, political discourse.

Герасімова О. М.,

викладач кафедри перекладу

Національної академії Державної прикордонної служби України

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРИКОРДОННОГО ДИСКУРСУ)

Анотація. Статтю присвячено особливостям перекладу термінів на прикладі прикордонного дискурсу на основі аналізу наукових статей, документів, ділових листів та лексикографічних джерел.

Ключові слова: терміни, прикордонний дискурс, класифікація, основні способи перекладу.

Постановка проблеми. Питання перекладу текстів прикордонної тематики постійно знаходяться в центрі уваги фахівців з перекладу, адже проблема перекладу прикордонних термінів становить головну складність для перекладача. Таким чином, коли гостро стоїть питання інтеграції України до Європейського союзу, вивчення структурних, лінгвістичних особливостей термінів прикордонної тематики та основних способів їх перекладу є особливо актуальним, оскільки зараз за цим напрямком бракує довідкової літератури, і це питання є недостатньо дослідженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема перекладу термінів досить повно розглянута в роботах А.Я. Коваленка, Л.П. Білозерської. Такі науковці, як О.Л. Циткина, С.А. Попов, О.І. Блінова широко досліджували питання визначення поняття та класифікацію термінів.

Мета статті – визначити поняття терміна та прикордонного дискурсу, дослідити будову термінів, подати їх класифікацію, визначити різні способи перекладу термінів прикордонної тематики, а також визначити основні труднощі, що виникають у процесі перекладу термінів з англійської на українську мову.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, життя не стоїть на місці. В умовах, коли потрібно давати назви все новим і новим явищам і поняттям, багато загальноживаних слів отримують певну специфіку. Такими словами є терміни. **Термін** – це емоційно нейтральне слово або словосполучення, яке використовується для точного визначення понять або назв предметів [4, с. 255].

У нашому дослідженні ми спробували визначити особливості перекладу термінів на прикладі прикордонного дискурсу.

Поняття дискурсу на початок двадцять першого століття не лише сформувало окрему парадигму комунікативного аналізу, а й несподівано здобуло популярність як інноваційний концепт. Дискурс трактують як складник індивідуальної екзистенції, форму концептуально-тематичної спеціалізації у світі соціального знання.

З латинської мови слово «дискурс» перекладають як «мовлення», «міркування», у французькій воно означає «промова», «виступ» із додатковими семантичними відтінками «розгалужування», «розбігання». Прикордонний дискурс має місце під час спілкування з іноземними партнерами, участі в міжнародних проектах щодо охорони кордонів, боротьби з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, зброєю, наркотиками, тероризмом і транскордонними злочинами, що вимагає володіння спе-

ціальною термінологією для вирішення професійних завдань [5, с. 4].

За сучасних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виконання службових обов'язків все більшого значення набуває проблема професійного спілкування, а саме прикордонного дискурсу. Поняття дискурсу є однією з основних наукових проблем. Незважаючи на велику кількість розвідок, здійснених у напрямку розкриття цієї проблеми, на сьогодні не існує чіткого та загальноприйнятого визначення поняття дискурсу, яке би задовольняло усі випадки його вживання [2, с. 20].

У сучасному світі терміни прикордонної тематики, як і об'єкти, які вони позначають, перебувають у стані динамічного розвитку в умовах безперервного науково-технічного прогресу. Особливу складність представляє систематизація такого величезного корпусу лексем: за даними Л.Ф. Парпарова, кількість предметів постачання в сучасних збройних силах досягає близько 3 млн. найменувань.

Крім цього, відмічено, що активізація «відтворення» специфічних термінів і визначень відбувається під час мілітаристських «сплесків», а саме в періоди збройних зіткнень, революційних переворотів, конфліктів на етнічному, політичному та релігійному ґрунті (*тероризм, сепаратизм* і т.д.).

На нашу думку, сфера вживання прикордонних термінів не обмежується кордоном чи пунктом прикордонного контролю – сьогодні на сторінках газет і журналів, у телевізійних передачах висвітлюються політичні події, ситуації на кордоні, конфлікти під час порушень перетину кордону, а отже, автору – військовому журналісту – не обійтися без спеціальної лексики.

Прикордонні терміни – досить велика група слів у мові. Основним призначенням цієї лексики є позначення об'єктів, явищ і понять, пов'язаних із перевіркою документів, затримкою порушників кордону та обороною.

Переклад термінів вимагає знань у тій галузі, до якої відноситься текст, який перекладається, а також розуміння термінів англійської мови і знань термінології української мови. При перекладі велике значення має взаємодія терміна з контекстом, завдяки чому визначається значення слова [4, с. 257].

Терміни повинні зберігати такі риси, як абстрагований характер, однозначність та систематичність. Однак велика кількість термінів і термінологічних систем, як лінгвістичні знаки, мають такі недоліки, як багатозначність (один термін має два і більше значень), синонімія (для одного поняття існує два і більше термінів), суперечності термінів поняттям, обтяженість термінології іноземними термінами і т.д.

У процесі перекладу терміна можна виділити два етапи:

- 1) визначення значення терміна в контексті;
- 2) переклад значення українською мовою [4, с. 258].

Основним прийомом перекладу терміна є переклад за допомогою лексичного еквівалента.

Еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно співпадає зі значенням слова. Терміни прикордонного характеру, які мають еквіваленти в українській мові, відіграють важливу роль у процесі перекладу. Вони служать опорними пунктами в тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість визначити характер тексту. Тому необхідно вміти знаходити відповідний еквівалент в українській мові, для чого потрібно постійно поповнювати свою базу термінів-еквівалентів.

У зв'язку із появою нових наук, відкриттям нових явищ виникають значні труднощі визначення загальнонаукової, галузевої та вузькоспеціальної термінології. Загальнонаукові та загальнотехнічні терміни – це терміни, які використовуються в декількох галузях науки і техніки. Галузеві терміни – це терміни, які використовуються лише в якійсь одній галузі знань. Вузькоспеціальні терміни – це терміни, характерні для якоїсь спеціальності даної галузі [4, с. 260].

Термін може бути створений на основі однієї мови або запозичений із нейтрального банку (міжнародні греко-латинські термінологічні елементи) або з іншої мови; він повинен відображати ознаки даного поняття, а значення терміна для спеціаліста відповідає значенню поняття.

За будовою терміни поділяються на:

1) **прості**, які складаються з одного слова: *forgery* (шахрайство), *cash* (готівка), *fine* (штраф);

2) **складні** терміни складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс: *gateway* (ворота), *checkpoint* (пункт пропуску), *endpaper* (форзац);

3) **терміни-словосполучення** складаються із декількох компонентів (слів): *border check* (прикордонна перевірка), *border guard* (прикордонник), *asylum applicant* (заявник на статус біженця), *foreign nationals* (іноземні громадяни), *forged document* (підроблений документ) [4, с. 256].

Найбільше труднощів при перекладі викликають саме терміни-словосполучення, або багатокомпонентні терміни.

Одним із найпоширеніших джерел поповнення термінологічної лексики є переклад. Саме переклад сприяє виникненню та розповсюдженню еквівалентів лексичних одиниць, які, за твердженням І.К. Білодіда, або одночасно запозичуються кількома мовами з єдиного джерела, або проходять кілька проміжних етапів послідовного запозичення в межах того чи іншого ланцюга мов. Отже, переклад відіграє далеко не останню роль у розвитку мов. Бо це не лише намагання передати певну інформацію засобами іншої мови, але й випробування можливостей мови перекладу, її здатності передавати думку, висловлену іншою мовою. І якщо в мові перекладу бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити в ній відповідні лексичні еквіваленти [1, с. 44].

Розглянемо основні прийоми перекладу термінів:

1) **описовий переклад** – передача слова за допомогою розширеного пояснення значення англійського слова. Цей прийом використовують у випадку відсутності відповідного значення слова в словнику і в українській мові. Наприклад: *custom terminals* – митні термінали, де здійснюється митний контроль; *cross border workers* – працівники, що здійснюють роботи на державному кордоні;

2) **переклад за допомогою використання родового відмінка**. Наприклад: *Schengen States* – країни шенгенської групи; *risk analysis techniques* – система аналізу ризиків;

3) **калькування**, або **дослівний переклад** – це переклад англійського слова або виразу шляхом точної передачі його

засобами української мови. Наприклад: *Customs Service* – митна служба; *minimum check* – мінімальна перевірка; *line watermark* – лінійний водяний знак;

4) **транскрибування** – це передача вимови англійського слова українськими літерами, тобто передача його фонетичного обліку. Використовується як основний прийом перекладу при передачі імен, назв фірм і корпорацій. Наприклад: *Polaris* – Поляріс;

5) **транслітерація** – це передача літерами українського письма літер англійського письма, незалежно від вимови англійського слова. Наприклад: *confiscation* – конфіскація; *cabotage* – каботаж; *migrant* – мігрант. Прийом транслітерації можна використовувати в тих випадках, коли реалія, яку передають, в її англійському звучанні викликає в українського читача чіткі асоціації;

6) **переклад за допомогою використання різних прикметників**. Наприклад: *confinement facility* – місце утримання під арештом; *Contract Serviceman* – військовослужбовець за контрактом; *barrier sentry* – вартовий біля шлагбауму [4, с. 260].

Значні труднощі при перекладі викликають терміни, до складу яких входять групи слів, – так звані багатокомпонентні терміни. Вони займають спеціальне місце в сучасній літературі прикордонної сфери. Кожна область науки і техніки охоплює значну кількість таких термінів. Наприклад: *person enjoying the community right* – особа, яка має право на вільне пересування; *national list of alerts for refusing entry* – національний чорний список для відмови на в'їзд [6, с. 58].

Більшість англійських термінів мають структуру, яка співпадає зі структурою відповідних термінів української мови. Такі терміни не викликають труднощів при перекладі. Наприклад: *purpose of the journey* – мета поїздки; *holder of visa* – володар візи; *flow of imports and exports* – потік імпорту та експорту [6, с. 156].

Однак існує ряд термінів-словосполучень, які не допускають дослівного перекладу, хоча мають еквіваленти в українській мові. Окремі елементи таких термінів відрізняються від компонентів еквівалента в українській мові. Наприклад: *Military Academy* – військове училище; *black print* – штриховий друк; *ant trade* – блошина торгівля.

Найбільш складними для перекладу є терміни, окремі компоненти яких не мають нічого спільного з дійсним значенням, а часто навіть суперечать цьому значенню. Наприклад: *male* – мандат; *detail* – наряд.

Часто зустрічаються багатозначні терміни, які мають різні значення не лише в різних галузях науки і техніки, а навіть в одній галузі. Наприклад: *serviceman* – 1) військовослужбовець; 2) механік з ремонту обладнання; 3) працівник бензозаправної станції; *check* – 1) перевірка; 2) перешкода; 3) позначка; 4) номерок (у гардеробі); 5) рахунок (у ресторані) [6, с. 72].

Крім того, під час перекладу іншомовних текстів, що містять прикордонні терміни, часто виникають складнощі через деякі невідповідності мови оригіналу та мови перекладу, викликані відсутністю аналогії між поняттям і реалією, невідповідністю або неповним збігом значень термінів, великою кількістю абревіатур та скорочень, які складно розшифрувати, значною кількістю сленгових виразів та професіоналізмів [1, с. 48].

Висновки з дослідження. Терміни прикордонної тематики порівняно широко застосовуються в усному і писемному мовленні під час робочих зустрічей, на міжнародних семінарах, наукових конференціях із представниками правоохоронних відомств зарубіжних країн. Існують такі способи перекладу термінів: описовий переклад, за допомогою використання родового відмінка, калькування, або

дослівний переклад, транскрибування, транслітерація, переклад за допомогою використання різних прийменників. Сутність усіх розглянутих нами способів перекладу полягає в тому, що вони сприяють адаптації тексту оригіналу до норм та традицій мови перекладу, досягненню максимальної зрозумілості перекладу, не обтяженого невластивими мові перекладу граматичними конструкціями та лексичним складом [1, с. 49]. Дослідження способів перекладу лексики прикордонної тематики на основі художньої літератури та розробка практичних рекомендацій щодо її передачі українською мовою є дуже важливими й актуальними завданнями.

Література:

1. Білозерська Л.П. Термінологія та переклад: Навчальний посібник для студентів філологічного напрямку підготовки / Л.П. Білозерська. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
2. Берестецька Н.В. Прикордонний дискурс як педагогічна проблема / Н.В. Берестецька // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні та психологічні науки. 2014. – № 4. – С. 20–32. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarpv_ppn_2014_4_4.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
4. Коваленко А.Я. Загальний курс науково-технічного перекладу : [навчальний посібник] / [А.Я. Коваленко]. – 2001. – 290 с.
5. Павлюк Л.С. Текст і комунікація: Основи дискурсного аналізу / Л.С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2009. – 76 с.
6. Англо-українсько-російський словник прикордонних термінів / [укл.: Гапонова В.М., Н.С. Назаренко]. – 2011.

Герасимова О. Н. Особенности перевода терминов (на примере пограничного дискурса)

Аннотация. Данная статья посвящена особенностям перевода терминов на примере пограничного дискурса на основе анализа научных статей, документов, деловых писем и лексикографических источников.

Ключевые слова: термины, пограничный дискурс, классификация, основные способы перевода.

Herasimova O. Peculiarities of terms translation (on the example of the border discourse)

Summary. The current article examines the peculiarities of translation of terms on the example of border discourse based on the analysis of scientific articles, documents, business letters and lexicographical sources.

Key words: terms, border discourse, classification, basic ways of translation.

*Коваленко И. Н.,
старший преподаватель
Международного гуманитарного университета*

*Варламова А. А.,
преподаватель
Международного гуманитарного университета*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЭМОТИВНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ Ф. А. ЛАРКИНА «HOME IS SO SAD»)

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем перевода англоязычной поэзии на русский язык. Уточнены основные нормы, регулирующие процесс перевода художественных текстов, выявлена специфика переводческих стратегий перевода поэтического текста, связанная с особенностями эмотивной составляющей художественных текстов.

Ключевые слова: языковая трансформация, литературный перевод, поэтический перевод, авторский замысел, эмотивность, эмотивный компонент, эмоция.

Постановка проблемы. Актуальность исследования состоит в важности изучения переводческих стратегий художественных текстов (ХТ), взаимодействия языковых кодов различных культур. По мнению многих исследователей, в разновидности ХТ, а именно художественном поэтическом тексте (далее – ХПТ), переводчик сталкивается не только исключительно с лексической метафорой, но и с метафорой как приращением смысла в отношении всех компонентов, всех уровней текста [2, с. 26]. «Для художественного перевода в целом характерен имитативно-импровизационный тип творческого воспроизведения информации оригинала», – пишет исследователь Л.С. Макарова [2, с. 27]. Такой взгляд на проблематику художественного перевода отразился в работах Е.Е. Бразговской, М.С. Макаровой и других [2; 3; 8; 12]. Существует и другая точка зрения: для В.А. Комиссарова в процессе перевода происходит коммуникативное приравнивание текстов на разных языках [8, с. 9]. При этом не исключается сама проблема художественно-эстетического воздействия на читателя перевода, что, в сущности, «предопределяет отклонение от максимально возможной смысловой точности» [12, с. 9] при процессе художественного перевода. С одной стороны, «приращение смысла», с другой – «коммуникативное приравнивание». Исследование языковых трансформаций, связанных с лексическими средствами эмотивности в ХПТ и косвенно влияющих на когнитивную составляющую ХПТ, не получили достаточного освещения в научной литературе, хотя проблеме эмотивности при переводах ХТ посвящен ряд исследований [4; 12].

Объектом исследования в данной статье являются языковые трансформации, связанные с эмотивной составляющей ХПТ в переводах англоязычной поэзии на русский язык.

Цель статьи заключается в том, чтобы с помощью сопоставительного анализа описать лингвостилистические особенности языковых трансформаций ХПТ, уточнить переводческие

нормы, зависящие от типа исходного текста (ИТ), выявить причины появления в текстах перевода смысловых и эстетических компонентов, которых нет в оригинале.

Изложение основного материала. Основные проблемы перевода связаны с адекватным использованием всех ресурсов языка. Информация, представленная в тексте, напрямую зависит от типа ИТ. Например, качество перевода научного текста (НТ) напрямую зависит от содержательной близости перевода оригиналу, т.е. смысловой доминантой при переводе НТ является норма эквивалентности перевода [1, с. 251]. По мнению ряда исследователей, переводческие стратегии, так называемые «максимы, касающиеся точного перевода именно общеязыковых лексических, грамматических и стилистических значений» [2, с. 23], наиболее общие установки, регулирующие процесс перевода и связанные с идентичностью передаваемой информации, не всегда применимы, когда перед переводчиком стоит задача перевода ХТ. Так, Бразговская Е.Е. утверждает: «Перевод художественных текстов и анализ этих переводов не вписывается полностью в систему максим... Самая важная максима о точности, близости к оригинальному тексту не могла быть применима к многосмысленному, отличающемуся индивидуальной манерой письма художественному тексту» [2, с. 25]. Далее она указывает: «В тексте переводчик сталкивается не только с исключительно лексической метафорой, но и с метафорой как приращением смысла в отношении всех компонентов, всех уровней текста» [2, с. 26]. Некоторыми современными исследователями, например, Л.С. Макаровой, художественный перевод понимается как «социолингвокультурная деятельность по обеспечению единого литературно-художественного пространства» [3, с. 17]. При таком подходе переводчик становится интерпретатором текста, а сам текст становится одним из возможных вариантов исходного переводимого текста (ИПТ). Если при переводе научного текста норма эквивалентности в сочетании с прагматической составляющей, понимаемой как обеспечение желаемого воздействия на читателя, является решающими, то при переводе художественного текста данные нормы, тоже являясь смысловыми доминантами в ХТ, приобретают специфический характер. По мнению Ю. Найды [8, с. 16], при переводе ХТ необходимо учитывать динамическую эквивалентность ХТ, которая может полностью осуществить коммуникативную замену оригинала: «Динамическая эквивалентность дает возможность читателям – не носителям языка – прочувствовать текст», – пишет

Ю. Найда [8, с. 17]. Способность перевода обеспечить интеллектуально-гедонистическое переживание той же интенсивности, которая достигается оригиналом [2, с. 16], по мнению Е. Бразговской, является актуальной задачей для переводчика ХТ. Таким образом, отбор и аранжировка смысловых компонентов для эффективного отображения замысла создателя ХТ должна соответствовать норме динамической эквивалентности, которая реализуется в ХПТ с помощью различных лексических средств. В ХТ стремление вызвать отклик у читателя, дать ему возможность насладиться текстом является одним из функциональных аспектов эмотивности.

По мнению Л. Пиотровской, эмотивность – функция языковых единиц, которая заключается в способности выражать эмоциональное отношение говорящего к объективной действительности [4, с. 12], и именно она при переводе ХТ исключительно важна, т.к. неразрывно связана с оценочным компонентом, присутствующим в любом типе ХТ. Перевод поэтического текста особенно сложен, поскольку в нем, по мнению С. Левина, присутствует большая по сравнению с другими типами текстов цельность и связанность: «Poetry is marked by a special kind of unity» [2, с. 10]. Кроме этого, поэтический текст характеризует высокая степень эмотивной насыщенности, поэтому передача динамической эквивалентности в данном типе текста является необходимым критерием хорошего перевода.

Для анализа было выбрано стихотворение Филиппа Артура Ларкина «Home is so sad. It stays as it was left» [6, с. 497] в переводе А. Кушнера (см. Приложение). Данный текст отобран для анализа, поскольку в относительно небольшом тексте лексические средства эмотивности выражены более ярко. Ф. Ларкин, лауреат нескольких литературных премий и наград (самая престижная – Королевская Золотая медаль за 1965 год), является автором ряда поэтических сборников (Whitsun Weddings, 1964; High Windows, 1974), нескольких романов (в том числе «A Girlin Winter», 1947), книги очерков об искусстве джаза (All What Jazz, 1970), большую часть созданного на английском языке посвящает проблематике времени. Испытав влияние У.Б. Йейтса и У.Х. Одена, Ф.А. Ларкин обращается к обыденности и повседневности, которые разворачиваются в жизни обычных людей на типично английском фоне. Предлог для стихотворения, как правило, краток – событие, встреча или путешествие; действительность проступает не только в реалиях, современных автору, но проявляется в авторских оценках и интонациях. Внимательность к деталям, воссоздаваемых с удивительной точностью, помогают прочувствовать атмосферу, в которой происходят события. «Home is so sad» – типичный образец поэзии Ф.А. Ларкина, где афористичная краткость зарисовки и авторская интонация звучат особенно искренне, без излишнего педалирования и романтической приподнятости, характерной для кумиров Ф.А. Ларкина.

Стихотворение начинается с темы элегической грусти «Home is so sad». Это, в сущности, неудивительно, если брать в расчет то, что перед нами – ретроспекция: дом покинули, оставили, и автор вспоминает жизнь в нем до того, как хозяева его покинули. Сложно сказать, какие события в жизни Ф.А. Ларкина стали поводом для написания данного стихотворения, но одно можно сказать наверняка: любовь Ф.А. Ларкина к музыке (с 1961 по 1971 годы Ф.А. Ларкин вел секцию джазовой музыки в газете «The Daily Telegraph») повлияла на выбор поэта.

«Ретроспекция делает голос элегическим», – замечает И. Бродский [6, с. 312], и вот с этой-то элегичности голоса,

приглушенной грусти начинается «Home is so sad». Лексические средства эмотивности с самого начала представлены описательной лексикой, прямо называющей эмоцию: «so sad». Такая прямая номинация эмоций легко декодируется, создавая особую атмосферу доверительности у читателя поэтического текста (далее – ПТ). Глагол «left», поставленный в конце первой строки, являющийся скрытой грамматической лексемой, позиционно усиливает тему отъезда, брошенности: «it was left». В создании образа дома, где когда-то жили дружно, участвуют лексические единицы, которые являются оценочными: «last to go» («последний, который уезжает»), «having no heart» («не имеющий сердца, или сил»), «A joyous shot» («беспечный снимок»). Также созданию особой атмосферы способствует контрастное использование лексем «comfort» и «left», что только усиливает эффект оставленности, затерянности. И. Бродский считает, что, «поскольку контраст мы воспринимаем лучше всего» [6, с. 303], Ларкин, сталкивая глаголы, достигает своей цели: умножая грусть, он, казалось бы, умножает печаль происходящего и готовит читателя к новому семантическому прыжку. Но в следующей строчке в тексте на самом деле наблюдается возврат к заявленной с самого начала теме: «затерянность, одиночество», что в тексте представлено глаголом «withers» с усилительным «so» («так ссыхаться») и фразеологическим оборотом «having no heart to put aside the theft» («не имея сил скрыть от себя потерю»), и это возвращает читателя к первоначальному «so sad» («такой печальный»).

Смысл первой строфы, как мы видим, ясен: с помощью ретроспекции, усиленной элегичностью тона, и прямой номинации воссоздается атмосфера доверительности. Во второй строфе возникает поразительная вещь: читателю предлагается без обиняков узнать, как на самом деле обстоят дела в покинутом доме, ощутить реальность происходящего самому. С помощью двух предложений, использующих модальный глагол «can» в «You can see how it was», и второго повествовательно-побудительного предложения «look at the pictures and the cutlery» автор помещает читателя внутрь покинутого дома. Читатель, оказываясь свидетелем чужой драмы, острее чувствует неотвратимость происходящего. Перечисление предметов – «pictures, cutlery, music, vase» – само по себе создает внутренние рифмы. По мнению И. Бродского, близость между предметами, идеями, понятиями... эта близость сама по себе есть рифма [6, с. 330]. Отсутствие эпитетов в девятой и десятой строчках стихотворения создает дополнительное эмоциональное напряжение: читатель снова стоит перед задачей, которую поставил перед ним автор: дорисовать образ покинутого дома на свой вкус (pictures, music, vase). В результате автор оригинального текста сообщает читателю нечто, почти неуловимое в атмосфере стихотворения, ради чего, по сути, оно и написано: там, за экраном, остались невидимые миру слезы, чья-то брошенная любовь, чья-то обманутая верность.

В переводе А. Кушнера понятие «дом» тоже описывается как символ верности людям, которые его покинули. Эмотивность, выраженная метафорически, только усиливается от строки к строке: Он «мелочью любой / Последнему уехавшему верен...» [7, с. 498], он «чуть живой, ссыхается, покинут и затерян» [7, с. 497]. Персонификация дома создает дополнительный оттенок эмотивности. В оригинале у Ф.А. Ларкина мы находим «win them back» – («вернуть их обратно») – дом

словно бы пытается повернуть время вспять, вернуть тот островок счастья, когда все в нем жили дружно. Первая строфа оригинала содержит зачаток того напряженного динамизма, который разворачивается во второй строфе. Это позиционно подчеркнуто глаголами «left» («брошенный») и «win back» («вернуть обратно»): «left» в конце первой строки и «win» в начале третьей. Сравнение, используемое Ф.А. Ларкиным, тоже создает эффект эмотивности – «as if to win them back». В переводе первая строфа элегична, но не динамична. Во второй строфе перевода автор тоже берет читателя в свидетели драмы, которая произошла в покинутом доме: «В упор взгляни на эти ноты, на ковер, / На фортепианный стул. / На эту вазу». В переводе динамизм второй строфы доведен до предела с помощью предложения, содержащего инверсию: «В упор взгляни», которое позиционно помещено в конец восьмой строчки. Это превращает читателя в свидетеля драмы, произошедшей в доме, что и венчает перевод. В оригинале читатель – соучастник тайны, в переводе – преступления. В оригинале важно неназванное, в переводе все доведено до логического конца: посмотри в упор – и все поймешь сам. Тема неотвратимости происходящего, неумолимости времени и связанная с этим грусть в переводе как-то размыта: читатель оказывается чуть ли не ответчиком; тема фатума, которая и есть основная пружина происходящего, вынесена за скобки, поэтому можно сказать, что когнитивная составляющая перевода и оригинала, связанная с авторским замыслом, воплощена по-разному (два разных образа дома).

В оригинале прагматическая направленность категории эмотивности – стремление вызвать отклик у читателя – достигается с помощью следующих лексических средств:

- а) прямая номинация эмоций: «so sad»;
- б) оценочная лексика: «having no heart»;
- в) метафора в виде персонификации: весь объем стихотворения;
- г) сравнение: «as if to win them back»;
- д) прием контраста: «left; comfort».

Также в тексте используются повествовательно-побудительные предложения («Look at the pictures and the cutlery») и предложения, содержащие модальность («You can see how it was»), которые вносят дополнительный оттенок эмотивности.

В переводе категория эмотивности представлена следующими лексическими средствами:

- а) оценочная лексика: «чуть живой», «покинут и затерян»; «жили дружно»;
- б) метафора в виде персонификации: весь объем стихотворения;
- в) инверсия: «в упор взгляни»; «это сразу теперь в глаза бросается»;
- г) повтор: «На фортепианный стул. На эту вазу».

Кроме описанных лексических средств, и в оригинале, и в переводе большую роль играют лексемы, которые в тексте расположены рядом, хотя и в разных строчках: «left; comfort»; «живой, ссыхается»). Косвенно создавая оттенок эмотивности, они только усиливают общую атмосферу потерянности, одиночества. Оба текста обладают динамической эквивалентностью, вызывают у читателя отклик, при этом высокая степень выраженности эмотивной тональности теряется. Это происходит оттого, что на уровне текста как единого целого мы имеем, скорее всего, два разных образа дома: тот, который скрывает тайну, и тот, где произошла драма. Надо сказать, что данная

ситуация является типичной для переводчиков ХТ. Например, Е.В. Стрельническая считает, что «филологи единодушно отмечают отсутствие способа адекватной передачи эмотивного содержания высказывания и текста при переводе на иностранный язык» [12, с. 5]. При этом в переводе поэтического текста прослеживаются закономерности, отличающие перевод поэтический от прозаического перевода: наличие в переводном поэтическом тексте повтора, что не отображается при переводе ХПТ; наличие в оригинальном тексте инверсии, обычно опускаемой при переводе ХТ [12, с. 17].

Итак, суммируем следующие **выводы**:

1) для выражения категории эмотивности в ПТ в оригинале и в переводе используются различные лексические средства, которые в основном реализуют основные доминанты обоих текстов – «грусть, одиночество»;

2) дополнительный оттенок эмотивности в ПТ создается различными языковыми приемами, которые усиливают эмотивную тональность ПТ;

3) динамическая эквивалентность представлена и в оригинале, и в переводе, но степень выраженности эмотивной тональности разная, что сказывается на когнитивной составляющей ПТ;

4) лексические и синтаксические средства, представленные в оригинале, влияют на когнитивную составляющую ХТ, иногда изменяя ее;

5) лексический уровень перевода ХПТ ставит перед переводчиком сложные задачи, которые заключаются в таком коммуникативном приравнивании текстов при переводе, которое бы обеспечивало передачу когнитивной составляющей ХПТ как в оригинале, так и в переводе.

Приложение 1. Оригинал Ф.А. Ларкина

Home is so sad. It stays as it was left,
Shaped to the comfort of the last to go
As if to win them back. Instead, bereft
Of anyone to please, it withers so,
Having no heart to put aside the theft
And turn again to what it started as,
A joyous shot at how things ought to be,
Long fallen wide. You can see how it was:
Look at the pictures and the cutlery.
The music in the piano stool. That vase.

Приложение 2. Перевод А. Кушнера

Дом – это грусть. Он мелочью любой
Последнему уехавшему верен,
Вернуть его надеясь. Чуть живой,
Ссыхается, покинут и затерян,
Не смея снова стать самим собой,
Каким он был вначале, до тех пор
Пока в нем жили дружно. Это сразу
Теперь в глаза бросается. В упор
Взгляни на эти ноты, на ковер,
На фортепианный стул. На эту вазу.

Литература:

1. Коваленко И.Н. Проблемы прагматики перевода и переводческой нормы научного текста И.Н. Коваленко // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Вип. 23. – С. 251–254.
2. Бразговская Е.Е. Лингво-стилистические аспекты художественного перевода: Автореф. дисс. канд. фил. н. / Е.Е. Бразговская. – СПб., 2000. – 32 с.

3. Макарова Л.С. Коммуникативно-прагматические аспекты художественного перевода : Автореф. дисс. док. фил. н. / Л.С. Макарова. – М., 2006. – 42 с.
4. Пиотровская Л.А. Эмотивные высказывания в современном русском языке / Л.А. Пиотровская. – СПб. : Образование, 1993. – 72 с.
5. Ларкин Ф.А. Home is so sad. It stays as it was left. Английская поэзия в русских переводах. XX век. Сборник. На англ. и русск. яз. / Ф.А. Ларкин. – Москва : Радуга, 1984. – 846 с.
6. Бродский И. Меньше единицы / И. Бродский. – М. : Независимая газета, 1999. – 472 с.
7. Кушнер А. Дом – это грусть // Английская поэзия в русских переводах. XX век. Сборник. На англ. и русск.яз. – Москва : Радуга, 1984. –846с .
8. Петрова Г. Лексико-стилистические трансформации в англо-русском научно-техническом переводе» : Дисс. канд. фил. н. / Г. Петрова. – Москва, 2004. – 227 с.
9. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 2002. – 390 с.
10. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
11. Бідасюк Н.В. Практикум перекладу. Англійська – українська [підручник] / [Н.В.Бідасюк]. – К. : Знання, 2011. – 431 с.
12. Стрельницкая Е.В. Эмотивность и перевод: особенности языковой передачи эмоций при художественном переводе с английского на русский : Дисс. канд. фил. н. / Е.В. Стрельницкая. – Москва, 2010. – 182 с.

Коваленко І. М., Варламова А. А. Лексико-семантичні засоби емотивності та особливості їх перекладу з англійської мови на російську в поетичному тексті (на прикладі вірша Ф. А. Ларкіна «Home is so sad»)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проблем перекладу англомовної поезії на російську мову. Уточнені основні норми, які регулюють процес перекладу художніх творів, виявлена специфіка перекладацьких стратегій перекладу поетичних творів, яка пов'язана з емотивною складовою художніх текстів.

Ключові слова: мовна трансформація, літературний переклад, поетичний переклад, авторська інтенція, емотивізм, емотивний компонент, емоція.

Kovalenko I., Varlamova A. Lexico-semantic means of emotivism and peculiarities of their translation from English into Russian in the poetic text (it is illustrated by the poem of F. A. Larkin «Home is so sad»)

Summary. The article investigates the problems of translation of English poetry into Russian. The basic norms governing poetic text translation process have been elucidated, the specifics of translation strategies of poetic translation associated with the emotive component of texts have been presented basing upon P.A. Larkin's poem «Home is so sad».

Key words: language transformation, literary translation, poetic translation, author's intention, emotivism, emotive component, emotion.

*Набережнева Т. Є.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри теорії та практики перекладу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ТЕКСТОВІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РЕСУРСИ, ЇХ ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

Анотація. У статті описані два основні види текстових перекладацьких ресурсів: паралельні перекладні та паралельні неперекладні тексти, проаналізовано особливості їх використання на прикладі перекладу в банківській галузі.

Ключові слова: перекладацькі ресурси, паралельні тексти, фонові тексти, зіставні тексти.

Постановка проблеми. Зростаюча тенденція до спеціалізації перекладачів у певній галузі зумовлена як, насамперед, надвисокими темпами розвитку людської цивілізації, а отже, і збільшенням знань у різних галузях та й кількістю цих галузей загалом, так і поширенням Інтернет-технологій, що дозволяють замовникам обирати перекладача, здатного якомога швидше і якісніше виконати замовлення, не тільки на локальному ринку перекладацьких послуг, – змушує замислитися над вдосконаленням перекладацького інструментарію. Саме від перекладацьких ресурсів, інструментів та вміння користуватися ними багато в чому залежить якість перекладу фахових текстів, особливо перекладачами з філологічною освітою.

На початку своєї кар'єри такі перекладачі, на відміну від тих, хто приходить у переклад з іншої галузі (з технічною, юридичною, економічною, медичною освітою тощо), часто працюють як перекладачі-універсали (*generalist translators*) і мають справу з текстами, що не вимагають особливих знань із того чи іншого фаху. Пізніше, коли постає питання спеціалізації (а те, що переклад фахових текстів потребує спеціалізації в певних галузях, не викликає сумнівів), перекладачеві доводиться опанувати вузькофахову термінологію та набувати фонових, так званих пасивних знань у конкретній сфері.

Як доводять сучасні дослідження, фахово підготовлені перекладачі з багаторічним досвідом спеціалізації здійснюють переклад якісніше та з меншою кількістю помилок, ніж галузеві фахівці, які володіють іноземною мовою, але яким бракує перекладацької компетенції [1, с. 109]. При цьому завжди відзначають необхідність володіння техніками пошуку інформації, користування перекладацькими ресурсами та інструментарієм, що також свідчить про актуальність обраної проблеми [1, с. 104].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Вибір перекладацьких ресурсів різниться в досвідчених перекладачів та перекладачів-початківців, студентів. Так, Е. Честерман та Е. Вагнер у своєму діалозі теоретика та практика називають двомовний словник, до якого часто звертаються студенти, найменш використовуваним у роботі професійного перекладача. Найпотрібнішими професіонали вважають тлумачні словники, а також паралельні та фонові тексти [2, с. 73–75].

Нещодавно були опубліковані результати опитування студентів, які розставили перекладацькі ресурси за їхньою частотністю та важливістю. Переважна більшість студентів (87,7%) віддала перше місце онлайн-словникам та глосаріям, оцінивши

їх у 5,65 балів з 6. Друге місце в рейтингу зайняли паралельні тексти, щоправда, зі значно нижчим балом – 3,88 з 6. Це дослідження ще раз підтвердило, що початківці схильні занадто покладатися на перекладні словники [3]. Прагнучи змінити цю ситуацію, автори сучасних підручників та посібників звертають особливу увагу на текстові ресурси в галузевому перекладі.

В українському перекладознавстві найбільш поширеним є використання паралельних перекладних текстів, які зазвичай виступають чи не найголовнішим інструментом у теоретичних дослідженнях, а також у навчанні перекладу. Л.М. Черноватий надзвичайно детально розробив систему вправ, що базуються, зокрема, на паралельних перекладних текстах (вправи для засвоєння предметних знань та попереднього знайомства з термінологією, вправи для розвитку вмінь розв'язання перекладацьких проблем, вправи для розвитку вмінь редагування перекладного тексту тощо) [4, с. 215–220].

Однак такі текстові перекладацькі ресурси, як паралельні неперекладні та фонові тексти, українськими дослідниками розглядалися переважно з огляду на їхню цінність для наукових перекладознавчих розвідок. Г.Г. Верба зазначає, що опрацювання цих текстів робить теоретичні дослідження в царині спеціалізованого перекладу більш ґрунтовними, а результати – об'єктивними [5, с. 101]. Про необхідність створення в Україні електронних текстових баз і, з-поміж інших, тих, що поєднують б паралельні перекладні та неперекладні тексти та застосувались як емпіричний матеріал для науковців, пише О.М. Калустова [6, с. 135].

Мета цієї статті – описати та проаналізувати можливості використання текстових перекладацьких ресурсів у практиці на прикладі перекладу в кредитно-фінансовій та банківській галузі.

Виклад основного матеріалу. До текстових перекладацьких ресурсів належать тексти джерельною та цільовою мовою, пов'язані між собою різними типами зв'язків: типологічними, тематичними, функціонально-еквівалентними.

В основі всіх цих текстових перекладацьких ресурсів лежить ідея бітексту (спочатку термін писали через дефіс – *bi-text*), запропонована Б. Геррісом у 1988. Бітекст, маючи психолінгвістичну природу, став новим поняттям у теорії перекладу і пізніше був застосований для створення перекладацьких технологій, зокрема пам'яті перекладів. За визначенням Б. Герріса, бітекст – це джерельний текст та відповідний йому цільовий текст, суміщені в мозку перекладача. Оскільки перекласти весь текст одразу неможливо, текст перекладають окремими відтинками. Кожен відтинок джерельного тексту ментально пов'язаний із відповідним відтинком цільового тексту, таким чином утворюючи одиницю перекладу [7].

Зараз бітекстом також називають текст однією мовою разом із його перекладом іншою мовою. Такі збірки текстів у

корпусній лінгвістиці відомі ще й як паралельні тексти. А от в англійськомовному, та й не тільки, перекладознавстві термін «паралельні тексти» став усталеним із зовсім іншим значенням. Паралельні тексти розуміють як неперекладні тексти мовами M1 та M2, що були створені в подібних комунікативних ситуаціях [8, с. 83] і пов'язані між собою належністю до одного жанру. При цьому А. Нойберт та Г. Шрев [9, с. 137] розрізняють паралельні тексти (*parallel texts*), які є зразками певного жанру і які перекладач використовує як орієнтир для дотримання жанрового канону, врахування особливостей організації та структури тексту, а також стилю в мові перекладу, що покращує сприйняття перекладного тексту цільовою аудиторією, та фонові тексти (*background texts*), об'єднані спільною тематикою, які для перекладача є і джерелом інформації в певній галузі, і своєрідним контекстуальним словником термінів. В інших дослідженнях поділ за належністю до одного / різних жанрів, наявністю / відсутністю тематичного зв'язку не проводиться: паралельні тексти розглядають як такі, що містять «приховані» одиниці перекладу, готові «будівельні блоки» для конструювання перекладного тексту [10, с. 1024].

Таким чином, натрапляємо на термінологічний різнобіч, який ще більш ускладнюється тим, що в корпусній лінгвістиці такі неперекладні тексти – продукти двох різних комунікативних культур – називають зіставними текстами (*comparable texts*). Водночас у перекладознавстві термін «зіставні тексти» позначає збірки оригінальних та перекладних текстів однією мовою, які порівнюють з метою дослідження особливостей перекладного тексту та загалом перекладної мови у зіставленні з мовою оригінальних текстів.

В українськомовному перекладознавстві та методиці навчання перекладу панує традиція, започаткована в корпусній лінгвістиці, тому тут більш звичним є розуміння паралельних текстів як джерельного тексту та його перекладу цільовою мовою. Паралельні неперекладні тексти досліджені мало – в публікаціях можна побачити або різні варіанти перекладу терміна «*comparable texts*», як-от: співвідносні тексти, зіставні тексти, або ж український відповідник вживаного в європейському перекладознавстві терміна «*parallel texts*» – паралельні тексти.

Щоб уникнути неузгодженості, в статті використано терміни «паралельні перекладні» та «паралельні неперекладні» тексти. Паралельні перекладні тексти – тексти, поєднані функціонально-еквівалентними зв'язками, які виникли в результаті перекладу. Паралельні неперекладні тексти – оригінальні тексти джерельною та цільовою мовами, об'єднані і / або належністю до одного жанру, і / або спільною тематикою.

Отже, яким чином текстові перекладацькі ресурси стають у нагоді практикам? По-перше, і перекладні, і неперекладні паралельні тексти дозволяють перекладачам підібрати відповідник необхідного терміна цільовою мовою, часто терміна, який відсутній у словниках. Однак працюючи з паралельними перекладними текстами, необхідно критично оцінювати їхню якість, інакше може виникнути ситуація, коли помилковий переклад терміна поширюється настільки, що людина, яка не досконало володіє мовою, починає вважати його правильним.

Наприклад, на пострадянському просторі деякі банки звично подають свої реквізити на англійськомовних версіях сайтів під дещо дивним англійським словосполученням *bank requisites*. З банківських сайтів помилка «перекочувала» на сайти підприємств та організацій. Звернення до автентичних англійськомовних текстів, а в цьому випадку – навіть до

двомовного словника, допоможе віднайти правильні відповідники – *bank details* або *banking details*. Перший частіше використовують, коли йдеться про реквізити банку, другий – якщо це реквізити банківського рахунку, наприклад, якогось підприємства чи організації.

Паралельні неперекладні тексти також є незамінними, якщо значення терміна не зафіксовано в словнику. Термін *каса* в глосарії Національного банку України визначено як «підрозділ банку, який виконує операції з касового обслуговування клієнтів». У цьому ж глосарії запропоновано переклад терміна англійською – *cash office*, який можемо знайти й у перекладних словниках. Інше значення терміна, а саме «робоче місце касира банку в операційному залі, зазвичай за захисним склом» відсутнє в українських тлумачних словниках і, як наслідок, у перекладних українсько-англійських словниках. У реченні з сайту одного з банків «*Визначаєте реквізити одержувача платежу, суму та періодичність списання коштів і назавжди забуваєте про черги до каси*» термін *каса* вжито якраз у другому значенні. Паралельні неперекладні тексти (на зразок: *Instead of being stuck behind a counter bank cashiers will help customers in the reception area*) підкажуть перекладачеві еквівалент, який можна перевірити за англійським тлумачним словником. Лексема *counter* дійсно має значення «*a long flat-topped fitment across which business is conducted in a shop or bank*» і наявна в англо-українській версії словника ABBYY Lingvo Online зі значенням «каса (банку)».

Таким чином, паралельні неперекладні тексти стають надійним «контекстуальним словником», довідником, і в цьому – їхня перевага над паралельними перекладними текстами, що можуть скерувати недосвідченого перекладача на хибний шлях.

По-друге, завдяки паралельним неперекладним текстам перекладач має можливість поєднувати мовні елементи так, як цього вимагає зуз. Прийнятними варіантами перекладу речення *Investment banks do not deal with the general public* є *Інвестиційні банки не проводять операції з населенням / Інвестиційні банки не обслуговують населення*. І хоча традиційним українським відповідником словосполучення *the general public* є *широкий загал*, його використання в цьому контексті було б порушенням узуальної сполучуваності. Зрештою, зворотній переклад теж доводить, що лексема *населення* не може бути відтворена в наведеному реченні англійським словом *population*.

Оскільки узуальна сполучуваність є однією з ознак автентичного тексту, перекладачам радять використовувати готові блоки, дібрані з паралельних неперекладних текстів, які створюватимуть ефект оригінальності тексту. Безумовно, робити це треба з неабияким чуттям мови та вмінням працювати з текстом.

По-третє, згідно з класичним розумінням паралельних неперекладних текстів (А. Нойберт, Г. Шрев, К. Шефнер та ін.), вони представляють зразки жанрів у певній лінгвокультурі. Звернення до них є особливо доцільним у так званому прихованому (Дж. Гаус), або інструментальному (К. Норд), перекладі, коли цільовий текст має статус оригінального і виконує ті самі функції, що й джерельний текст. У банківській галузі це стосується, передовсім, текстів, орієнтованих на споживача послуг. Так, перекладаючи інформацію про банківські продукти, розміщену на сайті, варто звернути увагу на особливості такого жанру в цільовій культурі.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує значно вищу ефективність та потенціал текстових перекладацьких ресурсів,

особливо паралельних неперекладних текстів, для галузевого перекладу в порівнянні з лексикографічними ресурсами. Проблематика подальших розвідок лежить у пошуку шляхів вирівнювання паралельного неперекладного тексту, тобто автоматизованій ідентифікації відповідних одна одній одиниць у кількох паралельних неперекладних текстах.

Література:

1. Penalver E.A. Financial Translation: First Steps towards Curricular Design / E.A. Penalver // Handbook of Research on Teaching Methods in Language Translation and Interpretation. – Hershey: IGI Global, 2014. – Pp. 102–117.
2. Chesterman A. Can Theory Help Translators: A Dialogue between the Ivory Tower and the Wordface / A. Chesterman, E. Wagner. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. – 148 p.
3. Clavijo B. Identifying Translation Teaching Strategies: An Exploratory Study / B. Clavijo, P. Marin // International Journal of Humanities and Social Science. – 2013. – Vol. 3(№ 21). – Pp. 71–78.
4. Черноватий Л.М. Методика викладання перекладу як спеціальності / Л.М. Черноватий. – Вінниця : Нова книга, 2013. – 376 с.
5. Верба Г.Г. Тематика перекладознавчих досліджень та їхня доказова база / Г.Г. Верба // Мовні і концептуальні картини світу. – 2010. – Вип. 30. – С. 98–102.
6. Калустова О.М. Електронні бази паралельних та співвідносних текстів у перекладознавчих дослідженнях / О.М. Калустова // Вісн. Сум. держ ун-ту. Серія Філологічні науки. – 2004. – № 1. – С. 130–136.
7. Harris B. A New Concept in Translation Theory / B. Harris Language Monthly. – 1988. – Vol. 43. – № 4. – Pp. 473–659.
8. Schäffner C. Parallel Texts in Translation // Unity in Diversity : Recent Trends in Translation Studies. – Manchester : St. Jerome, 1998 – Pp. 83–90.
9. Neubert A. Translation as Text / A. Neubert, G. Shreve. – Kent / London: The Kent State University Press, 1992. – 171 p.
10. An Encyclopaedia of Translation: Chinese – English, English – Chinese / ed. by S. Chan, D. Pollard. – Hong Kong: The Chinese University Press, 2001. – 1150 p.

Набережнева Т. Е. Текстовые переводческие ресурсы, их виды и особенности использования

Аннотация. В статье описаны два основных вида текстовых переводческих ресурсов: параллельные переводные и параллельные непереводные тексты, проанализированы особенности их использования на примере перевода в банковской сфере.

Ключевые слова: переводческие ресурсы, параллельные тексты, фоновые тексты, сопоставимые тексты.

Naberezhnieva T. Text resources for translators, their types and use

Summary. The paper describes two primary types of text resources for translators: parallel translated and parallel untranslated texts, analyzing their use in banking translation.

Key words: translation resources, parallel texts, background texts, comparable texts.

Obraztsova O. M.,
Doctor of Philological Studies, Full professor,
dean of The Faculty of Foreign Languages
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky

Kuznetsova A. V.,
postgraduate student, International Humanities University,
Faculty of Linguistics and Translation,
Chair of Translation and Language Studies

SYNTACTIC INTERFERENCE IN CONSECUTIVE INTERPRETING

Summary. The article considers the phenomenon of language interference, instances of which are revealed in consecutive interpreting. Negative and positive interference (transference) are differentiated at various language levels, focusing upon that of an utterance syntactic organization. Definition for the syntactic interference is provided; identification procedure of either positive or negative syntactic interference instances is offered and illustrated.

Key words: syntactic interference, negative syntactic interference, positive syntactic interference, consecutive interpreting.

Formulation of the problem. At present consecutive interpreting is widely used during negotiations of all levels ranging from the top official meetings to the field interpreting when experts and monitors who represent international organizations undertaking the role of mediators go to the field to speak to eye-witnesses and talk to different parties of the conflict. The job of an interpreter is one of the key ones in settling military crises as professional interpreters' activity can help either prevent or aggravate further escalation of the conflict. Adequate interpretation can, sometimes, actually save lives; however, inadequate interpretation can lead to misunderstanding between the parties and thus, cause new casualties. It is quite often, therefore, that the quality of interpretation can literally mean peace or war. One particular factor influencing the outcome quality of interpretation is known to be language interference.

Analysis of recent research and publications. Language interference has been studied mostly as a definitely negative phenomenon revealed at various language levels. Only some attention has been given by researchers to instances of positive interference (also known as *positive transfer* or *transference*) – mainly with respect to the use of vocabulary items, while positive interference at the level of syntax has not been studied yet. The above mentioned accentuates the actual necessity of the research, its theoretical value and applicability for practicing interpreters.

Most scholars use the term “language (linguistic) interference” to speak about deviations from language standards that can occur when two or more languages are in contact: either used by a bilingual in everyday life or used professionally by an interpreter or translator. It was the Prague Linguistic School that introduced the term *interference* in linguistics to define the phenomenon. Such interference is usually understood as transfer of particular features specific of one language into another language speech production, as substitution of language units' particular characteristics by those of another language. That is, if a particular fragment of speech produced by a bilingual or

a multilingual individual “sounds strange, foreign” to a native speaker, such case is referred to as a language interference effect (interference occurrence).

Viewed as a kind of deviation from the language standards, interference is mostly considered to be a definitely negative phenomenon which should necessarily be overcome (see, for example works by Uriel Weinreich (1953) [2], Einar Haugen (1972) [7], V.Yu. Rosenzweig (1972) [6], etc.)

It should be noted that Western research schools, focusing upon the negative effect of interference on particular interpretation or speech product, terminologically define the phenomenon differently: *transfer* (Heine and Kuteva) [8], *convergence* (Hinskens, Auer, and Kerswill) [9], *cross-linguistic influence* (Jarvis and Pavlenko) [10], *code-copying* (Johanson) [11], to name just some of the terms. The use of various terms (*cross-linguistic influence*, *code-copying*, *convergence*, *interference*, *transfer*) in describing one and the same phenomenon, naturally, leads to certain misunderstandings. As a result, researchers studying into the field of languages intercourse adhere to contradictory views upon the same phenomena.

However, the Prague School linguists speak also of a positive interference phenomenon that can help non-native speakers produce correct speech in a foreign language, that of a *positive transfer*. It is believed that correct language production is that which is in line with most native speakers' notions; cases of the *positive transfer* may be observed when the relevant units or structures of the languages in contact are similar. The more similarity is found in certain phenomena of the two languages and the more language users are aware of the respective similarity, the more positive transfer will occur. The results of such positive transfer can have a great effect, though they are, largely, unnoticed.

The very term *interference* was borrowed from physics, where interference is treated as either positive or negative. Taking this fact into account, Prof. Alimov introduced the terms *positive* and *negative interference* as rather more logical than those of *positive* and *negative transfer* [1]. V. Alimov also defines linguistic interference as either negative or positive inter-influence of the languages in contact. According to these linguists' position, the negative interference is revealed via deviations from the accepted norm in one language under the influence of the other language. The positive interference, on the contrary, is traced as cases of acquisition, internal encoding and amplification of skills in one language under the influence of the other [1, p. 35]. We support this suggestion and are going to follow this logical paradigm in the current research.

The aim of the article is twofold: guided by the overall definition of *language (linguistic) interference*, to work out a definition for the term *syntactic interference*, differentiating between its positive and negative varieties; to determine particular ways of identifying cases of *negative vs positive syntactic interference*.

The theoretical conclusions offered are based upon the results of an all-round analysis of the positive and negative interference occurrences observed during consecutive interpreting events. Within this article the theoretical items are illustrated by examples of syntactic interference identified and analyzed by us in the 34-minute video of a joint press-conference given by President of Ukraine and Secretary of State (the USA) in Kiev on 2 July 2010 involving consecutive interpreting from / into Ukrainian / English [12;13].

The presentation of the main research material. Viewed from various stylistic, cultural and other aspects linguistic interference is commonly researched at different language levels, such as phonetic/phonemic, lexical, and grammatical (mostly, morphological). Therefore, it is logical to differentiate between the *negative* and *positive interference* at every respective language level, rather than limit oneself to describing only negative effects of languages influence. It is practically important to highlight the positive, constructive effect of interference at all these levels.

Adhering to the idea of the positive interference at the level of lexis, Prof. Alimov has compiled a glossary [1, p. 195] of English and Russian lexemes whose form (sound and written sign) and contents (meaning) are similar in both languages. These units are defined as lexical positive *interferents* (the term itself being coined by Prof. Alimov). Most of the commonly used positive interferents are borrowings that have become internationalisms, e.g.: *contingent* – *контингент*, *brigade* – *бригада*, *drone* – *дрон*, etc. As active interpreters working between English, Russian and Ukrainian languages, we can confirm that using this glossary helps reduce potential discrepancies in any interpretation product, thus, contributing to the overall quality of our everyday work. Many colleagues of ours make use of this phenomenon either consciously or subconsciously – employing their linguistic intuition. Since intuition always leaves some space to hesitation and uncertainty, purposeful learning and conscious use of such glossary items seems to be much more effective contribution to the interpretation quality.

The same positive effect should, supposedly, be reached due to conscious use of positive interference on the level of syntax. The level of a sentence structure is most important in organizing words into a logical unity called a thought. Syntax, as a part of a language grammar, studies and sets the rules according to which words and word collocations are linked together and joined to make a simple or a complex sentence. Therefore, interference at the level of syntactic organization of a sentence can be defined as *syntactic interference*, which, theoretically, may produce either a negative or a positive effect on a target language (TL) speech production.

There can hardly be found any specification in theoretic sources of how to recognize and identify a particular case of language interference. Analysis of examples provided, though, suggests that the very first marker of such influence is that of a visible similarity between the forms in the respective source (SL) and target (TL) languages: letters / phonemes composition

within a word; words / sentence elements linear arrangement within a word collocation or a sentence or its part; etc.

Therefore, we take it that identification of any type of interference should be based upon such visible formal similarity. Thus, instances of dissimilarity of forms in the source and target texts fragments fall out of the research focus.

Analysis of the consecutive interpreting (English / Ukrainian) event under study (a 34-minute video of a joint press-conference given by President of Ukraine and Secretary of State (the USA) in Kiev on 2 July 2010) [12; 13] was organized in several stages. First, a detailed transcript of the respective speech fragments (those of political leaders', their interpreters', journalists' questions) was made in such a way as to facilitate identification of every peculiarity in their pronunciation, intonation, pauses, etc. Then, the number of fragments interpreted from English into Ukrainian and from Ukrainian into English was counted; timing of each fragment in the SL and TL was measured. Next, every sentence and its syntactically defined fragments in the source language messages are analyzed to reveal their syntactic structure. Then, in the target text, to each of such source text fragments found are their counterparts and compared are the respective syntactic organizations. This is done in order to see if there is any structural coincidence in the respective fragments.

Thus, the visible similarity of any particular sentence fragment in the target language interpretation product to a respective form in the source language text shall be treated in this research as an occurrence of *syntactic interference*.

Then, if a coinciding syntactic structure does not violate the TL standards and contributes to the adequate message conveyance, the fragment is defined as an instance of *positive syntactic interference*. Instances of the *positive syntactic interference*, then, are those cases when the respective visible similarity of syntactic form is characteristic of both source and target languages. For example:

We discussed ways that Ukraine and the United States can deepen and expand our strategic partnership, moving forward with the work of the U.S.-Ukraine Strategic Partnership Commission that I co-chair along with the foreign minister. → *Ми обговорили, як Україна та Сполучені Штати можуть поглибити і поширити наше стратегічне партнерство і як ми можемо продовжувати роботу американо-української комісії із стратегічного партнерства, яку я очолюю разом із міністром закордонних справ Грищенком.*

Ukraine is an independent nation, and we hope Ukraine will have good relations with its neighbors → *Україна є незалежною державою, і ми маємо надію, що Україна буде мати добрі стосунки із своїми сусідами.*

The respective bold typed fragments in the source and target texts are similar as to their syntactic form, which is in full accordance with the norms and common usage of both languages.

On the contrary, if a coinciding syntactic structure – the outcome target language form – is characteristic of the source language but is violating the norms of the target language or is unnatural to it and / or alters the SL message, the fragment is defined as an instance of *negative syntactic interference*.

For example: *The president and I had a very productive meeting.* → *Президент і я мали дуже корисну зустріч, продуктивну зустріч.*

The case is considered to be that of negative syntactic interference since the collocation of the type *The President and I* is

quite common of English while «Президент і я» sounds strange and unnatural in Ukrainian instead of a typically Ukrainian «Ми з паном Президентом». The latter of the phrases in Ukrainian indicates that both persons were participating in one and the same event, while the former one («Президент і я») may also be interpreted as the two persons separately were involved in some different events. To sound Ukrainian the whole of the sentence should have been transformed into an utterance like «Наша зустріч із паном Президентом була дуже (корисною і) продуктивною».

Syntactic negative interference was mostly revealed in copying sentence or phrase constructions that are typical of the English language but unusual for and uncharacteristic of the Ukrainian discourse. Negative interference has been traced in various aspects, the most vivid of which include breach of the following:

word-collocation rules / natural common usage, e.g.: *We do not believe in the concept of "spheres of influence". We believe that it is up to Ukrainians to chart your own course towards your own future.* → *Ми не вважаємо, що концепція сфер впливу є правильною концепцією, але ми переконані, що українці самі мусять простеляти свій шлях;*

sequence of syntactic elements within a simple sentence, e.g.: *As Ukraine moves forward, the country will face questions about its place in the region and the world.* → *Тоді, коли Україна просувається вперед, ви будете стояти перед питанням щодо Вашого місця у регіоні та світі;*

sequence of clauses within a complex sentence, e.g.: *Вашингтонський саміт, який відбувся навесні цього року за ініціативи Президента Обами, для України мав велике значення, перш за все з точки зору послідовності своїх дій щодо політики, безпекової політики, яка стосується ядерної безпеки.* → *The Washington summit that took place in spring of this year on the initiative of President Obama was very important for Ukraine, primarily in terms of its consistent policy in the area of national and international security and, in particular, nuclear security;*

in a way similar to the source language syntax, use of elements which are atypical of the target language syntactic structure: e.g. frequent use of possessive pronouns in Ukrainian (*Let me begin by thanking the President for his hospitality and I want to extend on behalf of President Obama and myself congratulations on your upcoming both birthday.* → *По-перше, я хочу подякувати Президенту Януковичу за його гостинність в його державі і від імені президента Обами і від моего імені я хочу привітати Вас із Вашим днем народження, що наближається).*

Negative interference at the sentence level can result in a drastic breach of the TL sentence logical structure and thus alter its message, which, in its turn, may lead to the failure in message conveyance and communication in general (for a more detailed analysis of negative syntactic interference see [4]).

Positive syntactic interference, on the contrary, can appreciably improve the quality of the interpretation product and increase the message delivery efficiency. Hypothetically, positive interference at the syntax level may appear as a particular outcome of universal similarities underlying the models of sentence and word collocations structure as well as syntactic operations and rules similarly applied in the compared languages.

According to the cognitive-semantic syntax theory (Prof. E. Obraztsova) [5], both syntactic structure and semantics of a sim-

ple (kernel) sentence constitute a cognitively induced dialectic unity. This stance is tentatively argued to be a language universal and has been proved for English, Russian and Ukrainian by a complex analysis of over 30 000 000 examples selected consecutively from modern fiction (10 000 000 examples for each of the languages).

The conclusion is based upon the fact that the inventories of both the structural and semantic models (the latter are viewed as a complex of proposition and semantic roles models) were found similar within simple sentences in the compared languages. There has been revealed an evident correlation between particular semantic and structural models, the complex of which is correlated to the linguistically acknowledged text composition types (description, narration, and reasoning). It suggests that sentences and texts are composed according to the same rules.

The scholar has showed that the inventory of obligatory sentence elements and their linear arrangement within the simple (kernel) sentence clearly depend upon the situation (process) type and specifically reflect the sequence and algorithms of how the human mind sensually perceives and logically interprets typical fragments of the environment.

From here it follows that the universal character of cognition algorithms may give way to universal sentence structural features in languages. Therefore, if we can identify similar sentence structures (syntactic elements inventory and their linear arrangement) for particular languages (Ukrainian and English, in this case) we will be able to compile a list of constructions as *positive syntactic interferents* which can be recommended for starters and professional interpreters to apply in their work.

Conclusions. Language interference in the interpretation process is a particular factor influencing the outcome quality of the target text. *Syntactic interference* is defined as interference at the level of syntactic organization of a sentence or text. Identification of any type (either *negative* or *positive*) of syntactic interference should be based upon a visible formal similarity of the respective fragments in the source and the target texts.

If a coinciding syntactic structure is characteristic of the source language but is violating the norms of the target language or is unnatural to it and / or alters the source language message the case is considered to be that of *negative syntactic interference*. The more common instances of *negative syntactic interference* have been traced in use of elements that are atypical of the target language syntactic structure, in breach of the word-collocation rules and/or natural common usage, in violation of syntactic elements sequence within a simple sentence, as well as sequence of clauses within a complex sentence.

Negative interference at the sentence level through violation of the sentence logical structure can result in a drastic alteration of the source message, thus failing in message conveyance and communication in general; while *positive syntactic interference* can appreciably improve the quality of the interpretation product and increase the message delivery efficiency.

Instances of the *positive syntactic interference* are those cases when the respective visible similarity of syntactic form is characteristic of both source and target languages. Hypothetically, positive interference at the syntax level appears as a particular outcome of universal similarities underlying the sentence and word collocations structural models as well as syntactic operations and rules similarly applied in the compared languages. The named similarity is hypothetically understood to result from the

universal character of cognition algorithms predetermining the universal semantic and structural features of sentence composition in languages.

The skill of simultaneously using positive interference and avoiding negative interference may improve the quality of the consecutive conference and media interpreting considerably.

The researchers are planning to look into the source of the positive interference phenomenon regarding its origin and see if it is based on the universal laws of the language systems resulting from the universal laws of human cognition process.

Literature:

- Алимов В. Интерференция в переводе (на материале прАлимов В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации) / В. Алимов. – М. : КомКнига, 2011. – 232 с.
- Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрах ; пер. с англ. и комментарии Ю. Жлуктенко ; вступит. ст. В. Ярцевой. – К. : Вища школа, 1979. – 264 с.
- Кушнина Л. Система оценки качества устного последовательного перевода в свете теории гармонизации / Л. Кушнина, Е. Аликина // Вестн. Перм. ун-та. – 2010. – Вып. 4 (10). – С. 45 – 50.
- Кузнецова А. Влияние синтаксической интерференции на качество последовательного перевода (языковая пара: английский – украинский) / А. Кузнецова // Лингвистика. Коммуникация. Образование : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. (Луганск, 27–28 марта 2014 г.). – Луганск, 2014 – С. 130–133.
- Образцова О. Лінійна організація висловлювання в англійській, російській та українській мовах: [монографія] / О. Образцова. – Х. : Бурун Книга, 2012. – 384 с.
- Розенцвейг В. Языковые контакты / В. Розенцвейг – Л. : Наука, 1972. – 80 с.
- Haugen E. The Ecology of Language / E. Haugen. – Stanford, California : Stanford University Press, 1972. – 368 p.
- Heine B. Language Contact and Grammatical Change / B. Heine, T. Kuteva. – Cambridge-New York : Cambridge University Press, 2005. – 328 p.
- The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations. Dialect change. The convergence and divergence of dialects in contemporary societies / [P. Auer; F. Hinskens; P. Kerswill]. – Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2005. – P. 1–48.
- Jarvis S. Cross-linguistic influence in language and cognition / S. Jarvis, A. Pavlenko. – New York ; London : Routledge, 2008. – 287 p.
- Johanson L. Contact-induced linguistic change in a code-copying framework / L. Johanson // Mari C+ JONES & Edith ESCH (eds.), Language change: The interplay of internal, external and extra-linguistic factors (Contributions to the Sociology of Language 61, Berlin, Mouton de Gruyter), 2002. – P. 285–313.
- Video: Secretary Clinton Meets With Ukrainian President. Uploaded by U.S. Department of State on July 2, 2010 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=YkPbNatMEi4>.
- Official text transcript of the press conference on July 2, 2010 in English [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/07/143924.htm>.
- Zabrodskaja A. Crosslinguistic influence in language and cognition. Scott Jarvis and Aneta Pavlenko (2008) / A. Zabrodskaja [Electronic resource]. – Access mode : <https://journals.equinoxpub.com/index.php/SS/article/viewFile/16226/14057>.
- Discourse [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/discourse>.

Образцова Е. М., Кузнецова А. В. Синтаксична інтерференція у послідовному перекладі

Стаття досліджує явище мовної інтерференції, приклади якої виявлено у послідовному перекладі. Розрізнено інтерференцію негативну та позитивну (трансференцію) на всіх мовних рівнях, особливу увагу приділено рівню синтаксичної будови висловлення. Дано визначення синтаксичної інтерференції; запропоновано та проілюстровано принцип та процедуру ідентифікації випадків позитивної та негативної синтаксичної інтерференції.

Ключові слова: негативна синтаксична інтерференція, позитивна синтаксична інтерференція (трансференція), послідовний переклад.

Образцова Е. М., Кузнецова А. В. Синтаксическая интерференция в последовательном переводе

Статья рассматривает языковую интерференцию, случаи которой выявлены в последовательном переводе. Различается интерференция негативная и позитивная (трансференция) на всех языковых уровнях, особое внимание уделено уровню синтаксической организации высказывания. Дано определение синтаксической интерференции; предложены и проиллюстрированы принцип и процедура идентификации случаев отрицательной и положительной интерференции.

Ключевые слова: отрицательная синтаксическая интерференция, положительная синтаксическая интерференция (трансференция), последовательный перевод.

Поворознюк Р. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови,
докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПЕРЕКЛАД ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У МЕДИЧНИХ МОНОГРАФІЯХ: ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ

Анотація. Стаття присвячена зіставному дослідженню інтегральних рис медичної монографії в міжкультурній жанрово-дискурсивній площині. Висвітлені особливості функціонування, роль та призначення інтертекстуальних елементів, розкриті прийоми й стратегії їхнього перекладу.

Ключові слова: медична монографія, уставні тексти, інтертекстуальність, переклад, цитати, посилання, алюзії.

Постановка проблеми. Природа сучасної академічної комунікації передбачає постійну участь науковців на міжнародній арені, обмін досвідом і активну дискурсотворчість з метою опанування гідного місця серед іноземних колег. З одного боку, це втілюється на практиці в публікації результатів національних досліджень у міжнародних виданнях (фахових часописах, спільних та одноосібних монографіях), з іншого – в підкріпленні отриманих даних посиланнями на праці попередників, часто виконані за кордоном. В обох випадках спостерігаємо вагомий вплив перекладу на формування національних норм презентації науково-дослідницького доробку, уніфікації його згідно з міжнародними вимогами й загалом участь у кругообігу знань у міжнародній академічній спільноті, об'єктом і яскравим зразком якого є медична монографія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові монографії як різновид академічного дискурсу опинилися в центрі уваги вітчизняних [8], російських [4; 7] та іноземних дослідників [11; 12] внаслідок того, що їхні тексти є відбитком культурно-специфічних [4], історично [10] та соціально обумовлених [12] характеристик академічного середовища, в якому вони розвинулися як жанр. Категорія інтертекстуальності традиційно ототожнювалася з художнім дискурсом [3; 6], проте все частіше її вияви відзначають у наукових [5], зокрема юридичних [2] і медичних, текстах [9]. Однак проблема відтворення інтертекстуальних елементів медичної монографії була досліджена тут уперше у зв'язку з теорією адаптації, що була запропонована В.В.Демецькою [1].

Метою статті є дослідження принципів, стратегій та прийомів відтворення інтертекстуальних елементів у текстах медичних монографій, перекладених українською мовою.

Методологічне значення статті полягає в тому, що її положення можна брати за основу в розробці навчальних планів за спеціальністю «переклад», підготовці майбутніх фахівців у галузі медичного перекладу. Загальнонаукове значення полягає в можливості екстраполювати його висновки на інші жанрові теорії перекладу, що сприятиме виділенню медичного перекладу в окрему навчальну дисципліну.

Перспективи застосування результатів нашого дослідження ми бачимо в глибшому вивченні конвергентних та дивергентних характеристик медичних монографій у міжкультурній площині, зокрема особливостей посилання як вияву ввічливості в усіх інтертекстуальних проявах цього феномена академічної комунікації.

щині, зокрема особливостей посилання як вияву ввічливості в усіх інтертекстуальних проявах цього феномена академічної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Монографія є різновидом академічного дискурсу, який, за визначенням Л.В. Куликової, є «нормативно організованою мовною взаємодією, що має як лінгвістичний, так і екстралінгвістичний плани, використовує певну систему професійно-орієнтованих знаків, враховує статусно-рольові характеристики основних учасників спілкування (вчених як дослідників і / або викладачів, а також студентів у сфері університетської освіти), що інтерпретується як культурно маркована система комунікації» [4, с. 297].

Монографія відрізняється від підручника для ВНЗ тим, що останній маніфестує status quo та тенденції розвитку певної галузі знань, тоді як монографія є втіленням оригінального дослідження автора (групи авторів). Від статті монографію відрізняє перш за все розлогий, детальний виклад результатів досліджень.

Протягом тривалого часу вважалося, що монографія повинна бути одноосібною (моноадресантною), тобто написаною одним автором. Проте в сучасному англійському світі разом із поширенням «компілятивних дисертацій» (compilation thesis, thesis by publication, article thesis), є збірками вже опублікованих статей або неопублікованих наукових праць (essay thesis), дещо змінюється погляд на колективну, поліадресантну (за термінологією Т.В. Яхонтової [8, с. 135–140]) монографію як на феномен академічної комунікації. Все частіше термін «монографія» вживається для позначення повноцінного, закінченого, автономного тексту дисертації, який спирається на опубліковані статті автора (групи авторів), проте не обмежується ними.

У Швеції та в інших скандинавських країнах монографії традиційно є засобами поширення знань у гуманітарних та суспільних науках, а компілятивні дисертації – в галузі медицини та природничих наук [11, с. 1].

У системі англійських наукових жанрів статус монографії залежить від галузі, в якій працює дослідник. Дж. Свейлз зазначає, що написання монографії є надзвичайно важливим і необхідним елементом наукової діяльності співробітників гуманітарних ВНЗ, де вони отримали назву “tenure book” (тобто «публікації, що забезпечує (науковцеві) посаду в навчальному закладі»). Пріоритетний статус монографії серед інших академічних текстів підкреслює й професійний жаргонізм “second strike capability”, вигаданий керівництвом ВНЗ задля оцінки ймовірності того, що конкретний співробітник зуміє в майбутньому опублікувати ще одну монографію за матеріалами своїх досліджень. Зрозуміло, що особи з потенціалом «другого удару» (тобто публікації) отримують більше шансів зберегти за собою посаду.

Проте для академічного простору США характерний пієтет перед статтями в авторитетних, експертно-рецензованих (juried) фахових часописах аж до поступового витіснення монографії з обігу академічної комунікації [12, с. 16]. Актуальною причиною поступового згасання інтересу до монографій в англомовному академічному світі є їхній низький «потенціал капіталізації», оскільки призначена для вузького кола фахівців наукова праця викуповується переважно бібліотеками й видається невеликими накладками [12, с. 67].

Медицина як галузь знань у цьому сенсі стоїть дещо осторонь загальних тенденцій англомовної писемної академічної комунікації. Так само, як і в теології, в ній існують так звані уставні тексти (charter texts), що спочатку були індивідуальними авторськими монографіями, а потім, у процесі численних перевидань, поступово втрачали ідіостиль, полемічний характер і перетворювалися на загальноприйнятний «золотий стандарт», еталонний документ, за яким дослідники звіряють свої дані, або перший пункт у системі опірних посилань. Такі тексти К. Беркенкоттер називає метажанрами, характеризуючи їх так: «усталене підґрунтя, навколо якого групуються інші жанри й з якого вони переймають особливості, конвенції та зміст» [9, с. 345].

У процесі міжкультурних контактів академічні дискурси з їхніми конвенційними особливостями входять у конфлікт одне з одним, оскільки загальний і окремо-галузевий розвиток науки в різних країнах знаходиться на різних щаблях розвитку. Такий самий феномен може спостерігатися в діахронічній перспективі й на прикладі однієї конкретної національної культури: з поступовим розвитком науки виникає необхідність у формуванні нових жанрів академічної комунікації, що супроводжується поступовим зникненням з ужитку застарілих риторичних засобів. Так, середньовічні автори монографій розпочинали свої праці з панегірика Всевишньому й гостроті людського розуму (epicōmion), що вважалося чільною ознакою епідейктичної (урочистої) мови [10, с. 232]. Проте жанрово-стилістична домінанта консультативних листів, ще одного різновиду середньовічних медичних текстів, а саме дотримання такої структури: *salutatio* (вітання), *captatio benevolentiae* (здобуття прихильності читача, звернення його на свій бік), *narratio* (викладення суті медичного випадку), *petitio* (прохання), *conclusio* (висновки, заключна формула), простежується в організації описів клінічних випадків і досі [10, с. 232].

У науковому тексті інтертекстуальність виступає як особлива форма побудови смислу, діалог із чужою аргументативною позицією з неодмінним виявом поваги до попередників. Етикетні інтертекстуальні зв'язки актуалізуються, якщо автор віддає перевагу цитатам із праць колег, які належать до однієї з них школи, напрями. Поширеним прикладом етикетної функції посилань є взаємне цитування авторами одне одного [5, с. 139–142].

Окремим випадком запозичень написаного іншими авторами є переклад цитат, який можна проаналізувати шляхом зіставлення фрагментів паралельних текстів медичних монографій. Цитати відносяться до текстових запозичень, які є виявом інтертекстуальності в розумінні «взаємодії текстів та / або їхніх фрагментів як у плані змісту, так і в плані вираження» [2, с. 171].

Цитати традиційно сприймаються як «дослівне відтворення фрагмента перед-тексту, відособлене від решти висловлювань формальним маркуванням (головним чином, лапками чи зміною шрифту) з обов'язковою відсилкою до відповідної сторінки оригіналу» [7, с. 52].

Наукові тексти (статті, монографії), що стали прецедентними, частіше включаються в нові тексти у згорнутому вигляді на кшталт «Фрей синдром» (епонім від імені польського лікаря Lucja Frey-Gottesman (1889–1942 pp.), яка зробила детальний опис цього розладу в статті “*Le syndrome du nerf auriculotemporal*”). Інноваційні ж дослідження, що досі не увійшли до загального фонду наукового знання, запроваджуються в текст у вигляді цитат. «Авангардне знання не витримує вільного переказу, оскільки ще не втілене в логічні форми визначення з дефініціями, а тому вимагає цитування» [3, с. 248].

Графічне відмежування цитат від решти тексту за допомогою лапок властиве монографіям, присвяченим проблематиці гуманітарних наук, тоді як англомовні медичні тексти укладаються згідно з форматом Національної медичної бібліотеки США (United States National Library of Medicine, NLM), що зазначений у вимогах Index Medicus, бібліографічного індексу праць у галузі медицини. Набагато частіше ми зустрічаємо в англомовних (а тепер і україномовних, створених за англомовним зразком) текстах пара-текстові посилання, аніж пряму мову. Відповідно, текст цитати відділяється від решти тексту лише числовими індикаторами позиції в Списку літератури в квадратних дужках.

Зживання лапок, що уособлюють пряму мову, закріплене швидше за словами авторитетних осіб, що працювали поза галуззю медицини, за уривками з текстів іншого жанру тощо. Так автори монографій вказують на відносну чужинність або ізоморфність наведеного фрагмента. Загалом подання цитат у вигляді прямої мови є архаїчною методикою оформлення посилань, якщо досліджувати структуру україномовних медичних монографій у діахронічному аспекті. Так, монографія академіка А.П. Войтенка «Смертність і тривалість життя: аналіз та прогноз» (1990 р.) містить такі приклади, які ми співвіднесли з їхніми відповідниками англійською.

Ф. Енгельс писав: «Вже і тепер не вважають за наукову ту фізіологію, яка не розглядає смерті як істотного моменту життя, яка не розуміє, що заперечення життя власне закладене в самому житті, отже, життя завжди уявляється у відношенні до його неминучого результату, що таїться в ньому завжди, як зародок – до смерті» [1, с. 3].

Цитати із класиків марксизму вважалися прецедентними текстами, що консолідували наукову достовірність тексту, а отже, й авторитет дослідника. Відповідно, вони посідають у тексті монографії особливе місце внаслідок своєї довжини й розлогості, маркуючись як пряма мова. Зазвичай подібні фрагменти підбиралися авторами за тими самими принципами, за якими сучасні науковці формують переліки ключових слів: з метою якомога точніше описати об'єкт дослідження (в цьому випадку це діада «тривалість життя – смертність»), пов'язавши його з галуззю медицини – фізіологією.

Already no physiology is held to be scientific if it does not consider death as an essential element of life, the negation of life as being essentially contained in life itself, so that life is always thought of in relation to its necessary result, death, which is always contained in it in germ [5, с. 387–388].

З точки зору перекладацьких трансформацій відзначаємо в цьому реченні зміну граматичної структури, а саме протиставлення пасивної конструкції англомовного тексту безособовій, розширення лексичного складу задля розкриття значення Participial construction тощо.

Приклад функціонування «згорнутого інтертекстуального запозичення» із загальновідомого літературного твору відзначаємо в такому прикладі:

А відтак маємо добірну групу безсмертних «струльдбругів», про яких свого часу писав Джонатан Свіфт [1, с. 66].

Позатекстовим джерелом алузії виступає роман «Мандри Гуллівера», добре відомий українському читачеві. Проте задля правильної інтерпретації змісту наведеного речення необхідно знати, що струльдбруг – це безсмертна істота, що живе в Лаггнеллі, й, незважаючи на своє безсмертя, продовжує старіти. Зв'язок із джерелом забезпечує, головним чином, транслітерація (струльдбругів – struldbrug), а на те, що це запозичення, та ще й з іншожанрового тексту, вказує графічний маркер лапок.

Хоч більшість дослідників обстоюють принцип якомога точнішого відтворення цитати як уривка передтексту зі збереженням тієї предикації (опису певного стану речей), яка встановлена в тексті-джерелі, деякі з них припускають «трансформоване відтворення зразка» [6]. Адаптивний переклад цитат зазвичай є вмотивованим у тому сенсі, що автор відбирає саме ті фрагменти тексту, які найбільше відповідають його точці зору, випускаючи менш релевантні й трансформуючи синтаксичну структуру речення, аби воно відповідало правилам ужитку цільової мови. Проте зворотним боком практики адаптивного перекладу цитат постає хибна риторика, заснована на твердженнях, «вирваних із контексту» задля політичних, ідеологічних та інших цілей.

Так, у монографії В.П. Войтенка ми читаємо: «Трохи пізніше (1801) академік Г. Шторх написав: «Уважаю за аксіому, що число народжених і число померлих є в безперечнім співвідношенні з фізичним, політичним та моральним станом жителів країни» (цит. за М. Птухою, 1928)» [1, с. 6]. Академік А.К. Шторх (його справжнє ім'я – Генріх Фрідріх фон Шторх) був першим у царській Росії політ-економістом. Його праці із цензурних переконань не друкувалися російською, проте виходили німецькою, англійською та іншими мовами. Переосмислена цитата, вочевидь, належить лондонському виданню 1801 р. «The Picture of Petersburg», де вона подана в такому вигляді: “It is of still more importance to such as inquire into the matters to learn the mortality of each of several ages. Here we shall find a deviation from the ordinary rules of nature, which have their source [sic] either in the firmer organization, or to use a technical expression, in the stronger vitality, or in the way of life and manners” [4, с. 92].

Йдеться про смертність молодих та зрілих груп населення Росії, причому автор висловлює подив щодо того, як люди взагалі виживали за умов антисанітарії, повсюдного пияцтва й знущань. Російськомовні автори-наступники, природно, не бажали поширювати негативний образ своєї країни, що нібито спотворював національну ідею, й максимально «вихолостили» зміст цитати. В такому вигляді вона перекочувала в монографію В.П. Войтенка «Смертність і тривалість життя: аналіз та прогноз» (1990 р.).

Новітні зразки медичних монографій (серед них, наприклад, проаналізована нами монографія Н.І. Дзерович «Саркопенія та остеопороз у жінок старших вікових груп: механізми розвитку, діагностика, профілактика та лікування», 2016 р.) втілюють переважно репродуктивний підхід до перекладу, що В.В. Демецька визначає як «тип перекладу, який зорієнтовано на відтворення лінгвокультурного коду аудиторії відправника» [1, с. 5]. Відмова від прямої мови в оформленні цитат є усвідомленою тактикою авторів медичних студій: так фокус уваги читача зосереджений на основних аспектах дослідження, а числові показники в квадратних дужках не дисонують з текстовим полотном медичної монографії навіть візуально.

Popp and colleagues (57) reported in 15 outpatients measured thrice after repositioning a coefficient of variation for spine BMD measurements of 0.90% with a corresponding coefficient of variation of 1.12% for TBS [4].

Popp A. та співавт. проводили вимірювання тричі після зміни положення тіла у 15 амбулаторних хворих, в результаті коефіцієнт варіації для вимірювання МЩКТ склав 0,90%, для TBS – 1,12% [17] [2, с. 56].

Порушення графічної когезії тексту за рахунок іншомовних включень латиницею покликаний спростити читачеві завдання пошуку більш детальної інформації про результати дослідження за прізвиськом першого (основного) автора, що є характерною рисою перекладних медичних текстів.

Хоч ми й наголошували на переважно репродуктивному відтворенні інформації в текстах монографій, творча свобода перекладача обмежується головним чином адаптивним потенціалом тексту, тобто «потенційною здатністю певного тексту або дискурсу до адаптації в перекладі або обов'язковістю такої адаптації. Наявність / відсутність адаптивного потенціалу залежить від дистанції між мовами й культурами, що вступають у контакт, і від пріоритетності прагматичної функції під час перекладу» [1, с. 5].

Assessment of skeletal microstructure can be made by histomorphometric analysis of the transiliac crest bone biopsy. Although valuable and highly informative, the iliac crest bone biopsy is an invasive procedure [6].

Також оцінка мікроструктури кісткової тканини може проводитись шляхом гістоморфометричного аналізу при біопсії кісткової тканини гребня здухвинної кістки. Хоча зазначений метод діагностики є високоінформативним, маніпуляція проведення є інвазивною та «травматичною» процедурою [2, с. 54].

Як ми бачимо з наведеного прикладу, автор огляду відчуває необхідність в експлікації терміна «інвазивна процедура» та доповнює його синонімом «травматичною». Проте, усвідомлюючи суб'єктивність такого включення, вона оформлює доданий кваліфікатор лапками.

Голос автора передтексту, який неодмінно проникає в архітектоніку перекладеного твору, якщо цитата оформлена як пряма мова й відділяється лапками, створює враження діалогу, так поціновуваного представниками гуманітарних наук, проте відвертає увагу від статистичних викладок, доповнених цифрами. Інтерпретація статистичних даних має односпрямований характер, імітуючи монологічний розв'яз академічної комунікації на кшталт лекції або конференційної доповіді.

Although the severity of OA was significantly correlated with BMD ($r = 0.503$, $p < 0.001$), it did not correlate with TBS ($r = -0.067$, $p = 0.426$). These results suggest that OA and its severity have little effect on TBS but markedly influence the LS BMD measurement [3; 6].

Хоча було виявлено вірогідну кореляцію між тяжкістю остеоартриту та МЩКТ ($r = 0,503$; $p < 0,001$), зв'язку з показником TBS не було підтверджено ($r = -0,067$; $p = 0,426$). Дані результати показують, що наявність остеоартриту хребта та його тяжкість мають незначний вплив на показник TBS та вірогідний – на МЩКТ на рівні поперекового відділу хребта [35, 423] [2, с. 58].

Висновки. Виходячи з викладених вище літературних даних та власного аналізу, ми можемо сформулювати такі висновки:

– медичні монографії входять до системи жанрів академічного дискурсу й так само, як їхнє суперординативне джерело, не позначені структурно-композиційною або жанрово-стильовою гомогенністю в різних лінгвокультурних осередках;

– статус медичної монографії в міжкультурній царині окреслений комплексом історичних та економіко-соціальних чинників, що, у свою чергу, впливають на рецепцію текстів в оригінальній та цільовій культурах;

– присутність інтертекстуальних елементів є визначальною, перманентною характеристикою медичних монографій, проте їхні вияви, функції й, зрештою, поширеність закладені нормами академічної культури, галузю дослідження, вагою прецедентних текстів та авангардністю (або конвенційністю) результатів дослідження;

– хоч інтертекстуальні елементи в медичних монографіях позірно вимагають репродуктивного відтворення, перекладач приймає рішення щодо оптимальності стратегій та прийомів, виходячи з адаптивного потенціалу цільового тексту, що, у свою чергу, визначається особливостями академічного середовища та очікуваннями цільової аудиторії. Однак вияви перекладацької свободи й самостійності перекладацьких рішень свідчать на користь гнучкості наукового світогляду, готовності національної медичної науки інтегрувати в загальносвітовий контекст.

Література:

1. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / В.В. Демецька ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 36 с.
2. Дубровская Т.В. Законодательные тексты как источник интертекстуальности в публичных речах судей / Т.В. Дубровская // Вестник ТГУ. – 2009. – № 3. – С. 171–178.
3. Котюрова М.П. Творческая индивидуальность и цитирование / М.П. Котюрова // Стереотипность и творчество в тексте. – Пермь, 2001. – С. 244–258.
4. Куликова Л.В. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме : [монография] / Л.В. Куликова. – Красноярск : Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева, 2006. – 392 с.
5. Михайлова Е.В. Интертекстуальность в научном дискурсе : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.В. Михайлова. – Волгоград, 1999. – 205 с.
6. Новикова А.Г. Цитаты, цитации и аллюзии как маркеры категории интертекстуальности / А.Г. Новикова // УНИВЕРСАЙТ: информ. издание Самарского гос. ун-та. – 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.universite.ru/material/works/filolog/cu-f-02.doc>.
7. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста : [учебное пособие] / В.Е. Чернявская. – 5-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 128 с.
8. Яхонтова Т.В. Жанри первинної наукової комунікації: сучасні тенденції розвитку / Т.В. Яхонтова // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 135–140.
9. Berkenkotter C. Genre systems at work: DSM-IV and rhetorical recontextualization in psychotherapy paper work / C. Berkenkotter // Written Communication. – 2011. – № 8 (3). – P. 326–349.
10. Crombie A.C. Science, Art and Nature in Medieval and Modern Thought / A.C. Crombie. – A&C Black, 1996. – 516 p.
11. Lundahl L. On the choice of thesis format and on writing the “kappa” of a thesis of publications / L. Lundahl // Umeåuniversitet/Inst för Tillämpad Utbildningsvetenskap, 2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pedagogiskarbete.educ.umu.se/@api/deki/files/100/=Monografi_eller_sammanlaggning.pdf.
12. Swales J.M. Research Genres: Explorations and Applications / J.M. Swales. – New York : Cambridge University Press, 2004. – 314 p.

Ілюстративні джерела:

1. Войтенко В.П. Смертність і тривалість життя: аналіз та прогноз / В.П. Войтенко. – К. : Здоров'я, 1990. – 167 с.
2. Дзерович Н.І. Саркопенія та остеопороз у жінок старших вікових груп: механізми розвитку, діагностика, профілактика та лікування / Н.І. Дзерович. – К., 2016. – 352 с.
3. A retrospective case-control study assessing the role of trabecular bone score in postmenopausal caucasian women with osteopenia: analyzing the odds of vertebral fracture / [R. Winzenrieth, R. Dufour, L. Pothuau et al.] // Calcif. Tissue Int. – 2010. – Vol. 86. – P. 104–109.
4. Beneficial Effect of Zoledronate Compared to Placebo on Spine BMD and Microarchitecture (TBS) Parameters in Postmenopausal Women with Osteoporosis. A 3-Year Study / [A.W. Popp, H. Buffat, O. Lamy et al.] // Osteoporosis Int. – 2012. – Vol. 23, № 2. – P. 86–386.
5. Engels F. Dialectics of Nature (translated from the German by Clemens Dutt) / F. Engels. – L. : Lawrence & Wishart, 1954. – 523 с.
6. Trabecular bone score: a noninvasive analytical method based upon the DXA image / [B.C. Silva, W.D. Leslie, H. Resch et al.] // Journal of Bone and Mineral Research. – 2014. – Vol. 29, № 3. – P. 518–530.
7. von Storch H.F. The Picture of Petersburg / H.F. von Storch. – London : T.N. Longman & O. Rees, 1801. – 591 с.

Поворозник Р. В. Перевод интертекстуальных элементов в медицинских монографиях: основные принципы

Аннотация. Статья посвящена сопоставительному исследованию интегральных черт медицинской монографии в межкультурной жанрово-дискурсивной плоскости. Освещены особенности функционирования, роль и предназначение интертекстуальных элементов, раскрыты приемы и стратегии их перевода.

Ключевые слова: медицинская монография, уставные тексты, интертекстуальность, перевод, цитаты, ссылки, аллюзии.

Povoroznyuk R. Translating intratextual elements in medical monographs: guiding principles

Summary. The article is a contrastive analysis of integral features of medical monograph in the cross-cultural generic-discursive dimension. Functional peculiarities, roles and applications of intertextual elements are discussed, strategies and methods of their reproduction outlined.

Key words: medical monograph, charter texts, intertextuality, translation, quotations, citations, allusions.

Семигінівська Т. Г.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету

ДОСЯГНЕННЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПІД ЧАС ПЕРЕДАЧІ НАЗВ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ОЗБРОЄННЯ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті подано вирішення наукового завдання передачі назв української військової техніки та озброєння англійською мовою, встановлено основні шляхи формування української військової термінології, визначено труднощі, що виникають під час перекладу лексичних одиниць на позначення військової техніки та озброєння.

Ключові слова: способи досягнення еквівалентності, прецизійна лексика, професіоналізми, інтернаціоналізми, запозичення, терміни, назви військової техніки і озброєння.

Постановка проблеми. Стаття присвячена аналізу передачі назв військової техніки та озброєння засобами англійської мови за допомогою лексичних та граматичних трансформацій. Актуальність представленої теми визначається недостатнім порівняльним аналізом лексичних та граматичних особливостей перекладу назв військової техніки та озброєння англійською мовою, а також недостатнім вивченням значення перекладацьких трансформацій для досягнення еквівалентності у перекладі з української мови засобами англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять праці науковців та дослідників у галузі перекладознавства, а саме роботи В.В. Балабіна, П.А. Матюши, Я.Й. Рецкера, О.Д. Швейцера, Є.В. Бреуса та інших вчених. Перспективними для перекладачів-практиків вбачаються напрями розвитку військового перекладу, але нині бракує теоретичних та практичних розвідок, що задовольняли б потреби перекладачів, що працюють у військовій галузі. Одним з розроблених напрямів є передавання назв військових структур (ергонімів), які, на думку П.А. Матюши, є ключовими для розуміння військових текстів [1, с. 143].

Метою статті є встановлення та порівняння особливостей відтворення англійською мовою граматичних та лексичних явищ під час передачі назв української військової техніки та озброєння. Матеріалом дослідження є близько 50 зразків назв військової техніки та озброєння, дібраних методом суцільної вибірки з щорічного журналу Збройних Сил України «Біла книга» 2011–2014 рр. та перекладних відповідників англійською мовою («White Book»).

Виклад основного матеріалу. Варто взяти до уваги те, що військова лексика на момент проголошення незалежності в Україні була практично відсутньою, що спричинено низкою геополітичних факторів. На жаль, ще й сьогодні відчувається неуніфікованість для номінації всіх понять сучасної військової техніки та озброєння, що частково пояснюється епізодичністю розвитку української військової терміносистеми.

В українському військовому термінотворенні переважає так звана східна тенденція розвитку, що передбачає збереження термінів російського походження, а також впровадження інтер-

націоналізмів. До основних шляхів формування української військової термінології науковці відносять словотворчі та фразотворчі моделі мови, семантичні перетворення загальноновживаних слів, а також запозичення.

Швидкий розвиток військової техніки є однією з вирішальних умов, що визначають рівень боєздатності сучасної армії. Військова техніка становить головний матеріальний компонент військової могутності держави.

Озброєння (бойове озброєння) – це комплекс матеріальних засобів активної (наступальної) чи пасивної (захисної) дії, спрямованої на допомогу у ході бойових дій, що поділяється на наступальне озброєння, захисне озброєння та бойову техніку. Засоби, що застосовуються для психологічної війни (агітація, пропаганда) та інші нематеріальні засоби дії на супротивника під час війни не можуть бути зараховані до категорії озброєння [2, с. 122].

Історичне термінознавство вивчає історію термінів та терміносистем для того, щоб виявити тенденції їх утворення та розвитку, що, у свою чергу, дає змогу дати вірні рекомендації стосовно їх упорядкування [2, с. 55]. У наш час на основі цих досліджень виникає нова самостійна лінгвістична дисципліна – антрополінгвістика (розділ лінгвістики, що вивчає еволюцію людського мислення на основі її відображення у відповідній еволюції мови (насамперед його лексики); її вихідним положенням є те, що практично всі історичні зміни в людській свідомості, розвитку культури і зростанні знань відображаються в лексичній системі мови) [3, с. 357].

Функціональне термінознавство пов'язане з вивченням сучасних функцій терміна в різних текстах та ситуаціях професійного спілкування і підготовки спеціалістів, а також досліджує особливості використання термінів в мові та комп'ютерних системах.

На сучасному етапі формується низка нових напрямів, серед яких слід зазначити когнітивне або гносеологічне термінознавство, що займається дослідженням ролі термінів у науковому мисленні та знанні. Як самостійні розділи термінознавства можна розглядати також термінознавчу теорію тексту; ця теорія посідає позицію між термінознавством та власне теорією тексту і займається питаннями типології текстів (де є терміни), термінологічним аналізом тексту і текстовим аналізом терміна.

Наведемо кілька прикладів, щоб наочно продемонструвати назви військової техніки та озброєння та їхні відповідники засобами англійської мови: *радіошлюз – radioslice gate; снаряди – shells; фрегата – frigate*.

Варто зазначити, що слова «снаряд» та «фрегата» поступово переходять у слова загального вжитку і втрачають свою термінологічність, отже, можемо їх вважати прецизійною лек-

сикою, як і їхні відповідники англійською мовою: “shells” та “frigate”.

Наступне слово вживається у вузькому значенні, тобто залучене до системи понять певної галузі, у нашому випадку військової, тому вважається терміном: *трал* – *minesweeper*.

Професіоналізми – слова, які вживають люди, об'єднані певною виробничою діяльністю, тобто слова, притаманні мовленню представників певної професії. Слушно зауважимо, що кількість професіоналізмів на позначення назв військової техніки та озброєння незначна. Проте наведемо кілька прикладів професіоналізмів, що застосовуються у військовій галузі: *корвет* – *corvette*, *маршрутизатор* – *router*.

Розглянемо ще один приклад вживання професіоналізму на позначення озброєння: *гаубиця* – *Howitzer*. У наведеному прикладі епонім «гаубиця», що є професіоналізмом, збережено у перекладі за допомогою англійського відповідника “Howitzer”.

Одним з джерел збагачення лексики кожної мови є запозичення. Термін «запозичення» означає процес надходження і засвоєння іншомовних слів внаслідок різних соціальних причин: війни, торгівлі, подорожей, технічного співробітництва, культурних зв'язків. Запозичуються, як правило, окремі слова, рідше це можуть бути словосполучення (у тому числі сталі) і навіть граматичні структури. При цьому запозичення можуть бути перекладні (кальки, translation loans) і семантичні. Виходячи з цього, можна дійти висновку, що більшість інтернаціоналізмів є частковими інтернаціоналізмами, а повні інтернаціоналізми – це також окремий випадок часткових інтернаціоналізмів. Інтернаціоналізми становлять значну частину лексики назв військової техніки та озброєння. Досить часто інтернаціоналізми використовуються на позначення ергонімів, проте інколи вони притаманні і назвам військової техніки та озброєння: *ПТРК* – *Anti-Tank Missile System*. У наведеному прикладі інтернаціоналізм збережено, хоча у мові перекладу префікс анти- відсутній, і, відповідно, в українській мові маємо не «антитанковий», а «протитанковий».

Наведемо ще кілька прикладів: *об'єкт* – *object*, *модель* – *model*, *система* – *system*, *маркер* – *marker*, *полігон* – *polygon*.

У запропонованих прикладах інтернаціоналізми збережено як у вихідній мові, так і у мові перекладу.

Лексичні трансформації застосовуються переважно тоді, коли у тексті зустрічається нестандартна мовна одиниця (на рівні слова чи словосполучення). У нашому випадку такими одиницями здебільшого є терміни на позначення найменування військової техніки та озброєння. Це можуть бути як власні, так і загальні назви, характерні українській термінологічній системі.

За основу для аналізу прикладів ми взяли класифікацію, запропоновану В.Н. Комісаровим, який виділив такі лексичні трансформації: перекладацька транскрипція та транслітерація, калькування, лексико-семантичні заміни: конкретизація, генералізація, смисловий розвиток [4, с. 172].

Транскрипція і транслітерація – це способи перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її форми за допомогою букв мови перекладу. При транскрипції відтворюється звукова форма слова іншої мови: *бойовий корабель класу “корвет”* – *“Corvette” class battle ship*; *підводний човен “Заноріжжя”* – *submarine “Zaporizhzhia”*; *переносний зенітний ракетний комплекс “Ігла-1”* – *manpad complex “Iгла-1”*.

Транслітерація – спосіб перекладу, за якого відтворюється графічна форма (буквений склад) лексичної одиниці: *ракету*

“Точка-У” – *“Tochka-U” missiles*; *радіолокаційна трьохкоординатна станція “Пелікан”* – *Triple-grid radio-location station “Pelican”*.

Проаналізовані приклади дали змогу дійти висновку, що для передачі назв української військової техніки та озброєння з-поміж цих двох прийомів найчастіше застосовується транслітерація: *крилаті ракети “Терміт-Р”* – *“Termit-R” cruise missiles*; *Протитанковий ракетний комплекс “Фагот”* – *“Fagot” Anti-Tank Missile System*.

За визначенням В.І. Карабана, слова-реалії – це лексичні елементи, що позначають етноспецифічні поняття [5, с. 421]. Тобто це слова, що притаманні тільки одній культурі. Серед багатьох мовознавців, таких як, зокрема, О.Д. Швейцер, А.А. Паршин, Л.С. Бархударов, такі слова вважаються безеквівалентною лексикою, оскільки не мають в мові перекладу еквівалента. Не дивлячись на те, що слова-реалії дуже складно перекладати, було запропоновано такі способи: транскодування та / або транслітерація.

У перекладах текстів матеріалу дослідження ми виявили часті випадки застосування прийомів транскодування для відтворення термінів на позначення назв українських організацій, підприємств, державних структур тощо: *казенний завод “Імпульс”* – *State Industry “Impulse”*; *Державне конструкторське бюро “Південне”* – *State Designing Bureau “Pivdenne”*; *БМ-21 “Град”* – *BM-21 “Grad”*.

Розглянемо ще декілька прикладів використання транслітерації у перекладі військових термінів: *зенітні ракетні комплекси С-300П, 9К37 “Бук”* – *anti-aircraft missile complexes S-300P, 9K37 “Buk”*; *фрегата “Гетьман Сагайдачний”* – *frigate “Hetman Sahaidachny”*.

Для відтворення наведених назв військового озброєння та техніки перекладач застосував прийом транслітерації, оскільки усі ці назви є українськими реаліями і найвдалішим способом передачі є саме транслітерація.

Окрім розглянутих прикладів, також зустрічаються назви техніки, що транслітеруються, а в дужках вказується перекладний англійський відповідник: *РСЗО БМ-21 “Град”* – *BM-21 “Grad” (Hail) MLRS*; *РСЗО 9К57 “Ураган”* – *9K57 “Uragan” (Hurricane) MLRS*; *РСЗО 9К58 “Смерч”* – *9K58 “Smerch” (Twister) MLRS*.

Такий спосіб перекладу також є досить поширеним, оскільки таким чином зберігається вихідна назва лексичної одиниці, а також зазначається переклад, що дає змогу реципієнту краще зрозуміти зміст вихідного повідомлення. *бойовий модуль “Буг”* – *combat module “Bug”*.

Отже, транскрипцію та транслітерацію можна досить часто використовувати для перекладу власних назв. Вони, як правило, передаються саме за допомогою цих двох прийомів (інколи також за допомогою калькування), а лише в поодиноких випадках – перекладаються.

Були також розглянуті назви українського військового озброєння та техніки, що, як правило, не мають перекладних відповідників в англійській термінологічній системі. Для передачі аббревіатур та скорочень за основу взяли класифікацію В.І. Карабана. Отже, В.І. Карабан вирізняє чотири способи відтворення аббревіатур та скорочень [5, с. 449–451].

1) Переклад відповідним скороченням: *ППОС (процес планування та оцінки сил)* – *PARP (Planning and Review Process)*; *РСЗВ (реактивна система залпового вогню)* – *MLRS (Multiple Launch Rocket System)*.

У наведеному прикладі відповідник був підібраний із наявного лексичного запасу англійської мови. Іноді в таких випадках відповідник створюється у процесі перекладу.

2) Переклад відповідною повною формою слова або словосполучення у цільовій мові: *ОВТ – Weapons and Equipment; ПКВС – portable video-broadcasting set; ОАЗ – Operation «Active Endeavour»; ЗПК С-300ПТ – S-300PT Surface-to-Air Missile System.*

Такий спосіб використовується, якщо у мові перекладу не існує абрєвіатури-відповідника, а для збереження змісту повідомлення необхідно точно передати значення вихідного елемента.

Під час дослідження також зустрічались приклади «зворотної трансформації», тобто повна вихідна форма лексичного елемента відтворюється за допомогою абрєвіатури у тексті перекладу: *засоби радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту – NBC protection items; бронетранспортер БТР-4 – APC BTR-4; бойова машина піхоти БМП-1М – IFV BMP-1M.*

3) Транскодування абрєвіатури чи скорочення: *проект модернізації БТР-70 – BTR-70 modernization project; комплексні динамічні тренажери екіпажу танка Т-64Б, БМП-2 та автомобілів – T-64B, BMP-2 and vehicle crew complex simulators; окуляри нічного бачення ОНБ – night vision ONB goggles.*

Як бачимо, разом із такими абрєвіатурами, як правило, застосовуються пояснювальні слова, що перекладаються англійською мовою для ясності повідомлення. Такий спосіб відтворення допомагає зберегти первинну назву української військової техніки у тексті перекладу, а пояснювальні слова допомагають читачу цільового тексту зрозуміти, про що йдеться.

Найуживанішим способом перекладу абрєвіатур із чотирьох, запропонованих В.І. Карабаном, у досліджених матеріалах є транскодування власне абрєвіатури чи скорочення: *Бойова розвідувальна дозорна машина БРДМ-2 – BRDM-2 Armoured Personnel Carrier; 152-мм самохідна гаубиця «МСТА-С» – MSTA-S 152-mm Self-Propelled Howitzer.*

Як свідчать наведені приклади, такий прийом досить часто застосовується для передачі назв української військової техніки англійською мовою, оскільки здебільшого це саме власні військові назви, що притаманні лексичній системі української мови, тому для їхнього точного відтворення найкраще використовувати саме прийом транскодування.

4) Транскодування повної вихідної форми відповідної абрєвіатури чи скорочення: *літак Ан-26 – An-26 (Antonov) aircraft.*

Для відтворення назв військової техніки та озброєння цей прийом використовується не дуже часто, здебільшого в таких випадках, як наведено у прикладі, тобто коли в українському тексті скорочення назви техніки – це скорочена форма або абрєвіатура компанії-виробника.

Отже, проаналізувавши приклади передачі абрєвіатур та скорочень, що позначають найменування української військової техніки та озброєння, можемо сказати, що такі лексичні елементи є досить поширеними у військовій літературі, тому слід бути уважними, підбираючи спосіб їхнього відтворення, щоб не викривити зміст первинного повідомлення.

Калькування досить часто застосовується для перекладу складних термінів, тому в ході нашого дослідження ми виявили велику кількість прикладів використання цього лексичного прийому для відтворення назв українського військового озброєння та техніки: *тактичні ракети – tactical missiles; ручні гра-*

нати – hand grenades; артилерійські снаряди – artillery shells, переносна радіостанція Р-005У на 5 Вт – Portable radiostation R-005U 5 Wt, гладкоствольна гармата – smoothbore cannon.

Всі описані приклади були перекладені за допомогою калькування, тобто за допомогою словникового відповідника.

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що проблеми, що виникають під час відтворення військової лексики, зумовлені труднощами перекладу складених та складних слів, що є компонентами таких термінів. Аналіз джерел матеріалу дослідження дав змогу встановити, що головними способами перекладу назв військової техніки та озброєння є транслітерація, транскрипція та калькування.

Визначено головні труднощі, що виникають під час перекладу зазначених лексичних одиниць, серед яких слід назвати невідповідність фонологічних систем мови джерела і мови перекладу, невідповідність орфографічних систем мови джерела та мови перекладу, неоднозначність транскрипції ономастичних запозичень із мови джерела в мову перекладу і можливість їхньої ретранскрипції. Саме способи або шляхи подолання таких труднощів можуть слугувати для подальших розвідок у цьому напрямі.

Література:

1. Матюша П.А. Структурно-семантичні типи романських військових ергонімів та їхні українські відповідники / П.А. Матюша // Мовні та концептуальні картини світу. – 2006. – № 19. – С. 142–145.
2. Основи військового перекладу: (англ. мова) : [підручник] / [В.В. Балабін, В.М. Лісовський, О.О. Чернишов] ; за ред. В.В. Балабіна. – К. : Логос, 2008. – 587 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 128 с.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В.І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.

Семигинивская Т. Г. Достижение эквивалентности при переводе названий воинской техники и вооружения на английский язык

Аннотация. В статье предложено решение научного задания передачи названий украинской воинской техники и вооружения на английский язык, установлены основные пути формирования украинской воинской терминологии, определены трудности, которые возникают во время перевода лексических единиц на обозначение воинской техники и вооружения.

Ключевые слова: способы достижения эквивалентности, прецизионная лексика, профессионализмы, интернационализмы, заимствования, термины, названия воинской техники и вооружения.

Semyhinivska T. Achieving equivalence while reproducing names of military hardware and weapons in English

Summary. The article provides a solution to the scientific tasks of the names Ukrainian military equipment and weapons in the English language, established the basic ways of forming Ukrainian military terminology, identified difficulties that arise during the translation of lexical units on the designation of military equipment and weapons.

Key words: ways to achieve equivalence, vocabulary precision, professionalism, internationalism, drawing, terms, names of military equipment and weapons.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Хант Г. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри іноземних мов
Житомирського національного агроекологічного університету

ВЕРБАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНОВОГО КОНЦЕПТУ *OBRIGKEITSDENKEN* У НІМЕЦЬКОМОВНИХ МАС-МЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

Анотація. У статті представлено комплексну фреймову структуру національно-маркованого концепту *OBRIGKEITSDENKEN*; визначено її конституенти та смислову наповненість в межах фразеологічної картини світу; розкрито функціональні, образно-перцептивні та образно-метафоричні характеристики концепту, що досліджується на матеріалі німецькомовного мас-медійного тексту.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, національно-маркований концепт, національно-маркований фразеологічний концепт, фреймова структура, німецькомовний мас-медійний текст.

Постановка проблеми. XXI століття характеризується активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій в умовах інформаційного глобалізаційного суспільства. Під впливом таких потужних факторів, як інформаційність, глобалізаційність, постмодерність, які засоби масової інформації і відображають, і частково конструюють, значних змін перш за все зазнає мова мас-медіа. У процесі функціонування сучасної мови мас-медійних текстів особливі трансформації відбуваються на рівні лексики, зокрема її семантики, що зумовлюється насамперед екстралінгвістичними чинниками.

У мас-медійних текстах знаходять відображення певні фрагменти картини світу або концептосфери етносу як системи знань, уявлень про світ, вірувань, духовних і матеріальних цінностей суспільства, культури, спосіб життя в цілому. Вони є носієм, виразником менталітету конкретного народу, його національного характеру. У них чітко виражений світогляд народу, моральні, соціальні, естетичні та інші ідеали. Мас-медійні тексти чітко реагують на зміни цінностей у суспільстві, відображають інтереси читача та виступають індикатором уподобань масової свідомості. На основі мовних даних ми відтворюємо фрагменти дійсності, відображеної у мас-медійних текстах. Адаптація означення у мові отримує не все, що існує навколо нас, а тільки відображений у нашій свідомості світ [1, с. 5; 2, с. 101]. У статті ми представимо результати досліджень текстів таких німецькомовних газет та журналів: "Spiegel", "Welt", "Zeit", "Focus", "Bild", які повною мірою охоплюють всі сфери життя людей і дають уявлення про тенденції розвитку, трансформації, функціонування мовних явищ, а саме фразеологічних одиниць (далі – ФО).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі семантики ФО охоплюють у сучасній мовознавчій науці низку проблем. Сьогодні провідним є дослідження національно-культурної специфіки фразеологізмів (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, М.В. Гамзюк, О.О. Селіванова, А.М. При-

ходько та ін.). Фразеологічна репрезентація форм буття основана на когнітивних чинниках етносу, їхньої пізнавально-оцінної діяльності, духовного життя, особливостей категоризації світу. Результатом когнітивної діяльності є формування ознак, відображених в мовній свідомості. Значення знаків опосередковано-похідної номінації є результатом ментальної інтерпретації об'єктивної діяльності. Своєрідність фразеологічної семантики детермінується інтеграцією когнітивних і етномовних факторів, свідомості та культури (В.М. Телія). Інформація, включена в значення фразеологізму, є «згорнутим» текстом, який розгортається завдяки когнітивним процедурам під час відтворення та сприйняття ФО.

Попри численність лінгвістичних розвідок, спрямованих на аналіз національно-маркованих концептів (далі – НМК) німецької лінгвокультури, представлений у них концептуальний аналіз проводився на обмеженому корпусі засобів мовної репрезентації. Не проводилося досліджень з метою виявлення організації останніх у межах розгорнутого польового простору ФО. Досі бракує робіт з фреймового моделювання структури німецьких національно-маркованих фразеологічних концептів (далі – НМФК), а також виявлення закономірностей представлення різних її ділянок номінативними мовними засобами.

Метою статті є виявлення структурних, семантичних, лінгвокогнітивних особливостей вербальної репрезентації НМФК *OBRIGKEITSDENKEN* у сучасній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу. Особливий тип мислення *OBRIGKEITSDENKEN* є невід'ємною складовою німецького менталітету. НМФК *OBRIGKEITSDENKEN* вербалізується в німецькомовних мас-медійних текстах:

ФО, що позначають смиренність, покору:

In diesem Fall hieß das: Sicherheit für ausländische Investoren und Ruhe als erste Bürgerpflicht [7];

ФО, що позначають пасивність / примус:

Dennoch ist der Markt unter Druck, denn Investoren wollen keine Risiken eingehen und am liebsten nur Spitzenobjekte kaufen, die bestens vermietet sind und in ersten Lagen stehen [6], *Europäische Kommission: Ratingagenturen an die kurze Leine legen* [5];

ФО, що позначають марність / даремність:

Hände schütteln verboten: Aus Angst vor Erkrankungen folgen Großbritanniens Olympiasportler einem Reinlichkeitsgebot, gegen das kein Kraut gewachsen ist [6];

ФО, що позначають поступливість / другорядність:

Hätte Netanjahu im Anschluss erklärt, sich nun wieder den wichtigen Dingen zu widmen – etwa der iranischen Gefahr, die nur politische Narren wie Grass verkennen -, hätte er dann das

weitere Feld den israelischen Intellektuellen überlassen, so wäre sein Verhalten als ein Musterbeispiel der israelischen Demokratie im eigenen wie in unserem Land verbucht worden [6];

ФО, що позначають сприйняття чогось / когось як таким, що є / існує, як даність:

Es gibt einige unbefriedigende Erklärungen für das Phänomen, dass ein heruntergefallenes Butter- oder Marmeladenbrot fast zwangsläufig auf der beschmierten Seite landet. Die erste nennt sich Murphys Gesetz, nach dem alles, was schiefgehen kann, auch tatsächlich schiefgeht. Ein solcher Fatalismus ist in diesem Fall nicht angebracht, ein bisschen Physik kann die Sache auch erklären [7];

ФО, що позначають слабкість:

Lage in Ägypten: "Das Regime hat längst alle Karten ausgespielt" [5].

Німеччина – це країна з високим рівнем уникнення невизначеності. Іншими словами, в німецькій культурі люди відчувають стрес і страх просто через невідомість. Найменше відхилення від звичного розпорядку дня здатне викликати у пересічного німця стрес. З цікавої сторони ілюструє цю особливість менталітету ФО *"auf Nummer sicher gehen"* – «*неперестраховуватися, бути впевненим на 100%*». Цей вираз походить від *"auf Nummer Sicher sitzen"*, де *"Nummer Sicher"* означає тюремну камеру: ув'язнені надійно (*sicher*) сховані в пронумерованих (*Nummer*) камерах.

Nachdem Lance Armstrong auf seine bei der Tour de France errungenen Titel verzichten muss, will man in Frankreich jetzt auf Nummer sicher gehen [6].

ФО *"Ich habe einen Termin"* часто вимовляється німцями як якесь заклинання чи якась мантра. *Termin* – призначена зустріч, термін виконання, визначена дата – це щось дуже важливе.

Einen Termin bei der Bundesagentur für Arbeit (BA) haben Management und Betriebsrat von Bosch Rexroth vorsorglich schon einmal wahrgenommen [6].

Порівнявши структури НМФК OBRIGKEITSDENKEN, вербалізованої ФО з лексикографічних джерел та з німецькомовних текстів мас-медіа, ми з'ясували, що 84% ФО-вербалізаторів НМФК OBRIGKEITSDENKEN, відібраних нами на матеріалі лексикографічних словників, зустрічаються у німецькомовних мас-медійних текстах (див. табл. 1)

Образний компонент НМФК OBRIGKEITSDENKEN представлений в сучасних німецькомовних мас-медійних текстах трьома основними лексичними одиницями: ДЕРЖАВА, ЖИТТЯ, ЗАКОН.

Таблиця 1

Порівняння структури НМФК OBRIGKEITSDENKEN на мовному та мовленнєвому рівнях

Складова концепту	Мовний рівень	Мовленнєвий рівень
Смирність, покіра	30 ФО	28 ФО
Пасивність	87 ФО	78 ФО
Марність / даремність	37 ФО	30 ФО
Поступливість / другорядність	48 ФО	41 ФО
Сприйняття чогось / когось як таким, що є / існує, як даність	89 ФО	70 ФО
Зміна власної думки / нестійкість переконань	25 ФО	21 ФО
Слабкість людини	33 ФО	25 ФО

ДЕРЖАВА – це КОРАБЕЛЬ:

An der Börse überschattete die Furcht vor den wirtschaftlichen Folgen des US-Haushaltsstreits die Freude über die Berufung von Yellen. "Dass Yellen ans Ruder kommt, war keine wirklich überraschende Neuigkeit, und deshalb wundert es mich nicht, dass die Kurse wieder nach unten gehen", sagte ein Händler [7].

ДЕРЖАВА – це ОРГАНІЗМ:

An der Idee kann das kaum gelegen haben, denn sie ist heute so lebendig wie damals, als die ersten von der 1848er-Revolution enttäuschten Geister auf den Gedanken kamen, die wilhelminische Gesellschaft nicht nur von außen, sondern auch von innen, gewissermaßen an Haupt und Gliedern zu reformieren [7].

ЗАКОНИ – це ПАСТКИ:

Ein neues Spendenrecht gewährt generöse Steuernachlässe. Doch es gibt auch Fallstricke [5].

ЖИТТЯ – це ГРА:

"Willst du mit einer der größten Volkswirtschaften der Welt va banque spielen? Das macht die SPD kaputt!" [7].

ГРА В КАРТИ:

Im Fall Redtube geraten die abmahnenden Unternehmen immer mehr in die Kritik. Neue Hinweise legen nahe, dass die vermeintliche Urheberrechtsverletzung ein abgekartetes Spiel der abmahnenden Firmen war [5].

ГРА «МЮЛЕ»:

Die USA stecken in der Frage nach dem Umgang mit Whistleblower Snowden in einer klassischen Zwickmühle. Er ist Held und Verräter gleichermaßen [6].

ГРА В ШАХИ:

Das Gastspiel von Regierung und Parlament endet wenige Tage später, als ein Generalstreik im ganzen Reich die Putschisten schachmatt setzt [7].

ГРА В КОСТИ:

Die Union streitet über gleichgeschlechtliche Lebenspartnerschaften. Der ehemalige Verfassungsgerichtspräsident, Hans-Jürgen Papier, sieht die Privilegierung der Ehe rechtlich am Ende. «Die Würfel sind gefallen», glaubt Papier [5].

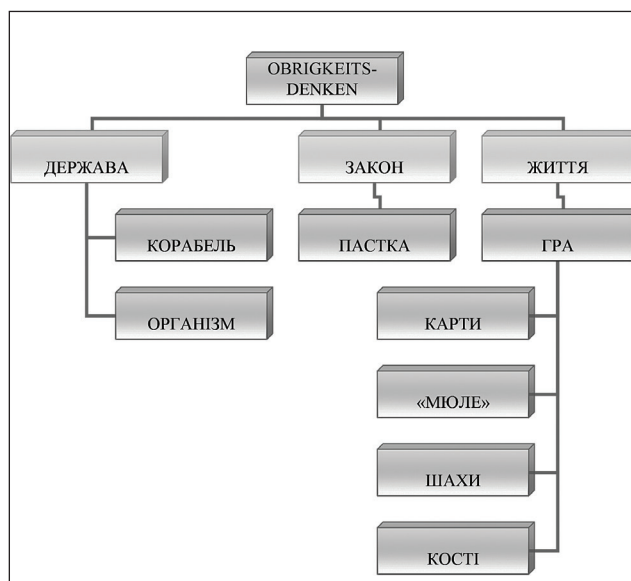

Рис. 2 Структура корелятивного простору метафоричного осмислення НМФК OBRIGKEITSDENKEN у ККС німецькомовного соціуму

Структуру корелятивного простору метафоричного осмислення НМФК OBRIGKEITSDENKEN у концептуальній картині світу німецькомовного соціуму схематично можна представити так (див. рис. 2).

Висновки. Кількість ФО-вербалізаторів досліджуваного НМФК, які було відібрано на матеріалі лексикографічних джерел (398 ФО), перевищує кількість ФО-вербалізаторів цього концепту, які зустрічаються у німецькомовних текстах мас-медіа (333 ФО). Як бачимо, НМФК OBRIGKEITSDENKEN вербалізується численною групою ФО та знаходить своє вираження в усіх сферах життя суспільства, визначає цей спосіб життя, спосіб існування, спосіб мислення німців.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні пошуків мовних засобів об'єктивізації інших НМК та стереотипів німецької лінгвокультури та встановленні концептуальних зв'язків між ними.

Література:

1. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с.
2. Карасик В.И. Иная ментальность / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
3. Хант Г.А. Концептуальные доминанты немецкой лингвокультуры (на материале фразеологизмов современного немецкого языка) / Г.А. Хант // Современные проблемы лингвистики и лингводидактики: концепции и перспективы : материалы междунар. заоч. науч.-метод. конф. (Волгоград, 15 апреля 2011 г.) : в 3 ч. – Волгоград, 2011. – Ч. 2. – С. 344–349.
4. Müller K. Lexikon der Redensarten. Herkunft und Bedeutung deutscher Redensarten / K. Müller. – Gütersloh ; München, 2001. – 781 S.
5. Focus [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.focus.de.
6. Die Welt [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.welt.de.
7. Die Zeit [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.zeit.de.

Хант Г. А. Вербальная объективация национально-маркированного концепта OBRIGKEITSDENKEN в немецкоязычных масс-медийных текстах

Аннотация. В статье представлена комплексная фреймовая структура национально-маркированного концепта OBRIGKEITSDENKEN; определены ее конститuentы и смысловая наполненность в пределах фразеологической картины мира; раскрыты функциональные, образно-перцептивные и образно-метафорические характеристики концепта, исследуемого на материале немецкоязычного масс-медийного текста.

Ключевые слова: фразеологическая единица, национально-маркированный концепт, национально-маркированный фразеологический концепт, фреймовая структура, немецкоязычный масс-медийный текст.

Khant G. Verbal objectification of the nationally marked concept OBRIGKEITSDENKEN in German mass media texts

Summary. The article presents a complex frame structure of the nationally marked concept OBRIGKEITSDENKEN; determines its constituents and semantic content within the phraseological picture of the world; discloses functional, figurative-perceptive and figurative-metaphorical characteristics of the concept, studied on the material of the German mass media text.

Key words: phraseological unit, nationally marked concept, nationally marked phraseological concept, frame structure, German mass media text.

*Шурма С. Г.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ПОНЯТТЯ НАРАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті уточнено поняття наративної стратегії у публіцистичному дискурсі, визначено структуру газетного наративу та елементи його риторики.

Ключові слова: наратологія, наратив, наративна стратегія, публіцистичний дискурс, засоби масової інформації, наративний журналізм.

Постановка проблеми. Засоби масової інформації та суспільство постійно взаємодіють. Так, у 2013–2014 рр. компанією “Pro.mova” було проведено дослідження читацьких звичок та ставлення до читання, в результаті якого виявлено, що новинні тексти в Україні щодня читає 30,5% респондентів [17, с. 5], а частка тих, хто читає соціально-політичні / економічні новини та огляди протягом року сягає 52,6% [17, с. 15]. Це вказує на те, що в сучасній українській спільноті роль преси зберігає свій важливий статус, адже вона впливає на соціальні відносини, підвищення або зниження рівня освіти і культури, настрої населення тощо [3]. Те, як преса впливає на суспільство, привертає увагу науковців з різних галузей лінгвістики, наприклад, психолінгвістики [13], соціальної лінгвістики [11], семіотики [21; 18; 19], дискурсології [28; 25]. Окремо в рамках лінгвістичних дисциплін розглядається і проблема наративу у газетних текстах (див. [6; 8; 10; 16] тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через інтерес лінгвістів до питань, присвячених аналізу наративних стратегій у ЗМІ, проблема потребує подальшої розробки і залишається актуальною у зв'язку із посиленням впливу мас-медійних повідомлень на суспільну свідомість.

Наративні стратегії вивчаються у рамках наратології. Термін “narratology” було введено у 1969 р. у науковий обіг Цветаном Тодоровим [22, с. 19], який, спираючись на принципи структуралізму та формалізму, наголосив на необхідності змінити фокус уваги дослідника з «поверхневого рівня текстових наративів, тобто певних дискурсів, що реалізуються у вигляді літер, слів та речень, на загальні логічні та структурні властивості наративу» [24, с. 331]. За традицією під наративом розуміють «особливий тип дискурса, тобто висловлювання, в ході якого оповідач розгортає перед слухачем історію (послідовність подій)» [5, с. 4], і застосовують цей термін до художніх текстів. Проте з 1990-х рр. із так званим наративним поворотом [26, с. 243; 18, с. 87] до об'єкта дослідження були включені також і інші види оповідних практик з інших галузей знань, зокрема такі практики у текстах публіцистичного характеру. З'явилося навіть поняття “homo narrans” [27, с. 12], або людини, чий досвід організовано «послідовно та логічно у формі одиниць дискурса та способів бачення, поведінки та буття» [27, с. 12].

У широкому розумінні наратив розглядається як певна «епістемологічна форма» [18, с. 87] освоєння дійсності або

певний тип знання [4, с. 33]. Виділяють такі функції наративу: впорядковувальну, інформаційну, переконувальну, розважальну, відволікаючу увагу, трансформувальну, темпоральну, посередницьку та кумулятивну [4, с. 33], пояснювальну, спрощувальну [18, с. 88] тощо. Якщо розуміти журналістику, як «майстерність розповідання історій» [6, с. 54], то наратив стає невід'ємною частиною будь-якого публіцистичного тексту.

Метою статті є уточнення поняття наративної стратегії у публіцистичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Будь-який наратив має свою структуру. Так, О. Шейгал виділяє поверхневу структуру, наприклад, лінгвістичне оформлення заголовка, та змістовий план [18, с. 88–90]. Останній залежить від так званого наративного очікування [18, с. 90], тобто наративів, які деконструються в результаті інтерпретації певної номінації. Елементи мовлення засобів масової інформації, за словами П. Кочеткова, спрямовані саме на зміст, який породжується під час інтерпретації повідомлення, що передбачає встановлення адресатом зв'язку між змістом повідомлення та власним досвідом [12, с. 94]. При цьому важливу роль грає «формат» повідомлення, або певна перспектива подачі інформації в плані її тлумачення та структурованості часопросторових відношень [12, с. 94]. Формат значною мірою впливає на структуру наративу.

О. Мілостива виділяє такі елементи структури публіцистичних наративів [14]: (1) специфікація часу, місця та складу учасників подій; (2) ядро історії, в основі якого лежить певне ускладнення події; (3) вирішення або розв'язання ускладнення у вигляді розв'язки; (4) оцінка, що виражається як характеристика нарації, в результаті чого оповідач може висловити свою думку; (5) розгортання наративного акту у ланцюг мікроподій або епізоди макроподій; (6) наративна інтенціональність. При цьому зазначені елементи структури наративу можуть реалізуватися в межах одного тексту-повідомлення або кількох текстів, що охоплюватимуть певний проміжок часу, протягом якого розгортатиметься оповідь. О. Мілостива, аналізуючи структуру публіцистичного наративу, випускає учасників нарації: наратора та адресата [12, с. 95].

Зокрема, наратор публіцистичного тексту може бути представлений ауторіальним, акторіальним або нейтральним оповідачем, залежно від «ступеня об'єктивності / суб'єктивності та ступеня залученості у події» [12, с. 95], при цьому вибір наратора залежить від заданої стратегії оповіді. Стратегія обирається також на підставі того, якими є очікування щодо реакції адресата на події. Таким чином, комунікативна стратегія полягає у виборі мовленнєвих дій та їх послідовності, що допоможуть адресанту досягти ко-

мунікативної мети за певних умов комунікації, включаючи, окрім іншого, і характер адресатів [7, с. 109–110]. Від експлікації позиції суб'єкта-оповідача шляхом укрупнення певних деталей та вилучення інших залежить ступінь наративності публіцистичного тексту [15, с. 3].

Розглянемо наративні стратегії на прикладі повідомлення «Кату нема пощади: вирок у справі вбивці учасників «Молодої гвардії»» з газети «Молодь України» від 26 лютого 1960 р. Наратив присвячений суду та смертельному вироку у справі В. Підтинного в м. Луганську відповідно до звинувачення у зраді Батьківщини, знищенні радянських громадян та катуваннях. Події розгортаються у м. Луганську на судовому засіданні виїзної сесії колегії Верховного суду УРСР у 1960 р., проте є відсилки до подій кінця 1942 – початку 1943 рр. у м. Краснодарі та с. Первомайки. Також є відсилка на рішення Сталінського обласного суду від 15 червня 1959 р., проте саме рішення суду не розголошується.

Персонажами наративної події виступають збірні поняття: радянський народ, молодогвардійці, німці, 5 радянських парашутистів, виїзна сесія Верховного Суду, а також у статті згадуються імена окремих дійових осіб: Василь Підтинний – зрадник, з одного боку, а також Уля Громова, сестри Іванишини, Сергій Тюленін, Валерія Борц та Майя Іванишина – закатовані громадяни, батьки Марія Андріївна Борц та Ганна Василівна Фоміна, співробітник поліції Колотович як свідки у справі.

Події хронологічно охоплюють 17 років, проте основна оповідь торкається злочинних дій В. Підтинного під час війни. Для людини 1960 р. тематика була суспільно значимою. Драматизму події додається через протиставлення слів підсудного: «Ви не працівники поліції. Якби мені запропонували зараз розстріляти свого рідного батька, я б це зробив без вагання. А ви не можете справитись з цими малюками» та свідків: «На руках цього мерзотника кров наших дітей. Немає йому пощади, немає йому нашого прощення».

Ядро оповідної історії – опис злочинів В. Підтинного, тоді як розв'язка – вирок у вигляді вищої міри покарання – розстрілу.

Оцінка подій оповідачем розпорошена по тексту у вигляді емоційно-оцінної лексики, цитат дійових осіб, а також елементів пропаганди.

Дуже активно використовується репортером Ю. Светницьким та спеціальним кореспондентом М. Дубовиком прийом антитези, наприклад, *комсомольське підлілля – фашистські кати; підлий зрадник, фашистський наймит – радянські громадяни і військовополонені, молодогвардійці; мерзенна роль, мерзенні вчинки – справедливий гнів; виродок – радянський народ, трудящі*.

Стаття завершується оцінним повідомленням: «Трудящі із задоволенням зустріли цей справедливий вирок». Загалом нарратив характеризується негативною модальною тональністю, представленою відкритою критикою та невдоволенням діями підсудного: «Цей виродок прагнув всілякими шляхами вигородити себе. Ні, не пройшло! Радянський народ не прощає тих, у кого на руках кров його вірних синів і дочок».

Стаття входить до загальної гіпертеми радянського нарративу «справедливе покарання зрадників Батьківщини», а текст повністю, у стислому вигляді вмістив оповідь про дискурсивну подію. Мета цього тексту – показати радянську судову систему як справедливую, таку, що не потурає злочин-

цям. У тексті також відчувається агресія не лише з боку підсудного по відношенню до жертв, але і з боку суспільства по відношенню до злочинця. Стаття віддзеркалює цінності людини 1960 р., яка, підпорядковуючись риториці радянської ідеології, ділила світ на «зрадників комунізму» та «трудящих на благо Батьківщини».

П. Лант та С. Лівінгстон [23, с. 586] визначають п'ять умов мас-медійної комунікації: 1) процес комунікації є лінійним, а акторами газетного нарративу виступають «замовник» інформації – редактор – журналіст – джерело інформації – особи, що описуються в газеті – журналіст – редактор (коректор) – читач статті [16, с. 50]; 2) аудиторія – це пасивні одержувачі інформації в кінці ланцюга медіа-впливу; 3) основною функцією мас-медіа є передача інформації; 4) передача засобами інформації не відрізняється від представлення інформації віч-на-віч; 5) стиль наближається до стилю публічного звернення. Функція передачі інформації у ЗМІ зумовлює той факт, що в рамках однієї події існує лише один нарратив, незалежно від кількості точок зору щодо цієї події [9, с. 55]. Тому публіцистичний нарратив – це інформація про сукупність подій у формі оповіді, яка включає вербальну оцінку та підтекст [9, с. 56]. Аби текст можна було віднести до нарративу, він має включати в себе експліцитно чи імпліцитно виражену модель: подія – історія – нарація – презентація нарації [20, с. 81], а порядок розгортання сюжету у нарративі має бути представлений фактами та міні-подіями, що обираються з множинності ситуацій, осіб та дій, представляються в певному хронологічному порядку та вербалізуються [1, с. 15]. Наратив не обмежується одним виданням і часто виходить за рамки одного виду мас-медіа, тому дуже часто складно простежити, де починається та закінчується такий нарратив [29].

Вважається, що нарративи здатні мати більший вплив на читачську аудиторію, ніж інформаційні повідомлення, а журналістам рекомендовано дотримуватися драматичної структури, де є чітка сюжетна лінія, а сцени змінюють одна одну [2]. Викладення матеріалу також переважно характеризується високим ступенем образності, коли описи певних подій є яскравими та пам'ятними. Присутність оповідача у тексті посилюється через удавану або навмисну суб'єктивність [2]. М. Ваност [29] поділяє мовленнєві прийоми журналіста, що пише нарратив, на прийоми, які дають змогу створити зв'язок із досвідом читача (деталізація, вираження думок тощо), та ті, які утримують інтерес читача (конфлікт, напруження тощо). Такий спосіб викладення матеріалу притаманний нарративному журналізму, або жанру, що застосовує методи художньої прози для створення статей [29].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що нарративна стратегія – це передусім комунікативна стратегія побудови певного типу дискурсу, яка характеризується відносно сталим набором риторичних елементів, що включають структуру повідомлення, оповіді, а саме хронотоп та дійових осіб, ускладнення події та її розв'язку, оцінку та інтенціональність, а також комунікантів. Певна подія лягає в основу публіцистичного нарративу, який не обмежується одним засобом інформації. Ефективність нарративу як способу викладення досвіду зумовила появу методу написання статей, відомого як «нарративний журналізм».

Перспективами подальшого дослідження вважаємо детальне дослідження нарративів радянського публіцистичного дискурсу 1960-х рр. порівняно із нарративами чеських та британських видань того ж періоду.

Література:

1. Абраменко А. Нарративная стратегия в контексте ассиметричной политической коммуникации (по материалам выступлений В.В. Путина) / А. Абраменко // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 11 (49). – Ч. 1. – С. 13–18.
2. Бозрикова С. Нарративная журналистика / С. Бозрикова. – 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.opennag.com/#!Нарративная-журналистика/cmbz/565064da0cf2baa4d509aeda>.
3. Гришнякова К. Вплив засобів масової інформації на формування громадської думки / К. Гришнякова, К. Зуєв [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Politologia/7_87191.doc.htm.
4. Джинджолия Г. Нарративность как принцип организации дискурса / Г. Джинджолия // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2010. – № 2. – С. 33–42.
5. Жиличева Г. Нарративные стратегии в жанровой структуре романа (на материале русской прозы 1920–1950 гг.) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы, текстология» / Г. Жиличева. – М., 2015. – 429 с.
6. Загидуллина М. Диалог, пропаганда, ценности и СМИ: о победе нарративных стратегий в современном информационном поле России / М. Загидуллина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elar.ufrj.br/bitstream/10995/31070/1/journ-2015-prep-16.pdf>.
7. Иссерс О. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. Иссерс. – М. : ЛКИ, 2008. – 288 с.
8. Карпиленко В. Використання нарративів у когнітивних структурах новин / В. Карпиленко // Інформаційне суспільство. – 2014. – Вип. 20. – С. 9–11.
9. Кириллов А. Интертекстуально-гипертекстуальный характер политического нарратива / А. Кириллов // Гипертекст как объект лингвистического исследования : материалы Всероссийской научно-практической конференции (Самара, 18 марта 2010 г.). – Самара : ПГСГА, 2010. – С. 54–58.
10. Коваленко Н. Коммуникативная стратегия эмоционализации в политических комментариях массовой прессы (на материале немецкой газеты “Bild”) / Н. Коваленко // Global Media Journal. – 2012. – Вип. 2. – Т. II. – С. 1–6. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pglu.ru/upload/iblock/03d/kovalenko.pdf>.
11. Костомаров В. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Костомаров. – СПб. : Златоуст, 1999. – 320 с.
12. Кочетков П. Значение нарратива в условиях меняющегося информационного пространства / П. Кочетков // Приволжский научный вестник. – 2015. – № 6-3 (46). – С. 93–97.
13. Леонтьев А. Прикладная психолингвистика речевого общения и массовой коммуникации / А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2008. – 272 с.
14. Милостивая А. Газетный текст и когнитивно-дискурсивное событие наррации / А. Милостивая // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21849>.
15. Милостивая А. Жанр газетного текста и нарративность / А. Милостивая // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2–3. – С. 1–10. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23677>.
16. Милостивая А. Структура континуума газетного нарратива и ее роль в изучении акциональных субъектов коммуникации / А. Милостивая // Язык и культура. – 2015. – № 20. – С. 49–54.
17. Результаты дослідження читацьких звичок та ставлення до читання, проведеного у 2013–2014 роках / коментар Е. Огар [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://bookplatform.org/images/activities/275/brochurereadingfinalprint.pdf>.
18. Шейгал Е. Многоликий нарратив / Е. Шейгал // Политическая лингвистика. – 2007. – Вып. (2) 22. – С. 86–93.
19. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса / Е. Шейгал. – М. : Волгоград, 2000. – 367 с.
20. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
21. Bignell J. Media Semiotics: An Introduction / J. Bignell. – Manchester, N.Y. : Manchester Univ. Press, 2002. – 241 p.
22. Herman D. Histories of narrative theory (I): A genealogy of early developments / D. Herman // A Companion to Narrative Theory / ed. by J. Phelan, P.J. Rabinowitz. – Malden, Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2005. – P. 19–35.
23. Lunt P. Language and the media: An emerging field for social psychology / P. Lunt, S. Livingstone // The New Handbook of Language and Social Psychology / ed. by H. Giles, P. Robinson. – L. : John Wiley, 2001. – P. 585–600.
24. Meister J.Ch. Narratology / J.Ch. Meister // Handbook of Narratology / [ed. by P. Hühn, J. Pier, W. Schmid, J. Schönert]. – Berlin, N.Y. : Walter de Gruyter, 2009. – P. 329–350.
25. Menz F. Manipulation strategies in newspapers: a program for critical linguistics / F. Menz // Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse / ed. by R. Wodak. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. – P. 227–249.
26. Meuter N. Narration in Various Disciplines / N. Meuter // Handbook of Narratology / [ed. by P. Hühn, J. Pier, W. Schmid, J. Schönert]. – Berlin, N.Y. : Walter de Gruyter, 2009. – P. 242–262.
27. Routledge encyclopedia of narrative theory / [ed. by D. Herman, M. Jahn, M.-L. Ryan]. – L. ; N.Y. : Routledge, 2008. – 718 p.
28. van Dijk T.A. Mediating racism. The role of media in the reproduction of racism / T.A. van Dijk // Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse / ed. by R. Wodak. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. – P. 199–226.
29. Vanoost M. Defining Narrative Journalism through the concept of plot / M. Vanoost // Diegesis 2. – 2013. – Н. 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.diegesis.uni-wuppertal.de/index.php/diegesis/article/view/135/167>.

Шурма С. Г. Понятие нарративной стратегии в публицистическом дискурсе

Аннотация. В статье уточнено определение нарративной стратегии в публицистическом дискурсе, описаны структура газетного нарратива и элементы его риторики.

Ключевые слова: нарратология, нарратив, нарративная стратегия, публицистический дискурс, средства массовой информации, нарративный журнализм.

Shurma S. The notion of narrative strategy in print media discourse

Summary. The article focuses on the notion of narrative strategy in print media. It also describes the structure of a newspaper narrative and constituent elements of its rhetoric.

Key words: narratology, narrative, narrative strategy, newspaper discourse, mass media, narrative journalism.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

*Полоусова Н. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та іноземних мов
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

*Неустрова Г. О.,
преподаватель
кафедры міжкультурної комунікації та іноземних мов
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

РАЗВИТИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЧЕРЕЗ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИЮ

Аннотация. Статья посвящена анализу особенностей использования и проектирования языковой парасреды (греч. “para” – рядом, возле) как образующего элемента коммуникативно-ориентированного обучения иностранным языкам через интернет-коммуникацию. Объектами исследования выступают англоязычные блоги и интернет-пейджер программы.

Ключевые слова: блог, интернет-коммуникация, корпоративная коммуникация, парасреда, паралингвистические средства, коммуникативная компетенция.

Постановка проблемы. Роль межкультурной коммуникации в современном обществе неустанно возрастает. Наиболее эффективной средой ее использования сегодня является Интернет. Неотъемлемой частью межкультурной интернет-коммуникации становятся блоги и интернет-пейджер программы, исследование которых имеет особую значимость для современной коммуникативной науки.

Анализ последних исследований и публикаций показывает, что сложность и многоплановость феномена интернет-коммуникации обусловили рост интереса исследователей и появление большого количества работ, освещающих особенности различных типов дискурсов в интернет-коммуникации, а именно делового [9], профессионального [3], рекламного, корпоративного [1], информационного, бытового [8] и других. Одними из наименее изученных с позиций лингвистики остаются корпоративная интернет-коммуникация и влияние на нее блогов и интернет-пейджер программы.

Знание иностранных языков, несомненно, является одним из средств межкультурной коммуникации и взаимодействия с представителями других культур. Это обусловлено, конечно, тремя причинами. Во-первых, иностранный язык выполняет гуманистическую функцию развития креативных и логических качеств каждой личности; во-вторых, знание языка на коммуникативно-достаточном уровне позволяет установить деловые контакты между любыми специалистами; в-третьих, снятие языковых барьеров значительно расширяет круг возможностей. Согласно Е.М. Верещагину, термином «межкультурная коммуникация» называется адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам [4].

Под коммуникативной компетенцией в области иностранного языка мы понимаем способность и готовность использо-

вать иностранный язык в разных ситуациях общения в соответствии с нормами данного языка, при работе с иноязычной информацией, потому что «каждое иностранное слово отражает иностранный мир и иностранную культуру: за каждым словом стоит обусловленное национальным сознанием представление о мире» [11].

Можно привести множество примеров того, когда участники диалога произносят фразы, обмениваются информацией, однако не происходит понимания в процессе общения. Основная причина этого явления – отсутствие социокультурной коммуникативной компетенции. Актуальность указанной темы исследования мотивируется такими ведущими тенденциями современности:

- 1) несомненное усиление глобализационных процессов;
- 2) осознание все большим количеством исследователей, педагогов, философов, психологов, воспитателей, психотерапевтов, представителей медицины важности в нашей жизни слова, коммуникации (как разновидности информации) в целом;
- 3) выявление в коммуникативных взаимодействиях профессиональных знаний, обусловленных многими факторами (возрастные особенности, мотивы, ценности, цели, индивидуальные предпочтения, отношения между партнерами, уровень социализации, тип характера, уровень психологической защищенности, навыки взаимодействия, этнокультурные традиции и другие);
- 4) многоаспектное использование компьютерно-информационных технологий;
- 5) усиление внимания будущих специалистов технологической, психологической, художественно-эстетической, духовно-экологической, организационно-трудовой, рыночно-экономической культуры.

Целью статьи является исследование языковой парасреды как системообразующего элемента коммуникативно-ориентированного обучения иностранным языкам, которое подразумевает многоаспектное использование компьютерно-информационных технологий для коммуникативно-ориентированного обучения иностранным языкам через интернет-коммуникацию.

Изложение основного материала. Повышение уровня обучения коммуникации, общению между людьми разных национальностей может быть достигнуто только при ясном понимании и реальном учете социокультурного фактора. Как известно, «язык не существует вне культуры, то есть вне социально унас-

ледованной совокупности практических навыков и идей, характеризующих наш образ жизни» [5].

Из этого следует, что коммуникативно-ориентированное обучение иностранным языкам должно учитывать особенности реального общения. В основе этого процесса обучения лежит модель реального общения, под которым понимается не просто передача и сообщение информации познавательного и аффективно-оценочного характера, обмен знаниями, навыками и умениями, а и прежде всего обеспечение взаимопонимания людей в процессе речевого взаимодействия [10].

Для коммуникативно-ориентированного обучения могут быть использованы научные дискуссии на языке с привлечением иностранных специалистов через интернет-коммуникацию, реферирование и обсуждение иностранной научной литературы, чтение отдельных дистанционных курсов иностранных языков, работа переводчиком через Интернет, которая и заключается в общении, способности понять и передать информацию.

Развитию межкультурной языковой компетенции будет способствовать использование блогов и подлинно коммуникативных заданий. Блог – это многоканальная (текстово-аудио-визуальная) форма представления информации в Интернете; вербальное содержание составляет лишь первый уровень его сверхсложной структуры. Основное наполнение блога эксплицируется в первую очередь в его вербальном компоненте, паралингвистических средствах и невербальном компоненте, который иллюстрирует и усиливает воздействие информации, содержащейся в словесной форме.

Стратегический, социокультурный и социальный компоненты коммуникативно-ориентированного подхода должны стать неотъемлемой частью процесса обучения иностранным языкам. Обучающиеся чаще продолжают говорить на иностранном языке, исходя из представлений, присущих их родной культуре, что скорее способствует разрушению коммуникации, а не ее установлению. Проектирование языковой как системообразующего элемента коммуникативно-ориентированного обучения иностранным языкам подразумевает моделирование этих трех элементов культуры. Поскольку умения и навыки формируются в деятельности с использованием необходимых средств и в определенной среде, то деятельность по формированию коммуникативной компетенции реализуется в образовательной среде, а окружающая предметная среда является материальной базой для усвоения иностранного языка.

Обучение в естественной языковой среде, без которой не может быть сформированных навыков эффективного общения на иностранном языке, представляет собой оптимальный вариант овладения иностранным языком. Поэтому преподаватели иностранных языков стараются моделировать языковую парасреду, насыщая образовательное пространство единицами материальной культуры, иноязычного быта, формируя таким образом социокультурную компетенцию.

Создание языковой парасреды в образовательном процессе является решающим условием формирования коммуникативной компетенции. Аудиовизуальная языковая среда способствует созданию условий для усвоения языка при контакте с культурой, которая в этой парасреде моделируется. Можно также использовать Интернет как доступное средство обучения и познания, получения информации, общения. Правильное использование компьютерных телекоммуникаций, информационных ресурсов и услуг Интернета позволит осуществить принципиально новый подход к обучению, который:

– базируется на широком общении, сближении, стирании границ между отдельными социумами; на свободном обмене мнениями, информацией;

– инициирует широкие контакты с культурой других народов и их опытом [7].

Чтобы участвовать в диалоге культур, нужно уметь пользоваться как вербальными, так и невербальными формами общения. Существует целый спектр услуг Интернета, основанных на диалоговом типе общения: электронная почта, телеконференции, интернет-пейджеры, блоги [12].

Использование интернет-пейджер программы ICQ позволяет применять иностранный язык как средство познания, способ выражения собственных мыслей, восприятия и осмысления воззрений других людей. Эта программа позволяет применить изучаемый язык в качестве средства общения с носителями языка, так как предполагает создание естественной языковой среды реального общения [2].

В исследованиях М.Б. Бергельсона, О.П. Крюковой, С.Г. Саблиной, Л.В. Суховой и других ученых характеризуется специфика коммуникативной сферы, в которой важное значение придается потребностно-мотивационному и операционному содержанию ее развития. Коммуникация (от лат. “communication” – обмен, связь, передача) – это передача информации от одной системы к другой через посредство специальных материальных носителей сигналов [6].

Программа ICQ (аббревиатура читается [ai si: kju:] и происходит от английской фразы “I seek you”) появилась в Израиле в 1966 году, была разработана фирмой “Mirabilis LTD AOL”. В 1998 году компанию приобрел американский интернет-провайдер “AOL” (“America Online”), создав новую фирму “ICQ Inc”. С помощью этой программы в процессе общения у обучаемых активизируются несколько видов восприятия и памяти, необходимых для коммуникативно-ориентированного обучения.

Выводы. Следовательно, создавая свой текст, обучаемые работают в разных режимах: сначала формулируют высказывание мысленно, создавая языковую парасреду, затем печатают его на клавиатуре, проговаривая его «про себя», перед отсылкой сообщение перечитывают и проверяют, а затем, когда оно уже появляется на экране монитора, прочитывают еще раз, но уже в контексте диалога.

Таким образом, создание языковой парасреды как системообразующего элемента коммуникативно-ориентированного обучения иностранным языкам подразумевает многоаспектное использование компьютерно-информационных технологий в процессе интернет-коммуникации.

Литература:

1. Ананко Т.Р. Англомовний корпоративний дискурс : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.Р. Ананко ; МОНУ ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – 210 с.
2. Атабекова А.А. Лингвистический дизайн web-страниц: проблемы «коммуникативных неудач» / А.А. Атабекова // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах : матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Пятигорск, 2002. – Ч. 2. – С. 148–153.
3. Бергельсон М.Б. Лингвистические методы исследования в области (межкультурной) коммуникации / М.Б. Бергельсон // Коммуникация: концептуальные и прикладные аспекты : матер. Второй междунар. конф. / под общ. ред. И.Н. Розинной. – Ростов-на-Дону, 2004. – С.9–12.
4. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. М. : Русский язык, 1990. – 246 с.

5. Крюкова О.П. Эффективная коммуникация между учителем и учащимся в учебной среде, опосредованной компьютером: проблемы и решения (на материале обучения английскому языку) / О.П. Крюкова // Теория и практика коммуникации. Вестник РКА. – 2004. – Вып. 2. – С. 85–93.
6. Основы теории коммуникации : [учебник] / под ред. М.А. Василика. – М. : Гардарики, 2003. – 593 с.
7. Розина И.Н. О задачах курса межкультурной коммуникации / И.Н. Розина // Язык и межкультурная коммуникация : материалы межвузовской научно-практической конференции. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 11.
8. Саблина С.Г. Барьеры коммуникации в межкультурной среде / С.Г. Саблина // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 52–74.
9. Социологический энциклопедический словарь / редактор-координатор – Г.В. Осипов. – М. : НОРМА, 1998. – 488 с.
10. Сухова Л.В. Коммуникативно-ориентированное обучение иностранным языкам и языковая парасреда как его системообразующий фактор / Л.В. Сухова // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 5. – С. 14–17.
11. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
12. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А.А. Чернов. – М. : Дашков и Ко, 2003. – 232 с.

Полоусова Н. В., Неустроева Г. О. Развитие межкультурной мовної компетенції через інтернет-комунікацію

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей використання і проектування мовного парасередовища (гр. “para” – поруч) як утворювального елемента комунікативно-орієнтованого навчання іноземним мовам через інтернет-комунікацію. Об’єктами дослідження виступають англійськомовні блоги й інтернет-пейджер програма.

Ключові слова: блог, інтернет-комунікація, корпоративна комунікація, парасередовище, паралінгвістичні засоби, комунікативна компетенція.

Polousova N., Neustroieva G. The development of crosscultural language competence through online communication

Summary. The article analyzes the characteristics of the design and use of language paraenvironment (Greek “para” – near) as an element forming the communicatively-oriented foreign language teaching through internet-communication. The objects of the study are English-language blogs and internet-beeper program.

Key words: blog, internet-communication, corporate communication, paraenvironment, paralinguistic means, communicative competence.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Беличенко О. Л.</i> ВОСПОМИНАНИЯ КНЯЖНЫ Е. МЕЩЕРСКОЙ В РУССКОЙ ЖЕНСКОЙ МЕМУАРИСТИКЕ.....	4
<i>Бондаренко Л. И.</i> СРЕДСТВА ДОСТИЖЕНИЯ ЭКСПРЕССИИ В ТЕКСТЕ СОВЕТА.....	9
<i>Гурдуз А. И., Бережанська Х. Р.</i> ІНТЕНСИФІКАЦІЯ МІФОПОЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ПРОБЛЕМА.....	12
<i>Доценко О. Л.</i> ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАПИТАНЬ У СУДОВОМУ ДИСКУРСІ.....	15
<i>Моштаг Є. С.</i> МОВНІ ЗАСОБИ ОЦІНКИ В ПОДОРОЖНІЙ ПРОЗІ ЛЕСІ ВОРОНИНОЇ.....	18
<i>Нечаюк Л. Г.</i> ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. В ПОВІСТЯХ Б. ГРІНЧЕНКА.....	21
<i>Пінчук Т. С.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕМИ КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ АНАТОЛІЯ ШИЯНА.....	25
<i>Подмогильная Н. В., Куварова Е. К.</i> СОДЕРЖАТЕЛЬНОСТЬ И ЭКСПРЕССИВНОСТЬ ПИСЬМА (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕПИСКИ Б. Л. ПАСТЕРНАКА).....	29
<i>Родный О. В.</i> КАРНАВАЛЬНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА Н. ГОГОЛЯ В КОНТЕКСТЕ ЕГО ФИЛОСОФИИ.....	34
<i>Рубан А. А., Семяникова М. И.</i> ТИПЫ ДВОЙНИЧЕСТВА В ПРОЗЕ Л. Н. АНДРЕЕВА: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА.....	38
<i>Токарская Л. М.</i> РОЛЬ ТЮРКСКОЙ ЛЕКСИКИ В ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ РУССКОГО ЯЗЫКА).....	41
<i>Хвищук О. В.</i> ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ М. НОВОВОЛИНСЬКА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА -ЕНК-О, ПОХІДНІ ВІД АПЕЛЯТИВНИХ ОЗНАЧЕНЬ ОСОБИ.....	44
<i>Хижнякова В. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)».....	48
<i>Шевчик Е. Ю.</i> ДИДАКТИЧЕСКИЙ ТЕКСТ КАК ТЕКСТ КРЕОЛИЗОВАННЫЙ.....	51
<i>Шепель Ю. А.</i> О КОНФИКСАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ И КОНФИКСАЛЬНЫХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДАХ.....	54
<i>Шульган О. В.</i> СОЦІО- ТА ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ.....	57
<i>Юган Н. Л.</i> ДЕРИВАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛА «ИМЕТЬ» В «ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА» В. И. ДАЛЯ.....	61

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Гасанов М. А.</i> КИРГИЗСКОЕ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ СЕЛО В ПЕРИОД ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ОТ РЕАЛЬНОСТИ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ВЫМЫСЛУ.....	66
<i>Колісниченко А. В.</i> ПЕРШОСТИХІЇ ЯК ЗАСІБ ГАРМОНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ ПОЕМИ ГАРТА КРЕЙНА «МІСТ».....	70

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 22, 2016

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 15.07.2016 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 28,62, ум.-друк. арк. 25,34.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1507-16.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua